

114
1958 / 3

მნათობი

592

5

მანისი

1958

საქართველოს ლიტერატურულ-მხატვრული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ჟურნალი

წელიწადი 35-ე

№ 5

მაისი, 1958 წ.

საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის ორგანო

7756

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ოთარ ჩხეიძე — ზენეტი, რომანი, გაგრძელება	33
ვახილ გვეტაძე — ყველა მაისის დღეს მოგაგონებს. ლექსი	3
ვალერიან ვაფრინდაშვილი — ძლია და მაინაბელი. ლექსი	50
ვაიოზ ნიშნიანიძე — ზღვის ნათლული, ნარკვევი	51
ხარიტონ ვარდოშვილი — ლექსები	52
ნინო აღნიაშვილი — ისინი სამშობლოს იცავენენ. ნარკვევი	68
ზურაბ კაკაბაძე — ლექსები	69
გიორგი ჯიბლაძე — ხელოვნების შორეულ ძეგლებთან	72
	74

კრიტიკა და კვლევითობა

აკაკი თოფურია — ცოცხალი სახეების შწერალი	88
ბრონიხლავ ზაბტაძე — გ. ვ. პლენხანოვი და მეცხრამეტე საუკუნის რუსი რევოლუციონერი დემოკრატები	95
ელ. შავჭავჭავაძე — კ. მარქსის მოძღვრება ერის არსისა და ბუნების შესახებ	100
ალექსანდრე ქუთელია — სიცილი და მისი სოციალური ძალა	113
ციხლა კარბელაშვილი — ჯონ გოლსუორთი	132

ლიტერატურული მიმოვიხილვა

ვ. დონაძე — ნიკო ნიკოლაძე კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შესახებ	139
---	-----

ძარბაზის მწერლობა მოსკოვში გაერთულ ლიტერატურისა და ხელოვნების დეპარტამენტი

ალექსანდრე ბორზნაგოვსკი — ყველაზე ძნელი თანრი	147
ა. აბალიძე — ალიო შირტუღაძის პოეზია	157
ვ. პოტაპოვა — ზუსტად შავჭავჭავაძის ლექსების წიგნი	158

იხ. მე-2 გვ.

სახელმწიფო გამომცემლობა
«საბჭოთა საქართველო»

თბილისი

მეცნიერული ლიტერატურა

წიგნების მიმოხილვა

მ. გიგეშიძე — გამოკვლევა ქართული ხალხის რელიგიის ისტორიაში 178

ალ. ონიანი — ნაშრომი შწერლის ენის შესახებ 180

ალ. ნეიშანი — უპასუხისმგებლოდ შედგენილი ლექსიკონი 183

გ. მიბუჯე — მაქსიმ გორაკი საქართველოში 186

რ. იმნაიშვილი — მონოგრაფია ნოე ბუჩიძეზე 187

აკ. ურუშაძე — სტრახონი ქართულად 189

პროფ. აბ. კაკაბე — საჭირო განმარტება 191

ახალი წიგნები გარეკანის შესაბამე გვ.

რედაქტორი ს. ჩიქოვანი

სარედაქციო კოლეგია:

დ. ბენაშვილი, დ. გამეზარდაშვილი, დ. კალანდაძე (პ/მგ. მდივანი), გ. მარგვე-
ლაშვილი, ა. ქუთათელი, ს. შანშიაშვილი

რედაქციის მისამართი: თბილისი, ლენინის ქ., № 63. ტელეფონი 2-13-42, 2-11-66.

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4/VI-58 წ. ნაბეჭდ ფორმათა რაოდენობა 12. შეკვეთა № 308.
უე 00382. ანაწილის ზომა 7 1/4 × 12 1/2. ჭაღალდის ზომა 70 × 108. ტირაჟი 6700.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს მთავარპოლიგრაფიამომცემლობის ბეჭდვით
სიტყვის კომბინატი. თბილისი, შარჯანიშვილის ქ. 5.

Комбинат печати Главполиграфиздата Министерства культуры
Грузинской ССР. Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.

მთარ ჩხიძე

მეჩეჩი*

ნიკას ხანდახან გაუღიმებდა ბედი, გაუღიმებდა თუ განსაკუთრებულ მშენებლობაზე მოხედებოდა, მაგრამ იშვიათი იყო ასეთი სიხარული, განა არა სჯობდა, დაბრუნებულები, სიხარული მოეტანა სახლში. ირინეც მოისვენებდა, აღარ შეიძრწუნებდა კენესა, მწვავე ძახილი ბალისა თუ ვენახისა: მოგვხედეთ... მოგვხედეთ... პატრონი ხომ არ მოგვკვდომია... მოგვხედეთ... მოგვხედეთ...

და აი ცოტა დაცხრა ბალ-ვენახი, გიგოს მარჯვენის ქვეშ დაცხრა. მაგრამ ვინ იცის ისევ გაქცევაზე უპირავეს თვალის, ვინ უწყის, ვინ რას გაიგებს ამ გულჩათხრობილი, ჩუმი თუ უცნაური, უზრუნველად მოდიმარი ვეკაცისა. თუმცა ირინემ რაღაცა იქვეა, როცა რამდენჯერმე მიუსწრო თუთაზე მიყუჩებულსა, ან მესერზე აფოფხილსა, ომადიანთაგან ხეყუნა, მუდარა, სლუკუნი თუ ვიშვიში რომ მოისმოდა; ან მაშინ, როცა ბალში დაინახა აქეთ გიგო, ხოლო იქით, გადაწვეულ ძეძვებში, თითქოს ჩარჩოში ჩამჯდარი სურათი ომადიანთ მშვენიერი პატარაბალისა, ჰო, იქვეა, ბევრი რამეც გაიფიქრა, საშიშიცა, სამწუხაროცა, როგორცა სჩვევიათ ბევრის განმცდელ ადამიანებსა, მაგრამ თქმით არაფერი უთქვამს, არც არა უგრძობნიებია გიგოსათვისა, ეგონა კრინტს დასძრავდა თუ არა, აუცხადებოდა შიში.

რათქმუნდა თანდათან აბრაზებდა ომადიანთ საღამოს სურათები, აბრაზებდა ბიჭუჭუჭების ლაზღანდარობაცა, როცა გელას ჩაიდებდნენ ხელში. შეშოებხვევოდნენ, ლიჯლიჯებდნენ, იპაქე-

ბოდნენ სიცილითა: „ჰა, გელა, შენი ცოლია ტასოი?“ აღიზიანებდა ერთი და ყველანი წინწინ იპაქებოდნენ, რადგან გელა აყვირდებოდა, — „გადი, დაიგარგე... შენი ცოლი იყვეს რა...“ „ჰა, გელა, მაგრა აკოცებ ტასოსა?“ — დასძახოდა მეორე, „გადი, დაიგარგე... შენ აკოცე რა...“ — უფრო ბრაზიანად აყვირდებოდა გელაი. „ჰა, გელა... ტასოსა...“ — არ მოეშვებოდა მესამე, უწმაწურ რასმე ეტყოდა და არც გელა დაიხვედა უკანა, — „შენა რა... შენა რა...“ — ახლა ეს გულს ეძგერებოდა ხლმე გიგოსა, მაგრამ მაინც კარგ ხასიათზე იყო. მალე ბოლოც მოუღო ამ ლაზღანდარობასა, მოლიჯლიჯე ბიჭებში სილა გაშალა და წყნარადა თქვა:

თუ კიდევ ვითქვამთ, იცოდეთ, საქმე ჩემთან გექნებათ...“ — ჰო, სილა გაშალა და მერე რა სილა, მთელი ლავაში დაეტეოდა... გუნდიანთ სილა, გუნდიანთ ხელი ხომ საარაკო იყო ხალდეში. წლობით, საუკუნეობით გამოყვანილიყო, გამოძერწილიყო, ჩამოთლილიყო, ერთად დახვეწილიყო მკნელიცა და ქმნულიცა, ოსტატიცა და ნოსტატიცა; ყელწვრილ სურებში ამორბელებულიყო, კინკილებში ამოტეულიყო, ჩანჩქერის თიხთში გამოხეულიყო, გამოქნილიყო გუნდიანთ ხელი, საოცარის ძალით აღესილიყო, რხევის, მიმოხერხის გასაკვირი თვისებები შეეძინა. არა, სახუმრო არ იყო ეს სილა თუ ჩითის ხალათიც ირხევოდა, ეტმასნებოდა, ძლიერ კუნთებსა, ჰო, სახუმრო არ იყო და ოხუნჯობის ხასიათი წაუხდებოდათ ოხუნჯებსა. აკი წაუხდათ კიდევ, გელას ვეღარ შემოხევე-

* ვაგრძელება. იხ. „მნათობი“ № 4.

ვოდნენ ხოლმე, თუ შემოეხვევოდნენ, რამდენიმე გუშაგი მაინც ეყენათ, რალა მადლი ჰქონდა ასეთ ზუმრობასა, თეითონ ისინი გამოდიოდნენ სასაცილონი და თავი მიანებეს გელასა. ამ მხრით მოისვენა გიგომა, საღამოს სურათებსაც თუ მოეღებოდა ბოლოი...

მაგრამ უკეთესია ნელნელა გაეყვეთ...

აქ პირველყოელისა უნდა ითქვას, რომ ერთხელ, სამხრობის შემდეგ, როცა ომაძიანი სამუშაოდ გაიკრიფნენ და მარტო პატარძალი დასტოვეს შინა, გიგო ფრთხილად ავიდა თუთაზე, განის ტოტებზე გაიწია, მარამაში გამოხვეული რალაც ჩაჰკიდა ომაძიანთ ეზოში; ფრთხილადვე ჩამოვიდა ძირსა, მტყიცელ შეკრულ მესერში საღაც ჰკიტი მაინც იპოვნა, აეკრა იმ ჰკიტსა, დაელოდა, მოუთმენლად დაელოდა პატარძლის გამოჩენასა. პატარძალი მალე გამოჩნდა, მაგრამ რაო, ლოდინი მაინც დიდხანს მოუხდა, რადგან არ იქნა და არა, თუთისკენ არ გაიხედა პატარძალმა, აღ-ჩადიოდა, შედ-გადიოდა, არბი-ჩარბოდა, ისე თითქოს თავისი თავის მეტს არაფერს ამჩნევსო და ვინ იცის მართლაც ვერ შეემჩნია, სხვას, შინაურს ან ვინმე გარეულს უფრო მალე დაედგა თვალი, ჰო, ეს არცთუ სასიხარულო იქნებოდა გიგოსთვისა, არცთუ მცირედად ააღლელებდა,—დაინახავს თუ არა გაიხარებს თუ არაო. და ბოლოს, როცა თითქმის იმედი გადაუწყდა, უეცრად ტასო შეჩერდა კიბეზე, მკვირცხლად ჩამორბოდა, რალაც სეღიანი სიმღერით ჩამორბოდა და ჩაუწყდა ნაბიჯი, ჩაუწყდა ხმაცა, თუთაზე დაკიდულმა მარამაში მოსტაცა თვალი, გააკვირვა, გაოცა. იყო ასე. მერე უფრო აჩქარებით ჩაირბინა. შუა ეზოში მაინც უმტყუნა გულმა, შეჩერდა, შეყოვნდა, მიმოიხედა, თუთას დააკვირდა, მალა ცა მოჩხრიკა, ძირს დეღამიწა, — არავინ იყო, არავინა სჩანდა, ამან ვააბედვინა, სწრაფად მიიქრა მარამაშსთან, გადახსნა, დაახედა, დააშტერდა, განცვიფრდა, გაოცდა, უფრო შიშინად მიმოიხედა, სა-

ოცრად ანთებული თვალებით მომოიხედა, მარამაში ისევ შემოახვეოდა, რალაც საგანსა, გულზე მიიკრავდა, შეჩერდა, გაჰქრა, მართლაც გაჰქრა, ყოველშემთხვევაში ასე მოეჩვენა გიგოსა, მაგრამ ახლა ამაზე არა ფიქრობდა, მისი სიხარული მოსდებოდა, იცინოდა, კედელს ეკვროდა, გულით ეკვროდა, მკლავებს უსვამდა თითქოს უნდა აცურდესო, იყალყებოდა, ეხვეოდა, ეხახუნებოდა... როგორც იყო კვლავ იელვა ვარდისფერმა კაბამა, მართლაც ელვად ჩავარდა ბაღში. გიგოც ბალისკენ გაეშურა. ძეძვის ღობე უკვე ირზეოდა, იწეწებოდა ყველაზე თხელ ადგილას, თვალი უკვე ეკიდებოდა ხელებსა, ღამაზ ხელებსა, ღამაზ სახესაც მოეკიდა თვალი, გახარებულ, გაიცისკრებულ სახესა.

— ასეც გაიფიქრე... — შესძახა ტასომა, როგორც კი შეჰხვდა-გიგოს თვალებსა.

— რა გაიფიქრე?! — სიხარულის შეკავებით მიუგო გიგომა, სულ ახლოს მივიდა ძეძვის ღობესთანა.

— თითქოს გაკვირვებით მეკითხები...

— რომ არ ვიცი რა გაიფიქრე...

— მითუმეტეს... ეგებ გასაკვირი არაფერი მიფიქრია...

— ჰმ, ჰმუო, ოღნავ ჩაახველა გიგომა, ეს იყო მისი პასუხი.

— ეგებ გასაკვირი არ მიფიქრია-მეთქი... — არ მოეშვა ტასოი.

— მაშინ მეც არ გამიკვირდება. — ყოვნებით გამოთქვა გიგომა.

— რატომუხდა არ გაგიკვირდება, მე კი გამიკვირდებოდა, მაშ რა — კარგი მივიშვებანებოვარ... ამბობდნენ, მაგრამ არ მეგონა თუ ასეთი ოსტატი იყავი...

— სსს... — თითები ტუჩზე მიიღო გიგომა.

— რა სუ?! ეს ყველამ იცის, ხმამალა არ ამბობენ, თორემ ჩუმად ყველა ლაპარაკობს, გუნდიათში გიგოსთანა ოსტატი არა ყოფილაო.

— სსს... — გიგომ კიდევ მიიტანა თითები ტუჩებთანა, ოღონდ თვალები ისე უბრწყინავდა, ღაწვები ისე გაშუქებოდა, ტასო მიხედა, ზუმრობსო, ამი-

ტომ თვითონაც მიიტანა თითები ტუჩებთანა, აპაა, გაქუმიდებო. უფრო გაუბრწყინდა თვალები გიგოსა, კიდევ წაუვიდა ხელი ტუჩებისკენა, გაქუმების ნიშნად როდი, სხვა რამის ნიშნად, ამბორის ნიშნად, ტასო მიუხედა და იუკადრისა, გაიბუსხა, მყისვე შეაერთა ძეჭვი, სახე ჩამალა. მაშინ გიგო ეძგერა ღობესა, ქაცვს არ დაერიდა, აჩქარებით მიმოსწია, ისე მიმოსწია თავი კი არა მთელი სხეული გაეტევოდა.

— რად შემომწყერი?! — სინანულით, თან იმედიანად თქვა გიგომა, დამედღებოდა მაშ რაო, ტასო იქვე იყო, თითქოს არც აპირებდა წასვლასა.

— არ შემოგწყრომივარ, — თავი არ აუღია ისე მიუგო ქალმა, ღიღილოს დასწვდა, მოწყვიტა, გაქნდა, — მადლობა უნდა მეთქვა...

— რისა?!
ტასომ თავი აიღო, გაკვირვებით შეჰხედა.

— კიდევ მეკითხები?!
— კიდევ... თუ არ მიპასუხებ.

ტასომ ისევ დალუნა თავი, დაიხარა, რამდენიმე ღიღილო მოსწყვიტა, ყველას ერთად წააცალა თავი.

— მადლობა... — ამოიძახა უცებ და გაიქცა.

კისერი წაიგრძელა გიგომა, წელამდე გადავიდა ომაძიანთ ბაღში, გაჰყურებდა, როგორ მიჰქროდა, მიელავდა, მიფრიალებდა ვარდისფერი ფოთოლთა შორის; და როცა ეგონა ესესა თვალს მიეფარება, მიიმალებო, შეჩერდა, შებრუნდა, ნელნელა წავიდა გიგოსკენა, შორიხლოს შეჩერდა, თავი არ აუღია ისე მძიმეძიმედ, ძლივს გასაგონად, თითქოს თავის თავს ესაუბრებო, ჩიოდუღუნა:

— მხოლოდ თვალები ვერ მიგიმგებინებია... სხვისი თვალებია...

— შენი თვალებია...

— როდისა მაქვს ისეთი ბედნიერი თვალები...

— გექნება...

— როდისა?!
— მალე, სულ მალე...

— რა ხუმრობაა... გასაზარელი რა მაქვს, საბედნიერო რა მექნება.

— გექნება!..

— ნუგეშიც კარგია... ნუგეში გულის მალამოაო...

— ეს ნუგეში კი არა, ჩემი რწმენაა...

— ჰმ, ჰმ...

— დამიჯერე!... — კიდევ ჩასწია ძეჭვი გიგომა, გადაალაჯა ომაძიანთ ბაღში.

— რას ჩადიხარ?! — თითქოს შეერთა პატარძალი, — ღობე გააფუქე... მამამთილი გაწყურება...

— ძალიან არ მენადღლება... ღობე რაო, შევხლართავ ისევ ღობე იქნება.

— ეს დაიჯერება...

— ისიც დამიჯერე...

გიგო ახლოს მივიდა. ქალი ატმის ფოთლებს უსვებდა ხელსა, გიგომაც ფოთლებს მიუსვ-მოუსვა ხელი.

— ვერ დაგიჯერებ...

— რატომა?!
— იმიტომა...
— მაინცა?!
— არ მექნება ისეთი თვალები... — აიხედა ტასომა, გაჰქრობოდა წელანდელი შუქი.

— რატომა?!
— იმიტომა...
— მაინცა?!
— არ ვიქნები ბედნიერი...
— რატომა?!
— ეს!... — კიდევ შეჰხედა, დაკვირვებით შეჰხედა, შეჰხედა, უყურა ასე, როცა უნდათ თქვან და ვერ უთქვამთ, ენით ვერ უთქვამთ, სწყურიათ, თვალთ გააგებინონ, გააგებინონ რასაც განიცდიან, ისევე ღრმად, ისევე მტანჯველად, როგორც განიცდიან, — მადლობელი ვარ, დიდი მადლობელი ვარ, ასე ძალიან არაფერს ვაუბნარებოვარ, არც არაფერი გამახარებს... დიდი მადლობელი... ღობე გაასწორე... — თქვა და წავიდა, წავიდა ნელა, წავიდა ისე, რომ იქვე რჩებოდა.

და შერე ის ძეჭვის ღობე ხშირად იხსნებ-იკერებოდა, გიგო მიძვრებ-მოძვ-

რებოდა. „მამამთილი გაჯავრდება...“ შესძახებდა ქალი. „ძალიან არ მენადვლება...“ მიუგებდა გიგო და გაჰყვებოდნენ პანტებსა, ალიბუბრებსა, ქლიავებსა, ჰერეფდნენ, არჩევდნენ, ბალჩასაც მიპხედავდნენ, კორდზეც ჩამოსხდებოდნენ შესასვენებლად. მაშინ გიგო მოიმართებოდა ჩარხივითა, მოჰყვებოდა, რომ აწუხებდა მისი სევდა, გამოუთქმელი, ფარული დარდი, უნდოდა სცოდნოდა, რას ჩაეთუთქა გული მისი, ქორფა გული, სურდა გაეგო, რა გაუფანტავდა შეჭირვებასა, რა იხსნიდა ესოდენ მძიმე, მტანჯველი განცდებისგან. განა, სწყუროდა დახმარებოდა, ეშველა, თავი დაედო მისთვისა, პოდა ეთქვა, გამოტეხილიყო, მინდობოდა გიგოსა... ეგებ ეგულებოდა სხვა ვინმე უფრო სანდო, უფრო საიმედო? ან ეგებ გაუწირავს თავი, შეჰპოვია ბედსა, უნდა გაუმკლავდეს, გაუძლოს, აიტანოს? — მერე და რადაო, რისთვისაო?! რა ძალა დასდგომია, რად არას იტყვის, რატომ უქცევს მხარსა, რად გადააქვს სათქმელი, ბანზე რად უდგებს სიტყვასა?! — ასე მოჰყვებოდა, ასე გაიძახოდა გიგო, ტასოც თავისას გაიძახოდა: რას ჩასციებია, რა არის ეს „მინდა“, „მსურს“, „მწყურია“, „მწალიან“, რატომ სწალიან, რად უნდა შეიპრას მის ცხოვრებაში?! ნუ შეწუხდება, ნუ გაირჯება, ტასო თვითონვე მოერევა თავის სანადრდელსა, თავის სატანჯველსა, გადაიტანს ავად თუ კარგად. მისი ბედი ესა ყოფილა, მისი ხვედრი ესა ყოფილა, სხვას რად უნდა აჰკიდოს, სხვას რად უნდა გაუზიაროს, სიკეთე ხომ არაა, არიგჩაარიგოს!.. სიკეთის განზარება შეიძლება, სიავისა—არა, არა!.. გიგომ მიჰხედოს თავის სახლ-კარსა, თავის ოჯახსა, სოფლის თავკაცებს ნულარ გააბრაზებს, სასიკეთო არ არის, ფინაგენტებსაც როგორმე სხვანაირად მიუდგეს, ცემა რა წესია, ან რა ხეირს შეჰყრის: ნუ გააკეთებს რასაც უშლიან, თუ ვერ მოუშლია, წავიდეს ქარხანაში, ვინ არ დახარბდება ასე კარგ ოსტატსა... აქ გიგო გაღიზიანდებოდა, — რა უნ-

და ქარხანაში?! ერთხელ იყო და ისიც ეყოფა, იყო და გამოექცეოდა, ისევ წავიდეს გამოსაქცევადი... ხალხს იქით ფეხისგამდგმელი არ არის... თუმცა თუ მას უნდა თუ სურს, წავაწავიდეს? ტასო: როგორცა სურდეს, როგორც უკეთესად მიიჩნდეს... გიგო: როგორც ურჩევს, როგორც უბრძანებს, პა, წავიდეს თუ დარჩეს? აქ ტასო ისევ ბანზე აადგებდა სიტყვასა, პანტა დამირხივო ან რაღაც ამისთანას იტყვოდა, რაც უნდა ყოფილიყო, როგორც უნდა ეთქვა, გიგო აღარ ჩააცივდებოდა, ხვალაც ამ წლისათა, გაიფიქრებდა და მართლაც ხვალაც იგივე გამოიარდებოდა: რა აწუხებს, რატომ არავის გამოუტყდება, გიგოს რად არ გამოუტყდება და სხვა... ხოლო შემდეგდაშემდეგ, როცა მათი შეხვედრები ჩვეულებად გადაიქცა, როცა ქალი გათამამდა, აღარ მოერიდა ეთქვა, რომ მისი ყოფნა ომბიანთ ოჯახში უბედურებაა, თავდაუღწევი, მოუშორებელი უბედურებაა. თავდაპირველად ვერაფერს მიმხვდარიყო ან რას უნდა მიმხვდარიყო, მოიყვანეს ობოლი, გულუბრყვილო გოგონა, მოუალერესეს, აღავსეს სიკეთითა, სიყვარულითა, აბა, რას უნდა მიმხვდარიყო, რა უნდა ეგრძნო თუ არა დიდი სიყვარული იმათადმი, ვინც ასე ღრმად, ასე თავგამოდებით შეიყვარა. ასე გახდა მონა მათი სიყვარულისა, ურჩობა არ შეეძლო, მათი სურვილის უარყოფა ვერ წარმოედგინა, ვერ წარმოედგინა და აქი ვერცა თქვა უარი იმ უბედურის ცოლობაზე, ვერც მიმხვდარიყო, რა იქნებოდა მისი ცოლობა, თუნდაც მიმხვდარიყო მაინც ხმას ვერ ამოიღებდა, დასძლევდა მათი სიყვარული, დათანხმდებოდა, ოღონდ მიეზლო სამაგიერო, დეკამყოფილებინა თავისი დიდი გრძნობა მადლობისა... მაგრამ რა გამოვიდა, უბედურია, უბედური... ვერსად წავა, ვერ მოსცილდება ამ ოჯახსა, ის არის მათი ერთადერთი სხივი, ერთადერთი ძარტვი სიცოცხლისა, ვერ მოაკლებს ამ სხივსა, ვერ ჩაუწყვეტს ამ ძარტვსა, დიდ სიკეთეს, დიდ ამაგს

დაუბამს, დაუმორჩილებია...

— რის სიკეთეო, რა ამაგიო თუ საზღაურად ტანჯვა მონდომებიია!... — თქვა გიგომა.

— ასე ნუ იტყვი!.. — შიშით ამოძახა ტასომა.

— მაშ როგორა ვთქვა?!

— როგორც გინდოდეს, ოღონდ ასე არა...

გიგო დაფიქრდა.

— რა სიყვარულია თუ უბედურებას უმზადებს ადამიანსა?! — შერე ასე თქვა გიგომა.

— ნურც ასე...

— მაშ როგორა?!

— როგორც გინდოდეს, როგორც გინდოდეს, ოღონდ ნურც ასე...

გიგო კიდევ დაფიქრდა, იფიქრა, იფიქრა და:

— ბოროტებას ბევრგვარი სახე აქვს... ბოროტება იმიტომაც არის, სიყვარულს, სიკეთის, სათნოების სახის მიღებაც შეუძლიან...

— ასე ნუ იტყვი-მეთქი!.. — მწვავედ დაიძახა ტასომა.

— არც ასეო, არც ისეო, მაშ როგორაო, მოვაჯადოვეს ომამიანთა?!.

— არ ვიცი, არაფერი ვიცი, ნურაფერს მეკითხები... ნურც ნურაფერს ახსნას მონდომებ, ნურც ნურაფერს დასძრახავ, ყველა მართალია, ყველა კეთილია... ჭირთა თქმა შევებაო და გითხარი, რომ გულს მომშვებოდა... მომეშვა, დავმშვიდდი, მეტი აღარაფერი მინდა, აღარაფერი... ეგრე ნუ მიყურებ, ნუ, თორემ თვალს აღარ გავისწორებ... ნურაფერს დასძრახავ, მე კარგად ვიქნები...

— კარგად იქნები. — თითქოს ღრმა ფიქრში ამოიძახა გიგომა.

— კარგად ვიქნები... — ურწმუნოდ გაიმეორა ქალმა.

— უსათუოდ, ნამდვილად... — უფრო დაუდასტურა გიგომა, — როცა ნამდვილ სიყვარულს იგრძნობ... კარგად იქნები.

— სიყვარული არ მაკლია... იმათ ვუყვარვარ...

— უყვარხართ თავიანთთვის, ეს როგორი სიყვარულია... მე მართალ სიყვარულზე ვამბობ.

— რა მართალზეო... როგორ სიყვარულზე?!

— როგორიც გიხსნის ომამიანთადა...

— რაო?!

— ...გიხსნის-მეთქი!..

— აღარა თქვა... არა, არა, რაღაცას ამბობ, რაღაც კარგს არ ამბობ, ნულარ მეტყევი, ნულარ გამიმეორებ...

ასე შეენუჯვა, ასე შეემუღარა, მაგრამ გიგოც იქნებოდა და აღარ გაუმეორებდა, რა სათქმელია, რატომ ათასჯერ მაინც არ ეტყოდა, თუ გაუჭირდებოდა მეტჯერაც; ბოლოსდაბოლოს ტასოც აღარ აუხირდებოდა, მიეჩვენებოდა, — ნუგეშს როგორ ვერ მიეჩვენებოდა, — მზრუნველი სიტყვა გაუტკბებოდა, დაფიქრდებოდა, დაამდებოდა, კრთომიდან სითამამემდე მივიდოდა, შიშიდან — გაბედულობამდე, ნელნელა, თანდათანობით, სიტყვის ძალითა, ენის ძალითა, ენას ხომ ყველაფერი შეუძლიანო, სიტყვა ხომ ყველაზე ძლიერი იარაღიაო, დრომაც თავისი იცისო. სიტყვას გიგო არ მოისაკლისებდა, დრო ხომ იყო და იყო... ბოროტი, გამკილავი ან უბრალოდ მოსეირე თვალი ასცილებოდათ, მაგრად, გულმოდგინედ იყო შემოღობილი ბალი კოტესი, მხოლოდ ფრინველები თუ დაპვალბდნენ, დაპხაროდნენ, გაპქონდ-გამოპქონდათ მათი ამბავი, ტკბილ ვალობად აბნეიდნენ მინდორ-ველზე, ბად-ვენახებში, სოფელში, ოღონდ ყველას ხომ არ ესმოდა ფრინველთა ენა, ვისაც ესმოდა ისინიც ვერ ამოიციბოდნენ გიგოსა და ტასოსა, ფრინველები გამცემნი როდისა ყოფილან, ჰო, მორიდებოდნენ ყველას თვალ-ყურსა, თვით მახლობელთა თვალ ქვეშაც არ მოხვედრილიყვნენ. შუაზაფხული იყო, მოსავალი მოსავალს მოსდევდა, შინ თუ გარეთ აუარებელი საქმე იყო, ბრიკადირები დილაადრიან შემოიბრებდნენ სოფელსა, სამუშაოდ უძახდნენ, სამუშაოდ ეწეოდნენ ხალხ-

სა, კოტეანთაც რამდენჯერმე გადას-
ძახებდნენ, წავიდოდნენ ისინიცა, სხეებ-
ზე აღრე წავიდოდნენ, თუ მობრუნდე-
ბოდნენ, მხოლოდ სამხრადა, საჩქაროდ
ისამხრებდნენ, — პატარძალი ყოველ-
თვის დროზე ახვედრებდა სამხარსა, —
და ვიდრე ისევ კოლექტივის საქმისა-
კენ დაიძვროდა ხალხი, თავიანთსასა
საქმობდნენ. მერე ისევ მიაშურებდნენ
კოლექტივისა, მართლა მიაშურებდნენ,
სხვებსაგით წელათრეულნი როდი მიღფ-
ოდნენ, — არ იცოდნენ ღალატი და
თაღლოთობანა. პო, ისინი წავიდოდნენ
და გიგო დაბრუნდებოდა, შეგვიანები-
თა სამხრობდა, ცოტა გვიან ისვენებდა,
ასე ასცდენოდა შინაურთა თვალსა...
მაგრამ გაუგებარი რა დარჩენილათ,
იტყვიან ხოლმე, ბოლომდე არც ეს
დაიფარა, თუმცა საღაც ხომ უნდა
გახსნილიყო კვანძი... დაიწყო იმითი,
რომ დედამთილს თვალში მოხვდა რა-
ღაც უცხო ნივთი, — სარკეს იყო მო-
ფარებული, მაგრამ შინც მოხვდა თვა-
ლში. მარმამა გაპხსნა და ხელში შერჩა
სახე ღამაში ქალისა. დიდი დაკვირვება
არ უნდოდა — რძლის სახე იყო, მაგ-
რამ თითქოს უხსენებელს შეჰხებოდე-
სო, ისე იყვირა.

— რა იყო, დედაკაცო?! — ცოტა-
არიყოს შეშინებული ხმა მიაწვდინა კო-
ტემა, ეხოლან მიაწვდინა, თითონაც მა-
ლე მიჰყვა ხმასა, რაღაც ავმა წინაგრძ-
ნობამ აიყვანა.

— ე რა არის?! — გაუწოდა ქალმა.
დაჰხედა კოტემა, რამდენჯერმე მო-
ჰქუტა და გაახილა თვალი, დააკვირდა,
დააშტერდა, შეუქანდა გული, მაგრამ
ვითომც არაფერიო ისე ჩაიბუბუნა:

— ვერა ჰხედავ, რაც არი...
— მერე და რა არი?!
— შენი რძლის სახეა...
— გამოცანა გერგება!.. საიდან არი,
რად არის, ვისგან არის-მეთქი, ამას
გეკითხები.

— ვისგან იქნება თუ არა გიგოსგანა...
ერთმანეთს მიაჩერდნენ მღუმარედა,
გულშიძიმედა, მერე ისევ მარმამაში

შეახვიეს ის დამაფიქრებელი სახე, ისევ
სარკეს მოაფარეს და ბჭობა ჯემარფეს;
კარგახანს გასტანა ამ ბჭობაში, მჭვრტვე-
რი ვარაუდი, იმედი, შიში, მუქარა,
მაწყევარი სიტყვა გამოითქვა, — აბა
წყველა-მუქარას რას მოერიდებოდა
დედაკაცი, საიმედოს, დამამშვიდებელს
რას მოიკლებდა მამაკაცი. ასე თავთა-
ვიანთსას აღგნენ კარგახანსა და ბოლოს
მაინც შეთანხმდნენ: ჯერჯერობით არა-
ფერი ეთქვათ, არაფერი ეგრძნობინები-
ნათ რძლისთვისა, დედამთილი სამუ-
შაოდ აღარ გასულიყო, დარჩენილიყო
შინა, თვალყური დაეკირა სახლკარზე.
ეს იყო ყველაზე ზომიერი, ყველაზე
გონიერი გადაწყვეტილება ან სხვა რა
უნდა გადაწყვეტიათ, ვიდრე არ დაიბე-
ჯითებდნენ თუ რას მოასწავებდა ის
გამოსახულება... დავიცადოთ, თვალი
ვადევნოთო, გზაც გამოჩნდებაო. რათ-
ქმაუნდა გელა მონაწილე არ იყო ამ
ბჭობისა, მის გონებაშივე ეგრე იოლად
ვერ მიადწევდა თუ რას შეელონებინა,
რას აედლეგებინა მშობლები. თუმცა
გალიზიანებაც იცოდა თუ მშობლები
შვიდად არ იყვნენ, შესჩვევოდა, შეს-
წყობოდა, მათ ნამოქმედარს იმეორებ-
და, უგნურადა, უაზროდა, — ისხდნენ,
იჯდა, იდგნენ, იდგა, იცინოდნენ, იცი-
ნოდა, დაღვრემილიყვნენ, დაღვრემილი-
ყო, მუშაობდნენ, მუშაობდა, ხმას თუ
არ გასცემდნენ, კრინტსაც არ დასძრა-
ვდა, თავს თუ მიანებებდნენ, დღეღალამ
იძინებდა... ნეტავ სულ მიენებებინათ
თავი, თავისთვის ყოფილიყო, თავის ნე-
ბაზე გაეთრია თავისი წილი ცხოვრე-
ბისა. მაგრამ ღრმა არის გული მშობ-
ლისა, საცოდავია გული მშობლისა, დი-
ღია წადილი, საოცარია ადამიანი უკ-
დავებისათვის ბრძოლაშიო...

V

რისგან იყო, მიხვდა, რად დარჩა
დედამთილი შინა, ქვეშევშვად რატომ
დაუწყო ცქერა, რად ირჩევდა ყოველ-
თვის ისეთ ადგილსა, რომ თვალში
ჰყოლოდა, თუ უნებლიედ, თავისთავად

აღეძრა მორიდების, დაფარვის, შიშის გრძნობა, როგორცა სჩვევია აღამიანსა საჩუქროს, დასაძრახისს, აეს რამეს თუ სჩადის, ჰო, რისგან იყო ძნელი სათქმელია, ოღონდ რისგანაც უნდა ყოფილიყო, ტასო თამამად ვეღარ დარბოდა ბაღში, გუნდიაანთკენ თვალსაც ვეღარ აპარებდა, თვითონვე არა შორდებოდა დედამთილის თვალსა, არა სცილდებოდა დედამთილის კალთასა. ასე რომ ალლო ვერ აართვა დედამთილმა, ვერაფერი ინიშნა, საექვეოზე ვერ შეისწრო პატარძალი; სამაგიეროდ, უფრო გამპირიახი ქალი რომ ყოფილიყო, უსათუოდ დაიკერდა გიგოსა, ის ზომ არ ეშვებოდა თუთასა, აიფაფხებოდა და ჩაიფაფხებოდა, თუმცა თუთა დიდხანია მოლეულიყო; სწეწაედა ძეძვის ღობესა თავსა, ბოლოსა თუ შუაში, სულერთი იყო, საითაც კი კაბა გაიფრიალებდა, სწეწაედა აჩქარებითა, სულსწრაფადა, დარღვევოდა გრძნობა სიფრთხილისა, ზომიერებისა, ვერ გაეგო, ვერ მიმხვდარიყო, რატომ არ ეჩვენებოდა ტასოი, რად გაიეღებოდა და გაპქრებოდა მისკენ მიუხედავად; ეს გაუგებრობა აწუხებდა, სიფრთხილედარღვევოდა და ცხადია მისი გამომყვანება არ გაუჭირდებოდა ტასოს დედამთილსა, მაგრამ იმას ზომ მხოლოდ ერთი რამ ამოეკრა გულში, — ტასოსთვის ედევნებინა თვალყური, ჰოდა ტასოს ადევნებდა თვალსა, ფხიზლადა, გულმოდგინედა, ერთგულადა. მაგრამ შინც გამოეპარა, შინც ვერ გაიგო, როდის, როგორ, სად გამოეკლაპარაკა ტასო გიგოსა.... სადა და რათქმუნდა ისევ ძეძვის ღობესთანა, ბაღის ბოლოში, როცა ნაქარ ვაშლსა ჰკრეფდა, ხმა შემოესმა, ძეძვის ღობის გადაწევის ნაცნობი ხმა, ზურგით იყო, მაგრამ იმასაც მიხვდა, დიდად გადაიწია ღობეში, კაცი მთლიანად გადმოეტევიდა.

— არ გადმოხვიდე!.. — დაიძახა ტასომ, ისე მძაფრად დაიძახა, რომ უკვე ნახევრად გადმოსული გიგო უკანვე გადაქრა, ღობეც შეაერთა, იმდენილა

დატოვა, ცხვირ-ტუჩი როგორმე გადამოეყო.

— რა მოხდა?! — მდღელვარედნად იკითხა გიგომ.

— არაფერი, — დამამშვიდებლად მიუგო, თან შიშინად დაატანა, — გაგვიგებენ...

— მეც არა ვთქვი... — გული გაეხსნა გიგოსა, — გაუგებარი რა იქნება...

და ისევ გაიძემა ძეძვი, ტასო შემობრუნდა, ისევე წახრილი შემობრუნდა, აჩქარებით მიესია ნაქარსა, ჰკრეფდა, კალათაში ჰყრიდა, თან ასევე აჩქარეზით გაიძახოდა:

— არა, არა, არა, არ გადმოხვიდე... ვაკვირებენ...

— გააკვირებენ და გაკვირონ... — გიგო თავისას გაიძახოდა, უკან არ იხეცდა, მაშინ ერთი წამითაც აღარ მოიცილა ტასომ, შინისკენ მოფრინდა. ოღონდ მალევე გამობრუნდა, კალათი დაეცალა, მოდიოდა ისევ ნაქარისთვისა. გიგომ გადაძრომა კი არა, თავის გაყოფაც ვეღარ გაბედა, ემანდ კიდევ არ დაფრთხესო, მხოლოდ ცხვირი ჩაპყო ძეძვში და ისე ჩაიბუზღუნა:

— ასე რამ დაგაფრთხო?! —

— გვითვალთვალებენ... დედამთილი ფეხდაფეხ დამყვება... — თავაუღებლად, ნაქარის კრეფაში ამბობდა ტასო. გიგო საგონებელს მიეცა.

ადვილი საგონებელი არ იყო, აქამდე რაც მოხდა თითქოს ისე, თავისთავად მოხდა, ყოველშემთხვევაში ცოტა იყო საფიქრელი, უფრო გული და გრძნობა მოქმედებდა, ამიერიდან აზრი უნდა დამრულიყო, გადაპრილიყო, გადაწყვეტილიყო. განვლო უბრალო შეცოდების ხანამა, სიკეთის, თანაგრძნობის საერთო აღამიანური განცდები უკვე გამოკვეთა, გამოიძერწა; გამოიხსნა, გამოირკვა, რომ მხოლოდ კეთილი გული, სათნო გრძნობანი არ ეწეოდნენ ტასოსკენა, რაღაც უფრო მკაფიო, უფრო მაღალი გრძნობა ეწეოდა, — ნათელი იყო, შიანი დღესაგით ნათელი იყო. კიდევ მეტიც, ქალის ფიქრებიც განათებულებოდა, მიამიტი განდობა, ჰირთა თქმის სურვილი,

თანაგრძნობისადმი, დიდსულოვნებისადმი მისწრაფება მკაფიო ფიქრად, ნათელ სახედ ჩამოქნილიყო, ფიქრი გაზრდოდა, განათებოდა, — მაშ რისგან იყო ესოდენი სიფრთხილე, მიაშიტობამ, ალალმა მინდობამ განა სიფრთხილე იცოდა? რა იცოდა, როდის იცოდა... ჰო, ფიქრად გაზრდოდა, განათებოდა, აღელვებულყო, აფორიაქებულყო, ფორემ როგორ ამოიძახებდა ასე მწვევედ, ასე მიწეზიანად ამდენ „არა-არასა“, რად გაექცევოდა და თუ გაექცევოდა ისე მალე რაღად მიუბრუნდებოდა, განა დიდი ჰკუა უნდოდა ამის მიხედვრასა, ვითომ ამდენი ჰკუა არ ექნებოდა გიგოსა, ჰმ, რა სათქმელია, ვაი რომ მეჭურჭლეობის მეტი არაფერი ესწავლა, თორემ მისი გონება ასწვდებოდა მეცნიერებისა თუ ხელოვნების ყველაზე დიდ სიმალეებსა. მაგრამ ამასაც ხომ მასწავლებლები არ უნდოდა, როგორ ვერ გაიგებდა, რომ თუნდაც შესჭიდებოდა თავის გულსა, ამოეკვთა, ამოეჭრა, შანთით ამოედანა, მერე რაო, ეს ვითომ რა ხსნა იქნებოდა, ჭალის გულსაც ასევე ხომ არ გაიშეტებდა, მკვლელად, სისხლისმსმელად ხომ არ ვადაიქცევოდა? — რაღაო, რისთვისაო, როცა შეიძლებოდა გულთა შეერთება, ოღონდ მანამდე... და მაინც არ მიდიოდა ვადაიქცევტ ფიქრებამდე, ორი გულის გზა ორივე გულმა ერთად უნდა აირჩიოსო. ამიტომ ჯერ მხოლოდ შეხვედრაზე ფიქრობდა. იფიქრა, იფიქრა და რამდენიმე დღის შემდეგ ზეპურთან ხელი აირხა ისე, თითქოს ჩიტი ფრთხილდებოდა, ბულბულისებრი ხმებიც გაისმა და ვაგრძელდა ფრთხილიცა, გალობაცა, აქ შეწყდებოდა, იქ გადინაცვლებდა, იქ ამოიკნესებდა, აქ განაგრძობდა კენესასა, ხან ლობეში იყო, ხანაც უფრო შორს ატმისა თუ აღჯანაბადის ტოტებზე ჩაითუთქავდა გულსა. ტასოს ოღნავადაც არ ემჩნევოდა თუ ესმოდა რამე, თუ ჰგრძნობდა რამეს უცხოსა, უჩვეულოსა, არ ეტყობოდა ვიდრე დედამთილი გავიდოდა ბალიდანა, ხოლო გავიდა თუ არა, თვალს მიეფარა თუ

არა, ლობესთან მიიქრა, მაშინ ბულბულიც ლობეში იყო, იქვე იცხვებოდა მისწვდებოდა, არც დახანხანა, არც დახანხანა მისწვდა, ჩიტირა, გაინაბა, გატერინდა მის ხელში ლამაზი ბულბული, ხოლო თვით ხელი, ტასოს ხელი ბულბულიანად სხვა ხელში გატერინდა, გაუქრდა, დაამდა, — „როცა ყველას ეძინოს, როცა გამოსვლა მოახერხო, — ჩურჩულებდა, ფრთხილობდა ნაცნობი ხმა, ტასოცა ფრთხილობდა, ბალის კარისაკენ ეჭირა თვალი, ემანდ უეცრად არ გამოჩნდეს დედამთილი, — ეს ჩიტუნია გამომიგზავნე მოციქულადა... იმღერეთ, იგალობეთ, მე აქ ვიქნები... აქ ვიქნებით, ვიგალობეთ, დაგელოდებით... ყოველ ღამე... ყოველ ღამე...“ ტასომ ჭიშკარს მოსწყვიტა თვალი და შესცინა, უთქმელად შესცინა, მაგრამ რაღა თქმა უნდოდა, რაღა სიტყვა უნდოდა იმ ბედნიერ თვალსა, მართლა ისე განათებულსა, როგორც გიგოს გამონაძერწში იყო. გიგოც აენთო, გამოსწია ხელი, ისე გამოწია, ნამდვილად გადმოიტანდა ძეძვიანადა, მაგრამ იმარჯვა ჭალმა, გაუსხლტა, გაფრინდა, გაეარდა ეახიანში, საიდანაც მალე მოისმა ტუბილი ხმა, საამო ხმა, ბულბულის გალობის მაგვარი. აქედან გიგო გაეპასუხა.. ეს იყო გაკვეთილი, პირველი გაკვეთილი. ასე განახლდა ბულბულთა ხმობა ივლისის დამლევსა.

ჰოდა გალობდნენ ხალღური ბულბულები, გალობდნენ მხოლოდ ომპიანთა და გუნდიაანთ მიჯნაზე, უფრო შორს აღარ მიდიოდნენ, არცად მიდიოდნენ, ის ადგილი შეკყვარებოდათ... ჩასხდებოდნენ სამყურა ბალახებში, მოიკეცავდნენ კორღზე ან თივის ბულბულთანა, როცა ერთმანეთს მიაგნებდნენ, ჩასხდებოდნენ და დუღუნებდნენ, ღულუნებდნენ, ჩურჩულებდნენ ბალის ნიავეითა. ტასო ამბობდა, რომ დარდი გაუნელდა, კმუნვა მიუყურდა საღამოების მოლოდინში, გული აღარ უშმიძდებდა, უჯმაჯური მოსცილდა სულიდანა; უცივრს სად გაპქრა, როგორ გაპქრა ის განსაცდელი, ნუთუ გამოიკვალა ყველაფერი? მაინც რა გამოიკვალა, — ოჯახში ისევია, კო-

ტე ისევ თავისასა ცდილობს, აღიზიანებს, ახელებს გელასა, აღელვებს, ანთებს, ამალუებს, გელა ისევ „ჩემტამდე“ მალღდება, მაგრამ რაღაც ბინდი თუ განუღებლობა გადაჭყარებია ამ სიმწვევესა, ჩაფლულა, ჩამარხულა ვნებანი ომპიძიანთ ოჯახისა ან მას ასცილებია, მორიდებია, დაშორებია... კარგია, კარგია!.. რა კარგა მისცურავს მთვარე ქაბქათა ღრუბელთა ტალღებში, რა კარგია ბალი მთვარიანში, მცირე ხნით რომ ღრუბელი გადაეფარება, გადაიჩრდილება და მერე ისევ გადაეფინება ბალდადი სინათლისა, განა კარგი არ არის?! ნეტავ გიგო რას შეუღონებია, ავი წინაგრძნობანი აშლია თუ სხვა რამ ფიქრებს დაუშვამებია მისი გონებაი, განა კარგი არ არის?!

ვინ ცის რა არის კარგი, — ეს გიგოს ნათქვამიდანაა, — ზოგს ასე ჰგონია, ზოგს ისე, ყველა თავისთვის მართალაა, ერთიმეორესათვის — მტყუნანი; ერთს ასე მოსურვებია, მეორეს ისე, ერთს აქეთ გაუწევია, მეორეს იქითა, მაგრამ ვინ საითაც უნდა მიიწევედეს, ვისაც რა უნდა მონდომებოდეს, ყველას წყურვილი მაინც ერთია, სიცოცხლეა ყველას წყურვილი. ყველას თავისი სიცოცხლისათვის მონდომებია დანარჩენნი, ამიტომ შებმულან, წაკიდებულან, ამიტომ აღელვებულან, გახარებულან თუ დამწუხარებულან, მოდი და გაიგე რა არის კარგი, ვინ არის კარგი, ვინ არის ავი, მოდი და გაიგე, როცა ერთი სურთ, ერთი სწადიათ, ერთი წყურვილით ავსებულან, ხოლო ერთნაირი არა აქეთ ფიქრნი, ზრახვანი, ხასიათი, განწყობილებანი, ჰო, მოდი და გაიგე!.. ან აქ რა არის კარგი, აბა რა არის? რასაც უნდა გავხარებინოს, მაინც ტყვეა, მონაა, სხვას მოუღონებია თავისი სიხარულისთვისა, თავისი სიცოცხლისთვისა, — ნეტავ ტანჯვა სხვა რაღა არის?! მას ეგება აქვს საამისო ამტანობა, საამისო ძალოვნება, მაგრამ ამდენის ატანა აღარ შეუძლიან გიგოსა, ასე თუ გაგრძელდა უფრო გაუადვება ფიქრ-აზრები, მძიმე სადარდელად გადაეკეცება.

რა განუზრახავს?!

განა არ იცის?!

არა, არ იცის... უნდა იცოდეს.

უნდა იცოდეს. უიმისოდ...

არა?!

რა თქმა უნდა არა!..

„კარგია, კარგია... რომ იცოდეს, რა კარგია გიგოი...“

„რომ იცოდეს... რომ იცოდეს, რა კარგია ტასოი...“

ამასაც იტყოდნენ ფრთხილად, იშვიათად, სხალერსო სიტყვებით არ ანებიერებდნენ ერთმანეთსა, არ უნდოდათ, სიტყვა რა იყო, როცა უკვე ეტანებოდნენ ერთმანეთსა, ჰო, ეტანებოდნენ... დღის თვალი ამორებოდათ და აღარა მორცხვობდნენ, არ ერიდებოდა ტასოსა, გიგოს მხარზე დაეყრდნო თავი, ან ზედ გულზე განაბულიყო, გიგოს-წელზე მოეხვია ხელი, ნიკაპი გადაედო კისერზე, როცა გულზე მიეკრობოდა, გატვრენილიყო, ჩამტკბარიყო, ჩაშაქრულიყო. იყო უფრო მღელვარი წუთებიცა, ვთქვათ, სუნთქვის შეგუბება, მხრების ცახცახი და სხვა ამგვარი ნდომის გამამჟღავნებელი მთვარის შუქქვეშა, მაგრამ მაშინვე ტასო ჩუმი სიცილით გასხლტებოდა ხოლმე, ხოლო გიგო ტკეპნიდა მიწასა, ირწევოდა თახთახებდა სიამისა თუ სინანულის განცდითა. უფრო მეტ მგზნებარებაზე თუ ჩამოვარდება სიტყვა, შეიძლება ასეთი მაგალითიც მოვახსენოთ: მზის ჩასვლის შემდეგ, როცა მომხიბლავი ფერები უნდა შემოვლებოდა ხალდეს ცასა, ლურჯი საღამო უნდა ჩამომდგარიყო, უცებ ღრუბლები მორეკა ქარმა, ჩამოაბნელა, ჩამოაქუნაპეტა, წამოუგერისა, დაუშვა, ისეთი თავსხმა დაუშვა, ისეთი ჭექა-ქუხილი მორთო, გეგონებოდათ ქვეყანა დაიქცევა ან ყოველშემთხვევაში დილაამდე გარეთ თავი არ გაიყოფათ. აქეთ ტასოს შეუქანდა გული, იქით გიგოსა. მაგრამ როგორცა ჰქუხს, ისე არ წვიმსო თუ თქმულა, სწორედ ამაზე თქმულა, ის ერთი ზარზარამათი იქმარა, ღრუბელი გადიყარა, ქარი ჩადგა, მთვარე თავის ტახტზე დაბრძანდა და... აქეთ ტასოს

დაუამდა გული, იქით გიგოსა. ან სხვას ვის არ დაუამებდა გულსა კარგი საღამო; კარგი ღამე მშვიდ ძილს მოკვრიდა თუ ზვალინდელი შრომის გარდა სხვა არაფერი ელოდა, არა დაჩინეოდა რა ასეთ ღამეში გიგოსაეთითა. ხოლო გიგოს გულის ფანქვალი აუვარდებოდა, მოლოდინის ძაფი გასაწყვეტს მიუვიდოდა თუ კიდევ დიდხანს არ აგალობდებოდა ბუღბული. ახლა იმ ბუღბულს აღარ იკითხავთ, რა ყოფაში იქნებოდა, ვიდრე ძილის ანგელოზები მიბრძანდებოდნენ მათ ოჯახში? ან რა კითხვა გინდათ ისედაც კარგად გეცოდინებათ, იმის სიხარულსა და სიფრთხილესაც კარგად წარმოიდგენთ, როცა დედამთილ-მამამთილისა და გელას სასთუმალთან დაბრძანდებოდნენ ძილის ანგელოზები, ოღონდ თუ იმას მაინც იკითხავთ, რა დაემართებოდა გიგოსა, როცა ბოლოსდაბოლოს ბუღბულის ხმა მოისმოდა ომაძიანთ ბაღიდანა, რაც გინდათ თქვით, გნებავთ დამძრაახეთ, მაინც ვერ ვიტყვი, მაინც ვერ აღვწერ. სახეზე ვერ ისედაც ბევრი არაფერი ემჩინეოდა, მერე ღამიან რა უნდა შესტყობოდა, ოღონდ იმის თქმა მაინც შეიძლება, რომ ბუღბულის ხმის გაგონება და გიგოს გაჩენა აივნისიდან ომაძიანთ ბაღში ერთადერთი წამის საქმე იყო, ეგებ ნაკლებისაც, ვინ იცის, ვინ არწყავს მგზნებარეთა და გახელებულთა სისწრაფესა... თუმცა მერე კარგახანი დასჭირდა ომაძიანთ ბუღბულის დასაკერადა, თითქოს იქვე, სულ ახლოს დაიგალობებდა, თითქოს აი ხელი უნდა მიეწვდინა, მაგრამ ამაოდ, იქ აღარ იყო, ხმაც მიმწყდარიყო, მხოლოდ სადღაც მოშორებით ირხვეოდა სველი ტოტები, ცვივოდა ფოთლებს შერჩენილი წვეთები. მაშინ გიგო ააგალობებდა თავის ბუღბულსა სადა ხარო, ხმა მომეციო, ხმას მიცემდა და აპყვებოდა, გაედევნებოდა იმ ხმის ბილიცა, ისევე მისწყდებოდა სტვენა-გალობა, ისევე დაირხვეოდა სველი ტოტები, სადღაც შორსა ცვივოდა შერჩენილი წვეთები ან ტლამუნებდნენ ფოთოლნი ვაზისა ანდა ისევ

მიყუჩდებოდა იქაობა, იყო მდუმარება, უძრაობა, სულშეგუბუნება მხოლოდ მთვარის ჩრდილები აცხვრუნებდა გრგოსა, ატყუებდა, თვალს ურევდა, რამდენჯერმე ბუჩქს მიეპარა, პატარა ნამყენს დაუარა, ისკუბა კიდევაც, ზელიც წაატანა ვინ იცის რამდენჯერ, აღარ ახსოვს, სათვალავი აერიზ. ეს აქ დაეძებდა, ის იქ, შორს, ბაღის თავში აგალობდებოდა; თავს მიაშურებდა, მაშინ ბოლოში უსტვენდა, ელურტულებდა, აქეზებდა, იწვევდა, იზიდავდა უჩინარი და ძალოვანი. გიგო გვიან მიხვდა, რომ თვითონვე აფრთხობდა ხმაურითა, ფართხუნითა, ტყავუნითა, ამიტომაც ფეხთაიკრიფა, დაიპარებოდა, ერიდებოდა ტოტებსა, ღამის ბალახებსაც ერიდებოდა, უჩქამოდ მისდევდა გალაღებულ ფრინველსა, თითქოს მიუსწრებდა, მიადგებოდა, თითქოს უნდა ჩაეჭირა, მაგრამ კისკისი გაუსხლტებოდა ხელსა და ხელს შუა, მხოლოდ კისკისი, მეტი არაფერი, ლანდ შემოურბენდა, მიჰქრებოდა, ხმაც მისწყდებოდა, ოღონდ ცოტახნით, სადღაც ისევე აცოკვიდებოდა საამოდა, სასიხარულოდა, გამაღიზიანებლადა, — ზიი-ზიი, ჰეეო, ვერ დამიჭერ შეეო, — თითქოს ასე დამდეროდა დახტოდა, დაფრინავდა, წყურვილით უხმობდა და გაუსხლტებოდა, როგორც ბუღბულებმა იციან მისისში, ერთიმეორეს რომ აქეზებენ, ანთებენ, აელვარებენ, უხმობენ, გაურბიან, იპონიან, დაკარგავენ, შეეფეთებიან, ფრთებქვეშ გაუძვრებიან, ჩაიკარგებიან ქორფა ფოთლებში და ნათელში მთვარისა... ასევე იყო, ასევე უხმობდა, ასევე გაურბოდა, ვიდრე არ დაიქანცა თუ მოდუნდა ერთი წამითა, ვიდრე თვითონვე არ ჩაუვარდა მკლავებში მთლიან სველი, გალუმპული, მხოლოდ ტუჩები ჰქონდა მშრალი, გაფიცებული, ნადვერდლოვანი, მართლა ნალვერდლოვანი, რომ დააცხრა, კინაღამ ამოსდარა ტუჩები გიგოსა... და ვიდრე ვიყავი გონს მოეგებოდა, გადაუსრიალდა მკლავებიდანა. მერე უკვე გვიანდა იყო, თუმცა დაიქუხ-დაიგრგვინა, აქეთ ეცა, იქით ეცა, ტოტებს ეძვერა, ჩამოხლიჩა, მიღე-

წა, მიამტვრია, აირბინ-ჩაირბინა, და-პროწიალდა, დაკოწიაწდა, მაგრამ რაო, აღარ იყო, წასულიყო, წასულიყო... და შთელი დამე უსტვენდა ბულბული ომი-ძიანთ ბაღში, უსტვენდა მძაფრად, ეინიანდა, მგზნებარდა, გათენებამდე უსტვენდა, მერე მისუსტდა, მიიღია, მიჰქრა დღის იერი მომძლავრდა თუ არა.

იყო, დიახაც იყო ესოდენ მჩქეფარე, ესოდენ მძაფრი წუთებიცა, ასე რომ საზღვარს მისულაყენენ, ბედისწერა უნდა აღსრულებულიყო, გიგო ხომ ბიჭუნა აღარ იყო თამაშ-თამაშსა, კეკემაღულლობანას გაჰყოლოდა, აღარც ტასო იყო გოგუცუნა, გრძობა გრძობა იყო, აღტაცება—აღტაცება, მაგრამ როგორც უნდა მოეგვიინებინა თავი, მაინც იცოდა, კარგად იცოდა, რა მძიმე, რა უხერხულ ყოფაში ვარდებოდა, როცა ატყუებდა მშობლებივით მზრუნველ, მოყვარულ ადამიანებსა, რა სახიფათო იყო ეს პატიოსანი სახელისთვისა, რატყმაუნდა იცოდა, მიმხვდარიყო, დრო იყო გამოფხიზლებილა, გადაწყვეტილა, აღსრულებილა. გიგოს უნდა გადაეწყვიტა, ბულბულობანა აღარა კმაროდა, აღარც სასახლო იქნებოდა თუმცა თითქოს აღარც აღარაფერი ჰქონდა გადასაწყვეტი გიგოსა, თვალზე რომ დაეხამხამებინა, ისე უბრალოდაც რომ დაეხამხამებინა თვალი, თავისი ოჯახის დიასახლისად იხილავდა ტასოსა, მაგრამ ეს მაინც წარმოსახვა იყო, სიზმარ-მოლანდება იყო და არა სიცხადე, ცხადედ ისევ ღობის იქითა ოჯახში დიასახლი-ხოზდა ანუ იტანჯებოდა ქალი. გიგოსაც მოსვენება დაჰკარგვოდა, ომძიიანი შესჯავრებოდა, შესძლებოდა, როგორც ზღაპრული გველეშაპები, რომლებიც ტყებოდნენ უმწეო არსების წამებითა. რა იცოდა ისინი როგორღა ეწამებოდნენ, მათ გულში როგორი ალი ტრიალებდა, რა სურვილებს, რა ფიქრებს შესჯახებოდნენ, არ იცოდა, არც ეკითხებოდა, თვალი ახვევოდა თავისივე გრძობებითა, თვალახვევულივით გახელებულიყო ტასოს სახსნელადა. თუმცა

რა გახელება უნდოდა, ერთი ღობე უნდა გადაელახა, ეს იყო დამეწასე მძაფრად იყო კიდევ უფრო დიდი ღობე, სხილავი, გადაულახავი, დაუძლეველი—სოფელი, ხალხი. რას იტყვოდნენ, როგორ განსჯიდნენ მათ საქციელსა, რას იზამდნენ? აპატიებდნენ ომძიიანთ დანაგვრასა? როგორ აპატიებდნენ? მაგრამ იმათთვის რაღად უპატიებიათ ამ უმწეო, უპატრონო ქალიშვილის ჩაგვრა-წამება? როგორ შეიძლება ერთს აპატიონ, მეორეს არა? ოღონდ იციან რა დღეშია, რა ყოფაშია, ცუდს იფიქრებენ მისი დანახვისასა, — უფრო მეტი მოვლა, მეტი გააპატიება გაგონილა სოფელადა? ვინ მიანიჭა ესოდენი სიკეთე თუ არა ომძიიანთა, ვინ დასწილავს დიდ ამბგსა თუ არა ბოროტი სული? სხვას რას იფიქრებდნენ, სხვას რას იტყვოდნენ სოფელში? — და რა გაუძლებდა ამ ფიქრსა, აშკარა გმობასა, შეჩვენებასა, — სოფელმა ხომ მორიდება არ იცის!.. მაგრამ ეგებ ვერე ბრმად არ განსაჯოს სოფელმა, ეგება უკვე იცის სოფელმა... იცის თუ არ იცის? დასჯის თუ აპატიებს? — ამ ფიქრებს გაეწამებინა გიგო, ამიტომაც ვერ გადაედგა საბოლოო ნაბიჯი... ეგება ასე, ამ ყოყმანში კიდევ ბევრი დრო გასულიყო, შემთხვევას რომ არ გაეტანა, რაც გასატანი იყო.

ეს იყო მეორე საღამოს... გიგო თევანზე წამოწოლილიყო, ისევ წვიმიანი ღამის, წუხანდელი ღამის ჟრუანტელი გასდგომოდა ტანში, ისევ ბულბულის აგალობებას ელოდებოდა...

უზოში ჩახველება გაისმა, ჯერ სუსტადა, მერე ცოტა ძლიერადა, შემდეგ უფრო ძლიერადა, თანაც რამდენჯერმე ყურმახვილი იყო, სუსტი ჩახველებაც გაიგონა გიგომ, მაგრამ არ შერხეულა, მხოლოდ ძლიერი ჩახველებისას წამოიშარათა, ვინ არისო, იქითხა უამურადა. მე ვარო, მოისმა დაბალი ხმა; ხმას, როგორც საბელს, კოტე ამოჰყვა, ხმადაბლა მიესალმა, შინ შევიდეთო, ბრძანა თუ ითხოვა... შევიდნენ, კარი მიხურა

კოტემა, ფანჯრებიც მიხურა. დასბდნენ, პირდაპირ დასბდნენ, მოღუშულნი, მოქურუშებულნი, ტუჩები გაიხსნა, გაბუსხული ტუჩები, საავდროთა, დასაქუხებლად, მაგრამ უწყინარი უბრალო, ჩვეულებრივი რამ ითქვა, — ე როგორი ამინდიაო, შარშანდელი მოსავალი სჯობდა თუ წლევანდელიო, ახალი რა ისმის ან შინაური ან გარეულიო და სხვა ამგვარი; იმ წუთს არცერთს რომ არ აინტერესებდა, არც მკითხველსა, არც მოპასუხესა, თუმცა მოპასუხე ვინ იყო, ორივე კითხულობდა ან ორივე „ჰა... ჰოს...“ ამბობდა, ეს იყო პასუხიცა, დავაცა, თანხმობაცა, თუ უფრო აშკარად უნდა ითქვას — შორს მოსავლელი იყო, ჰო, შორს უვლიდნენ, მიაღვებოდნენ მთავარ სათქმელსა და მოგუღავდნენ მაშინვე, ბანზე აისროდნენ. ვინც მოასწრებდა ის აისროდა და ორივე ღრმად ამოისუნთქებდა. მაინც როგორც უნდა ებურთავნა სიტყვასა, ბოლოსდაბოლოს თავის კვალში უნდა ჩამდგარიყო.

— შენთან სააღსარებოდ მოვსულვარ... — კოტე ასე მიუღდა კვალსა.

— სააღსარებოდა?! მე რომელი მოძღვარი მნახე... — ხუმრობა სცადა გიგამა.

— ვისთვის მოძღვარი იქნები, ვისთვის იმედი, ვისთვის რისხვა, ვისთვის ვინ იცის რაი... ადამიანი ერთია ფიქრითა, ხასიათითა, საქციელითა, ერთია და სხვადასხვანაირად მოსჩანს სხვადასხვათა თვალში: კეთილად, ბოროტად, გონიერად, ხელადა, პატიოსნად, ნამუსზე ხელაღებულად, გააჩნია ვისთვის რა მოუტანია თავისი საქციელითა, სიკეთე თუ ზიანი, — ერთისთვის ერთი, მეორესთვის მეორე, მესამესთვის მესამე, ერთია, ერთი ჩაუღენია, მაგრამ იმდენგვარია, რამდენსაც ავნო ან გაახარა, რამდენგვარადაც ავნო ან გაახარა... ასე თქმულა, კარგადა თქმულა, მეც გამომეორებია, კიდევაც გავიმეორებ ან ვინ არ გაიმეორებს კარგად ნათქვამსა!.. ეს ისე, სიტყვამ მოიტანა... სააღსარებოდ

მოვედი-მეთქი. ბევრის თქმა არ დამპირდება მეზობლები ვართ; ჩემს ჰელში გაიზარდე, შენს თვალწინა ქვეყანაში, ავი და კარგი გაგვეგება ერთმანეთისა, ციცივი და კოვზი ვიცი ერთმანეთისაი. კოტა მაინც უნდა ვთქვა, ზოგჯერ თქმა სჯობს არა თქმასა, ასე უბრძანებიათ, ახლა თქმა მიმჯობინებია და უნდა მოგახსენო... ჩემი ბიჭი, იცი, კოტა ვერ არის... ისე ვერ არის, როგორც უნდა იყვეს, თვალი და ტანი არ აკლია, ჯანი არ აკლია, თავს თუ დაადექი, უჩვენე, არ მოეშვი, მუშაობასაც კარგად ახერხებს, ასე თვალდათვალ თითქოს არაფერი აკლია, მაგრამ... შენც იცი; ჩემი რძალიც იცი, გავზარდე, გავალაღე, გავათამამე, სიკეთე და სიყვარული არ მომიკლია, მინდოდა ძალიანა გყვარებოდით ყველანი, მინდოდა დიდად დავალბული ყოფილიყო, ისე ვერ გავუმხელდი ჩემს განზრახვასა, ვერ ვატვირთვინებდი ჩემი ბიჭის მეუღლეობასა. სხვა რამ ძალა არ დამიტანებია, არა დამიძალებია რა გარდა სიკეთისა, პატივისა, სიყვარულისა, ეს იყო, სულ ეს იყო, გინდ ბოროტებად ჩამითვალე, გინდ სათნოებადა, სხვაგვარად არ შემეძლო. ეგებ შემეძლო? მაშინ იწამე ღმერთი და მითხარი რა შემეძლო, რა ჩამედინა ამ უბედური ბიჭის პატრონსა, რა მექნა მე უბედურსა?! ვინ არა ცდილობს უბედურობიდან თავდაღწევისა, ამისთვის ვინ დაუძრახიათ?! მეც ვეცადე, ვეცადე და ვცდილობ, ვიმედოვნებ, ერთხელაც იქნება სიცოცხლე გაულვიძღეს ი ბიჭსა, — ჯანი არ აკლია, ფერხორცი არ აკლია, რად არ გაულვიძღება სიცოცხლი?! გაულვიძღება და ყველანი გავიზარებთ... ასე მჯერა, ამიტომ ვიტან ტასოს ტანჯვასა, განა არ ვიცი, განა არ გამეგება ან ქვის გული ზომ არა მაქვს!.. მაინც ადამიანი ადამიანია, ამაგი გაგვიწევია, ღონე არ დაგვიშორებია და საზღაურიც გვინდა... გვიზღოს, გავვახაროს, თვითონაც გაიზარებს. ამ იმედსლა მოვკიდებებივართ, ესლა დამრჩენია საამქვეყნიო ნუგეშადა, ესლა გვაცოცხლებს, უამისოდ რანი ვიქნებით აბა რა-

ნი, ჰა?! უტასოდ რანი ვიქნებით-მეთქი?! აი რა უნდა მეკითხა, აი რის პასუხი მინდოდა შენგან... — კოტე შეჩერდა, შენამული თვალთ შეაჩერდა გიგოსა.

თვალი ვერ გაუსწორა გიგომა.

— მე რა ვიცი!.. — ძლივს გასაგონად ჩაიღუღუნა.

— როგორ არ გეცოდინება... სხვამან სხვისა კარგად იცის სასარგებლო საუბარიო, სხვა სხვის ქირში ბრძენიო, გეცოდინება, მითხარი, მირჩიე, ეგებ კარგად არ ვიქცევი, ეგებ ასე არ უნდა ვაწუხებდეთ ტასოსა...

— რატომაუნდა... ასე არ უნდა აწუხებდეთ...

— მაშ ჩვენ რაღა ვქნათ?!

გიგომ გვერდულად გაჰხედა კოტესა, ნამი ჩაშრობოდა, ცივად ელავდა იმისი თვალები. რა სურდა, რას მოეყვანა? ან პირლია როდის იყო, უსაბაზოდ, უგანზრახვოდ ამოეფრქვია ყველაფერი. რას მოეყვანა, ჰა?! ექვსა თუ დანახულ-განაგონსა? რა სურდა, — ზემოქმედება? მერე რითი, — თავშებრალეებითა? სიბრაღული ვითომ ისეთი რა ძალაა, სიყვარულს მოერიოს, მერე როგორ სიყვარულსა, მართლა სიბრაღულით აღძრულ სიყვარულსა; სწორედ ამ სიყვარულით შესძლებია ომიძიანნი, ბოროტება დაუნახავს და შესძლებია კოტეს სიხარული მოსჩვენებია ამ ბოროტებაში.. რომელი ბოროტება ყოფილა საწინდარი სიხარულისა, ბედნიერებისა, სიკეთისა?! ნდობა, წადილი, სურვილები, იმედები, რწმენა, სხვა ამგვარებიც რა გამართლებება, მაშინ ბოროტობაც არა ყოფილა ამ ქვეყნად, რადგან უამისოდ ხომ არაფერი მომხდარა...

— არ ვიცი... არ ვიცი!.. — ფიქრთა გასაფანტავად გაიქნია თავი გიგომა.

— არ იცი?! ჰმ... ის ხომ იცი ტასო არ უნდა შეაწუხოთო?!

— ტასოს თქვენ აწუხებთ, შეგიძლიანთ არ შეაწუხოთ... აღარ შეაწუხოთ. თქვენ ვინ აწუხებთ? განა ადამიანები აწუხებენ?! ბედი, განგება, ცა და მიწა თუ აწუხებთ, აბა ამას რა მოველება, ვერა სთხოვევრ შეაშინებ, ვერ გაექ-

ცევი... აბა რა მოველება-მეთქი?!

— არც ეგრე მოუვლელა... მოუვლელა... — მტკიცედა თქვა კოტემა, თან მუხლზეც დაირტყა ხელი, რაღაც ისეთნაირად თითქოს წინ არავის დავიყენებო. თავშებრალეებიდან უცებ მუქარაზე გადასვლამ ცოტააჩიყოს გააგულისა გიგოი.

— მაინცა?! — გამომწვევად დაიძახა გიგომა, თვალებიც გამომწვევად აუელვარდა.

კოტემ ამჯობინა ცოტახანს დადუმებულიყო, მიხვდა, სადღაც დაერღვა ზომიერება, როგორღაც გადასცდა სიფრთხილესა.

— რა მაინცა?! — კოტემაც იკითხა მშვიდად, დროის მოსაგებადა.

— რა მოველება-მეთქი... — დაჰყვა გიგოცა.

— რაც მოველება, — ჯერ ისევ ბუნდოვნად გამოსთქვა კოტემა, მერე ნელნელა გაარკვია, — რაც არის... როგორც არის... ჩვენ ავიტანთ ერთმანეთის ტანჯვასა, აქამდის აგვიტანია, ამიერიდანაც გავუძლებთ როგორმე, ბავშვი განდებდა და აგვინახლაურდებდა ყველაფერი. სულ ესაა ჩვენი დავიდარაბა, ჩვენი გაწამაწია... ჩვენ ხელს არავის ვუშლით, არავის ვაწუხებთ, არც არავინ უნდა ჩაგვივარდეს შუაში. ვის რა უნდა, არავის სავნო არ ჩაგვიდენია, ვინ რას გვერჩის, არავისთვის არაფერი დაგვიშავებია!.. თუ ვთქვათ, ვინმეს ქალი მოეწონება, რა ვუყოთ, ვინ ვის არ მოსწონებია, მაგრამ ყველას ხომ არ შევარდნია სახლში; ესეც არ იყოს მოწონება იმისია, სხვაც მოეწონება, მიიხედოს, მოიხედოს, თვალს წყალი დააღვეინოს, მჯობნი და უკეთესი როდის გამწყვარა, უკეთესი ამოირჩიოს, იმისი საქმეც უკეთ წავა, ზედმეტი შფოთი ჩვენც მოგვზორდება. ჰქუა თუ ჰქუაა განა სხვანაირად უნდა ვასკრას, მითხარი აბა შენიც მითხარი!..

— რაღა მე ჩამაცხედი, — მხრები აპყარა გიგომა, — სხვებისთვის გეკითხა... ჩემზე მეტი ჰქუაცა აქვთ, გამოცდილე-

ბაცა, დაჯერებითაც იმათ უფრო დაეჯერებთ.

— ვინ ვისას დაიჯერებს, ვინ ვის აირჩევს, ვინ ვისით გაიკვლევს გზაკვალსა, ვინ იცის... ყველგან ვერ გასკრის ბრძენის ნათქვამი ან ყოველთვის სად არის ბრძენი!.. შორეული თუ გარეგანი რას გამოგვადგება, ჩვენზე უკეთესად ვინ იცის ერთმანეთის ავკაგრი!.. შენზე სარწმუნოს ვერაინ მეტყვის, შენზე მარჯვედ ვერაინ დამეხმარება.

— მე რა შემიძლიან?!

— რაღა არ შევიძლიან...

— მაინც რა?!

— თვალი აარიდე, ჩამოგხსენი ტასოსა!.. ჩამოეცალე!..

ეს არც მუდარა იყო, არც მექარა, არც ბრძანებასა ჰგავდა, გამოკვეთილად არც სხვა რამეს მიემგანებოდა, რაღაც ისე მოხერხებულად ითქვა, ყველაფერს შეიცავდა, ყველა გრძნობას ეხებოდა.

— ჩამოეცალე?!

— ჩამოეცალე!..

— განა ველობები?!

— იმას ალბათ არა... ჩვენ გველობები.

— არა, არა... — რაღაც ჯიუტად ამოიძახა გიგომა, — მე არაფერ შუაში ვარ.

კოტე წამოდგა, ზევიდან დაჰხედა, ცივად დასძახა:

— მაშ რას უსტვენს ბულბული გათენებამდე!..

გიგომ მოახერხა დაფარვა გაოცებისა.

— ბულბულებმა ასე იციან... გათენებამდე... — თითქოს განმარტა გიგომა.

— მაისში ჰო, იციან, ახლა აგვისტოა...

აქ ენა ჩაუვარდა კოტესა, ბულბული აგალობდა, ისე აგალობდა თითქოს მაისი მობრუნდყო, მუხლთ მოექრა, ტახტზე დაეარდა და სახე ჩარგო ხელებში. იყო ასე, კარგაზანს იყო, თითქმის ურხეველი გაქვავებული. ეს იყო უდიდესი საცოდაობა, უფრო მძიმე, უფრო გამოუთქმელი ტანჯვა ჯერ არ ეხილა გიგოსა, თუნდაც ეხილა, სხვა მაინც სხვა იქნებოდა, აქ თვითონ იყო შუაში, თვი-

თონ იყო მიზეზი ან გამმძაფრებელი ამ საცოდაობისა, უიმისოდ სხეულგარეშად წარიმართებოდა ყველაფერი. ყოველ შემთხვევაში ზომ არ შეესწრებოდა ამ საშინელ სანახაობას, ამ გაქვავებას ცოცხალი აღამიანისა. მაგრამ რა შეეძლო, განა შეეძლო რამე?! რატომაც არა, — გაქვავებოდა ამ ხმასა, ამ მომაჯადოებელ სტვენასა, განშორებოდა, გადაკარგულიყო, დაე, როგორც უნდოდათ ისე ეთრიათ თავიანთი ბედი ომამიანთა, დაე ეთრიათ და სადმე ეგებ მართლაც ახლომოდათ იმედი, ეგებ მართლა ეშვაძე ტასოსა, გახარებულოყო, გაეხარებინა დედამთილ-მამამთილიცა, ვინ იცის — ქმარიცა, ვინ იცის, ჰა, ეგებ მის გონებაშიც გაეელო შექსა. რა უნდოდა გიგოსა, იმედებს რად უკვეთდა, სიცოცხლეს რად უკვეთდა ამ საცოდავ ხალხსა; ტასოს ხსნა უნდოდა, ტასოს გახარება უნდოდა, — აჰა, კოტემა თქვა, შესაბამისი აღარაფერი ექნებო. მაგრამ ჰირსაც წაუღია კოტეცა და მისი იმედებიცა, ჰირს წაუღია სიბრალულოცა და მსხნელობის სურვილებიცა, თავისი ცეცხლი გასჩენია, მაღალი გრძნობა მორევი, ყველა ამ სიბრალულობი-მსხნელობიან უფრო მაღალი, ბევრად მაღალი, კოტეს კი, ჰმ, მოუნდომებია თავის საწამებელში ჩაიყოლიოს გიგოცა, მართლა, ნამდვილად ასე მოუნდომებია, მაშ რა არის ეს თავშებრალეობა მუდარა და მექარა, ძრწოლა და სიმძაფრე, უსასობაა თუ ძლევამოსილება, ხერხია თუ მიამიტობა?! და ვიდრე გიგო ამას გადასწყვეტდა ბულბული სტვენდა, გალობდა შეუსვენებლად, მღელვარედა, ეჩინიანდა. ფიქრი რაღა ბედენა იყო, ფიქრს დაეხსნა, ფრთხილად წამოიწია გიგომა, ოღონდ ბევრი ვერაფერი უშველა სიფრთხილემ, გაიჭრიალა, გაიხრკიალა სკამმა, კოტემ ნელნელა ასწია თავი, რაღაც მომწუსხავად შეავლო თვალი, მართლაც მონუსხა, გააშეშა, გააშრო, გააქვავა. ისეე ჩაჰკიდა თავი კოტემა, ისეე წამოიწია გიგომა, ისეე გაიჭრიალა იმ ოხერმა სკამმა, კოტე შეირხა, გიგო შეჩერდა

მაგრამ ამდენი დაყოვნებაც აღარ შეიძლებოდა, ბულბული ღელავდა, ქვითინებდა გულამოსკვნილი... კიდევ გაიჭრიალა სკამმა, გაიჭრიალა და ბრახვანიც მოიღო ძირსა, გიგო აიშართა ვულმოსული, გახელბული, კოტემაც აიხედა, მომწესხავად აღარა, ღუნუნდა, ჩვილად, მოწყვეტილად, — „წადი... მიხხედე“... ამოიღულულა ისე თითქოს საბოლოოდ ეთხოვებოდა თავის იმედებსა.

გიგო დაიძაბა, გაბრუვდა, გაითანგა, აღარაფერი გაეგებოდა, აღარ იცოდა რა გზას დასდგომოდა, იყო ასე აზრს და უაზრობასა, მგრძნობიარებასა და უგრძნობლობას შორის გახილული, სულს გაყრილი, ხორცს განშორებული, იყო, იყო დაკარგული, მიმოფანტული და უცებ თითქოს ყველაფერი ერთად იროვნა, — ისევ ბულბულის ხმამ აპოვნინა სული და ხორცი, — გადაეარდა ბალში ანთებული, აელვებული, გახელბული. ასე თუ გადასწყვეტდა, ასე თუ გადასჭრიდა თავის ბედსა, თორემ სიღინჯე, გონიერება, სიბრძნე, სიღარბაისლე, სიკეთე თუ სამართლიანობა, მარად ნაქებნი სათნოებანი ვერაფრად ვერ გამოადგებოდნენ. თუმც კუჟასაც მოუხმობდა, განსჯიდა, დაფიქრდებოდა, დაე შიში მოეტანა ამ დაღინჯებულ ფიქრებსა, ღელვა ჩაეჭრო, ცეცხლი გაენელბინა, აეცდინა ბუნებრივი სიცოცხლისთვისა, თავისუფლებისთვისა, როგორც იცის ცივმა გონებამა, დაე ასე ყოფილიყო თუ ტასო მოინდომებდა, დაე ყოფილიყო... მაგრამ ტასო ფიქრ-მსჯელობებით არ შეგებებია, სასაყვედუროც არ ამოსცდენია, ჩაიკისკისა, სიხარულით ჩაიკისკისა და გაუსხლტა, გაიქცა, გაიყოლია, აანთო, გაიტაცა, მერე უცებ ხელში ჩაუვარდა, მოულოდნელად ჩაუვარდა წუხანდელივითა, მგზნებარედ დაიკებრა წუხანდელივითა და მოინდომა წუხანდელივითვე გადასცურებოდა მკლავებიდანა, მაგრამ უკაცრავად, — ვეღარ გაუცურდა, ვეღარ გაუსხლტა, ვერა, ვეღარა... მერე უცებ ამოი იყო

ფიქრ-განსჯანი, გონებას იქა აღარ ესაქმებოდა.

და როცა ტასოს აღარაფერი შეეძლო დაფარული გიგოსთვისა, გზა მისცა ცრემლსა, უხვად აფრქვევდა სახეზე, მხრებზე, გულზე, ეხვეოდა, ეკაროდა, ეხუტებოდა, სლუკუნებდა, მდულარებდა, მოსთქვამდა, რომ მეტი აღარ შეეძლო, გასაწყვეტს მისვლოდა მოთმინების ძაფი, სულ ცოტაცა და რამენ აუტეხდა თავსა, უსათუოდა, აუცილებლად, მოვალეობის გრძნობა არც თუ მაინცდამაინც ძლიერი ყოფილა, ვეღარ აუტანია ესოდენი სატანჯველი... რა ჰქნას, რა წყალს მიიყვას, როგორ გაუძლოს, ამის შემდეგ მაინც როგორა გაუძლოს, ჰა?! მართლაც წყალს მიეცემა, ხალღურას ჩანჩქერში ჩაიღვწება, ის დაიფარავს, ის შეივრდომებს თუ კაცთა შორის არ აღმოჩნდება თბილი გული, ხალღურას ყინულოვან წყალზე უფრო თბილი... ახლა მაინცა, ამის შემდეგ მაინცა.

გატერენილიყო გიგო ამ ცრემლების, ამ აღერს-მუდარის ქვეშა, დამცხრალიყო, გადაწყვეტილიყო ყველაფერი, გაფანტულიყო მტანჯველი ფიქრები-რა ექნა, — რა გზას დასდგომოდა, — გადახსნილიყო ზეცის კამარა, განათებულიყო... სხვა რაღა იყო სანაღვლო, საექვო, საყოყმანო? სოფელი რას იტყვოდა?! — დიდი რამ ბედენაა, ჰო, დიდი რამ ბედენაა!.. თუ რამის მთქმელია თუ სამართლიანია, რატომ აქამდე არაფერი არ უთქვამს, რატომ არ გამოქომაგებია, რატომ არ დაუსხნია სიკეთისაგან გაწამებული ქალი?... ხსნა ძნელია, ხსნას თავდადება უნდა, ხოლო თავდადება არც ისე ადვილია?! — დიახაც, დიახაცა!.. ძრახვა, კილვა, კიხვა არც ისე ძნელია? — ჰო, დიახაცა, აგრემც გიცხონდებათ მამა-პაპის სული... ჰოდა ვითომ რა ბედენაა აზრი მშიშართა, გაუბედვითა, დამფრთხალთა, რა ბედენაა, როცა გაბედულნიც ვეღარ შეაკვებენ!.. ამ განცდით, გამარჯვებულს განცდით, ეალერსებოდა აღელვებულ ქალსა, ესმატბილებოდა, ეჩურჩულებოდა...

და, იმედინადა, პირდებოდა ბედნიერებასა, — მუდროს ოჯახსა. ტასო ისევ აფრქვევდა ცრემლსა, რათქმუნდა ეს უკვე სიხარულის ცრემლი იყო, მაგრამ მაინც ცრემლი იყო, ცრემლი... საღდაც ზეცა იცრიცებოდა თუ მთვარის ნათელი მოძლიერებულებოდა, სულერთი იყო, აღარა ახსოვდათ რა, აღარც ცა, აღარც დედამიწა, სხვა რაღა გაახსენდებოდათ, ყველაფერი გაერთებულებოდა მათს დიდ სიყვარულსა. ასე განეცადათ, ასე ამაღლებულიყვნენ, მათი ნება იყო, ოღონდ ბუნებას თავისი ალო ედო, თავისი ალო უნდა აელო — ცისკარი შეხსნილიყო, დამე გაცრეცილიყო, აგრილებულიყო, ბალახებსაც გამოღევოდა მზის მცხუნვარება, დიდხანია გამოღევოდა. საღდაც პირველი ტოროლაც ავარდა ცაში, ჩაიჭიკჭიკა, ჩაიგალობა. ჟამი იყო განშორებისა, მაგრამ ქალს არ ეთმობოდა ვაჟაკი, არაფერი ესმოდა, ვერაფერსა ჰხედავდა, ვერა ჰხედავდა ცისკრის შუქსა, ეხვევოდა, ეკვროდა, ჰყოცნიდა, ჰყოცნიდა, უკან დაიხვედა, ამოაფრქვევდა ალტაცების ხმებსა და შევარდებოდა გულზე, მოექდობოდა კისერზე.

მატულობდა შუქი ცისკრისა, მატულობდა ხმები ტოროლებისა, ჟამი იყო განშორებისა. არც ვაჟაკს ეთმობოდა, მაგრამ დამდგარიყო ჟამი განშორებისა და აიტაცა, ხელში აიყვანა ქალი, ასე წაირბინა ბილიკზე, რამდენჯერმე შემოაპროწილა ტყრუშულ ლობესთანა, რომელიც ბალსა და ეზოსა ჰყოფდა, შემოაპროწილა სიცილითა, ხითხითითა, მერე მალლა შეისროლა ლობის იქით გადასვა მოურიდებლად, თავდავიწყებით აკისკისებული ქალი. აქ უკებ შეწყდა სიცილი, ქალი ისევ ლობეს აჰყვა და ყელზე მოექდო ვაჟაკსა. ლობე შეირყა, ერთი შეირყა, მერე გარინდა, გაყუმიდა მათს შუა, გატვრინდა ცეცხლის ალში. ცა იხსნებოდა და იხსნებოდა, მამლები ჰყოლოდნენ თავგამეტებითა, ჟამი იყო განშორებისა. ვაჟაკმა შემოიხსნა ქალის მკლავები, გატრიალდა, გაჰყვა ბილიკსა, ორიოდჯერ შებრუნდა, — ქა-

ლი ლობეზე გადაკიდულყო, ირისც გაეკცა, შორი ამბორი მიაწვდინებულებების ლობიდანაც ესროლა ამბორი და მათანთა მიიშალა, მხოლოდ ჩქამილა მოისმოდა, ბალიდან, ეზოდან, კბეებიდან, აიენიდან, კარმაც გაიჭრიალა... ქალს დილის სისხამმა დაპრია ხელი, შინისკენ გაიქცა და აღარ იცოდა კარის ჰრიალს რაღა მოჰყვა. თუნდაც არ გაქცეულიყო, რას დინახავდა, როგორ აილო თავი კოტემა, რა თვალით შეჰხედა გიგოსა, რომლის სახე ბედნიერების შუქს გაენათებინა; როგორ შეაჩერდნენ ერთმანეთსა — გიგოს სახე აემღვრა, აქანკალებული ტუჩები ჩაიკენიტა კოტემა. ეს იყო მოსისხართა შეხვედრა, პირველი მწვავე სიტყვის მოლოდინი, შერკინების მოლოდინი. ოღონდ სიღინჯე ეყოთ, დალოდებოდნენ ერთმანეთის პირველ სიტყვასა; ზომიერება ეყოთ ერთმანეთისათვის დაეთმოთ მიზეზიანი ამოძახილი. მაგრამ კარგახანს გასტანა ამ შეპატიებამ, თავაზიანობამ, რამდენჯერმე აღდნენ და დასხდნენ, მიბრუნდ-მიბრუნდნენ, ჩაახველეს, კბილებიც გაახქიალეს, ვინ იცის რამდენჯერა, დასათვლელად ვისა სცებოდა, ყოველშემთხვევაში ამასობაში კარგად ვათენდა, აღარა აკლდა რა მზის ამოსვლასა, დრომ თავისი გაიტანა, სიბრაზის აღმა დაიწია, ფიქრი შეესია გრძნობასა... კოტე ტორტმანით ვაემართა, კართან შეჩერდა, შებრუნდა, კიდევ შეაჩერდნენ ერთმანეთსა, ვიგო ვაკვირვებით, ნუთუ უსიტყვოდ მიდისო, კოტე მრავლისმეტყველადა, მძაფრადა...

— მეტი რაღა გინდა, — მძაფრადვე დაიძახა კოტემა, — ეინი ხომ მოიკალი... ახლა დაეხსენი... დაგვეხსენი, ჩამოგვეცალი...

ესა სთქვა და გადააღაჯა დირესა. არ წასულა, იქვე შეჩერდა, თავი აილო, თითქოს რაღაცას დააკვირდა თუ ვაშტერდა, ყოველშემთხვევაში მცირე ხანს ვაგრძელებდა ეს გარინდება და მერე იხევ გიგოსაკენ რომ მიიხედა, სიმკაცრის თუ სიმძაფრის ნიშანკვალი აღარ ეტყობოდა

მის სახესა, რაღაც ვედრების მაგვარი ელფერი თ ალესილიყო.

— დაგვეხსნები... დაგვეხსნები, არა? — ახლა ვედრებასავითა თქვა კოტემა.

გიგომ თვალი აარიდა, კერს აჰხედა, თითქოს პირველადა ჰხედავს იხე მიაცივდა გაჰიმულ ღვედსა, დაჯაფულ ხარ-კამეჩსა, მეხრეთა მოქნეულ საზრევებსა, წაბრილ გუთნისდედებსა, ბელტს-გამოდებულ სახნისებსა.

— დაგვეხსნები, არა?..

გაისმა ისევ. ეს ისევ თხოვნა იყო, მუქარასაცა ჰგავდა ან ეგებ ვულშოსული ადამიანის მუდარა იყო, მუდარა იმისა, ვინც ჯავრს იკლავს ვულში. რაც უნდა ყოფილიყო, გიგოსათვის სულერთი იყო, უკვე გადაეწყვიტა, სხვა გზა აღარ იყო, კოტესაც უნდა გადაეწყვიტა, შარს მორიდებოდა, ჯავრი შეეჭამა.

— რატომ არას იტყვი?!

გაისმა ბრაზიანადა.

პასუხი არ იყო, გიგო ისევ სახნისზე აბურცულ, აზიდულ მიწას შეჰყურებდა,—ჰა, გადაიხსნება თუ არა, ამობრუნდება თუ არა ბელტიო.

VI

რას ეკითხებოდა, რა პასუხი უნდოდა, განა ვერ მიმხვდარიყო, გიგოსათვის ჩაებარებინა თავისი ბედი ტასოსა, გიგოსათვის მიეცა სიცოცხლე და სხვები განზე უნდა გამდგარიყვნენ; რაღას დასძახოდა, რაღას ჩასციებოდა, განა უკვე ნათელი არ იყო ყველაფერი?! ვაი რომ ნათელი იყო, ვაი რომ იცოდა, კარგად იცოდა და სწორედ ეს არ უნდოდა, ეს სინათლე, ეს ცოდნა არ უნდოდა, განა ყველა ცოდნა სახირო ყოფილა, რას არ გაიმეტებდა ადამიანი, ოღონდ ბევრი რამ არა სცოდნოდა ანუ არ მომხდარიყო, არ არსებულებოდა საზარელობანი და საშინელებანი, რას არ გაიმეტებდა?! კოტეც ყველაფერს გაიმეტებდა, მუდარა რა იყო, სულსაც გაიმეტებდა, დაე სატანა მოვლენოდა გიგოს სახითა, მიედლო სული მისი და მოშორებოდა. სხვა

რა ეფიქრა, სხვა რა ეღონა, წყალწაღებული ხავს მოეპიდაო და ცხვედი აქვდომრსლა მოსპიდებოდა ან ჰგებოდა მოხონვე-ქცეულიყო სატანადა და სიმდაბლეს, უსინდისობას, სისადაგლეს, ბოროტებას შთაავონებდა, — ეინი ხომ მოჰკალი, დაეხსენიო, — ვინ იცის, ვინ უწყის, გამწარება რა გზას არ აარჩევენებს ადამიანსა, სატანასთან სხვა რა მიიყვანს გამწარების მეტი, დიდი სურვილების მეტი. მაგრამ ხსნა არ იყო, არ იყო... თუმცა ბულბულეები აღარა გალობდნენ ომიანიანთ ბაღში, ეს მაინც იმას არა ნიშნავდა თითქოს გაეპრას კოტეს მუდარასა, არა, რა სათქმელია, ეს უფრო თვალის ახვევასა ნიშნავდა, მაგრამ კოტეც იქნებოდა მოტყუებულოყო, ვერ მიმხვდარიყო, რას ატეხილიყვნენ ჰრიქინები, რას გაიძახოდნენ ასე გამომწვევავადა, — ხმა გამოიცივალეს, ბულბულის ხმიდან ჰრიქინობელის ხმაზე გადავიდნენ, მხოლოდ ეს იყო შედეგი მისი ვედრებისა... ასე რომ არ დაიშალა, მუდარა არ შეისმინა, თავდამცირება არაფრად ჩაუგდო, არ შეაწუხა ფაქკაცის სიაშაყის შელახვაში, კეთილი და პატიოსანი, რახან ეგრე, ეგრე იყოს, ფანდია, ფანდი იყოს, ძალაა, ძალა იყოს, ენახოთ როგორ მოემართება ხელი, — ასე ჩაითქვა კოტემა.

დაიწყო იმით, რომ საიდუმლო გაანდო ტატო ბუხალაძესა: „ეგრე არ გეგონოს თითქოს ჰიას ფეხს არ დაადგამდეს გუნდიაანთ გიგოი... ჯერ დედამიწაზე ფეხი არ დაუდგამს მაგისთანა ქვეშევეშასა, ქვემძრომსა, თულუმსა, ეშმაქსა. არ დაიჯერებენ?!. რაც ახლომანლო ჰურქელი სალდება, სულ მაგისი ხელიდან გამოდის. აბა თუ ვინმე იცის, აბა კანონს თუ დაუქერია“.. ჰმ, კოდნით ვინ არ იცის, მაგრამ კანონში ვერავინ გააყოფინა თავიო, სინანულით მიუგო ტატომა. „მაგაზე ადვილი რაღა არის, — შესძახა კოტემა, მერე ხმას დაუწია, ყურში ჩასჩურჩულა, — შეადებ მარნის კარებსა და“... აღარ დაამთავრა, შორს გადგა, იქიდან ჩაუქრა თვალი. ხელი ჩაიქნია ტატომა, უარს არ არის, მოდიოთ, ეს დაატანა ხელის ჩაქნევასა.

„მამ გაუზინდია... გადაუმაღავს, — ტუჩი ჩაიკვნიტა კოტემა, — მაინც ფიქრი არ არის, თვალის ჩინი ჩამიჭრეს, უღვაში შემირცხვეს თუ ორ-სამ დღეში შენს მარყუქში არ გავაყოფინო თავი. ადგილის მწვევარი დაიკერს ადგილის კურდღელსაო“... ტატოსაც მეტი რა უნდოდა, შურს იძიებდა, ეგება ხეირიც ენახა და აღარ დაგიდევდათ. თუ როგორა ღალატობდა თავის მოვალეობას... დაიკერო და... მართლაც დაიკერა, დილაღამიან თავს დააყენა ხალღურას ჩანჩქერიდან დაშვებულ გიგოსა... რათქმუნდა თვითონ არ გამოჩენილა, არც ტატო მიპგებებია მარტოდმარტო, ერთი ბრიგადერი და ერთი დეპუტატი იახლა.

— აღრე ამდგომს უხაროდესო... — ანახლად გადაუდგა და დამცინავად შესძახა ტატომ.

გიგო მოზნეკილიყო საესე ტომრის ქვეშა, ახედვა გაუჭირდა, ისე თავჩაღუნულმა ჩაიდუღუნა:

— დილაშშვიდობისა!.. — ჩაიდუღუნა და გზა განაგრძო.

— შესვენება გაწყენდა ვითომა?! — იხუმრა ტატომ, ყოველშემთხვევაში თვითონ მაინც გაიციინა გულიანადა.

— არა მგონია... — ცოტა თავი ასწია გიგომ, ნელნელა აიშართა და ეგრე, ზურგსუკან დაუშვა ტომარა.

ტატო სიამოვნებით შეიშმუნა, ვითომ რაო, საღლა წამისვალო, და რახან ვერ წაუვიდოდა, არცა ჩქარობდა, იზანგრძლივებდა სიამოვნებასა. გიგოსაც შექმა გაუხსნა შუბლი, ეტყობოდა ვერ შეეშინებინა ტატოს სიამოვნებასა.

— ე რა გინდავლია? — ხელეზი მოიფშენიტა ტატომ, მისწვდა ტომარასა, ბაწარი შეჭხნა, პირი გადაუწია.

— მინერალური სასუქი უნდა იყეს, — ცბიერი ღიმი დამალა გიგომ, — მთებში მივაგენი... ვიფიქრე ჩავიტან, ვცდი-მეთქი, ეგება ივარგოს. თუ ივარგა, გაუხარია ჩვენს კოლექტივსა და ისაა... ვითომ არ ივარგებს, ჰა, გამოცდილი კაცი ხარ, გეცოდინება!.. — ჩაიმუხლა, მიეშველა ტატოსა, ამოჰყარა თეთრი, ქათქათა და ოდნავ მოვარდის-

ფერო ნატეხები, ხელისგულზე მოძვებდა და მიმოაბნია ხნულზე.

სიხარული შემოაცვდნა ტატოსა... გავარის ამოსაყრელად სხვა ველარა მოიფიქრა რა თუ არა ის რომ ისევ კოტესა სცემოდა: ოთხნი ხართ და ოთხივე შრომისუნარიანი, პექტარი მამული გიპირაეთ, გაპარპაშებულხართ, კაპიკს არ იხდით, სახელმწიფოსა ძარცვავეთო, სხვაც ბევრი რამ უთხრა, ფეხებიც უტყაპუნა. კოტე ისევ ქოჩორზე დატრიალდა, დააფორიაქა ქალები, დააწიოკა ქათმები, ორივე ხელით ყელი აუწია ტატოსა, მაგრამ ეგრე იოლად ველარ მიიტყუა სუფრაზე, კიშკრიდან ფეხი ველარ მოაცვლევიანა, რახან შიგნით არ შედიოდა, აღარც გაუშვა, იყენენ ასე ტყვენეს ერთი ადგილი, ტატო ოქმით ემუქრებოდა, ჰხსნიდა გაბერილ ჩანთასა, აფრიალებდა ქაღალდებსა, კოტე შინისაკენ ეწეოდა, აქ აბა რა გამოვა, შემოდი მაგიდაზე დასწერო. ტატო გაჯიუტდა, მუხლზე დაეწერო, მაგრამ ვერ მოახერხა და შეჰყვა, ოღონდ რამდენჯერმე გააფრთხილა, იცოდე მხოლოდდამხოლოდ ოქმის შესადგენად შემოვდივარო, მაგრამ კოტემ იმდენი იმარჯვა, ოქმამდე სველსველი ხელადა და ჩახოხბილი გააჩინა მაგიდაზე, მერე უკვე ადგილი იყო ისიც გაეგო თუ რაზე შემოსწყრომოდა ფინაგენტი. „ვაიმე, ვაიმე, თავში შემოიკრა კოტემა, — მინერალური სასუქი?! რის სასუქი, რა სასუქი, ის ხომ ხალღური თიხაა... რომელი სასუქი?! რამ მოაგონა?! მაგრამ აკი ვითხარი მაგისტანა ეშმაკი მეორე არ გაჩენილა-მეთქი... მოუტყუებიხარ, მწარედ მოუტყუებიხარ“... ტატო ჩაფიქრა, მერე როგორც იყო ფიქრებში ამოიძახა, — მოუტყუებივარ... — თანაც გულისგვრემა ამოაყოლა ამ ამოძახილსა. ისევ კოტემ დაამშვიდა, — კაცი არ ვიყვე თუ უფრო ნაღდ კვალზე არ დაგაყენო.

კოტე იმედოვნებდა, ბაწარზე გაუსვლელობას ველარ მოითმენს და ქურქელაკიდებულს გავაბამ მახეშიო. სხვა დროს ეგებ იმედი გამტყუნებოდა კო-

ტესა, მაგრამ იმეამდ მოთმენა აღარ შეეძლო გიგოსა, ცოტა არიყოს სიფრთხილევ მოკლებოდა. მოაკლდებოდა მამ რა იქნებოდა, ავად იყო თუ კარგადა, დაეძრაებოდა თუ არა, მეტი გზა აღარ იყო, ქალი შინ უნდა მოეყვანა და რალაც წესი, რალაც ადათი მაინც უნდა დაეცვა, ბეჭედი უნდოდა, ახალთახალი სამოსი უნდოდა, უსათუოდა, უცილებლადა, აბა, ჯერ ხალდეში ქალი არავის მიეყვანა სხვაგან ნახმარი კაბითა, რაღა ის უნდა ყოფილიყო მიგალითი. ესეც არ იყოს გიგოც ომაძეების სამადლო ხომ არ იყო, მათი ნაყიდებით ეტარებინა ქალი... ასე რომ ქალი უნდა შეემოსა, უნდა მოერთო და აბა როგორ ასცდებოდა თავისი წარმოების განახლებასა, ბაზარსა ან კოტეს როგორღა გამოეპარებოდა აწრიალებს, აფაციფუცება გიგოსი, აკი არც გამოეპარა, როგორც კი ჰინქილითა და ხელადით სავსე ორი გოდორი გააძქმულა ბალ-ვენანს ქალების მიხვეულ-მოხვეული ბილიყებითა, დიდ შარაზე გავიდა, მანქანაც გაუჩერდა, გოდრები შეაწყო, თვითონაც მოკალათდა გოდრების შუა, შოფერს დაუკაუნა წადიო, „მოიცო“!... — გაიშმა და გზაზე ტატო აღიმართა თავისი მხლებლებითა. გიგომ მხოლოდ გაიციინა, რალაც უაზროდ გაიციინა და ასე იცინოდა ვიდრე ტატო ოქმს ადგენდა, ტატოც იცინოდა, ოღონდ მის სიცილზეც უაზრობა როდი ითქმის, პირიქით მთელი აზრითა და გულით იცინოდა. სიცილითვე გაისტუმრა ოქმს მორჩა თუ არა, და როგორცა სჩვევიათ დიდად თავაზიან, დიდად მოყვარულ გამცილებლებსა, ვიდრე მანქანა მიეფარებოდა ფეხი არ მოუცვლია, ხელს უქნევდა, ოქმის ფურცლებს უქნევდა, როგორც ცხვირსახოცებს უქნევენ ხოლმე. რაღა თავაზი და პატივისცემა უნდოდა! ამის შემდეგ ჯერ შეორედ, მერე მესამედაც დიდად დააფასა, უფრო აღრე ადგა, უფრო მეტი, ბევრად მეტი გზა გაიარა ფეხითა, თუმცა გიგოს ძალიან აღელვებდა მისი შეწყუბება, მაგრამ ის მაინც არ იშლიდა

თავისასა, რას დაიშლიდა, განა ისეთი უგრძობელი ან უზრდელი იყო და გაეცილებინა, დიდხანს, დიდხანს მარტოქანია გაშლილი ფურცლები, რა სათქმელია, ჰო, ის ფურცლები, სადაც მსხვილი ასოებით ამოქარგულიყო: „ჩვენ ქვემოთრე ხელისმომწერნი ამით ვადასტურებთ, რომ“... და სხვა ამის მსგავსი, რა იყო ეს, სასიხარულო თუ სამწუხარო, ვერც კი წარმოიდგინა გიგომა, თუნდაც წარმოედგინა, რომ წუხილის მეტი არა ელოდა რა, იმწუთს მაინც არ დანაღვლიანდებოდა ისე აღესილიყო სიხარულითა. ან დანაღვლიანება რა სათქმელია, როცა პირი ვეღარცკი მოეკუმა, იცინოდა, ხითხითებდა, ხეხეხინებდა გიყვივითა, ეს ითქმის განსაკუთრებით იმ წუთებზე, როცა ტასოს საბოლოოდ უნდა დაეგლო ომაძიანთ სახლ-კარი და მასთან გადასახლებულიყო. მესერთანა ტრიალებდა, ჰიატებს ეძებდა, ჯერ ვერა ჰხედავდა, მაგრამ მერე რაო, ოსტატი იყო, ხელოვანი იყო, წარმოსახვის კარგი უნარი ჰქონდა, ჰოდა კარგადაც წარმოედგინა: აი გაიძრო ომაძიანთ სამოსი ტასომა, ხელუკლმა მიჰყარა, გიგოს მოტანილები გაჰსნა სიხარულითა, თრთოლვითა, გულზე მიიხუტა, ჯერ ასე დასატება, გაინაბა ნეტარებითა, მერე ნელნელა მოირგო ტანზე, ოღონდ შეიშმულმა, შეტოკდა, შეკრთა, შეხტა თითქოს შეუღლიტინა გიგოს ნახელავმაო. ეს აციენებდა გიგოსა, სულელივით იცინოდა, მართლა სულელივითა, — სიხარული ხომ სისულელის სხვადასხვა სახეს მოჰგვრის ხოლმე ადამიანსაო; მწუხარებაზეც ასევე იტყვიან, ხითხითი თუ არა, ტირილი, უამრავი, უთავბოლო ამოქაზილები ხომ მოსდევს მწუხარებასა, აქა-იქ სიცილიც გამოერევა, როგორც ცრემლი სიხარულსა და, რა ვუყოთ თუ მიზეზი სხვადასხვაგვარია, საწყისი სხვადასხვაა, ორივე გარემოება გრძნობად აქცევს ადამიანსა, ჰოდა, უგუნურობაც სხვა რა არისო. ამას იმიტომ მოვახსენებთ, რომ გიგოსთან ერთად სულელის მდგომარეობაში წარმოიღვრეთ კოტეცა, ოღონდ გარეგნულად,

მხოლოდ გარეგნულად, თორემ ისე ყველაფერი კარგად იცოდა ვინ რა მოიტანა, ვის რა გადასცა, ვინ სად იყო, რას აკეთებდა, ამდენხანს სარკესთან რადა ტრიალებდა იმისი რძალი, რა მოხდებოდა ამის მერე, რა მოჰყვებოდა ამ ლამაზ, ლურჯ სადამოსა, იცოდა, მაგრამ რა უნდა ექნა, ვისზე ამოეყარა ჯავრი, გიგოს ვერ მორეცოდა და ამიერიდან ყველა ძალებს ასჯანყებოდა, სწყევლოდა, ჰკიცხვავდა, ჰგმობდა, — ჰგმობდა სიკვდილსა, გიგო რომ არ მოჰკლა აქამდისა; სწყევლიდა ტატოსა, დაჯარიმების მეტი რომ ვერა გამოიგონა რა, გადასახლება ან დაპატიმრება მაინც რომ ვერ მოუხერხა; იკიცხავდა თავსა, დასაცინად, სააბუჩოდ რომ გაუხდა საქმე; რისხავდა სოფელსა, რახან არ მიეჭრებოდნენ, არ ჩაჰქოლავენენ გიგოსა, ქვების გორას არ აღმართავდნენ მის კარშიდამოხე, საშიშროებად მრუშთა, ავისმქნელთა, ბოროტთა; შეაჩვენებდა ელდასა, მეხსა, პირსა, ყოველგვარ სენსა, უბედურობასა, გიგო აქამდე რომ არ გაისტუმრეს მოუსაგლისკენა ან კენესის ლოგინი რომ არ გაუშალეს; ჰკრულავდა დიდსა თუ პატარასა, სულიერსა თუ უსულოსა, ახლობელსა თუ შორეულსა, მტერსა თუ მოყვარესა, შერბი-გარბოდა, ილანძლებოდა, ბრდღენავდა, ცოლ-შვილი დააფეთა, მერე როგორ დააფეთა — შინ ველარ შესულიყვნენ, ცოლი მეზობლებში მიმალულიყო, შვილი ჰალებს აფარებდა თავსა; ვერ მოესვენათ ვერც საქონელსა წვრილფეხსა, ძაღლსა, — ეოლოს ბუნჩქებიდან მოსჩანდა ძაღლის თეთრი თავი; მხოლოდ ტასოს ვერ შეჰხებდა, არც არაფერი ესმოდა ტასოსა, ირხევოდა, იკვანწებოდა სარკის წინა... როგორც იყო მორჩა, კარი გაიხურა, ნელნელა ჩაათავა აივანი, ფრთხილად, მორიდებით ჩაიარა კიბე, კიბის ბოძთან შედგა, მიეყრდნო, გაჩინდდა.

კოტე შუა ეზოში გაქვავდა.

მალა ღრუბელს, თეთრ ღრუბელს წიბო მიეშვირა ცას შერჩინილი უკანასკნელი სხივისათვის.

იდგნენ და სდუმდნენ.

ქალს ცრემლი წასკდა სუნმოდა, ალუქვითინებოდა, მერე ხმის ამოღებაც მონიღომა, თქმა მონიღომა, მაგრამ კრიკა შეუტრა ღელვამა.

— მე... — აღმოთქვა როგორც იყო, მაგრამ ველარაფერი მოადევნა, მხოლოდ კბილების წყაბუნე ვაისმა, — მე... — გაიმეორა კიდევ, ოღონდ სიტყვა მაინც ვერ ამოიღო, სლუკუნი მოაყოლა, — მე... მე... მე... — თქვა ბოლოს თანმიყოლებითა და ქვეითინი აუქარდა.

კოტე შეარყია ამ მღელვარებაში.

— მიღიხარ?! — მაინც თითქოს გულგარეშე იკითხა კოტემა.

— მივდივარ!.. — მყისვე დაატანა ქალმა, ცრემლებში ამომჯდარი შვეების ღიმილით დაატანა. ეს მართლაც შვება იყო, სწორედ ამის თქმამ გასტანჯა აქამდე. ამის მერე ბევრად იოლი იყო ტირილიცა, თქმაცა — მივდივარ!..

— მერე და რათა, ვანა ცუდი ხალხი ვართ?!

— არა!.. — შესძახა ტასომა, — მე ვარ, მე, ცუდი. ადამიანი...

— არც შენა ხარ ცუდი... არა! — მწარედ დაატანა კოტემა, — ეშმაკია ცუდი და ბოროტი, ეშმაკი მოვლენილი ანგელოსის სახითა... ვილა არ შეუცდენია, თვით ევაც შეუცდენია, ევა-დედაი დედათა!.. მოუსვენარია ეშმაკი, დაუდგრომელია ეშმაკი...

— არა... არა... მე ვარ ცუდი!..

— არა-მეთქი!.. — ხმას აუწია კოტემა.

აქ ტუჩები შეიკრა ტასომა, წინ წავარდა, უნდოდა მივარდნოდა კოტესა, მის მხარზე დაედგარა გამოსათხოვარი ცრემლი, მაგრამ შედრკა, მიკარება ვერ გაჰხებდა, ისეთი სიცივე სცემდა იმისა-ვანა.

— მამატიე, რომ გეუტრჩე... აბა როდის გაუტრჩებივარ, ვის გაუტრჩებივარ?! არავის, არასოდეს...

— არასოდეს, — მწარედ დაუდასტურა კოტემა, — მაგრამ ვანა ჩვენ კი გაუტრჩებივართ?!

— არასოდეს...

— მერე და ასე არა სჯობდა?! ვანა

ასევე არ ემჯობინება?! ასევე რომ ვიყნეთ, განა უკეთესი არ იქნება?! ჰა, არ იქნება?!

ტასომ თავი ჩაღუნა, ცრემლი შრებოდა მის თვალებში.

— რა იქნება ამაში ცუდი?! — ისევ კოტემა თქვა, — განა სამღერავი გეთქმის?! რა გაკლია, რაი?!

— თითქოს არაფერი... არაფერი, — ამოიძახა ტასომა, — არ ვიცი რაზე უნდა დაგემღეროთ... საშინელი რამ უნდა ვიყვე, მართლაც ეშმაკი უნდა ვიყვე, თქვენი სამღერავი რომ ამოუშვა პირიდანა. მშობლებივით გამომაღვივით, ასეთი ერთგულება არსად მინახავს, გაგონებთაც ბევრი როდი გამოგონია.. კარგი იყო. რა კარგი იყო!.. ნეტავ მხოლოდ ასე ყოფილიყო!.. სხვა რად მოინდომეთ, მეტი რად მოინდომეთ?! განა ამდენის შეძლება მქონდა?! არ ვიცი, არაფერი ვიცი... ალბათ ცუდი ვარ, ძალიან ცუდი, ცუდი ვარ, ცუდი!.. რა ვქნა რა წყალს მივეცი, არ შემიძლიან, მეტი აღარ შემიძლიან, რა ვქნა თუ აღარ შემიძლიან?! — აქ შეჩერდა, შეჰხედა ცრემლიან შრალი, მძაფრი თვალებითა, — რა ვქნა-მეთქი?!

— უნდა დამშვიდდე... დამშვიდდე... — უჩრია თვითონ აღელვებულმა კოტემა. შიგნიდან შექმა ამოანათა ტასოსა, გაუხსნა სიმძაფრე თვალისა.

— დავმშვიდდები!.. — თქვა იმედიანად.

კოტეს არ გამოჰპარვია კილო ამ ნათქვამისა, არც სხივი თვალისა, ქალი ხომ უკვე თამამად იცქირებოდა გუნდიანთვენა.

— დამშვიდდები... — ჩაილულულა კოტემა.

ტასომ თავი დაიქნია, ხოლო გულში ჩაითქვა რამდენჯერმე, — „დავმშვიდდები... დავმშვიდდები... დავმშვიდდები... იქა... იქა... იქა“.

— ვითომ აქ რატომ არ დამშვიდდები?! — თითქოს მის გულისხმას შესძახა კოტემა.

ტასომ გაცეცხით შეჰხედა, ნუთუ ვერ ვუთხარი თუ ვერ ვუთხარი, ნუთუ თვი-

თონ მაინც ვერ მიმიხვდა, ნუთუ დაედან უნდა დავიწყო, — მერედა ძალა ეყოფოდა, ძარღვები გაქვლიბდა თუ უკვე ამოილია, ამოიწაფნ მარანი გრძნობისა, აზრმა იმარჯვა და ბოლომდე გაიტანდა თავისასა? ალბათ ასე იქნებოდა, ცრემლი თვალებში ხომ ჩაშრა, შეახმა დაწვებზეცა, ცრემლის მონაშრობსლა აბზინებდა ფერები დაისისა. ფიქრი მძაფრდებოდა, ბოლო სიტყვას, ვადამკრელ სიტყვას მოითხოვდა. ანკი რაღა იყო სალაპარაკო, რაღა იყო შემავიწყებელი თუ არა ის, რომ არ უნდოდა ცუდად უმსგავსად, მტრულად განსორებოდა იმ ოჯახს, სადაც ბევრი კარგი რამ განცეადა, ჰო, კარგი, ცუდი, უხერხული რამ იმწუთს როდი აგონდებოდა. ეს ერეოდა, ესა სძლევდა, უბორკავდა მტკიცე, მკაცრ, დაუზოგავ სიტყვასა.

— აღარა ვარ ღირსი აქ ყოფნისა, — მხოლოდ ამის თქმა მოახერხა ქალმა, — აღარა ვარ ღირსი... გატყუებდით, — აქ თავი დაჰხარა, იყო ასე, მერე ნელნელა აიხედა და გაიმეორა, — გატყუებდით!.. კოტეს შეეთთრებული წარბები წამოეხურა თვალებზე, ოდნავ, მხოლოდ ოდნავ გამოკრთა თვალთა ზოლი მიტყევის შექითა.

— რას მატყუებდი, — რბილად თქვა კოტემა, — ჰმ, რას მატყუებდი... ყველაფერი ვიცოდი... ვიცი... —

ტასო შეკრთა, ნუთუ მართლა ყველაფერი იცის და მაინც ასე დინჯად გამოიყურებო; ნუთუ ყველაფერი იცის და მაინც დარჩენასა მთხოვს; ნუთუ მიტყევა ძალუქსო... ო, არა, არა, არა-ფერი იცის, უნდა უთხრას და მორჩეს, გამოემშვიდობოს თუ გამოემშვიდობება დაერქმევა ასეთ აღსარებასა.

— მიყვარს!.. — შესძახა ტასომა.

— ვიცი!.. — დაიბუბუნა კოტემა.

— მე ქმარი მყავს!.. — უფრო მკაცრად, დაუნდობლად და ამყად აღმოთქვა ქალმა.

— ვიცი!.. — ცივად დაუდასტურა კოტემა.

ტასო შეძრწუნდა, შეაერეოდა, — რა იყო ეს უსულგულობა თუ გაუგებრობა,

სრული გამოთავებება, ჰა, ერთი იყო თუ მეორე, ეგებ ორივე? მამ გაიგოს, სხვადაც გაიგოს, ქვეყნის გასაგონად დაიძახებს:

— ჩემი ქმარი... გიგოა ჩემი ქმარი!..

— ვიცი... — კიდევ უფრო ცივად ჩაისრიალა კოტეს ნათქვამმა.

ტასოს ძალა აღარ ეყო, ხმა ჩაუწყდა, სხეული მოეშალა.

— რა გინდა ჩემგან?! — შესწვილა ქალმა, თან გულზე მოივლო ორივე ხელი, თითქოს გულის სარქველი მოვარდნაო.

მესერი შეიბრა, შეძობინდა, გოგო თუ მიაწყდა.

კოტეს სულ წამოეხურა წარბები, შესაზარი იერი მოედო სახეზე, საშინელი იყო შინაგანი ბრძოლის გამოკრთობა დაისის სფეროთა ქვეშა.

— რა გინდა ჩემგან?! — ახლა ძრწოლვანი ჩურჩულით იკითხა ქალმა.

— სიცოცხლე!.. — მიუგო კოტემა, — სიცოცხლე, სხვა რა უნდა გეინდოდეს?! სიცოცხლე გეინდა, რაც ყველას უნდა, ის გეინდა ჩვენიც. შენ შეგიძლიან... შეგიძლიან გეაცოცხო, დაგვიამო გაწამებული სიცოცხლი, შეგიძლიან... მე ძალა მეყოფა ვაბატო, მეყოფა... ძალა მექნება გიერთგულო, გიერთგულო მაშინაცა, როცა მობეზრდები, ხელსა ვკრავს, მიგატოვებს. მე არასოდეს მიგატოვებ, მე ყველაფერს ავითან შევილისათვის, ღვიძლი შევილისათვისა... ჯერ ხომ შეილში არ გამომირჩევიხარ, არც გამოგარჩევ, მთელი ქვეყანაც რომ გადაგიდგოს, წარბსაც არ შევიხრი, არც შენს შეილს გამოვარჩევ ჩემს შევილში, ჩემი შევილში შევილი იქნება, ჩემი ოჯახი იქნება, ჩემი სიცოცხლე იქნება... მე დავიფარავ შენს სახელსა, ავაშორებ კიცხვასა და გმობასა, დავფარავ ყველაფერსა და როცა დრო თავისას გაინაღდებსა, როცა ეს ფორიაქი მოთავდება, ავბოროტი ავშორდება, გაიხარებ, დატყებდი, დაამდები... აქ არის შენი სიმშვიდე. აქა, ამ კარმიდამოზე, აქ ირბენს შენი შევილი, ჩემი შევილი შევილი... გესმის?!

— არაფერი მესმის, არაფერი... — ყრულ, დაბნეულად ამოიქაჩა ტასომ.

— მე ყველაფერს ვაბატობ, მაშინ შეილი ჩემი...

— ნუ, ნულარ გაიმეორებ!.. — ხელები გასაგასავა ქალმა, თითი იტაკა პირში, კბილებს დააწვა, მაგრა დააწვა, შეკვივლა სიმწართა.

— ტასო... ტასიკო... — ფეხი წარსდგა კოტემა.

— უკან!.. — შეტყვირა ქალმა, — დამესხენი!.. ჩამომეცალე!.. აღარაფერი მესმის, აღარაფერი... ჩამომეცალე!.. — შეტყვირა და გაიქცა ბალისკენა.

— დაიცა... დაფიქრდი... მოუხმე კეუასა...

მაგრამ ტასოს მართლაც აღარაფერი ესმოდა ან უკვე კარგად ესმოდა ყველაფერი, მიზნოდა, მიზნოდა თავგამებულობითა, ტოტები ედებოდა, ფოთლები სცემდა, უწითლებდა, უმხურვალეობა ისედაც ანთებულ სახესა. მაგრამ ტოტი რა იყო, ფოთოლი რა იყო, ან სხვას რაღას შეეძლო მისი შეკავება, ავი უთქვამთ, ღედაკაცმა თუ გაიწია ცხრა უღელი ხარ-კამეჩი ველარ დაიოკებსო, ჰოდა, გაიწია, გაიქცა, გადაირბინა მრავალჯერ გადარბენილი ბილიკი და ჩავარდა ძეძვის ღობიდან გამოწვილ მკლავებში, ჩავარდა, შთაინთქა, ჩაიყლაპა, აქ ჩავარდა და იქ გაისუნთქა განიერ მკერდზე. როდისროდის ხმა ამოიღო, ჩაიჩურჩულა: „კოტემ ყველაფერი იცის“... „იცის“... დაუდასტურა გიგომა. „რატომ არ მითხარი?!“ გაუმწყრალად იკითხა ტასომ. პასუხად მხოლოდ კოცნის ხმა გაისმა, ცხარე, ვნებიანი კოცნისა... და მერე როცა კორდზე ისხდნენ მოვარის შექქვეშა, ტასომ თვლები აღაპრო, ხელები ვაშალა, გულზე შემოიკრა უეცრად და ნეტარების ქრუანტელითა თქვა: „მეშველა!“ პასუხად ისევ... თუმცა კმარა, თვალი მოვარიდოთ, მოვასვენოთ, ნუთუ ერთი წუთითაც ვერ უნდა დაისხნან. თავი ჩვენი თვალთვალისაგანა, — ვანა ეს კი სატანჯველი არ არის?! მოვერიდოთ, დავეხსნათ, მითუმეტეს, რომ თვით კოტემც

დაეხსნა, გაბრუნდა, ბარბაცით გაბრუნდა. იმასაც ეგებებოდა ფოთოლი, განა სცემდა, ფრთხილად ეხებოდა, ულამუნებდა, უგრილებდა ანთებულ შუბლსა. მაგრამ არაფერი ესმოდა, არაფერი, მიბარბაცებდა, მიბუტბუტებდა: „ანალვლეო ალალ ვინ იძახა, მწყერი ვინ დიჭირაო“!..

რალა თქმა უნდა მძიმე იქნებოდა განცდა კოტეის, რალა დარჩენოდა? ამაგი დასლო, — ფუქად ჩაუარა, იმედი ჰქონდა, — გაუქრა, დაეკარგა. რალა იქნებოდა უიმედო ადამიანი, რილასთვის უნდოდა ეს ღონიერი ოჯახი, ეს საესე სახლ-კარი, რისთვისა რგავდა ამდენ ნამყენსა, რად იკლავდა თავსა შინა თუ გარეთა, რად დახარბებოდა ყველაფერსა, რისთვისა ხოჭნიდა, იხვეჭდა, იძენდა ამდენ რამესა, რისთვისა, ვისთვისა განა რა ხნის სიცოცხლე ჰქონდა, რად უნდოდა, თან ხომ არ ვააყოლებდნენ, რად არ ერიდებოდა არავისა და არაფერსა—სახლიკაცებთან დაეასა, მეზობლებთან აყალმაყალსა, რად დაეძებდა ყველგან გამორჩენასა, ვინ ეყოლება დამფასებელი, ჰქვას თავს ვინ წაუქცევს მის საფლავზედა, ვინ მოიგონებს მის ამავსა, მოუსვენრობაში მოთავებულ სიცოცხლესა; რალა ჰქონდა იმედი ტასოსი, რად ეგონა, რომ აუხდენდა იმელებსა, დაუმშვიდებდა, დაუტყობბდა, გაუნეტარებდა სიბერესა, რად ეგონა თითქოს მის ნებაზე დატრიალდებოდა ჩარხი ცხოვრებისა, რას გაებრუებინა აქამდისა, რატომ ვერ გაეგო ვერაფერი ამოებისა და თუ აქამდე ვერ გაეგო, ახლა რატომღა გამოუტყვრა საამისო ფიქრები, რა ბედენა იყო, რის მაქნისი იყო; ჰო, რალა და როგორა, რატომ და რისთვისაო, — ასე აიხსნა იმისი ფიქრები, მოდუნდა, მოტყდა, გამწარდა. აღარა ჩქარობდა ყოველთვის ფიცხელი, აღარა შრომობდა ყოველთვის მამურალი, აღარა აწუხებდა რა ყოველთვის მღელვარსა, აღარა სურდა რა ყოველთვის მწყურვალსა, იღვა გარინდებული, იჯდა დამდურებული. ცოლიც გატყრენილიყო, კრინტი ვერ დაეძრა, — ვინ

იცის უბრალო სიტყვაც გამხდარაყო საბაბი მისი განრისხებისა, — რისზეას მორიდებოდა დედაკაცი, უფხაკეფეფო დაიპარებოდა, ტილოებით ეხებოდა ქურქელსა, ხელების ქნევით უხმობდა ქათმებსა, დაძახება ვერ გაებუნდა. გელაც აზუზულიყო, დაიპარებოდა, შიში-ანად ახამხამებდა უაზრო თვალებსა, — სხვა თუ არაფერი შიშის განცდა მაინცა ჰქონდა, — აშინებდა, აძრწუნებდა მამის გარინდება. სხვა დროსაც ბევრჯერ გაურინდებია მის უაზრობასა, დაუღუმებია, დაუფიქრებია, მაგრამ სახრის მეტი არაფერი ამოჰყოლია ფიქრსა, იფნის სახრისათვის წამოუვლია ხელი, ჰგონებია, ბუნებამ რაც დააკლო სახრე შეუსრულესო. ჰოდა დაიზუზებოდა სახრის შიშითა, დაიპარებოდა, ეფარებოდა ყველაფერსა, თვალებსაცა ჰხუჭავდა, ოლონდ არ დაენახა მამის წამოხურული წარბები. მხოლოდ ხანდახან დედას დამარტოხელებდა სადმე შორსა, და ცრემლით, მღულარებით შეეკითხებოდა „ტასო სად არის, ჰა... სად არის ჩენი ტასოი“?! მოვაო, — თვალს მოარიდებდა, ისე მიუგებდა დედაი. ისიც აღარაფერს იკითხავდა, მიწასა და ცას მოუფათურებდა თვალებსა, ბუჩქებში გახვეულ ბილიკებს, შარავჯის მოსახვევებს დააკვირდებოდა, — აბა საიდან მოვაო, საიდან გამოჩნდებოა. მაგრამ არა სჩანდა, არსაითა სჩანდა და ისევე მღულარედ, მოუთმენლად იკითხავდა: „სად არი, ჰა... სად არი ჩენი ტასოი“?! მოვაო, დედა ამასვე მიუგებდა, ცრემლს არ მოიწმენდდა შვილის დასანახავდა. კოტე ვერა ჰხედავდა ცოლ-შვილის ტანჯვასა, ვერც ვერაფერსა ჰხედავდა, გაუფასურებელიყო ყველაფერი ან სულაც გამქარალიყო, მისთვის აღარაფერი არსებობდა, მძიმე განცდას დაეჩაგრნა. მიესავათებინა.

და დაღუმდა ომადიანთ კარმიდამო. სადაც იყო სუნთქვა, ოლონდ სიცოცხლე აღარა.

ოდესმე, სადმე შეხვდებით ან შეხვდებოდით ასეთ კარმიდამოებსა, დაინახავდით თითქოს ადამიანებს, თითქოს აჩრ-

დიღებსა ან რაღაც საშუალოს ხორცს-
ხმულობისა და აჩრდილისა. მათი გახა-
რება არაფერს შეუძლიან, არც დამწუ-
ხრება შეუძლიან რაიმესა. ქვეყნიურ
ვენებებს განრიდებიან, ხალხში არიან,
მაგრამ არა ჰგარძობენ, არაფერი ეს-
მით, გამოსთხოვებიან სურვილისა და
წუთისოფელს მათარევენ უბრაოდ, უღი-
მლამოდ, უაზროდა. რაღაც მწვავე შე-
ჯახებებში მოტეხილან, ან ბედს, განგე-
ბისა, ბუნებასა თუ ცხოვრებას დაუჩაგ-
რნის, ომპიანთსავეთა, ჰო, სუბილად
მოტეხილან ან დავარდნიათ გულისცემა,
დასწყვეტიათ ძარღვები, დასწრეტიათ
სისხლი, ერთისიტყვით, ცხოვრება უკვე
მოუთავებიათ, წასულან და მობრუნე-
ბულან, სამარიდან მობრუნებულან,
როგორც აჩრდილები, მაგრამ დიდხანს
მაინც ვეღარ იზოგინებენ, უეცრად
გაჰქრებიან, მოიცლება, მოცარიელდ-
ება ის კარმიდამო, სახურავი ჩაწევა,
კარ-ფანჯრები ჩაილეწება, ჰერ-იატაკი
ჩაღებება, ხავსი და სვია, ჰინჰარი და
ნარეკალი მოედება იქაობასა, ღრიანკე-
ლი დაიდებს ბინასა... წასწყდომიხართ
ასეთ ადგილებსა, დაფიქრებულხართ,
რომ ოდესღაც იქაცა ფუსფუსებდნენ
ადამიანები, ზარობდნენ, სწუხებდნენ,
სტელდათ, უყვარდათ, სურდათ, სწყუ-
როდათ, უძლიერესად, მარადიულად
მოაჩნდათ თავი, მაგრამ უეცრად ჩასწყ-
ვეტიათ ძარღვი ცხოვრებისა, მოშვე-
ბულან, მოღუნებულან, მოფუტკნუ-
ლან, მინებებიან დინებას განგებისა?..
ამ ყოფაში იყო კოტე.

დადუმებულიყო, გაყუმულიყო სახლ-
კარი კოტესი, მხოლოდ ლანდნი დაქა-
ნობდნენ, დაირხვეოდნენ, დაცახცახებ-
დნენ.

VII

გაყუმულიყო, გარინდებულიყო ვი-
ვოს კარ-მიდამოცა, ხანდახან ბავშვი
შეირბენდა, ხმაურით, კისკისით, სიმღე-
რით შეირბენდა ავეღარებდა იქაობა-
სა, მაგრამ მალევე წავიდოდა, ძალუა
ირინესთან გაეშურებოდა, რადგან შინ
არავინ იყო. ვიგო ვადაკარგულიყო,

განრიდებოდა სოფელსა, განრიდებოდა,
ვიდრე ენა მოიქანცებოდა, დამკვლდე-
ბოდა ახალი ამბავი, ტასრსს და გუგოს
ამბავი; განრიდებოდა, ხალდუნს ხეობას
აპყოლოდა, ასულოყო ზევით, სულ ზე-
ვით, ვიწროებში, სადაც ჩქერი ჩქერს
გადაჰბოდა, ჩანჩქერი გამოჯაჰვეულო-
ყო, სალი კლდეები, შვეული კლდეები
ერთიმეორეს მიახლოებოდა, ისე მიახ-
ლოებოდა, გეგონებოდათ, ეს-ესაა პირს
შეკრავენო; იქ მოექებნა პატარა ტა-
ფობი, კლდეში შებუღულ ტყის ძირას
დაეცა კარავი, დაბინავებულიყო... ხალ-
დურა მშუოდა, ილეწებოდა, გუგუნებ-
და ცივი კლდეები, თითქოს მართლაც
კლდეი გუგუნებდნენ, დაძრულიყვნენ,
მიექანებოდნენ, მიქროდნენ ქვექვევი-
თა ან ეგებ ერთიმეორეზე აზვავებუ-
ლიყვნენ, ერთმანეთს შევარდნოდნენ,
დალეწილიყვნენ, დაფშვნილიყვნენ,
დაეიწაწებულიყვნენ ხალდურას შეე-
ფების ოდენადა. საღდაც სულ მალა,
შვეულ კლდეთა შუა, ზეცის ვიწრო
ზოლზე არწივი გაშლიდა ფრთებსა, გამ-
ლიდა და თითქოს შეკრავდა, შეაერ-
თებდა კლდეებსა. ცივაბოზე ჯიხვი
გადმოდგებოდა, მზე ამოცურდებოდა
იმის რქებშუა. ხან ელვა გაბაწრავდა
აწვდილ, გათამამებულ წვეროებს
კლდეთა. უფრო ხშირად ნისლი ჩამო-
წვებოდა, ჩამოვიდოდა დაბლა, სულ
დაბლა, დაფარავდა კლდეებსა, მდინა-
რისა, ჩაიხვევდა გიგოს კარავსა და ამ
უხილობაში შემზარავად, მართლაც
შემზარავად გაისმოდა ხალდურას სივი-
ლი. შეშინებული, აცახცახებული ტასო
ვიგოს მიეკვროდა, მიეხუტებოდა, ვაე-
კაცის მკერდი იმედიც იყო, თანაც ისე
სცემდა, ისე ბავუნებდა, თითქმის ახ-
შობდა სივილს მდინარისა, ქვეშ გაგებ-
ული ზალახ-ყვავილების სურნელებაც
შებურავდა და წავიდოდა მღუმარება-
ში, ნეტარ მღუმარებაში. ეს ავღრიან-
ში. გამოდარებისას ვიგო კლდეებზე
აეცოდებოდა, თითქოს სხივებს დაეკო-
დებოდა და ზედ მზის გულზე გადი-
ცურდებოდა, დაპატარავდებოდა; და-
ჩიავდებოდა. დაილოოდა, მაგრამ ხმას

მეხისებურს გამოსცემდა, კლდეებს ეხლებოდა მისი ყვილი, განზე სწევდა, დაიხიეთ, გზა მომეციო ან ჩემთან ერთად თქვენც ფიანდახად გაეფინეთ ხევის დედოფალსაო. მერე ისევ ხალღურას ხივილი გამეფდებოდა, გიგო გაქრებოდა, ვინ იცის, შთაინთქმობდა ხახადალებულ უფსკრულებში... შთაინთქმობდაო და ტასო ფრჩხილებს იკენეწდა, ტუჩებს იკენეტდა, მაგრამ სადღაც თოფი გავარდებოდა, კიდეც და კიდეც გავარდებოდა, ეს მისი სიცოცხლის ნიშანი იყო, რა ვუყოთ, თუ რაღაცის სიკვდილის ნიშანიც იყო, ხომ ცოცხლობენ ისინი, ვინცა ხოცავენ, პო სიცოცხლის ნიშანი იყო, ოღონდ გაქრებოდა ეს ნიშანიცა... ისევ პირქუში კლდეები, იღუმალი შრიალი ტყისა, დაუდგრომელი ხივილი ხალღურასი, ისევ შიში, ავის მოლოდინი და ბოლოს, დაისსა თუ უფრო გვიან არა, სულ მაღალ კლდეზე ლანდი შეიბრებოდა, თმაჩანად გაღმოიყვილებდა, ყვილს თან ჯიხეს გაღმოიყოლებდა. ჯიხვი კლდეზე დაიგრიანებდა, ქიმებს მიაწყდებოდა, მოწყვეტდა, თან წამოიღებდა, სადღაც ტყისს შეახლიდა, სადღაც მუხლებს მიაშხვრევდა, განერთხმოდა ხალღურას პირას, ტუჩებს წაიშვერდა, ენას წაიგრიქლებდა, მაგრამ ვერ უწევდა წყალსა ან უწევდა, ოღონდ ველარ შესვამდა, წყურვილს ველარ მოიკლავდა მწყურვალი... და მერე გვიანობამდე ენთო კოცონი კარვის წინა, ტკაცუნებდა, ტკრიაცობდა დიდ-დიდი კუნძები, შიშხინებდა წვალი ჯიხვისა.

ტასო შეშას უმატებდა და უმატებდა, იმედიანდებოდა, მშვიდდებოდა რაც უფრო გაიგანებდა, რაც უფრო აიძალდებოდა ალი, წყვლიაიდი აიწევდა, წყვლიაიდი დაიხვედა. ბნელი აშინებდა, ყველაფერი აშინებდა ამ ბობოქარ, ძნელმისავალ ხეობაში, მაგრამ ვერ ეთქვა, — გიგო ხარობდა, ხომ არ ჩაუშხამებდა სიხარულსა. ლამობდა, თვითონაც გახარებულს დამგვანებოდა, ოღონდ ნატრობდა, მალე დაბრუნებულიყვნენ. შინ აენთოთ, გაეღვივებინათ

ჩანავლებული კერა. სხვა ვერაფერი მოხიბლავდა, ვერ გაიტაცებდა, ვერ ააღლებებდა. ეგებ ვინმე გააღოცნეს ტასოს ახირებამ, ეგებ კიდეცაც ინატრის იმისი ბედი, რატომაც არა, სული თუ შეჭხუთვია სადღაც, მაღალ, თვალმეუვალ შენობებში ჩაკარგულ ბინაში; სმენა თუ დახშობია მანქანების გუგუნითა; გული თუ გასწვრილებია ერთი და იმავე, საქმიანობითა; მოთმინება თუ დაღვევია წერიმალ ადამიანებთან, ურთიერთობაში თუ ამას დაუმტკებთ დიდ სიცხესაცა, მაშინ, რა თქმა უნდა, რა სჯობს ხალღეს ხეობაში ჩავარდნასა, დიახ ჩავარდნასა, უწვალებლად, უვნებლად, პირდაპირ გიგოს კარავში ჩავარდნასა, — არაფერი, არაფერი სჯობს. მაგრამ ტასო არ იყო ასე მოთენთილი, გაწამებული იყო და არა მოშვეებული, მოდუნებული, სიცოცხლე უნდოდა, მოქმედება სურდა, ცხოვრება სწყურებოდა, ამიტომაც აწყვიტა ომბიდან არტახები, თავისი კერა უნდოდა. გიგო როდისღა მოინდომებდა თავის კერასა, როდის იტყოდა, წავიდეთო, — ელოდა, ელოდა. გიგოს არ ეჩქარებოდა, რას აჩქარდებოდა, — მწვერვალიდან რომ დახედავდა ქვეშ დაყრილ მთებსა, ტყეებსა, მინდვრებსა, შენობებსა, ჭიალუას დამგვანებულ ადამიანებსა, გაბრუნდებოდა სიხარულითა, სიამაყითა, სიდიადის შეგრძნებითა, ცოდო იყო გამოფხიზლება, ცოდო იყო დაფეთება სილილის, სიამაყის, სიდიადის ლანდებისა. ერიდებოდა, ერიდებოდა, მაგრამ მაინც გაიმეტა, შეშხედა ტასომა:

— წავიდეთ...

— სადა?!

— შინა...

— შინა?! რა დაგვრჩენია შინა?!

— რა ვიცი... რაც სხვას დარჩენია...

წავიდეთ...

— აქ არა სჯობიან?!

შეხედა ტასომ გიგოს გაბრწყინებულ სახესა და ტალას იზამდა, დაუდასტურო:

— სჯობიან...

— ჰოდა, ვიყვეთ იქა, სადაცა სჯობიან...

ასე მოუქრა, ასე დაიყოლია, მაგრამ რახან ერთი შეპბედა ტასომა, მერე უკვე ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევაში მუდარით შეანათებდა თვალებსა:

— წავიდეთ...

— სადა?! — უკვე მოუსვენრად იკითხავდა გიგო.

— შინა! — მტკიცედ დაატანდა ტასო.

— აქ არა სჯობიან?! — თვალს ამოყად მიმოატარებდა ვაჟკაცი.

ტასოს დამოწმება გაუჭირდებოდა ან გვიან, ძალიან გვიან მიუგებდა სჯობიანო, მიუგებდა ისე ურწმუნოდა, ძნელი არ იყო გამოჩვენა ნამდვილი სურვილისა: კარგს იხამ თუ წამიყვან, მალე წამიყვან აქედანო. გიგოს ესმოდა, კარგად ესმოდა, მაგრამ ცდილობდა, როგორმე გაერთო, დაეყოლიებინა:

— გამიგონე, ტასიკო, გამიგონე, ტასი, დარჩი, აქ დარჩი, ირმებს ჩამოგირეკ, გნოლებს, კაკბებს, ხობბებს მოგიშინაურებ, ირმის რძეს გასმევ, ხობბის ხორცს გაკმევ, ათას წელს გაცხოვრებ, ათას წელსა, ოღონდ აქ დარჩი, ოღონდა... სხვას რაღას ითხოვ ან სხვავინ მოგკემს ასეთ პირობასა, ვერავინა, ვერავინა, ეს არავის შეუძლიან მთელ დუნიაზე... ათას წელსა-მეთქი, ათას წელსა, ირმის რძესა-მეთქი, ირმის რძესა, ხობბის ხორცსა-მეთქი, ხობბის ხორცსა... დარჩი, დარჩი, დარჩი, რა!..

— მართლა ამბობ... — შიშით აღმოხდებოდა ტასოსა.

— მართლა...

— მართლა? — ტირილი მონდომებია ქალსა.

— ჰა, ჰა, ჰა... — ახარხარებულა ვაჟკაცი, ხალდეს ხივილს შერთვია იმისი ხარხარი.

ასეთნაირად ართობდა ანუ ცდილობდა გართობასა, ყოველშემთხვევაში, სურვილს ჩაუწყვეტდა, სიტყვას მაინც ჩაუწყვეტდა, ოღონდ დიდი ხნით ვერა, — წავიდეთო, უფროდაუფრო მტკიცედ მოითხოვდა ტასოი, სადაო, უფროდაუფრო ხმადაწვეითა კითხულობდა

გიგოი, მაგრამ მაინც გასძლებდა რამდენიმე ხანსა, გასძლებდა, როდემდისაცა სურდა, თუ არა საშინელი კედრიაინი ღამე, როცა კარავში მშრალი ადგილი აღარ დარჩა ან სიმშრალე რაღა სათქმელია, როცა კოკისპირულად ასხამდა შიგ კარავშიცა, გრგვეინავდა ხეობა, პექდა, ქუხდა, თაეზარდამცემად ელაედა ყოველ წუთსა, როცა შიშისა და სისველისაგან ამტყდარი კანკალი გადაღების შემდეგაც აღარ დაუეარდა ტასოსა, „წავიდეთ“ უფრო ჯიუტად ითქვა, „სადაო“ აღარ მოჰყოლია ამ ნათქვამსა.

დროც იყო, დახანებას რაღა მნიშვნელობა ჰქონდა თუ მისატყვებელი იყო, აქამდისაც მიუტყვებდნენ, თუ მიუტყვებელი იყო, ათას წელიწადსაც რომ ეცოცხლათ, წმინდანებად გადაქცეულიყვნენ, ყველას მტლედ დასდებოდნენ, დამდნარიყვნენ სიკეთისთვისა, ჰო, ათასწელიწადსაც რომ ეცოცხლათ, მაინც არ მიუტყვებდნენ, არ მოლბებოდნენ, არ დაივიწყებდნენ აუგსა, ასეთი იყო ხალღური ხასიათი, ადათი, სამართალი. ამ სამართალს ვერ ასცდებოდა, ხალდეში იბოგინებდა თუ გადიკარგებოდა ხალდედანა, ცოტა ხანი გავიდოდა თუ დიდი ხანი, რა ბედენაა, როცა კარგი მეხსიერება აქეთ ხალდელებსა, მერე ამბავიც თუ მნიშვნელოვანია წელთაღრიცხვის საწყისადაც დაიდებენ: „... ეს რომ მოხდა, ჩემს ქიტოზე ფეხშიმედ ვიყავიო“. ან... ის ხომ გახსოვს, ფეფო სწორედ იმ ხანებში გათხოვდაო“. ანდა: „...ამ დროს იყო ჩვენებიანთ პავლემ უმაღლესი რომ დამთავრაო.“ და ასე ვინ იცის, რამდენი რამ, ვინ უწყის, რაღა არ დაემთხვევა „ტასოს გაქცევასა“ ან რაღაც ამის მსგავსსა, ერთი სიტყვით, როგორც მონათლავენ გიგოსა და ტასოს ამბავსა. ასე იცოდნენ ხალდელებმა, ზოგჯერ მკაცრმა, ზოგჯერ ზომიერმა ხალდელებმა. როგორნი იქნებოდნენ გიგოსადმი?! ამაზე ფიქრობდა ხალღურას მთებში, ამაზე ფიქრობდა შინაცა, ოღონდ მთებში იმედინანდა ფიქრობდა.

სიშორე თუ აიშვებდა, შინ კი დაიწია იმედმა, თანდათან დაიწია, დაეშვა, როგორც მთებიდან ბარში, მერე სულ გათავდა, გათავდა, როცა ის ქალაქია დღე, ზაფხულის დღე ისე დაღამდა, რომ ერთმა ხალხელმაც კი არ შეალო მათი კარები, ერთი აღამიანიც არ დაეხმურა არც ავად, არც კარგად. ქალიც შეძრწუნდა და კაციცა.

ამოდ შეძრწუნებულიყვნენ, ამოდ აღორიაქებულიყვნენ, დიდი რამ განზრახვას, ავ ზრახვას არ დაედუმებინა სოფელი, მხოლოდ გაფრთხილებულიყო, ხალხე ხომ განთქმული იყო სიფრთხილითა: ხალხელი ფრთხილზე ფრთხილია, ფათერაკს ვერ ასცდენიაო.

— ანდაზად ამბობდნენ მეზობელ სოფლებში; ხალხელს ფაფა მიუდგეს, ჯერ სხვამ შეუბეროსო, ამასაც ამბობდნენ: ხალხელს უთქვამს, ფათერაკს თვალი არა აქვსო; ხალხელმა იცის, თაფვალი ძვალს გაზომავს და ისე გადაყლაპავსო, ასეთნაირად იტყოდნენ. ხალხელებს მიაწერდნენ სიფრთხილის ყველა ანდაზასა. ეს უნდა სცოდნოდა გიგოსა, თვითონაც ხომ ხალხელი იყო, მერე როგორი ხალხელი, როგორი ფრთხილი, განა ხალხურმა სიფრთხილემ არ დაიფარა იმდენი ხანი, რა ვუყოთ, თუ მაინც წაასწრეს, ადგილის კურდღელს ადგილის მწვეარი დაიჭერსო, განა კოტემვე არა თქვა!.. ერთი სიტყვით, უნდა სცოდნოდა, მოეთმინა, გულმშვიდად დალოდებოდა, ხალხელებიც ხომ დალოდებოდნენ ხელსაყრელ შემთხვევასა, ისეთ პირობებსა, როცა არც წვალი დაიწვოდა, არც შამფური, არც კოტეს აწყენინებდნენ, არც გიგოსა, კოტესაც თანაუგრძნობდნენ, გიგოსაცა. მანამდე მოერიდებოდნენ, ვითომც არაფერი გაგვიგია, როგორ უნდა გაგვეგოო, ომაძიანთში წიოკობა არ ატეხილა, გუნდიანთვან დუღუკის ხმა არა გესმენიაო. განა ასე არ იყო, ვინ აუხიარდებოდა, ვინ არ დაემოწმებოდა... ერთი სიტყვით, პასუხი მზადა ჰქონდათ ყოველშემთხვევისათვისა, მანამდე კი

გზას აუქცევდნენ, გზის აქცევა თუ არ მოხერხდებოდა, ომაძიანად შესძახებდნენ, გამარჯვება კოტეო, გამარჯვება გიგოო, შესძახებდნენ და გაემურებოდნენ, აქაოდა გვეჩქარებაო, აქაოდა არაფერი გაგვიგიაო. ისე კი, კაცმა რომ თქვას, რაღა არ იცოდნენ, რაღა არ გაეგოთ: „ჰა?!“, „ვეითომ არ იცა?!“ „მართლა?!“ „აბა.....“ „რას ამბობ ერთი და...“ „თავი მომიკვდეს, თუ მართალი არ იყოს“, „მერე?“ „მერე ისე, რომა...“ ეს და სხვა ამგვარი ომაძიანელები გაიგონებოდა ხანგრძლივი ჩურჩულიდანა, სხვა რამ შორიდან აღარ გაიგონებოდა, მაგრამ რაც არ უნდა ყოფილიყო, საშიშნი არ უნდა ყოფილიყვნენ მიჩურჩულენი, რადგან სახე ეშმაკურად უცინოდათ ან ეშმაკურივე გაკვირვებისა თუ შეწუხების იერი გადაეცლებოდათ ხოლმე, ჰო, საშიშნი არ უნდა ყოფილიყვნენ, გიგო ამოდ შეფიქრანებულყო. თუ იმას დაეკვივებინა, რომ კარგახანს ირინებაც არ მიაკითხა, ეს შემთხვევისგან იყო ან რაღა შემთხვევისგანა, იმისგან იყო, რომ საღამომდე მინდვრიდან არ დაბრუნებულა, დაბრუნდა თუ არა, ბავშვებმა უთხრეს თუ არა, არც დამჯდარა, არც არაფრისათვის მიუხედავს, ისე გაეშურა რძალ-მაზლისკენა....

დიდ ტახტზე ისხდნენ ორივენი, გიგო ყანწებსა თლიდა ჯიხვის რქებისგანა, ტასო მღელმარედ შეჰყურებდა. გართულიყვნენ, ჩაფიქრებულიყვნენ მხოლოდ შეძახილმა, რიხიანმა, გამომწვევმა შეძახილმა წამოახედა ისინი.

— გამარჯვება!.. მშვიდობა თქვენს მობრძანებასა!.. — შესძახა ირინემა, გახსნილი სახით, ნათელი, სუფთა თვალით შეაჩერდა ნამალევე ნეფე-დელოფალსა.

ტასო ჯერ შეკრთა, მერე გაათამამა, გაახარა ირინეს განათებულმა სახემმა, წამოფრინდა, გადაეხვია უფროს რძალსა და აქვითინდა მის გულზე.

— რა გატირებს?! — წყრომითა თქვა გიგომ.

— ალბათ ეტირება... იტიროს!.. —

მოუჭრა რძალმა, ფრთხილად მიიყვანა ტახტთანა, ჩამოსვა, თვითონაც ჩამოჯდა, ისე რომ გულიდან არ მოუწყვეტია.

— იტიროს თუ ეტირება... — დასთმო გიგომა, რქა ჩათალა, ტყეცი ჩაახია.

— ნებართვა არ უნდა... ტირის...

გიგომ გაიღიმა, შერიგებისა გაიღიმა, სხვა დროსაც ასე იყო, ყოველთვის ასე იყო, ვერ აპირებოდა რძალსა, მოჭრილი სიტყვა-პასუხი იცოდა, დამმორჩილებელი ხმის კილო ჰქონდა, თუ ძლიერი, შემპყრობი თვალთა ელვარება სჩვეოდა თუ სხვა რამ იღუმალი ძალა გააჩნდა, ვერ გაეგო ან გარჩევამიაც ვერ შედიოდა.

ტასო ისევე სლუკუნებდა და ფშუკუნებდა, ვინ იცის, მერამდენე ნაწიბური ჩახია გიგომა, — ბოლოს, როგორც იყო, ისევე სლუკუნში ამოიძახა:

— ნუ დამძრახავ... ნუ დაგვძრახავ, ალბათ ასე უნდა მომხდარიყო ბედი იყო, განგება იყო თუ რალაც სხვა რამ იყო, ასე ავკიძღვა, აქამდე მიგვიყვანა. გიგოს ძალა არ დაუტანებია, მეც არ მიხმარია ჯადო და თილისმავი, ნუ, ნუ დაგვძრახავ... თუ მტყუანი მაინც უნდა მოიძებნოს, მე დამდეთ ბრალი, რა ვქნა, მე ველარ შევქელი, გიგოც რომ არ გამოიჩინოდა, მაინც ველარ შევქლებდი... აღარ შემეძლო, ჰოდა, დამდეთ ბრალი მე უძლურსა, უსასოსა, მე შემპრისხეთ, გიგოს აარიდეთ რისხვაი, აარიდეთო!..

— რამ გაგაქადაგა?! — გაიოცა გიგომა, — იქმარე!..

— დაეხსენი, — ირინე შეუწყრა, — თვითონ იცის... — თან ხელი გადაუსვა ტასოსა თავზე, მხრებზე, წააქეზა, ბარემ ამოიქარვე გული, ბარემ მოიწყვიტე ტვირთიო.

— ...აარიდეთ, — კვლავ სლუკუნით გაიმეორა ტასომა, — მე დამძრახეთ, ჩამქოლეთ თუ ჩაუქოლავთ სისუსტისათვის, სიყვარულისათვის...

— ჩაუქოლავთ... — ალერსიანად უჩურჩულა ირინემა.

შეშინებული, ცრემლიანი თვალები აღაპყრო ტასომა.

— ჩამქოლავთ?! — შეტრწუნებით ამოიძახა.

— არა, ო, არა, — გამომხსენებლად დაიძახა ირინემა, თავზე მოჰხვია ხელი, გულზე მიიქრა, — არა... ვხუმრობ, თუმცა ჩაუქოლავთ წინათ, სადღაც, ახლა ვხუმრობ, ვხუმრობ...

ტასო დადუმდა, გაინაბა, დაწყნარდა, დამშვიდდა ირინეს გულის სითბოში, მერე გასწორდა, უბრალოდა თქვა:

— თუნდაც ხუმრობა არ იყვეს რა ვუყოთ მერე, თუნდაც საშინელი სასჯელი მელოდეს, რა ვუყოთ, ასეთი ყოფილა ჩემი ბედი...

— ბედის მკედელი ადამიანიაო. — შეესიტყვა ირინე გამომწვევი ღიმილითა.

— მკედელიც არის და მკედელიცა, მე ვერა ვყოფილვარ კარგი მკედელი.

— ვინ იცის, ვინ იცის, — მრავალმნიშვნელოვნადა თქვა ირინემა, ასევე გადაავლო თვალი გიგოსა, ვითომ რაო, მეტი რალა უნდა გამოექედნაო.

ტასო მიუხედა, გაიცინა.

გიგომაც ჩაიცინა, ისე თავჩალუნულმა ჩაიცინა, ყანწებს ჩასცინა.

— ვერ შევქელი, — ისევე თავი იმართლა ტასომა, — ვერც ვერავინ შესძლებდა...

— ვითომა?! —

— ნამდვილადა!.. რომ იცოდე...

— ვიცი... ან ვიღამ არ იცის...

— მერე?! —

— რაა მერე?! —

— შესძლებდი?! —

— შევძლებდი, — დამაჯერებლად მიუგო ირინემა, განა ნაკლები შესძლო?! ნუთუ არ იცის, როგორ იზრდებოდა ირინე, რა მისწრაფებანი ჰქონდა, რა ოცნებებს ალეგზნო, რა მიაჩნდა თავის მოწოდებადა, არ იცის თუ იცის, გაუგონია, თუ გაუგონია, ისიც ეცოდინება, მისთვის ადვილი არ იქნებოდა ბარი და თობი, მარტოდმარტო წევა ოჯახის ტვირთისა, სოფელში ჩარჩინა და კიდევ ვინ იცის რალა არა, წერილობით თუ სხვილმანი, გამბტანჯველი, გამწამებელი მეოცნებე ქალისთვისა. და

ვანა ვინმეს გაუგონია მისი საყვედური, ვანა ვინმეს ჩამორჩენია, ვინმეს აუქარებია მძიმე ტვირთი, — არა, არა გეტყინოთ რა, მარტო ეწევა, უღრტვინვლად ეწევა, ამაყად ეწევა, შესძლო, რაც შეუძლებელი ეგონა, ვითომ სხვა რაღა იქნება ისეთი, რომ ველარ შესძლოს... თუმცა მაინც რა შესძლო ისეთი, რაც სხვა ქალს არ შესძლებია, რა გაუკეთებია, რა შეხვედრია, რა გადაუტანია ისეთი, რაც სხვა, უამრავ ქალს არ გადაუტანია? — არაფერი, ისეთი არაფერი. თუ ვთქვათ, რამდენიმე თაობით, ასეულ წლობით დაშორებოდა ფიზიკურ შრომასა, მერე რაო, თუ ისევ მიუბრუნდა, მიუბრუნდა საწყისს აღამიანობისა, საფუძველს აღამიანობისა, წყაროს ცხოვრებისა, სიკეთეს მიუბრუნდა და თუ სიძნელე უგრძნია, რა ეუყათ მერე, ვანა ისინი კი არაფერსა გრძნობენ, სიძიმეს არა გრძნობენ ისინი, რომელთა წინაპრებიც არ ამოცვენილან შრომიდანა? — როგორ არა ჰგრძნობენ, მაგრამ არ აკვირებთ თავიანთი შრომა; როგორ გაიკვირვონ, სხვანაირად როგორ იქნება, რამ უნდა შეინახოს, რამ უნდა დაარჩინოს შრომისაგან გაქცეული უამრავი ხალხი, ვიღამ უნდა აწარმოოს დოვლათი, ვიღამ უნდა კვებოს ისინი, რომელთაც სხვადასხვანაირი სახელები დაურქმევიათ, — ოღონდ შრომას მოშორებოდნენ და რაღა არ დაურქმევიათ, როგორ არ შეუძკიათ თავი... რა მომხდარა, თუ დაპბრუნებია ბუნებასა?! რა იყო შეუძლებელი, აბა რა იყო?! ამდენი ვიღას არ შეუძლიან... ტასოს ბედი სხვა იყო, სხვა იყო, — ასე გაიფიქრა ირინემა, თანაგრძნობით შეჰხედა, მაინც უკან არ დაიხია, — შეეძლებდი!... — გაიმეორა, თუმცა უფრო რბილად თანაც სიტყვა გადაიტანა მაშინვე, — რაც იყო, იყო, რაც მოხდა, მოხდა, ახლა სხვა რამეა საზრუნავი... ავად თუ კარგად თქვენც ნეფე-დედოფალი გქვიანთ, ახალ ცხოვრებას იწყებთ და რაზან დაწყება, დაწყება უნდა იყვეს, ახალი ცხოვრება გლოვით ვის დაუწყვია?!

ყველას სიხარულით დაუწყვია, თქვენც სიხარული გმართებთ. ვახშმს მრავალად, რამდენიმე აღამიანს მანც დასწყობაზე. დამაცათ, დამაცათ, ნუ ჩაერევით ჩემს საქმეში... დიდი ქორწილი უხერხულიცაა, არც ასე ხელდახელ მომზადდება, პატარა ვახშამი კი აუცილებელია, აუცილებელი, ფუძე უნდა დაილოცოს, ახალი ოჯახი დაილოცოს, სიხარული უნდა დაებედოს.

თქვა და თავისი გაიტანა ირინემა, მარჯვედ მოამზადა პატარა სუფრა, პო, პატარაო, თვითონ ასე ამბობდა, ყოველშემთხვევაში, ოცამდე კაცი მაინც შემოუჯდა იმ სუფრასა; იქვე ახლომახლო შეაგროვა ის კეთილი აღამიანები, ხმა უფრო შორს არ გააწვდინა, თორემ კეთილნი, გულხალვათიანნი არ დაიღვეოდნენ, მოსელასაც არ დაიზარებდნენ, მითუმეტეს, უმთვარო ლამე იყო, შეუმჩნევლად შეიპარებოდნენ ირინესთანა (ომამიანთა მოერიდა, სუფრა თავის სახლში გაშალა), ცოტაოდენ სიმღერასაც მოახერხებდნენ, ცეკვასაც, სადღეგრძელოსაც თამამად იტყოდნენ, ვერ გაიგონებდნენ ომამიანი. ასე რომ გიგოს ამებდნენ, კოტეს არ აწყვინიებდნენ, არაფერს შეამჩნევიდნენ, მეორე დღესვე თამამად, რიხიანად ჩაივილიდნენ იმისი სახლის წინა, მიესალმებოდნენ, გადასძახებდნენ კეთილ, გამამხნეველ, თანაგრძნობით აღსავეს სიტყვებსა, ასე იქნებოდა, ასე გაგრძელდებოდა, ვიდრე რაიმე შემთხვევა ერთად არ შეყრიდა ყველასა.

ეს შემთხვევაც დიდხანს არ დაიგვიანებდა, ისე ახლო-ახლოს იყვნენ ისე წასდგომოდნენ ერთმანეთსა გუნდიანი და ომამიანი... და ერთ შავ დღეს შეირბა, შეძაქაჯადა, შეირყა შუა მესერი. ხივილი, ჭყვივილი ღმუილი თუ რალაც ამის მსგავსი ხმა აყვა რყევასა, პო, რილაცის მსგავსი, აღამიანური თუ ცხოველური, ძნელად გაირჩეოდა, მძაფრი, ხან წყვეტილი და გაურკვეველი, ხანაც გაბმული და კიდევ უფრო გაურკვეველი, მაგრამ გაურკვეველობასაც ხომ დასასრული აქვს, პოდა, აქაც გა-

მოირკვა, აქა-იქ, ღმუილში ამოირჩა: „რა უნდა გიგოაანთა... გიგოაანთა რა უნდა ჩვენს ტასოსა?!“ — გელა, იძახდა, გელა ღმუილდა და არყევდა მესერსა, დედა ემუდარებოდა, კოტე ყვიროდა, მაგრამ აღარაფერი ესმოდა გელასა ან როდის რა ესმოდა, მარტო შამის შიში ჰქონდა, ისიც გაჰქრობოდა, გუნდიანთა გადაჭრის გრძნობა ანთებოდა, ავარდნილიყო, აწყდებოდა მესერსა, არყევდა, უნდოდა გადაენგრია, გადაეთელა, გადაეზრინა სახარელი, გულგამგმირავი ზმუილითა, მაგრამ ღობე არა ნებდებოდა, ცარიელა ხელებითა და ხმით ვერ დააქცია. მაშინ სად იყო, სად არა, ძალაყინმა იელვა მის ამღვრეულ თვალებში, დააფრინდა, ხელი დასტაცა ძალაყინსა, დასტაცა და დაუშინა მესერსა, ჩაღწეა რამდენიმე ფიცარი, ძალაყინიანად გადაიჭრა გუნდიანთში, კამარა შეჰკრა, მაგრამ მიწას ველარ უწია ფეხი, კოტემ მიუხსრო; აფრიალებულ ხალათის ბოლოში ჩაავლო ხელი, გაღმოითრია, მიწას გააკრა ტყლაპივით. მერე დააცხრა, შინ შეთრევა მოუნდომა, მაგრამ ვერა და ვერ აავლიჯა მიწასა, თითქოს ჩაჰკროდა, ჩასდულაბებოდა, ჩაჰმუოდა მიწის გულსა, მიწის ყურსა, წუთისოფლის საცოდაობას, წუთისოფლის სიმწარეს ჩაჰმუოდა გულმდულარედა, გულამოსკენითა, სასოწარკვეთითა. კოტე შეაძრწუნა ამ მდულარებაში, დაეხსნა, დაიხია, თვალებზე აიფარა ხელი. გელამ დრო იხელთა და წამოიჭრა მძაფრი, თავზარდამცემი გუგუნით, ღრიალით, ღმუილით გადაეარდა გუნდიანთში.

გიგო მზად იყო, პირველი ახმაურებისთანავე ტასოს ანიშნა, შინ შესულიყო, ურდული გაეგდო კარებში, თვითონ აიენის ბოძს მიეყრდნო, დაელოდა, თუ რა მოხდებოდა. მესერის რყევა და მტკრევა დიდად არც აწუხებდა მისი ხომ არ იყო, ომაჰიანთი იყო, რაც უნდა ექნათ, მაგრამ მაშინ კი შეფიქრებდა ძალაყინს შემართულმა გელამ რომ შეჰკრა კამარა, ჰო, შეფიქრებდა აქეთ-იქით მიმოაწყვიტა თვალები, ვე-

რაფერი დაინახა, ძებნის დროც არ იყო, ცარიელა ხელით უნდა შეტეხოდა მეტოქესა, მაგრამ ასეც ვერც შეტეხა, გელა კოტემ გადაითრია, ძალაყინი მესერთან დაეარდა, წვერდაწვერ დაეარდა, აირხა, მიმოქანდა, მიწვა ჩამტკრეულ მესერზე. გიგო ისევ ბოძს მიეყრდნო, ოღონდ თვალი და გული ძალაყინისაკენ მიუბრუნდა, რაღაც ყრუ წინაგრძნობა არ ასვენებდა რამდენჯერმე მოინაცვლა ფეხი, წასდგა, ისევ დაიხია, ამასობაში გელა წამოვარდა, ისიც მოსწყდა ბოძსა, ძალაყინისაკენ გაიქცა მაგრამ ვერ მიახსრო გელასა, ვერც ხელიდან დააგდებინა, გელა კი, ვინ იცის, თავის ქალას დააგდებინებდა ისე ახლოს გაუქანა ბრტყელი პირი ძალაყინისა. გიგომ ისკუპა. გელამ გადაიხარხარა და შევარდა აიენზე, კარს მიაწყდა, მიაწყა, მერე გაშმაგებით დაუშინა ძალაყინი. გიგოს სისხლი აუვარდა თავში, გაშმაგდა, გაეშედა, საოცარი სისწრაფით მოექცა გელას ზურგსუკანა, ძალაყინს უტაცა ხელი, ოღონდ მაშინვე ვერ წაართვა, იმარჯვა გელამა, მხარი აჯახა, მსწრაფლ შემოპროწილდა და უფრო გამეტებით, უფრო გააფთრებით ეკვეთა კარსა. გიგომ კიდევ უტაცა ხელი უფრო მარჯვე, უფრო მოხერხებულადა, მალევე ველარ დაუსხლტა გელაი, შეიბნენ, შეიხლართნენ. ტრიალებდა, ქანაობდა, სისინებდა, სრიალებდა, მრისხანებდა ძალაყინი, შეიშართებოდა, დაქანდებოდა, კედელს მიაწყდებოდა, ბოძებს მიასკდებოდა, კვლავ შეიშართებოდა, ისევ დაქანდებოდა, ელავდა, ზრიალებდა მახვილი წვერი. ბოლოს რაღაცა მოხდა, შემსწრე ბევრი იყო, მაგრამ არავის შეუძლია თქვას, როგორ მოხდა, ძალაყინი გიგოს შერჩა, გელა წნელივით მოიგრიხა, მუცელზე წაივლო ორივე ხელი. იყო ასე მოგრეხილი, სახემოშლილი, ვიდრე გიგო მიბრუნდებოდა, ძალაყინს გადაისკრიდა ეზოში, ამასობაში გელამ გაარჩია, რომ კარი უკვე ჩაღვრილი იყო, გიგოსთან არც არა ესაქმებოდა რა, გაარჩია და ისევე მოხრილი შევიარ-

და ოთახში... აქ უკვე ძნელია ითქვას, თუ იმ ერთ წამს რა დაემართა გიგოსა. ზოგიერთი მთხრობელისათვის ასეთი შემთხვევა სახარბიელოც არის, ყველაფერს მიატოვებს და საითთაოდ აღწერს სახის ყოველ ზოლსა, ყოველი წერტილის ფერსა, ასეთ და ასეთ, ამხელა თვალები გაუსდაო, ასეთმა და ასეთმა ფერმა გადაუარაო, — ჰო, ასე იციან მარჯვენა ნაქებმა ოსტატებმაც კი, გადმოსცემენ მკაფიო ფერებსა, მკაფიო რხევასა, მაგრამ ნუთუ მართლა რაიმე მკაფიო შერჩება საბედისწეროდ განრისხებულ აღამიანსა, განა სახე და სხეულიც ისევე არ იშლება იმ წამსა, როგორც ტვინი, სხვა რაღა საბედისწერო ანთება, თუ არა სრული მოშლილობა მთელი სხეულისა? ასეა თუ ისე, ძნელი სათქმელია, რას დაემკვანა გიგოი, როცა გელა შიგნით დაინახა, ისიც ძნელი სათქმელია, როგორ მოსწყდა ადგილიდანა, როგორ შევარდა ოთახში... და მოისმა შემხარავი ღმუილი.

სოფელი იქ იყო, თითქმის ყველანი იქ იყვნენ, რას გამოჩნებოდნენ, ამხვე ხელსაყრელს განგებაც ვერაფერს მოაწყობდნენ. პირველი შეყვირება, პირველი გმინვა გაისმა თუ არა, გიგოაანთა რა უნდა ჩვენს ტასოსაო, თითქოს ელოდნენო, თითქოს მიდარაჯებულნი იყვნენო, იხუცელს, ერთად, ერთბაშად, დიდიან-პატარიანად მიაწყდნენ იქაობასა, მიაწყდნენ, მიეხვივნენ და ყველაფერი თვალქვეშა ჰქონდათ, ხედავდნენ, თუ ტასო როგორ დამფრთხალიყო, როგორ გამოანათებდა შეშინებულ თვალებსა, გიგოს ეხვეწებოდა, ემუდარებოდა, შენც შიგნით შემოდისო; როგორ ამშვიდებდა გიგოი, სთხოვდა, მალე მოეკეტა კარი, თხოვნა არა სჭრიდა და, უწყურებოდა, უბრძანებდა აღერსითა; ომაძიანიც თვალქვეშა ჰყავდათ, აბა იმათ უფრო რას მიატოვებდნენ, ერთი სიტყვით, ყველაფერსა ხედავდნენ, ოღონდ არ იფიქროთ, თითქოს მღუმარედ შეჰყურებდნენო, ო, არა, ასეთი თავშეკავება როდის იცოდნენ

ხალდელებმა, აქეთ თუ გულა ღმუილსა, კოტე ჰყვიროდა, დედა მუდარად გადაქცეულიყო, იქით სულსა და სხეულსა ნებდა, გუგუნებდა, ქაქანებდა. პატარები ღობებზე თუ ხეებზე შემომსხდარიყვნენ, ფრადფრადი სამოსით შემოეპრელებინათ ტოტ-ღობენი, დიდები ღობებს გადაჰკიდებოდნენ, მეტიჩრები წინ წასულიყვნენ, წაყარდნილიყვნენ, თავშეკავებულნიც ნელ-ნელა მიიწევდნენ, უმხარადმხარდებოდნენ სულწასულებსა, ქაქანშიც ასდევდნენ, უსწრებდნენ ერთიმეორესა; რა დაადუმებდათ, როცა თვალწინ გადაშლოდათ ღრამა ცხოვრებისა, ჰო, ღრამა მაინც უნდა ითქვას, თუ არ ითქმის — ტრაგედიაო. ჰო, ქაქანებდნენ, დადნებდნენ, ყაყანებდნენ-მეთქი, ეს უკვე ვითხარით, ყველაფერს ამბობდნენ, კარგსაცა, ავსაცა, არც გუნდიანთა ინდობდნენ, არც ომაძიანთა, ერთსაც ესარჩლებოდნენ, მეორესაცა, ზოგი აქეთ იყო, ზოგი იქითა, ხან აქეთ იყვნენ, ხან იქითა, ბჭობდნენ, დავობდნენ, ცხარობდნენ, ელოყებოდნენ ერთმანეთსა, ლამის იქაც გამართულიყო მუშტიკრივი, უცებ ვერ იტყოდით, სად უფრო დიდი სერი იყო, ეზოში თუ შუკაში, კარგა ხნის ნაგუბარი ფიქრ-გრძნობა გადმოსკდა და მოედო იქაობასა. მაგრამ, როცა გიგო შიგნით შეიჭრა და საშინელი ღმუილი მოისმა, ერთ წამს ყველა გააშეშა რაღაც საშინელის წარმოდგენამა, მხოლოდ ერთ წამსა, მერე თითქოს ვინმეს ერთი ხელის მოსმით საგუბარი მოენგრიოსო, ისე ჩაირღვენენ ეზოში, ერთბაშად ჩაირღვენენ, მიმოეხალენენ, მიაწყ-მიაწყდნენ ერთმანეთსა, ეზო, კიბე, აივანი, ოთახი, ყველაფერი ამოჰკედეს, ყველაფერში ამოიქედნენ, იყალყებოდნენ, კისერს იგრძელებდნენ, გარედან შიგნით მიიწევდნენ, შიგნით მოხვედრილნი გარეთ გამოსვლასა ლამობდნენ, აღარც ერთი ხერხდებოდა, აღარც მეორე, ტრიალებდნენ, ბრუნავდნენ, გუგუნებდნენ, გაჰყვიროდნენ, — არაფერია, არაფერია, შიგნიდან გაიძახდნენ, — გაგვიშვით, გაგვატარეთო.

მაგრამ არაეინ იყო გზის დამთმობი, არა სჯეროდათ, რომ არაფერი იყო, სხვისი ნათქვამი არა სჯეროდათ, თავიანთი თვლით უნდა ენახათ, თვითონ უნდა დარწმუნებულყვნენ. მაშ რაო, სისხლის ღვრას ელოდნენ, მკვლელობა ეგონათ და არაფერიაო, ასე უცებ თავს ვინ მოაბუყებინებდა, ვინ დაიჯერებდა, რომ ის შემზარავი ღრიალი არაფრისაგან იყო, რა სათქმელია, რა გასამეორებელია, მკვლელობა მოხდა, ბოროტებამ თავისი გაიტანა და მიიწვედნენ განრისხებულნი ბოროტების დასასჯელადა, დასათურგნავადა. სულ ერთი იყო, ბოროტება ვის ჩაედინა, სულ ერთი იყო, ვინ გამზდარიყო მსხვერპლი, ისინი მხოლოდ შურისძიებას აღნთო, შურისძიებად მიიწვედნენ გახელბულნი. მაგრამ ვინც კი გააღწევდა, ვინც კი შიგნით მოექცევოდა, ისევ უკან გამოსვლას ლამობდა, არაფერიაო, გაიძახოდა იმედგაცრუებული, ცეცხლჩანელბული, გაიძახოდა, როგორც პირველი შესულნი გაიძახოდნენ, მაგრამ არც იმისი სჯეროდათ, მიიწვედნენ და მიიწვედნენ, შედიოდნენ და გამოდიოდნენ ჯერ დიდი ჰაანწყვეტითა, დიდი ვაი-ვაგლახითა, მერე უფრო ხალვათადა, ოღონდ როგორადაც უნდა შესულ-გასულიყვნენ, ხედავდნენ ერთსა და იმავესა: გიგო კედელს მიპყუდებოდა და მშვიდებული, გულბელდაკრფილი, გელა იდგა და ქვითინებდა, ცახცახებდა, კანკალებდა... ტასო იქ არ იყო. ეს იყო და ესა.

ჰო, ეს იყო და ესა, ასე უბრალოდ უნდა ითქვას, რადგან სასწაული არ მომხდარა, ზეცის ან ქვეცისნელის ძალები არ დაუფლებიან ტასოსა, დავა არ ამტყდარა ეშმაკსა და ანგელოსს შორისა: შეცდა და მე შეეკუთვნისო, — არ გაჯიუტებულა ეშმაკი; უყვარდა, იტანჯა და ჩემიაო, — არ გამოსარჩლებია ანგელოსი, დიახ, ასეთი არაფერი მომხდარა, მაგრამ მხსნელი მაინც საჭირო იყო, თორემ ემხოზოდა ტახტზე, იტურებდა ცრემლში გელასა და გიგოს შევარდნამდე, ხოლო მერე რაღა

მოხდებოდა, ნულარ იყითხავთ... კარის მტერევა, ძალაყინის ხმა, შექიღბლის ქშენა აძრწუნებდა, აზრიალებდა, ძალაწართმევოდა, მინებებოდა შიშისა, ზედისწერასა, მინებებოდა ისე, რომ კარგა ხანს ვერ გაარჩია ფანჯრის კაქუნი, ბრახუნი, ზრიალი; როგორღაც გამოერეკვა, თუ ისევ შიშმა გაახედა ფანჯრისკენა და ნათელი ჩაუდგა ცრემლით სავსე თვალბში: ირინე იყო, უძახდა, ანიშნებდა, აჩქარდი, ფანჯარა გააღე, გადმოდიო. ტასოს ეყო გონიერება გაეგო, რომ სხვა გზა არ იყო, დაყოვნებაც არ შეიძლებოდა, ეცა ფანჯარასა, გამოალო, წაეტოტინა ირინეს ამოწვდილ ხელბსა და გადავიდა კაპიან ლატნებზე, რომლებიც სახელდახელოდ მოეყუდებინა ირინესა. არაეის შეუნიშნავს. ეს იყო ბალის მხარესა. ხალხი ეზო-შუკის მხრიდან მოსწყვეტოდა. ირინე ყველაზე გვიან მიიქრა, ეზოში არც შეჩერებულა, მხოლოდ ერთი თვალი გადაავლო და მაშინვე ბალის მხრიდან მოექცა სახლსა, ლატნები მიაცუდა ფანჯარასა, გადააპარა პატარძალი. უკეთესს რას მოიფიქრებდა, სხვა რა დაამშვიდებდა რაყიფბსა, — ყოველშემთხვევაში, გელას მეტი ვერაფერი დააცხრობდა, ტასო იხილა, ტასო იპოვნა ბევრი ძებნის, ბევრი ლოდინის შემდეგ, დანახა, მისკენ მიიწვედა, სხვა არაფერი ესმოდა, სხვას ვერაეისა ხედავდა, ტასოს ხილვას აღევსო ძლიერებითა, მისწრაფებითა და გაქრა თუ არა, გაქრა მისი ძლევამოსილი აღგზნებაცა, მოწყდა, მოდუნდა, მოეშვა, თახთახებდა სხეულმოშლილი და ქვითინებდა:

— ტასო რა იქნა, რა იქნა ტასოი?!

გიგოც ამან დააცხრო, განრისხებული შევარდა, მაგრამ ღია ფანჯარამ (მიხვდა, რაც მომხდარიყო), გელას მოთქმამ ერთბაშად დაამშვიდა, კედელს მიეყრდნო გულბელდაკრფილი, დაე ერთმანეთს მისწყდომოდნენ ხალდელები, ექაქანათ და ეყაყანათ, როცა იქნებოდა, ხომ გაიკრიფებოდნენ, მოშორდებოდნენ, მოასვენებდნენ.

ავი იძახდნენ კიდევ, დაიხით, არაფერიო.

ეგებ მართლაც არაფერი იყო, სხვისთვის არაფერი იყო, სხვისი ჭირი, ღობეს ჩხირიო.

ეგებ გელასთვისაც ბევრი არაფერი იყო, შეეჩვია, დაკარგა, მოისაკლისა და აქეთინდა:

— ტასოი... ტასო სად არის! რა ექნა ჩვენი ტასოი?!

მაგრამ დედისათვის? აბა დედა გენახათ, დედა, რომელიც მიაჩნდებოდა იმ დუნდგო ხალხსა, ხელებს იწვედნდა, მისძახოდა:

— მოვა, შვილო, მოვა... წამოდი, მოვა... მოვა...

ასე დამთავრდა გელასა და გიგოს მრისხანე შებმა, შმაგი შერკინება, ავი იყო თუ კარგი, უკეთესად ვერც დამთავრებოდა.

VIII

ჰო, დამთავრდაო, ასე იტყვიან, მაგრამ ვისაც რა უნდა, ეთქვა, როგორც უნდა ეთქვა, რა ბედენა იყო, გიგომ იცოდა, რომ მხოლოდ დაიწყო, დასაწყისი იყო, ვინ იცის, რისა, დიახ, ვინ უწყის, რისა...

ვის აღონებდა საწყაოთა აღუვსებლობა, ვინ ამტკიცებდა, თითქოს კაცი ვერაფერს იკმარებსო, — ნუთუ კიდევ შეტს ინდომებდა გიგოი ან ეგებ თვით ცხოვრება არ აკმარებდა? ჰო, თუ ასეა, თუ ცხოვრებაა დაუდგრომელი, მოუსვენარი, ცხოვრება თუ შობს აწყვეტილ ვნებებსა, თავაშვებულ მისწრაფებებსა, აღამიანს რაღას აყვედრიო, რას ერჩით კაცსა ამ უმწიობას უსასრულობაში, ამ ერთადერთ არსებას, რომელმაც შეიძინო და ვერც შეიძინო დაუსაბამობა!...

ვინ არ შესჯიდებია მწვავე მოვლენებსა, ვინ არ შეჰბმია შმაგ ვნებებსა, ვინ არ შეჰხლია ქარტხილებს ცხოვრებისა თუ მართლა უცხოვრია თუ უარსებნია გონებითა; ჰო, ვინ არ შერკინებია ბევრად საზარელს, ბევრად საშინელსა,

მაგრამ რაც უნდა ყოფილიყო, მართლაც რომ ყოფილიყო ქვეყნელთა ტანჯვანი, მინც ვერაფერი შეეძლო გიგოს ბედსა. ძლევა რა არის, ტანჯვა რა არის, დაგიმორჩილებენ და რაც უნდათ, იმას დაგმართვენ, მაგრამ, როცა არც არავის დაუმორჩილებიარ, არც არავინა გმორჩილდება, როცა არ იცი, რა ჯანდაბის გზას დაადგე, გაიქცე თუ მოიცილო, შეება თუ მოერილო, ერთი სიტყვით როცა ჭკუა გიჭრის და ვერა გაგიგია რა, გული გერჩის და ვერა მოგიხერხებია რა, ამაზე უფრო მეტი საწამებელი რაღა უნდა იყოს, გიგოს მეტოქეობაზე უარესი რა უნდა ყოფილიყოს ქვეყნად?! რა ექნა, რა წყალს მისცემოდა, ვის დაეწყევლა, წინაპართა რა ცოდოს იხდიდა?! ეგება სჯობდა გაქცეულიყო, ხალღურას კარავში დაედო ბინა, ვაცლოდა ყველასა, მტერსა და მოყვარესა, კანონის ხალხსა და ისე ხალხსა, მობუქნავე ჩანჩქერებთან დასახლებულიყო, მწვერვალებზე აგულუნებულიყო ომახიანადა, ფრიალოებზე დაეცურებინა ჯიხეები, ღრუბლების ზევით ახარხარებელიყო, გაღაღებელიყო, როგორც მეუფე დედამიწისა; ან ეგებ მოეთმინა, რაღაც უნდა დასჯდომოდა მოეთმინა, დალოდებოდა, ვინ იცის, გელა აღარ მისჭროდა კარებზე, აღარ დასცხრომოდა, გზად რომ გადაეყრებოდა; მაგრამ საიმედო პირი არც ერთს უჩანდა, არც მეროესა, ტასოს ხსენებაც არ უნდოდა ხალღურას ჩანჩქერისა, ხოლო გელა დღენიდავ გარს უვლიდა გუნდიანთ კარმიდამოსა. აბა რა ექნა, ვინ რას ურჩევდა ან თვითონ რა გადაეწყვიტა?!

რაღაც კი უნდა ელონა, უსათუოდ, უსიკვდილოდ უნდა ელონა, დროზე უნდა ელონა, თორემ ტასო შიშით დაილეოდა, მარტო ვერსად გაჩერებულყო, ვერც შინა და ვერც გარეთა, გიგოს კალთას ამოჰფარებოდა, განზე ვერ გაეხედა, მაღლაც ვერ აეხედა, ეგონა, გელა დამტრიალებს ქორივითაო, დამაცხრება, გამიტაცებსო. ეს შიში ეყოფოდა, ეს შიში დაღვედა,

ჩააქრობდა ადრე თუ მალე. გიგო თითქოს მისი ბედის მოწმედ დაეყენებინათ, მისი ქრობისათვის დაედარაჯებინათ; უნდა ეცქირა თუ როგორ ეფერფლებოდა რწმენა ადამიანსა, რომელსაც ეგონა, რომ ტანჯვიდან იხსნეს; უნდა ემწირა და დარწმუნებულიყო, რომ ვერა ყოფილა საიმედო ვაეკაცი ან ვაეკაცობა რალა სახსენებელია, როცა ლამაზი ოცნებები გაუღვივა ქალსა, მშვენიერის ფიქრით აღავსო და მიიტყუა საწამებელში. ეს საქმეა ბოროტი სულისა, ვაეკაცობას აქ რა ხელი აქვს. ამას გაიფიქრებდა და ცეცხლი წაეკიდებოდა გიგოსა, გაშმაგდებოდა, მაგრამ ჭკუა ჰყოფნიდა მიმხედარიყო, რომ მხოლოდ სიღინჯე, დიდი თავდაპერილობა გამოიყვანდა ამ გასაჭირიდანა, სხვა არაფერი იყო იმისი მხსნელი.

ხოლო სხვა გასაჭირიდან რალა იხსნიდა, სიღინჯე ხომ ყველაფრის მალამოდ არ გამოდგება, რა გადაარჩენდა, — შინაგანი ბუნება, ნებისყოფა, ხასიათი და სხვა ამგვარები აქ რა მოსატანია, ფულს სხვა რა სწამს, ფულისა და საქონლის გარდა? სხვა არაფერი... ჯერ ასეა, ჯერ კიდევ ასეა და მერე რა იქნება, ვინ იცისო. ან ასე შორეულ ფიქრებს ვინ დააედიდა, დღე ერთი იყო და ათჯერ მაინც შესძახებდა ტატოი: რასა შერები, ჰა, რა ყოფაში ხარ, მაინც, ვითომ რას აპირებო... შეძახილმა რომ ვერ გასჭრა, — თუმცა ნათქვამია, შეძახილმა ხე გაახშოთ, — შეტყობინებანი გაუგზავნა, და მერე სასამართლოში აღძრა საჩივარი. საქმე სახუმროდ აღარ იყო. გადახდაზე ფიქრი ზედმეტი იყო, რამდენიც უნდა ეფიქრა, რა ზანღუტებს მიაგნებდა, რომელ ზინეთებს გახსნიდა? ჭურჭელიც ვეღარ გაეკეთებინა. აქეთ ტასო ჩამოჰკიდებოდა კისერზე, იქით მოთვალყურეს დაეშინებინა; არ იცოდა, რომ აღარავინ უთვალთვალედა, არ იცოდა, რომ კოტემ გააბა მახეში, კოტემ დაახვია ხალხი, დაახვია, რომ ციხეში ან ციხიბირში ეკრათ თავი გიგოსთვისა, მაგრამ რახან ასე არ მოხდა, რახან უკვე გაექცა რძალი, დამსმე-

ნად აღარ დადგებოდა, ამდენი ვეღარ გაეგო გიგოსა, გუმანი ვერა მრეტანა და შეჰკვეროდა ხელი. *გინჯილი*

კოლმეურნეობის იმედი?

ჩრდილებსა სცევთდნენ ხალდელები და ამიტომაც ამზობდნენ მეზობელ სოფლებში, — ხალდელების ქონებაო, წოლაა და ღონებაო. აბა ეს ქონება რას უშველიდა გიგოსა, თუმცა ასორმოცი შრომადღეს უწია მაგრამ მაინც რას უშველიდა?

რა ექნა, რა ეღონა რა წყალს მისცემოდა?

იყო გულხელდაკრეფილი, ტასო ამოუჯდებოდა გვერდითა, შეაჩერდებოდა სევდიანი თვალებითა და მერე დაემხობოდა მის კალთაზე. როგორ გადაეწმინდა ეს სევდა მისი თვალებიდანა, როგორ დაებრუნებინა ბრწყინვა პირველი დღეებისა, ჰა, როგორა?

ან გაციებული სახლი როგორღა გაეითბო? შუალამემდე ერთო ბუხარი, ღვიოდა, ტყრიაცებდა, გურგურებდა კუნძები, მაინც სითბო ვერ მოჯდა ოთახში, მაინცა ციოდა. რალაც გაიყრიალებდა ტანში, მსუსხავად გაიყრიალებდა, ალბათ სითბო არა კმაროდა, სხვა რა უნდა ყოფილიყო, მაინც რა უნდა ყოფილიყო... და უმატებდა შეშასა, უშარჯევებდა რცხილის კუნძებსა, მეტი რაღა ეღონა?

ჰო, შინა ციოდა.

გარეთ ნულარ იკითხავთ, — არავინ იყო მომსწრე ასეთი ზამთრისა. ხშირ-ხშირადა თოვდა, თოვდა და გრიალებდა ქარი, სოფელი აღარა ჩანდა ქარბუქში, თოვლის კორიანტელში. არაფერი ჩანდა, კვალი არსად იყო, მეზობლამდე არ მისევლებოდა. ეს თოვის დროსა. თოვა თუ შეწყდებოდა ყინვა შეაძრწუნებდა გარემოსა. ზრიალებდა, წიოდა, იმსხვრეოდა ჰაერი, თვით ჰაერი იმსხვრეოდა. მაშ რა უნდა ყოფილიყო, გარინდებული გაყუმული, გამტკნარებული მიდამო შეიბრებოდა, შეიძინებოდა, ჩატყდ-

ზოდა, ჩაიმტვრევოდა, წავიდოდა ზრი-
ალ-ზრიალითა, ჩაიწვედა, ჩაილეოდა,
წერილ-წერილ ნამსხვრევების ხმად ჩა-
წყდებოდა, ისე, უჩინრადა, უხილავა-
და, თვალმიუწვედნადა, მაშ რა უნდა
ყოფილიყო, თუ არა თვით ჰაერი,
თვით ყინვა, თავის თავსვე რომ ლეწდა,
ამტვრევდა; ხან ყლორტები ჩამოიმტვ-
რეოდა, ერთს ამოიკვნესებდა, საბე-
დისწეროდ ამოიკვნესებდა, „ტაკი“ —
დაიძახებდა და ჩავარდებოდა თოვლში,
ღრმად ჩაეფლობდა. დასანანი იყო.
ხმაყ რომ არა ჰქონდა დიდი, ერთი,
ერთი ამოკვნესა, ერთი საბედისწერო
ტაკიანი და წყდებოდა, მთავრდებოდა
გაუხარელი სიცოცხლე; ხანაც ლოლუა
ჩამოწყდებოდა, ყინული ჩატყდებოდა
ან რაღაც სხვა ხმა გაისმოდა, ნადირი-
საგან იქნებოდა ან კაციისგანა, მაგრამ ეს
არაფერი, ეს სხვა იყო, ის სხვა, იღუ-
შალი და საშინელი, საშინელი იღუმე-
ლებითა. ტასო ძრწოდა, დღე იყო თუ
ღამე, სულ ერთი იყო, ერთავადა ძრწო-
და, ეკვროდა გიგოსა, ცახცახებდა მის
მკლავებში, გაყინულიყო მის გულზე,
რა დამართოდა იმ ოხერ ბუხარსა! მაგ-
რამ რაც იყო, იყო, იმედიც ზომ იყო,
ბუხარსაც მოევლებოდა, ტასოს შიშსაც
მოევლებოდა, გელასაც მოევლებოდა,
ხოლო ვალს, ვალს როგორღა მოევლე-
ბოდა, სასამართლოშიც იმედი წავიდო-
და, ფინგანსაც იმედი დაამოშმინებდა,
რაო, ყმად ზომ არ დაუღგებოდა იმე-
დი?!

მაინც მისთვის ირინე იმედზე მეტი
იყო და გაანდო თავისი ვასაქირი. უნ-
და გადაიხადო, მაშინვე დაატანა ირი-
ნემა.

— როგორა?! — მხოლოდ ტუჩები
შეარხია, კბილები არ გაუხსნია, ისე
გამოთქვა გიგომა, — როგორა, ჰა, თავ-
დაყირა რომ დამკიდონ, კაპიკი არ ჩამ-
ვარდებია...

— ვიცი...

გიგომ მხრები შეჰყარა, თავი გააქნია,
ტუჩებიც შეარხია, ოლონდ აღარაფერი

უთქვამს, რა ბედენა იყო, ირინემ ყვე-
ლაფერი იცოდა.

დნელია... — ისევე ირინემ უთქვა
გიგომ ჩაახველა, ოდნავ ჩაახველა.

— ასე ერთბაშად...

ისევე ჩაახველა გიგომა, თანხმობაც
იყო და უიმედობაც ამ ჩახველებაში.

— მაგრამ ჩვენ ჩვენსას უნდა ვეცა-
დოთ, უნდა ვეცადოთ... სხვა ყველაფე-
რი ურჩობა იქნება, ხოლო კანონი
ურჩობას ვერ ითმენს. უნდა გადავიხა-
დოთ...

გიგომ თვალი გაუშტერა.

— ნაწილი მაქვს... — თვალი თვალ-
ში გაუყარა ირინემა, ერთი ვნახოთ, რო-
გორ გამხნევედებოა.

უნუგემობის იერი არ ამოშლილა
გიგოს თვალეში, — გამოგიგზავნათ,
მხოლოდ ეს კითხვა ამოესახა, ოდნავ
სიამეც გაენაცვთა სახეზე, ეს ძმის გაბ-
სენებისაგან იყო, მისი კარგად ყოფნი-
საგან იყო, მაშ რაო, გარეთ გასული
კაცი ფულს თუ გზავნის, კარგად არის,
უთუოდ კარგად არისო.

— ნაწილი მაქვს-მეთქი. — გაიმეორა
ქალმა, ეგონა, ვერ გაიგონათ, უფრო
ხმაშალა გაიმეორა.

— კარგია, — ხმა ამოიღო გიგომა, —
ხელი მოგემართება, ბავშვებს ბევრი
რამ უნდათ, ბევრი...

— ბავშვებისა მე ვიცი, — მოუჭრა
ირინემა, მაქვს-მეთქი, რახან ვამბობ,
შენთვის გადადებულად იგულე...

— არა! — თავი გაიქნია გიგომა.

— რა არა?!

— არა-მეთქი... ეგ ფული შენს ოჯახს
არ მოსკარბდება, ათი მაგდენიც არ
მოსკარბდება. შენს ბავშვებს ფული
როგორ წაერთმევა, დიდი ზამთარია,
სარჩო უნდათ, სამოსი უნდათ, წიგნები
უნდათ, რაღა არ უნდათ...

— თავი დაანებე ჩემი ბავშვების
პეიტრობასა, რა უნდათ და რა არ უნ-
დათ, შენზე კარგად მომეხსენება, შენ
თავს მიხედვე, ის უფრო მოსავლელია,

ვიდრე ჩემი ბავშვები. ირინეს სიტყვები ტყუილად არ დაუბნევია და არც დააბნევს, ორასი თუმანი-მეტეი, ვთქვი და მორჩა, ახლა დანარჩენზე ვიფიქროთ.

— კარგი და პატიოსანი, ვთქვით და, ხელი წვატანე, მერე, რა კვლარი დაიმარხება...

— მართლა?! — ვითომ გაიკვირვა ირინემა, ის დიდი თვალეები კიდევ უფრო გაუდიდდა გაკვირვებისგანა, — მართლა.

— ეხ... — მხოლოდ ეს ამოიძახა გიგომა, მწარედ ამოიძახა, რა მეხუმრებო, თან ესეც დაუმატა, — ჰაი, დედასა, გუნებაზე ვიყვე, შეც მოგიპირიდი სიტყვასა.

— შენც დადექი გუნებაზე...

— ისე დადგეს ტატო ბუხალაძე.

— წყევლა დიაცის წესია, ისიც გლახა დიაცისაო.

— ვაი, რომ მაგ დღეში ვარ.

— შენგან მიკვირს...

— ვითომ რად გიკვირს?! ვაქაცობა მეთქმის, არა?! რკინის დაკენეტა უნდა შემეძლოს, არა?! ეგებ შემეძლიან, მაგრამ... ეჰ, კარგი ერთი, ნუ მალაპარაკებ...

— თქვი, თქვი, ჰირთა თქმა შეეებაო.

— არც ეგრეა, ჰირს როგორ შევეშეშევივინები, დარდს როგორ გამოვეღრღნევივინები, ისე ვბრაზობ, ვბრაზობ და ეგ არის... ბრაზი რაა, ვაქეცი სიბრაზეში იწროთობაო.

— იბრაზე, თუ წრთობა გაკლია.

— ბარემ არ უნდა მაკლდეს, მაგრამ... ეხ!..

— ეხ და ოხ, ვითომ მეტი აღარაფერი დაგრჩენია?! — ოლონდაც...

— ეს დარდსა ჰგავს...

— არა!..

— აბა სოლომონბრძნობასა?! — ე... რა სათქმელია, საიდან სადაო... უილაჯობა...

— აჟი წრთობაო?! —

— მეტისმეტი წრთობა ფოლადსაც წაახდენს...

— აჰ, ეს უკვე მფრთხილ ხასიათზე მოდიხარ, სამასიოდე თუმანსაც რომ მივაკვლიოთ, სულ გამოგიკეთდება ხასიათი.

— თუ ეგრეა, მაშ არა მღირსებია ხასიათის გამოკეთებაი...

— ვითომ რადო, ეგრე ძნელი საშოვარია?! —

— თუნდაც იოლი იყოს, საკმაო მაინც არ იქნება...

— ნაწილი ხომ იქნება, ნაწილის შეტანა რომ მოვასწროთ სასამართლომდე, სასჯელი აცილებული იქნება, დანარჩენისათვის დროს მოგვცემენ, მანამდის რამეს ვეწევიო... აი რა იქნება.

ეჭვი კიდევ არ დაახანა გიგომა, სამასი თუმნები სადა ჰყრიაო, მაგრამ მაინც ცოტა ყურები გამოიჩინქნა, ვინ იცის, მართლა სადმე ახლოს მოიძებნებო. ირინემ უცებ არაფერი უთხრა, მხოლოდ გაიღიმა, თვალი ააჩიდა, დაახანა, დაე გაზრდოდა სურვილი, იმედი გაზრდოდა, ეკითხა, გამოეძია, გამოცოცხლებულიყო, თორემ რასა ჰგავდა ცხვირჩამოშვებული ვაქეცი. მაგრამ ალბათ ცოტა მეტი დაახანა, ჩაილია აღძრული იმედი, დაეშვა აზიდული მკერდი.

— ეგრე არა ჰყრია... — უფრო გულდაწყვეტით გაიმეორა.

— ყრით რა ჰყრია, მოძებნით კი მოიძებნება. ბაბე გაგვიმართავს ხელსა, ორბისში წელს კარგი მოსავალი იყო, ბაბეს არც სხვა დროს უქირდა...

გიგო ჩაფიქრდა, ცოტას ჩაფიქრდა და იმედის შუქმა გაუხსნა შუბლი.

— გაგვიმართავს... — თქვა გიგომა.

— ჰოდა, მოგვარდება ყველაფერი...

ხალისიანად, თითქმის აღტაცებით დაიძახა ქალმა, ეგებ გიგოც ამყვესო, მაგრამ ძნელი იყო გიგოს აყოლიება ან რაღაც უცნაურად გაზიდულიყო აზრისა და უაზრობის, ქმედებისა და უმოქმედობის, თანხმობისა და უთანხ-

მობის შუა. თითქოს ამოდ ჩაიარა იმდენმა სიტყვა-პასუხმა, არაფერი დაიჯერა, არაფერი მიიღო, შეჯდა ჯორზე და ველარაინ გადმოსვამდა. თუ უგრეა, მაშ უყუროს ირინესა, ისეთსა ეტყვის, ცეცხლი არ იყოს, მაგრამ დასწვას, შხამი არ იყოს, მაგრამ გასთანგოს, ლოდი არ იყოს, მაგრამ ეცადოს და ველარ წამოუდგეს. და ბაგე გახსნა ქალმა, ოღონდ გიგომ დაასწრო:

— რისთვისა, ჰა, რისთვისა-მეთქი, რად უნდა დამადგეს ასეთი ჯაფაი?!

ამან უშველა, სიტყვა უკან გაიბრუნა ქალმა, გულს მოეშვა რახან ჯაფასა გრძნობს, მაშ არ გარიყულა ცხოვრებიდანა, არ ჩასწყვეტია ძარღვი ცხოვრებისა, ასწვეს, აიტანს თუ ვერ აიტანს, რა ვუყოთ მერე, უძრავად ზომ არ გაექვლეინება სიმძიმესაო. ეს გაიფიქრა და ხუმრობის კილოზე თქვა:

— როგორა კითხულობ, თითქოს საიდლანლაც მოსულიყვე, თითქოს მთვარიდან ჩამოვარდნილიყვე... ჰმ, რისთვისაო, ჰა, ჰა, ჰა...

შაინც რისთვისაო, გიგო აზირდა.

ირინემ ყური აღარ ათხოვა, რა ბედენა იყო ამო ლაპარაკი, კარი გაიგდო, გავიდა, „ღამე მშვიდობისაც“ დაივიწყდა, რაც გადასწყვიტა, იმას რაღა ათქმევინებდა, რაო, წაქეზება ზომ არა სჭირდებოდა, რჩევა ან შველა ზომ არ უნდოდა, აზრიც ეყოფოდა, ძალაცა, გზაც იცოდა, კვალიცა, წავიდ-წამოვიდოდა სიკეთის გზაზე. წავიდა კიდევ დილაღამიან ადგა, ქმრის ფარაჯა ჩაიცვა, ყაბალახი შემოიკრა, კომბალი დაიპირა ხელში და გაუდგა ორბისის გზასა.

ჰო, დილაღამიანო... ზაფხულში ეს არაფერია, ისე უეცრად შემოგათენდება ვერც კი გაიგებ, ხოლო ზამთარში, გგონია, საცაა გათენდებაო, გგონია და გგონია, დღე პირს არ გიჩვენებს, ღამე მალე არ აიყრება. თოვლი ქათქათებს და ქათქათებს ანუ მაშინა

ქათქათებდა, თოვლს გადაეთეთრებინა მთელი მიდამო, ამ დიდ სიხეთრეს გაეცრიაკებინა ღამე ხალღესი, ინათაო, გეგონებოდა, ირინესაც ასე ეგონა, ეგებ არც ეგონა, მაგრამ მაინც ვარაუდობდა, საცაა დილა წამომეწევთ. გაუმტყუნარი იქნებოდა ეს ვარაუდი, ადრე თუ გვიან გათენდებოდა, როდის არ გათენებულა, რომ მაშინ არ გათენებულყო, მაგრამ მანამდე დიდი ჯაფა მოუვიდა, გაწვალდა, კინალამ გზას ასცდა, კინალამ ჩარჩა, ჩაინამქრა თოვლში... უეცრად ატყდა ქარბუქი. შინიდან რომ გამოვიდა, ოდნავა ფერფლავდა, მოყუდროებულყო, თითქოს მომთბარიყო, ასე იყო ეზოში, შუკებში, ორლობებში, ხოლო მინდორში ცოტა უფრო მომეტებულად ფერფლავდა, ქარიც იგრძნობოდა, ჰო, მხოლოდ იგრძნობოდა, ქარიც არ დაერქმეოდა, უფრო სიო იყო, ოღონდ მოგეხსენებათ, თუ როგორია სიო ზამთრისა, რა ძალა აქვს, როგორი შემოფეთება იცის, მაგრამ ხალღელი მაინც არაფრად ჩააგდებდა, ხშირქარიანია, დიდქარიანია მინდვრები ხალღესი. ჰოდა, რომელი ხალღელი შეკრთებოდა ან ირინე როგორ შეკრთებოდა, გაზვიადებულად როგორ წარმოიდგენდა ან თოვას, ან ქარს ან იმას, თოვლი რომ აიხვეოდა, აიგრინებოდა ქარის კუღზე ხან დროდადრო, ხან ზედიზედა; ან ის რა დამაფიქრებელი იქნებოდა, თუ როგორ იზრდებოდა ფანტელები, როგორ ხშირდებოდა, როგორ გადადიოდა ბარდნაში როგორ უფროდაუფრო იხვეოდა და იხვეოდა თოვლი ქარის კუღებზე. ყველაფერი ნაცნობი იყო, მასლობელი იყო, ათასჯერ გამოცდილი, გადატანილი, განა ღირდა დასაფიქრებლად, ან განა სხვა არაფერი იყო საფიქრებელი, ვინ დაკარგავდა ამ სანატრულ შემთხვევასა, ფიქრისთვის სანატრელსა... ან არჩევანის დრო სადღა იყო, ირინე

უკვე ფიქრებში წასულიყო, მიარღვევდა თოვლსა, უფრო ფიქრებს მიარღვევდა ფარაჯიანი, ყაბალაზიანი ქალი, მიარღვევდა აზიური კალოშებითა, უფესსაცმელოდ რომ წამოეცვა ორ წყვილ ღაზლის წინდაზე; ასე უკეთესი იყო, შეეჩვია, ასე სჯობდა ზამთარში, სოფლის საქმე ასე უკეთ გამოდიოდა. ახლა ზედმეტი იყო იმაზე ლაპარაკი, წარმოიდგენდა თუ არა, რომ ამ ყოფაში ჩაფარდებოდა, სამაგიეროდ, აქედანაც აღვილი იყო იმ ოცნებების გახსენება, მაშინ რომ ჰქონდა, მაშინ, ქალიშვილობის დროსა, როცა ობიზარზე და რაფაელზე ფიქრობდა, ხელოვნებისათვის თავდადება გადაეწყვიტა, ლიტერატურისა და ხელოვნების აღმტაც სახეებში ცურავდა, იხვეწებოდა მალღებოდა, დიადლებოდა სიყვარულით ადამიანისა, თაყვანისცემით გრძნობისა და გონებისა. კარგი იყო, ნეტარი იყო, შორს დარჩენილიყო. მაგრამ დროდადრო ფიქრში განმარტობისას გადალახავდა ამ სიშორესა, ფიქრში ხომ არაფერს არა აქვს საზღვარი, — გადალახავდა, მოეხვეოდა, შეიბურებოდა, გაბრუდებოდა. მერე უკვე მწარე იყო გამოფხიზლება ან მახლობელთა გამოცხადება, მაგრამ უამისობაც არ იქნებოდა, მოგონებებში დებიც ამოვიდოდნენ, ოღონდ ცუდად როდი, ო, არა, კეთილი გული ცუდს როგორ დაანებებდა, რად გაახსენებდა, თუ როგორ ვაკიცხეს, როგორ შეაქციეს ზურგი, აღარ განსჯიდა, ემართლებოდნენ თუ არა, არა, უამურს არაფერს გაიხსენებდა, მხოლოდ კარგ სურვილებს შეუთვლიდა; ეცდებოდა, წარმოედგინა, სად იყვნენ, როგორ იყვნენ, რა ადევლებდათ, რა ახარებდათ, ჰო, რას გაეხარებინა თამარი, სალომე, მერი, ზეინაბი, როგორ იყვნენ ერთმანეთში, მეგობრობდნენ თუ ისევე მოიკვეთეს ერთიმეორე, როგორც ირინე მოიკვეთეს? კიდევ ახსოვდათ ირინე, ფიქრობდნენ მასზე, ცუდსა ფიქრობდნენ თუ სულაც ამოიფხიკეს გულიდანა, ხსოვნის ძაფებიც ამო-

იგლიჯეს? როგორნი გახდნენ, ნეტარ როგორნი? ასე გაეწეწა ფიქრები — თოვლში, ასე აესხა ქარის ფიქრებზე და რა გასაკვირია ქარი თუ ბარდნა, რაც უნდა გახშირებულიყო, რაც უნდა გაწიწმამტებულიყო, მხოლოდ ფიქრები პკონებოდა, ოღონდ სიხარულის, ბედნიერების ფიქრები როდი, არა, ამისათვის სხვაგვარი სახეები, ბუნების სხვაგვარი მოვლენანია საჭირო, მინაზებული, მიმტანარებული, ფერადფერადი, სხივთა სირმებით მოვარაყებული. ასეცა სჩვეოდა ირინესა, ასეცა დაიწყო, ოღონდ მალე წამოეწია ჩვენებანი გულნაკლულობისა, სიმწვავისა, სიმწუხრისა, ქარბუქიანი ჩვენებანი. ასე შენივთდა ფიქრი და ქარბუქი, შენივთდა და გაიყარა, როცა გაიყარა, ირინე მიხვდა, რომ ფეხის გადადგმა უჭირდა, სუნთქვაც უჭირდა, წახიხარა სულის მოსათქმელადა, წახიხარა და იყო ასე, ვიღრე ქარი ბუქნაობდა მის ირგვლივ, ვიღრე ადგილს შოინაცვლებდა, მერე-ლა აიხვდა, მაგრამ რაო, არაფერი ჩანდა, გარდა უძირო სითეთრისა, მღვლეარე სითეთრისა, არა ისმოდა რა, ქარის გუგუნის გარდა. ეგებ გათენებულიყო, ან ჯერ შორს იყო განთიადი, ვინ გაიგებდა, თოვლის დიდ ტალღებს დაეფარა ყველაფერი, ტალღა ტალღას შესჯახებოდა, ტალღა ტალღაზე გადადიოდა ან ეგებ მთები დაძრულიყო, მთაგრეხილი, მწვერვალები იფშვინებოდა ზარ-ზათქითა, გრილითა ან კიდევ... თუმცა რაღა შედარებები უნდა ქარბუქსა, ქარბუქში მოხვედრილ ქალსა, რომელიც ფიქრებმა შეიტყუა, მაგრამ რა ვუყოთ, ფიქრი თუ იცოდა, აზრი ჰქონდა და მიხვდა, წინ გზა მოკვეთილი იყო, თუნდაც მოკვეთილი არა ყოფილიყო, წასვლა მაინც აღარ შეიძლებოდა, ჰოდა, შებრუნდა ისევ ხალდესკენა, შებრუნდა გულმოციმული, თამამი, იმედინი... გასაქირს როგორ შეუშინდებოდა, ეს შიში რომ ჰქონოდა, განა გუნდიანთ კარზე დაებმოდა? — რა სათქმელია; შიში რომ სკოდნოდა, აქამდე, ვინ იცის, რამდენჯერ

გაქცეოდა იქაობასა, თავის პალიტრას გაიტაცებდა, დაუმთავრებელ ტილოებს გაიტაცებდა ან არც გაიტაცებდა, რა ბედენა იყო დაუმთავრებელი ტილოები, განა ისევე დახატავდა? — არა, ახლა ფერები სხვანაირია, ანუ ჩასწვდა ფერთა იდუმალეობასა, იპოვნა თვალი ხელოვანისა. ვითომ მართლა?! ეგებ ერევენება, ეადვილებს, რაკი-ლა ფუნჯი აღარ უჭირავს ხელში, წარმოდგენა ხომ უფრო იოლია, ვიდრე შექმნა, იმედი წინასწარ ხომ უფრო ცხოველია, ვიდრე ქმედების დროსა, რჩევა ხომ ბევრად ადვილია, ვიდრე კეთება? — რაღა საკითხავია!.. ამიტომაც, რომ ერთ მხატვარზე ათასი მიმომხილველი მოდის, ერთ მუსიკოსზე — ათათასი შემფასებელი, ერთ მწერალზე — ასი ათასი კრიტიკოსი. შეფარდება ეგებ ზუსტი არ არის, ეგებ უფრო დიდია რიცხვი მგზნებარე კრიტიკოსთა, თვითდაჯერებულ მრჩეველთა, გულშემატკივარ დამრიგებელთა, ჰო, ვინ იცის, ანგარიში სწორი არ იყოს, მაგრამ ასე იტყვიან, — ათასში ბევრსა გულისხმობენ, ათათასში უფრო მეტსა, ასი ათასში აურაცხელსა, ეს სწორედ იმიტომაც, რომ კეთება ძნელია, ძალიან ძნელი, რჩევა — ადვილი, სულ ადვილი, იოლზე იოლი; ჰოდა. ეგებ ამიტომ ეგონა ირინესა, რომ უკვე ეპოვნა ჭეშმარიტი ფერები, სალი, ნათელი, მომხიბლავი, ამაღლევებული ფერები, გააკვირვებდა ქვეყანასა, ხელახლა რომ აეღო ფუნჯი, ანუ გაქცეულიყო ხალდედანა, მაგრამ აიტანდა დების ნიშნისმოგებასა — არ დაგვიჯერე, ჩვენი სიტყვა არად ჩააგდე და აჰა, აგისდა თუ არაო... არა, ეს უფრო ძნელი იყო, ვიდრე ასეთ ქარბუქთან ბრძოლა. ან რა იყო ქარბუქი ხალდეში, ხალდეს მინდვრებზე, რამდენი ასეთი ქარბუქი შეხვედრია, ცხოვრების ქარბუქი, ბევრად ძლიერი, — განა შემდრკალა? რა ვუყოთ, თუ ჯაფა დასდგომია, დაქანცულა, აღშფოთებულა, ჰო, აღშფოთებულა კიდევაც, სასოწარკვეთას ხომ არ მისცემია, არა, არასოდეს... ერთი სიტყვით, შებრუნდა გულშიცემული,

თამამი, იმედიანი-მეთქი, შემოტრიალდა და უფრო გათამამდა, თურმე მართლაც არა ყოფილიყო, თურმე თავისი ძალი მისდევდა ფეხდაფეხს, ყურში მისდევდა, რომლის შავი ყურები და დინგი ელავდა ამ გაუვალ სითეთრეში. დაპროწილდა ძალი, მხიარული წკავ-წკავი მორთო, გაახარა შინისკენ გამობრუნებამა, იპროწილა, იპროწილა, მერე წინ გახტა, გადავიარა კორიანტელში, მალევე გამოჩნდა, ამოძვრა კორიანტელიდანა, ისევე დაპროწილდა ირინეს ფეხებთანა, ერთ წერტილად გადაიქცა სამი შავი ლაქა, მალევე გაიყო, გაიშალა, კვლავ თოვლში ჩაიკარგა, შემდეგ დამშვიდდა და დინჯად გაუძღვა პატრონსა. დროდადრო მოიხედავდა, შეჩერდებოდა, ძალიან არ გაუესწრო, არ ჩამომჩრხესო...

IX

ქარი მწუხრისას ჩაწვდა, მწუხრისას ჩადგა კორიანტელი, მერე ბარდნიდა, მთელ ღამეს ბარდნიდა, ყელამდე თოვლში ჩაიფლო სოფელი. ორი თუ სამი სახურავი ჩაწვა, საბედისწეროდ გაიქაზუნა, გაიზრიალა და მიესვენა თოვლზე... ერთბაშად ვერც გაიგეს, ვის ჩაექცა სახურავი, ხმის მიწვდენაც აღარა ხერხდებოდა, მისელა-მოსელაზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. გივამ და ირინემ კარგა ხანსა სკრეს თოვლი, თითქმის საღამომდისა სკრეს და როგორც იყო, შეხვდნენ ერთმანეთსა თოვლის კედლებში, დაღლილნი, დაქანცულნი, თქმის ძალაწართმეულნი, ანკი რაღა უნდა ეთქვათ, თვალი თვალს მოხვდა და უკვე გაიგეს ცუდი არაფერი მოსწეოდით, სახურავი არ ჩანგრეოდით, თქმა რაღა ბედენა იყო... მხოლოდ ესაა, ირინეს ისევ მოენატრა ფუნჯი, მოუნდა დაეხატა სურათი, რომელსაც წაწერდა „სახურავის ჩაწოლის შემდეგ“ ოღონდ იქ არ იქნებოდა არც სოფელი, არც ჩაწოლილი სახურავები, არა, არაფერი, ღრმა თოვლში გაქრილი ბილიკის გარდა, იქ ორი ალა-

შინი შეხედებოდა ერთმეორეს, შეიძლება ძმები, შეიძლება რძალ-მარხა, როგორც მართლაც იყო ან ეგებ რძლები, თუნდაც დები, ქვრივები ან ქმრებ-წასულები... ჰო, მოუხდა და მოსძებნა ფუნჯი, მოხაზა ესკიზი, დაამუშავა რამდენიმე დეტალი, — მხარი თოვლზე, ხელები ნიჩბის ტარზე, საქონრემდე წასული თავშალი, ეგებ კარგი რამ გამოსვლოდა, დრო რომ ჰქონოდა, ახ, დრო რომ ჰქონოდა! რამდენი ასეთი ესკიზი და დეტალი ეგდო კარადაში, რამდენი ასეთი ნდომა განუცდია, მაგრამ შემდგარა დეტალებთანა, ვინ იცის, სამუდამოდ შემდგარა, ეგებ აღორძინებაც ეწერა, ეგებ გაცოცხლებულიყო განცდილი, ნანახი, გააზრებული, ვინ იცის, ვინ უწყის, ეგებ დრო გამოსჩენოდა ან ცხოვრება შესცვლოდა, მაგრამ მარჯვენა, მარჯვენას რაღა ეშველებოდა, ბარს მიჩვეული ხელი ყალამს რომ ველარ იმორჩილებდა, პატარა ტარი, პატარა, სათუთი საგანი ველარ ეტეოდა მის ხელებში, უცურდებოდა, უვარდებოდა, ბარი ეტეოდა, თოზი, ნამგალი, სამითითი, ნიჩაბი, წალდი, ცული ეტეოდა, კარგად ეტეოდა, ყალამი და ნემსი კი ველარა და ველარ მოეარშიებინა. ასეთ დღეში იყო ირინეს ხელები, მშვენიერი ხელები, ოდესღაც მოდელად რომ იყენებდნენ მეგობარი მხატვრები. როგორღა მოიქნევიდა, როგორღა შეათამაშებდა ყალამსა, როგორღა გაავლებდა ჰაეროვან ხაზებსა, როგორღა ამოიყვანდა ნაზ ფერებსა, მქრქალ ჩრდილებსა, როგორღა, ჰა? ეს ეტიუდებიც კარადაში უნდა შეეყარა, ესოდენ ცხოველი სურათიც უნდა ჩაეფლო ზარდახში, გონების ზარდახში, მაშ რა ექნა, როცა ხელი აღარა ნებდებოდა, საქმე არ ეშვებოდა!...

ახლა ყველაზე გადაუღებელი გიგოს სასამართლო იყო. გიგო თითქოს არცა ფიქრობდა ამაზე ან ისე ღრმად ფიქრობდა, ისეთ განზრახვებამდე მიდიოდა, ვინ იცის, სავალალოდ გადაქცეოდა ყველასა. მიხედვა უნდოდა, ყურის-გდება უნდოდა, თვალის მოცილება არ

ეგებოდა. ასე ფიქრობდა ირინე, ფიქრობდა და ცდილობდა, ~~ეგებ~~ მოეცარა პირველი ნახვედი, მხელე-კრა ქარიშხალმა, ორბისს ვერ მიადწია, ბაბე ვერ ინახულა, ქარი ჩადგა, თოვლი დაჯდება, გამკვირვდება, წასვლა აღარ გაჰირდებოდა, მაგრამ დრო აღარ იყო მისვლა-მოსვლისა, სასამართლოს დღე ახლოვდებოდა, წინასწარ უნდა წასულიყვენ, მიმდგარ-მომდგარიყვენ, ბარემ ერთად წასულიყვენ ორბისის გზითა, ბაბე უსათუოდ გამოადგებოდათ, იმედს მაინც მისცემდა და ესეც კარგი იყო.

ტასომ აიხირა, მეც უნდა წამოვიდო, თუმცა არავინ ეწინააღმდეგებოდა, მაინც ეჩინიანად, შიშიანად, მღელვარედ გაიძახოდა, აქ არ დავრჩები, მარტო არ დავრჩები, უსათუოდ, უსიკვდილოდ უნდა წამოვიდეო; მარტო ველარ გაჩერებულებიყო, ეგონა, გადაიხსნებოდა კედლები და როხროხით, ჩხავილით, შხუილით აიტაცებდა ფასკუნჯი ან რაღაც ისეთი ფრინველი ჯოჯოხეთში რომ დაქრის თავისუფლად, ზღაპრებში რომ გაუგონია; ჰო, აიტაცებდა, წაიღებდა ზევით ან ქვევითა, სულ ერთი იყო, შინიდან შორს გაიტაცებდა, დაკაწრავდა, დასჯიჯგნიდა, დაგლეჯდა, ქარს გაატანდა ნაკუწებადა, ასე უზამდა ის რაღაც საშინელი გელას სახე რომ მიეღო ან თვით გელა გადაქცეულიყო ჯოჯოხეთის ფრინველად, — „არ შემოძლიან... არ შემოძლიან... მეც უნდა წამოვიდე!“ ამიტომ გაიძახოდა მღელვარედა; ეგებ ირინეს შენიშვნამაც გააღიზიანა, ბავშვებთან ვინ დარჩისო. მაგრამ ხომ მაშინვე ითაკილა ირინეს უფროსმა გოგონამა, — ბავშვებთან? როგორ, ჩვენს თავს ვერ მოვუვლითო?! — და ირინეც აღარ ახირებულა, მხოლოდ დასძინა, მეზობლებს მაინც ვეტყვი, თვალი დაიჭირონო, — ეს ხომ თანხმობა იყო, მეტი რაღა უნდა თქმულიყო, მაგრამ შიშს დაეჩაგრა ტასო, შიში ამეორებინებდა, მეც უნდა წამოვიდე, მეც უნდა წამო-

ვიდეთ. ასე იყო მაშინაც, როცა უკვე მარხილთან იდგა ჩაცმულ-დახურული, ოღონდ გიგოს ხურჯინ-კალათები მონერხებულად ვერ დაელაგებინა, ადგილი აღარ იყო მის დასაჯდომად, ხოლო ირინე ამბობდა, ამ მდგომარეობაში ქალი დიდხანს ფეხით ვერ ივლისო. გიგოს ადგილი უნდა მოეცალა და, ვიდრე მოსცილიდა, ტასოს შიშიც არ ისვენებდა, არც მერე მოუსვენია, მარხილი რომ დაიძრა, არ მოუსვენია, ვიდრე არ გასცილდნენ ხალდესა, მხოლოდ შემდეგ მიჩუმდა, სულ მიჩუმდა, კრინტიც აღარ წამოსცდენია... ორბისში კი ისევ აწრიალდა, ეს მაშინ, როცა ბაბეს ჭიშკარს მიადგნენ, უძახეს, უყვირეს, უბრაზუნეს, მაგრამ არავინ გამოიხედა, ერთი სიტყვით, ბაბემ არ გამოიხედა, თორემ მეზობლები გამოიშალნენ, მოდით, ჩვენთან შეისვენეთ, ჩვენთან შეიფერხეთ, ჭერი ჩვენცა გვაქვს, წყალი არ ჩამოგვდისო...

შესვენება უნდოდათ, ამბის გაგებაც უნდოდათ და. შევიდნენ უახლოეს მეზობელთანა.

არც თხოვნა-შეკითხვები, არც სიტყვის დაწევა, წამაქეზებელი ამოძახილები, არც დიდი ყურადღებანიობა, არაფერი ამის მსგავსი არაფერი დასჭირებია მათს მასპინძელსა, ისეთი ენა-წყლიანი ქალი გამოდგა, ჭიშკრიდან რომ დაიწყო, ვიდრე გაისტუმრებდა ენა არ შეუჩერებია, ხმა არ ჩაუღია, ამასთან ხელებიც არ მოუსვენებია, ფეხზე ზომ ტრიალებდა და ტრიალებდა, დისახლისობდა, მასპინძლობდა, მიჰქონდა, მოჰქონდა, აკეთებდა, სიტყვასაც ასწრებდა, საქმესაც ასწრებდა, საკვირველი იყო, საკვირველი, დაჭრიალებდა და რაკრაკებდა, ჰო, სარკელისაგითა რაკრაკებდა: ბაბე წასვლას არ აპირებდა, მაგრამ გული არ დაუდგაო... ბაბე კი არა, სხვებიც აპირებენ წასვლასა, სასეიროდ აპირებენ, სხვისი ჭირიო, ზომ გაგიგონიათ, ბაბეს კი, აბა, რა ესეირება, მაგრამ დიდი რამ შფოთიანობაც არ ეტყობა ან შფოთი რა ხახსენებელია, როცა დაბძენებულივით

გამოიყურება, გეგონებთ, ერთი თუ თქვა, წყალი აღმა წავაო, შემობრუნდება და მართლა აღმა წავაო წყალი, აბა, მაშ რა გგონიათ, ასეთი ძალა მისცემია ბაბესა; ან როდის აკლდა ძალი, ან სიტყვის რიხი ან სხვა რა აკლდა ბაბესა... ჰოდა, შეშფოთება რას მიქვიან, შეშფოთებას რა ხელი აქვს ბაბესთანა! შფოთი მერი სავანელის კარს უნდა იდგეს და იქამც არის, მაშ, რაო, ვაეკაცს რომ მარტოდმარტო მიატოვებდა, მაშ რა გამოუვიდოდა, ჰა? ქალაქიო და ქალაქიო, ეჰე, ენდე, ეგეც ქალაქიო, დაჯდეს და უყაროს კაკალი; რაო, მარტოდმარტო გასძლებდა ვაეკაცი, მარტობაში ამოირთმევდა სულსა?! ცივი კერა, ცივი ლოგინი და ტყვია ერთი და იგივეა ვაეკაცისათვისა. თბილი კერა უყვარს, კატასავით უყვარს ვაეკაცსა, თბილი ხელისა და თბილი გულისათვის ცხრა მთასაც გადაივლის. ესეც არ იყოს, ვინ არ იცის კაცის ამბავი, ცოლი რომ თავს ადგას, თავჩაკრული რომა ჰყავს, მაშინაც ამტვრევს ტაბიკებსა, მაშინაც მიიწევს გეშხედა, ნებას თუ მიუშვი, რას იზამს ჰა? ჰა, ჰა, ჰა... ეს ისე გასახუმრებლად, გულის მოსაფხანადა, თორემ ლადო სავანელზე არ ითქმის, ასეთი წესიერი ვაეკაცი ბევრი არ დადის მთელ დუნიანზე თუ არა, ამ ჩვენს მიწაზე მაინცა, ასეთი თავმჯდომარე არცა ჰღირსებია ორბისსა, ჰო, არ ითქმის აუგი ლადოზედა, მერი სხვა არის, მერის აუგიც ეკუთვნება და უარესიცა, უარესიც ეკუთვნება ლადოს ოჯახის აწეწისთვისა, მაგრამ დიღია განგება, უხდის სამაგიეროსა, ყველას უხლავს სამაგიეროსა, უხლავს და მიუზლო კიდევცა... ბუნებამ იცის, იცის ამ დალოცვილმა, ამ ბრძენმა ბუნებამა, მარტოხელა ვაეკაცი ბრალია ცივ ზამთარში, ცივ კერაზე, მარტოხელა ქალიც ბრალია, თუნდაც თბილ კერაზე იყოს ბრალია მაინცა, იცის და იღვწის; არავისა ტოვებს მარტოდმარტოდა, არავისა, არავისა, ლადოსა და ბაბეს რაღად დატოვებდა მარტოდმარტო ამ დიდ ზამთარში, ამ ცივ ზამთარ-

ში.. აკი არც დატოვა ერთად შეპყარა, შეატკბო, შეათვისა დაცალებულნი, მერე როგორ შეატკბო, როგორ შეათვისა, ყველა რომ ასე შეთვისდებოდეს, შფოთი აღარ იქნება ამ ქვეყნადა. აი, ასე შეატკბო... ჰოდა, ლადომა ბრძანა, ჩემი მეუღლე ბაბუა, მერი აღარ არსებობს ჩემთვისაო, ასე ბრძანა და საქმეც მოადევნა, კაცი აახლა თბილისსა, შეუთვალა, გავქორწინდეთო. პასუხად თვითონ დაეცა თავსა, როგორც მეხი, ისე დაეცა, მარტო ლადოსა და ბაბეს კი არა, მთელ სოფელს დაეცა, გრგვინვა ასტეხა, ჭექა-ქუხილი ასტეხა ამ შუა ზამთარში, ნეტა ხალდემდის კი არ მიუღწევია ხმასა?.. ორი დღის წინ რომ მოსულიყვნენ, აქ მაინც გაიგონებდნენ, ახლა უკვე რაიონშია, ალბათ იქა სქექს და ქუსს ან მიწის ძვრას მოახდენს, ნამდვილად, ნამდვილად მოახდენს, რა გაუქირდება მერისა... ზეგ სასამართლო აქვთ, სერიი იქნება, მთელი სოფელი აპირებს წასვლასა.

ასე ენაწყლიანობდა, სიტყვახევივრობდა დიასახლისი, კმუხნიდა შუბლსა, პრუწავდა ტუჩებსა, სიტყვათა შესაბამისად არხევდა სახის ნაკეთებსა, ათამაშებდა, სათქმელში ჩაფლულიყო, საქმესაც ხომ ხელს არ უშვებდა და, აბა, ბრძანეთ, როგორღა დააკვირდებოდა თავის მსმენელებსა, როგორ ჩასწვდებოდა მათს ფიქრებსა და ზრახვებსა, აფორიაქებულ ზრახვებსა... გიგოს გული გასიებოდა, ისე გასიებოდა, ლამის დაეწყვიტა წიბოთა საკინძი, სუნთქავდა ისე, თითქოს დიდი სიცხისაგან სულს ველარ იბრუნებო, ხოლო თვლებს ნულარ იკითხავთ, ელავდა ისე, როცა აღამიანს შეუძლია ჩაიღინოს ყველაფერი, ყველაზე საშინელი რამ, მაგალითად, მოკლას კაცი და სხვა ამგვარები. ირინეც აფორიაქებულიყო, თუმცა მის სახეზე საამისოს ვერაფერს ამოიკითხავდით, თუ მაინცღამაინც ჩააცივდებოდით, ეგებ გულგრილობა ან რალაც ამისი მსგავსი რამ ამოგეცნოთ, მაგრამ მოსტყუდებოდით, მისი ფიქრები, მძიმე ფიქრები მწვავედ, ელვა-

რედ აწყდებოდა გონების ხვეულებსა და უპატარავესი ხერეღეჭიდან უფროჰქონდა შემაშფოთი მოგონებანი მხრებში, დასკვნები. ტასოზე რალა ითქმის? რა თქმა უნდა ისიც შეწუხებულიყო, ოღონდ გიგოსთან და ირინესთან შედარებით უბრალო რამეს, პატარა რამეს შეეწუხებინა, — ფულს საღლა ვიშოვნითო, გიგოსა და ირინეს დავიწყებოდით, რომ ამისათვის მოსულიყვნენ... ხოლო დიასახლისი მიგრიალბდა და მიგრიალბდა, ქაქანებდა, რატრატებდა, სუფრას აწყობდა, იწვევდა ასე შესანიშნავ სტუმრებს, მართლა ძვირფას სტუმრებსა, უადგილო შეკითხვებით სიტყვას რომ არ აწყვეტინებდნენ. რას გააწყვეტინებდნენ, გულს როგორ დასწყვეტდნენ, ან პურმარილზე წიხლს როგორ დაუკრავდნენ, თითქოს მშვიდად, მოთმინებით შესარულებდნენ ყოველგვარ წესსა, შესწირავდნენ დიდ მადლობასა, უღრმეს მადლობასა და აიშლებოდნენ, გაეშურებოდნენ, აესწრაფვოდნენ, მარტო დარჩენას დაეშურებოდნენ გულის მოსაოხებლად.

და მერე, როცა მარტონი იყვნენ გზაში თუ პატარა ქალაქში, როცა მოულოდნელობისაგან შეგუხებული სული მოიბრუნეს:

— მოვკლავ... დავახრჩობ... სულს ამოვხდი... — იგრგვინა გიგომ.

— ვითომ რატომო... რისთვისაო?! — გამომწვევად იკითხა ირინემა.

— სახელის გატეხისთვისა, შერცხვენისთვისა... ან რას მეკითხები!... სხვების აუგანი საქციელიც მამრახვებს, სხვებისგან, შორეულებისგანაც ვერ ამიტანია, საკუთარი დისაგან, ღვიძლი დისაგან როგორ ავიტან?! მოვკლავ... დავახრჩობ... — და რკალავდა გრქელ თითებსა, წურავდა, წუთხავდა, ამარწუხებდა, თითქოს ყელში უქერდა ბაბესა, ახრჩობდა, სულსა ხდიდა.

— ვისი სახელის გატეხისთვისა, ვისი შერცხვენისთვისა?!

— ჩემი, ჩემი ძმისა, შენი, ამისი, ჩვენი შვილებისა, ჩვენი გვარისა, მთე-

ლი გვარისა... შენგან მივირს, ეს უნდა იკითხო!...

— როგორ არ ვიკითხო... ხომ უნდა ვიცოდე, რა არცხვენს აღამიანსა?!

— არაფერიცა, აბა რას ვამბობ სააბურხოსა! გასაკვირველს კი ეგება ჰგავდეს... როგორაო, იტყვი ან ვინმე იტყვის, ნუთუ ქვეყნის ავ-კარგი აქამდის არ გაუგია ირინესაო, ნუთუ ახლა არჩევს სასირცხვისა და საამაყოსაო, გაკვირვებით იტყვიან, მაგრამ მაინც ვიკითხავ, რა ვუყო, რალც გამიგია, ბევრი რამ მაინც ვერ გამიგია, მიკითხავს, უთქვამთ, მაინც ვერ გამიგია, კიდევ ვიკითხავ, ვიკითხავ, ვიდრე გასაგებად არ ამისხნია, დავბნეულვარ და რა ვქნა?! ან ეგებ ვინმე დაბნეულა, მაინც სულ ერთია, ვინც არ უნდა იყოს ბრალეული, სულ ერთია. დაცა, სიტყვას ნუ გამაწყვეტინებ, ნურც მიყურებ ეგრე გაოცებული... აი, ვთქვამთ, საირცხვილი რომ ვიცოდე, სამარცხვინო აღარ ვიქნები ანუ ჩემმა დებმა რომ იცოდნენ, რა არის სირცხვილი, სამარცხვინოს მე არ დამარქმევდნენ; ან მე არ ვიცი, ან იმათ არ იციან-მეთქი, თორემ ან ?ე არ დავერძლებოდი გუნდიაანთა ან ისინი არ მომიკვეთდნენ... რითი ვარ სამარცხვინო, სასირცხო რა ჩამიდენია, ნუთუ გუნდიაანთ ოჯახში შესვლა ითვლება სასირცხოდა?!

— როგორ თუ გუნდიაანთ ოჯახში...

— აი, როგორ იტყვი... ხედავ, ყველას თავისი სირცხვილი აქვს, ყველას თავისებურად ესირცხვილება, მაგრამ სირცხვილი სხვა არის, ამპარტაენობა — სხვა...

— შე არ შეამპარტაენება, შესირცხვება...

— ჩემით რა ვესირცხვება?!

— შენზე როდის ვამბობ?!

— ჯერ ჩემზე ვთქვათ...

— რათაო მერე, ბაბეს გაუციცხლებივარ, შენ რაო...

— აღამიანი აღამიანის საზომია, ჩემი ვთქვათ და ბაბეს შევუტოლოთ, ვნახოთ რა გამოვა.

— ფარდ-ფარდს ვერ არის, შენ

სხვა ხარ, ბაბე სხვა არის.

— სხვა არის, ყველა სხვა არის და ყველა ერთია, მაინც ერთიანობა ახლა ასე შორს ნუ წავალთ, შენ ეს მითხარი, რა ჩამიდენია სამარცხვინო, მე, მე რა ჩამიდენია?

— ამის გაგონებაც არ მინდა!..

— აბა, ჩემს დებსა ჰკითხე...

— შენი დები... — რალც მწვავე უნდა ეთქვა გიგოსა, მაგრამ კბილი დააპირა ენასა, მაინც ირინეს დები იყვნენ, ირინეს პატივისცემით ვერას შეჰკადრებდა, რა ვუყოთ, თუ გაებრაზებინათ, მოეკვეთათ ეს კარგი ქალი, მაინც ერთი დედ-მამის შვილები იყვნენ, გოგო შუაში როგორ ჩაუდგებოდა, — ყველამ თავისი იკითხოს, მე ჩემი და შეკითხება. — ასე თქვა გიგომა, ხოლო გულში გაივლო, დამესხენი, ბაბეს ჯავრს ნუ დამაგუბებინებ, კალთას ნუ გადაათარებ, ყველას მაშიდა ნუ ხარო. მოუხედა ირინე, მაგრამ დამთმობი როდის იყო:

— ყველამ თავისი იკითხოსო, ასეა, მეც ჩემსასა ვიკითხულობ...

— ისევ...

— რა თქმა უნდა, ისეა, სიტყვა უნდა დაბოლოვდეს, ბოლო ყველასა აქვს, სიტყვას რალა დაუშავებია?! დიახ, ჩემს დებს ეგონათ, მეზი დაეცათ, ფეხქვეშ მიწა გამოეცალათ, ხალხში თავი აღარ გამოეყოფოდათ, მაგრამ სანამდელიეში არაფერი მომხდარა, ჩემი გულისათვის ისინი არავის დაუძრაბავს, თვითონ თუ არ ჩაუდენიათ საძრაბისი, ჩემი სახელითა თუ უსახელობით არასოდეს დაუჩაგრავთ, ალბათ ამპარტაენობას აპყოლიან. შენც ასევე ნუ დაგემართება, სიამაყე სხვაა, ამპარტაენობა — სხვა, დიდი ზღვარი უდევთ შუაში. გათხოვდა, ჰო, გათხოვილა, სხვა რა მომხდარა?!

— გათხოვილაო?!

— მაშ, რაო?!

— რაო და... — მრისხანედ დაიძაბა, ოლონდ იმწამსვე გადავიდა ვედრებაზე, — შენი კირიმე, ნუ გადაელობები

ჩემს ჯავრსა, ჩამოდექი, მე ვიცი და ჩემმა დამა... ჰმ, გათხოვილაო...

— გათხოვილა, მაშა?

— ვითომც ბრმაყრუობა იყვეს ქვეყანაზე... სად გაგონილა ასეთი გათხოვებაი?! მაშ, პატრონსება აღარ გადარჩენილა, ძმას ძმა აღარა რქმევი, დას დაი, ნათესაეს. ნათესაფი!.. გათხოვილა რა. დოშეკამანდია, ვის დაჰკითხებია. როგორ გათხოვილა?! ან ნიშნობა სადა ყოფილა ან ქორწილი? ძმები მაინც სადა ყოფილან, გათხოვილაო, გზაზე უნდა გავიგო, სხვებისაგან უნდა გავიგო?! გათხოვილაო, ასე როდისა თხოვდებოდნენ?! რალაც სხვა რამ მომხდარა, დასამალი რამ მომხდარა, აი, რა მიღალავს გულსა...

— ბაბე ცუდს არას ჩაიდენდა, ჯერ ხომ არ ვიციო... — გაუბედავად ჩაურთო ტასომა.

— ჩაუღენია და ეგ არის, მაგრამ ზოგი კიდეე ჩაიდინოს.

— ნუ იმუქრები, — ჩაუჭრა ირინემა, — თავისუფალია ქალი...

— თავისუფალია, თავისუფალი, უწესობა და თავისუფლებაც ერთი და იგივე ხომ არ გამხდარა?!

— უწესობა რა არის?!

— ბაბეს საქციელი...

— ნუ გაბოროტდები, კეთილ აზრს მოუხმე, მიმოიხედე, რალა ბაბეს ჩასციებხარ, მიმოიხედე, ეგებ სხვა ვინმეს საქციელი უფრო უწესობა იყოს, ეგებ ეს ვინმე მართლა სხვა კი არა, სწორედ შენვე ბრძანდებოდე, არა თუ, შენ ცოლი წაართვი...

— მე აღამიანი ვიხსენი სატანჯველიდანა.

— ეგებ იმანაც სატანჯველიდან იხსნა აღამიანი, ეგებ სიყვარულიც იყო, რა თქმა უნდა, იყო, უსიყვარულოდ ასე როდი იქცევიან და, აბა, რალა სძრახავ სიყვარულისთვისა?! ვინ მორევი სიყვარულსა, რომ ბაბე მორევიდა ან რალა მაინცდამაინც ბაბე უნდა მორევიდა?! შენ მოერიე, შეებრძოლე თუ ყურთამდე გაულე კარი... რაც შენ არ შეგძლებია, ვითომ სხვას რად უნდა

შესძლებოდა, რაც შენთვის სამართლიანია, სხვისთვის როგორც ვერძლებოდა უსამართლობადა და უწესობადან, რაც შენზე სწორეა, სხვაზე რალა ქცეულა სიმრუდელა?!

ასე მიჰყვა ირინე, თქვა ბევრი რამ გონიერული, ბევრი ანდახაც მოიშველია, მაგრამ ყველაფერი ისე ხელდებოდა გიგოს ყურსა, როგორც ცერკვე კედელსაო, ცვიოდა სიტყვები, ძირსა ცვიოდა, უმოწყალოდ იფანტებოდა, ის ისევე თავისას გაიძახოდა: დაეახრჩობ, ვერაფერი იხსნის ჩემი ხელიდანა, უსათუოდ დაეახრჩობ, თუ ვერ დაეახრჩობ, ჩემთვის მაინც დამხრჩვალა იქნება, მყოლია და აღარა მყავს, ან სულაც არა მყოლია, წინ რომ მედოს იმისი ცხედარი, ერთი ცრემლიც არ გადმომვარდება, ვითომც გადამთიელი ყოფილაო.

ჰო, ვითომც არა მყოლიაო, ვითომც გადამთიელი ყოფილაო, ესა თქვა, აქამდე მივიდა, ეს თითქოს დაშოშმინების დასაწყისსა ჰგავდა, ჩაციება აღარა ღირდა, აღარც ეცალა გიგოსთან საკამათოდა, უამისოდაც ბევრი რამე ჰქონდა მოსაგვარებელი, გიგოს სასამართლოზე რომ აღარაფერი ითქვას, ბაბეს ამბავმაე გაუჩინა საღონებელი და საგონებელი. მაშ, რაო, ბაბე თუ შეუღლებია ან უნდა შეუუღლდეს ლადო სავანელსა, მაშ მერი მოუშორებიათ თავიდანა ან უნდა მოიშორონ; საფიქრებელი იყო, თვით მერი იშორებდა ლადოსა, ხელ-ფეხს იხსნიდა, თავისუფლდებოდა, გასაკვირი არ იყო, მაგრამ ვინც არ უნდა ყოფილიყო ბრალეული, როგორც არ უნდა ყოფილიყო, ერთი რამ მაინც ცხადი იყო, ოჯახი არეოდათ სავანელებსა, ოჯახი დაშლოდა მერისა, ირინეს დასა, არ ითქმის სათაყვანებელ დასაო, მაგრამ მაინც და იყო, მისი სისხლხორცი იყო და შეჰკენესა გულმა. ავი ბედი მოსწეოდა მერისა და ახლა გასახსენებელი აღარ იყო, რომ ისედაც მკაცრ, აშარ დათა შორის ყველაზე მკაცრად სწორედ მერი მოექცა, ყველაზე მეტი უშმი სიტყვა იმან შეაბე-

დრა. ეს კიდევ არაფერი, ლადოს რომ შეუღულდა, უკვე გვიანა, კარგა ხნის შემდეგ, მანამდე მოსისხრებიც რომ დაშოშინდებოდნენ, ქორწილში არ მიიპატიეა. ირინემ თავი დაიმდაბლა, მაინც ეწვია, არ მიიღო, მისალოცად არ მიუშვა, ნობათი დაუტოვა, ისიც უკან დაადევნა, გარდა ამისა... თუმცა არა, არა, გახსენება აღარ იქნება, როცა შეპყენესა გულმა, ადვილი ზომ არ იყო, ოჯახი იშლებოდა, რად იშლებოდა, რა ელოდათ, რა განეზრახათ? ლადოს განზრახვა უკვე ნათელი იყო, ნეტავ მერის რაღა განეზრახა? იფიქრა, იფიქრა და ვერა მოიფიქრა რა, დიდი ხანია დაშორებოდა, ძალიან დაშორებოდა დასა, ძნელი დასანახი იყო მისი ზრახვები ამ სიშორედანა. გაეგონა, მერიმ ქალაქს ცხოვრება მოინდომა, ლადო არ გაპყვა, ამიტომ აიშალნენო, მაგრამ განა ეს საკმაო მიზეზი იყო ოჯახის დასანგრევად?! ვითომ მარტო ეს იქნებოდა, სხვა რამ არ დაემატებოდა, მაგალითად, ლადო მოუხიბლავს ბაბესა, ეგებ მერიც მოუხიბლავს ვინმესა, ჰო, ესეც თუა, ესეც თუ მიემატება, ოჯახს მართლა ისეთი რა გაძლება აქვს, რომ ამდენი რამე აიტანოს, ზოგჯერ გამოსწევ ერთ ძაფსა, ერთი თვალი ამოვარდება და დაიქუხებს დიდი ოჯახი ან ხელში გაგიქრება საპნის ქაფივითა. ვაგლახ, მერი რა დავმართნია!.. არც ესაა კარგი, სააშკარაოზე ბაბე რომ გამოსულა, ცოდო მის კისერზეა, მან უნდა ზღოს, გიგო არ უნდა ტყუოდეს, არა, არ უნდა ტყუოდეს... მაგრამ აქ შესწყვიტა ფიქრი, რად უნდა აშლილიყო ვინმეს წინააღმდეგ, ფიქრით რად უნდა გადაჰკიდებოდა, ენაბა, გაეგო, დარწმუნებულიყო, გაერჩია ბრუნდი და მართალი, მერეც მოასწრებდა გასაკიცხთა შესაყოღთა შეცოდებასა.

ჯერ ბაბე უნდა ენაბა.

მალეც მიაკვლია.. სასტუმროს მორიგემ, რომელსაც გაქუთული ბეწვიანი პალტო მოეფუთნა და ელქურაზე გადაფაფრულიყო, მეორე სართულის ზოლო ოთახი მიასწავლა.

პირველი დაკაუნებისთანავე გაიღო კარი, ბაბემ გაალო, იმასაც მოესხა პალტო, რომელიც დაუტრია, დაეცა იატაკზე, ირინე რომ დაინახა და ხელეზი გაშალა მოსახვევენადა. ირინემ ცივი ლოყა მიუშვირა ცივად, თვითონაც აყოცა ცივი ტუჩებითა. ეს არც შეუნიშნავს ბაბესა, ხარობდა, ეღურტულობდა; ეკითხებოდა, თავისას უყვებოდა, სკამიც მიუდგა კედლის ლუმელთანა, თვითონ ზედ აეკრა ლუმელსა, ალბათ სულ ასე იყო, ალბათ მთელი სითბო გამოეტანა, ისე უღვიოდა ლოყები, კანში არ ეტეოდა, თვალეზი კვესავდა, ბღღერიალებდა, ანთებულიყო ეშხად სიცოცხლისა.

— რაღაცას გაუხარებინარ...

თქვა ირინემა.

— არაფერსა...

უბრალოდ მიუგო ბაბემა.

— თვალეზი რას დამალავენ... გეტყობა, გინარინა.

— რა, ვითომ რა უნდა მიხაროდეს!

— გამარჯვება.

— რაზე? ვისზე?

— მერიზე...

— ჰა?! — ეს ამოიძახა ბაბემა და

მიუქრა ბღღერიალა შუქი, — მერი რა შუაშია?! მე რა მერის მეტოქე მნახე?! რა მესაქმება მერისთანა?! ან ვითომ რა დიდი ვინმე მყავს, რომ მასზე გამარჯვება სასიხარულო იყოს?! ნუ მიწყენ, შენი დაა, მაგრამ... ერთი სიტყვით, არაფერი მესაქმება იმასთანა. — უცებ მოჰყვეთა და უფრო მიეტმასნა ლუმელსა, თითქოს კანკალმა აიტანაო. — კაცს ხმის გამცემი აღარა ჰყავდა, დამეხმაურა, დაეხმაურე, შემეჩვია, შევეჩვია, მომწონდა, მოეწონდი, შევეუყვარდი, შემიყვარდა, ცოლქმრობა ვთქვით და, მადლობა ღმერთსა, ტუბილადა ეცხოვრობთ... მერის რაღა უნდა ან მე რა მესაქმება იმასთანა?! — კედელს მომორდა, პალტოს კალთები შემოიქლო, ჩამოჯდა გაბუსხული.

— მაშ ეს სასამართლო რაღაა? — იკითხა ირინემა.

— რაც არის...

- მაინც?
 — ძიება უფლებისა ჩვენი კანონიერი შეუღლებისათვის...
 — მერი თანახმაა?
 — არა...
 — მაშ!

— ლადო მაინც არ ეშვება. ლადოს უნდა მის გვარს ატარებდეს მისი შვილი... — აქ მორცხვად ჩაჰკიდა თავი ბაბემი. ირინემ მუცელზე დაადგა თვალი, ირინემ აპხედა შუბლქვეშიდანა, თვალი თვალში გაუყარეს ერთმანეთსა და იყვნენ ასე, მდუმარედ იყვნენ, მერე ისევ ბაბემი თქვა, — ეს გაწამაწია არც არაფრად შეპიტნავენა, აჩქარება საჭირო არ იყო, დრო გავიდოდა, უფრო იოლად მოგვარდებოდა ყველაფერი, როგორმე გულს მოიხებდა ის ქალბატონი, მაშ, რას იზამდა, სოფლის თვალში ლადოს მეუღლე მე ვარ, ის აღარაფერია ლადოსი, სრულიად აღარაფერი, აღარც იქნება, ჩარხი უკულმა არ დაბრუნდება და, აბა, რაღა კანონიერება დაერქმევა მათს ხელმოწერასა, რა ფასი ექნება ასეთ კანონსა?!

— კარგად არა გცნობია მერი...

— ვითომ როგორა...

— ყველაფერს გადააქციეს გადაუღობავ კანონად, ყველაფერს გამოიყენებს, რომ სიცოცხლე გავიშროთ...

— მაინც რას გააწყობს?! მეუღლე მე ვარ, იმას ქალაღლის ნაგლეჯები ეჭიროს ხელში. — უბრალოდა და მტკიცედა თქვა ბაბემი, ისე უბრალოდა, ძლიერ ადამიანებს რომ სჩვევიათ. ირინემ მაინც ეჭვიანად შეხედა. ვაითუ დაიჰყნოს ვგ დაეღაჯა ლოყებით, ეს გაიფიქრა და სიბრალოლი მოეკიდა, თუმცა იმ წუთს შესაბრალოსი არაფერი ჰქონდა ბაბესა, ოღნავი ჩრდილიც გადაჰყარდა სახიდანა, ისევ უბღღვრიალებდა, ეშხიანად უბღღვრიალებდა მაყვლის თვალები, დაე ასე ყოფილიყო, ნუ დაეღოდა ეს ცეცხლი, ეს გზნება, ეს დიდი იმედოვნება ნუ დაეღოდა, მაგრამ ვაითუ აცხადება არ ეწერა ამ სურვილსა, თუმცა რაღა „თუ“, აცხადება არ ეწერა, არა, ნამდვილად არ

ეწერა, იცოდა ირინემა, კარგად იცოდა, ჯვარს აცვამდა მერი, ჯვარს აცვამდა და თვითონაც ჯვარს აცვამდა, შესაცოდი იყო ბაბეი, მერიც შესაცოდი იყო, ვინ იცის, უფრო შესაცოდიც იყო იმ დიდი ჯიბრისა, ღვარძლისა და მეურნეობის პატრონი. ახ, ეს კეთილი გული, რას არ შეიცოდებს, ვის არ შეიცოდებს, ნეტავ რა უნდა ჰქონდეს შესაცოდი მეშურნესა, მოღვარძლესა, მოჯიბრესა, ჰა, რა უნდა ჰქონდეს? — ღვარძლის ნთხვევისათვის თუ ვინმე შეიცოდება, მაშ, გველიც შეიცოდება შხამის ნთხვევისათვისა. მაგრამ ასე ხომ არ განსჯის კეთილი გული, რაც თვითონ ემძიმება, მძიმე ეგონება სხვისთვისაც, მაშ, რაო, ბოროტებას ხომ ვერ ჩაიდენს ძალდაუტანებლად, ეგებ ძალდატანებითაც ვერ ჩაიდინოს და ეგონება, სხვებსაც ასე გაუჭირდებათ. აეთა და ბოროტთაც ასე გაუჭირდებათ. ჰო, ასე ეგონება კეთილ გულსა, თვითონ შესაცოდსა თვითონ შესაბრალოსსა, რახან ყველა შეპბრალებია. და სდუმდა ირინე, არ იცოდა, რა ეთქვა, არ იცოდა, რა ექმნა. — ჩარეულიყო?! ჩაირეღენ? არა, ამო იქნებოდა, ახლა არავინ ჩაირევედა, ხოლო მერე, ვინ იცის, როგორ დატრიალებულიყო ბედის ჩარხი, მაშინ კი... ჰო, დროზე გამოჩენა გონიერება, არც აღრე, არც გვიანა, სწორედ დროზე, დადანებაზე, როცა შეიძლება ხელი ჩაავლო ბედის ჩარხსა, წალმა დააბრუნო ან თან გადაჰყვე, რა ვუყოთ, ასეცა ჰხდება ხოლმე, ზოგჯერ მსხვერპლიც სასიკეთოაო. მაგრამ ეს მერე, ჯერ გიგოს ჩარხი იყო დასაბრუნებელი, დააბრუნებდა თუ ვერა, წალმა წაუვიდოდა თუ უკულმა, ჰა, როგორ წაუვიდოდა?! — და აქ თქვა, რომ ორბისში გამოიარეს, ცხადია, ახსნა, რაღაც გამოიარეს.

— შეიძლება, — თქვა ბაბემი, — თუმცა არ ვიცი, ეს გაწამაწია რა დაუჯდება ლადოსა, მაგრამ ის მაინც ვიცი, ხელს არ ახლებს ჩემს ფულსა... დაეხმარები.

— ოღონდ გიგომ არაფერი უნდა

იცოდეს, — საჩქაროდ მიატანა ირინე-
მა, — ცოტახანს მაინც ნურავისთან ნუ-
რაფერს იტყვი... ერთხანს თუ არც
დაენახვები, ცუდი არ იქნება, მოერი-
დე, ბრაზობს...

— გაბრაზება რას მიქვიან, — კოპები
შეიკრა ბაბემა, — სააუგო რა ჩამიდე-
ნია? მე ხომ არ მომიგონია მეორედ
გათხოვებით ან ვინ ჩაუქოლავთ მეო-
რედ გათხოვებისთვისა? მაინც რამდენ-
ხანს ვიგლოვო კიდევ, საზღვარი აქვს
თუ არა აქვს?!

— ნუ გაწიწმადლები, — მკაცრად შე-
ხედა ირინემა, — კრინტი არ დასძრა,
არც იფიქრო ამაზე... დააცადე, გაუე-
ლის. კაცის გული თონესა ჰკავს, აბრია-
ლდება და ჩანელდება, ჩანელდება მდე
დააცადე.

— თავის თავს მოუაროს...

— ისევ...

— მისი სარჩენი ვარ თუ...

— კიდევ...

— ჰო, კიდევ... ისა მთხოვს დახმა-
რებას, მე როდი...

აქ უკვე ირინემ შეიკრა კოპები:

— არ უნდა, შენი არაფერი უნდა,
უშენოლაც ფონს გავალთ როგორმე.
ირინე წამოღდა.

კალთა დაუჭირა ბაბემა:

— მოიცა, რა უცებ იტყივე, ვის რას
ვაყვედრი, გაგონილა... მეც გული მაქვს,
გაბრაზება მეც ვიცი, მოიცა, გამიაროს...

ირინე აღარ ახირებულა, მოიცადა,
დაელოდა ბაბეს დამშვიდებასა. ჰო,
დაელოდაო, ასე ითქმის, თორემ არც
თუ დიდი რამ ლოდინი იყო საჭირო,
ეგრე ძნელად, ეგრე მძიმე-მძიმედ არ
იცვლებოდა ბაბეს ხასიათი. თუ შედა-
რება აუცილებელია, შეიძლება ითქვას,
რომ მარტის ამინდისავით იყო, იყო
ადრე გაზაფხულივითა, როცა ქარბუ-
ქი, წვიმა, მცხუნვარება, სუსხი თუ
სხვა რამ ისე აირევა, ისე მოერთვის
ერთიმეორესა, დედამიწის ყველა სარ-
ტყელში ან ყოველ დროში გეგონე-
ბათ თავი. ასეთა დროისათვის თუ უთქ-
ვამთ: დარში ნაბადს ნუ დააგდებ, აე-

დარში ქალამანსაო. ასე იყო ბაბეცა,
სიბრაზეც იცოდა, სიხარულეცა, მეჩე-
წრომაცა, შერიგებაცა, აყვირებაცა,
მოფერებაცა, ერთადა, ერთდროულა-
და, ჯავრს არ გაიყოლებდა, არც სიხა-
რულს გაიყოლებდა, არც არავის გაის-
ტუმრებდა ერთი განწყობილებითა. მა-
შინაც დაეხსნა მკვავებ სიტყვებსა, უცებ
დაეხსნა, აკისკისდა, ისე აკისკისდა,
თითქოს დასცინოდა იმ წამიერ აღელ-
ვებასა, მერე კარგი თქვა გიგოზეცა,
სხვებზეცა, რძალსაც გადაეხვია და
ჩაკოცა რამდენჯერმე, შეტრიალდა,
შემოტრიალდა, საამო მოიგონა, სახუ-
მრო ახსენა, ისე სწრაფ-სწრაფადა, ისე
აჩქარებითა, ასე გასინჯეთ, თვით ირი-
ნეც კარგ ხასიათზე დადგა, კმაყოფი-
ლი, გახალისებული, ცოტა არ იყოს,
ატაცებული გამოვიდა სასტუმროდანა,
ამიტომ თუ იყო, რომ არც დაფიქრ-
ებულა, აფოფინდა, აჩქარდა, გაიქცა
ავტობუსის გაჩერებისაკენა, სადაც მე-
რის მოჰკრა თვალი. მაგრამ ავტობუსი
ჩამოღდა და მერი მიჰყვა ხალხის გუნდ-
სა ანუ გუნდმა აიტაცა საფეხურებზე,
მხოლოდ ზემო საფეხურზე შეყოვნდა,
ფეხი მიაბჯინა და ისე შეჩერდა, რომ
გააქვავა მიმწყდარი, მიწოლილი ხალ-
ხიცა. ეს მაშინ, როცა თავისი სახელი
გაიგონა. თავი მოიბრუნა, მკაცრი,
მრისხანე თვალები გადმოანათა ირინე-
სა. ვილაცანიც შებრუნდნენ უნებლიე-
თა, მოსძებნეს, ვისაც დაჩქობოდა ის
ულმობელი თვალები. ოღონდ ვილაცებ-
მაც ისევ შიგნით შეიწიეს, მიეხალენ,
მიაწყდ-მოაწყდნენ, ხან ქული მოექცა
მერისა, ხან ბეწვი, მხარაც ჩამოვარდა,
ერთი ორჯერ დატრიალდა კიდევ კა-
რებშივე, რაც კიდევ უფრო ამრისხანე-
ბდა მის თვალებსა, ირინესაკენ მიმარ-
თულ თვალებსა. ხალხის გუნდამ მაინც
შიგნით შეიტანა მერიცა და იმის თვა-
ლებიცა. კარი მოიკეტა. წავიდა ავტო-
ბუსი... დარჩა ირინე ერთხელ კიდევ
გულნატყენი, შეურაცხყოფილი.

იღვა, იღვა რამდენიმე ხანს გაქვავე-
ბულივითა.

ყველა—მაისის დღეს მოგაგონებს

დამავალი მზის მიმერთალი ფერი,
ღრუბელნი შუქი, როგორც კრილობა,
ცეცხლწაქიდებულ მაყვლების შქერი
და გაფენილი ველი ქილობად;

ქალაში დღეუ ქარვად რომ დნება,
რალაც რომ ლღვება გულის ფიცართან,
ღებოვით ჩემი ალღების წყება
და მოგონება დაუვიწყართა;

როცა ბავშვოვით წინ უსწრებ სურვილს,
როცა ცისკარი წითლად ენთება
და გაზაფხულის ნაცნობი სუნი,
ყოველ ბილიკზე შეგეფეთება;

როდესაც გრძნობ და ვილაცას ელი
და მხოლოდ იმის ახლო არსებობ, —
და მოვარდება ტრფიალი ძველი,
რომ ძველებურად არ მოგასვენოს;

გოგონა, გვერდით რომ გაგიარა,
ოდის წინ მწიფე თუთის დარბევა,
სიცოცხლე, მარტო თვალთ კიარა,
მარტო გულთ რომ დაინახება;

ლოდს მირჩენილი მდინარის ხაესი,
ნისლი, დილთ რომ აწევს
მთაგორებს, —

ყველა — მაისის მზით არის საეზე,
ყველა — მაისის დღეს მოგაგონებს.

ყველას აცოცხლებს რალაც ფარული,
ყველა მიელტვის რალაც სანუკველს.
მაშ, გამარჯვება და სიხარული,
მაისს, სიცოცხლეს და სიჭაბუკეს...

პატივსაცემი გიორგი ბერიძე

ილია და მარტო

ორთვემ განიცადა ღირის ტრავმა,
გზა საბედისწერო — მგონების ბედი.
იყო მათი დეული ყოველთვის საჯარო,
მკაცრი, უღმრთელი, თუმცა უბაძარო.
ილია ამარცხებდა ჰამლეტის ორეულს,
მოწყენილს, ჰირვეულს, ავღრიანს,
შორეულს.

ილია გრგვინავდა, ზევების მსგავსი,
მას გადადიოდა ელვები თავზე.
გაშორდნენ ერთმანეთს მუდმივი
ბრძოლებით,
ოღესზე მეგობარნი და თანატოლები.
შემდეგ გაეხვია ნისლში მარტო,
თითქოს უცაბედად დაეშვა

კრეტსაბმელი
იმას დაეძებდნენ კირში, მდინარეში,
იმას დაეძებდნენ საზღვრების გარეშე.
აკაკი დარბოდა თავქუდმოგლეჯილი,
ეძებდა მარტოს, ისე, ვით შეშლილი.
ილია გლოვობდა მყინვარის
მღუმარებით

და იყო გლოვაშიც ის შეუღარები.
როცა აიღეწა მის წინ წიწამური —
შავ ავაზაკებით, ტყვიების აღმურით,
ილიას მოაგონდა მტოქე ეული, —
იგი აღარ იყო ახლა შორეული,
შაებდნენ ისინი კვლავ დაამოზილა...
მათზე განწირული თუ ვინმე ყოფილა.

გზვის ნათღუდი

ნარკვევი

ნელი სტვენა მოისმა; მხოლოდ დილის ნამით შეცვარული ცაცხვი აშრიალდა პასუხად. ისევ დაუბრა სიომ, სტვენა განმეორდა — ახლა შაშვი აუაბუა და მერცხალმაც იკუილა. როგორც გსტრთ, ისე ჩათვალეთ და ეს არც შაშვის ხმა იყო, არც მერცხლისა...

— „ის არის“ — გაიფიქრა გივიმ და ფანჯარაზე გადმოვდა.

ხესთან ატუზული ქერათმიანი ბიჭი საფარს ოდნავ გამოცდა, კუშტად მიაპყრო შურა სარკმელს და ხელუბის ქნევით შეეკითხა: „რა ამბავია, ამდენი ხანია გეაბხი და არ გესმისო?“

— „ეარგე პო, მოვდებარო“ — ხელითვე ანიშნა ნახევრადმძინარემ, ქუთუთოები მოისრისა და მელნისფრად შეფერილ ცას ახედა. მერე შარველს დაწვდა და საწოლქვეშ ხელის ფათურით ფეხსაცმელები მოაბნა, და ნახევრადმიწველი, ფეხაკრფელი გამოვარდა სახლიდან.

„რეიკამ“ (ასე ეძახდნენ მძობილები ედუარდს) თავისი მძაბივი ტიტლიკანა რომ დაინახა, ხიხითი მორთო, ნამიან ბალახში გაგორდა.

— რა გაციენებს? სახლში რომ ჩამეცევა ვილიცას ხომ გავადეიქებდი, — ფთხრა და შარვალნი გაყო ფეხი, ფეხსაცმელებს დახედა და ელდა ეცა: ერთი თავისი წამოეღო, მეორე კი უფროსი მძისა მთელი უბედურება მარტო ეს რომ ყოფილიყო, რა უქირდა!.. ორივე ფეხსაცმელი მარცხენა ფეხის გამოვდა...

... ბიჭებმა შებინდებამდე უფურყუტებს თვეზს. ვინ მოთვლის, უკვე მერამდენჯერ ჩაუთქვენს ანკესის გადასროლისას: „ეს ჩემს ბედზე იყოს“. „ახლა შენ ბედზე გადავაგებო“, — მაგრამ მინც არათფერი გამოდიოდა. პატარა მეთევზეები უიღბლობას აბრალებდნენ ამას, ყველაფერს ისე აკეთებდნენ, როგორც სხვები. აგრ იმ მერცხალს, ცოტა მოშორებით რომ ჩამომჯდარა და მზიარულად აბოლებს ჩიბუხს, უკვე რამდენი თვეზი დაუგროვებია!

— მოედო! — წამოიყვარა უცებ გულფანტქალბულმა გივიმ, კიხერი წივიტქელა და ზუდაპირს დააკვირდა.

— მოელო, ჩემსასაც მოედო! — ერთ მეტრზე შეხტა „ქერათმიანი მეგობარი“, როცა თვლი მოკრა როგორ შეირხა გივის ანკესთან ერთად მისი თოკიც.

დიღხანს ეწეოდნენ მძაბიკები ანკესებს.

უცებ გივის სიბრაზისაგან ფერი ეცეალა.

თურმე უმოქმედოდ წყალში ჩაყრილი ანკესები ერთმანეთს გადასასკეოდა.

მოხტემა ჩამოიარა, პატარა მეთევზეებს რომ გაუსწორდა, წუთით შედგა, ღიმილი ვერ შეიკავა და მერე ისევ ბაჯბაჯით გაუყვა ნაპირს, ვინ იცის, იქნებ ამით შემეურეს ის პირველი დღე გაახსენდა, ზღვას, რომ მამდ გაეფიცა.

— გეცინება ხომ, ბაბუა! რა გენაღვლედა შენ ყელამდე გაქვს თვეზო, — ჩუმად ჩაილაპარაკა გივიმ და თვლი გაავლოდა. „ქერათმიანი მეგობარი“ იქით იყურებოდა, თითის წვერებზე შემდგარიყო, თითქოს რაღაცის ამოცნობას ლაშობსო.

— რის თვეზი ბიჭო, ვერ ხედავ, ცარიელ კასრებს მიბაბუნენებს? სად წაილო ნეტავ ამდენი ბარახელი? — შეაყვირა უცებ მან.

— კედლიანი ხარ პირდაპირ, როგორ შენიშნე. მაშ ჩვენ დღეს თვეზს მინც ვიმოცნებოთ არა? — მზიარულად შემოაქრა მხარზე ხელი გივიმ.

— როგორ?

— აბა, რა გგონია, ეს მოხუცი იმიტომ იყურდა თვეზს, რომ ზღვაში გადაეყარა? თქმა რათ უნდა, აქვე აქვს საღად გადამალული.

გივი ზღვაში გადაეშვა თვეზის საქმბრად. ცოტა და წყლიდან გერ წწელზე აკმული თვეზი გამოჩნდა, მერე კი მისი გაღიშებული სახე.

ბიჭები „მარაქიანი“ თვეზობიდან ბრუნდებოდნენ. სალაპარაკო ვახდა ამ დღეს მათი „გაეკაცობა“: „ზღვაზე პირველად გავიდნენ და ხედავ, ეს რა ფხიანი მეთევზეებმა გამოდგენო“.

მადლიძარა საათის სწრაღზე გივიმ უცებ გაახილა თვლი და ლოცინზე წამოჯდა. თუმცა გერ კიდევ იდნე იყო, მინც სწრაფად ჩაიკვა, ფეხზე დამდგარმა ისაუშმა, ჩანთა ამოიღო და კიბეებზე ჩამოიბრინა. სანაპიროზე ჩაივლია და წყლის პირას ხავსმოდებულ დიდ ლოდზე წამოსკედა. ზღვა გუნდნეღვით წყნარი იყო, შორს, დასალოტრზე, შვი რღუმივით მოჩინდნენ მეთევზეთა ნაევი. სისხამ დილით რომ დატოვეს ნაპირი. ბოლახში დაგვიანებული მეთევზეები ნაევის ამხადებდნენ.

... გივის თვალში სიბარტლმა გაივლია, შურით გახედა მეთევზეებს, მათ ზღვს ნატრობდა ახლა. ნაპირადან არც ისე შორს იყვნენ, მაგრამ იგი თვითრი აფრის ვარდა სხვას ვერათფერს ამჩნევდა „არ წამოყვანენ რომ ვთხოვო?“ გაიფიქრა და ხე-

ლებს ქნევა დაიწყო. ნავში შენიშნეს ნაპირთან მდგომი პატარა ბიჭი, ახალგაზრდა აჭარელი ფეხზე წამოიჭრა და ზმა მიაწვდინა.

— გივი ხარ? რა გინდა, ჭოვ?

საერთოი სახელის გაგონებამზე შეეცა, კარგად დააკვირდა და მხოლოდ ახლად იცნო მათი მეზობელი ჯემალა, რომლისაგანაც ყიდულობდნენ ყოველთვის ბაზარში თევსს.

— ჯემალა, ჰე, ჯემალა, დედაშენმა სიტყვა დამაბარა შენთან!

ნავმა პირი იბრუნა და ნაპირისაკენ სწრაფად გამოიჭრა. „გასტრა ჩემმა ოინმა“, — გამხიარულდა გივი, თვალის დახამამებში გაიძრო ტანზე, ტანსამოსი ერთად დაახედა, ჩანთაც ერთ ხელში ვადაიტანა, წყალში შეეტრდა და ცალი ხელით ვანდავან გასრიალდა. მეთევზეები ცნობისმოყვარეობით აკვირდებოდნენ თითის სიგრძე ბიჭს, რომელიც მათეკნ მიეცარავდა.

— რა იყო, ჭოვ, აღარ იტყვი? — ნავში ამოქანისთანავე იკითხა შემოთავებულმა ჯემალამ.

— შეცაღე სულის მოთქმა, შე კია კაცო!.. რას განგრძობ, წყვილეთ, — დიხადე თქვა გივიმ — რომელ ქქნაზე შეგიყვანით, საით იწებებთ? — დაიწვით ჩიჩიფრთხა ხანში შესულმა მეთევზემ და გვეით გადმოჩედა ამ ახარებულ „თანამგზავრს“.

— ქქნაზეო?... ქქნა რად მინდა, სათევზაოდ არ მილიოდი! ჰოდა, წადით, რაღას უცდილი! — იტობარს არ იტყვიდა გივი, რომელიც ნაიდან გადმოსვლაზე აღარც კი ფიქრობდა.

— დიდი ხელმარა ვინზე ჩანს, ამისთანა ყომწვილთან არ მოწყინდება კაცს, — დიმილით ჩაილაპარაკა ისევ ჩიფრთხამ.

— ჯემალა, კაცი ხარ ქვეყანაზე, ნუ დაგეზარება, — ჩურჩულით შევედრა გივი, — თხავე ამით, შეც გამოყოლონ ზღვაში, იქნებ გამოვადგეთ რამეში, თუ გინდა, აწი ნაწილ თევსს შეგაგვიღი ხოლმე ბაზარში!

აჭარელი თანახმა იყო, მისი ამხანაგებიც არ წასვლა წინააღმდეგეა გივი კირიზე შემოსევს და თეთიან ღონიერად მოუცევს ნიჩბები.

— მაინც რა დავაბარა, ბიჭო, დედაშენმა, ცუდი ამბავი ხომ არაფერია, — ვერ ისვენებულა ჯემალა.

— „ჰო, რაო, რა დავაბარა? — გაიმეორა აჭარელმა.

— რაო?... რაო და არ გაიცედესო! — მოუჭრა თავგანებებულმა გივიმ.

— ხა, ხა, ხა, ხა! — აზარბოცდნენ ნავში.

— შენ ვაგახარა დემროში, რა გულობიანად ვაგვაციენი! — სიცილისაგან ნიჩბები მოუდუნდნათ მეთევზეებს.

ნავი კი სულ წინ, წინ მიარდევდა ტალღებს და ზედაპირზე თეთრი შეხედების ზოლს ტოვებდა.

— უკვე ბნელოდა, ნაპირზე რომ დაბრუნდნენ. კმაყოფილი იყვნენ ნადავლით — ხუთი თავი დიდი თევზი დაიჭირეს, წვრილი ხომ თავზე საყრელად მოჰყვათ, სულ ორმოც კილომდე მაინც გამოვიდოდა.

— კარგი ფეხი ჰქონია ამ ბიჭს, ისედაც არ ჩანს ცუდი ვაშაყალი, საქმე ეწერებოდა. — როგორც იყო გამოშტა ტყბილი სიტყვა ჩიფრთხამ და გივის დაეძახა.

თევზი ძმურად გაიყვეს, ახალი „კაციც“ შეიყვანეს წილში.

— რას ამბობ, ბიძია, რად მინდა, არა, არა, ისედაც მაღლობელი ვარ, — იუარა გივიმ, — მაგრამ ყური არავეი ათხოვა.

... მეთევზეები შეეჩვივნენ ამ მკვირცხლ და მოხერხებულ ბიჭს. როცა იგი რაიმე მიზნით სახლიდან თავს ვერ დაიძვრენდა, ზღვაში გასულა ეხარებოდათ. იღბლიანაც რომ გამოდგა, საოცარი იღბლიანი! თათქის ვანგებ, ამ უქანსკენად სულ უფრო და უფრო მეტი თევზი მოჰქონდათ ნაპირზე.

თავიდან გივის ყოველ ხელწამოსაყრად საქმეზე იხმარდნენ, ისიც უსიტყვეოდ ასრულებდა დავალებებს და უხაროდა, რომ ზედმეტად არ თვლიდნენ ნავზე. მერე თვითონაც სულა ზედი, ორთა გამოვივდა ხელიდან, სხვაზე ნაკლები თევზი როდი მოჰქონდა. ახლა ის თავის უფროს ამხანაგებს არაფრით ჩამოუტყარდებოდა, გარდა ასაკისა. ო, რა სიხარული განიცადა პირველად, როცა ამანზე დახვეული აფრის ვაშლა დაავადეს. ამ თეთრი აფრისავეი გამოშლა მამინ მისი ოცნებაც. ამხანაგის გატაცებას, სკოლის ბიჭები, ცერ რად უყურებდნენ, მაგრამ თვითონ არ ნაღვლობდა, რომ ზღვას მიანდო თავისი ზედი. ერთხელ ყური მოკრა, მეზობლის ქალები დედას ეჩურჩილებოდნენ: „მაგ ბავშვს, თუ ახლავე არ მოუყარ, მძლად წვაგ ხელიდანო“. არა, ახლა მართლაც ძნელი იყო გივის შებოჭვა, მაგრამ ხელიდან წასვლა რას მიქვია, „ვაშავებ რამეს, — აეკიატა დიჭრი, — იქნებ მკონიათ, სკოლა იმბტომ მივატოვებ, რომ სწავლას გავექცი, ამას, რა საც ახლა ვაყვებ, ცოდნა არ უნდა თუ?“ — იმშვიდებდა თავს.

დადა 1941 წელი...

გივი ამ დროს არც ისე პატარა ვახლდით, უკვე გამოცდილი მეთევზის სახელი ჰქონდა გავარდნილი. იგი უკვე ოჯახისათვისაც დიდი იმედი იყო.

... დამე გაიცირება, ინათა, იასფერ ნისლში თვლებდა ჯერ ისევ ქალაქი.

წყნარი სტენვა გაისმა, განმეორდა...

„ჰა, რამდენი ხანია აღარ მინახავს, ნეტავ რა უნდა?“ — სარქმელი გამოიღო და მჭედრულად მიესალმა მამაბილს ზემოიდან.

— ახლავე.

უკვე ბოლოში წასვლის დროც მოსულიყო, სწრაფად მოეშობა.

ამქარებული ნაბიჯით გავდგნენ გზას, თითქმის ერთმანეთთან ლაპარაკსაც გადაეჩვივნენ, უსიტყვეოდ მიდიოდნენ.

— სად დაიქარგე, ბიჭო?

შე დაიქარგე, თუ შენ სულ აღარ შექარებინა მოხდა, ნეტავ ვიციღო, — გაბებუტა „რევიკა“.

— ნუ გეწყინება, რა ვენა, აბა მოთხარი, ახლი უკვე მარტო სახალისოდ კი არ დადღვივარ ზღვაზე, ცოტას დედასაც ვეხმარები.. დამე კი, რამ ვბრუნდები, ისე ვარ ირაქთიანობაზე, ფეხზე ძლივს დავდგარ. ასეთია თურმე შეთევზის ცხოვრება..

ცარიელი ნაგები აღვირჩაბმული ცხენებივით ცმუკადნენ ატორტმანებულ ტალღებზე, შეთევზებები ზღვაში გასასველად ემზადებოდნენ. გოვინ ერთი წუთით დასტოვა თავისი „ქერათმინანი მეგობარი“ და თავისიანები მოქებნა.

— გეშალავ, ის ზემო შეგობარია ავგარა, გოვინამხანაგოთ..

— კიდევ მოგყავს ვინმე თუ, საბავშვო ბალი ხომ არ გინდა გაიხსნა აქ?

გივი ცოვად გამოტრიალდა და წამოვიდა. მეგობრები ნაპირთან ცოტა მოშორებით ჩამოსხდნენ.

— ადუ, რაღას უცდი, ხომ ზედვე გეძახიან.

ნავიდან ხელისქნევით უხშობდნენ პატარა შეთევზეს.

— წადი, გივი, წადი, — ისევ გაიმეორა „ქერათმინანი მეგობარმა“, — ოღონდ, როცა დამბრუნდები, უსათუოდ მომქებნე. იცო.. უცებ მას ხმა ჩაუწყვდა, ვერცხლისწყალივით ჩამოეგორდა ლოყაზე ცრემლი, — შე, ალბათ, ჩქარა სულ წავალ ბათუმიდან მამასთან და რა ვიცი, იქნებ სხვა დროს ვეღარც გნახო.

გივის ახლა გაახსენდა, რომ მისი „რივიკა“ გისტრინელი იყო. თემცა ეღვარდს ემწელებოდა ბათუმის დატოვება, სადაც დაიბადა და გაიზარდა, მაგრამ ასე იყო საჭირო და ზედს უნდა შერიგებოდა. გივიმ როგორც კი ეს გაიგო, მას შემდეგ მშობილს არ მოშორებია, ხან ზღვაზე ნაბავშვით მათ ერთად, ხან პიონერთა პარკში — ტბაზე; „ქერათმინანი მეგობარიც“ შეეწყვია თევზის ქერას.

ერთხელ ისინი თევზაობაში იყვნენ ვართული, როდესაც ვიღაც უცნობი წამოადგათ თავზე.

— ოჰო, კარგაბედა თვენი მოგადგით ზელში, — აღტაცება ვეღარ დაფარა მან.

— ეს პირველი შეთევზეა მთელს ბათუმში..

— იცო რა, მოდი ერთი სურათი გადაგვიღე, — წამოიძახა ეღვარდმა, როცა უცნობს მხარზე ფოტოაპარატს მოკერა თვალა.

— კეთილი.. მაშ ამ სურათს სახელად დავარქმევთ, როგორა სიქვი? ჰო — პირველი ბათუმელი შეთევზე და მისი ამქარი. ასე არა?.. ყურადღება.. ვიღებ.. სურათებისათვის ზეგ გამოაზარეთ, თევზის მებრუნების სამეცნიერო სადგური ხომ იცი, სად არის, პიონერთა პარკთან, შე იქ ვმუშაობ. დანილევსკი აკითხეთ, მაშ ასე, გელოთ.

.. წუხელ დამიდან მოყოლებული კოკისპირულად წვიმდა, როგორც იტყვიან, ცა ფეხად ჩამო-

დიოდა. ამ თავსხმაში გარეთ ცქერის რას გაყოფდი. გივიმ იცოდა, რომ დღეს არც მშობელი ვა მოვიღოდა, ამიტომ წიგნები გადმოიღოდა და სურათებს დაუწყო ფერცეკა. გივის დედა უნდა ამდგარიყო, საუზნეს აცხელებდა და ბავაში წასვლას ჩქარობდა, მაგრამ რომ მოახელთა, „მგონი გივი დღეს წასვლას არსად არ აპირებს“. დრო იშოვნა და ისევ იმაზე ჩამოეგდო ლამარაკი, რაც დედასაც და შვილსაც ერთნაირად აღუვებდათ, რაც აქამდე შემორჩათ ორივეს გულისტკივილად, არც ერთმა არ იცოდა, რომელი იყო მათ შორის მართალი, დედა გულის კარნახით ჩიოდა, რაღაც გივირმა გატაცებაში გამოემგლიჯა ზელიდან შეილიო, ჰა.. გივირმა, ასე ამბობდა ის.

გივი მიუხედა დედას სურვილს და უფრო ღრმად ჩაიგო თავი წაწენებში, იქნებ ეს უსიამოვნო საუბარია ავიცილო, ისე კი, ერთი სიტყვაც არ გამოჰპარებია ამ დაუსრულებელი დედური დარიაებიდან. ბოლოს თავი აიღო. სიყვარულთ შეველო მხერა მშობლის დღღარულ შეუბლს, ზელმბს. „რამდენი ნაოკი მოემატა დედის მარტო ჩემზე ფიქრით.“ — გაუეღვა თავში. წამოხტა, მკლავები მზოხია, აიტაცა მშობელი და მისთან ერთად ორჯერ შემომხრიალდა ადგილზე, პასუხი სულ ეს იყო და იქნებ ამით კიდევ უფრო თავისი სითქმელი? „ხომ ზედვე, პატარა აღარ ვარ, ახ როგორ ბავშვივით გათამაშებ ზელში“.

— სწავლასაც თავისურებ, დედიკო, უსწავლალა რად მინდა თეი. ზღვას კი.. ტყუილად ჯავრობ, ვერ შეველვები!

— დამიჯერე, შეილო, საშინია ზღვა, ბევრჯერ გამიხსენდება.

— არ გუდავება, დედიკო, — ლოყები დაუკონდა, — ხშირად მიხსენებისარ ვაჭირებების ეამს, როცა ნაწვე ვმუშაობდი. გახსენდები, როცა ზღვა შემამინებდა, გამახარებდა და მაშინაც გახსენდები.

— ზღვა მტერია ზოგჯერ კაცის, ბიჭო, — მისინ იძალა დედამ, თემცა თითქმის უკვე დაეყარა ფარხმალს.

— ვისთვის მტერია, ვისთვის — მოყვარე, — მშვიდად უპასუხა გივიმ.

მარიაშმა უმიედოდ ჩაიქნია ზელი, სასწრაფოდ ჩაიყვა, ჯოღა წამოხებრა და ბავაში გაიქცა, გივიმ კი ისევ კითხვა განაგრძო.. საოცარია, რაც სკოლის თავი დანებდა, მას შემდეგ უფრო უმატა კითხვას, თემცა ამისათვის გაცილებით ცოტა დრო ჰქონდა, ვიღაც ოღესმე.

შეადღე გადავიდა, კარებზე ვილაქამ დაიკურენა.

— ოჰ, შენა ხარ? ეღვარდმა თვალთ იკითხა, სახლში სხვა ხომ არაინააო, ჯიბიდან „ყახზვეის“ კოლოდი ამოიღო და გუწოდა.

— გუშინ მუჰაპიროსეს ცოტა ბარაბული ვაწუქე, ფული ვერ გამოემატა და აი ეს.. არ გინდა, მოდი ვავაბოლოთ.

გივის ერთხელ მენავეებმაიე მიაწოდეს პაპირო.

სი, ისე სხვათაშორის. პირველად რომ მოქანა, თათქის ვალაქამ შიგ გულში ჩაახალაო წიხლი, შეპარპაკდა, მაგრამ პირი შეკრა და არამც და არამც არ დაახველა. ამით უფრო მეტი სიბუნჯო მიეცა მეთევვეებს. „გერაფერა შეილი ყოფილა“, — გაიფიქრა მაშინ ბიჭმა და ზიზღით გადაფურთხა, მაგრამ ახლა მაინც არ უთქვამს, უბრა, იქნებ იმბრტომ რომ ამას ვაგაკობად თვლიდა.

წვიმამ როგორც იქნა გადაიღო და ჩამაეღმა მზემაც ზალისაანად გამოიჰყიტა ღრუბლებიდან. გვიხს უცებ რაღაც გაახსენდა და მშობილს შეხტა.

— ხომ არ იცი, რა ხმაური იყო წვიდან ქალაქში, არ გაგიგონია? განგავი მეგონა.

— განგავი არა, ის არ ვინდა!.. ტბიდან წყალი გადმოვიდა... იცი, რა ამბავია პარკში, ნავებით დღიან, წარღვნა პირდაპირ. ერთი დღედაბერი ამბობდა, მეორედ მოსვლა, ასეთი წყალდიდობა ჩემს დღეში არ მინახავსო, ის კი, სულ ცოტა 80 წლისა მაინც იქნებოდა...

— მერც?

— მერც და, ქნენები რომ არ დაფარულიყო წყლით, ზღვისა და ტბის ყველი ააფეთქეს სამხედროებმა, იხველა მდინარესავით წყალმა, ქათმებმა აწიოდნენ, მგონი ჩვენი ეზოს კომუნდანტის ღორიც დაიხრჩო.

— აა... მამ ტბის წყალი ზღვაში გადაეშვეს? ბიჭოს, ეს რომ გამოიმარჯოდა, არ გავგაყდებოდი, — აწრალდა გვიც. ხვალ ორი კალათა წამოიღე და დიღის ხეთ საათზე ბოძივით დაერტყე აქ.

მეორე დღით ჯერ კიდევ ზნელოდა, როცა ისანი შემოიხვევის ადგარისაკენ დაეშენენ.

— რა ჩივიქრე, აღარ იტყვი? თქვი რაღა? — კითხვაკითხვით მალევედა გვიხს კალათებწამოკიდებული „რიცია“ და თვალებში შესციონებდა.

— მიხვალ — გაიგებ, არ უმცლავნებდა მშობალი, რადგან ჯერ თვითონაც არ იცოდა, ნამდვილად გამართლებოდა თუ არა მისი ვიჩაუღა. „ადიდებულ ტბას თუ ზღვისკენ გუპტრეს გზა, წყალს უთოოდ კობრი გაყვებმა, ვერ ეგუება: სიშლამე თვალებს უწევებს, ისევ ტბის წყალსკენ მიიწევს, ცოდვილობს სწყყალი. აი, ვნახათ, თუ ასე არ იქნეს“.

მოვიდნენ თუ არა, „ქერათმიანმა მეგობარმა“ ეუცრად ყვირილი მორთო და თავქვედმოგლეჯილი გაიქცა წინ.

— შეხედე, შეხედე, რა დღეში არიან. ხედე რას წაეპყდიო? აქი ვამბობდი, შენისთანა მეთევვე ბათეში არ არის-მეთქი. მამ გეშინ ამაზე ამბობდი?

საოცარი სურათი დაუხვდათ: ტბიდან წყალი ჯერ ისევ გადმოდიოდა პატარა ღელესხვით, ზღვაში ვადმოყრილი თევზები ხეინკეებს აწუდებოდნენ, აღმა მოიწვედნენ ტბისაყენ, ტალღა უადევნებოდათ, შემოკრავდა და ჩი-

ყვებ ჰყრიდა ბედშავეებს. სიკოდავად ხუნტრეცობდნენ ნაპირზე, ვერცხლისფრად, პარკვერლებდნენ შიხს პირველ სხივზე და უწყობლ უნათქუნებდნენ ქვიშას ღორიერ კედლებს.

— აბა, ჩქარა, კალათები!

— რა ვაჩქარებს, ებოკოთ და ებოკოთ ნელნელა. ამას რა დღი წყალუბა უნდა.

— თევზი შარტო მეათევეხს უნდა ვერგოს, — სიცილით ჩილაპარაკა გვიმი და საქმეს შეუდგნენ კალათები აავსეს, თოთო-თოთო აცმა კობრი აისხეს და ქალაქში წამოვიდნენ, ღლინით მიყვებოდნენ ქუჩის სახლისკენ და თან ტბილად მასლათობდნენ.

— მინდა დედას თავშალი ვუთხრო... შენ? შენ არაფერი გივლიდა ჯერ დედაშენისთვის?.. გვიმი მშობილს ვამბობდა და გაოცდა, გვერდზე არაფერი მოსდევდა. „საღ დამკვარავს ბიჭი?“ — გაიფიქრა და უკან გამობრუნდა „ქერათმიანი მეგობარი“ იქვე მოსახვევში მალახიის ვარჩინასთან გაწეშებულყო და შიგ იცქირებოდა.

— მო, მოვდივარ ახლავე, — უთხრა მან გვიხს მიახლოებისთანავე, თუქცა, როგორც ჩანდა, წამოსვლას არ ჩქარობდა.

— რას ჩასიციანებს მანდ, გამოადგი ფეხი.

„რიცია“ ხელით ანიშნა — აქ-მო ერთ წამსო, — და მეზღავრის ფორმაზე მიუთითა.

— ა, რას იტყვი, მოგწონს?

— აბა, შემოიყვები. — თქვა უცებ გვიმი და მალახიში შევიდნენ. მეზღავრის ფორმის ფასი იკითხეს. არც ისე ძვირა იყო, ბიჭებს ეს ზღვს აძლევდა, თუქცა მთელ კომპლექტს ვერ შეიძენდნენ, მაგრამ რაც მთავარია — ღურჯ-ზოლგა მათსურს, და ფართოტეგიანი შარვალს თამამად ეუფოდა მათი „ქონება“.

„რიცია“ ბაზარში გაიქცა და ნახევარ ფასად გაყვიდა ორი კალათა თევზი.

გამყიდველი გასაინჯე ჯიხურში შექმდე ბიჭებს, შარვლები მოიხომეს, ზოლებიანი მიხსერი გულზე აიდარეს და სარკეში რომ მოკრეს საეუთარ თავს თვალი, სიკალი აუვარდათ. ნამდვილ მეზღავრებს ჰგავდნენ.

— გამოსწერთ!

— არის, კამატანი — სიცილით ჩილაპარაკა გამყიდველმა, მაგრამ, როდესაც ვწალაფერი იანვარიშა, ბიჭებს ხასიათი გაუფიქრა — სამი თენანი გაყლიათო. გვიმი მშობილს შეწუხება შეატყო, მაგრამ წუწუნს არ მოჰყოლია.

გვი გამოსავალს ეძებდა, ერთბაშად მშობილს ხელიდან წწეღზე ასხმული თევზი გამოსტაცა; ზედ თავისი დაუმატა და გამყიდველს სთხოვა:

— სულ წაიღე, ბიძია, ნამდვილი კობრია... ოღონდ აქედან გულაწყვარბილს ნუ გაგაიშვებ. დაეყოლია, ვინ სულელი არ აიღებდა ჩაღისფრად ამდენ თევზს. საღამომდე კარგ ხანს იხეტიალეს ახალ ტანსაცმელში გამოწყობილებმა და ზოლოს შინისაკენ მოკრახლეს.

— უფრო ამის შენ, როგორ მოკაზმულა, — კარბში შესვლისთანავე შემოესმა მარიამის ხმა. — სად იყავი აქამდე? შენს ამობილს დედამისი ეძებდა, ორჯერ მოაკითხა ჩვენი, ძალიან შეწუხებული მეჩვენა.

გოგო კისერზე ჩამოკიდა და ყველაფერს მოუყვა.

იჯახშეს და მიწვნენ. უკვე გვიან იყო. ქალკმე ხმაური მაწვდა. ორგვლივ ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდა, რომ გვიან შორს, ღიანდაგებზე მიშავალი მატარებლის თანაბარი რაკენი ძილისპირუღღით ჩაესმა ყურში.

ღილით ჩვეულებრივ ადრე გაიღვიძა, საუბნივ მოითხოვა და წასასვლელად მისწრო. ეღვრის კი არასდ წინდა, კარგახანს უცადა. მერე ვადაწყვიტა თვითონ წასულიყო მასთან. ეზოში შეადგა თუ არა ფეხი, შავი ნავიტი შემოეფეთა, სწრაფად დაახია უკან, მაგრამ მერე იცნო და ფეხება დაუწყო. ეს ნავიტი ზოგჯერ ზღვრულად გამოსყავდა ეღვრის. ძალდა საცოდაოდ წამებდნენდა, გულისშემზარავად ყმოდდა.

— რა დავემართა, საცოდავო, გამოგადგეს გარეთ? — თავზე ვადაუსვა ხელი ძალს და კიბუნე იბრძინა. სახლი დაკეტული დაუხვდა, დღახანს აბრახუნა კარებზე, მერე ფანჯრიდან დააბირა შეკვრება, მაგრამ ღარაბა მიხურული ჰქონდათ. ჩაიშვლა, კუბურტანაში შეიკიბა და ოთახი მოათვალიერა. უცებ გვერდით მეზობლის კარმა გაიჭრა და ვიღაც შეხანის კაცი დაადგა თავზე.

გვიან მისგან შეიტყო, რომ წუხელის ღამით ეღვრის დედამასთან ერთად ბათუმიდან წასულიყო... ცრემლი წასკდა, ბოღმა მოაწვა გულზე...

— რა გატირებს, ბიჭო? — გაოცდა უცნობი. გოგოს კარგახანს ორგვლივ უთქვამს. კითხვა რომ გაუშეორეს, ერთბაშად გამოერკვა და გამზარული ხმით ამომარცვლა.

— ეჰ, რა ვიცი, ბიძია... მეტირება და ვტარო.

სიტყვისგან აჯანკალბულმა უცნობმა გადმოსხვდა კიბეებზე წელა ჩამავალ პატარა ბიჭს და გაკვირვებისაგან მხრები იჩინა.

ალაყფთან ისევ აედევნა წმებტუნით ძალდა. ნაღვლიანად ვადაუხვდა მას, ჩაცუცქდა და მიეფერა.

— უკლებას ბიჭი თუ სადმე მოლანდო, მაშინვე აქ მომიყვანე. — გააფრთხილა პარკის დარტყობისმა ძია ილო.

— დიდი ხანია აღარ გამოჩენილა. კარგად ვაბედავს! — ქაღილით უხასუხა მოხუცი.

— როგორც კი ნახო, არსად ვაუშვა.

— არის, უფროსო! — ხელი აუღო დარაჯმა, ბაჯბაჯით წვიცდა და ფანჯატრის ჩრდილ-

ში ცაცხეთან ჩამოჯდა. „მთელი ბელი შემოვლილი მაქვს, ყველაფერი წესრიგშია... მოდი, ცოტა თვალს მოვატყუებ... ვადაწყვიტა მან და ბუნებრივ იქით მოფარებულმა შეაწვინებ მოიკალათა. ისეთი იდგილი ამოირჩია, რომ არავის შეეშინა, თორემ შავ დღეს დააყრიდნენ — დარაჯი და ძილი... მიღო თუ არა თავი, პირდაპირ გულისძილში შევიდა და ფშვინავა ამოუშვა. ყოველი ამოსუნთქვისას ჩაცვენილ ლოყებს გამოებრავდა და თოთუნის მწველივით გამოეშვებდა პაერს ცალი ყბოდან. მისი სუნთქვისას ბუნებრივად პატარა მინდვრის ყვეელი წელში იხსნიებოდა და სახეზე ელამუნებოდა.

მოხუცი ხელით იფარებდა ძილში აბეზარს, ბუზი თუ გვირა ალბათ, გრძელ ულავებს მალმალ აცმაცუნებდა. გასტანჯა ამ ბუნებრივად მინდვრის ყვეილებმა, ხუნვით ვადატრიალდა, შხარი იცვალა და ისევ ჩაქმინა. იწვა ასე ერთბაშად უძრავად, არც მიწის ვკითხებოდა. არც ცის. უცებ ზურგში სისველე იგრძნო. შხაუნით ჩაესმა ყურში: „რა ღმერთო გავწყურა“ — გაიფიქრა ძილში წასულმა, ქუთუთოვით ნელ-ნელა მოისრისა და ცას ახვდა. კიშვამს სინათლემ თვალები მოჭრა. „ალბათ, შუე პირს იბანს, მაგრამ ეს რაა? — წამოხტა უცებ დარაჯი — შავმა ნავიშმა ბუნქიდან ფეხი ჩამოიღო და ძენძელით გაცილდა გაზონს.

„ტფუ! ადგილი ვეღარ იშოვნე, შე უღმერთო!“ — გაუცხვდა მოხუცი და ბელტი მიაცოლა. „ეისია... ნება თუ უჯიშო, მისი პატრონის მამის სულიცო...“ — მიაგინა მან, თვალა გააყოლა და დამკნარი ხელით შუბლი მოიზრდილა. მერე შიშნაქამივით საშუკერ ვადაისახა ზღვინულ პირკვარი. როცა ტბაზე გვიან მოქა თვალა.

— დიდად შენს სახელს, ღმერთო, ეს რა შეცოცდა, ვიღვე აქ არ მოთრეულა, ნამდვილად უკლებას ბიჭია! ძალცივ მისი უნდა იყოს. თვითონ ძალღვით მიწვალებს და ახლა ნავაზებივ შემომისიო...

დარაჯი ხეს ამოეფარა, სული მოითქვა, საშოქმედო გვიგამ დააწყო, ჯერ შემეშინველად გაოცდა და ჩუმიდ ვადაჩახა პარკის კარბში, მერე თავი დუფარა და თევზობით ვართულ ბიჭს ფეხაკრფით წამოვპარა ზურგიდან. დარაჯმა ცოცხი მოიზარჯვა, პაერში შეათამაშა და ის იყო მოქნევას აპირებდა, რომ თავი შეიკავა, ვახსენდა ამის ვადამკიდეს, როგორ ჩაუვარდა ერთხელ ტბაში ახალ-ახალი ცოცხი. აქამდე ვერ მოეწვებინა ეს ამბავი. რა ქნას, როგორ მოიგდოს ახლა ხელში ეს ვერცხლისწყალი? ჩემად უთვალთვალებდა და გამოსავალს ეძებდა.

დარტყობის დაეალებდა არც კი ვახსენებია ვაწმებტუნულ მოხუცს.

— მოელო! — წამოიძახა გვივი და თევზი ნაპირზე ამოავდო.

— მე შენ მოგვლებ ახლა კინჩხში, თუ კაცი ეყოფილარი, — ცოცხი მოიღერა და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა დაიჭეკა მოხუცმა — არ გაინძრე, გესერი.

გივიმ თავისი ავლადიდება დაუარა და ისე მოუხსე, რომ ფეხის ტერფები ზურგამდე წადებოდა.

— დაჰკით, არ ვაძუშათ! — ვეროდა დარაჯი და შიშველ დაბაჯბაჯებდა.

გაქვეულ ბიჭს ბალის კარები დაკეტლი დუხვდა, აქეთ ეცა, იქით ეცა, გასასვლელი ევრსად იპოვნა, გზა ყოველმხრივ მოჭილი იყო, მაგრამ მაინც თავქუდმოგლეჯილი გარბოდა და წაბნევილი ფეხდაფეხ მისდევდა. უცებ მან ოცი ფეხის ნაბიჯზე ღირექტორის მელრტს მოჰკრა თვალი... რაღას იხამდა, ბედს დაშორილდა.

— ჰი ვიდი, ჩივარდი? — ქოშინით მოარბინა მია ილიმ და მკლავში წაატანა ხელი.

გივი პატარა კობტა კაბინეტში შეიყვანეს. კარებთან გაშეშდა და ჭედს დაუწყო კმუქვნა. „ახლა მომდგებიან, დამიწყებენ ქაქანა, ვაძუშელი, თუ ბიჭი ხარ“, — გაიფიქრა შეწუხებულმა.

ღირექტორმა საგარტელზე მიუთითა და თუთონაც ჩამოაჯდა.

— დაბრძანდი, დამშვიდდი, რატომ ვაგვირბობარ, ბიჭო?

გივი ასეთ მიღების არ ელოდა. წარბებს-ქვეშდანი შეაპარა წვერა მავიდასთან მჯდომს. მია ილი, როგორც მისი სახას გამოეცხვინა, ბიდა ჩანდა, მოაჯრე განჩენს ელოდა და ცოცხით ხელში აღმასრულებელით გამოჰიშულიყო.

— გინდა ტბაზე სიარული? — ჰკითხა ღირექტორმა და მაშინვე დაუშინა — მე ვაძლევ უფლებას! ცნაყოფილი ხარ?

გივი ჰმას არ იღებდა. „მცდის უთოოდ... მავას კითხვა უნდა?“

— ზო, მიპასუხე, გინდა თუ არა?.. რასაც ვირველია, გინდა, კეტლი ვერ გდენით აქედან და... კეთილი ერთი თვით ნებას ვაძლევ იარა... ახლა მეორე ამბავი, — ღირექტორმა ოთახში ბოლდა დასვა. — ჩვენი გვაქვს ერთი სათხოვარი სამაგიეროდ.

— ათი იყოს, — მხიარულად წაიოიძა ბიჭმა, თუმცა ვერც მოესაზრებინა, რით შეეძლო პათოვის საშისტრის გეგვა.

— ხელ ერთ საპატიო სტუმარს ველით აქ, სათევზაოდ უნდა წასვლა, მე კი ამა რა ვიცი ამ საქმის, გვთხოვა, ვინმე გამოეძლი კაცი გაეყოლო... შენ რას იტყოდი, ბიჭო?

— სათევზაოდ ყოველთვის მცალია, სიამოვნებით, — მისცა დასტური გივიმ.

მეორე დღეს მან კაცურად შეასრულა სიტყვა, საპატიო სტუმარი — ავიაციის გენერალი მეტად ნასიამოვნები დარჩა თევზაობით და დიდი მადლობა გადაუხადა პარკის ღირექტორს. ეს იყო და ეს.

სალამოს მანქანით მოიყვანეს გივი მარცხენარ გენერალმა ალერსით შემოჰკრა ხელი მხარზე და დაემშვიდობა.

მარცხენული

მია ილიმ დაინახა, როგორც მატყურის მძიმე ცოლეს აქანდე ეს აბეზარი და საქციელი დაეკარგა, შორივებით უტია გზა, როცა ბიჭმა მის წინ გაინჯარდა, დარაჯმა უზერბუღობისგან შეტბლე ქელი ჩამოიფხატა და კვფა მოიფხანა.

სამეცნიერო საღგურის შენობას რომ ვაუსწორდა, გივიმ შეამჩნია, რომ ფანჯარა გაალო. ფანჯარაზე კოლია დანილევსკი გადმოდგა. „მადლა ამოდიო“, — დაუძახა ზემოდან. საუვედურებით აავსო ნაყოლოზმა მისი პატარა მეგობარია, ამ ბოლო დროს სულ დაიკარგე, ჩვეგან ხომ არაფერი გწუწნიაო, მერე უცებ მოუტრიალდა და ჯიქერ ჰკითხა:

- მეთევზებთან იმეშავებ ბრიგადამი?
- რაღა თქმა უნდა, ბოლოს და ბოლოს, როდემდე ვიარო მარტო.
- რამდენი წლის ხარ?
- თექვსმეტი უკვე შემასრულდა.
- პასპორტი გვაქვს?
- არა.

— მაშ ზრ გამოვა. ჰმ, სულ ბავშვი ყოფილ ხარ, მე კი უკვე ოცისა მაინც შევონე.

— პასპორტს ჩქარა მივიღებ, თუ მარტო ეგვა დაბრკოლება... და გივიმ მუდარით შეხედა უფროს მეგობარს.

— კარგი, აიღე პასპორტი, მერე ვნახოთ. ერთი სული ჰქონდა, სანამ პასპორტს აიღებდა, აი, იგი მილიციის უფროსის მავიდასთან დგას.

— გივი მიხეილის-ქე უკლება... დაბადებულა 1927 წელს, ეროვნებით ქართველი, — დაბალი ჰმით კთხულობს უფროსი ლიტენანტი, ფეხზე დგება, სახეიმო იერს იღებს და მოქალაქეობრივი სიმშვიდის ატრეტატს აწუღის — ლირსეულად გეტარებინოთ!..

დანილევსკიმ გივის სამეცნიერო საღგურის ჭარხანამი თევზჭერის ინსტრუქტორ ფედია ურაკთან გაატანა წერილი, ვივის თვალთ ზომავდა კარგხანს ინსტრუქტორი, მერე საბუთები მოთხოვა.

გაკვირებით დააცერდა წერილის მომტანს და თავი ვადაქანია უიმედოდ. — არა, ჩემო მამო, აქ სათამაშოდ ჯერ არ მოგვიცლია. — ყურმილი აილო და ნომერი აკრიფა. — ამხანაგი დანილევსკი ხართ? ფედია ურაკი გავუხებთ. აი, ამ ყმაწვილის შესახებ, თქვენ რომ გამომიგზავნეთ... დიახ, ვისმინეთ. როგორ? ინსტრუქტორმა თვალეში ვადაქანა. — ბრიგადირად? ა? კეთილი ბატონო...

— ხელ დილით, შვადზე გამოცხადდებით მეორე ბრიგადაში. ბრიგადა აღრე ვადის ზღვაში, — მოკლედ მოუტრა ფედია და ვაკილებინას კილდე ერთხელ შეათვლიერა კვაბუი.

„ოჲ, ნამდვილი ბრიგადირი არაა!“ — დამცინავდ გაელიმა მას.

სათვის ისრები შეიღეს უჩვენებდნენ, როცა ახალი ბრიგადირი უკვე აღგაზნე იყო. ბოღაზში თავი მოეყარათ მეთევზეებს, ჯგუფ-ჯგუფად შექმნილულებს და დაბალი ხმით მასლათობდნენ. უცხო ბიჭთან ერთად მათვე მოჰყავლი ინსტრუქტორი რომ დაინახეს დაიშალნენ, სხვადასხვა მხრივ ამირებდნენ წასვლას.

— თქვენი გამარჯვება! — დააწია საღამო მათ ურაკმა. მეთევზეები მოტრიალდნენ, ჩანდა, ინსტრუქტორს სწორედ მათთან ჰქონდა საქმე. მგობრებო — დაიწყო მან, — ერთი ახალი ამბავი უნდა გაცნობოთ, — თქვა. და ვერ დასრულა, — ამგობრებო, — გაიმეორა ისევ, — აი, ახალი კაცო მოვიყვანეთ, ეს ახალგაზრდა თქვენთან იმეფავებს, ახა თქვენ იცით, როგორ დაესმარებოთ. — ამომარცვლა და თითქოს დიდა ტერათი მოაქალესო, შვეებით ამოისუნთქა.

მიხუცა მეთევზე ამხანაგებს გამოეყო და ლამილთ გადაესვა თავზე ხელი იქვე მდგომ გაფითრებულ ქაბუქს.

— რას იბღუხებო, ბიჭო, ნურაფრის დარდი ნუ გაქვს, აქ არა ვართ? ჩქარა შეგვეზნევი, ზღვასაც შეეჩვევი... სამაში არაფერია.

ფეღია დაიბნა, მიხედა, რომ მეთევზეებს ფერადად არ მოსვლიათ, თუ ეს „თითისიგაძე“ მათ ახალ ბრიგადირად იყო დანიშნული. ახლავ უნდა ითქვას, რაც სათქმელია, — გადაწყვიტა მან და ხმაშალა წამოიძახა:

— ამხანაგებო, ეს ახალგაზრდა თქვენი ახალი ბრიგადირია.

— ჯერ მავს სათამაშო ნავი მიეციოთ, ცოტას გეერთობა, რა დროს ამ ცერობდნა ბიჭის ბრიგადირობაა?

— დიდი ხანია ფეხი აიღვა, უკვე ზღვაზე რომ გაიპობას? — არ ცხრებოდნენ მებღვაურები.

— მორჩით ახლა, ეს არის თქვენი კაცობა? ჩივდეთ ხელში ბავშვ... — ფეღიამ თავი შეიკავა, — ჩივდეთ ახალგაზრდა ბიჭი და დასცილით? ვაივით ერთხელ და სამუდამოდ, იგი თქვენი ბრიგადირია, უფროსია, და უსიტყვოდ უნდა დაემორჩილოთ.

გვი სულ მარტოდ დარჩა. ასეთი შეხვედრის შემდეგ თითქოს უფრო ძნელი უნდა ყოფილიყო მისთვის აქ გაჩერება. მაგრამ არა! პირიქით, მარტოდ რომ იგრძნო თავი, გაგაქდა, გაიჯიუტდა, მშვიდად გადაავლო ბრიგადის წევრებს თვალი და ნათესავენ წაუძღვა. მართლა და ჩხუბს ხომ არ მოანდომებდნენ მთელ დღეს მეთევზეები. ნელ-ნელა გაყენენ მას უკან. მთელი დღე მგლოვიარტსავით გაატარეს ზღვაზე, ვისაც როგორ სურდა, ისე იქცეოდა. იმ საღამოს თითქმის ზელსარიელი დაბრუნდნენ ქალაქში და თავი იმართლეს, — ახალ ბრიგადირს უმაღლესად ყველაფერსო.

ასე გაგრძელდა თითქმის მთელი თვე. ბო-

ლაზში რომ დაბრუნდებოდნენ, მეთევზეებს სხვა ბრიგადის ხალხი შემოეხვეოდა და ისედაც ბოღაზე მოსულეს, ცუცხროსი უკრებდნენ.

აღრიანი შემოღგომის თბილი და მყუდრო საღამო იდგა, გაჩინდებულ ზღვაზე სიწყნარე იყო, მხოლოდ მუქ ტალღებში ამოვლებული ნიჩბებიდან წერწერით მოდენილი წყალი ვერცხლის ფულივით ჩხრიალებდა.

ლაზარე სერგანიდი და ხარლამ ჰერპერიანი ნავის ერთ კუთხეში მოცუქვლიყენენ და გაოცებული ისმენდნენ ბრიგადირის ლაპარაკს. არც კი დაესიზმრებოდათ აქამდე, რომ ამ „მუქმწოვარასავან“, მისი სიტყვებიდან რაიმე აზრს გამოიტანდნენ, მათთვის საჭიროსა და სასარგებლოს.

— ხომ გახსოვთ, წელს რასესხიანი და ცივი ზამთარი იყო, — ჰყვებოდა დაბალი ხმით ვიგი და სიბნელეში მათ სახეებს აკვირდებოდა, — ამიტომ წელს უფრო ადრე შემოვი აზოვიდან თვეზე ტოვობა უკვე დამთავრებული აქვს, დამჯერეთ, ახლა ქაშაყზე ნადირობის დროა სწორედ. წელს ტემპერატურა 3-5 გრადუსი ხომ მაინც იქნება! — არა, პალიატომის პალეანა ქაშაყი შავი ზღვის მუღვიუ მიბინადრეა, იმას უოველთვის შეხვდება კაცო, მაგრამ დანარჩენები მიდრამეტროლოგიური პირობების მიხედვით მომზაობენ... აი, მე ერთ ადგილს მივაკელი, ოღონდ ძალიან გთხოვთ, წინასწარ ნუ იტყვიოთ. რა ვიცი, იქნებ არაფერი დაგვხდეს; ხომ იცით, მეტე პაროლ გაუჩნდებათ სალაპარაკო!

ნავი ნელა მიარღვევდა ტალღებს

— ალაპმა უწყის, საით მივდივართ. ნეტავ რა გვევლებათ აქეთ? — ამეზღუნდა ვალოდი ზეზინაყსკი.

— ნიჩბებს მოუსვია და ცოტა ილაპარაკე, — უბრძანა ლაზარემ და ბრიგადირს ჩემად გადაელაპარაკე — სწორად მივდივართ?

— ცოტა მარჯვნივ აიღეთ კურსი, — ჩუმიდევ უპასუხა მან.

— მარჯვნივ! — ხმაშალა გაიმეორა ბრძანება თანამეშვემ.

— გვი სიბნელეში იფერებოდა და სანამბროსაც გახედავდა ზოჯჯერ — მხარი არ მეცვალისო. კოშკიდან კოტას თვალივით ელავდა სიბნელეში საცრისხელა შეჭურა, ინთებოდა, ჰრებოდა... ვივის ისე მოეჩვენა, თითქოს თვითონ აღქაჯი ამპერალა ამ ფოლადის ჩონჩხზე და თვალს მიაპუნენსო — „ახლა თუ შერცხვი, მოგვამა პირი, ზღვაზე აღარ დავდგომება, სიცილით ავიკლებენ შე უბედურო“.

— სდექ! — გამოსცრა უცებ უბილებიდან.

— სდექ! — ხმაშალა გაიმეორა ლაზარემ. ნავში უცებ ფუსფუსი ატყდა, აწრიალდნენ. ბადე მოამზადეს.

— აქ ღრმია, თხელი წყლისკენ გავიწიოთ, — წამოიძახა გვიმი, ანკესი მოამარჯვა და ესროლა. ცოტა ხანში ბეწვებით წერილ თოვს აფართობებული თევზი ამოჰყვა. ამან გაახიარა; მგონი ვარაუდში არ უნდა ვცდებოდეთ, გაიფიქრა. ბეწვზე ვეღა ახლა ამ პატარა ბრავადობის გულში, თვეზივით რომ ზრატხალებდა იმ წითლში. ტანზე სისველე იგრძნო, ამდენი მღელვარებისგან თითქოს დაიღალა კიდევ: „ოჰ, ოღონდ ახლა არ შეშინებენინო და მერე თუ გინდა ათჯერ, ასჯერ გამისტუმრე, ზღეო. სახლში ხელსაყოფი“.

მეთევზეებმა ხეაიანი ადგილი იყნოსეს თუ არა, ბრძანება არც დასჭირებიათ, ჯერასანეთ დატრიალდნენ, ზაღე ისროლეს, აბლაბუღისათვის გაიშალა იგი წყალში.

— აბა დასცხეთ! — შეუძახა მათ გვიმი.

ნაეის ცხვირთან ვალოდია ზვიანგისევი დაიწვეწვე, მას ყველაზე მძიმეულიანი ფეხსაცმელები ეცვა და სწორედ იმიტომ შეარჩიეს. რაც ძალი და ღონე ჰქონდა დაჰკრა ფეხი ძირს და ხმაური ასტეხა. ბრიგადირი, ლაზარე და ტაგი ხანებებს ეცნენ, ტალღებს ხათქაზეთო აუყვეს. დგამდობდა წყალი, იქორბოდა, მაგრამ ეს ხმაური ოდნავადაც არ არღვედა ზღვის მყუდროებას. ამით მეთევზეებმა მხოლოდ საბარალო თევზებს დასცეს თავხარი; ასე იმიტომ იქცევიან, თევზი შეამონან, რომ ზადის შემოკეცისას ქვიშიდან არ გაქრეს იგი. შუაგულში შემოიტყუნონ.

ხათზე მეტხანს კრფდნენ მკლავის სივრცე ქაშაყს და გულს მაინც ვერ იჯერეს. ნაეში უკვე ტევა აღარ იყო, გამარჯვებული უბრუნდებოდნენ ნაპირს, გულსაყვ და მზიარული მეთევზეები.

— ღვიძლი ძმაც რომ არ იყო, მამდ გავეფიცებოდი, კაცი ხარ და ქუდი გხურავს, არ გეისხენი, კაცო, ამ სირცხვილიდან! ჩვენზე მეტი თევზი ჰქონდა ამ ბოლო ხანებში ყველა მოტანილი. — დაარღვია სიხუტე ტაგემ, გააბოლა და მძასაც გაუწოდა კოლოფი. — საიდან მიაგენი ამ ადგილს მაინც, შე წყაულო, პა? თევზის საწყობი არ უფილა!

ლაზარეს გაეღიმა, სიგარეტი ხელში მოსრისა, ცუცხლი მოუღიდა და ყრუდ ჩაილაპარაკა:

— ტუფილი მეფიცება მისობას, უპელოფისს აუთი ამ აქმტუივარას! უმადლოდეთ, — და მან გვიისკენ გადაიქნია თავი.

მეთევზეები წამოიშალნენ, არავინ არ დაიჯერა მისი ნათქვამი.

— ეგ ბიჭი მეთევზედ უფილა დაბადებული. — გაიფიქრა ლაზარემ და ყველაფერი ჩამოეკაევა მეგობრებს, რასაც აქმედ მალაუდა.

ნაპირთან უკვე ახლოს იყვნენ, როცა გზაში სხვა ბრიგადებაც გაუსწორდნენ. სახეებზე ვტყობოდით დიდი ვერაფერი კმაყოფილი ბრუნდებოდნენ შინ.

ნაპირზე რომ გადმობტნენ და ნაეები ქალღებზე გამოაბეს, ყველამ მათი გრგვინი მოეყარა თავი. ამდენი ქაშაყი რომ დაიხსნეს, გაოცება ველარ დაფარა ევრაიერ. „აბა-აბა, სად ეყავი! — ლოყავე იტყია ზოგმა ხელი.“

— ბრიგადირი არა ჰყავთ და ზედათ, მაინც რა ძალი თევზი მოიტანეს, — გასაღიზიანებლად წამოიყარა ტალღა ვრთია. — ლაზარე ამხანაგებს მოსცილდა, ენაპარტალას წინ აესევტა მსუბუქად ამოჰკრა ცხვირში ზელი და მშვიდოდ უნასუხა:

— ნუ გენაღვლებ, გყავს ბრიგადირი ბოლაზში ხმაური მიწუდა, მეთევზეები სადგომში შევიდნენ, ნაწილმა კი სახლებისკენ გასწია. გვი ნაეში დარჩა ლაზარესთან ერთოდ, თევზი უნდა ჩაეზარებინათ ქარხნისათვის.

მაღე № 2 ბრიგადის ამბავი სალაპარაკო გახდა. ზოგჯერ მეთევზეები კვალდაკვალ მისდევდნენ მათ ბარაქიანი თევზობის იქედით, სადაც ეს „უკუღიანი ბიჭი“ ზადეს ჩაყრიდა, ისინიც მყის იქ განდებოდნენ.

ჩქარა ლაზარეს ძმა ტაგი სხვა ბრიგადაში დანიშნეს უფროსად, ახლა კი გვიის ეჭვი არ ეგარბოდა, რომ ძმა მას ჩემდ მაინც განდებოდა საადღუმლოს, პატარა ბრიგადირის აღმოჩენილ თევზის ადგილებს. მერე სწორედ ამ ხანებში ერთი იშვიათი ადგილი მოაქნა. აქ უამრავ ზღვის ქორჭილას მოეყარა თავი. საადღუმლოს დამალვა უკვე ისედაც აღარ შეიძლებოდა. ნაეები ახლა ერთ კატერს გააკაედა ღია ზღვაში, მიჰყავივით ასპეული. შორს რომ გავიღოდნენ, მერე ყველა ბრიგადა თავათვის გზას ეწეოდა, თევზის ძებნას შეუდგებოდნენ. გამოსავალი მაინც იპოვნა გვიმი.

ნაპირიდან კარგი მანძილით რომ იყვნენ დუშორებულნი, კატერს ნაეები მოხსნეს, ოთხკუთხე გავიშალნენ ზღვაში. გვიმი ბიჭებს უთხრა, უკანვე გაბრუნებულაყვნენ. მეთევზეები თავადვე ვერ მოუხდნენ განზარახვის, მაგრამ უსიტყვოდ დამორჩილდნენ. ნაეი ნაპირისკენ გადურდა. თევზი ნაპირთან იყო, მაგრამ მერე ბრიგადა სხეების თვალისასახვევად მიჰყვებოდა კატერს და როცა დანარჩენები თვალს მოეღარებოდნენ, უკანვე ბრუნდებოდა.

— მიკვირს, ლაზარე, ძმას მაინც როგორ არ გაუძლიეს ეს ადგრა. — გაკვირებით ჰყითხა ერთხელ გვიმი თანაშემწეს.

იყო, რა, მირჩენია ისე დავებმარო თუ რაიმე გასაკირი შეემთხვა, საადღუმლოს კი ვერ გავუმხელ. შეჯიბრებზე — შეჯიბრება, ინტერესი მქმნოდა უფილა. ესეც არ იყო, რა უფლება მაქვს, უშენოდ რაიმე ვთქვა.

გვიის მოეწონა პასუხი, გაუღიმა, მერე გადაჭრით უთხრა:

— ხომ იყო, ტაგი როგორ მიყვარს, ბერეა კარგი მახსოვს მისგან, უთხარო. უსათუოდ

უხაბი, მე ვთხოვ თვითონ, თორემ ისედაც ჩამორჩენილი არიან ბიჭები. ვერ ზედავ, ზოგჯერ ასე კილო თევი თუ შოაქეთ დღეში, სახსენებლადვ არ ღირს.

მის შემდეგ ქორქილაზე სანადიროდ ეს ორი ბრიგადა ერთად გადაიდა ზღვაში. ტაგი უზომოდ მადლიერი იყო, რომ მისმა ძველმა ამბანაგებმა არ დაიფიქვეს.

...გარბოდნენ დღეები, ზღვაში ჩაიძირა სიყმაწვილის წლები, პატარა ბრიგადირს ძველთაგანვე შემორჩა ეს სახელი, თორემ საუღვაშეზე ღინღლი უკვე გაუღებდა, ათასი ფითარკის მომსწრე კაბუეს სახე გაუქმდა, ახლა უთბოსლ ველარსად ვერ ძლებდნენ შეთევვეები, ბრიგადის ბიჭები ამჩნევდნენ, რომ ბოლო დროს მათ შეთაურს რატომღაც ზნეღეთისავე უწევდა გული, ჩქარობდა ხოლმე თევაობისას, ხმა დაირბა — შევარებულე უნდა იყოსო. ამ ხმამ გვიმღეც მალწია. „ვითომ? — დაეკითხა იგი საკუთარ თავს... — აღბთა არის რაღაც, ისე ხომ არ აღამარავდებოდა ხალხი“, — გაიფიქრა და გულლიად ვადღობა.

...ორი მოზრდილი ნავი აქარული „განდაგანას“ ცეკვასავით მოუსვენრად როკავდა აქორილ ტალღებზე და სამხრეთისავე მიიწვედა. გვიმე ცას ახედა და თითქოს მისი იერი გედელთო, მასავით მოიქცეა. „ქარზე პირი არ უჩანს ამინდს“, — გაიფიქრა მან და ბიჭები დაჩქარა. ლაზარე მიუხვდა განზრახვას, შინც შეაბარა.

— ჩვენს გარდა არავინ არ გამოსულა ნავსადგურთან.

— აბა რა ექნათ, მივატოვოთ ანკესები?... ვეცადოთ რაც შეიძლება, ჩქარა დავბრუნდეთ, — უთხრა გვიამ და თვითონაც მოუხდა ნიშებებს. ვუშინ ათასი ცალი ანკესი ისროლეს წყალში იქ სადაც სვია ვგულბოდათ, „ახლა გონიოსთან აწერილ თევზს ვიშოვნით, წინდელი ჩაყრილ ანკესებს ამოკრებთ და სატყუარებზე ახალ უღუფას წამოაკობთ. ეს არის და ეს“, ამით დაამთავრებენ ვეღაფერს და სახლშიც დაბრუნდებიან.

მალე თქვათ წამოვიდა, თანდათან უმატა და მერე თითქოს ჩაფიქრან ასხამდნენო წყალს. თევისს კურა კი არა, ძლივს ასწრებდნენ ნავში ჩამდგარი წყლის გადაქცევას. მდინარებამ უფრო ღრმად შეიტყუა ნავი ზღვაში, ახლა ერთად ერთი საფიქრებელი ის იყო, რომ, რაც შეიძლება, ჩქარა გასცლოდნენ აქაურობას, ნაბირამდე მიეღწიათ. წვიმამ უცებ გადაიღო, მაგრამ ახლა ასეთი ქარი ამოვარდა, რომ ტალღები ზოლიად გადაირია. ნავის მართვა გაჭირდა, ძალი არ იყო, მაგრამ შეთევვეები ბედს არ მიენდებენ.

— აფრა მოხსენით, — გაისმა გვივის ბრძანება და ნავი ისე უსწორა, რომ მას მოვარდნილი ტალღები ცხვირით გაემა.

გავებული ზღვა თავის ნებაზე მრავლები პატარა ნავებს.

...უკვე ორი დღეა, არ ცხრებულა ვერც ერთი მარცხი ზღვა, უკლებზე შეზღვირა — გაუხედა ნავი რაშივით ფაფარაყარია რისხვად ატყუება მდღეობაზე ლოდენი.

ნავსადგური გაივსო ხალხით. სასოწარკვეთალი დედები, შვილები, ძმები, ცოლები, შიშით შეპყურებდნენ ქაფმორეულ გამჭინვარებულ ტალღებს. ორი დღეა, არაფერი გაუგიათ თავისიანების. განმარტოებთ ღვას გაფიქრებელი სთნოს სახის ქალიშვილი, იგი არც დედაა ვისიმე, არც და, არც ცოლი... გულსწორის ელის სასომხიღელი და თვალეში ცრემლით ეცხება. მისი წუხილი გულს უკლავს ავერ იმ ქალსაც, ნაბირთან რომ ჩამოიჯდარიც და ბორბავს ზღვასავით, თითქოს თავისი წუხილი აკლდეს, ამ ქალიშვილის სევდა სევდას შატებს. ასინი არ იცნობენ ერთმანეთს, გულით კი თანავტრძნობენ.

— არ გჯეროდა, შვალო, ხომ გვეუბნებოდი, ზღვა დანდობდა არ იცის-შეთმა. სედ ხარ ახლა, რა ვიშველო მე უბედურმა, — შფოთავს მარამში და შინც იმედით გასცქერის ზღვას.

უცებ საიდანღაც პატარა ბიჭი მოარბინა.

— წყალმა ნიჩაფი გამოაგლო ნაბირზე. იმითა, ნამდვილად ეიცო, — შორიდან იყვირა მან და ქარხნის დირექტორთან მიიჭრა. პერჩევმა ნიჩაფს დახვდა და ჩუმად დატეხა მისი მომტანი:

— რა გაღრიალებს, ვარუში, — მერე ახმულ შარაბიძეს მოუბრუნდა და ჰკითხა: მართლა იმითა, თუ სენობ?

ახმულს ფერი ეცვალა, ნიჩაფზე ჯიბის დანით ღრმად ამოჭრილ ინიცილებს რომ მოკრა თვალა.

— ხედავთ ამ ინიცილებს? — ნიჩაფს ტარს ვარკვევით აჩნდა ასოები იგ. უ... —

— გივ უკლება, გივი უკლება, — ნერეულად წამოიძახა მან, — იმითა,

ახლა უკვე უკვი იღარავის ეპარებოდა, რომ ბრიგადა დაიღუბა, ახლობლებმა ცხარე ცრემლებით გამოიტარეს თავისიანები, მაგრამ შინც ყოველდღე მოდიოდნენ ნავსადგურში ამბის გასაგებად.

მეშვილ დღეს ჩადგა ქარი.

— სხვა რომ არაფერი, შიმშილს ვერ გადაურჩებოდნენ, — ფიქრობდნენ იმედდაკარგული ჰიბისუღლები.

მაშველი ჯგუფი მოამზადეს.

— შესროლენ ბოლოები, — გაისმა ვინკარგულემა და ნავები ხიჩინჯებს ასსნეს. ბალანში აღარავინ დარჩენილა, ჩამწკრივებულეყუნე ნაბირთან და თვალთ მოაკლებდნენ გავილი იაღქნებს. თეთრად ფრიალებდა აფრა, უკანასკნელი იმედი.

ნაპირზე მსხდომთა ერთი ჯგუფი უცებ შეირბა.

— ე... ე... შეხედეთ ბიჭო, — გიყვით იყვირა უფროდ ერთმა მეთევზემ. აბა კარგად გაიხედეთ იქით, — და მან თითი გაიშვირა; ამხნევო ჩამეს?

— რას უნდა ვამხნევებ, მთვარე ამოდის, სხვა რა. — ჩაღლაპარაკა გვერდით მდგომმა შეახნის კაცმა.

— კარგად დაუყვირდი, ამ წერტილს ამხნევ, ქვევით მთვარეზე?

— მოიცა, კაცო, ახლა ასტრონომობა დამიწყა.

— კისერს მოვიტრი, თუ ის წერტილი ნავი არ არის, — უფერად ჩირქილი შეიწინა, ხასხასა მთვარე ამოიწვარა და მის ვერტიკალურ სვეტზე, ზღვას რომ ზოლად დაკავდა მთელ სიგრძეზე, უფრო ნათლად გამოჩნდა შავი წერტილი. წეთი საუკუნედ იქცა, ძლივს მიიღია ნახევარი საათი და ნავსადგურში ამკარად შენიშნეს ნავი.

ისინი არიან, — აყვირდნენ სანაპიროზე.

ნავი სულ უფრო და უფრო აბლოვდებოდა და ახ უკანასკნელმა ტალღამ ყაწწივით ისროლა ფეი ნაპირზე. პირველი ვიეი გაღმობდა ნავიდან, ტანისაოსზე დაიხედა და გაღიმა, პერზეეთან მივიდა, გამოწვდილ ხელს ზელა შეაგება. უკვლას წყერი მოშეებოდა, თვადები ჩაცვენილით უბეებში, დაბრუნების სიხარული რომ მიწინარადა, გვიმ ჩახლენილი ხმით დაიწყა:

— თთხი დღე დია ზღვაში ვიყავით ღეთის ანაბარა მიტოვებული, როგორც კი ქარი ჩადა და სამუალები მოგვეცა ნაპირზე დაბრუნება გვეცადა, მაშინვე დავიძარით, მაგრამ უყალბო ქორხობს შესაჩაოვისაქენ ვაგვეტყუა და იქ, სადაც მდინარე ტოტებად იშლება, ნაპირზე მოგვახალა. — შემოდგე სული მოითქვა და განაგრძო: — ერთი ნავი სულ ნადოტებად აქცია, დავიშხვარია”.

— როგორ ვეძებლით, ხალხნო, ვამაგებივით, — გააწყვეტინა დირექტორმა. შეშინლს მაინც როგორღა ვაუძებლით!

— მიღად უბრძობილოდ არ ვაბლდით. ჩვენს ბედზე, ზღვას სიგზაო მოქმინდა, ხან აღიღებულ მოდინარე შემოაგოტება ზღვაში კვახს, ვაშლს, სიძინდის ნედლ ტაროებს, ნაპირზე გვიყრიდა ყველაფერს... ძილით კი მორიგეობით ვიძინებდით, ნავს ვაღმოვაპირქვაგებდით და შიგ შევჭვრებოდით. ამ პირბეებში ვსურ საუცხოო სასახლე იყო.

— მერე ვიგიმ იტყბა, ხომ არა ვაგვეწიარა ზღვამ და მოდიო უთევზოდ მაინც ნუ დაებრუნდებოთ სახლშიო, ძველი ანკესები მოაქბნეთ და... 500-მდე კილო სეია და კამბალა ყრია ნავში, — წაართვა სიტყვა ბრიგადირს ლაზარემ.

— ეგ არაფერი, ცოტა კი შევეაგვიანდა, მაგრამ რას ბნამ ზღვაზე ფართო პრისპექტები

ზომ არაა, რომ უწყინრად იარო მასზე. მშვიდდ თქვა ვიემ და სირბილით გაიქცა შეჯგუფების მეთევზეებისაქენ, რჩმულით და ვისიანების ზვევნი-კოცინთ იჯგუფდნენ ზღვას და თან ამშვილებდნენ მათ. ღვარად ჩამოსიოლა მარამს ცრემლები. მისგან ცოტა მოშორებით გვიმ ის ქალიშვილი შენიშნა, ყოველდღე რომ დადიოდა სხვებთან ერთად ნავსადგურში ამბის გასაგებად. უცნაური სითბო იგრძნო მთელ სხეულში, მისმა დანახვამ უკვლა გაიჭრება ვადააუწყა... ახლა, თუ გინდი, ხელმოკრედ მოხედეს განაიდელში, უკანდობა რას მოქვია, როცა გულში დარი დება.

ჯერ დედას მოეხევა, მოეფერა, დაუხევა, როგორც იქნა, დამოშვინა, მერე იქით გაქცეა, უნდოდა გულში ჩაეყრა გოგონა, ძლივს შეიკავა თავი. ქალიშვილი უსიტყვეოდ მიიყვანა მარამთან ახლა ყველაზე შესაფერი დრო იყო, დედისთვის საიდუმლოს გასამჟღავნებლად.

მზე ჩაღბს, უჩვეულო სიწყინარეა ზღვაზე. ნაპირთან ვანმარტოვებულან ორნი, ზედმეტ ლაპარაკს ერიდებოან. ოდნე ბარბაცებს ტალღა, ზღაპირზე გარყვევით მოჩანს, როგორ ეხვევიან, ერთმანეთში იღვრებიან, მათი ჩრდილები, ზღვის სარკეში აბატება შეუვარებულთა გულსთქმა, ზღვის სარკეში გარყვევით მოჩანს სიყვარულის ანარკელი.

გვიის, ხველი ტოტი უჭირავს ზელში და სილაზე პატარა ოდისახლს არქუქრთმებს ლამაზი რიკულებით, ფართო იფინით, კობტა ვზოთი. ამქუქრთმებს და ელიმაბა.

— ნამწონს, — ზედად კოთხულობს ივი.

— ნამდილი სასახლია, რა უცებ ააშენე, ზედაქ — ემსაქურად იციენის გოგონა და ზელათ ისწორებს ჩამოშლილ დალალებს. — ვისთვის აშაბდებ?

— შენთვის, — სიცილითვე უბასუბებს ჭაბუკი.

— გეყოფა ნაეპქეჭია, მოდი საქმეზე ვილაპარაკოთ, — ეუბნება ქალი ვაეს და მხარზე ზელს ზვეეს, — რამდენი ზინია უკვე აღარ მინახობარ. შენ ის მითხარი, პირთბა ხომ არ დავაიწყებდა?

ვიემ ბანზე აუგლო სიტყვა, თვითონ დაეკობხა: — გეშინია სახელმწიფო ვამოცულებს?

— ძალიან.

გოგონამ წამწამები აახამხამა, ახლოს მივიდა ჭაბუკთან.

— არა გრცხვენია? საშიში რია, ყველაფერი კარგად ჩაეღოს, მამ სულ მალე პედაგოგი ვახდებო. — მერე თითქოს რაღაც გაახსენდაო, თვალი თვალში გაუყარა და უცებ კვითხა: — პო, მართლა, უბოხარი თქვენებს რამე?

— ეუთხარი, — რაღაც უბალისოდ ჩაილაპარაკა ზელამ.

— მერე?

გოგონამ პასუხი დაუგვიანა, სახე აარიდა, ვივის მხერა იტკილა.

— გერ შენ მიპასუხე. მითხარი — გახსოვს ჩვენი პირობა? — შერე ცოტა ხანს იყუნა და დაუმატა: — მითხარი, გახსოვს ჩვენი პირობა?... სახლში თანახმა არიან, მხოლოდ იმ პირობით...

კაბუტს საზე აეშალა, ფეხზე წამოიარდა, ბაგე ატრიადა, და, პირზე მომდგარი სიტყვა ტრუნებზე შეეყინა, მაგრამ მაინც მშვილდათქვა:

— ბავშვივით ჩამჩინებთ სწავლა განაგრძეო... ხალხო, გაიგეთ, სწავლაში არ ვარ ჩემი დღე და მოსწრება? ამ საქმეს განაგრძობდა არ უნდა? — თქვა გვიმ და თითქოს რაღაც გაახსენდაო, ჩაფიქრდა, — შენ რომ გამოცდებისათვის ემზადდებოდი, — თქვა ბოლოს მან, — სწორედ მაშინ დაიპიარეს და...

— შერე, — მოუთმენლად წამოიძახა ბელამ, — სპეციალური მომზადება გვთავაზობენ. — მან უბიძგიანად სძველ ყლამი ჩასძელი ლამაზი წიგნაკი ამოიღო და გაუწოდა.

გოგონამ რამდენიმეჯერ გადაიკითხა იგი, რამდენიმეჯერ ახედ-დახედა. შერე სიუყარულით სავსე თვალები მიპაყრო კაბუტს, სწრაფად წამოიღო და მხედრულად გამოეკვირა — მის წინ სეიდარ „სსს-73“-ის კაპიტანი იდგა, ყველაზე პატარა კაპიტანი შავი ზღვის აუზში.

...და დაიწყო ცურვა... სეიდარები ყოველ ცისმარე დილით გადიოდნენ გაშლილ ზღვაში სათევზაოდ, ეს უკვე აღარ იყო ჩვეულებრივი თევზაობა ნივებითა და პატარა ბადეებით. კაპიტან უკლებას გემის გვიგამი 13 კაცივან შედგებოდა. გვიმ თავის ბრიგადიდან სეიდარზე შეზღუდვის უფროს თანამშრომელ ძველ მეგობარი ხარლდ პერბურდი გადმოიყვანა. კაბუტე კარგად გრძნობდა, რა სასწაულების მოხდენა შეიძლებოდა თევზჭერაში იმ ახალი ტექნიკით, რომლის ბატონ-პატრონიც გახდა უცებ. პატარა ბრიგადირი — პატარა კაპიტანი „ზღვის მგელი“, ასე ეძახდნენ მას უკვე ბათუმში. სამი თვეც არ გასულა და თევზის სარეწეში ყველა აღპარაკდა პატარა კაპიტნის მოხერხებულზე. გვიმე ზუთი თითოვით შეისწავლა გემი, მისი საშანქანო განყოფილება, თევზსაჭერი აღჭურვილობა და დამზადებები. და არა თუ შეისწავლა, საოცრად ხელსაყრელი ტექნიკური გაუმჯობესებაც მოაფიქრა მოკლე ხანში.

...რადისტის ირგვლივ მებლავურები შეკრებილიყვნენ და გატაკებით უსმენდნენ მორგეოვით დამსხვილებულ ახალგაზრდა მეთევზეს, რომელიც ბაქმიტით ჰყვებოდა ამ უცნაური „წინასწარმეტყველის“ შეხატზე — შავიდაზუოთბუქობა ყუთში იდგა მომცრო ზომის ეზომპერი.

— ჰოდა, — განაგრძო ცინცაქემ, — თავიდან ეს მოწყობილობა დიდ საოცრანო გეგმებზე იდგა თურმე, ზღვის ფსკერს აკვირდებოდნენ,

სიღრმეს ზომავდნენ, რომ წყალქვეშა წამონაზარდებს ან კლდის ქმის არ შენარჩებოდნენ... ერთხელ... ასეთ დღეს... სწორედ, ერთ მშვენიერ დღეს... შერე... თევზჭერაში ეზომპერმა ისეთ ადგილს უჩვენა მაღალი ფსკერი, სადაც ლოცით არ ელოდნენ რელიეფის ასეთ მკვეთარ შეცვლას. იტყუა უცებ ერთი განვამი, გემი გააჩერეს. — მას საზეგე გაკვირვება გამოეხატა, ხელები გასასვავა და წამოიძახა, — აჰ, შენც არ მომიყვდე, რის ფსკერი, რა ფსკერი, თურმე თევზის ქარავანი არ ყოფილა დასადავოთ, თენასავით აღნიშნა ამ ქინკამ, გაეცინა მაშას და ხელი ეზომპერს დაადო. — კუთის კოლოფი, პირდაპირ... შერე აიღეს და თევზჭერაშიც შემოიღეს. ცუდ სამსახურს გეუწევს თუ?

— ეესოიანი ჩემთან — მოიხმა რუპორში, რადისტმა ირგვლივ შემოკრებილები გაიხურადან გამოყარა.

კაპიტნის კაიუტაში სხვებსაც მოეყარათ თავი. გვიმ პირდაპირ დაიწყო:

— გუშინ ბაზაში თანხმობა მივიღე. ჩემი აზრით, ეზომპერი კაპიტნის ხილურაზე უნდა მოეწყობინა... თორემ რა გამოდის, ვიდრე რადისტის საფუძვლიანად არ დარწმუნდება თევზის ქარავნის სილიდემი, ცნობას არ მაწვდის და მანვერი გვიანდება. ხილურაზე კი ჩემი თვლით ვუყურებ ეზომპერს და ამის მიხედვით ვიმოქმედებ... რას იტყვიან?

— თქმა რად უნდა, ასე აჯობებს.

— ეეთილი. ახლა მეორე ამბავი... ბადეს უნდა მოეუხერხოთ რამე, — გაიწმინდა და ირგვლივ მსხდომთ თვალი მოავლო. მებლავურებიც ჩაფიქრებულყვნენ, — ეს მართლაც საკირბორტო ამბავია მულო თევზის სარეწისათვის, 700 მეტრის კაპიტნის ქინკამადე მის ტონანახევარს იწონის, ზღვაში სწრაფად ჩაშვებისთვის ბოლოებში სიმძიმე აქვს გამოანსყველი, თხელ წყალში ბადე ნადავში იჭრება, ქინკებს ედება, აგლოჯება და თევზიც იოლად ნახულობს გამოსავალს. სიღრმეშიც ვერაა იგი მაინც და მაინც ხელსაყრელი...

...რა შეიძლება გაკეთდეს, რა უნდა ეშველოს ამას? — უმიედოდ ფურქობდნენ მეთევზეები და კაპიტანს შეპურებდნენ.

— მე ყარგა ხანია მოვიფიქრე ერთი ხერხი, — განაგრძო გვიმე — ბადეს შუაგულში 30-მილიმეტრის კერტლის გვარის რომ გაუყვეთოთ და 800-1000 გრამიანი ლითონის საძირაკები მოვასხათ, უბესაც ვეღარ წიოლებს მდინარება და ძარში ჩაშვებული ქვესკრავები მიწას არ ჩაეხლართება...

ახალი ბადე ზღვაზე გამოსცადეს, კაპიტანი ახალ გამარჯვების ზეიმობდა.

...გვიმ ნავსადგურიდან რომ გამოვიდა, ზურგსუკან აჩქარებული დეჩისხმა შემოესხა, სწრაფად მოიხედა და ძველი ნაცნობი თანასკოლელი შენიშნა.

— ოჰ, შენა ხარ? რა ჰქენი, ძიკი?
 — ყველა მპირდება, თუ უკლება თანახმა
 აქნა, საწინააღმდეგო არაფერი გვაქვსო, — შემ-
 პირადად გაუცინა მან.

— ბიჭო, რა აფრტყდა ისეთი, მახსოვს, ბავშ-
 ვობაში არ იკლავდა მაინცდამაინც თავს და
 ახლა რა მოგვეჩვენა, შეთევვეობა რამ გადაგა-
 წვევტია?

ძიკიმ საჩვენებელი თითი ცერს გაუსვ-გამო-
 უსვა.

— რას ამბობ, კაცო, შენს გემზე ყოველ
 უბრალო მეზღვაურს სამი-ოთხი ათასი მანეთი
 ზაინც გამოუდის თვეში.

გვიუს წარბი შეუტოვდა, არ მოეწონა პა-
 სუხი, მაგრამ არ დაიტოვა წყენა.

ახალი ამბანაგის გამოჩენამ გაამხიარულა გე-
 მის შესვეურებში. მეზღვაურებს საკბილო გაუ-
 ჩნდათ — ვინ არის, რის მაქნისია, ივარგებს
 კოლეტივში? ანა ისე ხომ არ გაუშვებენ,
 თავისებური ნათლობა თუ არ მოუწევს. ძიკი
 გრძობდა ყოველი ფეხის ნაბიჯზე რომ უთ-
 ვალავადღებდნენ და ედილობდა თავი ამყად
 დაეჭირა, მაგრამ ბუდი უნდა თურმე ყველა-
 ფერს — ნავსადგურიდან ვასკლისას ზღვა ისე-
 დაკ გვარიანად ღელავდა და რაც წინ მიიწე-
 დნენ, კიდევ უფრო გაძლიერდა ნორდ-ოსტი
 გემზე პირველად მოსული კაცისათვის ვერა-
 ფერი მასპინძლობა იყო ზღვის მხარე. ძიკი
 თვალებს აცუცებდა, ბიჭებს აკვირდებოდა, მათ
 სახეებზე უნდოდა ამოკეთება საერთო ვანუ-
 ყობილება.

უეტირად მოტორების გუგუნე მიწყდა, ახლა
 მხოლოდ ტალღების ტლაშენის ხმა წელდებოდა
 კიუტას. ოთახი უცებ დაცარიელდა.

— ჩატომ გაეჩერდით?

— მოტორმა გეიმტყუნა — სიქვა კაპიტანმა
 და უფროს შექანიკოს ბუჩაშოვიჩთან და ვიქ-
 ტორ ლიუნოვთან ერთად ტრაიუმში ჩავდი-
 არ ვასულა ათი წუთით, კოლა სიმანქანო
 განყოფილებიდან ამოქვრა, სინანულით ჩიქნია
 ხელი.

— ფუ, ეშმაქმა დასწყველა ამის თავი,
 ნაწილია გამოსაცვლეო. იყანაყუე ახლა უში-
 სამართოდ ამ შეუა ზღვაში, — სიქვა და ისევე
 გაქრა სადღაც.

...იდე, მის შეეკეთებას ახლა სულ ცოტა სიმი
 საათი ზაინც დასპირდება. მოგზარდათ ბიჭებს
 უსაქმოდ ხეტიალი, მოიწყინეს.

კბზე შეშფოთებული ძიკი გამოჩნდა.
 — რა ამბავია ჩვენ თავს, — შემოალაჯა
 ძიკიმ, ეპლი ხელით კარებს მოეპიდა და შეო-
 რით დონიჯი შემოიყარა.

პასუხი არავის გაუცია, ისე კი უზრახულად
 იშეშენებოდნენ, იფიქრებდით, ეჭვი არაა, ესენი
 რალაცას მალავენო.

— არ იტყვიო, რა მობდა? — განმეორებით
 იკითხა ახალმოსულმა.

— უთხარი, კაცო, უთხარი, რადი დროს

დამალვია, ესეც ჩვენ დღეში არ არის! — უბო-
 ძვა ცინცაქეს კაპიტნის უფროსმა თანაშემწემ
 პეტრე ჩხარტაშვილმა.

— ე, ბიჭო, მითხარი, რა მოწველება, ვაშა
 გებინეთ, რატომ დავს გემი, რა დღეში ხართ..

— ეეებ, — შიშივდ ამოიოხრა მამიამ, — ცუ-
 დი ფეხის ყოფილხარ, ძმობილო.

«ცუდი ფეხის?.. ის ფეხი რატომ არ მომტ-
 ყდა, აქ რომ მოვდიოდი!» — გაუელვა თავში
 შიშით შეპყრობილ ძიკის.

— ეილუბებით, კლდის ქიშმა ფსკერი შემო-
 გლიჯა, ტრიუმი წყლითაა სავსე, — სასოწარ-
 კვეთით წამოიძახა ცინცაქემ და თავში ხელე-
 ბი წაიშინა. მერე, როგორც ექნა „გონება
 მოიკრიჭა“ და ხმამაღლა წამოილაპარაკა: —
 ერთ საათში ზევიგნებს კარგი სადღიო ექნე-
 ბათ. 33.. — თითქმის ატირდა იგი, — აღმათ
 რა გემრიაელია თვითონ მზარეულის ხორცი
 რას გადაშასნაღვეს..

ძიკი შებარბაცდა, მოაჯირს ჩაბლუჯა ხელი
 და ძლიერ შეიმაჯრა თავი.

— აფსუს, რა დღესიერთა ბიკი ეილუბე-
 ბი — სასოწარკვეთით წამოიძახა ერთმა.

— ცოლის თხოვა მაინც მომესწრო მე უბე-
 ლურს, — იყვირა მეორემ.

— შე კი მუზობელი მეცოდება, იმის საყო-
 დეუმბით ეიწყვი.

— მეზობელი რატომ?

— ვალი მაქვს მისი გასასტუმრებელი.
 ხო-ხო, რამდენს ოტირებს, ჰირისუფლებში ვერ
 გამოარჩივენ ალბათ.

გემბანზე ხარხარი ატყდა, ძიკის თვალები
 დაეხატვა ევლარაიის ამწნედა.

— ნუ გეშინიათ, ბიჭებო, მე საიქიოს კადრე-
 ბის განყოფილების უფროსს კარგად ვიცნობ,
 რამდენჯერ მინახავს, რამდენჯერ შევეზო-
 რივართ პირისპირ სიყვარლს ვინც შიშით
 კვდება, მისთვის სამოთხის კარი დაეტვლია,
 არავითარი პროტექცია არ გაქრის, — ხმამაღ-
 ლა ყვიროდა მამია.

— ვასულდუნენ, შიშმა გამოაჩინებტათ.
 ასეა, ასე, ანა სხვას რას ჰგავს მათი საქციუ-
 ლი? — ჩურჩულდება თავისთვის ძიკი.

კაპიტნის თანაშემწემ ხელით ანიშნა ბიჭებს
 ერთ რიგში მოწყობილიყვენ. გრაალიბდა
 ზღვა, გრგვიანდა, ყრუდ დაჰყენესდა აწრია-
 ლებულ სეინერს და ნაფოტებით ათამაშებდა
 აქეთ-აქით. გემბანზე მწკრივში იდგნენ მეზლ-
 ვაურებმა, ძიკი შიშისაგან ფეხზე ვერ დადგებოდა,
 მაგრამ მამიას და ვსიას მკლავში ხელი გამო-
 ედოთ და რის ვაფავალხით იმავრებდნენ.

„ნთუე ხსნა არ არის“ — ფიქრობდა გიოგნე-
 ბული ძიკი და ციებცხელმზიანით იცახცა-
 ხებდა.

— ეს რა ამბავია აქ? — გაკვირვებით იკით-
 ხა კაპიტანმა და მეზღვაურებს თავზე დაადგა.

— ჰე, ჰე... ეს ისე... ვერტობით. დიას, —
 ღიმილით უპასუხა მამიამ და მეზღვებში მოყე-

ყოლ ძივის წინ აფარა, რომ იგი გვიის არ შეეშინა.

მორტარები ახანდრდნენ, სეინერი დაიძრა. კურსი ბათუმისკენ აიღეს. ძივის ახლა აღარც მიწის ვსმოდა, აღარც ცის.

მეორე დღიდან იგი აღარავის უნახავს გეზზე. წავიდა, მიხვდა, რომ ზღვასთან სიერითო არაფერი ჰქონდა, ამხანაგებმა გამოცდა მოუწყვეს და საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ყველა ვერ გახდებოდა შეზღუდური!

ცხელი დღეები დგას შავ ზღვაზე, მოხლავა და თევზი. ეს ვერცხლისფარფლიანი მტკიველი ქიქვილები კი ახლა ძალზე მერს ფსომენ, ამიტომაც არ ვმუშრებათ ბიჭებს გარჯა.

მეთვალთვალე გემები ჯვარედინად სერაიენ უნაპირს სივრცეს, თევზის ქირავანს კვალდაკვალ მისდევს „მოკმა“, საშუალო თევზსაპერო ტრაულერი, „კონტაქტი“...

„ნიკოლა — 37... ნიკოლაი — 3... 7... — იძლევა მისამართს მხვეარავი გემი „კრისტალი“.

კაპიტანმა სახელური ჩართო და სამაჩქინო ვანყოფილებაში ზარი აწკრიალდა.

— არის, მოვეშხადით! — მიიღო ბრძანება კოლა ბერიმოვიჩმა.

— მოხსენიებ ბოლოებს! — ისმის უკლებს განკარგულება. მშობროდ ნაწნავი სქელი ბაწირი, ჰერკულესი რომ შეარქვეს თავისი გამძლეობის წყალობით, ნაპირიდან ისროლეს.

— ამოიღეთ ღუბა!

კაბოზე სათვალღებოთ დატოვებულ მრგვალ ხერხეში ხრიალით ამოქრჩეს ჯაქვა.

— ნელი სელა — გისცა ბრძანება კაპიტანმა და სეინერი ფრთხილად გაცურდა წინ. ნაესადგურს ვასტრდუნენ თუ არა, გვიმ ისევ ჩაღაპარაკა მიღში: — სრული სელა... კოლა, „კრისტალი“ ცნობა ხომ ვაგაგო, ვახსოვს კვადრატ... ნიკოლაი — 3,7... იმოქმედ!

სახეზიდან გამოსულმა გემმა ბეჭენითსაკენ აიღო კურსი.

ჰაერში ისე შეინაჯარდა ვერცხლისფერმა თვითმფრინავმა, თითქოს მზეს სარკის ნატეხი ესროლესო.

გვიმ შუბლი მოიჩრდილა და ცას ახედა.

— რაო, კარეცკო, რას გვეტყვი, რით გავუხარებ, — თავისთვის ჩაღაპარაკა შინ.

„რეივი-42... რეივი-4...2...“ გაისმა დინამიკში:

— შორსაა, „კრისტალის“ ცნობა უფრო გვაწყობს... თქვა და თითქოს რაღაც მოაგონდაო, სახე დაებინდა. „მხვერავის მიერ მოცემული ნიშანი პირობითია, მხოლოდ პირველი ასოს გასარკვევად ხმარობენ მთელ სიტყვას... რაღაც ეს სახელი მოაგონდა ამ შეჩვენებულს, — ექვმა გაკვრა ვულში კაპიტანმა... — ნეში „როტიკა“...

თვითმფრინავი ისევ მოქცეა გემს თავზე, გაღიხარ-გადმოიხარა, ფრთები აფარფლტა. ეს იყო სიგნალი „მოვეშხადით“.

„შხად იუავ ბადის დასაყრდელად! — გისცა განკარგულება კაპიტანმა.

— ადგილებზე, ჩაეშვით, შევიდით... შენავეებმა მთელი ძალით მოუწყვეს ნიხებებს.

როცა სეინერს ზადე ვასაშულად მოაქვს, მისი ერთი ბოლო ნავზე რჩება და რომ გემმა პატარა ნეშა ნაკიც თან არ გაიყოლოს, შეზღუდურები ნარჩებს უსვამენ ადგილებზე დასარჩენად. სეინერმა წრე შემოავლო, თევზის გროვას თავს დაუარა და...

— სდექი... დატოვეთ კარი!

მსგავს შემთხვევებში სხვები ჰქარაზენ ბადის ამოღებას, არ აცლიან მას ჰირამდე დასვლას და დიდად ნადავლს უშვებენ ზეღდან.

— ვაელოთ წუთი, წუთნაბეგარი... მაინც ვერსად გაიქცევა... გაზაფხულზე თევზი ნაკლებ მოძრავია, სტომამკი სავესე აქვს და განარკვევა ეზარება, ღრმად უნდა ჩაეშვათ ზადე, — ამბობდა კაპიტანი და როცა დრომ მოაწია, ხმააღლა გადასახა მეთევზეებს: — არის!

მის ნაშინზე გემშინი შეზანხარდა, იწყებოდა ვეღაზე რთული და საფრთხილი საქმე —

...მოქანაიურა ჯალამპრით ბავირი დაქაჩეს, კაპრონის ძაფით ნაქსოვი „აბლაბუდა“ მოიქნის, მაშინვე ამოძრავდა ბადის ამომკრები მანქანა, რომელიც მბრუნავ ბაქანზე დგას.

ეს იყო ანაღილი ხელნაწარული ბრძოლა, ძვირად ეღოდუნეს სიკოცხეს მახეში გამძლე თევზები, მეთევზეებისათვის კი შათი ზეღიდან გასხლტომა თავის მოჭრა იყო. სწორედ იმიტომ დაუგვეს ასე მუხანათურად, ასე ოსტრურად ეს ვეებრთედა ზადე.

ტრითში პირამდე მოვალა, კაპიტანმა სათოს დახედა, 90 წუთი ვასტლიყო მხოლოდ და ამ ხნის განმავლობაში 270 ცენტნერი მსხვილი სტავრიდა მოიგდეს ზელში, ეს ხომ მთელი წლის გემშის...

— თვითონ იანგარიშონ, — გაიფქრა გვიმ, — ეს კი ვიცი, რომ ჯერ ასეთი იღბლიანი ნადირობა არავის ჰქონია.

რადისტმა ნაპირიდან რეფრეგირატორი გამოძახა, ილაჯამოცილილი ბიჭები მცურავი საწყობის მოსელამდე ჰაერზე ისვენებდნენ, ზღვა მიფენილი იყო მეთევზეთა პატარა ნავებით, შორიდან ისინი წყალზე მორტარევე შემოდგომის ფოთლებს გავდნენ. ჩამობნულდა.

უცერად ზღვაზე განგაში ატყდა, საყვირის ხმა გააკვეთა სივრცე, ზარი ჩამოკრეს — ეს, უკლებს სეინერი იძლეოდა ნიშნს, რომ მეთევზეები დიდ ქარავანს წააწყდნენ. ამით ისინი სხვა გემებსაც აფრთხილებდნენ, რომ ბინდში გაერჩიათ და ერთმანეთს არ შენარცხებოდნენ. — ასეთია ზღვაზე წესი.

— სარქის, გადაეცე ცნობა „სსს-80, 111-ს, 109-ს...“ უფორუჯი 41,4...1... ხაშას დღი დაგროვება, უფლას ეკრუთა იძლეოდა, — გადასახა კაპიტანმა რადისტს და თვითონ გემშიანზე გვიდა.

ჭარავენა ვერა იცვალა, გემი ახლი თავში მოექცა მას.

...ზაღის ამოქონია დაამთავრეს, მძიმედ დაახვიეს ბაგირი მბრუნავ ბაქანზე, ბიჭები სიხარულს ველარ ფარადღენ.

— ვაშა! ერთ დღეში მთელი წლის გავლის თითქმის მეთხუთმედი განადღებულა, აი რეკორდი! — ბეჭენა დღურა ვახარებულმა ცინცამე. ცეკვა მერეო, თვალთ ანიშნა უკლებამ და მამია ისევ დაფაცურდა.

...მეთევზის მძიმე და ხალისიანი დღე მიიწერა, გემი მთელი კორპუსით შემობრუნდა, დინჯად დაძრა პორტისაგენ და ტალღა ვახვალა.

ვახვებულს ვრილი, წყნარი საღამო იდგა. შორს, ჩირადღებში იწყოდა ქალაქი.

მეზღუაურება მოაჯირს მიუბრუნდობდნენ და მოჯადოებული ისმენდნენ სიმღერას.

მთვეერ ვერტლის ბაღა.

ცა შუღეა მერტყლების... — იღვრებოდა ჰანგა ეთერში.

ვლნათურები ციმციმებდნენ მთელ ზღუზე, ნაისდგურში ბრუნდებოდნენ ხომალდები. ყურის რომ მიუახლოვდნენ, სულ რაღაც ნახევარ მილში უზარმაზარი სატვირთო გემი წამოიწვიათ, გზა მომეცია, წინაში მისტ მან სეინერს. უკლებამ ბრძანება ვასცა და საშუერ გაისმა წყვეტილი სტეენა პასუხად, ეს ნიშნავდა, რომ კაპიტანი ცნობას აძლევდა, — „ჩემი პანქანები მუშაობენ უკანსელზე“. სეინერში უცხო გემს ფარგატერი დაუთმო, ეს გემი ბირველად შემოდოდა მათ პორტში და, როგორც ნიშნებიდან ჩანდა, შორეული ცურვიდან უნდა ყოფილიყო მოსული. მეთევზეებმა უცრად თვალს მოჰკრეს როგორ აიჭრა ცაში ფარგატ-ფერადი მუშენებები, ეს უჩვეულო ამბავი იყო პორტის მისლობლად.

გემის საყვირის გაბმული ხმა გაისმა.

— ჰო, ჰო, ჰო, რა ამბით შემოდის, არ დაფრთხო ანგელოზები, — წამოიძახეს მეთევზეებმა.

— ხომ ვთქვი, შორეული ცურვიდან ბატუნდებამეთქო, ვერა ზედაც, სალუტს აძლევს ქალაქს, — ჩაილაპარაკა უკლებამ.

ნაპირს მიადგნენ, ერთი საათი მოუდნდნენ თუხის ნაბარებას.

— საღაური გემი გამოდგა? — კითხვა გვიემ ცინცამეს, როცა ის სირბილთ მიუახლოვდა ბიჭებს.

— ესტონეთის ნაოსნობიდანაა.

— ესტონეთის?

— ჰო, ახლა ინდოეთიდან დაბრუნდა.

— ის რაღა იყო, ერთი განჯამით რომ შემოვიდნენ პორტში? — დინტერესდა ხარლამ პურპურილი.

— კაპიტანი ბათუმელი ყოფილა, ბავშვობა აქ გაეტარებია, დიდი ხანია აღარ ყოფილა ქალაქში და სალუტი მისცა, — თქვა ცინცა-ს. „ნათობა“, 38 5.

ქმე და წასივლელოდ გაეზინდნენ, მეზღუაურების ნაწილი ეხატზე დარჩა.

სახლებისკენ გაუყვნენ ნაპირჩუქრი ეკაბიტური წინ მიდიოდა ნაფაქრებულად ქვეყნაურად. „რაღაც ვერა ვარ ვინმეზე, დიდის ბრალი თუა“ — გაიფიქრა გვიემ და ცას შეხედა, აჭერავ გადაჯარგულყო, თითქმის ნაყურ-ნაყურად შეიკვს და ვარსკვლავებდა მოაზნის უღრებლო ცაზეო.

„გულიც რომ ასე უღრებლო იყოს!.. უცნაურია კაცის ბუნება, როცა მას დიდი უბედურება აწევს მხარზე, მეცირ ნაღველი აღარც ახსოვს, კირი კირს აბრთბს თურმე. სხვა მხრივ ზედწიერი კაცისთვის კი პატარა ხინჯიც საკმარისია, ღრუბელივით ვასივდეს, აუტანელ ბოლმად იქცეს... მაინც როგორ სიზმარივით გაჭრა ბავშვობა. ძნელია, ძალიან ძნელია შეგობარი დივიფყო... ცოცხალი რომ იყოს, ნუთუ არ მომეგონიდა, თბუთმით წელია არაფერი გამიგია მისი. აუჰ, რა დრო ვასულა!“ — ხშირად იგონებდა გვიემ ძმობილს, მაგრამ დღეს მაინც გული რაღაც უჩვეულოდ აუფორიავდა, უჯრ იყო და ბავშვობაში შეტყმული მისი ძმობილის სახელი კარეკიმ უხანა შემთხვევით, კვადრატს რომ ანიშნებდა, ახლი ამ დიდი სატვირთო გემისა და მისი კაპიტნის ამბავი ვახსენდა. „რა იყო, იქნება...“ გვიის ნაღვლიანად ვაღიშა. „ღამაში აღუზვიებია არაფერი მჯერა, ცხოვრებაში ასე არ ხდება!“ — გაიფიქრა მან, დრო კი ვარბის, და ვითუ ამ ტკბილი ძმობის ნიშანწყალიც აღარ დასტოვოს!.. არა, კვალა არ წავიშლება, ამ კვალს მისდევს ყოველდღე მეთევზეთა კაპიტანი, როცა შინ ბრუნდება. ამით თუმცა ცოტა ვზას იგრძელებს, სამაგიეროდ, იმ ნეტარი ადგილის აღერსი მოსდევს, სადაც ანკესობაში, რიცტაფედაში და კილიაობაში გაციოთეს ბავშვობა.

აი, ეს ადგილებიც... ყველაფერი ისევ ისეა, როგორც წინათ. ღერჯი ზღვიდან სიო უბერავს, ფერადი კენჭებით მოკარწყულ ნაპირს ტალღა აწელება, დგას ძველი პატარა ნავმისადგომი, ახლა მარტო ფოლადის ძელებს რომ ამოღუშვერიათ წყლიდან თავი. ნაპირზე ჩვეულებრივ წამოსკუბულან მეთევზეები და ანკესებს უფურუტებენ, აჰ, ამ ადგილის დილიდან საღამომდე თევზაობდნენ ბიჭები. ისევე ძველებურადაა ყოველი კუნძული, ისევე ის სურათია, წარმოვიდგინოთ რომ ახლა ნავმისადგომთან ზის გვიან... მან ნაპირს გაყოლია თვალს და მინდესხულივით შედგა. სახე აეშალა, ვაფიქრდა... მეზღუაურებიც შეჩერდნენ.

„ნუ იტყვით, სასწაულებია არ ხდებაო!.. მონვენებაა ნამდვილად“ — გაიფიქრა გვიემ და უცებ ისევ ის გემი გაახსენდა, სატვირთო გემი, ესტონეთის ნაოსნობიდან, ზელოთ ანიშნა ცინცამეს — მომიახლოვდით.

— როგორ სთქვებს, ბიჭო, კაპიტანზე? საღაურიო?

მაშია შეიშვესნა, კარგად ვერც გაიგო რას გვითხებოდნენ.

— რამ ზაგვადო ენა, თქვი იმ სატვირთო გეშე გვითხები, ჩვეინან ერთად რომ შე- მოვიდა დღეს ნავსადგურში.

— აა, პო, გავიგე... ბათუმელიაო, — გამო- მრკვა ივ.

— ბათუმელი? — გვიამ ისევ წინ გაიბე- და. შიძალბული ველისცემა იგრანო. „მთლად შიჩეენებას არ ჰკავს ეს დალოცილი“, — ჩიო- ლამარკა და ნაპირთან ზურგიით მჯდარ მენ- ლეურის ფორამი გამოწყობილ ბრვე ტანის ვაგაკის დაიინებით დააქერდა, იგი კი იჯდა მშვიდად, წყალში კენჭებს ისროდა და, ჩანდა, თვითონაც ფიქრს მისცემოდა. სიბნელეში მე- თვეზეებმა მის სიხრეებზე პირველი რანგის კაპიტანის ჩინი შენიშნეს. ამაჲ ცოტა დაბნია გივი, მაგრამ გულს უკვე საგულეში იღარ დაუდგომებოდა. ჭაბუკს ეშინოდა ნაბიჯის გა- დადგმის, წინ რომ წასულყო, ორი ფეხის ნაბიჯზე უკვე კარგად გააჩნედა უცნობს. ბიჭებს ხელით ანიშნა და მათთან ერთად ბენ- ქებს ამოეთარა. ნაპირზე საოცარი სიწყინარე იყო. უცერად ნელი სტეენა დაიარბა პაერში, იგი რამდენჯერმე განმეორდა. უცნობი ელდა- ნაცემივით წამოხტა და სწრაფად მიიხედ- შიონიდა ირგვლავ, როცა მერკავინ შენიშნა, ისევ ჩამოჯდა ქვაზე. მერე აღვა, კიდევ შიავლო თვალი იქაერთობას.

„ეცნო ხმა. ის არის!“ — სიხარულით გაი- ფიქრა გივიმ და ფრთხილად გამოვიდა საფი- რიდან. შეხატრეფით დღეარა თავს, შეუმჩნე- ვლად ჩამოვიდა ცოტა მოშორებით ნაპირთან, როგორც კი უცნობმა გივი შენიშნა მაშინვე მოიხედა, წამოდგა, პაპირისი ამოიღო ჯიბიდან და გამოსალპარაეებლად საბაბი ნახა.

— ეი, კაპიტანო, ასანთი ხომ არ გექნება? — არის, კაპიტანი — მოსწედა ხმა. იგი შეი- რბა.

— თქვენ რა იცით, რომ შე კაპიტანი ვარ, — გავივდა ადგილზე.

— შე თქვენი სახელიც ვიცი.

— ი?... — „იყო“!.. — შესახბა უცერად გვიამ და ორა კაპიტანი შერდულივით მოსწედა ად- გილს.

დიდხანს იდგნენ უსიტყვოდ, ასეთ დროს გულს უთმობს სათქმელს, გულებს კი უთქმე- ლადაც ესმოთ ვეულაფერა.

— აბა ვაღმოთაღვე, ეინა ხარ, სად ხარ, როგორ ხარ.

„ჭერათმინი მეგობარი“ მთელი ტანით წა- შიობართა, მის წინ წარსდგა და...

— შორეული ცურვის კაპიტანი ვეღარდ ვიხიოვიჩი! შენთვის ისევ „რიგია“.

გივიც ფეხზე წამოიჭრა, მხედრულად იშვართა და შეაგება:

— შავი ზღვის თევზშეკრა სეინერის კაპი-

ტანი უკლება, შენთვის ისევ „თევზიულაბია“, გაქმყოფილებს?

— სახეებითი

ისევ გადაეხვიდნენ ერთმანეთს, მერე კ ნაპირს დაუყვანენ ნელა, მეთევზეებთან ერთად.

მეთევზეებს ჩაუარეს, ოდნავ მოშორებით განმარტოებელიყო მოხუცი, ყალიონს აბო- ლებდა და საქებლოს არჩევდა რკინის კოლოფ- ში სატყუარებზე წამოსაგებად.

— ეცნო? — შეაჩერა ამოხილი გივიმ და მოხუცე უჩვენა.

— ეფოცავ კაცობას, ეს ის მოხუცია, ჩვენ რომ თვეში მოვაპრეტ ერთხელ, — გაულიმა ედ- უარდმა.

— ისაა, — ღიმილითვე უბასუბა მეგობარ- მა.

მივიდნენ ახლოს, მის ნადავლს დახედეს. მოხუცი შეიარა, არაფრად ევაშინოა უცე- ლამიანების მისვლა, იცოდა, ცნობისმოყვარეებს ეერაფრით გაანცვიფრებდა.

— ცუდი დრო შემიჩჩიეთ, ამის მეტი არაფერი მაქვს, — საწყლად გაილიმა და კ- ლათში ჩაიხედა, — ეეპ, მოქველდა აღბათ ჩემი ოინეზი, პატარა ლიფსტეიტი კი გამიბ- ბიან, დამეპბანეს, იწავლეს ჭკუა ამ თვალთმ- ცემაში, — ჩილაპარაკა მოხუცმა და შებლსქვე- მოდან გამოხედა უცნობებს.

— ძველ მეთევზეს ზღვა არ დაჩაგრეს, დღეს არა ხვალ — ერთი ათად ვადავიხდის ვას, ასე არ არის? — „ჭერათმინი“ მეგობარ- მა „თევზიულაბია“ დაიშოქმა. ეს უკა- ნასკენელი კი ამ დროს თავის მეთევზეს რა- ლაცას უჩერჩულებდა. ერთ-ერთი მათგანი საღლაც გაიქცა, ემ.ლ დაბრუნდა, სიადანაც ტირილის გრძელი ტოტი მოიტანა, მერე გან- ცალკედა, ტოტზე თვეზი აისხა, ტანზე გაიძრო და შეეშჩნეულად შერბოა წყალში — ასეთი იყო კაპიტანის ბრძანება.

— ახლა ჩვენ კარგ სეირს ვეუყრებთ, — ვადაულამარკა გივიმ მეგობარს და მოხუცს მოუჯდა გვერდით. — მამ დაგჩაგრა დღეს ზღვამ, ბაბუა!..

— პო, შვილო, მაგრამ ბედს არ ეეშდურო, ამითაც კმყოფილი ვარ, ვიმყოფინებ... ასე ყოფილა თერიმ — აღამიანი იმით არის ბედ- ნიერი, რითაც კმყოფილია.

— ზღვამ გიმხტოლა, ღმერთი ციდან გამოგიგზავნის სიხარულს... გეცინება, არა გჯერა, ხომ? შენი ხმალი, ჩვენი კისერი, ტყუამ უზღობს, ვინც ტყუოდეს! — არ ეშვე- ბოდნენ ამოხილები. — მოხუცმა ექვით შე- თვალთვარა კაპიტანის ფორმებში გამოწყობილი ორი მოსული ჭაბუკი.

— აბა ამდროულ კაცს თქვენგან დაეცინა შეკადრება? — წყნით ჩილაპარაკა მან და წასვლა დაიბარა.

— ვახსოვს, ბიძაჩემო, ამ თოთხმეტი-თხუთმეტი წლის წინათ აქ თევზი დაეარგე?

მობუცი შედგა.

— ეგ მართალია — განცვიფრდა იგი.

— წყალში ბუჩქზე ვაჰოპი, დასტოვე... დაბრუნდი და აღარ დაგხვდა.

— ვეცე მართალია — თვალები გაუფართოვდა მეფეებებს.

— დასწყველდა ალბათ, ვინც ეს ოინი მოგვწო, არა?

— ერთი იცმა თევზისთვის კაცს როგორ დაწყველადი? — მშვიდად ამომაჩველა მობუცი.

— გაიციხლა დემოთმა... ახლა ხომ ხედავ, არა ვბუტო. ის თევზი შენ არ დაგეარგავს, გარჯად მოძებნე, იმავე ბუჩქზე დაგიხვდება წნელზე ასხული. — მიუახლოვდა მათ ედუარდი და ხელათ ზღვისკენ უჩვენა.

მობუცი მაინც არ სჯეროდა მათი ნათქვამი, ანდა რა დასაჯერებელი იყო, ამ თხუთმეტი წლის წინ კაცმა რაღაც დაეარგა და ახლა ვინა მისცემდა უნა. ყველაფერი ეს ზღაპარს უფრო ჰგავდა, ვიდრე სინამდვილეს. მაგრამ მუხლები მაინც დაიკაიწა და წყალში შეეღა. დიდი ხნის ძებნა არ დასპირებია, მშინევი მიაგნო ტირიფის ტოტით ბუჩქზე გამოშველ თევზს. მაგრამ აქ სამაგერ უფრო მეტი იყო, ვიდრე ოდესღაც მან დატოვა. სიხარულით გაუბრწყინდა სახე, ყველაფერს მიხვდა, შეზღა გაიხსნა.

— აი, ასეთი ოინი კი არაიეს არ ეწუნიება. მამ ის თევზი მაშინ თქვენ... — ვეღარ შეჰყადრა ვაყვაცებს მობუცი.

— ეს იყო სიყვამის პირველი ცოდვა, — უნდა გვაპატიო, — უთხრა ედუარდმა.

— არა, ეს საქმე ასე იოლად არ გადაწყვედება, უნერმარბიოდ ვერ გავსწორდებით. ისევ ხვანჯირამ შეგვიაროს! — ეშმაკურად ჩაუტრა თვალი გვიმ მობუცს და „თითო ჰიქაზე“ მიმატივა მეგობრები.

რესტორან „ტალაში“ ტევა არ იყო, მაგრამ გვიისა და მისი მეგობრებისთვის მაშინვე გაჩნდა ადგილი. ფართო ოთახზე, ერთ კუთხეში მიესხდნენ მაგიდას, ეს აივანი წყალშია შეჭრალი და ზღვის გადაყურებს, ალბათ იმიტომ შეარქვეს სწორედ სახელად „ტალა“, მებლავრტული ყოფის სიმბოლო!

სანაქებო სუფრა გაიშალა.

მობუციმა ლეკმა გატეხა, ცის ახედა და დაილოცა. ტკბილი მასლაითი შეექმნენ ვახშამს.

შენაყრდნენ, ძველი მეფეებზე გატაცებით ისმენდა ორი მეგობრის, ორი ცნობილი კაპიტანის თავგადასავალს. როცა გვიმ და მისმა ძმობაღმა თავისი აშშის მოყოლა დაამთავრა, ბიჭებმა მობუცის თვალზე სისველე შენიშნეს — მინის

ნამსხვრევიით უბრკვევილბდა ცრემლი ჩაქრალ უკვში.

— იციტლეთ, შეილბო, — მობუციმ სახე მისი ძირაშედ დაცალა, სველი ტუწი სახელოთი მოიწმინდა და ისე ღრმად ამოიხარა, რომ გულას ჯავრიც ზედ ამოყოლა... — იცოთ, ბიჭებო, ეს ღამე ყველაზე ბედნიერი ღამეა ჩემს ცხოვრებაში...

ქვეფი გრძელდებოდა.

ღამე შებარბაცდა, გაფითრდა ცა, ვარსკვლავები შეერთნენ, გაიცრიცნენ, ავრლდა. შეუშინველად დათენდათ თავზე მოქვიფებებს. გვიმ მობუცს ფილა აუგნო, ძველ მეფეებს ღვინო მოჰკიდებოდა, მაგრამ თავს ძალას ატანდა. მან ჯერ ლალისფერ ოჯალეშს გამოხედა ირბოდ, ბროლის ფილაში რომ მარწყინავდა შეტორტმინებელი და ერთხანს არაფერი უთქვამს, ზღვას გასცქეროდა.

ოქროს ბურთი დიდ წყალზე ამოიწვრა და პირველი სხივი ნამით გაწუნულ ბრიალა ყაყაჩოს ესროლა, თეთრს გადებოვით ყველაფერზელ მავნოლებს გათამაშა.

ვუყავებმა სასმისები ააწერიალეს.

— ძმობას საღვებრძელა იყოს, მეგობრობის, — სოქვა შორეული ცურვის კაბიტანმა.

— სიყვარლისი სიციცხლის...

— იმის, ვინც არა მარტო ციციხობს, არამედ ცხოვრობს კიდევ კაცურად, — თვალები ანთებოდა გვიის.

მობუცი იღვა, დიდხანს შესცქეროდა კუბუკებს, მერე მამიშედ იღო მარჯვენა, მალღასწია ოთასი და მშვიდად დასართლა:

— მათი საღვებრძელა იყოს, ვინც ახლაც ზღვაშია და ქარიშხლებს ებრძვის!

— მრავალეამიერი... გრავინავდა ქართული მრავალეამიერი, შიშით ატანღ ზღვას ატრეოლებდა და ოღნავ ტორტმანებდა.

ღლის ნისღში თელეშს ბათუმი, ბოღაშში ჩვეულებრივი ფესფესია, ნავსადგური ახმაურდა. შეთევნებები ზღვაში გასაღვლად ეშხადებთან.

ადგილებზე მობსენით ბოლოები! — მსხვილი ბავირი „პერკელესი“ გემბანზე შემოავდეს.

— დაქაჩეთ ღუნა!

ხრიალით მოგორავს უზარმაზარი ჯაჭვი.

— სრული სელა — ისმის განყარბულბა.

გემი ნაპირს სცილდება, ზიდურაზე დგას კუბუკი კაბიტანი. „სნს — 73“ ახალ რეისზე დგას, სიენერი ლალად მიაპობს ღერჯ ზვირთებს.

ბედნიერი ცურვისათვის, მეგობარნო!

ლადო გულიაშვილს

ხარ ჯადოქარი ყალმის და ფუნჯის,
ეამთა დინებამ ვერ დაგაბეროს!
ო, რა შორს გიკრის თვალი ფასკუნჯის,
ძალგამს ცივ ტილოს სული შთაბერო!

როდესაც ვუცქერ მე შენს სურათებს,
ზღაპრულ ფერების ზღვაში

ჩანთქმული, —

მომესმის მათი სუნთქვა ქართული,
მე მათ შეეხარი და ვაყურადებ.

თვალწინ ცოცხლდება წარმტაც იერით
ნაირფერადი ბუნება ჩვენი,
ლეგენდარული და ნებიერი
ფაფარაშლილი ჰქრიან პუნენი.

ქართლის ლურჯი ცა აქ თინათინობს,
ეთერი ტოკავს სიზმარეული.

ანცი ჩანჩქერი ეხლება ტინობს
და ბროლებს აფრქვევს ქავლი
რხეული.

შზობლიურ ფერთა გამონათებით
გამხარებელი და მოალერსე —
მომაგონებენ ეგ სურათები
დიდი პოეტის უნაზეს ლექსებს.

ო, ლადო, მჯერა ხარ ცხოველ აზრის-
და სიყვარულის დიდი მგოსანი.
რაინდულ სულის და სილამაზის
მესაიდუმლე გასაოცარი.

ეაშა ხელოვანს, ზღაპრულ ფუნჯიანს,
მამულის ტრფიალს მგზნებარე გულით!
ხალხმა დაგდაფნა წრფელ სიყვარულით,
ეს ხომ დიდი სვე და საუნჯეა!

წერილი

ციცხლის ქარები სივრცეებს წვავენ,
ელვარებს ალით ცა გათანგული, —
ველარ ისვენებს გული დაგული,
სულს სიყვარული ამღერებს მწვავედ.

უშენოდ თვალი სევდით ამეესო,
ჩემს გულისთქმასაც დაეტყო ბზარი.
ჩემო იმედო, — უბრწყინვალესო,
მიფრინავს ეამი, როგორც სიზმარი!

თბილისში ახლა მაისი გალობს,
ფერქვევა ბალებს სხივი მწველი მზის.
გმირთა მოედანს და საბურთალოს
ამაყად დასცქერს ქედი დელისის.

მიშხუის მტკვარი ფაფარაშლილი,
ყრულ მოღუღუნე ძველი ამბების.
იგონებს ტატო ბარათაშვილის
ფიქრებს. აღსავსეს მძიმე დარდებით.

მიიზღაზნება მტკვარი მძვინვარი,
ხანკი მღუმარე ბნელ დამესაგით,
ძველი სიონის გუგუნებს ზარი,
შვებას გერის ყარიბს-უნათესაოს.

თბილისო,

დედავ, უკვდავი ჯიშის,
ჩემი სამშობლოს ხარ მეთაური,
დღეს აღარ მაფრთხობს შენი ხმაური,
და მთაწმინდაზე ფიქრებს არ მიშლის.

მაღელვებს ციცილი ლეგენდარული,
შენს წარსულს სისხლის კოცონს

ვადარებ,

მე შენს სიყვარულს გულით ვატარებ,
მჯერა, მახსენებ შენც სიყვარულით.

გალამაზებას შენსას შევხარო,
შენი დიდება სიამით მანთებს.
მკერდს დაეკიდოს ხელი შემხმარი
თბილისის დუშმანს და მოღალატეს!

ინინი სამშობლოს იცავდნენ

ეს იყო ბესარაბიაში, ომის ცვირაძალს.

მბრებში გაშლილი, ამოღლილი ქართველი ვაკეები ღიღინით მიამბობდნენ გზაზე. გზისპირას ღამაში, სისხლივით წითელი ყვავილი შენიშნა, სწორედ ისეთი, თბილისის ბოტანიკური ბაღის ამწვანებულ ბორცვებზე რომ ენახა. დაიხარა და ფრთხილად მოწყურა. გახსენებით კი ველარ გაიხსენა რა ყვავილი იყო. ბევრი ყვავილის სახელი იცოდა გიორგიმ, რადგან მთელი მისი ოჯახი, დედ-მამა და თვითონ ბოტანიკურ ბაღში მუშაობდნენ. ფიქრებით მშობლიურ თბილისში გახსნა გიორგი. წითელი ყვავილი სამხედრო ხალათის ღირკილოში ჩაიხსნა და შებღზე ჩამონადენი ოფლი ცხვირსამოცოთ შეიმშრალა.

„რა ძალიან ჩამოცხა?! თბილისშიც ცხელია ალბათ. რაღა ღირს ახლა ბოტანიკური ბაღის ჩრდილებში ყოფნა?“ აქ ზომ ნიადგ საღებუნია იკვირებოდა. ეამთა სელისაგან ტოტებშეღწილა ბრძანების ქვეშ წამოწევიბოდა და იოსენებდა.

გიორგი ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო, რომელიც გამოეხადრა კომკავშირის თბილისის კომიტეტის მოწოდებას და სამხედრო სასწავლებელში წასვლის სურვილი გამოთქვა.

რა სწრაფად გაიზიანა კიციის სამხედრო სასწავლებელში გატარებულმა წლებმა?!.. თბილისში შეგებულებით ჩამოსული გიორგი დავაუკაცებულყოფ, ნათესავეებმა ვეღარც კი იცნეს იგი, ისე უხდებოდა ახალგაზრდა ლეიტენანტს სამხედრო ფორმა.

გიორგი ბილანიშვილმა პირველი საბრძოლო ნათლობა თეთრდინელებთან ბრძოლაში მიიღო.

ახლა ბესარაბიის საზღვრისპირა ქალაქ ზერნოვიკაში იყო. ბინდდებოდა, როცა გიორგი შინ მივიდა. 1941 წლის 21 ივნისი ღამდებოდა. სწორედ ამ ღამის მიწურული იყო კილუვევებით რომ შეესია უთვალავი ფაშისტური თვითმფრინავი ღამა ძილში წასულ ქალაქს. დილისათვის ზერნოვიკისაგან ნანგრევები და იყო დარჩენილი. საბჭოთა მესაზღვრეები თავგანწირვით იცავდნენ ქალაქს. 25 ივნისს უკანდახევის ბრძანება მიიღეს. გიორგი ბილანიშვილის ასეულს ებრძანა — შეეჩერებინა მოზღვავებული მტერი, რომ დნესტრის ზღუდვზე პოლს უკანდახევის შესაძლებლობა ქეონოდა. გიორგის ასეულში ლომივით ბიჭები იყვნენ. მრავალჯერ მდგარა გიორგი საცდლის პირისპირ, მაგრამ უშიშარი ვაკეები ერთხელაც არ შემდგაკალა.

ცეცხლსა და ყუმბარების გრიალში ომბიანად ისმოდა მისი ზმა. მეოთხე დღეს მიიღეს უკანდახევის ბრძანება. ზიდი აფეთქებინათ გერმანელებს და ნავტიკებით მოეხდათ გასვლა მეორე ნაპირზე.

ზაპოროჟიეს ახლოს, მდინარე დნებთან პატარა კუნძული — ხორტიკა ხელიდან ხელში გადადოდა. დივიზია დნებრის მარცხენა ნაპირზე იდგა. გიორგის ასეულს უნდა გადაეღება მდინარე და იქ პატარა დასახლებულ პუნქტში — კაჩკალოვკაში შესულიყო.

გიორგის ასეულმა ეს ბრძანება შეასრულა. კაჩკალოვკა მისმა მებრძოლებმა დაიკავეს. ის იყო, გიორგი უკან გამობრუნებას აპირებდა, რომ მათთან აღუდევებელი შეეჯერებოდა. გერმანელებს კაჩკალოვკელი „არასიმულ პირები“ — მოხუცები, ქალები და ბავშვები ხელისგულისხოდნა სარდაფში ჩაეყარათ.

უღანაშაულოდ ნაწამები იფაინების დანახვაზე გიორგის გული დაეწვა. გასცა გაჩაგრულმა პატარების განთავისუფლებიხა და მდინარის მარცხენა ნაპირზე მათი გადაყვანის შესახებ.

დადხანს იბრძოდა გიორგი ისე, რომ თითოც არ გაქაწერია. მაგრამ როსტოვში უმუხთლა ბედმა. შშიმედ დაიჭრა. დამა სალსკის მოსპიტალში მოათავსეს. მალე გამოჯანმრთელდა და პატრონსკში შეზღუდურთა ბრიგადის ბატალიონი ჩაიბარა. აქ დედა და და ჩამოვადნენ მის სანახავად. შაე სასიხელში გამიწყოხილი დედისა და დის დანახვაზე გიორგი მიხვდა, რომ ყურმოკრული ამბავი უმცროსი ძმის — შილვას დადუქვის შესახებ სიმართლე იყო. ცეცხლი მოეკიდა ვაკეს.

— მტერს გადაუხვდი, ჩემი ძმისა და ჩემი ხალხის სისხლს ევიღებ. უთხრა გიორგიმ ცრემლებად დაღვრილ დედას.

ბევრს ალბათ არც კი გავგონია პატარა ხუტორის — კურა ცოცხლ-არსებობა. იგი ჩვენი თვალწინდენილი სამშობლოს რუკაზე პატარა წერტილადაც კი არ გამოჩნდებოდა. მაგრამ გიორგი ბილანიშვილს და მის მებრძოლებს კი დიდი ბრძოლება გადაბდათ კურა ცოცხლ განთავისუფლებისათვის.

ბრიგადის მეთაურმა გიორგის „მოენის“ მოყვანა დაავალა. გიორგიმ ოცი რჩეული შემოიპირი შეარჩია, მათ შორის რამდენიმე ქართველი —

შალვა შალვაშვილი, ვანო ჯორჯანიძე, უმცროსი მეთაური ნიკოლოზ ბიძიაძე, შალვა ბალათურიძე, ჯგუფის მეთაურობა გამოცდილ მწვერავს და მონადირის — კონსტანტინე ზასუხოვს დაავალა, მაგრამ თვითონაც გულში აღარ მოუთმინა და ბრიგადის მეთაურს ნებართვა სთხოვა, შეეყვანებინა მწვერავებს.

ღამის წყვილადღი ფრთხილად შიბიჯებდნენ ლომებზე ბიჭები. ადვილი როდი იყო მტრის ზურგში შესვლა და იქიდან „მოენის“ წამოყვანა. გათენდა. ტყეში ჩასატრებელი მწვერავების წინ ხელის ვულვიით ვადაიშალა პატარა ზეტორი, რომელიც ერთი სწორი ქუნისაგან შედგებოდა. მთელი დღე ზურავდნენ ზეტორს, მერე დაასვენეს: მოწინააღმდეგის ერთი ოცეული მანქანა უნდა ყოფილიყო იქ განლაგებული. პირისპირ შეხვდა არ შეიძლებოდა.

დაღამებისას სოფელში სროლა ატყდა. მეორე დღით შემზარავი სურათი დაინახეს მწვერავებში. ბოქვებზე ვიღა საბჭოთა აფაშიანების გვიანები. შერისძიებით გულანთებულებმა გადაწყვიტეს, რაღაც უნდა დაეღოშოდნენ, გვიანდგურებშია ზეტორში გამაგრებული პიტრბერელები.

შუადღისას კონსტანტინე ზასუხოვმა თავის პატარა რაზმთან ერთად გააღწია ტყის განაპირას და იქ ვახუშე იპოვნა 12 — 13 წლის მტრარალი ბიჭი — ვოკა ბებერლინი, ვოკამ ტირილით უამბო „ძია მწვერავებს“, რომ როსტოვიდან ევაკუაციის დროს გზაში დედა და პატარა და ყუმიარებისაგან დაღუპვოდნენ, ზოლი ძმა — აფრამეტი წლის ვიფია წახუნდა დავებრტათ გერმანელებს. გამხდარ ბიჭს დაჰაღებთ ჩამოდიოდა ცრემლები. ვუელა მოეფერა უპატაროდ დარჩენილს.

ვოკამ დაწერილობით უამბო მეთაურს, რომ გერმანელებს ყოველ კვირა ქვიფს მართავდნენ და ისე იღუმებოდნენ, რომ ერთმეორეს ვეღარ ცნობდნენ. ბიჭმა ზუსტად აიკვია ზეტორში საგუნდავითა რიცხვი და მათი განლაგების ადგილები. ზეტორში დაახლოებით 40 — 50 ჯარისკაცი ყოფილიყო ობერ-ლეიტენანტის მეთაურობით. დაკუნებმა აღარ შეიძლებოდა. გიორგი ბილანიშვილმა მწვერავთა ჯგუფი სამ წაწილად გაყო.

პირველი ჯგუფი ლეიტენანტ ზასუხოვის მეთაურობით ზეტორში მარჯვენა მხარეიდან უნდა შეესულიყო, მარცხნიდან კი ნიკოლოზ ბიძიაძის ჯგუფს უნდა მიეტანა იერიში.

— შუა ჯგუფს შე და ვალანია ბებერლინი გაეფაღებოთ, — ბრძანა ბილანიშვილმა და ვოკას შეხვდა. ვოკას თვალში გაღებწყინდა. გამხდარად, ფერმკრთალი სახე აუვარდისფერდა, წელში გასწორდა, ხელები დამუშტა, გიორგი და მისი მებრძოლები მიხვდნენ ბიჭის მღელვარებას: მას საუთარი ანგარიში ჰქონდა გადაითივლებ-

თან, ბედნიერი ბავშვობა რომ წაართვის და დაამბუს.

გერმანელები

ოპარაცია ზუსტად ღამის სამ წამოწყდნენ. მწვერავებში უხმად მოხსნეს გერმანელი გუნდები. ჩაუშმაღათ ქვიფი დაუპატივებულ სტუმრებს. ატყდა სროლა. მწვერავებში პიტრბერელების უწყვეტობა გაეღიტეს. ამისობაში გათენდა კიდევ. სიბარტლისაგან ატირებული ხეტორებები გულში იყარდნენ მხსნელ წითელ არმიელებს.

ამ საბრძოლო ოპერაციის ბრწყინვალედ ჩატარების გამო გიორგი ბილანიშვილის მეომრებიდან რვა კაცი დააკვლდნენ, მეთაურს მიაოროს წოდება მიანიჭეს. ვოკა ბებერლინი კი დივიზიის სარდლობამ სვეროვის სამხედრო სასწავლებელში გაგზავნა. ახლა იგი უკვე მიაორო და ერთ-ერთი სატანკო ნაწილში მსახურობს.

1943 წელი, ჩვენმა ჯარებმა გაათავისუფლეს ქრანსოდარი, როსტოვი, პოლტავა და დნუპრს მიაღწენ. დივიზიის სარდლობის ბრძანებით პოლკში შეიქმნა საიერიში ჯგუფები, რომლებიც დნუპრის მარჯვენა ნაპირზე — კრემენჩუგის რაიონში უნდა გადამსხდარიყვნენ. უნდა გაეშვებინათ პოლკდარი და უბრუნედეყვით პოლკის მარჯვენა ნაპირზე გადისკლა.

პოლკის მეთაურის თანამეწყეს, მიოორ გიორგი ბილანიშვილს ერთ-ერთი საიერიში ჯგუფის უფროსობა დაევილა. გიორგიმ სწრაფად შეარჩია ოცდაშვიდი მეომარი. როგორც ყოველთვის, გიორგის ახლაც თან ახლდნენ: ნიკოლოზ ბიძიაძე, გენადი ბონიშჩიკოვი, ვასილ გლუხოვი ვიტალი დიკოვი, ნიკოლოზ პოლტავსკი და სხვები.

დასით სიარულს ვრიდებოდნენ, ღამით მიიწევდნენ წინ. მწვერავები დაწინაურდნენ. მალე გიორგის მოახსენეს, სულ ახლოს პატარა სოფელიაო. შუიღამისას ორი გერმანელი გუშვი უხმოლ მოსეს და სოფლის თავში პატარა სახლის კარზე მიაკაქუნეს. ბრახუნზე თეთრწყვია მოხუცი გამოვიდა. ვიხზარა მოხუცმა საბჭოთა მეომრების დანახვებზე.

— დროა, შვილებო, არწივებო, ამ უწმინდურებისაგან გაათავისუფლოთ ჩვენი წმიდა მიწა, — ამბობდა გახარებული მეზიდური, პაპა თედორე.

— დმტრთმა ისე არ მომკლას, რომ ამათ გაეღეტას ვერ მოვესწრო! — მერტზე ხელის პაგუნით ეუნებოდა აცრემლებული მოხუცი მოთერიშეებს.

გვერდით შენობაში გერმანელები ყოფილიყვნენ დამინაეებულნი. — სულ 15 — 20 მოსახლე ვართ შვილო ამ სოფელში და უსუსური მოხუციები, ქალების და ბავშვების საწამებლად საპიტრბერეული კმაროდაო...

თვალისდახამახამებაში „აიყიანეს“ სამივე გიორგის ბიჭებმა.

სექტემბრის თბილი, მთვარიანი ღამე იყო. მღორედ მიედინებოდა დნებრი. მებრძოლები მღუმარედ ისხდნენ ჰაბა თედორეს მიერ ნაშონ ნაგებში. მშვიდობიანად გადასხდნენ ისინი დნეპრის მარჯვენა ნაპირზე და ხშირ ტყეს შეიფარეს თავი.

გენადი პონომაროვმა ჩვეული სისწრაფით „აღ-შოაინა“ და მოიყვანა „მოეცა“. შიშისაგან ფერ-მისდლი გერმანელისაგან გაიფეს, რომ მტრის ნაწილები დასახლებული პუნქტის — გრიგორი-ვესისაკენ მიემართებოდნენ. სასტიკი ბრძოლა გაიმართა. გერმანელებს მასველი ჯგუფები მოს-დიოდნენ. მაგრამ მოიერაშებმა მოზღვავებულ მტერს სძლეო, გაუღრეს და პლაცდარში შეი-ნარჩუნეს. დნეპრის მარცხენა ნაპირზე მოუთმენ-ლად მოელოდნენ ცნობას მოიერაშე რაზმების შესახებ და აი, ეფერში გიხსმა მაიორ გიორგი ბილანიშვილის რადისტის ვაგაკური ხმა:

— თერგი! თერგი!.. შე ვარ არწივი... შე ვარ არწივი...

— აივ ერთი ნაბიჯი უკან, მოვლივართ ბი-კებო!

აპარატთან თვით დივიზიის მეთაური პოლკო-ნიკი სერგეი მონახოვი ღაბარაკობდა. შუალაში-სას ცაში სრიალით აიჭრა შესუხნა. ეკვი არ იყო, დივიზიის მეწინავე ნაწილებმა დნეპრის მარჯვენა ნაპირზე იწყეს ვადმოსვლა. რადიოთი გადაცემული კორდინატებით ჩვენმა შორისსრო-ლელმა ქვემეხებმა და ავიაციამ ძლიერი დარტ-ყმა აგმა პიტლერელებს. დივიზიისათვის გად-მოსვლა რომ გაეადვილებინა, გიორგი ბილანიშ-ვილმა გადაწყვიტა მტრის დარტყმა თვითონ მი-ეღო. ტვიდან გერმანელების ჯგუფი გამოჩნდა. გიორგიმ მათ ტყვიამფრქვევის ჯერი მიიყოლა. თანდათან თხელდებოდა გიორგის ჯგუფი. მაგ-რამ ტყის ნაპირს გროვად ეყარა დაბოცილი პიტლერელები, ცუცხლები ისეე მოიწყედნენ წინ. აი, გიორგის ხელმარცხნივ მწოლიარე ორ საბჭოთა მებრძოლსა და მტრის ჯგუფს რამდე-ნიმე ნახაჯილა ამორებთ. ახალგაზრდა მოიერა-შეები ვერ ხელდავდნენ მტერს. მათი დაღუპვა თითქმის გარდევალი იყო. მაგრამ გიორგიმ წა-ზიოწია და ხელუფმარა ესროლა. უთანასწორო

ბრძოლაში საბჭოთა მებრძოლებმა ასამდე გერ-მანელი გამოსალმეს სიკოცხლეს. ასე დაიკავეს და გაამარჯეს ბილანიშვილმა და რვა მებრძოლმა მთელი პოლ-კის პლაცდარში.

დივიზია უტარიის მიწაზე ბრძოლებით მთა-წევდა წინ. გააფთრებულ შეტაკებებში გიორგის თითქმის მივიწყდა კლდე სექტემბრის თბილი, მთვარიანი ღამე, მოდულდუნე დნეპრი და მისი მარჯვენა ნაპირისათვის სისხლისმღვრელი ბრძო-ლები.

ერთ-ერთი ბრძოლის დროს გიორგი ბილანიშ-ვილი პოლკის უფროსს — პოლკოვნიკ ნიკოლოზ შევჩენკოს ცვლიდა. მოახსენეს, ერთმა ათსე-ულმა მტერს შემოტევის შედეგად უკან დაიხიაო. გიორგიმ თვითონ დასძრა ზატალიანი ავარიშე. ის იყო მტერი უკუაქციეს, რომ პიტლერელმა სნაიპერმა ნიშანში ამოიღო ახოვანი მეთაური და ტყვიებით უბა გაუხერცა.

საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს 1944 წლის ათი იანვრის ბრძანებულებამ პოსტილაში მოღუსწრა გიორგი ბილანიშვილს — სარდლობის დავალებების სანიშნოდ შესრულებისა და გერ-მანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლებში გამოჩენილი სიმამაცისა და გმირობისათვის მას საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიენიჭა.

გადაიარა ომის გრიგალმა. საშრობლომ მიიშე-შა ომით მიყენებული კრილობები.

ბრძოლის იმ ცხარე დღეებში გიორგი, რო-გორც კი მოხსელთებდა დროს, საბრძოლო დღე-უტრებს წერდა. ახლაც სათუთად ინახავს დავით-ლებულ რვეულებს და ყოველ გაზაფხულზე, რო-ცა ბუნება იღვიძებს, ხალხი გამარჯვების დღეე ზეიმობს, იგი ფრთხილად გადამლის ბრძოლებში ნატარებ ამ ფურცლებს. მესივე ნაკლები დაფფა-რავს ზოლზე მაღალ შებლს ომგადაბლოდ ვაფ-კაცს.

საბჭოთა კავშირის გმირი პოლკოვნიკი გიორგი ბილანიშვილი ახლა თბილისის ოქტომბრის რაი-ონის სამხედრო კომისარია. ის მთელ ენერჯიანა და გამოცდილებას ამბარს საბჭოთა საშრობლოს ძლიერების განმტკიცებას.

ზურაბ კაკაბაძე

მიყვარდი, როგორც ლექსის სტრიქონი,
დაუფიქსარი და წინანდელი...
არ ვიცი, შენში მე მოვიგონე,
თუ სილამაზე იყო ნამდვილი.
მიყვარდა აზრით ჩანაფიქრალი
და ნისლიანი თვალების ძილი;

იყავი, როგორც შეუქი მიმქრალი
და მოსროლილი მთვარისგან ჩრდილი.
მიყვარდა შენზე ლექსის სტრიქონი,
გულს დაჩენილი მწუხრის ლანდივით...
არ ვიცი, შენში მე მოვიგონე,
თუ სილამაზე იყო ნამდვილი.

მიძინებული და ვერცხლისფერი
დასავლეთისკენ წასული მთვარე,
გაფითრებული, ბნელი ცისპირი,
მიწის სურნელით დამთბარი ქარი.
თვალეების ნელი ფერმიხდილობა,
ოცნებიანი წუხილის სენი...
აკვირებული ტანზე ჭრილობა:
განუკურნელი სიშორე შენი.

თვალეებს დავხუჭავ, ისე მივიწეე,
შენი მხურვალე სუნთქვა მომესმის...
ვერ იქნა, მაინც ვერ დაგივიწყე,
მაინც დარჩები უახლოესი.
მიძინებული და ვერცხლისფერი,
დასავლეთისკენ წასული მთვარე.
გაფითრებული, ბნელი ცისპირი,
მიწის სურნელით დამთბარი ქარი.

ღამეა ბნელი და თვალედახუჭული;
ბაღში წაშლილია ჩრდილივით ბაზიცი.
შენ ოდნავ მოგესმის ფოთლების
ჩურჩული
და ქარის შრიალი ნახევარხმაზე.
და როცა ბაღიდან ამდგარი წარსული
მოგძახის ქარივით ნახევარხმაზე,
თვალეები გქონია მარტო სინანული
და ვარსკვლავებივით ცრემლებით
სავსე.
მოგძახის წარსული გულში დამარხული

და გულიც გქონია ცრემლებით
პირსავსე...
როგორც სიმღერა და როგორც
გაზაფხული,
როგორც სიყვარული ძველი და
ძვირფასი,
როგორც სატყევეარი, მკერდზე
დაჩენილი,
ოდნავ დანახული ჩრდილივით ბაზი...
თვალედაბრმავებულ ბაღში
დარჩენილი
მოგძახის წარსული ნახევარხმაზე.

ფერადებად დამსხვრეული მზე
გაჩვენონ
და ქვეყანა მზის ლაქებით შენათფერი,
შენ იტყოდი: სიზმარია ჩემს გარშემო,
სიზმარია, სიზმარია ყველათფერი.

გრძნობდი მუდამ: დალილ თვალეებს
ლანდი ლანდზე
ვეკრის, როგორც ჯვარს ობობა...
სულ ერთია: სულ სხვადასხვა ფერი
სჩანდეს

და გულივით ფეთქდეს ყველგან
 არსებობა,
 სულ ერთია: სულ სხვადასხვა
 სახელების გრძელი რიგი,
 ვარსკვლავები ცის თაღებში
 შენაფრენი...
 შენ ერთი ხარ და შენს ირგვლივ

სიზმარია, სიზმარია ყველაფერი.
 და იტყობი: შენს გარშემო
 თუ ფიქრი და სიზმარია ყველაფერი,
 უფრო მეტი ბრწყინვალეების მზე
 გაჩვენონ
 და ქვეყანა უფრო ძვირფას
 ფერადებად შენაფერი.

მე ვიცდიდი საღებოსოდ და
 სანექტაროდ
 და ოცნებას ფრთები ჯერ არ გაეშალა,
 როცა შენი სიახლოვე სანექტარო
 იგრძნო ჩემმა მარტოობის კაეშანმა.
 ქარი, ქარი და ფოთლები ქარდაქარი,
 ქარი, როგორც ფრთაგაშლილი არწივი...
 შენ ეს გული სასმისივით გადაჰკარი,
 მაინც შენით პირსავესეა ყანწივით.
 მზე ამოდის ანდა უკვე ამოვიდა.

ცეცხლში დაწვეს, დარჩა ცეცხლის
 ლადარშივე...
 მოვალ შენთან და სიყვარულს თან
 მოვიტან,
 თუ ამ გზებზე უშენობას გადავჩი მე
 ქარი, ქარი და ფიქრები ქარდაქარი,
 ქარი, როგორც ფრთაგაშლილი არწივი,
 შენ ეს გული სასმისივით გადაჰკარი,
 მაინც შენით პირსავესეა ყანწივით.

ცა დარღვეული, ვარსკვლავთვალემა,—
 როგორ მიცქერის ცა მოშურნალი...
 ამოიწია შორით მთვარეშაც
 და ნიავს მოაქვს მიწის სურნელი.
 მე მზე მახსოვს და ცეცხლის გაჩენა,
 ვიცოდი, მთვარით ფერს რომ იცვლიან..

კარგია მუდამ ბაღად დარჩენა,
 ბაღლი რომ იყო, თუ შეგიძლია.
 ამფეთქებია გული ვარდივით,
 მე სიყვარული როცა მიცდია...
 კარგია, როცა შეგიყვარდება
 და სიყვარული თუ შეგიძლია.

ხელოვნების შოკაშუღ ძეგლებთან

გავდივართ ამ ვეშაპ ხიდზე, ვსურდებით სპეციალურად მოწყობილ გასაჩერებელ ადგილებზე და ვათვალიერებთ ხელისგულეებით ჩვენს თვალწინ გაშლილ სტოკჰოლმის ვრცელ პანორამას. ამ ხიდიდან მთელი სტოკჰოლმი ძალიან ნათლად ჩანს. ყველა სახლის სახურავი შავია და, როცა ზევიდან დასცქერო, სტოკჰოლმი შავ ქალაქს მოგაკონებს. ხელმარცხნივ რატუნას ცნობილი შენობა კვლავ გამოჩნდა ცაში ატყარცნილი მოოქროვილი ემბლეზით. სამგზავრო მატარებელმა გაიარა ქალაქის ქუჩების გადაკვეთით. გარეგნულად უფერული ჩანს. სტოკჰოლმის ფერების, რეკლამებისა და ილუმინაციების ფონზე ეს მატარებელი თითქოს კონტრასტია.

ძალიან გვიინტერესებს ენახოთ ძველი სტოკჰოლმი, ვინაიდან გავებული ვეაქვს, რომ შედეგები ყველა ტურისტს უჩვენებენ ქალაქის სწორად ამ ნაწილს. სტოკჰოლმელებისათვის იგი ქალაქის რელიკვიაა.

ვიწევით ამ ვიწროქუჩებშიანი, შესაბამისი ნებისათვის დამახასიათებელი ვერობული ქალაქის მინიატურის დათვალიერებას და ჩვენს წინ აღიმართება „ოქროს“ სახელწოდებით უძველესი შენობა, რომელშიაც ახლა სასადღოა მოთავსებული. აქვეა ძველი ბანკის შენობა.

ავდივართ ვერობაში ყველაზე ვიწრო მაღალი ქუჩით, რომლის განი მხოლოდ 90 სანტიმეტრია და ვაკეთებულა მე-14-15 საუკუნეებში. ორი კაცი ძლივ გაივლის მხარდამხარ. ამ ქუჩას ეწოდება „მორატენ ტროტუცეს გრანდ“. ორივე მხრივ სამსართულიანი ძველი შენობები თერმე გუფთონდა იმდროინდელ დიდ ვაჭარს, რომლის სახელსაც ეს ქუჩა ატარებს. იქვე დგას მე-15-16 საუკუნეებში აგებული ძველი შენობა. იგი საკმაოდ მოზრდილია. ამ სახლში რომელიღაც დიდი მხატვარი დაბადებულა და ამიტომ მას ძალიან უფრთხილდებიან. ერთ სახლს წარწერა აქვს, რომ იგი აგებულია 1630 წელს.

ჩვენ ვვღვავართ პატარა მოედანზე, სადაც სკოლიდან გამოსულნი ბავშვებს ყრამული ისმის. შედეგი მოწაფეები გრამობენ, რომ ჩვენ უცხოელები ვართ. გვეხვევიან და სამახსოვროს მოითხოვენ. ვუბრაგებთ ღია ბარათებს ჩვენი ქალაქების ხედებითა და ფერმწერული სურათებით. როცა ერთერთმა ჩვენგანმა 12-14 წლის ღამაზ ბიჭუნას კრემლის ხედიანი

ღია ბარათი მისცა, მან აღტაცებით წამოიძახა: „მასკაუ“, „მასკაუ“ და თავის ტოლებს სიხარულით აჩვენა. იცნო მოსკოვის კრემლი და წითელი მოედანი. გიღმა გვიჩვენა პატარა მაღაზია, რომელიც 300 წელია სწილენაშით ვებრობს. მაღაზიას წარწერა აქვს „კოოპერაბუდე“.

გავაჩერეს გერმანული ველესიის შენობის წინ, რომელიც აგებულია 1609 წელს. ამ უბანში სახლები 700-ზე მეტი წლისაა. გავედით „დიდ მოედანზე“. იგი მე-15 საუკუნის სტოკჰოლმისათვის მართლაც დიდი იქნებოდა, მაგრამ ახლა, თანამედროვე ქალაქის მასშტაბში, იგი ისე გამოიუტრება, როგორც მერცხალი გელდეს შორის. ამავე უბანშია ნობელის ბიბლიოთეკა, შენობა, სადაც იხილავენ და ანიჭებენ ცნობილ ნობელის პრემიას.

ძველს სტოკჰოლმში ყოველ შენობას თავისი ისტორია და მისთვის დამახასიათებელი დანიშნულება აქვს. დიდი ველესია, რომელიც დაახლოებით 1200 წელს აეგიათ, იმით არის საყურადღებო, რომ აქ ზღეზობდა შედეგი შედეგების კორონაცია. ცოტა კიდევ გავიარეთ და ვიწევით მეფის სასახლის დათვალიერებას. ეს სასახლე 1794 წელს აუშენებიათ, მას შემდეგ, რაც ძველი სასახლე სტიქიურ უბედურებას — ხანძარს დაუწევავს. სასახლე აუშენებია კარლს XII, არქიტექტორ თიორინის პროექტით. ახლაც აქ ცხოვრობენ შვეციის მეფეები და მათი შთამომავლები სახლობიანთ.

გზოში შესვლისთანავე ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ოთხმა ძველებურმა ზარბაზანმა, რომლებიც დგას მეფის სასახლის დაცვის ახლ. შვეციის ალანდელი მეფის გუსტავ ადოლფ მე-4 მანქანას 2 კაცი იცავს.

თავისუფლად დაუდივართ გზოებში, ვათვალიერებთ სასახლეს გარედან, ბინოკლითაც ვუბურებთ მრავალრიცხოვან ფანჯარებსა და კარებს, ბევრი ფოტოგრაფირებასაც ახდენს, მეფის დაცვა კი ჩვენგანში სრულიად გულბნობილი, უბრაულებასაც არ ვაქცევს.

გავედით საკმაოდ მოზრდილ მოედანზე მეფის სასახლის გვერდით. მოედანზე დგას დიდი ობელისკი, რომელიც გუსტავ ადოლფ მე-3 აუშენებია და სახელწოდებად „მშვიდობის ობელისკი“ მიუცია. აქ, ამ ობელისკთან, ჩვენ გარს შემოგვეხვივნენ სკოლებიდან მომავალი ბავშვები, რომლებმაც, მიიღეს თუ არა ჩვენთან სამახსოვროდ ღია ბარათები და სამყარედ ნიშნები — „მშვიდობა მსოფლიოს“.

* გაგრძელება. •• „მნათობა“, № 4.

დაგვიწყეს ზელების ქნევა, სიხარულის ტრიპტიკული გამოედევნენ ჩვენს ავტომანქანებ: და სანამდე შევიდლოთ გამოგვაციოლეს. შეუძლებელი იყო გუშუბ არ გვეფიქროთ: ნეთუ დღევანდელ მსოფლიოში, რომელმაც უკანასკნელი 40 წლის მანძილზე ორი დიდი ომი გადაიტანა, ვნით გამოეთქმული ტანჯვა, ადამიანთა უთვალავი მსხვერპლი ნახა და ზღვის ოღენა ცრემლი დაღვარა, კიდევ მისცემენ ხალხები ნების რომელიმე ავანტიურისტს თვის დაატეხოს კაცობრიობას კიდევ უფრო მეტი საშინელება? ნეთუ ასეთი ცქრილა ბავშვები — ბიჭები და გოგონები ატომის ცეცხლში უნდა გიხეიონ? რა კანონს ან რა ინტერესს შეუძლია გამამართლოს ჩველი ბავშვების უდანაშაულო ხოცვა-გლეხვა და კულტურის უდიდეს მონაოყრატა მოსპობა?

სტოკჰოლმს მორალური უფლება არა აქვს ეს არ ესმოდეს. მშვიდობისაკენ სტოკჰოლმის ცნობილი მოწოდება ზომ მის სახელთან არის დაკავშირებული.

ისევ ჩვენს პატარა გამცილებლებს ვეკვირდები. შინდა მათი სახეები დავიმსახვრო. ლამაზები და გულდიანი არიან. ბავშვები, რომლებიც გვაცილებენ, ღარიბულად არიან ჩაცმულნი. თამბიუ შეუტყრსკვი აჭეთ. თიუქმის ვერსად ვერ ვნახე მოწყაფე კარგად ჩაცმული და ახალი თმავაპარსული. უცნაურად შეჩვენა ეს სტოკჰოლმის საერთო ფონზე.

საკმაოდ დაღლილები ავდივართ გემზე საღილისა და მცირე შესვენებისათვის. შესვენება ახლა მართლაც ძალიან საჭიროა...

3 საათზე ვავდიართ მალბორიბის დასათავსოვრებლად. მივიყვანეს ერთერთ ყველაზე მორჩილ უნივერსალურ მალბორიში. იგი ზეთსაბოლოდანი და საბოლოებს შორის ასახელებად კობს ნაცვლად ესკალატორები დაუდგამთ. ვიდრე მალბორიში შევიდოდით, ცენტრალურ ქუჩაზე დავინახეთ ოლაბლაბებული ბაზარი, სადაც ყოველგვარი სურსათი, პროდუქტი, ხილი იყიდება. ესეც უცნაური მგზვენი, გვეგონებოთ, თეატრის სცენაზე ბრეტეორული ბაზარი მოეწყვიათო. ღამით ბაზარი იხრებოდა, და მის წყველად სრულიად თავისუფალი მოედანი ჩნება, თითქოს იქ არავითარი ბაზარი არასოდეს არ ყოფილა. იღებენ ყველაფერს, გაღასახურაქსაც ეი. კილოგრამი კიტრი 5 კრონი დავეიდასეს — ე. ო. ერთი დოლარი. ეს საშვარდ ძვირია, საერთოდ აჭაურ ფასებთან შედარებით, მაგრამ იმით ავსვენით, რომ, ილბათ, შემოდგომის მიწურულში სეზონურ ბოსტნეულსა და ხილზე ფასები აწევლია.

მალბორიში ნერვიულობა არ იგრძნობა. გამყოფელები, მიუხედავად მყიდველთა მასის სიმრავლასა, ნელა, დინჯად, აუჩქარებლად შეიფუთავენ და საერთოლო ქვითარსაც მოგვიყენ.

უკან დაბრუნებისას სტოკჰოლმში უკვე საღამოს ბინდში იყო გახვეული. იღმინაკივებით, ვეებერთელა რეკლამებით და დღეს განათებით ციმციმებდა. გემზე ყველამ ტანსაკმედის გამოსაცვლად, დღეს ხომ სამეფო ოპერის თეატრში უნდა წავიდეთ ბიზეს ოპერა „კარმენზე“.

7 საათსა და 30 წუთზე მანქანებში ესდებოდით. რამდენიმე წუთის შემდეგ ოპერის თეატრის წინ ვართ და შევდივართ ვესტიბიულში. დიდი კობით ავდივართ პარტერის კორიდორში. მე და ჩემს მეუღლეს მეოთხე რიგში გვიყავია ადგილები. ცენტრში მოვხვდით და ვთვალავრებთ სამ იარუსიან, მოოქროვილ დარბაზს. თეატრის შენობა არა მარტო ჩვენი ოპერის შენობაზე, არამედ, რუსთაველის თეატრზე უფრო მცირე მოცულობისაა. 700-750 კაცი დაეტევა ვაკუიკირდა, რომ ოპერის სცენის წინ ფარდას კაროეკანი აქვს ჩამოფარებული. არტომ? — ერთი წუთიც არ გასულა და დაიწყეს დამაოზიტევიბის ჩვენება და გვიჩვენეს: რა ფირმის ავტომობილია კარგი, რომელი საბონი, საათი, კარმენის როლის შემსრულებელი, სელის სკამი, ველოსიპედი, საოჯახო ნივთები, ავეჯი, საწოლავაგე, კოსტეტი, ქსოვილი, სვედინარები, ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რაც მზადდება და რაც იყიდება. სამეფო თეატრშიაც კომერციაა.

რამდენიმე წუთის შემდეგ დაიწყო ბიზეს გენილური ოპერა „კარმენა“ და მისი მომავლოდებულა უვერტიტერის აკორდებმა დაფარეს მთელი დარბაზი.

ორკესტრი ძალიან კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს. თუ ყველაფერი ასე კარგია, მაშინ „კარმენის“ ერთერთ საუკეთესო დადგმას ვნახეთ და მულომანის წყურველსაც დაივიწყოფილდით.

იი დამთავრდა უვერტიტორა და ფარდა გაიშალა. პირველი მოქმედების დეკორაცია ისეთია, რომ მალალ შეფასებას ვერ მისცემ. ცუნიგა და მორალესი ჩვეულებრივია, როგორც ყველგან გვიჩახავს. მაგრამ შაოშინიკოვისა და ხომამეორიბის ცუნიგა მინცა ცაცოლებით უკეთესია. გამომჩნდა ხოზე — მსახიობი არნე უენდრიკსენი. თანდათან უკეთესი ხდება. მიქაელასთან სცენა კარგად ჩაატარა. ხმაც კარგი აქვს. არტიტული შესრულება მშვენიერია. ნამდვილი ხოზეა. მისი გაგება თითქმის არაფრით არ განსხვავდება ხოზეს პარტიის ჩვენი გაგებისაგან. იგი უბრალოა, მართალი, მიქაელაზე გულწრფელად შეყვარებული და მოხუცი დედის ნაზად მოყვარული შვილი. სახეც კარგი აქვს, ტანი საშუალო, ბრგე და ამტანი.

ქენდრიკსენის ხოზეს გამოსვლამ იმედი მოგვიცა, რომ „კარმენის“ დღევანდელი სპექტაკლი კარგი უნდა იყოს. მთავარი ახლა კარმენია. შემდეგ ესკამილით. მიქაელას შესახებ

არაფერს ვაშობ, ვინაიდან ინგებორჯ კელ-
გრენის მიქელამ პირველი გამოსვლისთანავე
ცხადოს, რომ იგი შექდებს ბოლომდე შერჩეს
თავის როლს. „კარმენი“ თუ ეს ოთხი მოჭ-
მედი პირი თავის სიმადლებზე, მაშინ ოპერის
წარმატება უზრუნველყოფილია. ბიზეს შიველი
ნაწარმოები ისეთი ხასიათისაა, რომ ვერ ით-
მენს ამ ოთხდანი რომელიმე ერთი მათგანის
სუსტ შესრულებას, თუმცა შე დღემდე არ
შინახავს „კარმენის“ ისეთი დადგმა, რომე-
ლიც ოთხივე როლში სასურველ შემსრულე-
ბელს იშოვიდა. ბოლო წლებში მხოლოდ ერთ-
ხელ მახსოვს ზაქარია ფალიაშვილის ოპერის
თეატრში სრულყოფილი ხოზე — უზრუნოვი
და ასევე სრულყოფილი კარმენი — ვერა
დავიდოვა.

მოუთმენლად მოველით კარმენის პირველ
გამოსვლას თავისი შესანიშნავი არიებით. კარ-
მენის როლს ასრულებს შსაბიბი კერსტინ
მეუერი. შიველი შთაბეჭდილება ქრება, როცა
პირველივე ექსტოთა და მიმოიკეთ კერსტინ
მეუერი კარმენს ასახიერებს, როგორც უკა-
ნასკნელ საზღვრამდე მიიულ ადამიანს. შისი
სახის გრძობა და მიმოიკეთ კოკა-კოლას ბოთლ-
ზე გამოსახულ შანსონეტკას უფრო მოგაო-
ნენთ, ვიდრე სიციხელით სასვე ბლასტიურ
კრემენს. კერსტინ მეუერის კარმენს, მართა-
ლია, შიძრბობა, დინამიურობა, მგზნებარება
არ აქლა, მაგრამ ეს კარმენსიტა კი არ არის,
ხელიდან წასული ქუჩის ძალია. ხმაე სუსტი
აქეს. სახე სრულებით არა აქვს მიმზიდელი.
რა უნდა მოსწონებოდა ხოზე ასეთი კარმე-
ნისა? არაფერი. კერსტინ მეუერი შიველი
არსებით, შიველი ვატაკებით თამაშობს, მაგ-
რამ საევეო ხდება, რომ შას ძალა და ხმა
ბოლომდე შერჩებს. შიველი სახე ისეა ვახსნი-
ლი, რომ ოპერაში დისონანსი შეაქვს და
ანამბეღობას არღვევს.

შეორე მოქმედებაში კერსტინ მეუერის კარ-
მენი ვერც მღეროდა და ვერც ცეკვავდა.
პირდაპირ საციდავი ჩანდა, თუმცა სითამამე
და შიძრბობა არ აქვდა. უზრწყინვარული
ადგილი ტავერნაში უფერულად ჩატრდა. ჰენ-
დრიკსენს უყეთესი პარტნიორი რომ ყოლო-
და, ამ ადგილზე ის უფრო ძლიერია იქნებოდა.

მაგრამ ყოველგვარ მოლოდინს გადააქარბა
ესკამილის გამოსვლამ. ამ როლში გამოვიდა
სივრდე ბიორლინგა. ოდესღაც შას, აღბათ,
კარგი ხმა ქონდა, მაგრამ ახლა შისი ესკამი-
ლიო შიმეე სანახავია. ბიორლინგი ვტუობა
ხანში შესული მომღერალია. შას სცენაზე
სწორი შიძრბობაც კი უქირდა. ესკამილის
კოცხალი, აღზნებული, ვაკვაკური ხმა, მიხე-
რამობერა და ტორაიდორის ძალა შას სრუ-
ლებით არ შეუძლია განასახიეროს. ახლა ეს
მიკერს: კარმენმა რატომ გასცვალა შმეენი-
რი ხოზე ბუტაფორულ ტორეადორში? ბიორ-

ლინგის გამოსვლამ საბოლოოდ დამარწმუნა,
რომ დღევანდელი „კარმენი“ ყველაზე უფრო
სუსტი სპექტაკლია ყველა კარმენის შიძრბის,
რომელიც კი დღემდე შინახავს.

შიველი სპექტაკლის დეკორაცია ღარიბუ-
ლად გამოიყურებოდა. მესამე მოქმედებაში,
კონტრბანდისტების კლდეებზე გადასვლის
სცენაში, ესპანეთის ცა ჩრდილოელი მხატვ-
რის თავითი იყო დინახული. ცაზე მიეხატო
დიდი ვარსკვლავები ვეება სხივებით. ისეთი
ვარსკვლავები ჩანდა, როგორსაც 5-6 წლის
ბავშვები ხატავენ. ბევერ ჩვენს ამხანავს ვულ-
წრფელად გაეცინა ასეთი ვარსკვლავების და-
ნახავზე. სიცილს ბუნებრივი საფუძველი ქქონ-
და.

შეოთხე მოქმედება დაიწყო ბალეტით, მაგ-
რამ ეს ცეკვები ვაკილებით უფრო სუსტი
იყო, ვიდრე შეორე მოქმედებაში. ტავერნის
ცეკვა, რომელიც საშელო დონეზე იდგა, აქ
სულ არააიბნაშდე შივიდა. ვამახსენდა ჩვენი
ბავშვი. ის რომ დღეს ამ სცენაზე ვნახოთ,
როგორც იტყვიან, აღბათ, ღარბაში დაინგრე-
ოდა. სტოკჰოლმის სამეფო ოპერის თეატრს
ძალიან სუსტი ბალეტი ქქონია.

როგორ ჩატრდება უკანასკნელი სცენები?
იქნებ შეოთხე მოქმედებაში ისეთი რამ არის
გაკეთებული, რომ შიველ სპექტაკლს გვირგვი-
ნად დაედგება და მაყურებლის სულში ვარე-
ნილი ხარევიბა ამოივსება? შიოლიდინი არ ვა-
მართლდა. კერსტინ მეუერს ხმა სულ დაეკა-
რაგ, უკვე ვეღარ მღეროდა. ამ შღვომარეო-
ბაში აღმოჩნდა სივრდე ბიორლინგიც. ტორე-
ადორის საზეიმო ტანსაცმელში გამოწყობილი,
იგი შიუახლოვდა კარმენს ხარებთან სიბრძოლ-
ველად ვაცლის წინ, დაიწყო სიმღერა, მაგ-
რამ ეს სიმღერა უკვე აღარ იყო. შიველი
მოქმედება ისეა არნე პენდრაიკსენის ხოზემ
გაიტანა. იგი ჩვეულებრივად კარგი იყო ვო-
კალურადაც და არტისტული ოსტატობითაც.
ერთადერთმა შხოლოდ შან შესარეულა თავი-
სი როლი ბოლომდე ისე, როგორც დაიწყო.
ძლიერი მიმღერალი და ასევე ძლიერი აქტო-
რი ყოფილა.

ერთადერთი, ორკესტრის ვარდა, რასაც წუმს
ვერს დადებთ. იყო შასობრივი სცენები. რე-
ქისორს მასობრივი სცენები შართლაც ოსტა-
ტურად ვაუმართავს. შიველი სპექტაკლი შხო-
ლოდ იმით ვამოირჩეოდა, რომ კარგი იყო
ორკესტრა, რომელიც საამოდ ვღერდა და ბი-
ზეს „კარმენის“ შესიკალურ ტექსტს სასვე-
ბით სწორად, უნაკლოდ ვაღმეოვეემღვი; როგორც
ვთქვით, იყო მასობრივი სცენები თავისი და-
მეწილობით და ხოზეს რაღში შსაბიბიო არნე
პენდრაიკსენა.

„კარმენი“ დამთავრდა 11 საათსა და 30
წუთზე. შთაბეჭდილება სუსტია. ვარეთ ვამო-
ველით და ვხვდავთ ძლიერ ნიასლს. შიველი

სტოკჰოლმი ნისლა და ბერესშია ვახვეული. აღარაფერი ჩანს. ქალაქი ნისლა შთანთქა. როცა ვეშე ავედით, გვითბრეს, რომ სტელი ნისლის გამო ჩვენ 12 საათის ნაცულად მხოლოდ

დილის 5 საათზე ვივალთ სტოკჰოლმის ნავსადგურიდან. ასე რომ მთელი ღამე უნდა ახლა უკვე ნისლიანი სტოკჰოლმის ქუჩებში გერში ვიქნებით.

შვეიცია, 6 ოქტომბერი

დილის 9 საათსა და 25 წუთზე გვმა დატოვა უანასენელი ფიორდი და შუა ზღვაში გავიდა. 20 წუთის შემდეგ გამოჩნდა კუნძული გორლანდი, რომელსაც გვერდი ჩაუტარებო. ბანოკლით კარგად ვარჩევდით მოპირდაპირე მხრით კუნძულის ახლოს შვეციისაკენ მიმავალ გემებს. თვით კუნძულზე კარგად ვეაჩივით ვალესიების აწვერალი გუმბათები და შუქურები. სულ ბოლოს გამოჩნდა კლდოვანი ნაპირი, რომელიც შხის სხივებზე სპილენძისფრად ბრწყინავდა.

ურბიდებს იქცევს ბალტიის ზღვის ფერი. იგი მთლიანად შვია და ფიქრობ, რომ სახელწოდება შვია ზღვა მას უფრო შეესაბამება.

სალამოს 8 საათზე ვავიარეთ კუნძულ გორლანდის ნაპირები. 10 საათზე გვიჩვენეს კინოსრათი „საქმე № 306“. მომწერა. კარგი სურათი ყოფილა.

მთელი დღე მშვიდად ვავატარებთ შეგობრებთან საუბარში, მისლათსა და გემბანზე საბურღში, როგორც დამსვენებლებს შეჰყვით.

ბალტიის ზღვა, 7 ოქტომბერი

ისევ გაშლილ ზღვაში ვართ. ყოფილა „მაგდალინა“, ახლა კი ჩვენი „აპოლო“, შედგრიად მიაპაზს დიდ ტალღებს და ნიდერლანდებისაკენ მიეშვრება.

უკვე ვავიარებთ კუნძული ბორნჰოლმი. სრულად არაფერი გვიჩანავს. 9 საათსა და 40 წუთზე ახლოს ჩავვიარა ჰამბურგის სატვირთო გემმა „სანტა ურსულა“. აღბათ სტოკჰოლმში მიდიოდა. გემბანზე არავინ ჩანდა. მხოლოდ ახლა შევნიშნეთ, მთხედრავად იმისა, რომ ნაპირები არა ჩანს, დიდი შენობები თითქოს ზღვაში ამოსულა. მირაყები ხომ არ არის? ზღვა და უღანო ხომ მირაყებითაა განთქმული.

12 საათზე უკვე გამოჩნდა დსავლეთ ვერმანის ნაპირები. 2—3 საათის შემდეგ ვანთქმულ კილის არხს უნდა მივადგეთ. აქ უკვე ძალიან ბევრი გემი ვვხვდებით.

ჩვენს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, როცა 1 საათსა და 20 წუთზე ხელმარცხნივ ჩავვიარა მეორე ჩვენსა სამპოთა გემმა „გატინა“. ჩვენი გემები ერთმანეთს საყვირებით მივსალმენ. ვუღ სიხარულით აივსო. მშობლიური ყოველთვის ძლიერია. ტყუილად კი არ უთქვამს გრიბოედოეს: „И дым отечества нам сладок и приятен“. „გატინას“ კემლი სახეში ვეცემდა, მაგრამ მართლაც „ტკბილი და სასაბოვნო იყო“.

„გატინას“ სალამი გადაეცეთ, ბედნიერი გზა ვუსურვეთ და სამშობლოსადმი თბილი გრძნობები ვავატანეთ.

3 საათზე კუნძულ ფუმარსა და დანიის ნაპირებს შორის ვავიარებთ. დანია ჩემს წარმოდგენაში ყოველთვის ჰამლეტს უკავშირდება. ამიტომ ვასაგებია ჩემი სურვილი — უფრო კარგად დავინახო დანიის ნაპირები მაინც. ორივე მხრივ ჩანს კლესიები, კემლის მილები, გარბის კობრებსები. მარჯვენა ლევენდარული

ჰამლეტის, ხოლო მარცხნივ გოეთესა და შილერის სამშობლოს ნაპირებია. მთელი 3 საათია ასე მივდივართ. მალე კილის არხში შევალთ და იქიდან შემდეგ გადავალთ ჩრდილოეთის ზღვაში.

4 საათსა და 30 წუთზე მარცხნივ ვხედავთ კუნძულ ლოლანდს.

დაღვივანეთ 5 საათის ნაცულად კილში 6 საათსა და 10 წუთზე ვიყავით.

შეგვიჩერეს! გვამზადებენ არხში შესასვლელად.

გემზე ამოდის გერმანელი ლოცმანი, რომელმაც ჩვენი გემი უვნებლად უნდა გაიყვანოს 90 კილომეტრიანი კილის არხით ჩრდილოეთის ზღვამდე. კილის არხი და მთელი ქალაქი ელნათურებშია, სინათლე სუსტია; გერმანელების ასე დიდი ქალაქი კილი ძალიან სუსტად არის განათებული. კილთან ჩვენ დაინახეთ ახალი მიფარე და პორტ ირაკლი აბაშიძეს მიეცეთ თემა: დაწერა ლექსი სათაურით — „ახალი მიფარე კილთან“. ირგვლივ ანათებენ ლამპიონები. ჩვენს გემს ევებებოდნენ სწრაფმავალი კატერაები, რომლებიც კილის არხში შესვლამდე „აობედას“ სიგნალებს აძლევდნენ.

სალამოს სრულ 8 საათზე კილის ნავსადგურში ვიდგებით. გემთან მოდიან გერმანელი ბიჭები, ახალგაზრდა ვაჟები და ქალები. ისინი ფილაქნებიდან კრეფენ ჩვენი მგზავრების მიერ გამოთვის მიწოდებულ ღია ბარათებსა და სამკრატის ნიშნებს. ფილაქნზე ქვის მოზაიკა წარჩევა, რომ ნავსადგურის მშენებლობა დაიწყო კიანტარ ეილემ მუორის დროს 1908 წელს და დამთავრდა ავლასხსენებელ 1914 წელს.

8 საათსა და 30 წუთზე კილიდან ვავდივართ. არხი ქალაქს ორად ყოფს. გერმანელები ორივე მხრიდან რუსულად იძახიან: До свидания!

კილის არხი, 8 ოქტომბერი

როცა გავიღებთ, გვეგონა კილის არხს ვა-
ცლუბული ვიყავით და ჩრდილოეთის ზღვა-
ში ვიყოფებოდით. მაგრამ დღის 6 საათსა და
45 წუთზე ისევ კილის არხში ვიდექით.

გემბანზე ავდით, თითო-ოროლა მგზავრი
დასერიწობს. მიღამოს ათეულიერებს. ორივე
მხრე გერმანული საბლემი ჩანს. მთელი ერთი
საათია ედგვიართ. ენერჯიულად მენაობენ
გერმანელი ბოკმანები, რომლებიც გემებს არ-
ხიდან ჩრდილოეთის ზღვაში გადასასვლელად
ამზადებენ. ჩვენს მარცხნივ ჩამწყრედდნენ სამ-
პოთა კავშირის სატვირთო გემები, აგრეთვე
პოლონეთის, იტალიის და სურჩანგეთისა.

ალიონზე მიღამო ვაღებებულა სახით ვცი-
ქერის. ეზოები მწვანავა. შემოდგომის სიყვით-
ლე აქ ხეებს ჯერ კიდევ არ უგრძნიათ. 7
საათსა და 40 წუთზე ეტოვებთ კილის არხს
და ჩრდილოეთის ზღვაში შევდივართ. გერმა-
ნელი ლოქმანის კომანდა უკანასკნელად ისმის.

დღეს დილით ჩვენთვის ფრიად სასახარულო
ის იყო, რომ 8 საათსა და 25 წუთზე მივი-
ღეთ თბილისიდან გამოგზავნილი დეპეშა. ეს
პირველი მერცხალია. გვატყობინებენ, კარგად
ვართო. სიხარულით ცას ვეწიეთ. ჩვენ თითქმის
პოვედლზე ვგზავნიდით რადიო-დეპეშებს. დღის

2 საათიდან უკვე ნიდერლანდების ნაპირებს
ვუახლოვდებით, როტერდამში დღის 6 სა-
ათზე უნდა ვიყოთ.

ჩრდილოეთის ზღვა ჯერჯერობით წყნარია
და გვიტე მშვიდად მიაპობს მის ამაყ ზვირთებს.
სწორედ ამ დროს, საღამოს 7 საათზე, კაპი-
ტანი ბისმუნენ რადიოთი გვატყობინებს, რომ
„პოპედამ“ ლიკვიდაცია უყო ნისლით გამოწ-
ვეულ დაგვიანებას და ხვალ დილით დაუგვი-
ანებლად, განრიგის მიხედვით, როტერდამში
შვევალთ. ამიტომ მგზავრებმა და ეკიპაჟმა ადრე
დისკვენთ, უზრუნველად, ძალა მოიკრიფეთ
ხვალინდელი დღის ექსკურსიისათვისა. ჩვენ
ხვალ, ერთ დღეში სამი ქალაქი უნდა დავათ-
ვალიყოთ: როტერდამი, ჰაავა და ამსტერდამი.
მრავალი ღირსშესანიშნავი ადგილი უნდა ვნ-
ახოთ. ენერჯიას მოკრეფა მართლაც საჭიროა
და ჩვენც მზადა ვართ მაქსიმალურად მოვიყ-
რიოთ ენერჯია, რაც გავაძინია.

ახლა ვერობის დროით ღამის 12 საათის
თითქოს ადრეა, მაგრამ თბილისში ახლა ღამის
3 საათია. ხვალ, ალბათ, დღის 6 საათზე პო-
ლანდიის ქალაქ როტერდამში — დიდი ბუმა-
ნისტის ერაზმ როტერდამელის შრომითურ ქა-
ლაქში გავველიებება.

ნიდერლანდები — როტერდამი, ჰაავა,
ამსტერდამი, 9 ოქტომბერი

ჩვენი გემისა და მისი ეკიპაჟის სასახელოდ
როტერდამში 6 საათის ნაცვლად დღის უკვე
5 საათზე ვიყავით. კაპიტანმა ბისმუნენი თავისი
პირობა შესურულა. მტრიც გააკეთა: გემი მი-
ყვება ისე, რომ ვერ იგრძნობდით ვერავითარ
მომართობას, თანაც მთელი ერთი საათი მოიგო
(თუ ვაითვალისწინებთ ნისლისა და ქარის
გამო 5 საათით დაგვიანებას სტოკჰოლმში და
ერთი საათით კილის არხზე, მაშინ ეს გარემო-
ება მით უფრო სასახარულო იქნება). ავღვართ
გემბანზე, მაგრამ ჯერ ბნელი არ გაშქრალა.
როტერდამი ნისლსა დაა სიბნელეშია გაბვეუ-
ლი.

კიდევ ცოტა ხანი და ჩიერავი იწყება.
ვახურდავებთ დოლარებს პოლანდიურ გულ-
დენებზე. 36 დოლარში 138 გულდენი მივიღეთ.
მცირე საუნზმის შემდეგ გემბანიდან ვათვა-
ლიერებთ პოლანდიის ერთ-ერთ უძველეს ქა-
ლაქს როტერდამს. მოსულან ჩვენს შესახედ-
რად საეღრის მუშაები. ნავსადგურში გადა-
ვდივართ და ფებს ვაღვამთ პოლანდიის ნიქას—
„ქარის წისქვილების“ ქვეყანას. ეს ზედმტრი
სახელი მას იმიტომ შეარქვეს, რომ ოლითგან-
ვე ნიდერლანდები ქარის წისქვილებით იყო
განთქმული. ეს წისქვილები პოლანდიელებს
ეხმარებოდა არამარტო მათი ჩვეულებრივი და-

ნიშნულებით, არამედ სხვა სამუშაოების შეს-
რულებითაც. ასეთი სამუშაოა, მაგალითად,
წყლის ამოქანავა ან გადავლება, რასაც პოლან-
დიელებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ-
ჟამად პოლანდიაში 2.000 წისქვილია, რომლე-
ბიც ძალიან მნიშვნელოვან სამუშაოს ასრულებ-
ენ. საერთოდ, ქარის წისქვილები მაღალი ტა-
ნითა და ოთხფრთიანა ბორბლით, პოლანდიის
ლანდშაფტის დამახასიათებელია.

პოლანდიაში ჩვენს ტურისტებს მომსახურება
უნდა გაუწიოს ფირმა „ლისონ-ლინდემან“.
მისი მანქანები და თანამშრომლები უკვე აღ-
ვიღებ არიან, ჩვენ გველოდებიან. ეტყობა,
პოლანდიელები მძლეობ არიან. მაგრამ ყველა
გავეაკურთვა პოლანდიელმა გიდმა. იგი 27-28
წლის სანდომიანი ქალია, ოუმცა ისე მაღალი,
რომ მის გვერდით ირავლი ამაშიცე ტანდაბა-
ლი აღმოჩნდა.

ავტომანქანებში ვსხდებით. გაუყურებთ ახ-
ლად გაღვივებულ ქალაქს და უთვალავ გემებს
მის ნავსადგურში.

როტერდამი ნიდერლანდების ყველაზე დიდი
ნავსადგურია. მსოფლიოში დღესაც მესამე ად-
გილი უყავია. მას ეტოლებენ მხოლოდ ნიუ-
იორკსა და ლონდონის ნავსადგურებს. მდებარე-
ობის მდინარეების მასისა და რეინის დელ-

ტეხუ. იგი პოლანდიის მეორე ქალაქად ითვლება 700 ათასი მცხოვრებით. თუ რა გაციონირებული მნიშვნელობა აქვს ამ ქალაქს ნიდერლანდებისათვის, მარტო იქიდან ჩანს, რომ ყოველდღიური როტერდამის ნავსადგურში 250 გემი შევიდეს მსოფლიოს ყველა კუთხიდან. ჩემთვის ის ამ მხრივ კი არ იყო საინტერესო, არამედ, როგორც დიდი ჰუმანიტარული გრძელვადიანი სამშობლო ქალაქი. მსოფლიო ყველაზე მეტად პატრია სტუმრს პოლანდიის სამ დიდ ადამიანს — ერთს როტერდამელს, ბარტხმენდელს და სპინოზას და რემბრანდტ პარმენს ვინ ჩვენს ისინი თითქოს თვითონვე განაწილებულან და პოლანდიის სამივე დიდი ქალაქიდან თითო-თითო ამოუღრევიან: როტერდამი—გრანზს, ჰაგა—სპინოზას და ამსტერდამი რემბრანდტს. ვანრაბელი მაქვს სამივეს პტივი ვეც მათ სახელთან დაკავშირებული ადგილების ნახვით.

როცა დღევანდელ როტერდამს ათვლიერებთ, აშკარად ამხნეოთ ხუთი წლის მანძილზე ფაშისტების პარპაშის კვალს. მთელი ეს ვეუბერთელი ნავსადგური მათ ავიაციით დაინგრის. ახლა ვეუბერთელი ხელახლა აღდგენილია. 1940 წელს მოახდინეს ფაშისტებმა პოლანდიის რუპაკია და მთელი ქვეყანა გეპარევი. დღესაც პოლანდიელები ავად იხსენიებენ იმ საშინელ წლებს და ფაშისტების ზეკონებს. როტერდამის ცენტრში სახლების 80% ახალი აგებულია. გიდი ამბობს, რომ როტერდამსა და ამსტერდამში გერმანელი რუპანტების დამანგრეველი ბატონობის კვალს ვეუბრან ნახათო. მარტოდენ ჰაგა არ დაუბოზბოთ, მხოლოდ ეს ერთი დიდი ქალაქი გადარჩა ფაშისტურ ავიაციას.

გავიარეთ პატარა გვირაბი. შევიდეთ დიდ გვირაბში, რომლის სიგრძე კილომეტრნახევარია. იგი გავეანილია მდინარე რეინის ქვეშ და 11 მეტრის წყალქვეშაა. გვირაბში მოძრაობა ისეა მოწყობილი, რომ თუ მანქანა მხარდაშარ მოჰყვება მანქანების დინებას. ასევე ხდება მოპირდაპირე მიმართულებით. გვირაბის აშენებას 2 წელი მოხდომებია. გაუყვანიათ 1941 წელს.

გვირბიდან გავედით ქუჩაზე. მარჯვნივ დიდი საავადმყოფო შენდება, ხოლო მარცხნივ როტერდამის ერთ-ერთი „კაბარეს“ დიდი შენობაა. როცა მის მფლობელს ბეკრი ფული დაუბრუნებდა, მაღალ შენობას აშენებდა, — ხუმრობით შენიშნა პოლანდიელმა გიდი და უმაღლესად ავადმყოფი უკანაგზო ტრასა იფარევიან, რომელიც პოლანდიელზე ყოფილა გათხოვილი და დღეს ჩვენი მთარგმნელობა უყარია. იგი რომღე ევატორიაში მუშაობდა. ამის დროს ფაშისტებს ტყვედ ჩუვდითო. პოლანდიაში მოხედდებოდა. ქმართან ერთად წელს უკანაში უყოფა შობილების სანახავად ბეუბებიც თან წუყვანიი, უამრავი სურათი გვი-

ვენა თავის ქმართან, შეიღებთან და მშობლებთან ერთად გადაღებული უკანაში. თუ ბეუბს 9-10 წლის ასაკისა. გიდიც ყოველ სიტუაციას ყოველ ნახივზე აკრიტიკებს. რუსულად კარგად ვერ ლაპარაკობს, მაგრამ ყველაფერს ამბობრივად სწორად თარგმნის. გვეუბნება, როტერდამში 700 ათასი მცხოვრებითო. ეს ჩვენ უმისოდაც ვიცოდით. საერთოდ, გიდიც ყველაფერს ისე ჰყვებიან, თითქოს მსმენელმა არაფერი იცოდეს. ჩვენ მაინც ვისმენთ და ზოგჯერ ვუსწრებთ, როცა აშკარა ტყუილს ვეუბნებიან. ამიტომ ვიღებუე დანდობა არ შეიძლება. მათი ცნობები ზმირად საეყვია.

უკვე ქალაქის ცენტრში ვართ. როტერდამის ქუჩები კიდევ უფრო საესეა ველოსიპედისტებთან. ისინი ან ერთად მისარალებენ, მიეღინებან, რიგობენ მდინარე თავის სწორ კალაპოტში, ან კიდევ დგანან და გავლის ნებათვებს უდღიან. მარჯვნივ დაინახე სკოლის შენობა, რომელშიც კარგი მთაბეუბილება მოახდინა. 9 საათზედ იწყება სწავლა და მუშაობაც. ამიტომ ახლენ ველოსიპედისტები ასე ადრე გამოსული როტერდამის ქუჩებში.

სად იყო მაინც ახლენი ველოსიპედი? ერთმა ჩვენივანმა იხუმრა: ამით რომ ველოსიპედი წაართვა, ავად გახდებიანო, მეტად დემარტებათ, — იხუმრა მეორემ. ორივე დასაჯერებელია. პოლანდიაში ხომ 5 მილიონი ველოსიპედი. მაშასადამე, ყოველ ორ მცხოვრებზე ერთი ველოსიპედი მიდის. თუ ამასაც გაითვალისწინებთ, რომ პატარა ბეუბები, ზოგჯერ მოზრდილებიც, მშობლებს უყარ ჰყავთ შემოსხარო, და გარდა ამისა, არსებობს ავტომობილები, ავტობუსები, მოტოციკლები, გამიღის, რომ პოლანდიაში უფრო მოსიარულეთა პრიციტი მინიმუმამდე შემცირებული. ეს ძალიან აქტაბებს ქუჩებში მოძრაობას, ამავე დროს ქალაქს აძლევს უფრო დინამიურ სახეს.

ხელმარჯვნივ გვიჩვენებენ დიდ მღაზის, რომელშიც 6.000 კაცი მუშაობს, მარცხნივ კა დიდი ევაზია შენდება. მღაზია კერძო პირისაა. ვეუბრებს, რომ ასეთი დიდი შენობა მთელს პოლანდიაში სხვა არ არიო, საერთოდ, პოლანდიელებს ძალიან დიდი შენობები არ უყვართ. შესაძლოა, ეს გამწვეული იყოს მათი ბუნების პირობებით. პოლანდიაში წყალდიდობა ზმირად იცის. ზღვა პოლანდიელების დიდი ბეტრია ოდითვე, დიდ სიყვითესთან ერთად. 1953 წლის თებერვალში წყალდიდობის დროს 1700 კაციმდე დაიღუბა, უამრავი სახლი წყალმა წალტვა და ქვეყანამ ველოსიპედისტი ადამიანი განსაუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ამსტერდამი, რომლის ქუჩები წყალმა დაფარა. დიდი სახლების ნაკვალავი პოლანდიელები აშენებენ 3-4-5 სართულიან ლამაზ სახლებს, თვისებური სტილით, რომლებიც ერთი ნახვით შეედურ სახლებს მოგაგონებთ, მაგრამ ეს

შილოდ ერთი შეხედვით. თუ დაუვიროდებოთ, ადვილად გააჩნევთ, რომ ისინი ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავდებიან და მსგავსება თანდათან ქრება.

ის მალაზია, რომელიც მოვიხსენიეთ, ვერძანელს დაუნგრევით და მებატრონის ომის დამთავრების შემდეგ ისევ აღუდგენია.

საერთოდ, ცნობილია, თუ რა დიდი ზარალი ნახა პოლანდიამ მეორე მსოფლიო ომის დროს, როგორ განადგურდა მისი ნაგებობანი და, როცა უკურბებ როტერდამს, მარტო მისი დღევანდელი სახე გვეხსენებათ, თუ რა სწრაფად აღადგინა (როგორც ვაღმოგვეცეს — 10 წლის განმავლობაში) შრომისმოყვარე პოლანდიელმა ხალხმა ყველაფერი ის, რაც ომმა შეშუსრა. ჩვენს მიერ მოხსენებულ, ახლად აღდგენილ მალაზიაში ამჟამად 250 განყოფილებაა. თვით განყოფილებებში ავტომანქანებითაც შედიან. ეს მალაზია გადასურათ ჩვენს დიდი ავტობუსით, რომელიც როტერდამის ქუჩებთან შედარებით აქ უფრო ადვილად მოძრაობდა. საკმარისია მალაზიის შეკეთა მისცეთ და თქვენთვის სასურველ საგნებს ბინაზე მოგიტანენ, ცხადია, ვარკვეული დიდი საფასურის გადახდით.

როცა პირამაშენონში ვაჯიარეთ, ცხენზე შემჯდარი პოლანდიელი პოლიციელები დავინახეთ. გამოჩნდა ხარაპობაშეყოფილებული დიდი შენობა, რომელიც თურმე პოლიციის ეკუთვნის და გიღმა არ დაყოვნა თქმა — ეს პოლიციის შენობა შენდებათ. პოლიციელთა შორის ქალებიც არიან, და მე ვამოიკვლია, რომ ისინი ხშირად ჩანდნენ. ჩვენს ავტობუსებსაც მოტოციკლიანი პოლიციელები მოკვეთოდნენ გაუგებრობათა თავიდან ასაცილებლად. ისინი ხელს უწყობდნენ და ეხმარებოდნენ მანქანის მძღოლებს.

როტერდამში ძალიან ბევრია ერთი ტიპის შენობები, და როცა ვიკითხეთ, თუ რა შენობებია ეს, — გვიპასუხეს: ვენტრალაციისო. ქაღალქს მდღეობე ვენტრალაცია სჭირდება თავისი მდგომარეობის გამო. მარჯვენა ეხედვით დიდ შენობას, რომელშიაც ამჟამად მოწყობილი ყოფილა სასოფლო სამეურნეო გამოფენა.

გავედით „როტერდამის გულთან“ — ქალაქის ცენტრში. აქ თავმოყრილია თითქმის ყველა რანჯისა და ყველა სახის მალაზია. გასურებელი ეპტრობაა, ზღვა ხალხი ჭინჭიველსავით ირევა, მალაზიები აქრდებულა მრავალი სახის საქონლის ეტრინებითა და დღის ფურადი ილუმინაციებით, სტოკპოლმის მსგავსად, აქაც მალაზიები საზეიმოდ მორთული ვერყვება.

გამოჩნდა როტერდამში ამსტერდამის ბანკი. შემდეგ პროტესტანტული ეკლესია, რომელიც ფამისტო ბომბებს დაუნგრევია და ახლად აღდგენენ. ხელმარცხნივ ორა დიდი ხილია, რომლებსაც „ვასბლები“ ეწოდება. სულ რა-

ტერდამში 80 ხილია, ხოლო ვიდის განმარტებით, ამსტერდამში მათი რიცხვი 400-მდე აღწევს. ორივე მხარეს სულსანდის მშენობებია, დანგრეულის ადგილზე აღმშენებულნი აქ ავეჯის საავტრო ცენტრია. ყოველგვარი სახის ავეჯი იყოფება, მაგრამ მყოფელი ცოტაა.

გავედით თუ არა მილიციის მთავარ შენობას, დავინახეთ როტერდამის განთქმული ბანკის შენობა, რომლის წინ ერახებ როტერდამელის ძველია. თვალწინ დამიდგა ამ დიდი პეშანისტიის სახე, რომელიც ცნობილია ალბრეხტ დიურერის ბრწინვაველ სურათით. ეს სურათი მან ნიდერლანდებში ყოფნის დროს დახატა თავისი მეგობრის ნახვის დროს. სწორედ ამ უბანში ცხოვრობდა ერახებ როტერდამელი ალბრეხტ დიურერს ნიდერლანდებში პირველად სულა პირდაპირ მეფური შეხვედრა მოუწვევს. ეს ძველი არხები, რომლებსაც „მიწა“ ეწოდება, ალბათ, ბევრჯერ უნახავს ერახებ როტერდამელს.

ვაჩერდით ვრცელ მოედანზე, როტერდამის ცნობილი ბოიამანის მუზეუმის დიდი შენობის წინ.

შევივართ მუზეუმში და ვიწყებთ მისი ექსპონატების დათვალიერებას. ამ მუზეუმშია რუმბრანდტის დახატულები 350 წლისათვის სადმი მიძღვნილი გამოფენაა, რომლის დათვალიერება ჩემთვის განსაკუთრებით საინტერესოა.

მუზეუმში შესვლისთანავე პირველად შემოგვანათა სასკია ეან ეილენბურგის სახემ, რემბრანდტის ვენიანლერი ფაღმით ამეტყველებულმა, შემდეგ რემბრანდტის მამამ, რომელიც შექმნილი მეწისქვილე იყო, შავი ტანსაცმელთა და დანატყებული სახით. ისევე სასკია, სრულიად ახალგაზრდა, შემდეგ რემბრანდტის ერთერთი ვანქმული სურათი — „სიმონი ტასარში“. ვავერდით „ანატომი“, მოწაფეებს რომ უხსნის ადამიანის სხეულის ანატომიურ აგებულებას. გვეკონება, თითქოს ეს სურათი მხატვარს გუშინ დაეშთავრებოთ.

აი, 19 წლის რემბრანდტის „ავტოპორტრეტი“ — ლამაზი, მრავალისმეტყველი, ენერგული სახე გიქცერთ, და ვვერდით 40 წლის რემბრანდტის „ავტოპორტრეტი“, სასკიას სიყვდილის შემდეგ დამწებებული სახით. ცხოვრებას თავისი მამემ დღით უკვე დაუმჩნევია მხატვრისათვის, მაგრამ მან ჯერ კიდევ არ იცის, თუ წინ რა მამემ განსაიდელი მოეღის ყოველშემთხვევაში, იგი მზადაა ცხოვრების ახალ ქარიშხალთა შესახვედრად. სულ რვა მუდნიერი წელიწადი ვაატარა რემბრანდტმა საყვარელ სასკიასთან ერთად. 1634 წელს ისინი შეუღლდნენ, ხოლო სიყვდილმა სიმუდამოდ გაათომა ორი მისივეარული გუღი 1642 წელს. ტიტუს მამინ პატარა ბიჭუნა იყო. შემდეგ ბედმა ისევე გაუღიმა დიდ მხატვარს მის საოცარ ფანტაზიას სოფლიდან ჩამოსული,

უსწავლო, მაგრამ უსპეტაკესი და უერთგულესი ჰენდრიკიე სტოფელის მოთვლინა, — ადამიანი, რომელმაც სასიკის შემდეგ ადამიანურად იყისრა გენიალური ფერმწერლის სამუდამო შეგობრობა. ისინი კვლავ ბედნიერად ცხოვრობდნენ, ტიტუსმაც ახალი დედა შეიძინა, ნახი და მოყვარული დედა. მაგრამ უბეში სინამდვილის მღვრე ტალა კვლავ დაეჯახა რემბრანდტის ცხოვრების იალქანს. ჯერ კვლავ რეალურმა გააწამეს, შემდეგ შევალებმა, რომლებმაც 1658 წელს მას ყველაფერი წაართვეს და საშინელ მძიმე მდგომარეობაში წააყენეს. ოთხი წლის შემდეგ, 1662 წელს ახალი უბედურება მოჰყვა — ჰენდრიკიე გარდაიცვალა, ექვსი წლის შემდეგ, 1668 წელს, უერთგულესი შვილი ტიტუსი, ხოლო კიდევ ერთმა წელსა თვით რემბრანდტი შეიწირა...

„აეტორტრეტის“ შემდეგ ერთმანეთს მიკვეთებიან ჩვენთვის რუბროდუქციებით ცნობილი სურათები — „ქალი მარათი“, ძალიან ცოცხლად დიხატული, „მამაკაცი არწივით“, „უცნობი ქალის პორტრეტი“ და „მარია ყაზბისოსთან“.

პირველად ვხვდვარ რემბრანდტის შვილს ტიტუსს. ლამაზი ყმაწვილის სახე გვიცქერის და თითქოს გვიღამის. ტიტუსის დაკარგვა განსაკუთრებით სამძიმო იყო დიდი ფერმწერლისათვის. შემდეგ რემბრანდტის მეორე მუშეულს — ჰენდრიკიეს სურათი. მისი სიკვდილით არსებითად დამთავრდა რემბრანდტის შოთხი პირადი ცხოვრება. აქვეა იდრე მორტხილი, განუწყვეტელი შრომისა და პირადი უბედურებისაგან გატანჯული 55 წლის რემბრანდტის „აეტორტრეტი“, შემდეგ „პავლე მოციქული“, „ბერი“ და თვით რემბრანდტის აეტორტრეტი პავლე მოციქულის პოზაში.

რემბრანდტის უსაყვარლესი შვილის — ტიტუსის პორტრეტი, რომელიც ერთერთი საუკეთესოა ამ დიდი ფერმწერლის მიერ შესრულებულ პორტრეტთა შორის, დაწერილია 1651 წელს. მაშინ ტიტუსი 17 წლის იყო. მას ისეთი კეთილშობილური, ნახი და მიწიღველი სახე აქვს, რომ ყველაფერი, რასაც ჩვენ მის შესახებ წერილობითი მასალები თუ ვადმოცემებთ გვიუბნებთან, სიმართლეს უნდა შეეფერებოდეს. ტიტუსი გამოირჩეოდა მამისაგან უსაზღვრო სიყვარულით, ადამიანური პირდაპირობით, პატრონებთან და უშუალოებით. შვილის ყველა ეს თვისება რემბრანდტს არაბევრდებრივად დამკვიერებლობით ვადმოუცია თავის ნაწარმოებში და ამგვარად ისინი უტყდავებისათვის უზარებია.

კიდევ ვნახულობთ რემბრანდტის ორ სურათს — „ფილოსოფოსები“, „მედიცინა ოჯახი“ და „ტოვებთ ბოიონისს მუზეუმს“. იქვე ევსტინიელში ვიძინ ჰოლანდიურ ენაზე რემბრანდტის წიგნს ილუსტრაციებით და გარეთ გამოედვებართ.

მოედანზე ფორტოტრათებს გვიღებენ ჰენდრიკიე და კვლავ ფორტოტრათები.

10 საათზე ამსტერდამში მივდივართ პავლეზე გაერთ. მწვენიერი ამინდაა, სითბოც, მაგრამ ეს სანდო არ არის, ვინაიდან ამინდი შეიძლება 5-10 წუთში ერთბაშად შეიცვალოს. ჰოლანდის დედაქალაქ ამსტერდამში 900 ათასამდე მცხოვრებია. იგი ნიდერლანდების ყველაზე დიდ ქალაქად ითვლება; თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჰოლანდის ნახევარი წყლის დონეზე დაბლია, მაშინ ადვილი გასაყვებია ამსტერდამის მდგომარეობა: ის მთლიანად წყლის დაბლია მოქცეული.

შემოცოტა გამოიქვირება და ყველა ჩვენგანში პირდაპირ სენსაციის გამოიქვია.

მივდივართ პავლისკენ. გზაზე გვხვდება 3-4 საათიანი ტიპიური ჰოლანდიური სახლები. დავინახეთ მთაფლები — ზურგზე ჩანთებით. მარტენ ლანგლანთან ვართ. აქ კვალიფიციური მუშების საცხოვრებელი სახლებია. ცუდი არ არის. შემდეგ იქვება რიგითი მუშების სახლები, რომლებიც თვალსაჩინოდ განსხვავდებიან კვალიფიციური მუშების სახლებისაგან. ბინის ფასი ძალიან მაღალია — თვეში 40 გულდენი. გვიჩვენებს გასასხნელი ხიდი, საზოდლო ფაბრიკა, ჩისისა და ყვების საწარმოები, ხის დამამუშავებელი ქარხანა.

უკვე 10 საათია და ქალაქში ხალხი ცოტაა. ყველა სამუშაოზეა. ასე იყო სტოკჰოლმშიც. შევინძნეთ სრულიად უბრალო, ორსართულიანი სახლები, რომლებიც ომის შემდეგ აუვითა. ჩვენს მანქანა ამსტერდამის ქუჩით მივმართება და, როგორც კი ქალაქს გავცდით, ჩვენს წინ დიდიშალი ტიპიური ჰოლანდიური ზეიზაი, რომელიც ასე კარგად ვადმოგვეცნა ქველში და ახალმა ჰოლანდიელმა ფერმწერლებმა — ფორმალისტების გამოკლებით. მიწის სიღვიწროვებს აქ ისიც ვაგრძნობინებთ, რომ ყველა ნაკვეთი მამუშაოურად არის გამოყენებული, მოვლილი და დამუშავებული. ჰოლანდიური ჰრელი ძროხები მაღიანად შეეპყვიან ნამიან ბალახს, არხებით გაყვანილი წყალი იქვე ავტო, სიციხე არ იწუხებთ, მსუქნები და დიდჯიქვანები არიან. შევინებ ბალახი, ჰარის წისქვილი, ჰრელი ძროხები — ტიპიური ჰოლანდიური სოფლის ზეიზაი. საეტორტრეტილო გზა კარგია, მაგრამ ჰოლანდიელებს მისი გაყვანა საკმაოდ ძვირი უჯდებათ. ვინაიდან ნიადაგი მყარი არ არის. ერთი კილომეტრის გაკეთება 100 ათასი გულდენი ჯდება. ეს მიწები თურმე ჰოლანდიურ ფერმერებს ეკუთვნით, აქვე ცხოვრობენ და შემოსავალს აგროვებენ. ისინი ძალიან მიდარდებიან და ამავე დროს ძალიან ძუნწები არიანო, — წამოსცდა ჩვენს გიღს. უკრაინელმა გიღმა კი ხუმრობით დამეტა: თქვენი ეშინიით, კოლმეურნეობაში ირ შეიყვანათო.

აქვე მზადდება განთქმული ჰოლანდიური ყველი.

შავისაყენ მიშვეალ ამ გზაზე ყოველდღე მი-
მოღის 30 ათასი მანქანა. ისინი განუწყვეტლივ
მიედინებიან და ლამაზ პანორამას ქმნიან.

გვიჩვენებენ ტექნიკური სკოლების შენობებსა
და დიდ გულსისას, სადაც პოლანდიის მეფეები
არიან დაკრძალულნი. ჩვენებურია ვენახი დღეი-
ნახეთ. ირგვლე პატარა სახლობია მანსარდებით,
ძველი პორტუგალიური და კათოლიკური გულ-
სიები თითქმის ერთმანეთის გვერდზეა. გზის
ორივე მხარეს მშენებ ბალახი ბიბინებს და ყვა-
ვილების ბაღებია. ვინაიდან პოლანდიაში 200
დღე წვიმიანია, ყველგან აუცილებელია თევზ-
სადრები, რომლებიც ასანთის კოლოფებს მოგა-
ვრებენ.

უახლოვდებით შავას, სადაც პოლანდიის
პრემიერი ცხოვრობს და უცხოეთის საელჩოებია.
ჩვენი საბჭოთა საელჩოც შავაშია.

მივდივართ რეის ვეიკით. ქუჩები ვიწროა, მა-
გრამ ლამაზი და სუფთაა. სასვლა ველოსიპედის-
ტებით. ისინი ხელთი უჩვენებენ, საითკენაც უხ-
ვევენ. გიღები გვახედებენ პენსიონერთა სახლე-
ბისაკენ. შავაში ბევრია ბაღი, სკვერი და მშვე-
ნი ნარგავი.

მივდივართ იმ ქუჩით, რომელზედაც ფერმერე-
ბი ცხოვრობენ თავიანთი მალახიებით. სახლებს
დიდი ფანჯრები აქვთ ფარღებშიაფორებულნი.
ჩვენს წინ მატარებელმა გაიარა ძალიან ჩქარა
სკლით.

ერთი რამ თავიდანვე უცნაური მერყენა რო-
ტერდამში და ახლაც გამახსენდა: როტერდამის
ტრამვაი თითქმის უხმაროდ მიდის, თან ისე
ჩქარა, რომ გვეჩვენება ბორბლები არა აქვს და მი-
სრალებსო.

დავდივართ შავის ქუჩაში. ეტყობა — ქალაქ-
ში ბევრია კათოლიკურიანი. ყურადღებით ვათვა-
ლიერებთ ქალაქს და ხელს ვუჭერეთ ქუჩის შემ-
კეთებულ მუშებს. ისინიც გვიღიმიან და გვესალ-
მებიან. ოთხსართულიანი სახლის დიდი ფანჯრა-
დან მავშვიანი ქალი გვიქუჩვის და ხელის ქნე-
ვით გვესალმება. ეს სახლებიც ისე გამოიყურე-
ბიან, თითქოს გუშინ აგშენებინათ. სახლები
მსუბუქი გეჩვენება. როცა აღმიიანი დგას ფანჯრ-
ისთან, სახლი კი არ ჩანს, დიდი, თვით აღმიიან-
ნი ბატონობს მასზე. ზამთრობით თურმე ქვანახ-
შისი ხმარობენ გასათობად.

გავდივართ მოედანზე, რომელიც გერმანელებს
დაუბოძებია. წინათ აქ თურმე საცხოვრებელი
სახლების კვარტალი იყო. დაბოძება ისე ძლიერი
ყოფილა, რომ მთელი კვარტალი დაუნგრავია.
მარტო იმ ერთ საშინელ დღეს 400 კაცი დაღუ-
პელა, სულ 13.000 სახლი დაანგრევს გერმანელ-
მა ფაშისტებმა შავაში.

გავდივართ ქალაქიდან და იწყება გზის ორი-
ვე მხარეს გაშენებული ტყე. ხეები დაბალია,
თურმე იმიტომ, რომ გერმანელებს გაუჩივიათ
და ახალი დარგულია, ტანს ახლა იყრის.

მივიჩქარით ამსტერდამისაკენ. ვაშენიარობი

ვართ. ეს პოლანდიის ყველაზე პატარა და ყვე-
ლაზე ლამაზი ქალაქიაო. — ამბობენ, გრდებ, ჩვე-
ნებური წყნეთითიაო. ყველმასტრქინსქამტრინის
აგარაკი, მაგრამ ნებას არ უბოძებენ, უბოძებენ
ისაა, რომ წყნეთი მალღობზეა, ვაშენიარი —
ჩვეულებრივ დაბლობზე. არის კიდევ ერთი გან-
ხევალება: წყნეთი უფრო წყნარ ადგილზეა, ვაშე-
ნაარი კი ორი დიდი ქალაქის მაგისტრალზეა გა-
კმეილი და ყოველდღე 30 ათასი მანქანა ჩაუვ-
ლის ხოლმე შავიდან ამსტერდამისაკენ ან ამს-
ტერდამიდან შავისაკენ მიშვეალი. აქვეა მოწყო-
ბილი სამხეცე. მათუღიანი ღობურის იქით ზებ-
რები და სხვა ცხოველები დაინახეთ.

საინტერესოა იყო ხავსმოვებუღი სახლები.
თხელ ხავს განგებ უშვებენ სახლი სახურავსა
და კედლებზე, ისე, რომ მთელი სახლი ხავსით
იფარება და მთლიანად მცენარეებისაგან გაყოფ-
ბული გეჩვენება.

გვიჩვენებს ერთი ასეთი ლამაზი სახლი, რომელ-
შიაც ქალაქ ამსტერდამის მერი ცხოვრობს. ეს
თურმე მისი სახატებუღო რეზიდენციაა. აქაც
უშეტესად ფერმერები ცხოვრობენ. მარცხნივ სა-
მხედრო სკოლაა, სამხედრო აეროდრომი და ყა-
ზარქება.

თავდება ვაშენიარი პატარა ხიღთან, შემდეგ
გზა გრქანდება და მარჯვნივ მოიხის ლიღენი —
რემპინალტ ვან რეინის სამშობლო ქალაქი, სა-
დაც ის დაიბადა 1608 წელს. ლიღენში ვეროპის
ერთეოთი უძველესი უნივერსიტეტია, რომელში-
აც დედოფალ იულიანას უსწავლია. უნივერსიტე-
ტი დაარსებულა 1575 წელს, თითქმის 30 წლით
აღრე, ვიღრე ამ პატარა ქალაქში დაიბადებოდა
მიშვეალი დიდი პოლანდიელი — რემპინალტი.
ქალაქში ამჟამად 20.000 მცხოვრებია. პატარა
ქალაქია, აქვს სახელოსნო სკოლები, ირგვლე ხში-
რად ჩანს ქარის წისქვილები, მშენებ ელემბი პო-
ლანდიური ძროხებით.

ლიღენის რაიონში დაინახეთ ტიღებანების
ბაღები. ლამაზი სანახაოა. მზიანი დღეა და ყვე-
ღას უხარია, რომ ასეთი კარგი ამინდბე შეგვხე-
და პოლანდიაში, რაც აქ ძალიან იშვიათია. ჩვენს
ჩასვლამდე მთელი ორი კვირის მანძილზე განუ-
წყვეტელი წვიმა ყოფილა. ვიციინით და ეხეშ-
რობთ, რომ ეს მზიანი დღე საქართველოდან მო-
ვიტანეთ.

მივდივართ იმ ადგილებში, რომლებიც პოლან-
დიელებმა ამ ასი წლის წინათ დააშერეს. მანამდე
კი აქ ზღვა მდგარა. გავახსენდა ჩვენი კოლზე-
თის ჰაობების ამოშრობა. აქ მიწის დიდი მსი-
ებები გაუთავისუფლებიათ წელასაგან. პოლანდა-
ელმებს ზღვისათვის „ზღვა მიწა“ წაერთმევიათ.
იმ ადგილს პარლემდარი ფორალდ ეწოდებოდა. ვასა-
გები ხებება, თე რა კოლოსალური მუშაობა და
დიღაღი თანხა იყო საჭირო ყოველივე ამის გა-
საკეთებლად. პოლანდიელი ვიღი დაედღაღად
იძლიოდა განმარტებებს და ჩვენ განვიზრახეთ
დაგვეჯიღოებინა იგი ლენინგრადიდან წამოღე-

ბული რომელიმე სამხედრო ნიშნით. გავწოდებთ ეს ნიშნები, მან არჩია, არჩია და აიღო ის ნიშანი, რომელსაც ლენინის ბარელიეფი ჰქონდა. უმაღლეს მხედრულ გავიყვანა.

11 საათსა და 20 წუთზე წერალი წვიმა წამოვიდა. ცრის. 10 წუთის შემდეგ ისევ შიშინი ამინდი დაიჭირა. აი თურმე რა ცვალებადი ყოფილა ჰორანდიური ამინდი ისე იქცევა, როგორც მოვრიანება. არც ჩვენ გვაქვს გადაწყვეტილი მასზე დანდობა. ჯერჯერობით კი საყვედური არ გვეთქმის.

ფტომანქანა 70 კილომეტრის სისწრაფით მოდის და მალი-მალ ვეჩვენებს ჰორანდიურ პეიზაჟებს. ხელმარჯვნივ ჰორანდიის ყველაზე დიდი აეროდრომი დევანახეს. ეს აეროდრომი გერმანელებს დაუნერგვიათ და აღდგენილია მხოლოდ ომის დამთავრების შემდეგ. ზედღებულ დავინახეთ, თუ როგორ გაეკრა ცას რამდენიმე თვითმფრინავი. ისინი თავს დასტრიალებენ ქარის წისკვლებს, რომელთა რიცხვი მარტო ამ ადგილას 300-მდე აღწევს. ისინი მუშაობენ და ზედმეტ წყალს ექაზებენ არაშე გადასატვად.

გუბალოვდებით ამსტერდამს, მის ახალ ნაწილს, და პირველი, რაც შეგვხვდა, ვევაბი რეკლამა იყო კოკა-კოლას წარწერით. შევეცისა და ნიდერლანდებში იმდენია ასეთი ფერადი რეკლამა, რომ გვგონება, თითქმის ვერომა კოკა-კოლას აღიარო.

შეგდგარო ახალ ამსტერდამში, და უკვე იწყება ჩვენთვის ნაცნობი სურათი. ერთნაირი სახლები, ველოსიპედისტების ჩქარი მოძრაობა, ფერადი ილუმინაციებითა და აქრელებული რეკლამებით აღმშენებული მაღაზიები. ჩვენ ვიცით, რომ ამსტერდამში მილიონამდე მცხოვრებია, მასსადაც, ნახევარი მილიონი ველოსიპედი. ჰორანდიის ერთნაირად შეიძლება იყოსო ან მცხოვრები რამდენია (ამით გაიგებ ველოსიპედების რაოდენობას, ვინაიდან ორ მცხოვრებზე ერთი ველოსიპედი მოდის), ან კიდევ ველოსიპედების რაოდენობა და ამით მცხოვრებთა რაოდენობას განსაზღვრავ.

ამსტერდამში ჩვენ ოთხსაათნახევარს გავატარებთ. ეს ცოტა არ არის ისეთი სწრაფად მოძრავე ადამიანებისათვის. როგორც ჩვენა ვართ. ბევრ რაშეს ვნახავთ და ბევრსაც გავიგებთ. ახლა მხოლოდ 11 საათი და 35 წუთია. დღის 4 საათამდე აქ ვქნებით. ეს ერთად ერთი ქალაქია ნიდერლანდების დიდ ქალაქთა შორის, რომელიც ომის დროს ძალიან არ დაზიანებულა. ყველაფერი განსხვავებულია, ჰაავასა და როტერდამთან შედარებით.

ქალაქის ცენტრში ამსტერდამის დიდი ციხეა. ირგვლივ სახლები, სკვერები და გაზონები თვალს იტაცებენ. ტრამვაი არ არის. მთელი ქალაქი აჩვენებთ დასერილი ნაწის და ვენეციის გჭაგონებს. ახლა გასაგებია, თუ რატომ უწოდებენ ამსტერდამს „ჩრდილოეთის ვენეციას“. აქ არის სახლები, რომლებსაც პირდაპირ შეიძლება ნავთ

მიადგე. 1953 წლის თებერვლის წყალდიდობის დროს ამსტერდამს ყველაზე მეტი წყალი შეიჭრა. ზამთარი შეკერი სეოლნის ამოღების შემდეგ, ველოსიპედების შავიერ, ციხურებით სერილობს. განსაკუთრებით იგრძნობა ბინის კრიზისი. მუშის საშუალება არა აქვს ამსტერდამში ბინა დაიჭიროს. სულ უბრალო ბინის ფასი აქ თვეში 100 გულდენია, მუშა კი საშუალოდ 300 გულდენს ლებულობს. ცხადია, ამსტერდამში ბინის შოვნა მისთვის გამორიცხულია. ამიტომ იგი ჯერჯერობით ცხოვრობს.

გავიარეთ დამხლევი ბანკის საკმაოდ მოხრდილი შენობა. მარჯვენა მოდური სახლებია, შემდეგ კი ერთი უბანი, რომელსაც გენერლი დროის აღსანიშნავად სამი ქუჩა აქვს: სტალინის, რუზველტისა და ჩერჩილის. ეს ლანები (ქუჩები) კარგად მოვლილია, სახლებიც ლამაზად გამოიყურება. მთელს ჰორანდიას ყველაზე მაღალი სახლი 12 სართულიანია. მდინარე ამსტერდამის გაყოლებაზე ბევრია 3 წლის ხნოვანობის სახლები. არის ბევრი მაღალი, სადაც სხვადასხვა ფორმის ატომანქანები იყოფება.

დავანახეს სკოლა-ინტერნატი, რომელშიაც მრავალ პროფესიას ასწავლიან. ეს მეორე საინფორმის სკოლად ითვლება. ბავშვები 7 კლასის დამთავრების შემდეგ სწავლობენ ტრაქტორებს, ანგარის, საზღვიელო საქმეს, თითქმის ყველა ძირითად პროფესიას, რომელიც ჰორანდიის ბურჟუაზიულ ცხოვრებას ესაქიროება.

საინტერესო იყო იმის გაგება, რომ თუ ცოლქმარი ორივე მუშაობს, მაშინ ისინი სპეციალურ გადასახადს იხდიან, ვინაიდან უმუშევრობის პირობებში ცოლქმარს მუშაობა ფუნდუნებად ითვლება. ჰორანდიელმა ვიღამა იცრაუ, ჩვენში უმუშევრობა არ არისო. უკრათ-ღელმა ვიღამა უარყო ეს, — უმარავი უმუშევრობაო. ცხადია, სიმაართე ამ უკანასკნელის მხარეზე იყო.

გავედით ამსტერდამის მთავარ ქუჩაზე, რომელსაც ვიზანტურშტატი ეწოდება. იწყება ებარაულებითი უბანი. ომის დროს ეს უბანი ჰიტლერელებმა თითქმის სულ დაანგრიეს. იმეამად ამსტერდამში მოსახლეობის 10% ებრაელები შეადგენენ. ეპრობას მისდევენ და ვიწრო ქუჩებში ცხოვრობენ. სპინობას სახლი ამსტერდამში არ შენახულა. ჰაავაში კი დღესაც დაცულია. ვიდი ვეპირდება, რომ უკან დაბრუნებისას ამ სახლს აუცილებლად გავაჩვენებ.

სრულ 12 საათზე სწრაფმავალ გლისერებში ვსხლებით და ვიწყებთ ქალაქის დოთეალიერებას არჩებდიან. ვეოსერის საბურავი ცელულოზისაგან არის გაყვებული, გახსნივ შეიძლება, ამიტომ ყველაფერს თავისუფლად დანახავ. მართალია, ჩვენ მიწის დაბლა ვართ, მაგრამ ქუჩებისაი კარგად ვხედავთ, მაღაზიებსაი და გამკულ ხალხსაი. ორივე მხარეს ვანუწყავარ-

ლიე მანქანები ჩამწკრივებული წინა ნაწილით არხისაყენ. უთვალავი მანქანაა.

ზოით განათებული ქალაქი, რეკლამებითა და ფერაით ილუმინაციებით აქრელებული, საზენიო შთაბეჭდილებას ახდენს, და ამ ფონზე რა გულსაკლავად გამოიყურება არხში ჩადგმული პატარა ნაგები, რომლებიც საცხოვრებელ სახლებად გადაქცეულებიათ. არის არხის წყალზე დადგმული პატარა სახლებიც. შიშის სიფიწროვისა და სიღარიბის გამო მშრომელი ადამიანები, როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, აქ ბინას ვერ შოულობენ. ისინი უდიდესი ტანჯვით იძენენ წყლის ზედაპირზე ამოსულ ამ ჯუტდამულს, ან ქირაობენ მას და იქ ატარებენ ცხოვრების დღეებს. ეს „სახლებიც“ ძალიან ძვირი ღირს, დაახლოებით 7-8 ათასი გულდენი. იტაკი ბეტონისაა, რომ სინესტრისაგან მცხოვრებმა თავი დაცივას. ნაგებში, რომლებიც შედარებით ნაკლებად ფასობს, კიდევ უფრო შიმში მდგომარეობაა

პოლანდიაში ასეთი წესი უოფილა: ბინას პირველ რიგში ეს მიიღებს, ვისაც 10 ბაგში ბყავს.

მეორე ზედაფასის ადამიანი და 10 ბაგშია! ამ „სახლებს“, გადამებით ჩაილაპარაკა პოლანდელმა გიღმა, „ბაგშეების სახელოსნო“ უწოდებენ, ვინაიდან აქ უმთავრესად ისინი ცხოვრობენ, რომლებიც ათი ბაგში, მამასადამე, ბინის მოლოდინში არიან. შემდეგ ეს „სახლი“ გაიყიდება სხვა მომლოდინეზე, რომელიც თავის რიგს უტღის. ერთ ერთ ასეთ „სახლში“ 4 ბაგში დაენახეთ და რამდენიმე კაცმა ერთად ჩაველაპარაკეთ: როდის მიიღწევი 10-მდე? თითოეულ ამ „სახლს“ მფლობელს ვუსურვეთ წარმატება და ცხოვრების გზა დღევალდით. მაგრამ პირდაპირ უნდა ითქვას, რომ ამ სურათმა შეგვააჩრუნა. როცა შიგ დაინახეთ პატარა ბაგშეები, გალიაში მოთავსებული ჩიტებივით რომ გვიქვერდნენ, ჩვენს გულს სევდა შემოაწვია. ჩვენ არ შეგვეძლო ხალხთან მისვლა მისი ცხოვრების გასაგებად, მხოლოდ გარედან ვხედავდით ყველაფერს, მაგრამ აქ ამ გარეგნულმა შეხედვებამ ვეითხრა, თუ რა მძიმეა აქ მშრომელი ადამიანის ბედრო.

ამსტერდამი კი ყველაზე კარგად გაგვჩვენებდა კაპიტალისტური საშუალოს სურათს: ერთი მხრივ, უთვალავი სიმდიდრე, განცხრომა და ფუფუნება, ხოლო მეორე მხრივ, საშინელი სიღატაკე, ტანჯვა და კპანწყვეტა.

სწორედ ამ დროს შევინწყეთ ქუჩაში მიმავალი ერთცხენიანი ძველი ფურგონი. ეს იყო ინჟინერის მისი ჩართვა თანამედროვეობაში. კონტრასტი ძველსა და ახალ შორის. ამსტერდამში კონტრასტი უფრო მეტად გააგრძობინა, ვიდრე დღემდე ნახულმა რომელიმე სხვა ქალაქში.

გლისერით სეირნობას ამსტერდამში ის დი-

სხვაც გააჩნია, რომ ყველაფერს თვალნათლივ წარმოვიდგენს: ძველსაც და ახალსაც. დიდსაც და მცირესაც, კარსაც და ცუდსაც. უცნაურსაც, მაგრამ აქედან უფრო კარგად შედარამსტერდამის პარკამას, ვიდრე რომელიმე მალაბო წერტილიდან. სურათები სურათებს ცვლიან, ძველს ახალი მოჰყვება, ან პირიქით, და ჩვენ ისე ვგვონია, თითქოს ამსტერდამის გულში ჩაგმჯღადარათ და იქიდან ვხედავთ ყველაფერს.

ვხედავთ 300 წლის წინათ აგებულ ძველ ხიდს, რომელსაც რატომღაც „გამხდარ ხიდს“ უწოდებენ. ეს ხიდი რემბრანდტის სიციცხლეშია აგებული და, უპიკულია, მას ნახული ექნება. ვაგლივართ ხიდების თაღებ ქვეშ და ისინი ჩვენზე კალაგების შემოფოთებული შეძახილები: „თაგები ძირს“. ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩვენს გატაცებულ ფოტოგრაფებს, რომლებიც წარა-მარა ფოტოპარატებს აჩაყენებენ და გლისერის თალიდან თავები მაღლა აუწევიათ, აფრთხილებენ, ხიდს თავი არ მიართყან. ზოგჯერ ეს შეძახილი საკმაოდ შეაჯერა და გულმოსულობის გამოიხატებოდა. ასეთი ხიდი ამსტერდამში 400-მდეა. მათ შორის ძველს „გამხდარი ხიდს“ ასაკისა, 50. ასე რომ „ჩრდილოეთის ენეცია“ ხიდებითაა დასერილი. როცა ერთ ხიდქვეშ გადისხარ, ორივე მხრივ სხვა წყლის გასწვრივ ჩამწკრივებულ სხვა ხიდებსაც. ისინი თითქოს ერთ გვირაბს ქმნიან.

ვაჯიარეთ ამსტერდამის ბურჟოისტრის სახლი. ის სახლი ბრძანდებოდა, ვინაიდან მისი ველოსიპედი სახლის წინ იდგა ავტომანქანასთან ერთად. ამსტერდამელებიხასტან ეს ყოფილა ბურჟოისტრის შინ ყოფნის ნიშანი. საინტერესო იქნებოდა გვეხილა ამსტერდამის ბურჟოისტრი, ველოსიპედით მოსიარულე, მაგრამ ეს „ბედნიერება“ წილად არ ვხვდებოდა. ამსტერდამელები კი თითქმის ყოველ დღე ხედავენ.

მთელი არხის გაყოლებამე, ორივე მხრივ, ათასგვარი მანქანა და მიუღებელი ველოსიპედების ტყეები ჩანს. მარცხნივ სახელმწიფო მუზეუმის, ხოლო მარჯვნივ რომელიღაც საკონსულოს შენობაა. ქუჩებში მოსიარულე ადამიანთაგან ბევრი ძალიან მზრვალედ გვესალმება. ისინი ალბათ, კოჟინისტები არიან, ჩვენი საშობლოს შეგობები. ზოგი კი ცივად გეხედება და გაეირვებული სახითაც გვიყურებს.

მოგვესმა ორდანის ხმა. დაინახეთ ქუჩაზე ბორბლებიანი დიდი ორდანი, რომელსაც გამხდარი ახალგაზრდა კაცი არღნაივით უჭრავდა. ფულს მხოლოდ ზოგერთი გამეღული აძლევდა. ზოგი კიდევ სრულიად გულგრილად აძულობდა გვერდს. ყოველივე ეს ხდებოდა ქალაქის ცენტრში, და ისეთი სურათი იყო, რომ ამ მთხვარის შეხედვამე სევდას აგრძობდით.

არბებში თითქმის ყველგან ხედავთ გარეულ იხვებს, რომლებიც სრულიად თავისუფლად დაფრინავენ ან უტრაობენ. ზოგიერთები ახლოსაც მიდიან მათთან და საქმელს უყრიან. გარეული იხვა საერთოდ ძალიან ფრთხილი ფრინველია. როცა სანადიროდ ვყოფილვარ, ისინი მხოლოდ წინ წაგზრქელებული კისრითა და ჩქარბ ფრენით მიყენია. ახლოს არასოდეს მინახავს, გარდა ჩვენი ზოობარკის იხვებისა. აქ კი მათ ყოველგვარი სიფრთხილის ნიშანი დაუკარგავთ. როცა აფრინდნენ და შორს სიმაღლეზე ავიდნენ, მხოლოდ მაშინ დაერწმუნდი, რომ ნამდვილად გარეული იხვები იყო. უნაბრე, ჩვენი მონადირეები აქ ყოფილიყვენ, რომ ყოველივე ეს თვითონვე დაენახათ.

ზოგიერთი ასტრტროის შენობაზე უცხოეთის დროშები დაეინახეთ. ვიღმა ვანგვიმარტა, რომ თუ სასტრტროში ინგლისელი ან ამერიკელები არიან, ისინი თავიანთ დროშებს ჰკადებენო. ეს მე სრულად არ მაინტრესებს, ვინაიდან ვატყებელი ვარ დაეინახო ის ტაძარი, რომელიც 1669 წელს მინიარა რეზმანდელ ვან რეინის მიცალებული ხეული, როგორც მათხოვრისა. მალე ისიც გამოჩნდა. დიდი მალაღი ეკლესიაა ფართო გუმბათით. იქ არის ამ დიდი ფერმწერლის საფლავი, მაგრამ ვწუხვარ, რომ მისი ნახვა ვათვალისწინებელი არ არის და მხოლოდ გვერდით ჩავევლით.

ამსტერდამში ზოგიერთი საყოფაცხოვრებო დეტალიც ვაგივით. ძალიან ბევრ სახლს სართულთა შორის სპეციალური აწვეები ჰქონია. მისი საშუალებით ავეჯი ააქეთ მალა ან სხვა რაიმე მძიმე ტვირთი, რომელიც სახლში უნდა შეიტანონ. ისიც ხდება, — სიცილით გვეუბნებდა ვიდი, — რომ მისი საშუალებით ცოლებს მთვრალი ქმრებიც აქყავთ სახლში, როცა კი ბუნებ აუვანს ვერ უხერხებენო. ამ სიტუვებზე ყველას ვაეცინა, სურათი ხომ მართლაც სასაძოკლოა: მთვრალი ქმარი, ტყინასავით ჰაერში ჩამოკიდებულა.

ისიც ვაგივით, რომ არბებში წყალი ყოველდღე იწმინდება ამ მიზნით, ღამის 10 საათზე რაბები იტრება და დღის 5 საათზე იღება. მართალია, რერ შეიღებ არ არის, მაგრამ არბების შემთხვის დაწყებდენ 8 საათი მაინც ვაგიდა. მიუხედავად ამისა, წყალი სუფთაა და ვაწმენდას ვერ კიდევ არ მოითხოვს.

ლამაზად მისრიალებს გლისერტი და სურათებიც კინემატოგრაფიული სისწრაფით ცელიან ერთმანეთს. ამსტერდამის რკინიგზის სადგურს მისხდეც წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია, შემდეგ მებრეუარტების პატარა სახლი, სადაც ცოლები თავიანთ ქმრებს ეთხოვებოდნენ ამ უკანასკნელთა შორეული რვისით ზღვაში გამგზავრების წინ. უცნაურია პირდაპირ: მზე ისე აცხენებს, რომ ვაბრეთების, ქუდებისა და ხელჩანთების ჩამოფარება გვეპირდება.

ვადღეარბი ვაშლილ არბში, სადაც სარემონ-

ტოდ შემოდიან დიდი გემები, უმოთარესად — უცხოეთის გემები. წყალი საკმაოდ ღრმაა. 15 მეტრი, რაც საესებით საკმაოდსა სათოკრბო გემების მისადლებადაც კი. ამ ღრას ვენი ეტრბენა „Orale“, 20.000 ტონა წყალწყვისა, რომელსაც შეუძლია 1000 მგზავარი ვადათყვანოს საესებით კომფორტაბელურ პირობებში. ეს პოლანდიის გემია, რომელიც ჩინეთსა და პოლანდას შორის მოგზაურობს. აუვით 1939 წელს. 1940 წლიდან, როცა პოლანდია ფისისტრბი ქუდებით ვათივლა, გერმანელებმა მოძრავ პოსაიტლად იყენებდნენ. ახლა იგი კვლავ დაუბრუნდა თავის პირვანდელ მოვალეობას და ახალი ჩინეთის ხშირი სტუმარია.

ამსტერდამის არბები საესვა თოლიებით; ისინი აქ ვაცოლებით უფრო ბევრია, ვიდრე ჩვენს მიერ ვამოვლილ ზღვებსა, ოკეანებსა, უბებებსა და ყურეებში გვინახავს. მშვენიერნი არიან ეს თოლიები. ვანსაკუთრებით მაშინ, როცა ზღვაზე ეშვებიან ან მის ზედაპირზე დაცურბვენ სწორედ ისე, როგორც მოსკოვის სანაბატრო თვატრის ისტორიულ ფარდაზე ვამოხატული ვაშლილი ვრქელი ფრთებით. მე შემიყვარდნენ ისინი, თავიანთი ღალი ცხოვრებისა და გემებოსაგამი მათი სიყვარულის გამო. როცა ვაშლილ ზღვაში ხარ, ირველივ არაეინაა, და ხედვად თოლიების გუნდს, რომელიც შწყობრბად მოაილეს გემს, არ შეიძლება ამ მშვენიერი ფრინველისადმი სიყვარული არ ივრბნო. ალბათ, ამ სიყვარულმა ათქმევინა აღამიანს, რომ თოლია დაღუბული მებღავარის სულია, რომელიც გემს არ შორდება და კვლავ ემსაბურებაო. ყოველ შემთხვევაში, თოლიები რომ გემებს არ შორდებიან და ძალიან დიდ მანძილზე მიაცილებენ, თითქოს ვანაწილებელი ჰქონდეთ ტქსკორტრბების სადგურები, ამას ყველა ივრბნობს.

ამ დროს ჩვენი უურადლება მოიყრო სულ პატარა სატრანსპორტო ნავებმა. ერთ-ერთი მათგანის „გემზანზე“ ცუდად ჩაიცილს ქალი მისივე ტანსაცმელის შესაფერ სარეცხ რეცხავდა. სილატაკემ ერთბაშად შემოგვხედა ხარის თვალივით. იქვე იღვა მამაკაცი, რომელიც „გემზანს“ რეცხავდა. ისიც ისე ვამოყურებოდა, როგორც მისი მელღელ და ბებვეტირა. ასეთი ნავები საყმად ზღვამად იყო ჩამწკრიბული დიდ არბში და საკმაოდ მძიმე სურათსაც ქმნიდა.

და ამ ფონზე ვიგანტრბით აღმირბო ჩინური საოკეანო გემი „Madera“, რომელიც ისევ ჩინეთისაკენ უნდა ვაემგზავროს.

უამარბო გემი ღვას ამსტერდამის პორტში და უველა ისინი ემსაბდებიან შორეული რვისისათვის. ზოგს წითელი ალამი აქვს ვიდმოკიდებული, რაც იბის ნიშანია, რომ მის ახლო ჩქარა არ უნდა იარო, ზოგს კიდევ თეთრი, რაც ნიშნავს — წყალი მოაშეკითო.

ეს სურათი სრულიად მოულოდნელად შევავლა ვაბრებულმა კომერტიამ თვით ჩვენს

გლისერში გამოვლს გადმოუღლი ფოტო-სურათების კოლექცია, ათასგვარი სუვენირი, წერტილ-მანი საოჯახო ნივთები ექი და ხელზე ვაჭრობა გვირგვინები. იგი დაეინებოთ მოთხოვნის დოლარებს, ხოლო თუ დოლარები არა გაქვთ, გულდუნებას სიამოვნებით მიიღებს. ბურჟუაზიულ ქვეყნებში ასეა ყველგან — თეატრში, გლისერში, ქუჩაში, კინოში: ერთ წერტილს ვერ ნახავთ, რომ გახრებულნი ვაჭრობა და შიშველი კომერცია არ იყოს განაღებული. ჩვენთვის ეს უცნაური იყო. ვაჭრობის გარეშე, ცხადია, სახელმწიფო ვერ იარსებებს, მაგრამ, როცა ოპერა, დრამა, კინო, არხით გახივრდება — ყველაფერი ეს წინაპლანზე კომერციის წამოშობის და თავში ღრსმანავით კომერციის გარკობს, — ეს გულსამარცხია. ყველაფერს ხომ თავისი ადგილი აქვს. აქ კი კომერცია ისეა ცხოვრებაში შეტანილი, როგორც ვაშლის ხეზე შემოხვეული სურა ან ფოთი.

როტერდამის მსგავსად ამსტერდამშიც აშენებენ წყალქვეშა გვირაბებს, რომლებიც ქალაქის ორ ნაწილს უკავშირებს ერთმანეთს, რათა ქალაქის მცხოვრებლებს სამსახურში მისვლა გაუადვილდეს. განზრახული ყოფილა ამ გვირაბის დამთავრება 3 წელიწადში. ასეთი გვირაბები პოლანდიას საერთოდ ბევრი ესაჭიროება, მაგრამ ეტყობა ძალიან ძვირი უჯდებათ და ამიტომ ყოველთვის ხელს ვერ ჰკიდებენ. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ პოლანდიას ნიდარლანდები ჰქვია, რაც „დაბლობ ქვეყანას“ ნიშნავს. იგი არსებობდა წყალშია ჩამჯდარი და ასეთ ნიადაგში წყალქვეშა გვირაბის გაყვანა, ცხადია, დიდ ფინანსიურ ხარჯებთან არის დაკავშირებული.

ამსტერდამის არხები მართო სატრანსპორტო საშუალებას როდი წარმოადგენენ. მთელი ქალაქის ცხოვრება ხუნებრივად უკავშირდება მათ და ამ არხების გარეშე შეუძლებელია აქ რაიმე წარმოადგინო. ჩვენ დაეინახეთ ახალგაზრდა პოლანდიელი მებღაურებები, რომლებიც არხში მეცადინეობდნენ და საზღვაო საქმის ხელოვნებას ეუფლებოდნენ. მიმიდობდნენ ძველთა ძველი პატარა იალქნინი ფემები თუ ნაუები. ეს ანაქრონიზმი გოცუნებს იწყევლა. საერთოდ, „ჩრდილოეთის ვენცია“ თავისი ცხოვრებით უფრო გაოცებთ, ვიდრე გიზიდავთ. არის მისში რაღაც ისეთი, რომელიც სხვა ქალაქს არა აქვს და მხოლოდ მის ახსიათებს.

ჩვენ დაეინახეთ ამსტერდამის ძველი კოჭი დიდი საათით. იგი ქალაქის მცხოვრებლებს ახლაც ემსახურება და დროს უჩვენებს. გაიკარეთ კიდევ ცოტა და გამოინდა რემბრანტის რეინის სახლი, რომელშიაც ეს დიდი ფერმწერალი ცხოვრობდა. სახლი ხელმარცხნივია. დღემდე კარგად არის შენახული. წითელი დიარხები აქვს იმისათვის, რომ მხახველმა ადვილად გააჩიოს ის ორი სართული, რომელიც

მას ეკავა. სწორედ ამ სახლში შექმნა რემბრანტმა სასიკისთან ბედნიერი ცხოვრება. დროს მრავალი თავისი შედეგია, ამ სახლში დაიწყო მისი ტრაველიაც აქვია ხიდი, რომელიც ჩვენ გავიარეთ. რემბრანტის დროს ამ ადგილას პატარა ხიდი იყო, სადაც მას ძალიან უყვარდა გამოხვლა და გასივრება. ახლა მოდერნიზებული ხილია, ისეთი, როგორც ამსტერდამში ასობითაა. სამწუხაროა, რომ ამ ისტორიულ სახლში არ შეედევართ და გენიალური ფერმწერლის მეხუემს არ ვათვლიდით.

ვიდრე ქალაქის ცენტრს მივაწვდით და რემბრანტის მოედანზე — რემბრანტ პლენზე — ვივლიდით, გვიჩვენეს „მონეტრი დეგრი“. ჩვეულებრივი სასახლეა, როგორც ამსტერდამში ცოტა არ არის.

უკვე მივალწიეთ რემბრანტის მოედანს და სასადილოდ შევედით სასტუმრო „გემი“.

სადილმა უფერულად ჩაიარა. ვინატრეთ ზეინი ქართული სუფრა ან „პოპედის“ სასადილო, სადაც იდიალურად გვევებავენ. პრიოდტებობთ ასე მდიდარი ქვეყანა და ასე ღარიბი სუფრა! გუშობრებელი კონტრასტია.

გარეთ გამოვდიეთ და რემბრანტის ძეგლთან მივედით. მშენიერია. ეს ძეგლი ამ მოედანზე დაუდგამთ 1852 წელს, მაგრამ ისეა მოვლილი, გავგებობთ დღეს ვიხსენიოთ და ვახსენის ცერემონიაც ეს ეს არის დამთავრებული. უამრავი ცოცხალი ყვავილები თავივლებოა შემკობილი. ძეგლის ფეოტორია მოქანდაცულობა, რომელსაც მისი გაკეთება 1847 წელს დაუმთავრებია. ყვარცხლებზე მხოლოდ ერთსიტყვიანი წარწერაა: „რემბრანტი“. უკეთეს წარწერას ვერავინ მოიფიქრებდა. საჭიროც არ იყო. არც თარბლები უნის და არც ინიციალები. რემბრანტს ხელში ყალბი უპირავს. ჩაფიქრებული დგას მთელი ტანით, თითქმის სურათს ხატავდეს და ამოწმებდეს. მის წინ საკმაოდ ღამაში, მოზრდილი სვეტია. ყველაფერი იდნა ჩანს, რომ დღევანდელი ამსტერდამელები ძეგლსაც და სვეტისაც ისე უვლიან, როგორც წმინდათა წმიდას, თითქმის ამით სურათმათისუფლოთ თავიანთი წინაპრების სამიწელო დანაშაული. ერთი კი ცხადია: რაც რემბრანტს სიცოცხლეში დააყლდა, ისიათსად მიუზღებს უკანასკნელი ერთი სუტუნის მანძილზე. იგი დღეს პოლანდიის ისეთივე დიდებას წარმოადგენს, როგორც ქართველი ხალხისათვის რუსთაველი. შესაძლოა ეს შედარება — რუსთაველი და რემბრანტი, ისტორიულიადაც მართალი იყოს, ვინაიდან ქართველი ხალხის სული არავის ისე არ გამოუხატავს, როგორც რუსთაველს, და პოლანდიელი ხალხისა ისე არავის, როგორც რემბრანტს.

ჩვენ ვივხვებარა, როცა რემბრანტის ძეგლის ხელმარჯენივ საკმაოდ დიდ სახლზე დაეინახეთ დიდი წარწერა: „შილერი“. კარგია:

როცა ხელოვნების ორი უდიდესი წარმომადგენელი რამე თიხიერი გამოხატულებითაც ერთად აღმოჩნდება. მაგრამ, როგორი მწარე იყო ჩვენი იმედის გატრევა, როცა ეს შლეი ობა დიდი გერმანელი მწერალი აღმოჩნდა, არამედ, ვიღაც ვაჭარი, რომელსაც ამსტერდამში უმარაგი ქონება ჰქონდა და რომელიც თავისი განთქმული გვართი რემბრანდტის ძეგლის გვერდით დასახლებულა.

გმორღები უცდავი პოლანდიელის ძეგლს და მინდა დაეთვლიერო ქალაქის ცენტრალურ კუჩრები. არ ვიცო, როგორია სხვაგან, მაგრამ აქ, ამ ქუჩაზე რომ ვდგავარ, ჩამი თავი სტოკჰოლმის მთავარ მაგისტრალზე მგონია. გვერებათ, სტოკჰოლმელებსა და ამსტერდამელებს ქალაქის მორთულობაში ერთნაირი გემოვნება გამოჰყოლიათო. მთელი სამი საათია დაედივართ ქალაქში და, სტოკჰოლმისაგან განსხვავებით, აქ მხოლოდ ორი რამ ენახვა არხები და უფრო მდიდარი მალაჩები.

სრულ 4 საათსა და 35 წუთზე ჩვენი მანქანები დიძრა ჰავეისაყენ. ხელს ვუქნევთ ამსტერდამელბუმ, ევმვიდობებით, ისინი მზრღვებულან ჩვენს მანქანებთან, გვემვიდობებან, უნაისკნელად ევთხოვებთ რემბრანდტის ძეგლს და ამსტერდამის პერსონაჟებში ზავდივართ. ჩვენს უფრადლებას იპრობს ამსტერდამის თითქმის ყველა ქუჩაში გატრული სურათი — სათვალეებიანა მამაკაცი, რომელსაც თითქმის წინა აქვს გამოშვებული კიბოების ნიშნისაყენ, და გვერდზე 17 ოქტომბერი უწერია.

— რა არის ეს? — ევთხოვებით ჩვენს გიღს.
— 17 ოქტომბერს ბერტოლისტრას არმვერნებიაო.

გასაგებია, თუ როგორი საარჩევნო ციებ-ციებლება იქნება ახლა პოლანდიაში, რაცა მისი ნაპერწყალი ჩვენი მოგვება, ავტობუსებში ჩაქეტილ ადამიანებს.

ამსტერდამის კულტურული ცხოვრების შესახებ ჩვენ ძალიან ცოტა რამ ვაივებთ, ვინაიდან ამ დარგში თითქმის არაფერი გვაჩვენეს. მხოლოდ ის გვითხრეს, რომ ქალაქში 35 თეატრი, აქედან ერთი საოპერო, ერთი ოპერეტისა, ხოლო დანარჩენი კინოა.

ჰავეისაყენ მიმავლ ერთ ერთ მთავარ ქუჩაზე, რომელიც ორად იყოფა და შუაზე სკერი გასდევს, დაინახეთ ძველი სამი ახალგაზრდა პოლანდიელისა, რომლებიც ერთმანეთს ისე მიუბრუნენ, როგორც მუხინას ცნობილ ქანდაკებაში გვიჩანავს. ეს ძველი დაღმურლი სწორედ იმ ადგილზე, სადაც გერმანელ ფაშისტებს ამსტერდამის ოკუპაციის დროს დაუბერებიათ 150 პოლანდიელი პატრიოტი.

და ჩამდენი ასეთი საშინელება ჩაიდინეს მეოცე საუკუნის ამ ეანდალებმა, რომლებმაც პართლაც სისხლით მორწყეს მსოფლიო, ცდი-

ლობდენ რა ცეცხლითა და მახელით დაემონებინათ მსოფლიოს სხვა ხალხებიც ჩქარე ვერტყედნენ პოლანდიის ქალაქებისა და სოფლებისა გეობებს, სწავდნენ შენობებს, მამის, როცა პოლანდიას ომამდეც და ომის შემდეგაც სასკოლო შენობები არ ჰყოფნის, დროებითი სკოლების მთელი ქსელი გაშლილი და ბავშვები სწავლობდენ კერძოდ დაჭირებულ ბინებში. ეს ბინებიც ხელმისაწვდომია შედარებით მეტი შემოსავლის მქონე მოქალაქეთათვის, თუმცა პოლანდიელმა გიღმა შენიშნა, რომ გადასახლდნენ შემოსავლის მიხედვით ისდინო.

მხიარულ გუნებაზე ჩვენი ურბინელი გიღი, რომელმაც გაგახებდა ხელმარჯვენი მდებარე კათოლიკური ეკლესიისაყენ, შემდეგ ციხის ვეებერთულა შენობისაყენ და სიცილით გვითხრა: ვნათში რომ ილიცებენ, მეორეში ჩაეღებანო.

საუბარი სხვა თემაზე გადავიტანეთ. გვანტერესებს რამდენი კოლომეტრია ამსტერდამიდან როტერდამამდე. გვეუბნებან, რომ სულ 85 კოლომეტრია, მთ შორის 65 — ჰაგამდე, ხოლო 20 ჰაგამდე როტერდამამდე. მინქანა სწრაფად მიღის და, თუ ასე ვთვლო, ჰაგამში მენ ძალიან მაღე ვიქნებით.

დროს იმით ეკლავთ, რომ მანდილოსნები საუბარს იწყებენ ფასებზე. მანქანაში ისმის გიღის განმარტება: შაქარი ღირს 1 გულდენი, კარაქი — 5, კარტოფილი — 25 ცენტრი, ბრინჯი — 1 გულდენი და 25 ცენტრი, პირველი ხარისხის პური — 45 ცენტრი, კორღა კიტრი — 50 ცენტრი, ოპერის თეატრის ბილეთი 16 გულდენი. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ: კვალაფიციური მუშა, რომლის თეატრი ხელფასი 150 გულდენია, საიდანაც მიწიმემ 35 გულდენს ბინაში იხდის, შეიძლებს რე არა შეიძინოს ოპერის თეატრის ბილეთი? ის მოკლებულია კულტურულ ვართობას და საშუალება არა აქვს ამ მხრივ მიინიშაღრად მაინც დაამაყოფილოს მოთხოვნილება.

სრულ 6 საათზე ჰაგამში შევედი. ეს ქალაქი, რომელიც „შვიდობის სასახლითა“ ცნობილი, ჩამედარა პარკებსა, სკერებსა, ბაღებსა და მწერალ ნარკავებში. მაგრამ უკან დაბრუნებისას მარჯვენა მხრიდან ყაზარმებიც შეგვხვდა. ყაზარმებისათვის ყურადღება არც კი მივაქცევეთ, შეეხედეთ ომის შემდეგ აგებული ახალი სახლების კვარტალს, რომელიც ძველის ფონზე თავისებური იგიათ გამოიყურებოდა, თითქმის სურდა გოტიკისა და რენესანსის დროინდელი სილამაზე, რომელიც ჰაგაის დღესაც შეარჩენილი აქვს, არ დაერღვია, და მას ორგანიულად შეარწყმოდა. ეს სახლები აუგიათ ვერმანელების მიერ დანგრეული ძველი შენობების ადგილზე.

აპაქი თოფაქი

ცოცხადი სახეების მწერადი

გ. ნატროშვილმა პროზის კარი შემოაღო პატარ-პატარა მოთხრობებითა და ნოველებით, ათიქოსდა შეუმჩნეელად, მაგრამ მძლავრი ნაბიჯებით, კლასიკური ტრადიციების გათვალისწინებით, ქართველი საბჭოთა პროზაიკოსების მღიღარი გამოცდილების უნარიანად გამოყენებით და მკითხველის წინაშე პასუხისმგებლობის მაღალი შეგნებით. ყოველივე ამან თვისი ნაყოფი გამოიღო. მწერალმა მიიგნო თავის იდეებს პროზის გარკვეულ ქანრში და ახლა არავის შეუძლია თქვას: იგი უცხოა და შეუფარებელი მისთვისო. მართალი იყო მწერალი-აკადემიკოსი კ. გამახურდია, რთა „მნათობის“ ფურცლებზე 1956 წელს წერდა (იხ. №2, გვ. 137-140); „საერთოდ უნდა ითქვას, ხსენებული წიგნი (ლაბარაია გ. ნატროშვილის მოთხრობების პირველ წიგნზე — ა. თ.) როგორც ენის შესანიშნავი ცოდნის, ისე ფაბულატების წინეული უნარის მიხედვით უფლებას აძლევს ავტორს უფრო, გაბედულად სინჯოს თავისი ტალანტი დიდ ტილოზე ან არადა მოთხრობების სერიოზობა გამაზიდროს ქართული პროზა“.

რით არის მეორე წიგნი ამ მხრივ საინტერესო? რა ახალი ნაწარმოებები შემატა მწერალმა ჩვენს პროზას? როგორია ამ ნაწარმოებთა იდეურა და მხატვრული საღარმე?

მიემართოთ თვით მოთხრობებს, ვცადოთ ზოგიერთი მათგანის გაანალიზება.

უწინარესად ჩვენ უნდა შევჩერდეთ ნოველებზე „ძე კაცისა“, რომელიც წიგნის სულ ბოლოსაა მოთავსებული. იგი, ჩვენი აზრით, გ. ნატროშვილის შემოქმედებაში ერთ-ერთი საუკეთესო, იდეურად და მხატვრულად სრულყოფილი ნაწარმოებია, რომელიც გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს მწერლის შემოქმედებისათვის დამახასიათებელ ძირითად ნიშნებსა და პრინციპებზე. მაშ, რატომ მაინც ბოლო ადგილი განუკუთვნა მას მწერალმა წიგნში?

„ძე კაცისა“ თითქმის ერთად-ერთია, რომელშიც რეალუტყამდელი ყოფიდან აღებული ცხოვრებისეული მისაღია ასახული. თანადროულობის წარმტაცი ფერებით შეზავებულ სხვა ნაწარმოებთა მთელ ღია ფონზე იგი მართ-

ლაც მოიანს, როგორც ერთგვარი ანაქრონისში, რომელიც, საცხებით კანონზომიერად, წიგნის შილოდ უქანასენელ, ბოლო გვერდებზე შეიძლება მოქცეულიყო მაგრამ წიგნში მასალაა განლაგების ავტორისეული კრიტიკიუმი სრულიად არ ბოჭავს მკითხველს შეაფასოს ამა თუ იმ ნაწარმოების ღირებულება საკუთარი გემოვნების მიხედვით, მარტისიტელ-ლენინური ესთეტიკის მოთხოვნების საფუძველზე. რით იტყვის „ძე კაცისა“ ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას? რა არის მასში ყოფიან საინტერესო?

არა ფაბულა, არა ფემის აქტუალობა ან პრობლემატური საკითხის დაყენება, არამედ ჩვეულებრივი ამბის მხატვრული ამალგებულობით, სიფაქიზითა და გემოვნებით გადმოცემა, პატარაში დიდის დანახვა და გამოჩენა, ადამიანის სულში დაფარული იდეალების მოგერჩებულად გახსნა, ამდენად, „ძე კაცისაში“ გ. ნატროშვილი მიყვება ხელოვნების ამ მარად ძველ და მარად ახალ გზას, რომელიც ღრმად გვახედებს ასახულ სინამდვილეში და გვაიძულებს შევიფუშოთ მის შესახებ გარკვეული აზრი, წარმოადგენები და შეხედულებანი, რათა ყოველთვის მტკიცედ ეივდოთ საზოგადოებრივად სწორ პოზიციებზე. ამის მიღწევა შეუძლებელია მხატვრული სიმართლის, დამაჯერებლობის, სიცხადის, ადამიანებისა და ცხოვრების ღრმად ცოდნის გარეშე. ყოველივე ეს მკაფიოდ და თვალსაჩინოდ მოიანს დასახლებული ნოველის ფურცლებიდან.

არ შეიძლება თუნდაც ერთხელ წაკითხვის შემდეგ მკითხველის მეხსიერებიდან უკვლოდ გაქრეს ნოველის მთავარი გმირის ადამოს სახე-თითოეული ფრაზა ნოველაში ემსახურება ცხოვრებაში დაბეჩავებული და საზოგადოებიდან გარიყული ამ სულღერად მდიდარი ადამიანის ხასიათის გახსნის ამოცანას, თითოეული სიტყვა იძებს რაღაც თავისებური ელვარებასა და გამკვირვალბას; რამდენადაც უფერული და უღიმღამოა ადამოს ცხოვრება, იმდენად კეთილშობილური და მთლიანია მისი პიროვნება, რამდენადაც დაუფასებელი და აბუჩად ადგებულია

მისი, როგორც ყოველი რევოლუციამდელი გლეხის, შრომა, იმდენად საყვარელი და კოლოხობრულია მისი სახე.

ადამო, მწერლის სახეებით რომ ვთქვათ, „მოწამებრივად თავდებულ“ იმ ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნის, რომლებიც რევოლუციამდელ შავნელ ხანაში არაფერს იშურებდნენ თავიანთი ახლობლებისა თუ არაახლობლების სწავლა-განათლებისათვის, თავიანთი ქვეყნის წინსვლისა და აყვავებისათვის. გერ კიდევ მაშინ, როცა თბილისსა და კახეთს შორის სარკინიგზო მიმოსვლა არ არსებობდა, ადამო კახეთის შორეულ სოფლიდან, ზურგზე ავიღებული ორი ბურჯანით, ყოველი თავის ბოლოს ფეხით ჩამოფლოდა თბილისში, რათა აქ მოსწავლე უმცროსი ძმებისათვის საშემსახურელი ჩამოეტანა. თითონ არაფერი გააჩნდა წაფერდილი ქოხბახის, კაშჩივით ძლიერი ღონისა და ბაღურად გულუბრყვილო გულის გარდა და სხვის მიწიერზე მთელ თავის ნაშრომ-ნაოფლარს შორეულ ქალაქში ორი მისი შენახვის ახმარდა. და ზინე ვეღაფერი ეს ახარებდა და ასულდგმულვდა ადამოს. ამაში ხედავდა თავისი ცხოვრების მიზანსა და გამართლებას.

„უმცროსმა ძმებმა იცოდნენ, — ვკითხულობთ ნოველაში, — რა დროს ჩამოვიდოდა ადამო და ქალაქგარეთ, ნათლულთან, მინდორში გაგებზეოდნენ ზოლად. როცა ადამო გამოჩნდებოდა, ბავშვთა მისკენ გაიქცეოდნენ, თან ჟრიაშულს ასტებდნენ:

— ადამ-ლარიია... მუმ-ლარიია...

ეს ლარი რაღა იყო, აღერსი იყო, მოფერება თუ გამხრევება, თითონაც არ იცოდნენ, მაგრამ ადამოს ისე გაუხარდებოდა, ეს დაღლილი, გუძინილი ხურჯინებით დატვირთული, ოფლში ვახვითქული კაცი ლეკურის ცეკვით წამოვიდოდა, და ისე მარჯვედ უსავადა ფეხებს, ირგვლივ მტკნის კოჩინტელი დგებოდა“ (გ. ნატროშვილი, „ისევ ვაზაფხული იყო“, 1957 წ., გვ. 274).

კარგადაა დახატული ძმების შეხვედრის ეს სცენა როგორი ოსტატობითაა მოფერებულა რაოდენი სიკეთეა ადამოს გულში! რა დიდი აზრი ღვეს ძმებისადმი მის ამ მოწამებრივ სიყვარულში! მაგრამ... კახეთის რკინიგზის შენებლობაზე ადამო მოულოდნელად ივად გახდა. სწავლადამთავრებულმა ძმებმა მარტოდ დარჩენილი „უთავბოლო“ ძმის ნახეც არ იკადრეს. ბოლოს მებობლებს მიუგდეს სამაჯლოდ და დასამარხად. „ასე წაიქცა ეს კაშჩივით ღონიერი, მაგრამ წინადასივით უსასოო და უმწერქე კაცისა“. — ამთავრებს ნოველას მწერალი.

ამ ჩვეულებრივი, დამაფერებელი და დამაღონებელი სამწუხარო ფინალის იქით, ფინალისა, რომლის შორალურ-სენტენციური საფუძველი კარგადაა გამოხატული ერთ ცნობილ ქართულ ზალბურ ანდაზაში: „კაცმა კაცს ვენახი აჩუქა

და იმან ყურძენი არ აჭამა“ — ჩვენ ვხედავთ და მწერეთ ღრმა პენანზის, მხატვრული სიმატლის იმ ძალს, რომელიც გვახლავს ადამოსთანა სპეტაკი გარნობის უღმირებრივ და გვაზობლებს უველა მათ, ვისაც ერთგულება მოვალეობად მიაჩნია, სხვისთვის თავდადება — გულუბრყვილობად, სიკეთისათვის სიკეთით ვერახდა — ბოროტებად და დანაშაულად. მწერალმა შეძლო ნოველის ისედაც პატარა ჩარჩოში შეიღწია მოვლენა: მხატვრული განოგადების დონემდე, ეჩვენებინა აღზრდის ძველი სისტემის სიმძინე, პრინციპულ იდეურ სიმაღლემდე აყვანა ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ფაქტი და გაენათებინა იგი.

ეს ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანი — იდეური არსის სიძაფე და მხატვრული ფერადონება წითელ ზოლად ვასდევს გ. ნატროშვილის ნოველებს, რომლებშიც ზემოთ დასახელებული ნოველის გარდა, უმთავრესად თანამედროვეობის სუნთქვა და მაკისცემა, საბჭოთა იდეო მიანების გრწონაბები და განწყობილებანი, მათი იდეალები და მისწრაფებებია გამოხატული.

გ. ნატროშვილი განახლებული კახეთის ლამაზი ლანდშაფტების, ხოდაბუნებისა და მშობი გარეგული ტერერების დახატვისას ყურადღების ცენტრში ყოველთვის აყენებს სოციალისტური სოფლის უხარალო, რივით ადამიანებს, ვცამბობს იმ დიდ საზრცელოებებზე, რომლებიც მოხდა ამ ადამიანთა ცხოვრებასა და შეგნებაში, მათს მსოფლმხედველობასა და მორალში, გეიყენებს მათს განცდებს, გრწონებებს, მიდრეკილებებს, მათს ხასიათსა და შინაგან ბუნებას და ფაქიზად შერჩეული, დახეწილი ენის სხარტ ფორმაში გავლის გზით განამტკიცებს მკითხველში სიყვარულს სამშობლოსადმი, აღაგზნებს და რაზმაეს მას-კომუნისმის საჭმის გამარჯვებისადმი რწმენით. ახალი სოფლის ყოფა და სადიდე მწერლის მიერ გამოსახულია არა პათეტიკური მსჯელობებით, ტრაფარეტული და გაცეთილი საღებავებით, არამედ სახედა კანკერებისათვის გზით, თავისებური კეთილი, განათებითა და სიმახვილით, სიამოვნებისა და კმაყოფილების აღმძვრელი მიწილდელობით, დაკვირვებულობითა და თვით ამ სოფლის აკარგის საფუძვლიანი ცოდნით.

ამიტომია, რომ გ. ნატროშვილის ნაწარმოებებში მკითხველში იწვევენ და ზადებენ სიციცხლის სიყვარულის, ბრძოლისა და შეტევის ვაწყობილებებს, ხელს უწყობენ ნათელისა და დაადის დამკვიდრებისთან ერთად ცხოვრების მახინჯი და უარყოფითი მხარეების მიხედვასა და აღავმავას, ჩვენს ახალგაზრდობისა და ხალხის იდეურ-პოლიტიკურ და მორალურ-ესთეტიკურ აღზრდას.

ამ თვალსაზრისით ქართულ საბჭოთა პარტიაში უმჯილოდ მნიშვნელოვან შენახნად უნდა ჩათვალოს გ. ნატროშვილის შედარებით ვრცელი მოთხრობა „ისევ ვაზაფხული იყო“ იორ

ზე". რაოდენი სიბოძო, უშუალოა, სიწარფელე და ბუნებრიობა იგარანობა ამ მოთხრობაში როგორი დახლართული სიტუაციებია შექმნილი და კომპოზიციურად რა მკერთიდ არის მაინც შეკრული აქ გ. ნატროშვილი თამაშად უტოლდება მხატვრული სიტყვის სეკლსაშინო ოსტატებს, გვევლინება როგორც პეუნაჟის, დიალოგის, დეტალის კარგი ოსტატი, აღამაინის სულის მესაიდუმლე, ფრთხილი და წინდახედული შემოქმედი.

ამ მოთხრობის ფილოსოფიური პრობლემა ზელოვნებისა და ლიტერატურის ისტორიაში ათასგვარი ვარიაციით მრავალჯერ არის ახსნილი და გადჭარბილი. გ. ნატროშვილს არ შეუძლია რაიმე სახალე შეეტანა მის გადაწყვეტილებაში. და ის არც წასულა ამ გზით. მწერლისათვის ახალგაზრდობისა და სიბერის დამაინისპირება არა თეთმიზანია, არამედ საშუალება სოციალისტურ სინამდვილეში მათ შორის არსებულ ურთიერთობის ახალი ფორმის ნათელსაყოფად. ეს ახალი ფორმა წარმოშობილია, როგორც ჩვენი ქვეყნის განუხრელი მატერიალურ-კულტურული აღმავლობის, საბჭოთა აღამაინების იდეოლოგიური აღზრდის შედეგი. საბჭოთა ლიტერატურაში უოველივე ამის სწორად ჩვენებას კი იდეურ-აღმზრდელიობით მნიშვნელობა ენიჭება.

მწერალი აქაც ერთი შეხედვით ნაცნობ, უმნიშვნელო ყოფით დეტალებში აქსოვს ღრმა აზრებს, მკითხველის ყურადღებას მიაპყრობს და ამახვილებს ისეთი მხარეებისადმი, რომელთაც არ ეკისრებათ გადაწყვეტი რთლი ცხოვრების თანმიმდევრულ, ისტორიულ განვითარებაში, მაგრამ რომელთა გარეშე არ არსებობს თვით ცხოვრება.

ასე გვესახება ჩვენ მოხუცი იორამის როლი და ადგილი მოთხრობაში „ისევე გაზაფხული იყო იორაზე“. მისი საინტერესო შინაგანი ბუნების გახსნის პროცესი სრულ და ნათელ წარმოდგენას იძლევა ამ სოციალურ გარემოზე, რომელშიც ცხოვრობენ და მოქმედებენ ჩვენი დროის ნამდვილი გმირები. არა იორამი ქმნის და ჰედს ზგაღინდელ ბედნიერებას, არამედ თარიზანი — მწყემსთა ახალგაზრდა ბრიგადირი და ნიკო — ფინისხევის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე. ესენი უღვანან სთავეში საკოლმეურნეო დოვლათის ამაღლებისათვის გაზადებულ ბრძოლებს. მაგრამ იორამის გეშინდელი ენერგია ჩქედს მთის დღეაწმელობაში. რაგორ გამარწყვინებულა ეს დღეაწმელობა! რაგორ შეჭრილა შორეულ, ოდესღაც უკაცრიელ ხათმის მთის ზეობაში სინათლისა და სიხარულის სხივი! როგორ ამაღლებულა მეცხვარეთა მატერიალურ-კულტურული ცხოვრების დანე ყველაფერი ეს ახარებს ერთდროს სახელგანთქმულ სარქალს და გულში მგზნებარე ნაბერწყლებს

უღვივებს. იორამს არ წარმოუდგენია სიკაცებელ ცხვართან მდღეები ზეტაილის, მდღეები შობრანისა და მოქმედების, საზოგადოებრივი კასარგების შორამ-გარჯის გარეშე. გული ემახის წინ, მუდამ წინ, მუდამ ხალხისადენი მაგრამ უფრთხილდებიან მოხუცს, ელოლიავებიან, თავს ევლეზიან, მუდრო და უშეოთველი ცხოვრების პირობებს თავაზობენ. შეუთივებს იორამი ამგვარ ცხოვრებას? არა, არასდროს.

ასე იქმნება რაღაც უფსკრული მოხუცი გულისწაღილსა და მის გარეშე შექმნილ მხატვრულიობის ატმოსფეროს შორის, მის ალა-მართალ გრანობებსა და იმ „უნებურ დანაშაულთა“ შორის, რომელთა შესახებ ესოდენ სისიდივით, შემპარავი იუმორითა და ფსიქოლოგიური დამაგურებლობით გვეყვება მწერალი.

კარგდ არის მიგნებული მოხუცის მოუხვეწრობის ნამდვილი მიზეზი, მოვლენათა მიზეზ-შედეგობრივი განვითარების სწორად ჩვენების გზით მწერალი ედილობს ღრმად ჩაგვხედოს იორამის სულის ხვეულებში, თანდათან უფრო რეღეფურად და მკვეთრად გამოკვეთოს მისი სანდომიანი და მრავალმხრივ საინტერესო სახე. ნუთუ მართლა მოათავა ამ ქვეყნად ყველა საქმი იორამმა? რას განუზრდებს ოთქედელს შუა ტქმად ყოფნა მოხუცს? რომელმე ვარქლოს შინარების დაბრუნებამდე სახლში მატროდ და უქმად ჯდომას? რას მთასწავებს შხაან ოთახებში კომპარავით ჩამოწოლილი ეს დუმილი და მუდროება?.. აი, კითხვები, რომლებიც ბუნებრივად ებადება მოხუცს და რომლებიც დაუყოვნებლივ მოათხოვენ პასუხს. უკან, მთაში დასაბრუნებელი გზები გადაჭრილია, მამ, სად არის გამოსავალი?

„და მაინც მიხვდა ბერიკაცი, — ეკითხვულათ მოთხრობაში, — რომ უსაკმოდ ყოფნას ეერ გაუძღვდა, ამიტომ შეიღს აუტყდა — იქნებ ამხუელა ქალაქში ისამე შესაღერი ადგოლა მიმოფოლაღეაწმე დაიწყო ადგილის ძებნა, მიიკთხ-მოიკთხა ნაცნობებში და ერთი კვირის შემდეგ მონეცი სარქალი ფეხსაკმელების ფაბრიკის დარაჯი ვადა“ (ჩქვე, გვ. 10).

თითქოს უნდა დამწვადდეს იორამი. ეწიდა საქმი და იპოვა კიდევ. მაგრამ რაღაც შეუთავსებლობა მის სულთან ის საპასუხისმგებლო მოვალეობა, რომელიც დაეკისრა, როგორც სახელმწიფო ჭონების გუშავს. მას არასოდეს წარმოედგინა ის, თუ ოდესმე შეიძლებოდა „კაცისთვის ჯიბე გაეხინჯა, ხომ არაფერი მიგაქვსო სინდის-ნამუსზე ენდობოდა ყველას. როგორც მთელ თავის სიკაცებელს იყო მიჩვეული“. მაგრამ განა ცოტაა ჯერ კიდევ მტულებელი და წამგლეჯი? და — აი იორამი უნებლიეთ ბრალდებულის სკამზე აღმოჩნდა. „პაი დედას, სახელმზინარო სარქალო! ეს რა დავემართა? რადღე ვავითოდნა. იორამ. რას მოესწარის, კაცო ნამდივლად შენს თავს ხლებს ეს ამხავი. თუ ვილაე სხვა ზის ტუსაის სკამზე“. — ფიჭ-

როს იგი.

მწერალი მამულად გვაგვრძობინებს და განგვა-
ცდევინებს იორამის მძიმე სულიერ ტანჯვას.
რით შეუძლია იორამმა თავი იმართოს? არაფ-
რით. ვანჭობილია? არა. მამ, სად არის სხამ?
სახლთან მართლმსაჯულების ჰუმანიტარობაში, პა-
ტიოსებებას და სიმართლას უძლეველობაში. ისე-
თა იმ ნაწყვეტის იდეური აზრი. აქ მოთავა-
რის კი არ არის, რომ მოსამართლე აღაღებდნენ
იორამის თანასოფელი აღმოჩნდა, არამედ ის,
რომ მან იმთავითვე შეიცნო მის დაღარულ
შებლზე ვარდის ფურცლებით განფენილი
პატარასება.

მწერალს ქალაქიდან იორამთან ერთად ისევ
სოფელში გადავადვართ. „გულდახურული იმედი-
და იორამი დეკარტული სულში. აქ უარესად
მოიწინა ბეროკაში, გული ვერაფერს ვერ დაუ-
დო. ერთთავად დანა ეტარი ხელში და ჩხირსა
თლიდა... ფიჭის ფიჭის მისდევდა... მბრუნეს მო-
ბურღად შინ ყოფნა. იმ დღესაც დიდხანს იწრა-
ვლა აქეთ-იქით და შერე თანამგზობარისაყენ გრუ-
წია გულში“ (იქვე, გვ. 25).

იქნებ აქ მთხვეის „კაპრიზებთან“ ან გა-
ზვიადებულ დეტალიზაციასთან გვაგვს საქმი?
არა, ოდნავად დეტალიზაცია. აქ ისე, როგორც ყველ-
გან, მწერალი მიხედავს გმირის ხასიათის სფი-
კას და აღამაინებელი ვანცუების განვითარების
ინტელექტუალური კანონზომიერებას. იგი მოვლენე-
ბის მიღმა დგას, როგორც ობიექტური მეთვალ-
ურედ და როგორც მხატვარი ემორჩილება სახის
ტიპიზაციას და ინდივიდუალიზაციას კანონებს.
ხოლო სახის სრულყოფის ინტერესები, როგორც
ცნობილია, ყოველთვის მოითხოვს მწერლის ე. წ.
„ნაბრუნებლობას“ ხასიათის ბუნებრივ განვითარე-
ბაში. ოდნავ გადახვევა ამ გზიდან — ეს ნიშნავს
გადახვევას რეალიზმის პრინციპიდან. ეს მოთხო-
ვნები დაიკვლია გ. ნატროშვილის შოთხარა-
ბაში „ისევ გაზაფხული იყო იორამზე“. მაგრამ
ჯერ ისევ დაუბრუნდეთ იორამს.

ნაკოს დახმარებით იგი კვლავ ემუშავა საზოგადო-
ბრიანობისაზრებელი შრომაში. იგონის ფაქტ მთ-
წებზე ვაშენებელი ბაღ-ბოსტნების ყარაულობა
შინაღვეს გულდაუბრუნებელ მოხუცს. მაგრამ
თითქმის განკვეთილია, აქაც უმტყუნა ბილიმ.
სიმინდის სწორედ იმ საცდელ ნაყვეთზე მიუშვა
მოსწავლეები, რომელსაც არაფერ არ უნდა მიე-
რებოდა. და აი სარკვებლობის ნაცვლად — კვლავ
ზიანი. ვერ გაუძლო მოხუცმა სინდისის ქვეყნის
და გაჭრა... დივიკარა. როგორ დავებნენ, რო-
გორ წებან, როგორ ზრუნავენ მის ბედზე? ფეხზე
დადგა მთელი სოფელი, რაიონი, ქალაქი. და მა-
ინც არსად აღმოჩნდა მისი კვალი. ნუთუ ისე
ტრაგიკულად და უაზროდ დასრულდა ბეროკის
მოუხვევარი სიცოცხლე? მეთვალის ინტერესი
აქ კიდევ უფრო დაძაბული, ინტენსიური ხდება.
ცხოვრება კი თავისი გზით განაგრძობს დინებას.

ნიკო და თარიმანი საზამთროდ ფარეზების მოსა-
მზადებლად ჩათმის იმ მთაზე აღინ, საიდანაც
იორამი უკანასკნელად გამოემშვიდნენ ბეროკი.
ბიდანვე საუკრულ მდამოკუნ... ნათესაობა
დიდი ხნით უკაცოდ მტოვებულ სადგომებს,
ბინებს. და თუქოს ვილაყის მაღლიანი ხელი
აღყვია აქ ყოველ სავანს, ყოველ ნივთს. ვინ უნ-
და იყოს? ვინ მოწინა ამდენი კორკანები და სა-
ბატქენ ჩეღტები? ვინ გამოუტყვალა ფარებს ეს
დამპალი მკლავკოვი?

და განა ამ მოთხოვნის ელვარე სტრუქტურები.
სოციალიზაციის მთავარი მოთხოვნები ისეა, რომ ქნი-
ან, სიცოცხლეზე და ბუნებრივებაზე ომიხიან, მკე-
ქარე, შემოპოვ და აღმგზნებ სიმღერას არ ჰკავს!
განა ეს არ არის პიზნი და საგალობელი საბუთთა
დამამაინების ურთიერთ დიდ სიყვარულზე, მათს
უკვდავებასა და უძლეველობაზე, ჩვენი ქვეყნის
სიღლიდესა და სიძლიერებზე? და განა თვით ამ
ერთი ნაწარმოების შედარებითი ვრცელი ანალი-
ზის სრულ წარმოდგენას არ იძლევა გ. ნატროშვი-
ლის, როგორც პროზაიკოსის, შემოქმედების სა-
ერთო სწორი იდეური მიმართულებაზე? მაგრამ
შინაღვე რით მიღწია მწერალმა ნაწარმოების ძი-
რითადი იდეის გამომსახველი მოთავარი გმირის
ასე ცოცხლად დაბატება?

სწორედ აქ და სწორედ ამასი მკვლავდება
მწერლის მხატვრული ინდივიდუალიზაცია და შე-
მოქმედებითი ნიჭი, მისი უნარი შეკრას ფაბუ-
ლარული ამბავი მამულ და მოქნილ სიუჟეტურ
რეალში, მოაქციოს მხატვრული კამპონენტები
ნაწარმოების კომპოზიციის მტკიცე ყალიბში,
გამართლება, მოტივირება, არგუმენტირება მის-
ცეს სხვადასხვა სიტუაციებში და პირობებში
გმირის ყოველ მოქმედებასა და ქვეყნის გამოე-
ლენას, დააკავშიროს ისინი ერთმანეთს მოვლენ-
ათა დინამიკური განვითარების კანონზომიერე-
ბის გაქვეით და დაინტერესოს მეთვალური, რა-
თა ბილიზმე შეუნელებელი ყურადღებით მის-
ლოის ამბავის განვითარებას, შეიგრძნოს მის-
ში გამოსახული სინამდვილე, გაიზაროს და
დატკებს მისგან მონიჭებული სიაზოვნებით. ეს
ის აუცილებლობაა, რომლის გარეშე მუდამ იჩენს
თავს შეუნსამობა ნაწარმოების შინაარსსა და
ფორმის შორის, ე. ი. მუდამ იჩენს თავს ნაწარ-
მოების სიღარიბე, სიმშრალე, უსუსურობა და
უხადრეკობა.

უადრესად საინტერესოა, მხატვრულად, ორიგინ-
ალურად გააზრებული სახეა მისი მოთხოვნაში
„უღარადლო კაცის სიკვდილი“. ჩვენი აზრით, მი-
ხა იმ უბრალო, უწყინარ, უბრეტუნო, უბორო-
ტო აღამაინათა მკვეთრად გამოკვეთილი ტიპია,
რომლებიც ყველგან, ცხოვრების ყოველ კიდეში
გვეხვებოდნენ, როგორც თვით ცხოვრების საფუძვე-
ლი, საინტერესო. ისინი ქნიან, ამერებენ, შრომით-
ბენ, იმბრყენი არა მხოლოდ პირადი, დაბუნელი
და ჩაყვრილი, არამედ საერთო, საზოგადოების

ბედნიერებისათვის, შეხზარაან ყველა ადამიანს, როგორც შეუყვანზე ყველაზე უძვირფასეს არსებებს, გულს და სულს უყოფენ მათ, გულსა და სულს დღებზე მათა საკეთილდღეო საქმეში და შედამ იმისათვის ზრუნავენ, რომ რითიმე სარგებლობა მოუტანონ სხვას, ვინაშინ და დატყბნენ სხვებთან ერთად. რა უაზრო, უშინაარსო, მაჯღაჯუნისავე სულის შემხუთველი იქნებოდა ცხოვრება ასეთი ადამიანების ვარჯიშზე! და როგორ გაყვარებს მწერალი მათ მიხას ტიპიურა ხასიათის ჩვენებითა და გადმოშლით! მინე რა არის მიხას ხასიათში ტიპიური, დამახასიათებელი, ნიშნეული? ვინ არის მიხა?

მიხასათვის უტყობა ინდივიდუალისტური კარჩაყტილობა, შეზღუდულობა. ინდივიდუალისტში, წლები და შეფთოვა მის მუღში მომღიმარ სახეზე აღბეჭდილია კმაყოფილების ისეთი გრძობა, რომელიც მხოლოდ ბედნიერებას შეიძლება გამოხატავდეს. და მართლაც, რატომ არ უნდა გრძობდეს მიხა თავს ბედნიერად? ცხოვრება წინ მიდის, სოფელი შენდება და ლამაზდება, სახლიც აქვს და საზრდოც, პატავიც და სახეილოც, შეიღებიც ჰყავს და შეიღოშვილებიც, შრომობს, ხარობს. რა აქვს სადარდო მიხას? არაფერა. ასე იყრის თავს მიხას კონკრეტულ ხასიათში ის ჭვირფისი ნიშნები და თვისებანი, რაც ტიპიური და დამახასიათებელია სოციალიზმის ეპოქაში ყოველი პატოსანი, მშრომელი, თავისი ქვეყნისა და ხალხის მოსიყვარულ ადამიანისათვის.

მეგრამ მოთხრობაში საკითხის მეორე მხარეა საინტერესო. იგი დაკავშირებულია მიხას სიყვდილთან. სამგლოვიარო პარკესიის წინ მიხას გადიდებული სურათი მიჩვეთ. „იღამებოდა ჰამა იმ სურათზე, — ვითოხლობთ მოთხრობის ფინალიში, — ასევე შეხზარადა თავის საყვარელ გედიქის ხევეს, სადაც დაიბადა, იტობრა, იმბარულა, დარდით კი არასოდეს არ უდარდნიო... ვან იცის, იქნებ ასე სჯობდეს წასვლა ამ ლამაზი წუთისოფლიდან“. ეს ორპარტოვანი „ვინ იცის“ გამოიჭრება მოთხრობის.

ხომ არ შეიძლება მიხას ხასიათში უდარდულობა, როგორც შინაგანი ბუნების გამოვლენების კონკრეტული ფორმა, განუაზოგდეთ? ან ხომ არ ნიშნავს მწერლის მიერ გამოვლენასათვის დასმული ეს „ვინ იცის“ ცხოვრებაში საერთოდ უდარდულობისადმი პრიმატის მინიჭებას? მაშინ სანამდე მიგვიყვანს ამის კლავება? უდარდელი — ეს ხომ ზოგად ხაზებში იმას ნიშნავს, რომ იყო უდრტეინველი, უყიარათო, უდიჯო, უმოქმედი? და ან ვანა შესაძლებელია ადამიანი უდარდლო? იქნებ საპოთა სინამდვილე გამოიჩინავს დარდის წარმოშობის შესაძლებლობას? იქნებ აქეთვე უშიზნებს მწერლის სიმპტომატური სიტყვები: „დარდით კი არასოდეს არ უდარდნიო“? დავედროთ კი მათ? დავიჯეროთ, რომ „უდარდელა“ მიხას არასოდეს უდარდოს? მაშ, რამ მოტყა ასე უტებ ეს ჯანმთავარი მოხუცი?

აი, რამდენ ფიქრებს აღძრავს შეიბეგელის გონებაში ეს ორპოტული კითხვა „ვინ იცის“. როგორ გადაწყვეტილი ეს სკეპტიზმი რა უნდა ეთქვა მწერალს?

დარდი, ისევე როგორც სიხარული, შეტნალებს თანადარდობით თან ახლავს ადამიანს მისი ცხოვრების გრძელ მანძილზე. იგი მისი განუშორებელი თვისებაა, სადაც ადამიანის სიცოცხლე, იქ უმეველად არის სიბერე, ხოლო იქ, სადაც სიბერეა, უმეველად არის დარდი.

ეს, ვინც ფიქრობს, რომ ჩვენი დროის ადამიანებისათვის უტყობა დარდი, აშკარად ცდება. იქედან მიხას უდარდულობა არ შეიძლება გაგებული იქნას ისე, რომ თითქმის დარდი მისთვის საცხებით უტყობ იყოს. თვით მწერლის ბოლო ფრაზას:

„დარდით კი არასოდეს უდარდნიო“ აქარწყლებს მწერლისავე სიტყვები ნაწარმოების შუაგულ ტექსტიდან: „ამ უდარდელ კაცს პირველად მაშინ შეუტია დარდი მაშინ, როცა შეუტია მათ (ხალხსა) ჩვენი — ა. თ.). როცა შეუტია მოულოდნელად გარდაცემა“.

ეს უკანასკნელი ფრაზა ადამიანის სულიერი ცხოვრების ჩვენების მხატვრულ კანონზომიერებას ემყარება, და საცხებით სწობად. პირველი კი გონებისა და ლოგიკური მსჯელობის არსებობიდანაა უნებლით შემოპარული, და ამიტომაც გაუგებებს. მწერალი ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, ზედმეტად დავილო მხიარული კაცის სიმბოლოდ ხალხში გავრცელებულ გამოთქმას „უდარდელს“ და ის, რაც შედარებით სხეუბთან, ჭარბად ჩანდა მიხაში (გამკლავი ოხუნჯობა, მხიარულება) მიიჩნია როგორც სრულყოფადობის — უდარდულობის გამოხატულება. მეგრამ ადამიანი მუღში მისწრაფვის არასოდეს სიმბოლოებში კვამარტებისაკენ, მას ხომ ვერასოდეს აღწევს და მხოლოდ შედარებითი კვამარტების საფეხურებზე ადის და ჩამოდის!

სულ სხვა თემატურა რაკლშია მოქცეული მოთხრობა „მინდერის ბიჭი“. მისში მწერალი მარჯვედ იყენებს სატირისა და იუმორის ზერხს, დაუნდობლად ამხელს და დასცილის ჩვენი დღევანდლობის მანკიერ მხარეს და ამავე დროს პოელობს ჯანსაღ ნიადაგს მის გამოსასწორებლად. სიყმეშილები ჯერ კიდევ გვხვდებიან თანამედროვე ცხოვრების ზედაპირზე, მეგრამ მათ არა აქვთ ზრდისა და განვითარების პერსპექტივა, თვით ცხოვრება მათი მსაჯული და რეგლამენტატორი. ეს აზრია ჩიქსოვილი იმ ორიგინალურად მოფიქრებულ სიტუაციაში, რომელსაც ქმნის მწერალი მოთხრობის მოთავარი პერსონაჟის შიტო სიყმეშობის გარშემო.

... ზემოქალის კოლმეურნეობაში ოდესღაც „წრეწუნად“ წოდებული მინდერის ბიჭი შიტო სიყმეშილი — ენერგიული და მუყაითი ახალგაზრდა — რაკლში ინსტრუქტორად დაწინაურების დღიდანვე „შხარინად“ მოველიან მთელ რაიონს. უცებ შეიყვალა მისი ხასიათი, სიარული

ლის მწერაკე კი. გამოიკვალა ადამიანებთან დამოკიდებულების ტონი, ამპარტავანი, მიუკარგებელი, უხეში და უტიფარი გახდა. და აი ერთ დღეს, თავის გამოჩენის მიზნით, იგი მისსავე საფლას სკოლაში ისტორიის მასწავლებლის — მინანას მუშაობას ამოწმებს. სხარტ, მოქნილ იუმორისტულ ფერებში აქვს დახატული მწერალს ამ „ლიტერეკია“ ინსტრუქტორის მიერ გაკეთებულ მისწავლეთა ცოდნის შემოწმების სცენა. იგი ერთი შეხედვით უცნაურად გვეჩვენება, მაგრამ ცხოვრებისეულია, ნამდვილი, აშფაღან მებრძოლ საგულისხმო და დამაფიქრებელი.

და აი, მასწავლებლის ბრუფის მიუხედავად, მიტო მაინც შედის გაკეთებულ. გადიდკაცებულ „მასწავლებელ მუშაკს“ სკოლის ხელმძღვანელობა თან მიჰყვება. მოსწავლეები რაც რაგად ვადმოსცემენ გაკეთილის თემას — ურარტუს სახელმწიფოს წარმოშობის ისტორიას, ინსტრუქტორი კი ზნადვზა ანერებს, ერევა მათ პასუხებში და ბოლოს გათამამებული ერთ მიჰს მისსხანედ ეკითხება:

— „ქონდათ თუ არა ურარტუში სასილოსე ორმოები?“

ბიჭმა გაცუბით შეხედა, — გამოკვეცქმს მწერალი, — ამაზე მასწავლებელს არაფერი უთქვამს... მაგრამ, რა თქმა უნდა, ექნებოდით, რადგან საკვებ ზალაგებს სთესვადენენ. ამიტომ გამოიმდელს თამამად დატყნა თავი და ისიც კი დაუმბა — ცხოველებიც ზგურ კვებაზე ჰყავდათ გადაყვანილოთ“ (იქვე, გვ. 40 — 41).

შეუძლებელია რომ ჰკითხვეს დიმილი არ მოჰკვაროს ამ ადგილმა. მწევედ ბზრიალესს ბრაუნის შანთი. ზღება ასეთი სიმახინჯე ჩვენს ცხოვრების პრაქტიკაში. დროულია მისი მხატვრული ხორცმეისმაც და განზოგადება. მაგრამ ნაწარმოების ღირსება, უწინარეს ყოვლისა, ამაში კი არ არის, არამედ თვით ამ სიმახინჯის გამოსწორების, მისი აღავშენის აუცილებლობის სწორად ჩვენებაში. ამ ფონზეა დახატული მანანას როლი ნაწარმოებში. ასე მიზნობრივად იყენებს მწერალი დადებითსა და ურავითის კონტრასტული დაპირისპირების ხერხს.

როგორც ვხედავთ, ამ ნაწარმოებშიც, ისე როგორც სხვა დანარჩენში, ჩვენს ყურადღებას ბირველ რიგში იქცევს არა თავისთავად ესოდენ აქტუალური საკითხის დაყენება — ბრძოლა ვადიდკაცების, უყოფლობისა და მამლაყინობის ყოველგვარ გამოვლინებასთან, არამედ მისი სწორი იდეურ-მხატვრული გადაწყვეტა, ერთი ჩვეულებრივი კონკრეტული მაგალითით ზოგადი მნიშვნელობის ღრმადეური აზრის გამოხატვა, საბის მხატვრულად ჩამოყალიბებისა და სრულყოფისაკენ მუდმივი ტრბლვა და მისწრაფება.

გ. ნატროშვილის ნაწარმოებების წაკითხვიდან მიღებულ ამ საერთო შთაბეჭდილებებს კიდევ

უფრო აძლიერებენ და აორკეცებენ თავიანთი კოლორიტულობითა და კონკრეტულობით. ისეთი საინტერესო პერსონაჟები, როგორც „ქვემო, ეფრემი, ვაზბო („ისმიალის ნათლობა“), ნატო დი ზაქრო („ნიშნობიდან“), ირაკლი, ეთერი („შინდისფერი ყელსახვევიდან“), ზურაბი (მოთხრობიდან „თეთრხალათიანი კაცი“) და სხვ., რომელთაც მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ მწერლის მიერ შექმნილ მხატვრულ ცოცხალ სახეთა ვალერეაში. უმეტესად ესენი არიან ახალგაზრდობის წარმომადგენლები, რომელთაც შეგნებულ აქვთ თავიანთი როლი და ადგილი კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობაში.

მწერლის მიერ დასახული შემოქმედებითი ამოცანების წარმატებით გადაწყვეტაში დიდ როლს თამაშობს მწერლისავე სალიტერატურო ენა. ზაზგასმით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სიტყვის ვლვარება გ. ნატროშვილის შემოქმედებაში, როგორც ეს ზემოთ მოტანილი ამონაწერებიდანაც დავეინახეთ, მჭიდროდ არის შერწყმული მის აზრობლივე-მოკიდურ ფუნქციებთან. წმინდა, დახვეწილი, ლაკონიური და ელვადია მქათ ენა, სხარტია და მოქნილი დიალოგი. გ. ნატროშვილის თითქმის ყოველ ნაწარმოებში იგრძნობა სინამდვილის ახლებურად დანახვისაყენ, ვარკვენიერების ახლდებული იდეალებისაყენ გამოკვეთული მიზანსწრაფვა. უამისოდ ვაუმართლებული იქნებოდა ხელოვნებისა და ლიტერატურის არსებობა საერთოდ. მოვიგონათ ინტონ ჩეხოვის შესანიშნავი სიტყვები, მიწერილი სუფრანისისადმი 1892 წლის 25 ნოემბერს.

„გახსოვდეთ, — სწერდა ჩეხოვი სუვოინს, — რომ მწერლებს, რომელთაც ჩვენ უბრალოდ კარებს ვუწოდებთ და რომლებიც ასე ეგზიბლაცივენ, აქვთ ერთი საერთო და მეტად მნიშვნელოვანი ნიშანი: ისინი სადღაც მიდიან და თქვენც გიწვევენ იქითკენ, და თქვენ გრძნობთ არა გონებით, არამედ მთელი თქვენი არსებით, რომ მათ აქვთ რაღაც მიზანი... საუკეთესონი მათ შორის რეალისტები არიან და აღწერილი ცხოვრების ისეთად, როგორიც ის არის. მაგრამ იმის გამო, რომ ყოველი სტრიქონი, როგორც წვენი, გავლენითლია მიზნის შეგნებით, თქვენ, გარდა ცხოვრებისა როგორაც არის, გრძნობთ აგრეთვე ისეთ ცხოვრებას, როგორიც უნდა იყოს, და თქვენ ეს გაჯადოებთ“¹.

ცხოვრების, სინამდვილის, იდეალების სწორედ ასეთ გამოხატვას მოითხოვენ თითოეული სამჭობა მწერლისაყენ პარტია, ხალხი, სახელმწიფო, სოციალისტური რეალიზმის მეთოდს, რომლის ესთეტიკურ პრინციპებს ასე ვუღმოდვიგინდ იცავდა და იცავს გ. ნატროშვილი ლიტერატურ-

¹ А. Чехов, Полное собрание сочинений, т. XV, М., 1949, стр. 446.

რული კრიტიკის დარგში, და რომლის პრაქტიკულად გამოყენებისა და ათვისებისათვის ბრძოლის შიშვე ტვირთი მხოლოდ ახლახან აიკიდა ზურგზე პროზაში. ამიტომ პირველი წარმატებანი სრულიადაც არ იძლევა თვითდამშვიდების საფუძველს. წინ ბილიკოვანი, დახლართული, წინააღმდეგობრივი გზებითა.

გ. ნატროშვილი, როგორც ყოველი ნამდვილი ხელოვანი, შემოქმედებითი ძიების, სიტყვასთან კიდილისა და შერკინების პროცესშია. ამ გზაზე პირველი სიძნელეების დაძლევა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ციხე-სიმაგრის აღებას. ჯერ კიდევ ერთ-

ნაირი სიძლიერით როდი იგრძნობა ყველა მის ნაწარმოებში სიუჟეტური გუნდითა და დინამიკურობა. მაგრამ ეს უკვე სრულად ვანებანია, რომლებიც თან სდევს ყოველ შემართულ შემოქმედს, როგორც მუდმივი შთაგონება უკეთესიდან უკეთესისაკენ წინსვლისა.

შთავარი ისაა, რომ გ. ნატროშვილს ყველა მოწოდება იქნეს იმისათვის, რათა თავისი მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანოს ქართული საბჭოთა პროზის შემდგომ ზრდისა და იდეური განვითარების საქმეში.

გ. ვ. პლენანოვი და მეცხრამეტე საუკუნის რუსი რევოლუციონერი დემოკრატები

გ. ვ. პლენანოვის სახელთან დაკავშირებულია პრავალი სახელოვანი ფურცელი ისტორიიდან მარქსიზმის ბრძოლისა ლიბერალურ-ნაროდნიკულ, ოპორტუნისტულ და ბურჟუაზიულ-ლიბერალისტურ შეხედულებებთან. პლენანოვი გამოაჩინოდა როგორც უნივერსის ფილოსოფოსი, სოციოლოგი, პედაგოგი და ამავე დროს ფილდესი ვრუდიკითი აღმწერილი ხელოვნების თეორეტიკოსი, რომელმაც გზა გაუკაფა რუსეთში მარქსისტულ კრიტიკისა და ესთეტიკის.

ახსიათებდა რა პლენანოვის ფილოსოფიურ ნაშრომებს, ვ. ა. ლენინი მიუთითებდა, რომ ეს საუკეთესოა იმისაგან, რაც არსებობს შსოფლიო მარქსისტულ ლიტერატურაში... იგივე ითქმის პლენანოვის ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეწყვიდრების შესახებ. თავის ნაშრომებში ლიტერატურისა და ხელოვნების თეორიისა და ისტორიის საკითხებზე პლენანოვი ეყრდნობოდა მარქსისა და ენგელსის მოძღვრებას საზოგადოებრივ განვითარების შესახებ. თავის ცნობილ გამოკვლევაში „უშისამართო წერილები“ გ. ვ. პლენანოვი წერდა:

„მე ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ ამიეროდან ვ. ა. მარქსისტული შსოფლმხედველობის ნამოყალიბების დროიდან ბ. ბ.) კრიტიკა (უფრო სწორად: ესთეტიკის მეცნიერული თეორია) შესძლებს წაიწიოს წინ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი დაყრდნობა ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას. მე აგრეთვე ვფიქრობ, რომ თავისი განვითარების წარსულში კრიტიკა იმერობდა მით უფრო მტკიცე საფუძველს, რამდენადაც მისი წარმომადგენლები უახლოვდებოდნენ იმ ისტორიულ თვალსაზრისს (ვ. ა. ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას — ბ. ბ.) რომელსაც მე ვიყავი“¹.

ამ მხრივ გ. ვ. პლენანოვის განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო XIX საუკუნის რუსი რევოლუციონერი დემოკრატების — ბ. გ. ბელინსკის, ა. ი. გერცენის, ნ. გ. ჩერნიშევსკისა და ნ. ა. დობროლუბოვის ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ-კრიტიკულმა შეწყვიდრებამ. ცნობილია, რომ ამჟამად ჩვენ უკავშირებთ საბჭოთა კულტურის საუკეთესო ტრადიციებს რევოლუციონერ დემოკრატთა მოღვაწეობას; ამ

საკითხს ეძღვნება უამრავი მონოგრაფია და მეცნიერული გამოკვლევა (იხ. ლებედევ-ბოლიანსკის, ლავრეცკის, ჩენსოკოვის, ნენავისის, ბურსოვის, პასკაკოვის და სხვათა შრომები), მაგრამ გერცენი კიდევ ჩვენს ფილოსოფოსებს, კრიტიკოსებს, ხელოვნებათმცოდნეებს და ლიტერატურათმცოდნეებს არ მოუტყვევიათ გერცენი უკრალდება ისეთი პრობლემისადმი, როგორცაა ბელინსკის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მოღვაწეობის პლენანოვისეული შეფასების სპეციალური გაშუქება. მართალია, პლენანოვის ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებები იცვლებოდა რევოლუციური მარქსიზმის პოზიციებიდან მენშევიზმისაკენ მის საერო ევოლუციასთან ერთად, რის გამოც პლენანოვის ესთეტიკურ სისტემას ახსიათებს მთელი რიგი ჩავარდნებისა და შეცდომებისა, რომელთა მარქსისტული კრიტიკა აუცილებელია, მაგრამ, იმავე დროს, დადგა დრო, რომ გერცენად შეაფასოთ ამ გამოჩენილი მარქსისტის მოღვაწეობის უველი მხარე ვ. ა. ლენინისა და ა. ბ. სტალინის კრიტიკულ მიუთითებათა შექვე.

რევოლუციონერი დემოკრატების შეწყვიდრება XIX საუკუნის მიწურულსა და XX ს. დასაწყისში გახდა საბაბი ნამდვილი „ფილოსოფიური ომისა“. საქმე იმაშია, რომ ლიბერალურ-ნაროდნიკული კრიტიკა (ნ. მახალინსკი და სხვები), რომელსაც თავი მიანდა რევოლუციონერი დემოკრატების „შეწყვიდრეობის“ დამცველად, სინამდვილეში ჩაეფლუ კაობში სტრუქტურებისა და იდეალიზმისა ფილოსოფიისა და ესთეტიკაში, უკუფო ლიბერალიზმისა პოლიტიკაში, აშენად მირითადში ეწინააღმდეგებოდა ბელინსკის, გერცენის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მატერიალისტურ და რევოლუციურ-დემოკრატულ ტრადიციებს და ამიტომ არ შეეძლო მათი მეცნიერულ-ისტორიული შეფასება, მეორეს მხრივ, ამჟამა რეაქციონერები, დეკლენტები (მინსკი, მურავიოვისი, შესტოვი, ვოლნსკი) ეწეოდნენ ბრძოლას რევოლუციონერი დემოკრატების შეხედულებებთან და მიღოდნენ მათ სრულ „უარყოფამდე“ „სინდისის შექვე“ (ასე ეწოდება მინსკის საველალო წიგნს); ზოლო რენეგატები—სტრუვე, ბურლიაევ, გერშენზონი და იზგოვეი აცხადებდნენ, რომ ისტორია ჩვენი პუბლიცისტისა, დამყებულ

¹ Г. В. Плеханов. Соч., т. XIV, стр. 30.

ბელისკის მომდევნო დროიდან, არის მოლიანი კომპარო..."

ასეთ ვითარებაში ვ. ვ. პლუხანოვი გამოვიდა როგორც ბელისკის, გერცენის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის შემკვიდრებობის რევოლუციური მარქსიზმის პოზიციებიდან დამკვეთი და არსულა რევოლუციური აზროვნების ტრადიციათა შემოქმედებითად ამთვისებელი.

ყველა ნაშრომში ბელისკის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის შესახებ პლუხანოვი მათ ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებებს იხილავს მკვიდრო კავშირში ფილოსოფიურ-საზოგადოებრივ შეხედულებებთან: მსგავსად ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვისა იგი გამოიღოს ღრმა მეცნიერული შეფასებით ბელისკისა, რომელიც, მისი აზრით, გვეთვინოდა იმ ადამიანთა რიცხვს, რომელთაღში შექმნილია განურჩეველი დამოკიდებულება — ან ღრმად უნდა შეიყვაროთ, ან ისტიკად შეიძულეთ. პლუხანოვის შეხედულებით „რუსეთში არ იყო ბელისკის თანატოლი კრიტიკოსი. და მთელ მსოფლიოს ლიტერატურაშიაც კი ცოტანი მოიძებნებოდა მწერლები, რომლებიც ვაეტროდებოდნენ მას თავისი კრიტიკული ნაჭით“¹. ვ. ვ. პლუხანოვი ახასიათებს ბელისკის როგორც გამოჩენილ ფილოსოფოსს, სოციოლოგსა და კენამლურ კრიტიკოსს.

პლუხანოვი მიუთითებდა, რომ ბელისკი, რომელიც სამოღეწეო ასპარეზზე გამოვიდა XIX ს. 30-იან წლებში, დეკარბისტთა იჯანყების, დამარცხების შემდეგ გაშვებული რეაქციის პერიოდში, აღმოჩნდა დიუმიის წინაშე¹ ინდიფერენტობით; 2) ძიება ხსენა და ცხოვრების გაგებისა ფილოსოფიის და მეცნიერების შეშვეობით და გაყვა უკანასკნელ გზას². ბელისკი „გამსწეველი იყო გმარული მისწრაფებებით“ და იმისათვის, რათა გარკვეულიყო სინამდვილის განვითარების გზებში, ეწაფებოდა დასავლეთ ევროპული ფილოსოფიის სხვადასხვა სისტემებს (შელინგი, ფიტიე, ჰეგელი, ფოიერბაიხი), კითხულობდა ენციკლის წერილებს და ახალგაზრდა მარქსის გამოსვლებს „Deutsch-Französische Jahrbücher“-ის ფურცლებზე... ბელისკის მსოფლმხედველობის განხილვისას პლუხანოვი გამოყოფს მისი განვითარების შემდეგ ფაზებს:

1. აბსტრაქტული იდეალი და ფიტეანლობა;
2. შერჩევა სინამდვილესთან ჰეგელის ფილოსოფიის „აბსოლუტური“ დასკვნების ზეგავლენით.

3. ამოხება „სინამდვილის“ წინააღმდეგ და გადასვლა ნაწილობრივ „პირიენების“ აბსტრაქტულ თვალსაზრისზე, ხოლო ნაწილობრივ ჰეგელის დიალექტიკის თვალსაზრისზე.

4. მეოთხე ატეტი ამ დრამის დაიწყო იდეალიზმთან სრული განხეთქილებით და ფოიერბაიხის მატერიალისტურ თვალსაზრისზე გადასვლით³.

ბევრ მკვლევარს უკვირდა, რომ ბელისკი თავისი შემოქმედებით მოღეწეობის სხვადასხვა მონაკვეთში ხშირად იყვლიდა შეხედულებებს; აქ არ უნდა ჰქონდეს ადგილი გაყვირებას, აღნიშნავს პლუხანოვი, არამედ საჭიროა ახსნა და გაგება იმ გარემოებისა, რომ ბელისკი აქედნა ფილოსოფიაში გზას ბედნიერებისაკენ, The road to happiness, როგორც ამბობს ზაირონის კანდი — და, რასაკვირველია, არა პირადი ბედნიერებისათვის, არამედ თავის აბლოპელთა ბედნიერებისათვის, მშობლიური ქვეყნის საყვითელდელი⁴.

ვ. ვ. პლუხანოვი ღრმად და, ამავე დროს, მახეილურიერად ახსნა ვ. ვ. ბელისკის „გატაკება ჰეგელის ფილოსოფიით და პერიოდი მისი „შემარჩებელი“ დამოკიდებულებისა სინამდვილისადმი, საჭეე აქ არ იმოწურება ჰეგელის ცნობილი დებულებას — „Was Wirklich ist das ist Fernünftig — რაც ნამდვილია, ის გონიერი“ — მედარბი გაგებით, როგორც ველურბყვილოდ ფიქრობდნენ ზაფიერთი მკვლევარნი და მემეარისტები, — ბელისკი „შერჩედა“ არა სინამდვილეს, არამედ თავისი აბსტრაქტული იდეალის დაღუპვას. ცდილობდა გარკვეულიყო საზოგადოებრივი განვითარების კანონზომიერებაში. აქედანია მისი ისეთი სტატეები, როგორც „შენველი-გოეთეს კრიტიკოსი“, „პოროდინოს წლისთავი“, „ვაი ჰეისიგან“⁵ და სხვა.

პლუხანოვი აღნიშნავს, რომ თვით ბელისკი არ თვლიდა თავს ჰეგელის ობთადოქსალურ მოწიფედ, რომ მან შესძლო ჰეგელის ფილოსოფიის კონსერვატიული მხარის დაძლევა და გადასვლა ფოიერბაიხის მატერიალისტის პოზიციებზე.

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ვ. ვ. ბელისკის განსხვავებით, პლუხანოვი თანმიმდევრულად ვერ დაუკავშირა ბელისკის მსოფლმხედველობის თეორიული ჩამოყალიბება მის პრაქტიკულ დამოკიდებულებას ლიტერატურისა და ზელოვნების საკითხებისადმი და ამის გამო მიუღდა მის დხასიათებას განყენებულად, „სულერი დრამის აქტების“ მიხედვით.

პლუხანოვი გაბედულად სცადა მარქსისტურ

¹ Г. В. Плеханов. Соч., т. XXIII, стр. 164, т. X, стр. 242.

² Г. В. Плеханов Соч., т. X, стр. 219—220

³ იქვე, 221—223 და ტ. XXIII, გვ. 132—133.

¹ «Литературное наследие Г. В. Плеханова», СОЦЭКГНЗ, 1938, т. VI, стр. 139.

² იქვე, გვ. 132.

ლად გაეშქებინა შინაარსი ბელისკის ესთეტიკური სისტემისა და ზოდრა მთელ რიგ წარმომადგენლებს ამ გზაზე: მან მიუთითა იმ თვალსაზრისით, რომ კრიტიკოს-ბელისკისთვის დამახასიათებელია მისწრაფება სუბიექტური შეთხზვის დაძლევისაკენ ლიტერატურულ კრიტიკის და ძიება ლიტერატურისა და ხელოვნების წარმოებაში მხატვრულია იმბიექტური კრიტიკისა. პლექსანოვის აზრით ვერ კიდევ XIX ს. 30-იან წლებში „შემარჩვეულ პერიოდში“, ბელისკი მიდიოდა შეცნიერული ესთეტიკის დაფუძნების გზით; მკვლევარი გამოყოფს ხელ ძირითად პრინციპს „ესთეტიკური კოდექსისა“, რომელსაც „უცვლელად“ მისდევდა ბელისკი თავის კრიტიკულ მოღვაწეობაში:

1. პოეტმა უნდა უჩვენოს, და არა დაასაბუთოს, იაზროვნოს სახეებით და არა სილოგიზმებით. ეს კანონი გამოძინარეობს პოეზიის ამ განსაზღვრებიდან, რომლის თანახმადაც პოეზია არის ქეშმარიტების უშუალო განწერტა ანაზგობრივი აზროვნება.

2. თუკი პოეზიის საგანი არის ქეშმარიტება მაშინ სიპართლე შეადგენს უბრველეს პირობას მხატვრული შემოქმედებისა, ხოლო სილაზმულ მდგომარეობს ქეშმარიტებასა და უბრალოებაში. პოეტმა უნდა აახაზოს ცხოვრება ისე, როგორც არის იგი, მისი შეღამაზებისა და დამახინჯების ვარშე.

3. იდეა, რომელიც საფუძვლად უდევს მხატვრულ წარმოებას, უნდა იყოს კონკრეტული იდეა და მოკაედეს მთელ საგანს, და არა მხოლოდ რომელიმე მის მხარეს.

4. მხატვრული წარმოების ფორმა უნდა შეესაბამებოდეს მის იდეას, ხოლო იდეა, ფორმას.

5. ერთიანობის აზრისა უნდა შეესაბამებოდეს ერთიანობა ფორმისა. ეს ნიშნავს, რომ მხატვრული წარმოების ყველა ნაწილი უნდა შეადგენდეს ერთიან პარმონიულ მთლიანობას¹.

პლექსანოვი ფიქრობს, რომ ბ. გ. ბელისკის ეს „ესთეტიკური კოდექსი“ არ იცვლებოდა და აქედან გამოძინარე ბელისკი მიმართავდა ორ აქტს კრიტიკისა, რაც გამოიხატებოდა ხელოვნებისა და ლიტერატურის წარმოებაში ა) იდეურ და ბ) ესთეტიკურ შეფასებაში.

ბელისკემ დაიწყო თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობა ფილოსოფიური კრიტიკის დაფუძნებიდან; ხელოვნებისა და ლიტერატურისაგან იგი მოითხოვდა ხალხის ცხოვრების პართლად ასახვას და შექონდა რა ესთეტიკაში განვითარების პრინციპი, განიხილავდა ხელოვნების წარმოებას და იდეალისტური თვალსაზრისით, ავლენდა შერტლის, შემოქმედის კავშირს მის ეპოქისთან, სოციალურ ვარემოსთან, ადგალისა

და დროის პირობებთან. ბელისკის როგორც კრიტიკოსის დიდ დამახასიათებელ პლექსანოვი თვლიდა უნარს მხატვრულ მოვლენათა ინტერპრეტაციისა და დიალექტიკური ანალიზისა, რაც გამოვლინდა, მაგალითად, რენესანსის ხელოვნების, კლასიციზმის და რომანტიზმის ბელისკისეულ შეფასებაში, მის ბრძოლაში „წმინდა ხელოვნების“ რეაქციულ თეორიისთან. პლექსანოვი აზვიადებდა გერმანული იდეალისტური ფილოსოფიისა და კრიტიკის ზეგავლენას ბელისკის ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებაში ჩამოყალიბებაზე. უსაყურებლად კრიტიკოსს, რომ იგი ხანდახან ინტელექტუალად მხატვრული წარმოების ესთეტიკურ და პუბლიცისტურ ანალიზს; ამის შედეგად, ამბობს პლექსანოვი, ბელისკის მოღვაწეობის სხვადასხვა პერიოდებში იცვლებოდა მის მფერ შეღების, ვარიანტოვონისა და ფორმ ზანდის შემოქმედების მხოლოდ იდეური და არა ესთეტიკური შეფასება.

შესაძლებელია თუ არა დავეთანხმებით პლექსანოვის ამ შენიშვნებს? ჩვენ ვხედავთ, რომ მიუხედავად მთელი რიგი შინაარსიანი დაკვირვებებისა ბელისკის ესთეტიკის შესახებ, პლექსანოვი ვერ შეძლო ახსნა იმისა, ვთქვათ, თუ რატომ ინარჩუნებდა ერთგვარ „მფერადობას“ ჩვენი კრიტიკოსის „ესთეტიკური კოდექსი“; მან მოლომდე ვერ ახსნა ის ვარშეობა, რომ ბელისკემ კრიტიკულად დაძლია იდეალისტური ფილოსოფია და ესთეტიკა და გადადგა ნაზიჯი წინ მატერიალისტური კრიტიკისა და ესთეტიკის დაფუძნებისაკენ. პლექსანოვის შუჯელობის სუსტ მხარეს შეადგენდა საერთოდ მოწვევტა თეორიისა პრაქტიკისაგან; ამიტომ იგი კმაყოფილდებოდა ბელისკის ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებაში ავტოკური ანალიზით და ნაკლებად ვანიხილავდა მათ მჭიდრო კავშირში XIX საუკუნის 40-იანი წლების რუსული სინამდვილის პრაქტიკულ-პოლიტიკურ საკითხებთან, რის აუცილებლობაზედაც მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი წერილში „პუშკინი პეტისის წარსულთან რუსეთში“.

ბელისკის ლიტერატურულ-კრიტიკული მოღვაწეობის მწვერვალად პლექსანოვს მიჩნდა ცნობილი ციკლი წერტილებისა ა. ს. პუშკინის შემოქმედების შესახებ, ამავე დროს იგი უსაყურებლად ჩვენ კრიტიკოსს პუბლიცისტურად ედგმობდა მის სივარტეს და არა საკმაო სიღრმეს იბტარინებისა და რენეინისა და ტატიანის სახეთი დახასიათებისას; მისი აზრით, ბელისკი ვერ ერკვეოდა ხალხურობის, ნაციონალიზმისა და კლასობრიობის ცნებებში. პლექსანოვის ამ შენიშვნებს ვერ დავეთანხმებით: სწორედ პუბლიცისტური სიმკვთარის წყალობით დამსხვარია ბელისკემ იდეალისტური კრიტიკის შეხედულებაში და მოგვტა პუშკინის შემოქმედების, რენეინისა და ტატიანის სახეთა განუმოვრებელი ანალიზი, რაც შეეხება პუშკინის შემოქმედების ხალხურობისადმი მიდგომას, თეთი პლექსანოვი

¹ Г. В. Плеханов, Соч., т. XIII გვ. 155—157; უფრო ვაფართოებელი სახით პლექსანოვი იშუქებს ბელისკის „ესთეტიკური კოდექსის“ პრინციპებს. თხზ., ტ. X. გვ. 275—77 და სხვ.

ინგნს აქ ერთგვარ შეზღუდულობას და დგამს ნაბიჯს უკან ბელისის მიღწევებიდან, რადგანაც მისთვის პუშკინის პოეზია — „ეს შემამუღლური ყოფიაცხოვრების პოეზიაა“, ზოლო პუშკინი, (აგრეთვე ლერმონტოვი, ტოლსტოი, გოგოლი) — „ახნაურული ლიტერატურის“ წარმომადგენელი პლენანოვის ასეთი შეცდომები მასალის აძლევდა თუდაზარულ სოციოლოგებს (ფრაიბურგი, რიკოვი), ვინც ითვის პლენანოვი ყოველთვის ემიჯნებოდა მათ.

ბ. გ. ბელისის კვანძი მემკვიდრეებად და მისი ტრადიციების განმტკიცებელად გ. ვ. პლენანოვის სამართლიანად მიიჩნდა ნ. გ. ჩერნიშევსკი და ნ. ა. დობროლუბოვი. პლენანოვი მიუთითებდა, რომ როგორც ბელისმა მოგვცა საუკეთესო ესთეტიკური გარჩევა პუშკინის თხზულებათა, ასევე დობროლუბოვი მოგვცა ესთეტიკური თვალსაზრისით საუკეთესო გარჩევა ოსტროვსკის შემოქმედებისა. პლენანოვის შეზღუდულებით ბელისმა თავისი სოციოლოგის უკანასკნელ პერიოდში ისევე აფასებდა ხელოვნების მოვლენებს, როგორც აფასებდნენ მას შემდგომ ჩერნიშევსკი, დობროლუბოვი და 60-იანი წლების სხვა მოწინავე აღმომჩინებელი. თვით პლენანოვი არაერთგვარად აღიარებდა, რომ მარქსთან ერთად ჩერნიშევსკი ყუთფროდა იმ ავტორთა რიცხვს, რომელთაც ყუთფროვნი განსაზღვრეს მისი გონებრივი აღზრდა.

გ. ა. ლენინი აძლევდა საერთოდ დიდებით შეფასებდა პლენანოვის ნაშრომებს რუსული სოციალდემოკრატიული-პოლიტიკური აზროვნების ისტორიად, მაგრამ ამავე დროს მან მიწოდებდა პლენანოვის წინააღმდეგ ჩერნიშევსკის შესახებ დაგვიტოვა ფრიალ საყურადღებო შენიშვნა:

„ისტორიაზე იდეალისტური და მატერიალისტური თვალსაზრისის თეორიული განსხვავების გამო პლენანოვის გამოყენება პრაქტიკულ-პოლიტიკური და კლასობრივი განსხვავება ლიბერალისა დემოკრატიისაგან“.

საქმე იმაშია, რომ უკანასკნელი პერიოდის ბელისის, აგრეთვე ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბების პროცესს პლენანოვი განიხილავდა წმინდა თეორიულად, აბსტრაქტულ-ლოგიკურ ასპექტში, ხსნიდა მას შიგნით პეველისა და ფოიერბაჰის ფილოსოფიური სკოლის გავლით, მართალია, ბელისს, ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი იყვნენ „განმანათლებლები“, მაგრამ მათი „განმანათლებლობა“ XVIII საუკუნის ფრანგი მატერიალისტების სოციალისტ-ტოპისტებისა და ლ. ფოიერბაჰისაგან განსხვავებით, ზტარებდა რევოლუციურ-დემოკრატიულ ხასიათს. პლენანოვი გვერდი აუარა ამ მომენტს, ისევე

როგორც იმას, რომ ჩერნიშევსკიმ შესწავლილ გაეკრიტიკებინა წინააღმდეგობანი სისტემისა და მეთოდს შორის პეველის ფილოსოფიური და გადაედგა ნაბიჯი წინ ლ. ფოიერბაჰის მატერიალისტური მატერიალიზმისად.

საბირისპიროდ ბურჟუაზიულ-იდეალისტური ისტორიოგრაფიის და ესთეტიკის წარმომადგენლებისა, პლენანოვი მიუთითებდა, რომ ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი იყვნენ დიდი მხატვრული გემოვნების მქონე კრიტიკოსები, რომლებიც ლიტერატურისა და ხელოვნების ნაწარმოებთა ესთეტიკურ შეფასებას, მხატვრულ ანალიზს უხამებდნენ მებრძოლ უმბლიცისტურ სულისკვეთებას. პლენანოვი იძლევა ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის ასეთ შესანიშნავ შედარებით დამასათებას: „უბრწყინვალესი წარმომადგენელი „უმბლიცისტური“ კრიტიკისა ჩვენში იყო დობროლუბოვი. დაპარაკობდა რა მის შესახებ, ჩერნიშევსკი ყოველთვის მას საკუთარ თავზე მალა აყენებდა. სანამდიღემდე დობროლუბოვი მას მხოლოდ ლიტერატურული ტალანტის ძალით თუ აღემატებოდა და ისიც არა ყოველმხრივ; დობროლუბოვი არასოდეს არ ყოფილა ასეთი მძლავრი პოლემისტი, როგორც იყო ჩერნიშევსკი. ზოლო რაც შეეხება თეორიულ ძალას გონებისა, ამ მხრივ ჩერნიშევსკი უდავოდ დობროლუბოვზე მალა იდგა“.

პლენანოვი არაერთგვარად მიუთითებდა, რომ ჩერნიშევსკიმ და დობროლუბოვმა ბევრი იზრუნეს შეცნოერული ესთეტიკისა და კრიტიკის ჩამოყალიბებისათვის; მან ახსნა ის გაჩენობა, რომ ჩერნიშევსკის როლი სურდა „ესთეტიკის დამსხვრევა“, როგორც ეს მკლარად გაიგეს ბ. ზაიკევი და ლ. პისარევი. ჩერნიშევსკი „ამსხვრევდა“ მხოლოდ შეზღუდულებს იდეალისტური ესთეტიკისა და ამავე დროს კრიტიკულად ითვისებდა მას მიღწევებს, იბრძოდა მალა-იღვერი, რეალისტური, ხალხის ცხოვრების ამსახველი ხელოვნებისათვის. ჩერნიშევსკისათვის ესთეტიკა იყო არა შეზღუდული აჩეინიერება მშვენიერების შესახებ“, არამედ „ხელოვნების თეორია, ხელოვნების უზოგადესი პრიციპების სისტემა“...

ბ. გ. ჩერნიშევსკის ესთეტიკურ შეზღუდულობა ერთ-ერთ მთავარ მხარედ გ. ვ. პლენანოვი თვლიდა „რუსულ ლიტერატურის გოგოლი“ ეული პერიოდის ნაჩვენებების“ ავტორის იმ მხარს, რომლის თანახმადაც ხელოვნების სფერო გაყოფილია ფართოა მშვენიერების სფეროსთან შედარებით; ამთან ერთად პლენანოვის მიიჩნდა მეცნიერული ესთეტიკის ამოცანად გარკვევა იმისა, თუ აღმომჩინებელი რომელ მისწრაფებებს გამოხატავს მშვენიერების ცნება გარდა მშვენიერების იდგისა. პლენანოვის საყურადღებო სამართლიანად მიიჩნდა ესთეტიკური აზროვნების ერთ-ერთ უდიდეს მიღწევად მშვენიერების ცნების ჩერნიშევსკისეული განსაზღვრება: „მშვენიერება არის ცხოვრება“. ჩერნიშევსკიმ სწორად

1 Г. В. Плеханов. Соч., т. X, стр. 322 და т. XXIII, стр. 49 — 50.
 2 იქვე ტ. V გვ. 8.
 3 Ленинский сборник XXV, стр. 231.

ვაგო ის, ხსნის პლენანოვი, რომ „მშვენიერების“ გააჩნია ობიექტური კრიტერიუმი და თვით მის აქვს თავისთავადი მნიშვნელობა, რომელიც დამოუკიდებელია ცალკეულ გამოცემებთან უსაზღვრო მრავალფეროვნებისაგან¹. ხელოვნებაში არსებული მშვენიერება არის ასახვა სინამდვილეში ობიექტურად არსებულ იმ მშვენიერებისა და ამიტომაც ხელოვნების მთავარ ამოცანას შეადგენს სინამდვილის მხატვრული ასახვა.

პლენანოვმა უკუაგლო „უახლესი რუსული ლიტერატურის ისტორიის“ ავტორ ა. სვაბიჩევსკის აზრი, თითქოს ჩერნიშევსკი აიჯივებდა ხელოვნებას მეცნიერებასთან, მიუთითა, რომ ჩერნიშევსკი ჭადავებდა არა ხელოვნებისა და მეცნიერების იჯივობას საერთოდ, არამედ იჯივობას ხელოვნებისა და მეცნიერების შინაარსისა. ჩერნიშევსკი აღიარებდა ხელოვნების სპეციფიურობას, იმას, რომ იგი არის სახეობრივი აზროვნება რომ ხელოვნებაში დიდი როლი ენიჭება „შემოქმედებით ფანტაზიას“ და სხვ.

პლენანოვი ეხება ისეთ დიდ საზოგადოებას, როგორცაა ხელოვნების ადგილი პროზაიკობაშიც ცხოვრებაში და ამასთან დაკავშირებით ამუშავებს ბელინსკის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის დამოკიდებულებას „წმინდა ხელოვნებისადმი“, „ხელოვნებისადმი ხელოვნებისათვის“. პლენანოვი ფიქრობს, რომ ბელინსკი უკანასკნელ პერიოდში მოღვაწეობისა, ხოლო შემდეგ ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი გამოდიოდნენ ლ. ფოიერბახის მოძღვრებიდან „სინამდვილის რეალიზაციის“ შესახებ, რომ ფოიერბახის რეალიზაცია მისთვის დამახასიათებელი ანტიდიალექტიკურობით ხელს უშლიდა თანმიმდევრად მოახლოვნეს აბსტრაქტული განმანათლებლობის საზღვრებს იქით გასვლაში.

პლენანოვის აზრით, „წმინდა ხელოვნების“ პოპულარიზაციასთან კამათისას ბელინსკი ტოვებდა დიალექტიკის თვალსაზრისს და გადადიოდა განმანათლებლის თვალსაზრისზე, მაგრამ ბელინსკი მიიწევს მერტი ხალხით ეკიდებოდა საკითხის დიალექტიკურ გამოქვამას; ჩერნიშევსკიმ საბოლოოდ გადაიტანა იგი სფეროში განუყენებელი მსჯელობისა ხელოვნების „არსობის“ შესახებ, ე. ი. ფერო სწორად, იმის შესახებ, თუ რა უნდა იყოს იგი“.

პლენანოვის შეხედულებით ცალკეული პიროვნებისათვის სავსებით ნისაღებია კანტის ის აზრი, რომ ის მსჯელობა მშვენიერების შესახებ, რომელიც მკერ ინტერესი ერევა, ძლიერ პარტიულია და ამდენად არ არის გამოყენების წმინდა მსჯელობა.

კანტისეული ესთეტიკის შეგავსებით პლენანოვი ნაშრომებში ა. გ. ბელინსკის ლიტერატურული შეხედულებანი² და „ხელოვნება და საზოგადოებრივი ცხოვრება“ ცდილობდა დაეცვა

ის მდებარე იდეა, რომ თითქოს გარკვეულ რეტორულ პირობებში მიზანშეწონილია არსებობა ე. წ. „წმინდა ხელოვნებისა“. გარდა „წმინდა ხელოვნების“ მატერიალიზმის დებულებიდან სხვა გამოდებრივი შეგნების საზოგადოებრივი ყოფიერებით განპირობებულობის შესახებ პლენანოვი ხანდახან აკუთვებდა მდებარე დისკუსიას, რომ კრიტიკა და ესთეტიკა უნდა დაკმაყოფილდეს ხელოვნების მოვლენათა ახსნით და „იყოს ისევე ობიექტური, როგორც ფიზიკა“, რადგანაც მან თითქოს არ შეუძლია შეგავსება მოხდინოს ლიტერატურისა და ხელოვნების საერთო განვითარებაზე. ამიტომ პლენანოვი უსაყვედურებს ჩერნიშევსკის, რომ იგი იქცევა ვითარება წმინდა წყლის „რაციონალიზება“ და „განმანათლებელი“, როდესაც ამბობს, რომ გარდა ცხოვრების ასახვისა, ხელოვნებამ უნდა ახსნას ცხოვრება და განაწინა გამოიტანოს მის მოვლენებზე; იგივე შენიშნავს იუპოვებს იგი დობროლუბოვის „რეალური კრიტიკის“ მიმართ.

ცხადია, რომ პლენანოვმა ამ შემთხვევაში გადადგა ნაბიჯი უკან მარქსიზმის მოძღვრებისაგან შედნაშენი კათეგორიების, მათ შორის ხელოვნებისა და ლიტერატურის აქტიური საზოგადოებრივი როლის შესახებ; მან ვერ მოიმარჯვა ისტორიული მატერიალიზმის დებულება იდეოლოგიის ბაზისზე პირველ შემოქმედების შესახებ, რასაც ხაზგასმით აღნიშნავდა ფ. ენგელსი ბლიხისა და შტარკენბურგისადმი მიმართულ წერილებში. ამიტომაც პლენანოვი გამოვიდა გოტიეს რაზმ „დღემს“ პარტიულობის წინააღმდეგ. ხოლო XIX საუკუნის რუსი განმანათლებლებს უსაყვედურებდა, რომ ისინი ბოროტად იყენებდნენ „ეპიდემიულების კათეგორიას“.

უდავოა, რომ ამ საკითხის გარკვევისას პლენანოვი შორდებდა მარქსისტულ-ლენინურ ესთეტიკას, ხოლო რევილუციონერი დემოკრატები უხლოვდებოდნენ მას ჩვენი კომუნისტური პარტია და საბჭოთა სახელმწიფო ყოველთვის აღიარებდნენ ლიტერატურისა და ხელოვნების დიდ აღმზრდელობით მნიშვნელობას. ამიტომ იცავენ ისინი ჩვენი ხელოვნების მუშაკებს მავნე იდეოლოგიური შეგავსებისაგან, გვასწავლიან დაუნდობლ ბრძოლას ფორმალისმთან. „წმინდა ხელოვნების რეაქტულ იდეებთან“, გვიაზარებენ ლენინური მოძღვრებით ლიტერატურისა და ხელოვნების პარტიულობის შესახებ.

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ პლენანოვმა ბევრი იმეორება ბელინსკის, ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მსოფლმხედველობის ყოველმხრივი მეცნიერული გამოქვამისათვის, მან დაახასიათა ისინი როგორც დიდი მოახლოვნეფილოსოფოსები, „განმანათლებელი“, მებრძოლი, სახალხო ეკთილდებობისათვის, უჩვენა, რომ ბელინსკი, ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი უტოლდებოდნენ მსოფლიო ესთეტიკური აზროვნების წარმომადგენელთ.

¹ იქვე, გვ 248 და ტ. V. გვ. 314.

კ. მარქსის მოძღვრება ერის არსისა და ბუნების შესახებ

1958 წლის 5 მაისს შესრულდა კ. მარქსის დაბადების 140 წლისთავი. მან თავის თანამოაზრესთან და თანამებრძოლთან — ფ. ენგელსთან ერთად შექმნა ყოვლისშემლე მოძღვრება — მარქსისტული კომუნისმი.

კ. მარქსი საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა საკითხებთან ერთად ღრმად სწავლობდა და ამუშავებდა ეროვნულ საკითხსაც.

ამ სტატიამი ჩვენ გვინდა მოკლედ და ზოგადად შევეჩერდეთ კ. მარქსის შეხედულებებზე ერის არსისა და ბუნების შესახებ. ამ საკითხის გარკვევას, იმის დადგენას და განსაზღვრებას, თუ რა არის ერი, აქვს არა მარტო დიდი ისტორიულ-მეცნიერებითი, არამედ ღრმა პოლიტიკური, აქტუალური მნიშვნელობა. ამასთან ერთად, არც იმის დაიწყება შეიძლება, რომ ყოველგვარ განსაზღვრებას პირობითი და შეფარდებითი ხასიათი აქვს. ი. ი. ლენინს მრავალჯერ აღნიშნავს, რომ განსაზღვრება ვერასოდეს ვერ მოიკავს მოვლენათა მრავალმხრივ კავშირებს შორის განვითარებაში. ამის გათვალისწინება იქცევა იმისთვის, რომელიც ჩვენ ვსაჯელობთ საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთ რთულ მოვლენაზე, როგორიცაა ერი. ერის მარქსისტული თეორია უდევს საფუძვლად კომუნისტური პარტიის ეროვნულ პოლიტიკას.

ერი ისტორიულ განვითარების შედეგია. ბურჟუაზიული ერი, რომლის შესახებაც ჩვენ ვვქვეყნებთ ამ წერილში ლაპარაკი, კლასთა ბრძოლის პროდუქტია. ბურჟუაზიული ერების კონსტიტუირების პროცესი სტიქიურ ხასიათს ატარებს, როგორც ყოველი სოციალურ-მოვლენა, რომელსაც ადვილი აქვს ანტიგონისტურ კლასობრივ საზოგადოებაში. სულ სხვაა სოციალისტური ერები. ისინი არა სტიქიურად, არამედ შეგნებულად წარმართული პროცესის პროდუქტია წარმოადგენენ. სოციალისტური ერის ფორმირების პროცესი სულ სხვა კანონზომიერებას ემყარება, და ჩვენც ამ საკითხებზე მსჯელობას აქვს დაიწყებთ.

ერი აღმართა გარკვეული მყარი ერთობა. რაზეა დამყარებული ეს ერთობა, რა ნიშნების მიხედვით ერთიანდება ის აღმართა, როდის, რა პირობებში ხდება ეს გაერთიანება და რა ხასიათისაა ეს გაერთიანება? ყველა ეს საკითხი

განსაკუთრებით მწვავედ დადგა მე-19 საუკუნეში, რადგან სწორედ ამ დროს ევროპის მრავალ ქვეყანაში, აზიასა და სხვა კონტინენტებზე სრულდება ერების ჩამოყალიბების პროცესი, ფართო ხასიათს იღებენ ეროვნული მოძრაობანი, მტკიცდება და ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აღის ეროვნული ერთობის შეგნება, იქმნება ახალი ეროვნული და მრავალეროვანი სახელმწიფოები, იმუჯნება ეროვნული საზღვრები. ბუნებრივია, რომ ამ დრომ გააღვიძა ინტერესი ერის თეორიის საკითხებისადმი. ზოგიერთი მეცნიერი ცდილობს გაარკვიოს, რა არის ერი, მოგვეცეს ერის განსაზღვრება, აღნიშნოს ესა თუ ის ნიშანი, ან ელემენტი, რომელიც, შათი აზრით, დამახასიათებელია ერისათვის (ბუქალევი, ჯ. მაიკონი, ერნსტ რენანი, ნეიშანი, თ. კონტი, კ. რენერი, კ. კაუცი, თ. ბაუერი და მრავალი სხვა). სწორედ ამ დროს „სხვადასხვა მეცნიერებაში აღმართა საზოგადოებაზე ფესვს აკედებს ცნება ერი, როგორც აღმართა ეთნიკური ისტორიის გარკვეული საფეხური. რაკი ბურჟუაზიულ სოციალიზმმა ერთი ნაწილი ბიოლოგიზმის, რასაზმის პოზიციებზე იდგა და ცდილობდა საზოგადოების ცხოვრების მოვლენები ამ მეცნიერებათა კანონზომიერებით იხსნა, ამიტომ შათი ვერ შეძლეს ერის ადგილის გარკვევა ხალხთა ეთნიკურ და სოციალურ ისტორიაში. ვერ შეძლეს ეს სხვადასხვა მიმართულების იდეალიზმის პოზიციებზე მდგომარეობის სოციალიზმზე. ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში არც მაშინ და არც ახლა, ერის ცნება არ არის საბოლოოდ დიფერენცირებული, გამოყოფილი ისეთი ცნებებისაგან, როგორიცაა ხალხი, სახელმწიფო, ხალხოვნება. თორიდე სიტყვა ცნებაზე — ხალხოვნება. Семья ქართულადაა ოჯახი; род გვარია; племя ტომი. უკვე არსებული ცნებისათვის народность ჩვენ ზუსტად შესატყვისი სიტყვა-ტერმინია, არა ვეძვეს. ეგზარობა — ეროვნება. ამ ტერმინს კი აღრეულობა შეაქვს თეორიულ მსჯელობაში, ერის თეორიაში. სიტყვა „ეროვნება“, რომელსაც ჩვენ ვხმარობთ ცნების — народность გამოაბატავდა, არ არის ზუსტი და სწორი. იგი ნაწარმოებია ფუძიდან „ერი“ და არა ფუძიდან „ხალხი“ (ხალხთა ეთნიკური ისტორიის საფეხურებზე ხომ ასეთია: გვარი, ტომი, ხალხოვნება, ერი) და

ამიტომ მეტისმეტად პირობით ხასიათს ატარებს. ეფიქრობ, უნდა მივიღოთ პროფ. ეუ.კ. ბერიძის წინადადება და უკვე არსებული ცნებისათვის — **народность** ვისმართო ტერმინი ხალხობეობა¹. თუ ეს სიტყვა ახლა ხელოვნურად ელერს და ისმის, ეს ზომი ჩვეულებრივი, დროებითი მოვლენაა ყოველი ახლად შემოღებული ტერმინისათვის.

ცნობილია, რომ მხოლოდ კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა გამოიძვევეს ერთადერთი კემპარტიკი, მეცნიერული ცოდნა საზოგადოებაზე და დაადგინეს იქ მოქმედი ობიექტური კანონზომიერებანი. ერი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენაა, ამიტომ ყველა საკვიპროროტო თეორიულ საკითხზე, რომლებიც ერის საბოლოო ჩამოყალიბებამ დაყენა, სწორი პასუხის საწინდარი, უპირველეს ყოვლისა, კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ნაწერებში, მარქსიზმ-ლენინიზმში უნდა ეფუძნოდ. ამ ჩვენ მოყვლად შეეგებებით კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის შეხედულებებს ერის თეორიის ზოგიერთ საკითხზე.

კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს სპეციალურად არ აღნიშნავთ ერის დამახასიათებელი ნიშნები. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი თავის ნაწერებში არ ასახელებდნენ ერთმანეთისაგან, მაგ., ხალხობეობას და ერს, ნაციას და ხშირად ცნებებს — ერი პირობითად ხმარობდნენ. ასევე პირობითად ხმარობდნენ რაღ შემთხვევაში ამ სიტყვა-ტერმინს ვ. ი. ლენინი და იოსებ სტალინი.

მაგრამ, ამასთან ერთად, კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს მრავალჯერ უმსჯელიათ ერის ჩამოყალიბების, კონსტიტუირების შესახებ. ყველაზე უფრო გამოყვეთილად ერის ჩამოყალიბების პროცესის შესახებ მათ თავისი აზრი „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“ გამოთქვეს. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსისათვის ერი სოციალური, საზოგადოებრივი, ისტორიული და არა ბიოლოგიური, მარადიული კატეგორიაა. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღნიშნავდნენ, რომ მთავალითად, არ შეიძლება ერისა და რასის ერთმანეთში აღრევა, და მათ უმეტეს, მათი ვაიფიკება. რასობრივი განსხვავებანი გარეგნული ხასიათისაა. რასები ერთმანეთისაგან განირჩევიან ბიოლოგიური, ფიზიკური ნიშნებით, კანის ფერით, თავის ქალის ფორმით და ა. შ. რასობრივი განსხვავებანი კაცობრიობის განვითარების უმდაბლეს, უჭველეს ხანაში წარმოიქმნენ, ერი კი ფეოდალიზმის დაშლის შემდგომი ხანის პროდუქტიაო, ამბობდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი.

ერთი რასის ხალხი მრავალ სხვადასხვა ერს ქმნის. მონღოლოიდურ ტიპს ეკუთვნიან მონღოლთა, ჩინელთა, იაპონელთა და ბევრი სხვა ერი. ევროპეიდურ ტიპს ეკუთვნიან ევროპის და

სხვა კონტინენტების მრავალი ერი. არსებობენ ერები, სხვადასხვა რასის შერწყმისაგან რომ წარმოიქმნენ.

„კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ ვინაისტიკაობაში ფ. ენგელსი, მსჯელობს რა იტალიურ ერზე, აღნიშნავს, რომ ის წარმოიშვა რამეალებიდან, გერმანელებიდან, ეტრუსკებანსაგან, ბერძენებისაგან, არაბებისაგან და ა. შ. ფრანკები, ბერგუნდიელები, ვესტგოტები, რომანიზებული გუთები და მრავალი სხვა ტომები ერთმანეთში ითქვირებოდნენ, ერთმანეთში ირეოდნენ და ამრიგად წარმოიშვა ფრანგი ერი. გერმანელი ერი წარმოიშვა სხვადასხვა ტომების, რასების შერწყმისაგან, მაგ., ელტების, სვენების, გალების და, ვინ იცის, კიდევ რომელი ტომებისაგან, ჩვენამდის მათ სახელებსაც არ მოუღწევია. ფ. ენგელსი თავის ნაშრომში „ძველ გერმანელთა ისტორიისათვის“ გვიხატავს ამ ისტორიულ პროცესს და მრავალჯერ იკვლევს და აღწერს მას.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღნიშნავდნენ, ძველ საზოგადოებაში აღამაინთა კავშირები სისხლით ნათესაობაზე იყო დამყარებულიო. ეს იყო გვაროვნული, ტომობრივი ვაგმარება. შრომის განაწილება მიმინ განუვითარებელი იყო. ამიტომ შეუძლებელი იყო დამიანთა გვარზე და ტომზე უფრო დიდ და შყარ კოლექტივებში გაერთიანება. ფ. ენგელსი აღნიშნავდა, გვაროვნული წყობილების სტრუქტურა ტომის ფარგლებს ვერ გასცილდოა. „ტომი აღამაინის ზღუდეს ქმნის როგორც უტომი ტომის აღამაინისა, ისე მისივე საკუთარი თავის წინააღმდეგ: ტომი, გვარი და მისი დაწესებულებანი წმინდა და ხელუხლებელი იყვნენ, ბუნების მიერ მოცეპულ უზუნავს ძალას წარზადდნენდნენ, რომელსაც პიროვნება აუცილებლად ემორჩილებოდა თავისი გრძობებისა, აზროვნებისა და მოქმედებისა“².

კაცობრიობის ისტორია იცნობს ტომების ძლიერ გაერთიანებებსაც. ასეთი ვაგართიანებანი არსებობდნენ ძველ სამყაროში, ჩინეთში, ინდოეთში, ევროპაში, შუა და ახლო აღმოსავლეთში, ამერიკაში, კერძოდ, ჩრდილოეთ ამერიკაში, მაგ., არსებობდნენ აეტკეთა ტომების დიდი ვაერთიანებანი, დაეკეთა მთავარ ქალაქში, ტენოტიტლანში, დახალოებით იქ, სადაც ახლა მექსიკის დედაქალაქი მუხიკოა, ზოგიერთი ეთნოგრაფის და ისტორიკოსის აზრით, ათეული ათასი მცხოვრები სახლობდა³. ცნობილია ჭარბიველ ტომების

¹ ფ. ენგელსი, „ოჯახის, ევროპა საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბილისი, 1938, გვ. 99.

² W. Z. Foster. Outline Political History of the Americas, New York, 1951. Dana Gardner Munro. The Latin American Republics. New York. 1942.

³ ი. ბ. პროფ. ვ. ბერიძე, საკვირა და აუცილებელი ტერმინების შესახებ („ლიტერატურული ვაზეთი“ № 7, 1958).

ძლიერი კონფედერაციები წვენი ქვეყნის ისტორიის უძველეს ხანაში¹.

კ. მარქსი აღნიშნავს, რომ იმ დროს სიტყვა **Natio** ნიშნავდა გაერთიანებას — კონფედერაციას, რომელიც ემყარებოდა სისტლით ნათესაობის კავშირს. ამასთან დაკავშირებით გაიხსენოთ ლათინური ენის მონაცემები. ლათინურად გვარი აღინიშნება სიტყვით **gens, genus** და აგრეთვე **natio**; ტომიც — **genus, gens, gens, natio**. სპეციალური ცნება ეროვნების, ხალხოვნების, ან ერის აღსანიშნავად არც ლათინურს და არც ძველ ბერძნულს არ მოუბოვებოდათ.

ფ. ენგელსი თავის ნაშრომში „ადრინდელი ქრისტიანობის შესახებ“ იყენებს ტერმინს „ნაციონალურა“, მაგრამ მხოლოდ ზემოაღნიშნული სრულიად პირობითი მნიშვნელობით. თვით ფ. ენგელსი უწერს რომ, იმ პატარა ხალხებს, რომელნიც პირველყოფილ-თემური წყობილების დამლის დროს წარმოიქმნენ, არ შეიძლება ერი, ნაცია ვუწოდოთ.

ზოგად ტომები ერთმანეთში შეირწყმებოდნენ, კარგავდნენ თავის დამოუკიდებლობას. წინდებოდნენ სხვა ახალი სოციალური გაერთიანებანიც, მაგ., დიდი ქალაქები — სახელმწიფოები; ათინა, სპარტა, კოინფი, მესინა და ბევრი სხვა არა მარტო ევროპაში, ძველ ინდოეთში, შუა და ახლო აღმოსავლეთში, ჩინეთში. მაგრამ არც ამ გაერთიანებებს შეიძლება ვუწოდოთ ერი. მონათმფლობელურ საზოგადოებას რომ არ ახასიათებდა ერის კატეგორია. ეს მარქსსა და ენგელსს მრავალჯერ აქვთ მიითხუთებულ. „ფილიპეზ და ალექსანდრემ (მაკედონიის მეფეებმა — ვ. მ.), — უწრად ფ. ენგელსი, — მისცეს ელინის განვარკუნებულ პოლიტიკური მთლიანობა, მაგრამ ამათ არ შექმნილა ბერძენთა ერი. ერების გაჩენა შესაძლებელი შეიქმნა რომის მსოფლიო ბატონობის დამსობის შემდეგ“². ენგელსი აღნიშნავს: „ადრინდელი შუა საუკუნეების ხალხთა ადრევიდან თანდათან (ხაზი ჩვენი — ვ. მ.) ახალი ერები განვითარდნენ“³ როცა ფ. ენგელსი ერის განვითარებაზე ლაპარაკობს, მის მხედველობაში აქვს ის ობიექტური პირობები, რომელნიც შესაძლებელს ქმნიდნენ დამყვებელიყო, ერის ჩამოყალიბების ერთდღესი, უგრძელესი პროცესი.

ერის ჩამოყალიბებას წინ უსწრებდა ხალხოვნების ჩამოყალიბება. ხალხოვნები იყვნენ ჩამოყალიბების იმ ხანაში, როცა ევროპულ საზოგადოება კლასობრივ საზოგადოებად იქცევა. ცნობილია, რომ ტომოვნურ ერთობას საფუძვლად უდევს სისტლითი ნათესაობა. ტომი არის იდენიანთა ერთობა, რომელიც თავის წარმოშობას უკავშირებს ერთ რეალურ ან მითურ ეთნონიმს. წინააპრს. ასეთებია, მაგ., ლეონტი პროვენსის მიერ „საქართველოს ისტორიაში“ („ქართლის ცხოვრებაში“) მოხსენებულნი თარგამოს, პოს, ქართლოს, ევროს. ხალხოვნება წარმოიქმნება ტომობრივი ერთობის დამლის, ტომების შეცვლის, შერწყმის და კლასების წარმოშობის საფუძველზე. ხალხოვნების ფორმირება იწყება ტომების კავშირიდან, მაგრამ ტომების კავშირა უგრძელდევ არ ნიშნავს ხალხოვნების არსებობას.

ანტაგონისტური კლასების და სახელმწიფოს ფორმირების პროცესი, ამავე დროს, არის ხალხოვნების ფორმირების პროცესი. ცნობილია, რომ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს არსებობა არ არის აუცილებელი პირობა არც ხალხოვნების და არც ერის არსებობისათვის, მაგრამ დიდი შეუღობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ხალხოვნება ან ერი განურჩევლად იყოს განწყობილი სახელმწიფოსადმი, რომ ხალხოვნებისა ან ერისათვის უმნიშვნელო ან ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყოს, აქვს თუ არა მას დამოუკიდებელი სახელმწიფო.

სახელმწიფოს, სახელმწიფო მშენებლობას, საერთოდ, დამოუკიდებელ ეროვნულ სახელმწიფოს, კერძოდ, ერის სწრაფი განვითარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. საკმარისია ძველი საქართველოს ისტორია გავიხსენოთ. დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოს არსებობა ხელს უწყობს და აადვილებს ხალხოვნების და ერის მრავალმხრივ და თავისუფალ განვითარებას. ის გარემოება, რომ ქართველმა ხალხმა საუკუნეთა მანძილზე შემონახა თავისი სახელმწიფოებრიობა, დიდი მნიშვნელობის ფაქტი იყო ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული ცხოვრებისათვის. ქართული სახელმწიფოს არსებობა ხელს უწყობდა და აქცირებდა ქართველი ერის ჩამოყალიბების პროცესს.

როგორც ხალხოვნებისათვის, ასევე ერისათვის დამახასიათებელია, ტერიტორიულ ერთობასთან ერთად, ერთი ხალხოვნური, ეროვნული ენის არსებობა; შეიძლება ერის ენა აღარ იყოს ხალხოვნების ენა და მან სხვა ენა შეუთხოოს, მაგრამ შეიძლება ენა შეინარჩუნოს ენა იმ ხალხოვნების, რომლიც განვითარებიდან ის წარმოიშვა. ენის ერთობა არ გამოირჩევა მთელი ერის, ანდა ზოგიერთი მისი ნაწილის ირრეოვნებას.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, თბილისი, 1928; ვ. მელიქიშვილი, საქართველოში კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საკითხისათვის, თბილისი, 1955.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соц., т. XVI, ч. II, გვ. 423.

³ ფ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, თბილისი, 1956, გვ. 107.

ერის თეორიის თვალსაზრისით ენის საერთო უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკიაავს. კ. მარქსი ამბობდა, „ენა აზრის უშუალო სინამდვილეა“, ენა ისევე ძველია, როგორც ძველია ცნობადობა“¹. ე. ი. ლენინი აღნიშნავდა, რომ „ენა არის ადამიანთა ურთიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალება“. ენა ყოველი საზოგადოებრივი კოლექტივის ერთობის უმნიშვნელოვანესი ნიშანია. ენა განასხვავებს ერებს, ხალხებს ერთმანეთისაგან. ენა ხალხების, ერის უძველესი ნიშანია, მაგრამ, რასაკვირველია, არა ერთადერთი, არა რაიმე გადამწყვეტი მნიშვნელობის ნიშანი, ელემენტარული სხვადასხვა ერის ისტორიაში ერის ამ თუ იმ ნიშნის, ელემენტის ზედრითი წონა, კონკრეტული ისტორიული ვითარების გამო სხვადასხვაა. ერთ შემთხვევაში ენას აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა, სხვა შემთხვევაში სხვა ნიშნებს, სხვა ელემენტებს. ი. სტალინი წერდა: „ერის ერთადერთი განმასხვავებელი ნიშანი არ არსებობს. არსებობს მხოლოდ ნიშანთა კავშირი, რომელთაგან ერების ურთიერთშედარებისას უფრო რელიეფურად იჩენს თავს ხან ერთი ნიშანი (ნაციონალური ხასიათი), ხან მეორე (ენა), ხან მესამე (ტერიტორია, ეკონომიურ პირობები)“².

შავალითად, შრავალროვან ინდოეთში, რომელშიც დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა მოიპოვა, ერი საბოლოო ჩაპყალიძების პროცესშია, ზოგად-ეროვნული ენა პანდესტანში ჯერჯერობით არ არსებობს. ჩინეთში სოციალისტური ერი ვალიძდება, მაგრამ ჩინელებს ზოგადჩინური ენა არა აქვთ, უფრო მეტიც, ზოგიერთი ჩინური დიალექტი უფრო დამორბეულია ერთმანეთისაგან, ვიდრე უკრაინული, ბუღარუხელი ენები. ურთიერთვაგებინებისათვის ჩინელები, როგორც ცნობილია, იეროგლიფურ ნიშნებს იყენებენ და დიდ ჩინეთში განსხვავებულ დიალექტზე მოლაპარაკე ადამიანებისათვის იეროგლიფი არის ერთადერთი ენობრივი საკომუნიკაციო საშუალება. საზოგადოების გარეშე ენა არ არის, მაგრამ ენის გარეშეც არ არის საზოგადოება, ენა არაა ელასობრივი კატეგორია ენა ერთნაირად ემსახურება საზოგადოების ყველა კლასს. იგი ერთნაირად ემსახურება სხვადასხვა მაზისს. ენა ნაციონალური კულტურის ფორმის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია. ენა ხალხუნების, ერის უძველესი ნიშანია. ელასობრიობა არ ახასიათებდა არც გვირის, არც ტომის, არც ხალხების, არც ერის ენას. პირველ ორ შემთხვევაში (გვირი, ტომი) კლასები არ იყვნენ,

მეორე ორ შემთხვევაში (ხალხუნება, ერი) კლასები იყვნენ, მაგრამ ენა მარქსისტობრივი იყო. გვირის, ტომის, ხალხების მს. ს. მარქსი შეიძლება ერთმანეთს ენაცვლებოდეს და ერთი იყოს და შეიძლება სხვადასხვა. მიხნეულია (იხ. ალ. ცაგარის, ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის, ი. ყიფშიძის, ა. შანიძის, ირ. ჩიქობავას, ვ. თოფურის გამოკლებები), რომ უძველეს ხანაში იყო ერთი ზოგადქართული (ზოგიერთი მკვლევარის მოსაზრებით — ზოგადქართველური) ენა და მისი დიალექტები: საყურთივ ქართული, მკვრულ-ქანური (ე. ი. ზანური) და სვანური. შემდგომ, ისტორიულ ხანაში ამ ერთი ენის — ზოგადქართულის დიალექტებიდან ყალიბდება დამოუკიდებელი ენები: საყურთივ ქართული, მკვრულ-ქანური (ე. ი. ზანური და სვანური. ეს პროცესი, უნდა ვიფიქროთ, ჯერ კიდევ მონათმფლობელურ ხანაში იწყება, როდესაც მთავრდება ქართველური ტომების ლოკალურ-ტერიტორიული გამოიჯგანა და, შესაძლებელია, აღარც დედ ფეოდალურ ხანაშიც ვრძელდება. მაგრამ დიფერენციაციის პროცესის პარალელურად მიმდინარეობდა ინტეგრაციის პროცესი, ზოგადქართული საკომუნიკაციო ენის შექმნის უძლიერესი ტენდენციები.

პირივად, გარკვეული ხანიდან, ცალკეული ქართველური ენების გვერდით, უნდა ვიფიქროთ, არსებობდა, უფრო ზოგადი, ქართული ხალხუნების ზოგადი ქართული ენა. არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ნემიზმატიკური, ფილოლოგიური-ენობრივი და ისტორიული კვლევის შედეგად უაქველ ხდება საქართველოში კლასების და, მამისადაც, სახელმწიფოს არსებობა III — IV საუკუნეებში ტვენ ერამდე“¹. სახელმწიფოში უნდა ყოფილიყო ოფიციალური, სამთხლეო ენა. შეიძლება ის ქართველური, ქართული ყოფილიყო, შეიძლება არაქართველური, არაქართული, რომელიმე მონათმფლობელ ან არამონათმფლობელ ქალერი სახელმწიფოს ენა (ახლაც ფინეთში, შავალითად, ორი სახელმწიფო ენაა: ერთი ფინური და მეორე შვედური; ინდოეთში ზოგადსახელმწიფოებრივი ენა ჯერჯერობით ინგლისურია. ჩინეთში ახლა ენერგება ზოგადჩინური ენა). ჩვენი აზრით, ამითაც შეიძლება აბხსნეს ის გარეუბობა, რომ, შავალითად-არმაზისხევის სამარხებში აღმოჩენილი ეპიგრაფიული ძეგლები ქართული ენაზე არ არის შესრულებული.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქრისტეანობამ, რომელიც ჩვენი ნაბაჯებით იცავდა გზას ხალხთა ფართო მასებში, განსაკუთრებით პარსი,

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. IV, стр. 20, 434.
² ი. სტალინი, თბ., ტ. 2, გვ. 324.

¹ იხ. შავ, ვ. მელიქიშვილი, საქართველოში კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საკითხისათვის. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოხსენებები, თბ. 1955.

მაგრად ჩისქიდა ხელი ყველაზე გავრცელებულ ზოგადქართველურ ქართულ ენას და, ისარგებლა რა ამ ენით, რომელიც მანამდეც ფართოდ იყო გავრცელებული, თვითონაც შეუწყო ხელი მის უფრო ფართოდ გავრცელებას, გადააქცია რა ის ზოგად საეკლესიო ენად. ქართული ენა გვარის, ტომის ენაზე მაღლა დგება, ის გვაროვნულ, ტომოვნურზე უფრო მაღლა მდგომი ხალხოვნების შეგნების გამოუმუშავებს უწყობს ხელს. როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ 492-493 წ. წ. ბოლნისის ქართული წარწერა იმის მაჟინებელიც არის რომ ეს ენა არა ლოკალურ, არამედ ზოგად ფუნქციას ასრულებს. შემდეგ ხანაში ბიბლიური, ამჟამინდელი, აგოგრაფიული მიიხრობანი, მარტილობანი (შუშანიის, ვესტატე მცხეთელის, ამბოხის ნეტარესელისა და სხვათა), უხოვრებანი, საისტორიო მწერლობა და სხვ., ამავე ზოგადქართულ ენაზე დაწერილი. საუკუნეების მანძილზე განუწყვეტელი ეროვნული შემოქმედება ერთ ზოგად ენაზე ქმნიდა გვარზე, ტომზე მაღლა მდგომ ზოგადქართული ხალხოვნების შეგნებას. ეს ზოგადი შეგნება განსაკუთრებით იმდენად თავს ეთნიკური შემადგენლობის თვალსაზრისით ერთიან სახელმწიფოში (განსაკუთრებით გვიანდელი დღის ხანაში მე-10 — 12 სს.) ხატოთ ენა, რომელიც ემსახურებოდა ერთ სახელმწიფოში მცხოვრებ მოსახლეობას, თვითონ უწყობდა ხელს ქართული ხალხოვნების შეგნების ზრდას.

ამრიგად ენა არის ერთი უძველესი ნიშანთაგანი, რომელიც, რასაკვირველია, თავისთავად ერთ ან ქმნის, მაგრამ ხელს უწყობს მის კონსოლიდაციას. ქართველთა ზრდა-განვითარება მისსწრაფოდა იმისაკენ, რომ ტომოვნური და ენობრივი ტერმინი, ქართი ან, უფრო სწორად, ქართული გამხდარიყო ნაციონალურ-ელტრირულ ტერმინად და საქართველოდ გადაქცეულიყო. ქართულის საერთო ლიტერატურულ ენად გადაქცევა იმ პროცესი უფრო დაიქარა. უძველესი, გაცილებული უფრო ადრე შემუშავდა ის შეხედულება, რომელიც შემდეგ, შვათე საუკუნეში, მკვეთრად გამოთქვა გიორგი მერჩულემ: „ქართულად ფრიადი ქვეყანა აღიარებულა, რომელსა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწიროეს და ლოცვა ყოველი აღსრულების“¹, ე. ი. საქართველო არის ის ტერიტორია, რომელზედაც წირვა-ლოცვა, საზოგადოდ ღმრთისმსახურება, ქართულად სრულდება, ხოლო საეკლესიოსა-ღმრთისმსახურთა ენად ჩვენში ლიტერატურული ენა იყო ყოველთვის. გ. მერჩულეზე ადრეც, IX საუკუნეში, პალესტინაში, სინას მთა-

ზე გადახვეწილი ქართველები ლოცულობდნენ: „ყოველთა ქართულთათვის, ქართლისა მწმიდობისათვის, მის საზღვართა განსრულებისათვის“. მამუკავარი, ყოფილა შეგნება „ყოველთა ქართულთა“, შეგნება ზოგადი „ქართლისა“ resp. „საქართველოსა“, ზოგადი სახელმწიფოებრივი საზღვრებისა — ამ გარკვეული ერთეულის — „ქართლისა“ resp. „საქართველოსა“. მართალია, ეს ადრინდელ ფეოდალურ ხანას შეეხება, უფრო გვიანდელმა ფეოდალიზმმა კი საქართველოს სხეული ნაწილ-ნაწილ დაყო, ეს ნაწილები ერთმანეთს დაუბირისპირა და ხშირად სამკედრო-სახიციოქლო ბრძოლაშიც კი ჩაება, მაგრამ აქ ერთი გარემოება გასათვალისწინებელი: ერთმანეთს ებრძოდნენ ცალკეული ტომების გაბატონებული კლასები: ორბელიანები, დადიანები, გურიელები, დამეშქლეთანები და სხვ. ხალხი ქართველ დიდ თავადთა ამ ურთიერთბრძოლაში შედარებით ინერტული იყო. ზოგადქართული სოლიდარობის გრძნობები და ზოგადქართულის შეგნება არასოდეს წაშლილა საქართველოს ფეოდალური დაქვემდებარების კლასიციური მოგონებები, XVII — XVIII საუკუნეშიც კი.

ამავე დროს, ქართველი გლეხი თავგამოდებით იცავდა უცხოელ დამპყრობელთაგან თავის სამშობლოს, თავის საქართველოს. რამდენმა უსახელო ქართველმა გლეხმა მორწყო ეს ჩვენი მიწა არა მარტო ოფლით, სისხლითაც. რით იბხნება შირი ასეთი პატრიოტიზმი? და არა მარტო ქართველი გლეხის, ყველა ქვეყნის მიწის მუშის დიდი სიყვარული სამშობლოსადმი? ფ. ენგელსი წერს: „ფრანგი გლეხის ეროვნული გრძნობა ფაბრიკაშიმდე მიდის „La France“ (საფრანგეთმა. ვ. მ.) მისთვის მიიღო უდიდესი მნიშვნელობა, მას შემდეგ, რაც ფლობს მემკვიდრეობითა საკუთრების უფლებით საფრანგეთის პატარა ნაპერს. უცხოელებს ის იცნობს მხოლოდ როგორც დამპყრობთა არმიებს, რომელნიც აწიოებენ და ანადგურებენ ქვეყანას და რომელნიც მას უდიდეს ზარალს აყენებენ. ამით აიხსნება ფრანგი გლეხის უსაზღვრო ეროვნული გრძნობა, მისი საზღვრებსგაღვიტებული სოციალური „l'étranger“¹ (უცხოელისადმი ვ. მ.). უნდა ვიფიქროთ, რომ ჩვენი გლეხის პატრიოტიზმი, სხვა მომენტებთან ერთად, ამავე გარემოებით უნდა იბხნეს.

როდესაც ხალხი ერთ ტერიტორიაზე სახლობს, ერთ ენაზე ლაპარაკობს, რასაკვირველია, ის ქმნის ერთს, ამ ხალხისათვის დამახასიათებელ ზოგად კულტურას. ავიღოთ მაგალითისათვის ქართველი ტომები. ქართველი, შვედურ-ქანები, სევანები, სახლადნენ რა ამ ტერიტორიაზე ასე-ული წლების მანძილზე, ურთიერთშორის გარკვეულ კავშირებს ამყარებდნენ და ცხოველ ურ-

¹ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება, ნ. მარის გამ. გვ. მო. თბ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ი. ბერძენიშვილი, „საქართველოს ისტორია“, თბილისი, 1948, გვ. 11 — 12.

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 6, გვ. 509.

თავითდამოკლებულებაში იმყოფებოდნენ, ამას უწყობდა ხელს ის, რომ ისინი ერთ ტერიტორიაზე კომპაქტურად სახლობდნენ. ქართველ ტომებს, მათი არსებობის დიდ მანძილზე ყოველ შემთხვევაში, საერთო ენა ჰქონდათ, რომელიც მათ ენათა ვითარებაში აკავშირებდათ. მათ მუდამქანი საერთო მტერი ჰყავდათ, ჰქონდათ საერთო კულტური, რომელიც ავლენდა მათი ფსიქიკური წყობის ერთობას. ქართველი ტომების კულტურის ენა მუდამ ქართული იყო. ეს რასაც ვერცხვავდა, სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ ეს ტომები ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებოდნენ და ეს განსხვავებანი არ ვლინდებოდა მათ ხასიათში, ტემპერამენტში. ზღვისპირეთის ქართველი და შიველი მთებზე კლდეებზე დასახლებული მთელი ყველაფერი ერთმანეთის არ ჰგავდნენ. ეს იყო არაარსებითი ხასიათის განსხვავებანი. რომელიც ერთი ხალხისათვის დამახასიათებელ ზოგად თვისებებს არ სცოდნობდა, ამდიდრებენ, მრავალფეროვანს ხდიდნენ ზოგადქართულ ხასიათს, კულტურას, ფსიქიკურ წყობას და, მამისადაც, სიმდიდრესა და მრავალფეროვნებას ანიჭებდნენ ჩვენი ხალხის კულტურას.

გასათვალისწინებელია ერთი გავრცობაც. ფსიქიკური წყობის ერთობა გარეგნულად ერთგვარად როდი ვლინდება. არსებობს სხვაობა აქტივტეტურაში, ბინების გვემარებაში და მათს მოწყობილობაში, ტანისამოსის ორნამენტაციაში და გამოკრის წესში, მუსიკაში, ცეკვებში და ა. შ. მაგ., საქართველოში ყოველივე ეს კარგად ჩანს.

განვიხილოთ დასავლეთ საქართველოს და აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლა, სიმღერა. იმერული ოდა და ქართლური სახლი, ხევისურთა ტანსაცმელი და მისი ორნამენტაცია და, მაგალითად, გურულითა ამ აქართველი საქარა და ა. შ. საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პირობებისა და ადამიანთა ფსიქიკური წყობის, კულტურის ფორმათა განვითარებასთან ურთიერთდამოკიდებულება ჯერ ზომ კიდევ არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოკვლეული. კულტურის ერთობა სრულიად არ ნიშნავს მისი ელემენტების სრულ. იდენტურობას. ისეთ განვითარებულ ერშიც კი, როგორცია რუსეთი, ეს განსხვავებანი მკვეთრად იჩენენ თავს. ეს, რასაც ვერცხვავდა, პირველ რიგში, გამოწვეულია სამეურნეო მოღვაწეობის ლოკალური თავისებურებით, შემდეგ—გეოგრაფიული გარემოს ვაგლენით გარკვეული ტრადიციებით, სხვა კულტურის ხალხის ვაგლენით და ა. შ.

აქართველი ტომებიც, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე სახლობდნენ და აქტიურად მონაწილეობდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის შექმნებაში, მრავალი საუკუნის მანძილზე ქართველი ტომების კულტურის გაგლენის განიცდიდნენ. აპრიორულად შეიძლება ვთქვათ, რომ პირველ პროცესებსაც ჰქონდა ადვილი, მაგრამ ეს ვითარება ჯერ სათანადოდ შეს.

წავლილი არ არის. ქართველ ტომებს გაცხოველებული კავშირი ჰქონდათ დიდგვარეულთა და აღმოსავლურ კულტურებთან, და მათ მათი მონაწილენს თვითმყოფადი დამოკიდებულები კულტურა, ეს მხოლოდ იმავთ, რომ ჰქონდათ ზოგადქართული კულტურა. რაც სრულიად საქართველოში იყო მხოლოდ ქართული დამწერლობა, ეს გარემოებაც მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ტომების დაახლოებას, ტომოვნური კავშირების ვახშირებას და გააღებებას. ცხადია, რომ ეს კავშირები არ ყოფილა მყარ და ხშირად ისინი ირღვეოდნენ, საშინაო და სავაგრო პირობების ვაგო ტომები ერთმანეთს სცილდებოდნენ და ლოკალურ ფარგლებში მოქცეულ ცხოვრებას აწარმოებდნენ. ისიც ცნობილია, რომ იყო საწინააღმდეგო პროცესიც.

ხალხოვნური ერთობა ქმნის მრავალ შემთხვევაში ძლიერ, ზოგადხალხოვნურ კულტურას. მაგრამ აქაც არ შეიძლება განვიხილოთ, ზოგადი ხასიათის, კონკრეტულ-ისტორიულ ვითარებას მოწყვეტილი მსჯელობა. ყველა ხალხოვნება ერთნაირად არ ვითარდება, ზოგი ჩამორჩება თავის განვითარებაში, კულტურული ცხოვრების სფეროში ვერ ქმნის ღირსშესანიშნავ ძეგლებს, მათი კულტურა ხშირად არ სცილდება ეთნოგრაფიულ ფარგლებს. სხვა ქვეყნებში სხვა მდგომარეობა იქმნება. მე-16 საუკუნეში, ინგლისის ერი საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არ იყო, ინგლისის ხალხს კი უკვე ჰყავდა შექმნილი. გერმანია მე-19 საუკუნის საშობდაათთან წლებამდე დაქვემდებებული იყო, გერმანელი ერი საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არ ყოფილა, მაგრამ გერმანელი მიაზროვნე და მწერალი იყო გოეთე და განა მარტო გოეთე! გვიხსენით კარტი, ქეგელი, ფიტხტი, ლესინგი, შილერი და მრავალი სხვა გამოჩენილი, მსოფლიო მნიშვნელობის მუსიკოსები, მხატვრები, მიაზროვნენი... იგივე ვითარება იყო უკლებლაც ყველა დიდი კულტურისა და ცივილიზაციის ქვეყანაში. ცნობილია, რომ მე-11 — 12 საუკუნეებში არსებობდა ძლიერი ქართული კულტურა, რომლის აღმავლობას და წინსვლას ხელი შეუწყო მძლავრი ქართული ცენტრალიზებული პოლიტიკური გაერთიანების, სრულიად საქართველოს სახელმწიფოს არსებობამ. იმ დროს არსებული მაღალი კულტურის იმსაც მოწმობს, რომ ქართველი ერი ჩამოყალიბების, werden sein-ის პროცესში იმყოფებოდა. ფრანგი ისტორიკოსები ფ. და ს. ვილარები იმავე ვითარებას აღნიშნავენ საფრანგეთისათვის¹.

ეროვნული შეგნების გამოქვეყნებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მოწინავე იდე-

¹ G. et C. Willard, Formation de la Nation Française, Paris, 1955, გვ. 26. ისინი წერენ: „იმ დროს (12 — 13 ს. ს. — გ. შ.) წარმოქმნილი ეროვნული კულტურა გაიზიარებდა ფორმირების პროცესში მყოფი ერის პროტურესს“.

ოლოვთა მოღვაწეობას, პროგრესული ინტელიგენციის ღვაწლს. ხალხოვნურ, ეროვნულ შეგნებას პირველ რიგში ხალხოვნების, ერის ინტელიგენცია ქმნის, მას კი ხალხი, მისი შემოქმედება ემზავს და ასაზრდოებს. ეროვნულ-გამათავისებლებელი მოძრაობანი განსაკუთრებით უწყობენ ხელს ლიტერატურის, ხელოვნების, კულტურის აყვავებას. ცნობილია, მაგალითად, რომ მე-19 საუკუნის პირველი ნახევარი ჩებური ერევნული მხატვრული ლიტერატურის გაფორმებისა და აყვავების ხანა იყო. ჩები შერატლები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ეროვნულ-გამათავისებებელ მოძრაობაში არა მარტო თავის სამშობლოში, არამედ პოლონეთშიც, სადაც ისინი აჯანყებულთა რაზმებში მონაწილეობდნენ. გავიხსენით ბაირონი, შოპენი, მიცევენი და მრავალი სხვა, ანდა ჩვენი ილიას, აკაკის, ნიკო ნიკოლაძისა და ბუერის სხვა გამოჩენილი მოღვაწის სახელი. ვანთქმული იტალიელი რევოლუციონერი ჯუზეპე მაკინი (მის გვარს შეცდომით ჰშირად წერენ მაქინი — ვ. მ.), რომელიც ვარიზალდისთან ერთად ხელმძღვანელობდა ეროვნულ-გამათავისებებელ მოძრაობას იტალიაში და ჰშირად, ცოტა არ იყოს, ვაღაპარებებით აღნიშნავდა, ეროვნული იდეა, ახალი ევროპის გაბატონებული იდეაო, 1848 წელს, თავის მიმართვაში გამოჩენილ იტალიელ კომპოზიტორ ჯუზეპე ვერდისადმი ასე წერდა: „ის, რასაც მე და ვარიზალდი ვაკეთებთ პოლიტიკაში, ჩვენი ხანროთ მეგობარია ა. მაკინი აკეთებს პოეზიაში, ყოველივე ამას თქვენ მუსიკაში აკეთებთ. ჩვენ ყველანი შეძლებისდაგვარად ვეშასხურებით ხალხს“¹.

ქართველთა ეროვნული შეგნების განმტკიცებაში ზ. ღალიაშვილს, მ. ბალანჩივიძეს, დ. არაყიშვილს, ნ. სულხანიშვილს განუზომელი ღვაწლი მიუძღვით. ასევე დადი ღვაწლი მიუძღვით გერმანელთა ეროვნულ შეგნებაში იმავე რიგში ვიგნერს, რუსთა შეგნებაში — გლინკას, ჩაიკოვსკის, მუსორგსკის, ბოროდინს, სიმბების შეგნებაში — კომიტასს, სპენდიაშვილს და ა. შ.

ამავე როლს ასრულებს მხატვრობა. გავიხსენით რუბინი, სურიაკვი რუსეთში, გ. გაბაშვილი, მ. თოიძე საქართველოში, დავიდი საფრანგეთში და ა. შ. ჩვენ აქ არას ვამბობთ ეროვნული სახალხო სკოლის შესახებ. კ. მარქსს ჰშირად უთქვამს, 1871 წლის პრესია — საფრანგეთის იმ პრესიულმა სახალხო მასწავლებლებმა მოიგოთ. აკამ გოგებაშვილის „ღედა ენა“ რომ არ გვჭონოდა, როგორი ჩაობრუნენილი იქნებოდა ქართველობის შეგნება. რას ნიშნავს ეროვნული შეგნება? პირველ ყოვლისა, რომელიც ვარკვეული ეროვნული კულტურისადმი თავისი თავის მიკეთვებას, საკუთარი ინტერესის ზოგადეგრო-

ნული ინტერესისათვის დამორჩილებას, ეროვნული შეგნება, ეროვნული ეფუძნება ეროვნულ ისტორიულ ეპოქებში წარმოქმნება. ვ. ი. ლენინი წერდა: „ნამდვილად ნაციონალური იმება, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა განსაკუთრებით 1789 — 1871 წლებს ევოპაში, საფუძვლად ედო ხანგრძლივი პროცესი მასობრივი ეროვნული მოძრაობისა, აბსოლუტიზმისა და ფეოდალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლისა, ეროვნული წაგების დამხობისა და სახელმწიფოთა შექმნისა ეროვნულ საფუძვლზე... ამ ეპოქის მიერ შექმნილმა ნაციონალიზმმა იდეოლოგიამ ღრმა კვალი დატოვა წერილი ბურჟუაზიის მასაში და პროლეტარიატის ერთ ნაწილში“¹. სოციალისტური რევოლუცია, რომელიც კულტურული, ინტელექტუალური ცხოვრების ფერხულში ამაშს ჰილიონობით ადამიანს კიდევ უფრო ზრდის და აყალიბებს ეროვნულ შეგნებას. კომუნისტური პარტია ახორციელებს ამოცანას — ეს შეგნება არ მოექცეს ვიწრო ჩარჩოში, არ ვადაიქცეს ეროვნულ ეგოიზმად და იგი ინტერნაციონალისტური შეგნების ერთ-ერთი საფეხური გახდეს.

ერების შერწყმას, მათ მისობა-გადაშენებას, დიდუბას, მათს დამლას ან სხვა ერთად გადიქცევას ისტორია ჯერ არ იცნობს. ერებს ვამძლეობის კოლოსალური ძალი აქვთო, აღნიშნავდა ი. ბ. სტალინი. შეიძლება ხალხმა ან მისმა ნაწილმა მიატოვოს საკუთარი მიწა-წყალი, სხვაგან დასახლებს და იქ ახალი ერი წარმოშვას. ასეთია, მაგალითად, ჩრდილოეთის, ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის ახალი ერები. მაგრამ ესეც რთული და ამ შემთხვევაშიც დიდი ღრთის მომცველი პროცესია. პოპულარული ამერიკელი შეერალი და ისტორიკოსი, ლინკოლნის ცხოვრების შემტაინე კარლ სანდბურგი თავის ავტობიოგრაფიაში წერდა: „მე ჰშირად დავფიქტებულვარ, რას წარმოადგენს ისეთი ახალი, სტების ქალაქი, როგორცაა ჰაილსბურგი (აქ დაიბადა შერალი — ვ. მ.), აქ იყო ათასი მცხოვრებელი და ყველა აქ მოვიდა ამ ირომიციოდ წლის წინათ და განა რაიმე განსაკუთრებული თვისებით გამოირჩევა ჰაილსბურგი შეერთებული შტატების სხვა ქალაქებისაგან? შემოილია ვანი ეთქვა, რომ ვიყნობ შეერთებულ შტატებს? შეეღებში ამა თუ იმ ქალაქში შეეღებო ცხოვრობენ, ინგლისში — ინგლისელები, ირლანდიაში — ირლანდიელები. ჩვენთან, ჰაილსბურგში, ვის არ შეგვღებოთ, ვინ იყის, რომელი მხრიდან მოვიდნენ ისინი, და რა გამოვა ყოველივე ამისაგან? ჩვენ აქ არას ვამბობთ, იმაზე, რომ ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებული შტატებში ირი ერისაგან შეეღება — ენაოვული მიღგომის ხალხისაგან და ზანგებისაგან, რომელნიც, განსაკუთრებით სამხრეთის შტატებში, სრულიად და-

¹ Scritti edite ed inedite di G. Mazzini, Epistolario, V. XVIII, Jmola, 1928, გვ. 286

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 182.

მოუცილებელ ერთეულ ერთეულად ჩამოყალიბდნენ.

წინააღმდეგ ერისა, რამდენიმე ხალხოვნება, ტომებზე რომ არაფერი ვთქვათ, შეიძლება შეიარაყოს და გადაიქცეს ერთ ერად. მაგალითად, სახმრეთ საფრანგეთში მთავარი პოლიტიკური ერთეული — ტულუზის საგრაფო, რომელიც რომანსა და გარონის შორის მდებარეობდა, ჩრდილოეთ საფრანგეთის ხალხოვნებისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. სახმრეთს თავისი ენა („ლანგოკი“, ჩრდილოეთის დიალექტების განსაკუთრებით, რომელსაც კრებთი სახელს „ლანგლოილს“ ეძახდნენ), თავისი კულტურა, თავისი უფლებრივი ნორმები ჰქონდა და, მიუხედავად ამისა ეს ორი დამოუკიდებელი ხალხოვნება შეირწყა და წარმოიქმნა ფრანგი ერი. ცნობილია, რომ ფრანგი ერიც სხვა ეთნოკური ელემენტებიც გავრცდიანდნენ. საფრანგეთის დღევანდლამდე ამისათვის პრაგინციების თავისებურება. ფრანგები ამჟამუნე კიდევ თავიანთი კულტურის, ხასიათის მრავალფეროვნებით და ეს თავისებურება საფრანგეთის ცხოვრების დადებით მომენტად მიაჩნათ.

ისტორია იცნობს ისეთ ვითარებასაც, როდესაც ერთი ხალხოვნება სათავეს იძლევის რამდენიმე ერს. უძველესი რუსეთის ხალხოვნებამ განვითარებისას წარმოქმნა რამდენიმე ერი, ევლიკორისი ერი, უკრაინელი ერი, ბელარუსი ერი და ა. შ.

ხალხოვნების არსებობისათვის აუცილებელი ტერიტორიული ერთობა. არავითარი განსხვავება ხალხოვნებისა და ერის ტერიტორიულ ერთობას შორის არ არსებობს. ტერიტორიული ერთობა იმას ნიშნავს, რომ ხალხი, რომელიც ამა თუ იმ ხალხოვნებას და შეედგომი ზანქში უყვე ერს წარმოქმნის, სახლობს ერთ გარკვეულ მიწა-წყალზე, უჭირავს ეს ტერიტორია მთლიანად, რომ ეს ტერიტორია არ არის დასერილი რაღაც რთულად გადასალახავი ბუნებრივი საზღვრებით (ოკეანეები, ზღვები, მიწვალა უღელტეხილები და ა. შ.), რომ ამ ტერიტორიაზე არ სახლობს, შეეშუპილი არ არის ამ ხალხოვნებისა თუ ერისათვის უცხო ნაციონალური მკლავრი მსოფები.

ამრიგად, ტერიტორიული ერთობა, ენის ერთობა კულტურის გარკვეული ერთობაც, რომელიც ტომების კავშირებს და ხალხოვნებას ახასიათებდა, მთონე კიდევ არ ნიშნავდა იმას, რომ ბურჟუაზიული ერი უყვე საბოლოოდ ჩამოყალიბდა. ტომებს, მათ კონფედერაციებს, ხალხოვნებასაც გარკვეული ეკონომიური კავშირები და ურთიერთობაც ჰქონდათ, ჰქონდათ პოლიტიკური კავშირებიც, მაგრამ ეს კავშირები სპორადული ხასიათის ატარებდა, გამომატავდა და შეეფერებოდა სწარმოო ძალთა საერთო ჩამორჩენილობას, რაც დამახასიათებელი იყო იმ დროს ეკონომიურის განვითარებისათვის. ისე როგორც ტომების კავშირი, ხალხოვნებაც თავისი განვითარებაში სხვადასხვა სტადიას ვაივლიდა. ერთი,

მაგალითად, ქართული ხალხოვნება ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში დასრულდა სხვაი მეტრამეტე საუკუნის სამოციანე სამოციანეთთან წლებში, როდესაც სრულდება მისი განვითარება და ქართველი ერი საბოლოოდ ჩამოყალიბდებოდა. თუთი ხალხოვნების ისტორიამ იცის ისეთი პერიოდები, როდესაც მის შიგნით სხვადასხვა ხასის კავშირები ძლიერდება (მაგ., საქართველოში მე-11, 12 საუკუნე), ან, წინააღმდეგ, სხვადასხვა სამინაო და საგარეო პირობების გამო ეს კავშირები ხსტკდება (მე-13 — 18 საუკუნეები). ხალხოვნების განმტკიცების დროს შექმნილი კულტურული, პოლიტიკური ერთობის შეგნება, რედიმენტულად, ტრადიციის სახით დიდხანს არსებობს და იგი, მაგალითად, ფეოდალური დაშლისა და აღრევის დროსაც ინარჩუნდება თავის ძალას. უფრო შეტის თქმაც შეიძლება. ეს მთავანება ყოფილ ერთობაზე დიდ პროგრესულ როლს ასრულებს და ერთ-ერთ ბერკეტად იქცევა, რაც საფუძვლად ედება მომავალი ეროვნული ერთობის შეგნებას. სხვა მაგალითები, რომ არ დაეასახელოთ, გავისენლოთ დაეთ გერმანიშვილი, — ეროვნული ერთობის გამოჩენილი იდეოლოგია, რომელიც საქართველოს ფეოდალური დაქსაქსულობის ვეგალზე უფრო ტრაგიკულ ეპოქაში ცხოვრობდა, წერდა და მოღვაწეობდა.

რომის ბატონობის დამშობის შემდეგ იყევა ფეოდალური საზოგადოების ფორმირების პროცესი. ვითარდება საწარმოო ძალები და შრომის განაწილება. ეკონომიური ცხოვრება წინ მიდის. ქალაქები უყვე გარკვეულ როლს ასრულებენ ხალხთა ცხოვრებაში. დასავლეთ ევროპაში ვეგლვან, როგორც აღნიშნავენ მარქსი და ენგელსი, ფეოდალურ სამყაროში შეიკრებოდნენ ქალაქები ანტიფეოდალური გეონომიური და პოლიტიკური ინტერესებით. დაახლოებით ასეთ პროცესს, მაგრამ უფრო ნაკლები ინტენსიობით, დეგელი ჰქონდა საქართველოშიც, (XI — XII ს. ს.). აქაც მნიშვნელოვნად განვითარებულა ქალაქები¹ ზელს უწყობდნენ პოლიტიკური ცენტრალიზაციის ტენდენციებს.

ფეოდალურ სამყაროში დაშვარდა ხალხთა გარკვეული ტერიტორიული ერთობა. ეს ერთობა ფეოდალისების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ხან ძლიერდებოდა, ხან ხსტკდებოდა. ყოფილა ისეთი შემთხვევებიც, რომ იგი თითქმის მთლიანად წყდებოდა და იშლუბოდა. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოებაც, რომ ფეოდალისში ამა თუ იმ ქვეყანაში ერთხანად არ ვითარდებოდა. ეს სპეციფიკა გამოყეული იყო მრავალი სამინაო და საგარეო პირობით. ფ. ენგელსი აღნიშნავს: „მაშინ როცა ინგ-

¹ იხ. III. A. Мехиа, Из истории грузинского феодального города. IX—XIII в. в. Труды Института истории им. И. А. Джавахишвили АН ГССР, т. II, 1956, стр. 131—152.

ლისსა და საფრანგეთში ვაჭრობის რა მრეწველობის აღმავლობამ მთელი ქვეყნის ინტერესთა გადახლართვა და ამით პოლიტიკური ცენტრალიზაცია გამოიწვია, გერმანიაში ამ პროცესის შედეგად მოხდა მხოლოდ ინტერესთა დაჯგუფება პროვინციების მიხედვით, წმინდა ადგილობრივი ცენტრების გაჩენა და მშასხადამე, ქვეყნის პოლიტიკური გაქვეყნება¹. მგევე პროცესი პიშინაჩრებად XIII — XVIII საუკუნეების საქართველოშიც.

ფეოდალური საზოგადოების ეკონომიური, პოლიტიკური სტრუქტურა ხელს უშლიდა ხალხთა უფრო შვიდობა დაახლოებას და გაერთიანებას ხალხთაგანის საზღვრებშიც კი, მაგრამ ფეოდალური საზოგადოების განვითარების იმეტიტური პირობები მოათხოვდნენ წარმოების შემდგომს გაფართოებას, შრომის განაწილების უფრო მაღალ ფორმებს, ადამიანთა კოლექტივების, ხალხთა შორის ცხოველ გაცეცა-გამოცეცას. ამ პროცესს კი უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ერის ფორმირებისათვის. ამ ეკონომიური პროცესის პოლიტიკური გამოხატულება ისიც იყო, რომ „შედის ხელისუფლებამ, მოქალაქეებზე დაყრდნობით, ფეოდალური თავიდაზნაურობის ძლიერება ვასტება და დიდა არსებითად ეროვნებაზე დაფუძნებული მონარქიები დაამყარა“².

მეფე ფეოდალური დაქსაქსელობის პირობებში, გამოხატავდა რა პოლიტიკური ცენტრალიზაციის იმეტიტურად პროგრესულ ტენდენციას, ისტორიულად დადებით როლს ასრულებდა ფ. ენგელსი წერს: „მთელი ამ არეულარეების (ფეოდალური არეულარეების ხანაში — ვ. მ.) დროს სამეფო ხელისუფლება, რომ პროგრესულ ელემენტს შეადგენდა ის საცხებით ცხადია. იგი იყო წესრიგის წარმოადგენელი ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ერისა“³.

ქ. და კ. ვილარები წერენ: „თავდაპირველმა მონარქიულმა ცენტრალიზაციამ (საფრანგეთში XII — XIII საუკუნეებში— ვ. მ.) გაზარდა სამეფოს ტერიტორიული შემოღობვა და გააძლიერა ეკონომიური და კულტურული ერთიერთობანი. სამეფო ხელისუფლება, რომლის აღზევებად ნაციონალური კავშირების გაძლიერებას ეყარებოდა, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა მათს გამტკიცებას. დიდმნიშვნელოვანი როლი, რომელიც მონარქიულმა სახელმწიფომ შეასრულა ნაციონალური ელემენტების კონსოლიდაციაში, იძლევა იმის ახსნას, თუ რატომ იყო ასე დიდახანს ნაციონალური გრძნობა მონარქიულ

გრძნობასთან გაიგივებული“¹. გ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღნიშნავენ, რომ მონარქიულების დამყარება საფრანგეთში დაემთხვა ლუდვიკო XI-ის (1461 წ.) ტახტზე ასვლის. მან შეძლო, მაშინ არსებულ ფრანგულ ტერიტორიაზე იდეოლოგია საფრანგეთის ერთობა. ინგლისში აბსოლუტიზმის დასაწყისი ემთხვევა სამეფო ტახტზე ტიუდორების დინასტიის ასვლას (1485 წ.). სკანდინავიის ქვეყნები დიდი ხანი გაერთიანებულნი იყვნენ. „პოლონეთი, სადაც მეფის ხელისუფლება ჯერ კიდევ დაუსტებული არ იყო, ლიტვასთან გაერთიანების დროიდან დაწყებული თავისი ბრწყინვალეების ხანას უახლოვდებოდა. თვით რუსეთშიც მთავრების დამარჩილება თათართა უღალბადაც განთავისუფლებასთან ერთად მიმდინარეობდა და საბოლოოდ დავიარგინდა ივანე მესამის დროს. მთელ ევროპაში ჯერ კიდევ მხოლოდ ორი ქვეყანა იყო, სადაც არ არსებობდა არც სამეფო ხელისუფლება და არც ეროვნული ერთიანობა, რომელიც მის გაერმე წარმოუდგენელი იყო, ან ორივე არსებობდა ქალაქებში, ესაა „იტალია და გერმანია“². ცნობილ სტატიისში — „რევოლუციური ესპანეთი“ კ. მარქსი ფ. ენგელსი წერდნენ: „ევროპის მსგავლ სახელმწიფოებში აბსოლუტური მონარქია გამოდის, როგორც მაციონალიზებული ცენტრი, როგორც ეროვნული ერთიანობის ფუძემდებელი“³. ანალიზიერი ვითარება იყო საქართველოში.

დავით აღმაშენებლის, გიორგი მესამის, თამარის სამეფო ხელისუფლება, ებრძოდა რა ფეოდალთა სეპარატიზმს, თავისუფლებდა ქართველთა მიწა-წყალს უცხოელ დამპყრობთაგან და ამით ამტკიცებდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობას. ეროვნული შეგნების გამოშეშეების პროცესი შეიძრადა იყო დაკავშირებული ამ ისტორიულ ვითარებასთან. ამის მამევენებელი იმდროინდელი კულტურის სფეროში მნიშვნელოვანი წიხსლება: ბეჭა და ბეჭენ ომარები, დიდი მასშტაბის დახვეწილი გემოვნების არქიტექტურული ძეგლების მშენებლობა, ფილოსოფიური აზროვნების განვითარება, პეტრიწი, გენიალური შოთა რუსთაველი და ა. შ.

ამრიგად, არც ტომოვური კავშირები, არც ის კავშირები, რომლებიც მონათმფლობელურ საზოგადოებაში იქმნებოდნენ, არც ფეოდალური ეპოქის ხალხთა გაერთიანებანი ჯერ კიდევ არ ქმნიდნენ სრულიად ურყვე ეროვნულ მთლიანობას და ერთობას. ხალხთა დასახლება — გადასახლების პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო სულ მთლიანდ დამთავრებული. ეროვნული სახელმწიფოები ჯერ

¹ ფ. ენგელსი, გულხთა ომი გერმანიაში, თბილისი, 1956, გვ. 24 — 25.

² ფ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, თბილისი, 1954, გვ. 7.

³ ფ. ენგელსი, გულხთა ომი გერმანიაში, თბილისი, 1956, გვ. 190.

¹ G. et C. Willard. დასახლებული ნაშრომი, გვ. 25.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. 1, გვ. 449—450.

³ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. X, გვ. 721.

არ იყო შექმნილი და მათი საზღვრები არ იყო საბოლოოდ გამოჯნული.

ფეოდალურ სამყაროში შესაძლებელი გახდა ხალხთა გარკვეული ტერიტორიული ერთობა, მაგრამ ასეთი ერთობაც არ ქმნიდა საბოლოოდ ერს, მიუხედავად ფეოდალური ხანის ქალაქების განვითარებისა, ცხოვრების წინსვლისა და ამ საზოგადოებაში არსებული გარკვეული ეკონომიური კავშირებისა.

ფ. ენგელსი ნაშრომში „ფეოდალიზმის დამლახვა და ბურჟუაზიის განვითარება“ აღნიშნავს, რომ ძველი რომის იმპერიის დამსხვრევე ახალი სახელმწიფოებების საზღვრები ენობრივ ჯგუფთა დასახლების მიხედვით იყო გაბარებული. საერთო ენა ნაციონალური სახელმწიფოების წარმოშობის საფუძველი გახდა. ამჟამად დროს, სახელმწიფოები, სადაც სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობდნენ (მაგალითად, ლატარინგია), დაიშალნენ, განაგრძობს ენგელსი. მარქსი და ენგელსი დიდ როლს ანიჭებდნენ ენას ერის ფორმირების პროცესში, მაგრამ მის არ თვლიდნენ ადამიანთა კოლექტივის კეთილშეშობის ერთადერთ ფაქტორად. მიუხედავად იმისა, რომ ნიცი-სა და საფოიაში ფრანგულ ენასთან ახლო დი-ალექტზე ლაპარაკობდნენ ენგელსს მიანდა, რომ, რადგან ეს პროვინციები ეკონომიურად პიემონტისაგან იზღვეოდნენ, ისინი მასთან — და არა საფრანგეთთან — უნდა იყვნენ დაკავშირებული.

ერის საბოლოო ჩამოყალიბებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მყარ ეკონომიურ ერთობას. ენგელსი წერს, რომ ახალი ეროვნებანი ვითარდებოდნენ შუა საუკუნეების არეულ-დარეულობის დროს და „შუა საუკუნეების დასასრულთან ისტორიის მიუხედავად ევროპაში დიდი ნაციონალური სახელმწიფოების შექმნისაგან (Konstituierung)“¹. ამრიგად, დიდ ეროვნებათა წარმოქმნის პროცესის დასაწყისი უკავშირდება კაპიტალიზმის ეკონომიური ფორმაციის წარმოქმნას.

რა წინამძღვრებია საერთო ამ ეკონომიური ერთობის დამყარებისათვის. პირველი წინამძღვარია შრომის განაწილება ხალხოვნების სხვადასხვა ნაწილს შორის. შრომის საზოგადოებრივი განაწილება უშუალოდ არის დაკავშირებული შრომის ტერიტორიულ განაწილებასთან, ჰალაქის სოფლიანდ გამოყოფასთან, რაიონების სპეციალიზაციასთან. ერთი რომელამე რაიონის სპეციალიზაცია იმას იწვევს, რომ ამ რაიონებს არ შეუძლიათ უერთმანეთოდ არსებობა. ვ. ი. ლენინი თავის სტატიაში „ეგვიპტოლოგიური ბაზრების საკითხის გამო“ წერდა: „ბაზარი“ ცნება სრულად განუყოფელია შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების... ცნებისაგან. „ბაზარი“ ნიშნავს იქ და იმდენად, სადაც და რამდენადაც ნიშნავს შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება და სასაქონლო წარმოება. ბაზრის სიდიდე განუერყვად

დაკავშირებულია საზოგადოებრივი შრომის სპეციალიზაციის დონესთან“². რასაკვირველია, თეთი ეს სპეციალიზაცია ბუნებრივ მართებულად ითვალისწინებს. კ. მარქსი „კაპიტალიზმის წარმოშობის კაპიტალისტური წარმოების წესი ველისხმობს აღამიანის ბატონობას ბუნებაზე. მეტისმეტად ველზე ბუნება აღამიანს, როგორც ბევრს, ხელით ატარებს“. იგი არ ხდის მის საკუთარ განვითარებას ბუნებრივ აუცილებლობად. კაპიტალის სამშობლოა არა ტრადიციული პეიზისი დიდმნიშვნელოვანი მცენარეულობით, არამედ — ზომიერი ზონა. არა ნიადაგის აბსოლუტური ნაკლებობა, არამედ — მისი დიდფერენცირება, მისი ბუნებრივი პროდუქტების მრავალფეროვნება შეადგენს შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ბუნებრივ საფუძველს“³. ეკონომიური ერთობის მეორე წინამძღვარია რაიონებში, კომუნისკაციის სხვა განვითარებული საშუალებანი და. ბოლოს, მესამე წინამძღვარია რაიონებს შორის საქონლის დენადობა, ვ. ი. მალაი სისაქონლო მუდრინობის არსებობა. ყველა ეს წინამძღვარი თავისთავად, დამოუკიდებლად არ არსებობს, და ერთდროულად არ შეიქმნება. უბრალო სასაქონლო წარმოება და ადგილობრივი ბაზრები წინამძღვარია კაპიტალისტურ ხანაში წარმოიქმნებიან. ისინი ხალხოვნების პირობებშიც არსებობენ. ფეოდალური ეპოქაში ეკონომიური კავშირები ცალკე რაიონებს შორის შეიძლება არსებობდნენ, შეიძლება არც არსებობდნენ, ამით წარმოების პროცესი არ ირღვევა, სულ სხვა ვითარებაა კაპიტალიზმის დროს. აქ წარმოებული ფაქტორად უკვე ჩამოშორებულია წარმოება საშუალებებს, საშუალო ძალა საქონლად იქცევა, ყოველივე ეს იწვევს ადგილობრივი ბაზრების ერთმანეთთან დაკავშირებას, მათს კონცენტრაციას ერთ ეროვნულ ბაზრად.

ამრიგად, ფეოდალიზმის დამსხვრევე, კაპიტალიზმის წარმოქმნის ეპოქა არის თანამედროვე ბურჟუაზიული ერების წარმოშობის ხანა. კაპიტალიზმის წარმოების წესი აშვიდროებს მოსახლეობას, ხდება წარმოების საშუალებათა ცენტრალიზაცია და საკუთრების კონცენტრაცია მცირეოდენთა ხელში. ამრიგად, ისაბა წარმოების საშუალებათა, ქონებისა და მოსახლეობის დიქტონიკა. ყოველივე ამის აუცილებელი შედეგი იყო პოლიტიკური ცენტრალიზაცია. დამოუკიდებელი, ამ თითქმის მხოლოდ საკავშირო ურთიერთობით დაკავშირებული პროვინციები, აღმურვილი სხვადასხვა ინტერესებით, კანონებთა, მთავრობებით და პაეებით, შედუღებული იქნენ ერთ ენად — ერთი მთავრობით, ერთი კანონმდებლობით, ერთი ნაციონალური კლასობრივი ინტერესით, ერთი საბაუო ხაზით“⁴. ამა-

¹ ვ. ი. ლენინი. თბ., ტ. 1, გვ. 104.
² კ. მარქსი, კაპიტალი, ტომი პირველი. თბილისი, 1954, გვ. 647.
³ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“, 1954, გვ. 44.

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. 1, гл. 453.

ვე გირემოვებს უსვამდა ხაზს ვ. ი. ლენინი. ის წერდა: „ერები საზოგადოებრივი განვითარებას ბერძენული ეპოქის აუცილებელი პროდუქტი და აუცილებელი ფორმაა“¹.

ნაშრომში „რანი არიან ხალხის შეგობრები“ და როგორ ომობენ ისინი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ“ ვ. ი. ლენინი წერდა: „ნამდვილად რუსეთის ისტორიის მხოლოდ ახალ პერიოდს (დაპტობებით მე-17 საუკუნეში) ახასიათებს ფაქტორი შეერთება... ყველა ოლქისა, მიწებისა და სამთავროებისა ერთ მთელად. ეს შეერთება... გამოწვეული იყო არა გვაროვნული კავშირით და თუნდაც არა მისი განგრძობითა და განზოგადებით: ეს გამოწვეული იყო ოლქებს შორის ვადავ-ვაიმოცების გაძლიერებით, საქონლის თანდათან შარბად მიმოქცევით, მეორე ადგილობრივი ბაზრების კონცენტრაციით ერთ სრულად-რუსეთის ბაზრად? ამ პროცესს ბერძენული ხელმძღვანელობდა აღნიშნავს ლენინი. ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ამ და სხვა შემთხვევაშიც ვ. ი. ლენინი ბერძენულის როლს ისტორიული თვალსაზრისით განიხილავდა. ერთ როლს ასრულებდა იმდევალი და მეორეს ასრულებს დაღმავალი ბერძენული. ერთი იყო რომესიური და ვაშნეტონი და სულ სხვა პეტაი და დაღესი. ერის საფუძველს ზოგადეროვნული კავშირები რომ ქმნიან, ამაზე ვ. ი. ლენინმა მრავალჯერ მიუთითა. ნაშრომში „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“. ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა, რომ ფეოდალიზმს ახასიათებდა კარჩაქეტილობა, ცალკე ფეოდალებად დაყოფა, მაშინ არ იყო, და არც შეიძლებაყოფილიყო, ზოგადეროვნული ბაზრის: „ბატონების მამული უნდა ყოფილიყო თვით-კმარი, კარჩაქეტილი, მთელი რომელსაც ძალიან სუსტი კავშირი ჰქონდა დანარჩენ მსოფლიოსთან“². ვ. ი. ლენინი აღნიშნავს, რომ სწორედ სასაქონლო მეურნეობა ამყარებს ახალ, უფრო ფართო. უფრო ზოგად კავშირებს: „სასაქონლო მეურნეობის დროს იქმნება სხვადასხვაგვარიანი სამეურნეო ერთეულები, მატელობს მეურნეობის ცალკეული დარგების რიცხვი, კლებულობს ამ მეურნეობის რიცხვი, რომლებიც ერთსა და იმავე სამეურნეო ფუნქციას ასრულებენ. შრომის საზოგადოებრივი დაწესებულების სწორედ ეს პროგრესული ზრდა წარმოადგენს ძირითად მომენტს კაპიტალიზმის შინაური ბაზრის შექმნის პროცესში“³. ეს შინაური ბაზარი კი ქმნის ეკონომიურ ერთობას, რომელიც ერის ერთ-ერთი უმნიშვნელო წარწერის დაშლასათვის ნიშნავს: „სასაქონლო წარმოების ზრდა სპობს ნატურალური მეურნეობის დამახასიათებელ წერილი სამეურნეო ერთეულთა დაქვემდებარებას და წერილ ადგილობრივი ბაზრებს უზარმაზარ ნაციო-

ნალურ (და შემდეგ მსოფლიო) ბაზრად აერთიანებს“⁴.

ერთი სიტყვით, ერის ეკონომიურ ერთობა კაპიტალიზმის წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის გამოხატულების ერთ-ერთი ფორმაა. ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ეკონომიური ერთობა სრულებით არ ნიშნავს ერის ეკონომიურ კარჩაქეტილობას, წინააღმდეგ კაპიტალიზმში, განსაკუთრებით იმპერიალიზმის ეპოქაში ამყარებს ერებს შორის მრავალმხრივ ეკონომიურ კავშირებს. იქ უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი გარემოება: მრავალეროვნული ბერძენული სახელმწიფოებისათვის დამახასიათებელია ცალკეული ეთნიკური ტერიტორიების არათანაბარი განვითარება. როგორც წესი, გაბატონებული ერის ტერიტორია ეკონომიურად უფრო განვითარებულია, ჩაგრული ერების ტერიტორია კი ჩამორჩება.

ერების კონსტიტუციების ჩამოყალიბების ზოგად დახასიათებას ევროპულ ქვეყანაში შარქსი გვიჩვენებს თავისი „ქრონოლოგიურ ამონაწერებში“.

როგორც ზემოთაღნიშნულთაგან, ენგელსი ამბობდა, რომ ისტორიული პროგრესის ბერკეტი შუა საუკუნეებში ნაციონალური სახელმწიფოების შექმნის ტენდენცია იყო, რომ უფრო შუა საუკუნეებში თითქმის ყოველი ხალხოვნება ევროპაში წარმოდგენილი იყო ცალკე დიდ სახელმწიფოდ. მაგრამ ნაციონალური სახელმწიფოებისა და ერების ჩამოყალიბების პროცესის დამთავრებას ჯერ კიდევ ბევრი აკლდა, რაც გრძელდებოდა მომდევნო საუკუნეებშიც.

ერების კონსტიტუცია იდრე დამთავრდა ინგლისისა და საფრანგეთში. სხვა ქვეყნებში ეს პროცესი კიდევ გრძელდებოდა. ძალიან ჩამორჩა ერის ჩამოყალიბება გერმანიაში, რასი ახსნაც ამ ერის ისტორიაში უნდა ვეძებოთ. სრულიად თავისებური გზით მიდიოდა ერის ჩამოყალიბება და ეროვნული მოძრაობა, მაგალითად, ჩეხიაში, სადაც ფეოდალები სხვა ეროვნებას ევტენოდნენ, გლეხები და ქალაქის ბერძენული კი ნაციონალურ-ჩეხური იყო. ამიტომ მაინცდა შარქსს მე-15 საუკუნის ქრისტიანი ომები გერმანელი თავადებისა და გერმანიის იმპერატორის უზენაესი ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართულ ჩხვლეხთა სახალხო ომად. ამავე დროს, ეს იყო სასულიერო ფეოდალია წინააღმდეგ მიმართული რელიგიური ომიც. ჩეხიას მე-15 საუკუნეში არ ჰქონდა პოლიტიკური დამოუკიდებლობა. ის შედიოდა გერმანიის იმპერიაში. მაშინ არ ყოფილი ჩამოყალიბებული ჩეხი ერი, მაგრამ ძალიან ზოგად იდგა ჩეხი ხალხის კულტურა. პრადის უნივერსიტეტში 30.000 სტუდენტი სწავლობდა და 200 დოქტორ-პროფესორი მოღვაწეობდა, იქ დაიწყო გამოათვისებულებული მოძრაობის აყვანა. ამ მოძრაობას სათავეში ჩაედგა იან პუსი. „რო-

¹ ვ. ი. ლენინი, ოხზ., ტ. 21, გვ. 73.
² ვ. ი. ლენინი, ოხზ., ტ. 1, გვ. 170.
³ ვ. ი. ლენინი, ტ. 3, გვ. 207.
⁴ ვ. ი. ლენინი, ოხზ., ტ. 3, გვ. 22.

¹ ვ. ი. ლენინი, ოხზ., ტ. 3, გვ. 709.

ვროც ეროვნული და ხალხური ინტერესების დამცველი, — აღნიშნავს მარქსი, — ზესი მით უფრო დიდ პოპულარობას პოულობდა ჩეხებში, რაც უფრო მეტი გაშვებებით უტყვევდნენ მას გერმანელი ბრძოლები (Knoten)¹. 1419 წელს ჩეხიაში საერთო აჯანყება მოხდა. კესისტებმა ხელში ჩაიგდეს ძალა-უფლება, მაგრამ ჩეხი გლეხების ემა ნაციონალური დამოუკიდებლობის მოპოვებისა მარცხით დამთავრდა. ასეა თუ ისე, უკვე XV საუკუნეში ჩვენ საქმე გვაქვს მძლავრ სახალხო მოძრაობასთან, რომელსაც ყურადღებით სწავლობდნენ მარქსი და ენგელსი. „საბალო სლოვენი გლეხები რა კარგად იბრძოდნენ მეთემეტე საუკუნეში“², — შენიშნავდა ე. ენგელსი. ჩეხიის მაგალითი იმის მარჯვენაზედ არის, თუ როგორ სხვადასხვანაირად მიმდინარეობდა ერის ჩამოყალიბების პროცესი სხვადასხვა ქვეყანაში. გლეხობამ ვერ ითავა ერის განთავსებულებისა და მისი საზოგადო ჩამოყალიბების საქმე, ამ საქმეს სათავეში ჩადგა ბურჟუაზია, და ამ გარემოებას პირველად ყურადღება სწორედ მარქსმა და ენგელსმა მიაქციეს.

ნაციონალური სახელმწიფოების ჩამოყალიბებისა და ერის კონსტიტუირების პროცესის ბორჯუზია თავის კლასობრივ ინტერესებს უმორჩილებს. ბურჟუაზია დაინტერესებულია მრეწველობის, აღუამციელობის განვითარებით, ეროვნული ბაზრის შექმნით, მას სურს ჰყავდეს მძლავრი ხელისუფლება და ჰქონდეს ძლიერი სახელმწიფო, რომელიც მის ინტერესებს დაიცავს. მას სურს მონაწილეობა მიიღოს მსოფლიო ვაჭრობაში, უნდა, რომ მისი სახელმწიფოს ელჩები იცავდნენ მის ინტერესებს. XIX საუკუნის დასაწყისში საფრანგეთის, ინგლისის ვაჭრებს საკუთარი ძლიერი სახელმწიფოები იცავდნენ. გერმანულ ვაჭრებს კი ვერ დაიცავდნენ გერმანიის ელჩები, რადგან მათ „საზღვარგარეთ ისე ემუშაობდნენ, როგორც ფესაქმლის მშენებლებს“³. თავისუფალი ვაჭრობის მოთხოვნა ელჩებმა ბურჟუაზიას ნაციონალურ გრძნობას, „პრაქტიკული მრეწველობა და ვაჭრის სურვილი, რაც უშუალოდ საქმიანი მისაზრებებიდან მომდინარეობს, სურვალი — გამოეგავა ისტორიიდან შემკვიდრებით შიდადებული პატარა სახელმწიფოების პროვინციული ნაყარწყარი, რომელიც ხელს უშლდა ვაჭრობისა და მრეწველობის თავისუფალ განვითარებას“⁴. ავითარებდა ბურჟუაზიაში ნაციონალურ გრძნობას, წერს მარქსი. ამასთან ერთად, ე. ენგელსი აღნიშნავს, რომ „ევროპაში არ იყო არც ერთი დიდი სახელმწიფო, რომლის

სახელმწიფოში მოქცეული არ ყოფილიყო სხვა ერების ნაწილი... მაგალითად, რამდენ ენაზე ჰატუნობს პეტერბურგის თეთრი მეფე... როგორი უნდა იყოს მუშათა კლასის დამოუკიდებლობა ერისადმი? მარქსი ნაშრომში „დაკარგებული სირომი და კაპიტალი“ წერდა, რომ ნაციონალურ ბრძოლას საფუძვლად უდევს გერმანიური ურთიერთობანი, ამიტომ მუშათა კლასი ნაციონალურ საციოხს თავისი კლასობრივი ინტერესების თავსაზრისით განიხილავს. მუშათა კლასი, სწორედ თავისი კლასობრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, დაინტერესებულია გერმანიის გადმონათვისების ლეკიდაკითი, ნაციონალურ სახელმწიფოთა ორგანიზაციით, რის ნიადაგზე ჩაღდება კლასობრივი ბრძოლა და იქმნება უფრო ხელსაყრელი პირობები ბურჟუაზიაზე პროლეტარიატის გამარჯვებისათვის. ნაციონალური მისმზაბით პროლეტარიატის ორგანიზაციისათვის საჭიროა ცენტრალიზაცია, რომელსაც ბურჟუაზია ატარებს. ენგელსი წერდა, რომ ცენტრალიზაცია, რომელსაც გარყვეულ ისტორიულ პირობებში ბურჟუაზია ატარებს, ხელსაყრელია პროლეტარიატისათვის, ის აერთიანებს მუშათა კლასს, აგრძნობინებს მას თავის თავს კლასად, საშუალებას აძლევს დემოკრატიაში ჰოვოს გარკვეული პოლიტიკური მსოფლმხედველობა და, ბოლოს და ბოლოს, დაამარცხოს ბურჟუაზია. ცენტრალიზაციით პროლეტარიატი იმიტომაც არის დაინტერესებული, წერდნენ მარქსი და ენგელსი, რომ ის ხელს უწყობს ინტერნაციონალიზაციას, ერის შემდგომ გაერთიანებასა და გაძლიერებას.

როგორც ვხედავთ, მარქსსა და ენგელსს ერის ჩამოყალიბებისათვის აუცილებლად მიახლოებული ტერმინების, ენისა და გერმანიური ცხოვრების ერთობა. რაც შეეხება ფსიქიკური წყობის ერთობას, ეროვნული ხასიათის ერთგვარობას, ეროვნული კულტურის სპეციფიკას, ამაზე მარქსსა და ენგელსს სპეციალურად არ უწერიათ, მაგრამ ისინი, ეხებოდნენ და სხვადასხვა ერის მექედნათა ნაციონალურ ხასიათს, ამ ელემენტს, ამ ნაშანაყ გამოყოფდნენ, როგორც მეტად მნიშვნელოვან ფაქტორს ერის სპეციფიკის გარკვევისათვის. ენგელსი ცნობდა რუს ნაროდნიკ დანიელსონთან მიწერ-მოწერაში ზნობად ასასათვის რუსებს, როგორც დიად და უღირესად ნიჭიერ ხალხს. ენგელსმა იწინასწარმეტყველა, რომ რუსი ხალხი, დაამსხვრეეს რა თვითმპყრობელობის ბოროტებს, განავითარებს თავის ინტელექტუალურ შესაძლებლობებს და დასავლეთთან თანამშრომლობით შესაძლებლად ცივილიზატორის რუს აღმოსავლეთში. 1884 წელს 6 მარტს ენგელსი სწერდა ვ. ზასლუნს, რომ თურობდნა და კრიტიკულმა აზროვნებამ ახლა თავისი თავ-

¹ Архив Маркса и Энгельса, т. VI, стр. 214.
² Маркс и Энгельс, Соч. т. XXII, стр. 129.
³ Маркс и Энгельс, Соч. т. XVI, ч. 1, стр. 456.
⁴ იქვე.

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XI, ч. II, стр. 49.

შესადარი რუსეთში იპოვნათ. იგი აღნიშნავდა, აგრეთვე, ირლანდიელთა ხასიათის სპეციფიკურ თვისებებს, შთა შმაგ, ცოცხალ ტემპერამენტს და სხვ.

მარქსი და ენგელსი განასხვავებდნენ გერმანელების, ფრანგების, ინგლისელების, პოლონელების, დანიელების, იტალიელების, ესპანელების ხასიათს, ბევრ დადებითსა და უარყოფითს პოლოზენ ამ ხალხების ხასიათში.

მაგრამ როგორც ეროვნულ ხასიათს, ისე ერას სხვა განსახვავებულ ნიშნებს მარქსი და ენგელსი ხსნიან ეკონომიური, ისტორიული მიზეზებით და არა რაიმე სპეციფიკური რასობრივი, ბიოლოგიური თავისებურებებით. მარქსმა და ენგელსმა თეორიული საფუძველი გამოაცალეს შთა დროშიაც შეტად გაფრქველებულ რასისტულ თეორიებს, რომელთაც, მთავალითად, ჭდავობდნენ მძებრივად ბრუნო ბაუერები, მარქს შტირნერი და სხვანი. „გერმანულ იდეოლოგიაში“ მარქსი და ენგელსი წერდნენ: „ბუნებრივად წარმოქმნილი გვარის განსხვავებანი, მთავალითად რასობრივი და სხვა, — რომელთა შესახებ სანათ (ასე უწოდებდა თავის ვანთქმულ პამფლეტში მარქსი შტირნერს — ვ. მ.) არას აშობს, შეიძლება და კიდევაც უნდა მოიხსნას ისტორიული განვითარებით“¹.

როგორც ვხედავთ, კ. მარქსი და ე. ენგელსი იძლევიან ერის მატერიალისტური თეორიის, ერის განსაზღვრების ამოსავალ დებულებებს. ისანი სახვეწ მთავარ ელემენტებს, მთავარ ნიშნებს, რომლებიც ერს ახასიათებს. შთა ნაწერებში ჩვენ ვხედებით აგრეთვე ერის ტიპის დადგენის ამოსავალ დებულებებსაც. აგრ კიდევ 1844 წელს „გერმანულ იდეოლოგიაში“ მარქსი და ენგელსი მრავალჯერ აღნიშნავენ, რომ ერის ბედს გარკვეული კლასი წყვეტს, რომ ერის წამყვან ძალად ერთი რომელიმე კლასი გამოდის. ზემოთ ჩვენ ვნახეთ, რომ მარქსსა და ენგელსს ერთი მიანიათ კაპიტალისტური ფორმაციის ისტორიულ კატეგორიად, რომელსაც გარკვეული

ნიშნები აქვს და ერთი მათგანი — ეკონომიური ერთობა — კაპიტალიზმის პატრისტულ წყნესხანს საბოლოოდ ხორცს. თავის „გერმანულ იდეოლოგიაში“ კაპიტალისტური საკითხი გერმანულ სოციალისტურ ლიტერატურაში“ ე. ენგელსი წერს: „ერთი კლასი იმდენად უნდა გამოიყარდეს, რომ შთიერ ერთი აღმავლობა დაეჭვემდებაროს თავის საკუთარ აღმავლობას, ყველა დანარჩენი კლასის პროგრესსა და განვითარებას. ამრიგად, ერთი კლასმა თავისი დროის ქვეშ უნდა შემოიკრიბოს ყველა დანარჩენი კლასის ძირითადი მასე. შთა... ამ კლასის ინტერესი მოცემულ მომენტში უნდა გახდეს ეროვნული ინტერესი, თითო ეს კლასი უნდა გახდეს ერის წარმომადგენელი... იწყება იმ კლასის ბატონობა, რომელიც მოცემულ მომენტში ერის უმრავლესობის წარმომადგენელია, და შთის ბატონობით იწყება განვითარების ახალი სტადია“¹. ამგვარად, აქ ერის წამყვან ძალად გამოდის ან ბურჟუაზია, ან პროლეტარიტი. ამ ორი კლასის ბატონობის ნიშნით კი განისაზღვრება, სხვა მომენტებზე რომ აქ არ ვილაპარაკოთ, ერის ტიპი. ენგელსი კაპიტალისტური ერის ე. ენგელსს ეკუთვნის. ე. ენგელსი წერდა: „პირველი კაპიტალისტური ერი იტალია იყო“² (ხაზი ზვენი — ვ. მ.).

ასე დგას ურის თეორიის ზოგიერთი საკითხი კ. მარქსის, ე. ენგელსის და ვ. ი. ლენინის თხზულებებში. მარქსიზმის კლასიკოსების შეხედულებათა გათვალისწინებით ი. სტალინიმ ასე განსაზღვრა ერის ენება: „ერი არის ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა, წარმომოხილი ენის, ტერიტორიის, ეკონომიური ცხოვრებისა და იმ ფსიქიკური წყობის ბაზაზე, რომლის გამოხატულებაა კულტურის ერთობა“³.

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, стр. 54.

² კ. მარქსი და ე. ენგელსი, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“, სახელგამო, 1954 წ., გვ. 34.

³ ი. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 319.

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 426.

სიცილი და მისი სოციალური ძალა

1

სიცილი მრავალფეროვანია, მას სხვადასხვა ელფერი და გადასვლები აქვს. საკმაოდია გავიხსენოთ ის მრავალხარტი სახელწოდება, რომლითაც აღწერილია სიცილის სხვადასხვა სახეს. სიცილი არსებობს მზიარული, ნაძალადევი, ცინიკური, მრისხანე, თანაგრძობითი, შემპრობული, სეპტიკური, ძლევამოსილი, ირონიული, სარკასტული. აღვიღოთ სხვა სახელწოდებათა ჩამოთვლა, მაგრამ ესეც კმარა.

სიცილის მრავალგვარობა ისტორიული განვითარების ნაყოფია. თავდაპირველად, ჩანს, სიცილი სიხარულსა, მხნეობას გამოხატავდა და თავისი ბუნებით მარტივი იყო. ასეთი აზრისა ჩ. დარვინი. თავის ნაშრომში: „ემოციის გამოხატვა ადამიანებსა და ცხოველებში“, ის წერს: „როგორც ჩანს, სიცილი თავდაპირველად წარმოადგენდა მხოლოდ სიხარულის ან ბედნიერების გამოხატულებას“. ამ აზრს გამოჩენილი ბუნებისმეტყველი ცხადყოფს მოთამაშე ბავშვების დამოწმებით, რომლებიც განუწყვეტლად იციან, „თავით ბავშვობის ასაკიდან გამოსულ ახალგაზრდათა მზიარულ გუნებას შედამ თან სდევს უაზრო სიცილი“¹. ამის ნათესაყოფად, რომ თავდაპირველად სიცილი სიხარულისა და ბედნიერების უბრალო გამოხატულება იყო, დარვინი მიმართავს აგრეთვე პომეროსსაც და იმბობს, რომ პომეროსი ღმერთების სიცილს გამოსახავს, როგორც „მათი ზეციური სიხარულის სიპარბეს ყოველდღიური ღზინის შექმნე“². მაგრამ პომეროსის ღმერთები არა მარტო ცინიან ზემოაღნიშნული სიხარულისაგან, არა-

მედ დასცინიან კიდევ და დასცინიან სიმახინჯეს. მაგალითად, ასე ეპყრობიან კოკლ ჰეფესტოს:

თავდაპირველი სიცილის ხასიათთან დაკავშირებით დარვინი სვამს კითხვას: ღმილი სიცილის პირველი საფეხურია, თუ, პირიქით, იგი სიცილის ხანგრძლივი განვითარების შედეგია. ამ საკითხს დარვინი კატეგორიულად ვერ პრის, თუმცა, ჩანს, რომ იგი უკანასკნელი ვარაუდისკენ იხრება. იგი წერს: „სიცილის მივიჩნევთ ღმილის სრულ განვითარებად, თუ, რაც უფრო სიმახრულეს ჰგავს, მსუბუქ ღმილად, როგორც სიცილის უკანასკნელ კვალს კარგი გუნების დროს, რასაც მრავალი წლის განმავლობაში ღრმად გაუღდამს ფესვი თაობაში, — ასეა თუ ისე, ჩვენ შეგვიძლია დავაკვირდეთ ჩვენს ბავშვებში ღმილიდან სიცილისკენ თანდათანობით გადასვლას“³.

სიცილის ზოგიერთი მკვლევარი ღმილს ფიზიოლოგიურად სიცილის წინამორბედად თვლის, რადგან მასში „არასრულ სიცილს“ ხედავს ადამიანის ცხოვრების მიმართ კო ისინი ღმილს თვლიან ერთსა და იმავე დროს „თავისი მონათესავის, სიცილის წინამორბედად და თანამგზავრად, რომელიც მას თან სდევს კვალდაკვალ“⁴. თუმცა საკითხი ღმილისა და სიცილის გენეტიკური ურთიერთობა უკერ კიდევ საბოლოოდ გადაწყვეტილი არაა, მაინც მათ განუთიშველ კავშირზე საპირო რიღია საგანგებო ლაპარაკი, რადგან იგი სრულიად ნათელია. რათა ცხადყოფთ, თუ რაოდენ მკიდროა ეს კავშირი, საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ღმილიც, სიცილთან ერთად, მეტად მრავალი სახისაა. ღმილიც, ისე როგორც სიცილი არის მზიარული, ნაძალადევი, გესლიანი, შემპრობული და ა. შ.

სიცილის ისტორიული განვითარების კონკრეტული გამოკვლევა მეტად მნიშვნელოვანი და საპირო საშუაოა. გერცენი მიუთითებდა

Неумоляющий поджали
смех блаженные
боги
Глядя, как по дому с кубком
Гефест задыхаясь
метался!

1 Ч. Дарвин, Сочинения, т. 5, 1953, стр. 813.
2 Гомер, Илиада, перевод В. Веркена, 1949, строка 317-318, 595-600.
3 „Внезапно“, № 5.

1 Ч. Дарвин, Сочинения т. 5, стр. 813.
2 Д. Селли, Смех его физиономия и психология, СПб, стр. 10-12.

„სიცილის ისტორიის დაწერა მეტისმეტად საინტერესო იქნებოდაო“¹

სიცილი ბრძოლის იარაღი ქვეყნის ჯერ კიდევ აღზრდილ პრიმიტიულ საზოგადოებაში. ლენინარსკი თავის მრავალმხრივ საინტერესო მოხსენებაში „სიცილზე“ ამბობდა, რომ გვაროვნულ საზოგადოებაში უკვე არსებობდა და იყენებდნენ ორგანიზებულ სიცილს ბრძოლის იარაღად. „ეთნოგრაფია გვასწავლის, — ამბობდა ის, — რომ ფანეთარებისა და ქულებრიის ჯერ კიდევ ფრთხილ პრიმიტიულ საფეხურზე არსებობდა ორგანიზებული სიცილი, რაც მაშინ იმით გამოიხატებოდა, რომ გვარის უპირისპირდებოდა გვარი, ერთ ტომს მეორე ტომი: ორი ტომი ერთმანეთს იწყვედა სიცილის ასპარეზობაზე. მეზობელთა შორის ურთიერთ დაცივნის ჩვეულება ზვეს დრომდე აღწევს. სიცილის ეს ფორმა ბევრ ადგილას ახლაც არსებობს. აღამიანები შეიკრიბებიან, ერთმანეთს პირისპირ დადგებიან, ხანდახან იხილებიან და იწყებენ ამა თუ იმ რიტმული ფორმით ყოველნაირ შწარე-შწარე სიტყვების მოგონებასა და წარმოთქმას მოწინააღმდეგის გასაგმობად, ვთქვათ ასე: ეუბნებიან, რომ თქვენ სოფელში არ არიან ლამაზი ქალები, მარჯვე და ღონიერი მუშაკები და ა. შ. მოპირისპირე მხარე ამ დროს უცდის მანამდე, ვიდრე შწარე სიტყვების ნიაღვარი არ შეწყდება და მაშინ კი თავის მხრივ თვითონაც ემშება ბრძოლაში იმავე იარაღით“².

ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა გამოკვლევების ჩასახვა და განვითარება. გამოკვლევა, ადვილად იწყებს სიცილს არა მარტო ჩამორჩენილ, უკულტურო, არამედ კულტურულ აღამიანებშიც. „თითქმის არაფრით არ შეიძლება, — წერს დარვინი, — ისე ადვილად გამოიწვიოთ ევროპელებში სიცილი, როგორც გამოკვლევებით, საქმიან საყურადღებოა, რომ იგივე ითქმის ავსტრალიელ ველურებზეც, რომლებიც ერთ-ერთი ყველაზე განსხვავებული რასისა ქვეყნად“³. მაგრამ როგორც ეთნოგრაფიის ცნობები ცხადყოფენ, გამოკვლევა ყოველთვის არ ყოფილა სიცილის ამგვარი წყარო, მხოლოდ შემდეგში მიუღია მას ეს უნარი. თავდაპირველად, მეტად შორეულ ეპოქებში გამოკვლევებს დაიცნის მისინი კი არ იყენებდნენ თურმე, არამედ თავდაცვისათვის თავის ძალღონის ჩვენების საშუალებად. მხოლოდ გვიან გადაქცეულა გამოკვლევა იმათი

სისუსტისა და გაუნათლებლობის სანქციებად, ვისაც გამოკვლევებდნენ.

სიცილი იცლებოდა და რიტმულდებოდა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისა და გართულებისთან ერთად. ეს პროცესი გამოიხატებოდა სიცილის, როგორც სოციალური ბრძოლის იარაღის, მნიშვნელობის გაძლიერებაში და ამასთან დაკავშირებით მისი სახეების და ელფერის დიფერენციაციაც. აღამიანები საზოგადოებრივი ცხოვრების უამრავ მოვლენაზე იყინიან. არ ინდობენ ხშირად საკუთარ თავს, ზოგიერთ საკუთარ საქციელს, მახლობლებსა და მეგობრებს, რომ აღარაფერია ვთქვაო, მტრებსა და მოწინააღმდეგეებზე. თუ აღამიანი თავის ცალკეულ საქციელს, აგრეთვე თავის მახლობელ აღამიანთა საქციელსა და ნაყლზე, როგორც წესი, იცინის კეთილი გულით, სამაგიეროდ მოწინააღმდეგეზე, მტერზე, საქულველ მოვლენაზე იცინის გესლიანად, სატირულად, სიცილი მოწინააღმდეგისა და მტრის მიმართ იქცევა დაიცნად, რაც მეტისმეტად ბასრ და გამანადღურებელ იარაღს წარმოადგენს.

გოგოლი, ამ იარაღის დიდოსტარი, სიცილის განსაკუთრებულ ძალაზე წერდა: „დაიცნისა ეშინია თვით იმასაც კი, ვისაც ქვეყნად აღარაფერია არ ეშინია“⁴. ხოლო მეორე გამოჩენილი რუსი სატირიკოსი სალტიკოვ-შინდრინი ამბობდა, რომ „სასაცილო ყველაზე სამხელობაო“⁵.

ხანდახან მოსწრებული დაიცნვა მწყობრ არგუმენტაციასზე უფრო ბასრი და ეფექტური, ამიტომ პოლემიკის დროს აღამიანები უფრო ამგობინებენ, თუკი საქმე იქამდე მივიდა, მარტო განიცადონ ლოკურთა საბუთებით, ვიდრე დაიცნის საგანი გახდნენ. არ შეიძლება არ დავეთხროთ ა. ლენინარსკის, როცა იგი ამბობს: „მოსწრებულად ნასროლ დაიცნვას, ხანდახან შეუძლია უფრო მეტი გამარჯვება მოგიტანოს, ვიდრე მოწინააღმდეგის არგუმენტების სერიოზულად გარჩევის ცდამ“⁶. ამბობენ სიცილი, დაიცნვა კლავსო.

რა აძლევს სიცილს, ასეთ ძალას? რატომ ასე მგრძნობიარედ გმირავს იგი?

II

ფილოსოფიური გააზრების საგნად სიცილი ჯერ კიდევ ინტაქტურ ქვეყანაში იქცა. სიცილის თეორია უფრო სპეციალური ფორმით

¹ А. И. Герцен, Пол. собр. соч. и писем, т. IX, 1919, гл. 118.

² А. В. Луначарский, О смехе, жур. «Литературный критик», 1935, № 4, гл. 6.

³ Ч. Дарвин, Сочинения, т. 5, гл. 813.

⁴ Н. В. Гоголь, — Театральный разъезд после представления новой комедии, Сочинения, 1952, гл. 399.

⁵ Н. Щедрин (Е. М. Салтыков), Поли. собр. соч., т. XX, 1937, гл. 60.

⁶ А. В. Луначарский, О смехе, жур. «Литературный критик» 1935, № 4, гл. 8.

წინ წამოსწია არისტოტელემ, რომლის ფილოსოფია ანტიკური აზრის მწვერვალია. მაგრამ ჯერ, ვიდრე მასზე ვილაპარაკებდეთ, საჭიროა რამდენიმე სიტყვა ეთქვას იმას შესახებ, თუ რა აზრისაა პლატონი სიცილზე, და ეს არა მარტო კრონოლოგიის დაცვის მიზნით, არამედ იმიტომაც, რომ არისტოტელე რამდენიმე პუნქტში თავის მასწავლებლის შეხედულებებს ემხრობა.

პლატონი დიალოგში „ფილებოს“ გვიხსნის „სასაცილოს ბუნებას“, რასაც უკავშირებს უცილობას, რომელიც მას ბოროტებად მიიჩნია. მაგრამ უოველგვარ უმეტერებს როდი თვლის ის სასაცილოდ, არამედ მხოლოდ სუსტის უმეტერება სუსტის უციობა, მისი თავიშორებულია ამა თუ იმ მოვლენა-თვისების გამო, მაგალითად, სიმდიდრის, სიღამაზის, ქველმოქმედების და სიბრძნის გამო, იწვევს სიყრლასა და დაღინებას. რაც შეეხება ძლიერთა უციობას, პლატონი მას მიაკუთვნებს არა სასაცილო, არამედ საშინელ და სახიფათო მოვლენებს. სუსტის უციობა სასაცილოა, ძლიერისა კი — სახიფათო, საშიში, სოკრატეს პირით პლატონი ამბობს: „შენ სწორად ითხოვეთ თუ სასაცილოს უწოდებ იმას, ვინც თავის თავზე მკლავი შეხედულებასაა, ვისაც სისუსტისა და უენარობის გამო არ შეუძლია შერი იძიონ, როდესაც მათ დასცინიან. ხოლო იმას, ვისაც ძალუქს შერი იძიოს, უწოდებ ძლიერი, საშინელი და სახიფათო. მართლაც ძლიერთა უციობა სახიფათოა და საშარსებინო, რადგან თვით უციობაც და ყველა მისი ნიღაბიც დაშლუპველია მხლობელთათვის, სუსტთა უციობინარობას კი ჩვენ მივაკუთვნებთ ისეთ რამეს, რაც სიცილს იწვევს სენაზე და ცხოვრებაში“¹.

რაც პლატონს სიცილის მიზეზად სუსტის უციობინარობა მიიჩნია, სიცილს იგი თვლის უენებელ და უხიფათო რამედ. ეს დებულება თავისებური ფორმით ითვისა არისტოტელემ, რომლის თეორია ფრიალ გავლენიანი აღმოჩნდა. არისტოტელე კომედიასთან დაკავშირებით „პოეტიკაში“ განასაზღვრავს სიცილის მიზეზს: „სასაცილო უსახურობის ნაწილია. სასაცილო რაღაც შეედრება ანდა სიმბინჯე, რომელიც არ გვაყენებს ტანჯვას და ზიანს, როგორც, მაგალითად, კომიკური ნიღაბი. ეს რაღაც უსახური, მახინჯი, მაგრამ ტანჯვის გარეშე“².

ისმება კითხვა, როგორ და რა პრით უნდა გავიგოთ გამოჩენილი ბერძენ ფილოსოფოსის დებულება, რომ სასაცილოა რაღაც უსახური,

მახინჯი, რომელიც ტანჯვას და ზიანს არ შეიცავს.

უწინარეს უოელისა უნდა ვთქვათ, რომ ეს განმარტება არ არის სრული, ამომწურავი, ვინაიდან, როგორც ეს არაერთხელ აღნიშნულა ლიტერატურაში, არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სიცილს იწვევენ არა მარტო ტანჯვის და ზიანის არშეძველი უსახური, მახინჯი საგნები და მოვლენები, არამედ, პირაქით, სწორედ ასეთი საგნები და მოვლენები. ამასთან იმომშებენ სხვადასხვა ისტორიულ ფაქტებს. ეს ფაქტები საკმაოდ შეუამბებელი სახით თავმოყრილი აქვს საკიტის თავის ნაშრომში „ესთეტიკა საოველთაოდ გასაგები გადმოცემით“. ენახოთ ეს ფაქტები. „შველ რომაელებს, რომელთაც ესოდენ უყვარდათ სისხლისმღვრელი სანახაობანი, ჩვეულებად ჰქონდათ, როცა ყარვალ გამოძღვობდნენ, უბედურ მონას მისცემდნენ კვარცხს, რომელიც აბრუნის სამსჯერპლოზე უნდა დედო მხეცებს შორის. თუ მხეცი მას არ შეეზობდნენ, მაშინ იგი გადარჩენილი იყო. უბედური მონის შიში იმდენად აციებდა მაყურებლებს, მეტი რომ აღარ შეიძლება. რომაელები იციონდნენ აგრეთვე, როცა უყურებდნენ ქონდრის კაცების, ზეიბრების, სუსტებისა და თვალახვეული აღაიანების ბრძოლას. მესსიკოებს გამოყავდათ ყრუები, კოქლიანი, ზველებიანი ავადყოფები, რომლებიც თავიანთი უძღვრებით აციებდნენ მაყურებლებს. ამას წინათ ამის მსგავსი რამ მოხდა: Theatre — Libris სენაზე პარაზში, სადაც უჩვენებდნენ ავადყოფებს, დაქრლებს, სულთმობრძეებს და ა. შ. მაგრამ ამ წამომყვებას ხანგრძლივად არ ჰქონია წარმატება“¹.

რამე ლაპარაკობენ ეს ფაქტები? იმაზე, რომ სასაცილო გრძნობა დამოკიდებულია აღაიანთა კულტურული და ზნეობრივ განვითარებაზე. ეს დამოკიდებულება უდავო ჰეშმარიტებაა, რომლის დასამტკიცებლად შეიძლება მოვიყვანოთ აგრეთვე ბერი სპეა, კიდევ უფრო დამაჯერებელი ისტორიული ფაქტა.

სიცილი ისტორიულ-კულტურული მოვლენაა. რაც უფრო ტრანჭი, უბრალო და გავითლებელია აღაიანი, — წერდა ბელისსიკი, — მით უფრო მეტი მიღრკეილება აქვს მას იციანოს უოველგვარ უბილი რამეზე, იხარხაროს უოველგვარ ჩმახზე... სიცილიცაა და სიცილიც“².

კულტურულ და ზნეობრივ განვითარებასთან ერთად სიცილი უფრო ჰუმანიური ხდება.

¹ Платон, Филеб, 49 с.
² Аристотель, Поэтика, перевод Новоседского, 1927, 1949 а.

¹ Л. Саккети, Эстетика в общедоступном изложении, т. II, 1917 г. гл. 305—306.
² В. Г. Белинский, Собр. соч. в трех томах, т. II, 1948, гл. 168.

ძნელა წარმოვიდგინოთ ისეთი კულტურული ადამიანი, რომელსაც სიცილი ატყუდეს დასახინარების, ზიანის, გადატეხილობის და სხვა მძიმე ტანჯვის ან დამღუპველი თვისებების დასახელები.

ამ აზრით არისტოტელის განსაზღვრებაში დაუკრილია სიცილის, სასაცილოს ერთ-ერთი მომენტი, რომელსაც საგრძნობი ძალა აქვს კულტურული ადამიანის მიმართ.

მაგრამ სიცილის და სასაცილოს სფერო აგვარი, ესე ვთქვათ, ფიზიკური მოვლენებით არ ამოიწურება, და შეუძლებელია ვთქვათ, რომ თუთი ბერძენ ფილოსოფოსს საქმე ასე შეზღუდულად ჰქონდა წარმოდგენილი. სიცილის და სასაცილოს არისტოტელესეული განსაზღვრების სისუსტე, შეზღუდულობა და, მაშასადამე, შეცდომა იმით მელანდება, რომ ის, როგორც ჩვენ ვთქვათ, „ფიზიკურ სფეროს“ იქით ყარავს ძალას. სიციალურად მნიშვნელოვანი სიცილი და დაცინვა არამც თუ არ გვემდებარება არისტოტელეს მიერ დასახელებულ მიზნებს, არამედ გამოიხატავს მას. კულტურის და ჰუმანიზმის განვითარებასთან დაკავშირებით ადამიანი, როგორც წესი, უფრო მგრძობიარე და შეურიგებელი ხდება, საზოგადოებრივი და მორალური მხრივ უსაბურთო, მახინჯი, შემცდარი მოვლენებისადმი. ასეთი ადამიანები, სწორედ თავიანთ მგრძობიარე გულისა და შეურიგებელი ნებისყოფის წყალობით იტანჯებიან საზოგადოებრივი და მორალური ბოროტების, მანკიერების და შეცდომების გამო. ამ მოვლენების წინააღმდეგ ისინი აყენებენ სიცილს და დაცინვას. ისინი დასცილდებიან არა ტანჯვის და ზიანის მოვლენებს უსაბურთო მახინჯი და შემცდარ მოვლენებს, არამედ, პირიქით, სწორედ ტანჯვისა და ზიანის შემცველ უსაბურთო, მახინჯ მოვლენებს. ამას ასაბუთებს მთელი ლიტერატურის ისტორია.

არისტოტელემ ვერ გაავი, უფრო სწორად, უკუგლო სიცილი და დაცინვა, როგორც ბრძოლის იარაღი. ის ცნობდა სიცილს დასვენებასა და გართობის საშუალებად და არა ბრძოლის იარაღად. „რამდენადაც ხუმრობა და სიცილი, — წერს იგი „რიტორიკაში“, — სხე როგორც ყოველგვარი დასვენება, სასიამოვნოა, ასევე აუცილებლად სასიამოვნოა ყველაფერი, რაც სიცილს იწვევს: ადამიანებიც, სიტყვებიც, საქმეებიც“¹.

კომედიის როლის დამკორება არისტოტელესთან ნაადრუდ შეღავნება მის მსჯელობაში. როცა ის კომედიის წარმომავლად ლაპარაკობს, არისტოტელეს თანხმად, პოეტების ხსიათის მიხედვით პოეზია გაიყო ორ გვარებად: სე-

რიოზული ადამიანები აღწერდნენ „რასიითთ დიდი ადამიანების დიდ საქმეებს და უკერ წერდნენ პიმნებს, შემდეგ კვლავ კომედიებს; მსუბუქი კუთის ადამიანები კი აღწერდნენ მღაბიო ადამიანებს და უკერ თხზავდნენ იამბებს (სატირებს), შემდეგ კომედიებს ჩერნიშევსკი „პოტიკის“ რუსულ თარგმანზე დაწერილ თავის რეცენზიაში ამ მსჯელობის გამო შენიშნავს: „კვლავ რა ცალმხრიობაა“ არისტოტელეს (ისევე როგორც პლატონს — ა. კ.) არ სურს შენიშნოს კომედიის მაღალი მნიშვნელობა“².

პლატონი, როგორც ცნობილია, თავისი იდეალური სახელმწიფოდან სრულიად დევნიდა კომედიას. არისტოტელე არ მიდიოდა ასეთ უკიდურესობამდე კომედიის როლისა და მნიშვნელობის დამკორებაში, თუმცა ძალიან ახლოდგას თავის მასწავლებელთან, რომლის იდეალისტის ძირითადი პრინციპი — მოძღვრება იდეებზე ასე მარჯედ გაავრტყა, რომ, ძირს უთხრია იდეალიზმს.

კომედიის და, მაშასადამე, აგრეთვე სიცილის დამკორება არისტოტელესთან გაპირობებულია მისი სიციალურ-პოლიტიკური და ეთიკური შეხედულებებით. კერძოდ კი მისი მოძღვრებით „საშუალოზე“ და „საშუალო ადამიანზე“, როგორც უმაღლესი სიცილის განსაზღვრებასა და მატარებელზე. როცა არისტოტელე თავის ე. წ. ნიკომახეს ეთიკაში განსაზღვრავს კარგი და წესიერი ხუმრობის ან დაცინვის არსს ის ამბობს, რომ ასეთი ხუმრობა და დაცინვა „მხოლოდ თავისუფალი და „საშუალო ადამიანის“ ხუმრობა და დაცინვა არის“³. არისტოტელეს „საშუალო“, როგორც უმაღლესი სიცილის ეთიკური პრინციპის, ანტიისტორიული და მერტუიზიური ხასიათი საყოველთაოდ ცნობილია და ამიტომ აქ მასზე არ შევჩერდებით.

პლატონისა და არისტოტელეს მიერ კომედიის და, მაშასადამე, აგრეთვე სიცილის, როგორც საზოგადოებრივი ბოროტების წინააღმდეგ ბრძოლის იარაღის როლისა და მნიშვნელობის შესუსტებამ და დამკორებამ განსაზღვრა მათი მტრული დამოკიდებულება „კომედიის მიმის“ არისტოფანეს მიმართ, რომელმაც თავის კომედიებში სიცილი გამოიყენა როგორც უბასრესი მახვილი მნიშვნელოვან და საბოლოო საზოგადოებრივ წყუღეთა და ნაცლოვანებათა წინააღმდეგ. მაგრამ რომელიც სუსტ და არასაშინა მოვლენათა დაცინვას მოედნის მასხრების საქმედ თვლიდა³.

¹ Н. Г. Чернышевский, Статьи по эстетике, 1938, гл. 275.

² Этика Аристотеля, книга IV-ая § 14

³ ე. ფროლოვს თავის წიგნში О советской

შეა საუფრევებში სიცილს არ ჰქონდა რამდენადღე შიანი ხელსაყრელი პირობები თავისი თეორიის შესამუშავებლად. რადგანაც რელიგია, რომელიც ადამიანთა გონებაზე ბატონობდა, სიცილს მტრულად ეპყრობოდა და სდევნიდა. მის ზოგნი ქრისტიანული რელიგიის ბურჯნი, იმასაც კი ამტკიცებდა, რომ ქრისტი, ეს, შათი აზრით, ღმერთ კაცო, ახასდროს არ იცინოდა, არამედ მუდმივ ვოდებდა და სტიროდა.

სიცილს განმამტკიცებელმა რენესანსმა არათუ აღადგინა სიცილი თავის უფლებებში მთელი მისი მრავალფეროვნებით, არამედ დიდი რსტატების ხელით აქცია ბასი იარაღად. რომლითაც დაუნდობლად გმირავდნენ შეა საუფრევების ფარისველობასა და ბნელთის-მოციქულობას, ასკეტაზმსა და გარყვნილობას, ციბერებას, სქოლასტიკურ განწყავულობასა და გონებაზღუნვობას და ა. შ. რითაც იგი აცადდა ადამიანს, მის უფლებებს, გრძნობას, საკმარისია დეასახელოთ თუნდაც ვრამბ რიტრდამელის „ხოტბა სისუღლისა“, ფრანსუ-რაბლეს „გარგანტუა და პანტაგრუელ“, სერვანტესის „დონ-კიხოტი“, რომ ვაევიოთ. ჟუ რა შილა დაყენა რენესანსმა სიცილი და რა შნიშვნელობა შიანიქა მის. შირთალია, ჩვენ არ გვაქვს ამ ეპოქის მოაზროვნების შიერ დამწერალი გამოცელებები სიცილის არსზე, მის შნიშვნელობასა და ძალაზე. მაგრამ ამას შით შრალად არავინ არ წაუყენებს, რადგან ისინი ასეთ ნაწარმოებებს წერდნენ, რომლებშიც სიცილი გამოყენებულია უშუალო ბრძოლაში. ზოლო სიცილის ხერხები იმდენად თავისებური და ღრმა იყო, რომ სიცილის თეორიას ავითარებდნენ.

კომედია (1954) შიაკვავს კომედიისა და სიცილის არისტოტელესული განსაზღვრა და წერს: „ეს დებულებებით, რომლებიც სწორი იყო არისტოტელეს ეპოქისათვის. შვიცვალა მსოფლიო კომედიისა და შით შორის აგრეთვე რუსული კომედიის, ვანეთარების შეშოქ-შედებით გამოცდილებასთან დაკავშირებით“ (გვ. 6) უდავოა, რომ მსოფლიო კომედიის განვითარების შეშოქშედებით გამოცდილებასთან დაკავშირებით არისტოტელეს დებულებები კომედიასა და სიცილზე შვიცვალა, მაგრამ თქმა იმისა, რომ კომედიისა და სიცილის არისტოტელესული დებულებები სწორი იყო არისტოტელეს ეპოქისათვის, იმას ნიშნავს, რომ შეტრსმეტად შევაიწროვო ანტიკური ფილოსოფოსის ეპოქა და შხედველობიდან გაშორვო „კომედიის შიამის“ — არსთოფანეს გამოცდილება.

ბერევაზიულ ფილოსოფიაში იწვევა სიცილის თეორიის შეტრსმეტად სისტემატიზირება დამუშავება. უკვე ღვკარტე, ამ ფილოსოფიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, თავის ნაშრომში „სულის ენებანი“ სიცილს განხილვის საგნად აქცევს. აქ იგი არჩევს სიცილის არსს, მის შთავარ შიზღუბებს, აგრეთვე იმასაც, თუ რატომ თან არ სდევს სიცილი უდადეს სიხარულს, იყვლება სიცილის შიზღუბებს ვულისწყართის დროს. ამ საკითხებს ღვკარტე ხსნის უშთავრესად ფიზიოლოგიური შიზღუბებით. რამდენადაც ჩვენ აქ საერთოდ არ ვანვიხილავთ სიცილის ფიზიოლოგიურ საფუძვლებს. ამიტომ აქ შითხე ვერ შეეჩრდებით. ამასთან ამ ფილოსოფოსის შხედვლებებში სიცილის ფიზიოლოგიურ საფუძვლებზე შეტრსმეტად მოძველდა. მაგრამ მისი დაკვირებანი და დებულებები ბუნებრივ და თვალთშეკურთ სიცილზე უდავოდ სინტერესოა. ბუნებრივი სიცილის შიზღუბებს ღვკარტე ზედაეს სიხარულში, რომელიც გამოწვეულია იმის შვენებით, რომ დამუნახებები ბოროტება ვერაფერ შიანს ვერ მოგვაყენებს. სიცილი შვიძლება ვაკვირვებისაგანაც ამ ბოროტების მოულოდნელობის დროს. „ბუნებრივი სიცილი კი, — წერს იგი, — შიანს, დაკავშირებულია სიხარულთან, რომელიც წარმოდგება იმ შვენებიდან, რომ დამუნახებელი ბოროტება შიანს ვერ მოგვაყენებს. სიცილი შვიძლება ვაკვირვებისაგანაც ამ ბოროტების მოულოდნელობის დროს. შიანსადაც, აქ ერთდროულად შგორდება სიხარული, სიძულვილი და ვაკვირება“¹. მაგრამ, ღვკარტეს აზრით, ასეთი სიხარული შხოლოდ შიანი იწვევს სიცილს, როდესაც იგი შომიერია და არა ნამეტანი. დიდ, განსაკუთრებულ სიხარულს არ სდევს სიცილი. „თრშეა სიცილი, — წერს ღვკარტე, — როგორც ვევონია, სიხარულის ერთ-ერთი შთავარი გამოშხატვლი უნდა იყოს, მიუხედავად ამისა შიანი შხოლოდ შიშიერი სიხარული იწვევს სიცილს, განსაკუთრებით შიანი, როდესაც მის ურევია ცოტა ვაკვირება და სიკუე. გამოცდილებით ვიცი, რომ როდესაც ადამიანი განსაკუთრებით შიიარულ გუნებაზეა ამ სიხარულის შიზღუბა არა სოდეს არ იწვევს ხარხარს; სწორედ ასეა შგორე შიზღუბით. სახედლობრ, როდესაც ადამიანი დალონებულია, მის სიცილს ვერ გამოიწვევთ“².

ღვკარტე ბუნებრივ სიცილს განსხვავებს ზელოვურთ, თვალთშეკურთ სიცილისაგან,

¹ P. Декарт, Страсти души, избранные произведения, 1950, გვ. 656.
² იქვე, გვ. 656.

რომელიც ფარავს გულისწყრომის გარძნობას: სიცილი, რომელსაც ხანდახან თან სდევს გულისწყრომა, ჩვეულებრივად ხელოვნურია. თელამაქსურია, — წერს დეკარტე.

სიცილის თეორიის შემთხვევაში განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვის თომას პოპსს. პოპსი უარყოფდა სიცილის ყველა მანძილ არსებულ ახსნას. მას ჰქონდა, რომ ვერაფერი ვერ შეძლო აეხსნა იმ სიხარულის ხასიათი, რომელსაც ჩვენ განვიცდით, როცა ვიციით, და რას ვფიქრობთ, რის გამო ვზევიმობთ, როდესაც ვიციით. ფილოსოფოსის ეს სიტყვები არ შეიძლება ჩაათვალოს კანდიდატად, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ მან ნამდვილად შექმნა სიცილის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო საინტერესო და მნიშვნელოვანი თეორია.

პოპსი სიცილს თვლიდა სიხარულის გამოხატულებად. ის უარყოფდა შეხედულებას, რომელიც ამ სიხარულის მიზეზს ხედავს გონება-მსახვილ სიტყვებში თუ ხუმრობაში, რადგანაც ადამიანები, — ამბობს იგი, — იციან ისეთ სისულელეთა და უსწორობათა გამო, რომლებიც სულ არ შეიცავენ არც გონება-მსახვილობას, არც ხუმრობას.

რასი ხედავდა პოპსი ნამდვილ მიზეზსა და პირობას სიცილისა, რომელიც ყოველთვის გამოხატავს სიხარულს?

პოპსი სიცილის მიზეზს ხედავს სხვა ადამიანებზე საკუთარი უპირატესობის შეგნებაში. მაგრამ უპირატესობის ეს შეგნება უნდა იყოს სხვა და მოულოდნელი, თორემ სხვანაირად სიცილს ვერ გამოიწვევს, ვინაიდან ყოველგვარი მოულოდნელი, როგორც კი განიხილავ ჩვეულებრივი და ყოველდღიური, სასიკეთო აღარაა. ამრიგად, სიცილის მიზეზი და პირობაა უეცრად გამოაშვარებელი უპირატესობა სხვებთან შედარებით. ადამიანები, პოპსის აზრით, იციან სხვების სისუსტეზე, რადგან ფიქრობენ, რომ ეს სისუსტენი უეცრადვე ახსნათებენ და უსაფრთხოდ ხაზს მათ საკუთარ უპირატესობასა და ღირსებას. ადამიანები იციან ხუმრობაზე, რომლის გონება-მსახვილობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მოსწრებული ფორმით აშკარავენ და გვამცნობს სხვების სისუსტესა და უფუერობას და ამით უეცრად აღვიძებენ მათზე ჩვენს საკუთარ უპირატესობის შეგნებას. ამართლაც, — წერს პოპსი, — განა ჩვენ საკუთარ უპირატესობათა შედარება სხვა ადამიანთა სისუსტესა და უფუერებასთან არ წარმოადგენს ჩვენს თავზე ჩვენი კარგი აზრის განმტკიცებას?¹ სწორედ ამაში ხედავს პოპსი

იმას, რომ ადამიანები არისოდეს არ იციან ისეთ ხუმრობაზე, რომელიც შემარტყვლილი თეორიით მეგობრებისა და მეგობრების სისუსტის ან უპირატესობის წინააღმდეგ. დასჯენის სიხიბთ პოპსი ასე აყალიბებს თავის შეხედულებას: „მე შემოიღია ყოველივე ამიდან დაგაკენს, რომ სიცილის ვნება სხვა არა არის რა, თუ არა ცრემელიდღურების უეცარი გარძნობა, წარმოშობილი იმის გავლენით, რომ მოულოდნელად გავვიჩნდებო წარმოდგენა ჩვენს რაღაც პირად უპირატესობაზე. ამ უპირატესობას ვადაჩვენებ იმ სუსტ მხარეებს, რომელთაც ჩვენ ვაჩვენებთ ამ წუთს სხვა ადამიანებში ანღარ რომლებიც ჩვენ თვითონ ვაგვაჩვენა წინათ. რადგან ადამიანები იციან წარსულ სისულელეთა გამო, როცა ისინი მოულოდნელად ამორტივირდებიან შეხსენებაში, თუ ამ სისულელეებს შედეგად არ მოჰყოლია შერცხვენა აწმყოში“².

ადამიანები იმიტომ განიცდიან ასე მწვავე სიცილს, დაციენას, რომ მასში ხედავენ თავიანთ სისუსტესა და სხვის გამარჯვებას სიკეთარ თავზე. არაფერ არ სურს, რომ გამოვლენდეს მისი ნაყლი და სისუსტე, იმიტომაც ასე ფრთხილობენ, ასე ეშინიათ სიცილისა, დაციენისა. მოყვანილი სიტყვების შექმნა პოპსი განაგრძობს: „იმიტომ საკვირველი არაფერი იმაში, რომ ადამიანები ნამეტან შეურაცხყოფის გარძნობენ, როცა მათ დასციენიან, ე. ი. როდესაც მათზე იმარჯვებენ. სიცილი არ შეურაცხყოფს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის მიმართულია პიროვნებებისაგან განყვებულ უფუერებათა და სისუსტეთა წინააღმდეგ და როცა შეიძლება მის მთელი საზოგადოება შეურაცხდეს. იმიტომ რომ თუ ვინმე საზოგადოებაში თავის თავის იციან, ამით ის სხვებში მოუსვენრობას აღძრავს და იძულებს ფიხილად, უფრადლებით იყვნენ“³.

პოპსის სიცილის თეორიამ, რომელიც ჩვენ ზემოთ ვაღმოვეცით მისი სიტყვებით, ფართო გავრცელება. პოპსი და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სიცილის თეორეტიკოსების მომდევნო თაობაზე; ერთნი აკრიტიკებდნენ მას, მეორენი კი იწონებდნენ, როგორც ეს ხდება ყოველი ცოცხალი თეორიის მიმართ, ინგლისელ მატერიალისტ ფილოსოფოსის კრიტიკოსთაგან უნდა დავასახელოთ ენ-პოლ (რომანტიკული მიმართულების გერმანელი მწერლის იოჰან ფრიდრიხ რაბერტის ფსევდონიმი), კონი და ლიპსი. პოპსის სიცილის თეორიას მერტაკებად იზიარებდნენ სტენდალი, ბენი, დარკინი და გროსი. ყველაზე უფრო მეტად ინგლისელ ფილოსოფოსის გავლენა ემჩნევა

¹ T. Gobbs. Человеческая природа. Избранные сочинения, 1926 г. გვ. 252.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 252 — 253.

სტენდალსა და ბენს. სახელგანთქმული ფრანგი მწერალს პარადპირ მოაქვს პოპსის შემდეგი დახმარება სიცილისა: „ეს ყველასთვის ცნობილი ფიზიკური კრუნჩხვა ხდება მაშინ, როცა ჩვენ მოულოდნელად შევიწინავთ ჩვენს უპირატესობას სხვებზე“. სიცილის ამგვარი ვაგების სისწორის საილუსტრაციოდ სტენდალი წარმოგვიდგენს ასეთ სურათს: „შეხვედეთ ამ უმაწვილ კაცს, რომელსაც ასე კობტად და ნატოფად აცეცია. ის ფეხის წვეკრებზე დადის, მის მხარად სხვებზე შევიძლიათ ამოკეთებით, რომ მას მოსწონს თავისი თავი, ემაყოფილია და წარმატებამდე დარწმუნებულია; ის მეგლისზე მიეშურება. აგერ უკვე ჰიშვართანაა, რომელიც ფანტებით ამ განათებულ და ლაქიებითაა სავსე. ის სიამოვნებისკენ ისწრაფვის. ძირს ეცემა, წამოდგება, წამოდგება, მაგრამ თავით ფეხთამდე ტალახში ამოკეთებით. მისი ექვტი, მანამდე თვითად რომ ქათქათებდა, ასეთი ნატოფი გამოჭრილობისა, მისი კობტად შესკვნილი ყელსაბამი, — ყველაფერი შავ და მყარ ტალახში ამოსეარა. სიცილხარხარი ისმის იმ ეტლებიდან, მის ეტლს რომ მოსდევდნენ. შევიცარი სიცილით კვდება, ლაქიების გუნდი ხარხარებს და ამოსეარა-ამოთხუნულს ირგვლივ რკალისებურად შემოგორტუნობან“.

სიცილის ზემოთმოყვანილ სტენდალისეულ განსაზღვრებაში სავსებით ჩანს პოპსი, მაგრამ მწერალს შემოაქვს ერთი დამატებითი პირობა, სახელდობრ: სიცილად. მას მაჩანია, რომ სასიცილოს, გარდა მოულოდნელობისა, თავის პირობად უნდა ჰქონდეს აგრეთვე სიცილადე. იმისათვის, რომ გაიციონ, აღმაინებმა არა მარტო მოულოდნელად უნდა დაინახონ თავიანთი უპირატესობა სხვებზე, არამედ იგი სრულიად ნათლად, ცხადოდაც უნდა დაინახონ. სიცილად მოულოდნელობასთან ერთად სიცილის, სასიცილოს მეორე ატვირთული პირობაა. მწერალი ამას ხსნის ანეგდოტის მავალით. „თუ ანეგდოტს მეტისმეტად ვრცლად გვიამბობენ, თუ მოწყობილი მეტად მრავალსიტყვაობს და დაწვრილებით აღწერაში ეფლობა, მაშინ მსმენელის გონება მიუხვდება „დაცემას“, რომლისკენაც ის ნამეტნაყად დინჯად და ნელა მიჰყავთ; სიცილი არ წარმოიშობა, რადგან აქ არაა მოულოდნელობა. მაგრამ თუ, პირიქით, მობრბელი კვეცავს თავის მოთხრობას და დასასრულისკენ მიუჭანება, — არც ეს იწვევს სიცილს, იმიტომ რომ აქ უკვე აღარაა ის ატვირთული სიცილადე“.

გარდა ნათქვამისა, ფრანგი მწერალი, პოპსისგან განსხვავებით, თვლის, რომ სიცილი არ წარმოიშობა არც მაშინ, როცა აღმაინებმა სიცილსა და ნაყი მაშინვე გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენი შეიძლება გვეწიოს ასეთი უბედურება. ამ დებულებას სტენდალი იმავე ჩვენს მიერ მოყვანილი მაგალითით გვიხსნის. ის კობტად და ფეხიხად ჩაცმული უმაწვილი, რომელიც სამეჯლისოდ მიდიოდა და გუბეში ჩავარდა, როცა გუბიდან წამოდგა, რომ მიხვედრილიყო და კოჭლობა დაეწყო, რითაც ხალხს ახვეწებდა, რომ ძლიერ იტყინა, სიცილი მაშინვე შეწყდებოდა და შიშს გამოიწვევდა. ასეთი ცვლილება სავსებით გასაგებია, რადგან ამ შემთხვევაში ჩვენ სიამოვნებას კი არ ვგრძნობთ ჩვენი უპირატესობით, არამედ, პირიქით, გვეშინია, ვაი თუ ჩვენი შეგვემთხვეს ასეთი ნივთი, უბედურება, ეტლიდან გამოივლის ჩვენი შეიძლება მოვიტუხოთ ფეხით.

სტენდალი გადაჭარბებული ცრუმედიდრობის გამოკლებად და შედეგად თვლის ისეთ შემთხვევებს, როცა აღმაინებები განგებ თვითონვე გვიამბობენ საზოგადოებაში თავიანთი სასიცილო მხარეებზე. სტენდალი თუმცა აღმაინებს განსხვავებას სიცილისა და დაცივნის შორის, მაგრამ არ ჩერდება ამ უკანასკნელზე, მის ძალსა და მნიშვნელობაზე, ჯერდება ზოგად შენიშვნას, რომ ფრანგები დიდ სასჯელად თვლიან დაცივნას, იმიტომ ხშირად შეირისებები იციინაინო.

ფსიქოლოგი ა. ბენი ფიქრობს, რომ სიცილს იწვევს სხვადასხვა მიზეზი, მაგრამ ყველაზე ცხადად მას მაჩანია პოპსის მიერ დასახვლებული მიზეზი — უცეარი შეგნება სხვებზე საკუთარი უპირატესობისა. „სიცილს, — წერს ის, — სხვადასხვა მიზეზი აქვს, მაგრამ ყველაზე უმჯობეს მათ შორის არის უპირატესობის უცეარი შეგნება, რაც თვალნათლად მდებარეობს ბავშვთა სიხარულში, აბალ გარდების სპორტულ წარმატებებში და ყოველი ასაკისათვის დამახასიათებელი მხიარულების დროს“.

უპირატესობის გრძნობა აღმაინებზე გამახველებლად მოქმედებს, ეს კი სავსებით შეესაბამება თვითშენახვის (თავდაცვის) საერთო კანონებს. ხოლო თავისი არარაობის გრძნობა სხვებთან შედარებით, ბრძოლაში დამარცხება, სხვის ნებისადმი მორჩილება, უფლებმეცხობა და სხვა აღმაინის აბეჩაყებს და სასიცილო ენერჯიას ასრუტებს. გარდა ზემოაღნიშნული ცხადი მიზეზისა, ბენი ფიქრობს, რომ სიცილს იწვევს აგრეთვე დაბარჯული ენერჯიასა და შედეგის შეუსაბამობა. „თუ დიდი ძალისხმევით დაბარჯავს, — წერს იგი, — მოსდევს უმცო-

1 Стендаль, Собр. соч., т. IX, 1938,

რესი შედეგი, მაშინ ჩნდება სისაცილოს და სიძულვილის გრძნობა“¹.

პოხის თეორიამ ერთგვარი გამოძახილი პოვა ჩ. დარვინთანაც. დიდი ბუნებისმკვლევარი სიცილს თელის მეტისმეტად რთულ მოვლედ და უპირატესობის გრძნობა მიანიხნია მის ერთ-ერთ მიზეზად. ის წერს: „მოზრდილ ადამიანთა სიცილის მიზეზებზე ბევრი საყურადღებო მსჯელობა დაწერილია. ეს უაღრესად რთული საკითხია, ყველაზე ჩვეულებრივი მიზეზი, ჩანს, რადიც უაზრო და აუნს-სული რამ არის, რაც იწვევს მზიარულ გუნებაზე მყოფ მოციინარის ვაკვირებასა და უპირატესობის გრძნობას“².

პოხის შესხედლება ყოველმხრივ გააკრიტიკა ეან-პოლ რიხტერმა, რომელიც შეეცადა მთლიანად უარყო მისი დებულება: სხეებზე საკუთარი უპირატესობის გრძნობა არის სიცილის მიზეზი. ამიტომ ჩვენ შევწერდებით მის მოსაზრებებზე.

ეან-პოლ რიხტერის ერთ-ერთი ძირითადი მოსაზრება ისაა, რომ სიცილი ხშირად გამოწვეულია ისეთი მოვლენებით, რომლებსაც ვერაფრით ვერ შეუღარებ ჩვენს მეტაფორებს, და ამიტომ მასთან შედარება სვენი უპირატესობის გრძნობას არაკითხი მანაშენლობა არ შეიძლება ჰქონდეს და ვერც ვაპოიწვევს სიცილს. ასეთია, მაგალითად, წაბორჩილებით გამოწვეული სიცილი. რა არის აქ ისეთი მნიშვნელოვანი, რომ ჩვენს გულში გაღვივდის საკუთარი უპირატესობისა და სიამაყის გრძნობა? ამ მოსაზრებას, ჩვენი აზრით, შეიძლება ეუბასუბოთ ასე: როდესაც ადამიანი ისეთ დონეზე აღის, რომ ადამიანის წაბორჩილებაში მნიშვნელოვანს ვერაფერს ხედავს და მას უყურებს როგორც უბრალო და უკვლადი როგორც მოვლენას, მაშინ ის აღარ განიცდის თავის უპირატესობას წაბორჩილებულ ადამიანთან შედარებით და სულაც არ იცინის მის გამო. განა შეიძლება უარყოთ ის, რომ სინამდვილეში ცოტა არაა ისეთი ადამიანი, რომელიც სულ არ იცინის წაბორჩილებულ და თვით წაქეუთ ადამიანზეც. ამავე დროს ისიც ცნობილია, რომ უკუღრუი და ნაკლებ კულტურული ადამიანები აბევარ მოვლენებზე სწამალა ხარხარებენ. ეს ამიტომ ხდება, რომ საკუთარი უპირატესობის შეგნება როგორც სიცილის, დაიცნვის ერთ-ერთი მიზეზი, სულაც არაა რადაც უკვლელი და აბსოლუტური. იგი ვითარდება და რთულდება კულტურისა და ზნეობრიობის განვითარებასთან

ერთად. რაც უფრო კულტურული ადამიანი, მით უფრო გამოყოფის იგი თავის თავს სხვაგვარობრივად უმნიშვნელად ყოველდღიური მოვლენებისაგან და ამის შედეგად მას ნაკლებად აქვს მიდრეკილება შეადაროს თავისი თავი ამ მოვლენებს და განიცადოს თავისი უპირატესობა მათთან შედარებით და ამიტომაც არც იცინის მათ გამო. კულტურულ და ზნეობრივ განვითარებაზე უმთავრესად დამოკიდებული, იგრძნობს თუ არა თავის უპირატესობას და გაიცნებს თუ არა ადამიანს სხვის წაბორჩილების დროს. ამ ფაქტორს პოხსი, როგორც უკეთესი, ვერ ითვალისწინებდა, მაგრამ ის უნდა აღინიშნოს იმათ წინააღმდეგ, ვინც ცდილობს საერთოდ უარყოთ საკუთარი უპირატესობის შეგნება როგორც სიცილის ერთ-ერთი მიზეზისა, სიცილისა, რომელსაც სოციალური მნიშვნელობა აქვს.

კრიტიკოსის შეხედვა საბუთი ასეთია: პოხსი სისაცილოს დამახასიათებელ ნიშნად თელის თვითგანდიდებას, მაგრამ სიცილი რომ ასეთი რამ იყოს, მაშინ მას სულაც დამაღვდნენ. პოხის თანახმად სიცილი უბრალო თვითგანდიდება კი არაა ანდა ცარიელი, ფუჭი სიამაყე, არამედ სხეებზე თავისი რაიმე უპირატესობის მოუღრდელი შეგნებით გამოწვეული მოვლენა, სიცილი სიხარული, ძალაა. ეს გასაგებს ხდის, თუ რატომ არ მალავენ მას, რადგან ადამიანებს მიდრეკილება აქვთ დამალონ თა ვიანთი სისუსტე და არა ძალა. ძალას, სულ ერთია, თავმდაბლობის როგორი ნიღბითაც არ უნდა მალავენ, ადამიანები ამა თუ იმ ფორმით, მიანც აძლევენ მას. ნათქვამს უკვე შეიძლება ავტოთვე რიხტერის ასეთი მოსაზრება: სიცილის მიზეზი რომ იყოს, როგორც პოხსი ფიქრობს, მოციინარე ადამიანის სხეებზე საკუთარი უპირატესობის გრძნობა, მაშინ იმ მოციინარს არ ვაუბარებდებოდა, რომ მასთან ერთად იცინის მრავალი სხვა, რადგან ის არ მოინდომებდა თავისი უპირატესობის გამოვლენებას მრავალი ადამიანის წინაშე. ამასთან, ეს მართლაც ასე ხდება — მოციინარი ყოველთვის მზიარულია, როდესაც მასთან ერთად სხეებიც იცინიან. მაგრამ ეს მოსაზრება არ დამაბაკობს პოხის წინააღმდეგ, პირიქით, ინგლისელ მატერიალისტს უშედეგო გამოყენებას თავისი შეხედულებების დასადასტურებლად. მას შეეძლო ეთქვა, მოციინარს იმიტომ უხარია, როცა მასთან ერთად მრავალი სხვა იცინის, რომ ამაში ის ხედავს თავის გამკრიახობას, თავის უნარს სხეებზე უწინ გომოიცნოს, ვიგოს მოვლენები, — მას უხარია, რომ გამართლდა მისი ნათქვამი და სხვა, მასთანავე, აქაც კვლავ სხეებზე საკუთარი უპირატესობის შეგნებაა. უფრო მეტიც, მოციინარს აღნიშნულ ფაქტში შეეძლია აღინახოს

¹ იქვე, გვ. 61.

² Ч. Дарвин, Выражение эмоций у человека и животных, Соч. т. V, Москва, 1953, гв. 813.

სხვებზე თავისი უპირატესობის მასობრივი აღიარება.

როცა უარყოფთ ე. პ. რიხტერის კრიტიკულ შენიშვნებს პიბსის დებულების მიმართ, ამით ჩვენ სულაც არ ვესურს ვთქვათ, თითქოს ინგლისელი ფილოსოფოსის ეს პრინციპი სავსებით უნაყოფო იყოს და სიცილის ყველა სახეს ხსნიდეს. სიცილი, როგორც ეს ყველასთვის ცხადია, მრავალფეროვანია და მისი ყველა სახეობის მიზეზი არ გახლავთ სხვებზე სუკუთარი უპირატესობის გრძნობა. მაგალითად, ძნელია ვვადაროთ, რომ უღარდელი, წვეულებრივი გულთაღი და მხიარული სიცილი, განსაკუთრებით ახალგაზრდებს რომ სხვევით, გამოწვეული იყოს სხვებზე საკუთარი უპირატესობის გრძნობით და არა ორგანიზმისა და სულის ჯანსაღი მდგომარეობით. კიდევ უფრო ძნელია ვთქვათ, თითქოს საკუთარი უპირატესობის გრძნობას განიცდიდეს ადამიანი, როდესაც იგი ცდილობს თავისი დანაშაული სიცილით გამოასწოროს ანდა სიცილით დაიდროს თავი უზარუნელ მდგომარეობას. ასეთ სიცილს ნაძალადევი, ან გაჭირვების სიცილი ჰქვია, და შეუძლებელია ამ დავიანხოთ საკუთარ უპირატესობის გრძნობა სხვებთან შედარებით.

მაგრამ ვერც ამით და ვერც აგრეთვე სხვა ფაქტებით, რომელიც ამ შეიძლება ვაღივოვიტანოთ, ვერ უარყოფთ მთლიანად პიბსის დებულებას. მართალია, სხვებთან შედარებით საკუთარი უპირატესობის გრძნობა არ წარმოადგენს სიცილის უოცლისმომცველ მიზეზს, და საერთოდ სიცილის ასეთი მიზეზი არც არსებობს, — მაგრამ იგი უძველესი ცრთვითი შთაბეჭდი მიზეზია ისეთი სიცილისა, რომელსაც აქვს საზოგადოებრივი მნიშვნელობა და ასეთად იქცეოდა იგი რაც დრო გადიოდა, რაც უფრო ვითარდებოდა და რთულდებოდა წინააღმდეგობანი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

კანტი სიცილს განსაზღვრავს როგორც ფაქტს, გამოწვეულს დამაბული მოლოდინის უეცრად არარობად გარდაქცევით. „ს ი ც ი ლ ი, წერს ის, არის დამაბული მოლოდინის არარობად მოულრდნელი გადაქცევის ფაქტი“¹.

ამ შეხედულების განსამტკიცებლად კანტს მოჰყავს ორი მაგალითი. პირველია — სიცილი ინდივიდის გაკვირვების გამო. ინდივიდი დაინახა: როგორ ამოაძრო ინგლისელმა ბოთლიდან საცობი და როგორ გადმოიღვარა. იქიდან ჰქაფად ქცეული დღი. ინდივიდი გაკვირვებისაგან შეკვირდა. ინგლისელმა ჰქაფა: რა არის აქ ისე გასაკვირობი. ინდივიდი უნახა: მე ის ვი არ მიკვირს, როგორ გადმოიღვარა იქიდან ჰქაფა, მე ის მიკვირს, როგორ შეიყვანეთ შიგ ქაფიო. მის პასუხზე ჩვენ ვიციანთ და ეს ჩვენ გულით ვეახებებს.

შეორე მაგალითი ასეთია: ჩვენ მწარედ ვიციანთ, თუ მდიდარი მეშველდრე, რომელსაც სერს თავისი ნათესავის ცხადარი ღონისწილით დასაფლავოს, შემოგვირელებს, რომ ეს ჩემს განზახება ვერ შემოსრულებია, რადგან რაც უფრო მეტ ფულს ვაძლეე მოზარეებს, რომ მწუნახება გამოხატონ, მით უფრო მხიარულდებიანო“.

კანტის თანახმად სიცილს იწვევს სწორედ უეცარი მოლოდინის არარობად გადაქცევა. თუ დამაბული მოლოდინი უცხად გადაქცევა არა არარობად, არამედ დადებით რამედ, იმის სპიხისპიროდ, რასაც ჩვენ მოველოდით, მაშინ ის იწვევს არა სიცილს, არამედ უცაყოფილებას და სიმწუხარეს.

ახლა მოკლედ განვიხილოთ, რამდენად სწორია კანტის თეორია. მრავალი კრიტიკოსი, როდესაც სიცილის მიზეზის კანტისეულ განსაზღვრებას უარყოფდა, აღნიშნავდა, რომ ჯერ-ერთი, ყოველგვარი ასეთი გადაქცევა არარობად რადი იწვევს სიცილს, შეორეც სიცილს იწვევს აგრეთვე დამაბული მოლოდინის მოულრდნელი გადაქცევა ისეთ რამედ, რაც სრულიად ეწინააღმდეგება იმას, რასაც ველოდით. რაც შეეხება კანტის მრავალითებს, რომლებიც მას მოჰყავს თავისი თეორიის დასამტკიცებლად და განსამტკებლად, ეს მრავალითები იმდენად კანტის შეხედულებებს რაოდენად აღსატრებენ, რამდენადაც მის სპიხისპირო შეხედულებებსო.

მართლაც, რამდენად აღსატრებებს კანტის თეორიას მისი პირველი მაგალითი — სიცილი ინდივიდის გაკვირვების გამო? რაზე ვიციანთ აქ? რა იწვევს ჩვენი სიცილს, როდესაც განცდიერებული ინდივიდის პასუხზე ვხარხარაუბი, როცა ინდივიდს აკვირვებს არ ის, თუ როგორ გადმოიღვარა საცობიბოდილი ბოთლიდან ჰქაფი, არამედ ის, თუ როგორ შეიყვანეს ეს ჰაფი ბოთლში? კანტის აზრით ამ შემთხვევაში ჩვენ ვიციანთ არა იმის გამო, რომ „ჩვენ თავს უფიც, უბირ ინდივილზე უფრო ჰქვიანად ვთვლით, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩვენი მოლოდინი დამაბული იყო და უცხად არარობად გადაიქცა. ამ დებულებით კანტი რსებითად პიბსის წინააღმდეგ გამოიხატა. მაგრამ ძნელია დაეთანხმო კანტის ამ მტკიცებას. გაუგებარია, რატომ უფრო მართლებული არაა უიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში სიცილი გამოწვეულია სწორედ იმით, რომ „ჩვენი თავი უფიც ინდივილზე უფრო ჰქვიანად მიგვიჩნია“, და შეგნებულ ფაქტს ჩვენი უპირატესობა მასთან შედარებით. კანტს არ მოჰყავს არავითარი განსაკუთრებული არგუმენტები არა მარტომ ამ მაგალითის გაჩხვის დროს, არამედ მეორე მაგალითის განხილის დროსაც, რომ ხელი ავილოთ ამგვარ დასკვნაზე. თუ მდიდარი მეშველდრის ჩივილი იმის გამო, რომ იგი ვერ ახორციელებს თავის განზახებას — რაც

¹ J. Kant, Kritik der Urteilstkraft, გვ. 205.

შეიძლება ზარით დაასაფლავოს თავისი ნათესავი, რადგან რაც უფრო მეტ ფულს აძლევს მოზარტებს მწუხარების გამოსახატავად, ისინი მით უფრო მზიარული ხდებიან. — თუ ეს მისი ზიელი უბრალო ხუმრობა არაა, რაც ძალიან წაგავს ხუმრობას, — მაშინ უფრო ბუნებრივია სიცილის მიზეზი ეჭვითი მდიდარი მემკვიდრის გულტურევილობაში და მით გამოწვეული საკუთარი უმართესობის გრძობაში, ვიდრე დამატებული მილოდინის არააოხად მოულოდნელ გადაქცევაში.

ჰეგელი, როგორც დიალექტიკოსმა, სიცილის განმსაზღვრელად და მისი მიზეზების გამოსარკვევად შემოიღო წინააღმდეგობის პრინციპი და მისი გადაწყვეტის ხასიათი. სასაცილოს, მისი აზრით, საფუძვლად უდევს კონტრასტი მოვლენათა არსსა და მის გამოვლენას შორის, მიზანსა და ამ მიზნის მისაღწევ საშუალებას შორის, და ამ წინააღმდეგობის ისეთი გადაწყვეტა, როცა საგნის სახე იკარგება და არ ხდება დასახული მიზნის განხორციელება. ჰეგელი წერს: „სასაცილო შეიძლება იყოს ყოველგვარი კონტრასტი არსებობსა და მის მოვლენას შორის, მიზანსა და საშუალებას შორის, წინააღმდეგობა, რომლითაც მოვლენა თავის თავში მოიხსნება და მიზანი თავას რეალიზაციას ვერ აღწევს“¹.

მზიარულ გუნებას, სიზარულს, რომელსაც სასაცილო იწვევს, ჰეგელი ხსნის, ჯერ-ერთი, ადამიანის იმ შეგნებით, რომ მისთვის ეს წინააღმდეგობა უვნებელია მისი დაშორებულობის გამო, და მეორეჯერ, მისი საკუთარი ძალის შეგნებით, რაც უადვილებს მიუღწეველი მიზნით გამოწვეული მარტების გრძობას. აქედან ამოსული ჰეგელი კომიკურს განსაზღვრავს როგორც დეიოთემყოფილებსა და თვითდარწმუნების სუბიექტურ მდგომარეობას, რასაც უნა ახლავს წინააღმდეგობის გადაწყვეტაც.

ილია ჭავჭავაძე, აბაღებდა რა რევოლუციური დემოკრატიულ ბრძოლას, „საქარბეგლოს მოამბის“ მეთაურში წერდა: „ესიაც ძალიან სძულს ზორტება, მას ძალიან ეყვარება კეთილი — ვაჟარაა. ტუტილად კი არ არის ნათქვამი ეს ლექსი:

ჩემზე ამბობენ: „ის ქართლისას სიუღლეს ამბობს,
ჩვენ ჰეჰეს არ ჰალეს — ეგ ხომ ცხაღი
საძღუღლია“
ბრეყენი ამბობენ: კარგი გულ კი მაშინვე
ჰკარძნობს“

ამ სიძღუღლიში რაოდენიც საყვარულია¹, ზორტების შეურაცხყოფისა და საყეთის დაცვის საქმეში რევოლუციური დემოკრატიები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სიცილს და სწორედ ამიტომ აფასებდნენ მას ღიღად.

აკაკი წერეთელი, აღნიშნავდა რა, რომ მწერლის ერთ-ერთი მთავარი დანიშნულება საზო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. II, 1941, გვ. 47.

გადობები ნაყოფანების და ზორტების მხილება, წერდა: „... მხილება კი ორგვარიი: ყველარებითი და დაყენებითი. მწერლსაქმეღლია, თუ საღ უფრო მეტი ნაღველია მხილვისაქმეღლია“

ა. გერცენმა — და ამაში მდგომარეობს მისი თეორიის განსაკუთრებული მნიშვნელობა და ინტერესი — კარგად შეინშნა და წამოაყენა სიცილის გამოათვისუღებელი და რევოლუციური მნიშვნელობა „მართლაც, სიცილი რევოლუციურ რაღაცას შეიცავს“² — წერდა ის.

სიცილის რევოლუციურ გამოათვისუღებულ მნიშვნელობას გერცენი იმაში ხეღვავდა, რომ სიცილი სობს ყოველგვარ ფეტიშს, სობს ყოველგვარ შიშს, მონერ მორჩილებსა და თაყვანისუცმას. ადამიანები არ იციინან ისეღ რამეებზე, რისაც მით ეშინიათ, რის წინაშეც ისინი მონერად ქედს იღრგვენ. ასეთ რამეებზე სიცილი ნიშნავს იმას, რომ მით მოხსნა ყოველგვარი შეზღუდებრიგობის საზბრველი და მით განათვისუღებულ ჩაგვრისა და შიშისაგან. სიცილი უუთავღებს ყოველგვარ კერძათაყვანისმცემლობასა და მონერ მორჩილებას როგორც რელგიურ საშეაროში, ისე საერთო ცხოვრებაში და ამით რევოლუციას ახღენს ადამიანთა ცნობიერებაში. ეს შესანიშნავი ღებუღება გერცენმა პირველად გამოთქვა „წერებულში სადერანგელოდან და იტალიიდან“; იგი შემდგეში კვლავ დაუბრუნდა ამ აზრებს: „ვიმოთრებ, რომ სიგანი, რომელზეც ადამიანი ვერ გაიციინებს ისე, თუ მკრებლობა არ ჩიიღინა, ისე, რომ ამ იგარძნის სინღისის ქვეჯნა, — ესაა ფეტიში და ადამიანი მის წინაშე დაჩაგრულად გრძნობს თავს, მას ეშინია არ შეურიოს იგი ჩვეუღებრივ რიგით საღვნეღთან... არავინ არ იციინის ეკლესიაში, სასახლში, ფრონტზე, ღებარტაშენტის უფროსის წინაშე, კერძო ბოქიელის წინაშე, გერმანული მოურავის წინაშე. ესა მსახურათ უღლებმა არა აქეთ გაიღიშონ მეშამღელთა თანდასწრებით, მხოლოდ ცოღნი იციინან ურთიერთ შორის“³.

გერცენი ამ ღებუღებას ნათელყოღს ისტორიული ფაქტებით. აძველ საშეაროში ხარხარებდნენ ოღამშზე და ხარხარებდნენ ღღამიშაზე, როღესაც არისტოღუნესა და მის კომედიებს უშენღდნენ, ხარხარებდნენ თეით ლეკიანემღე. IV საუენღდან კაცობრიობამ შეწყვიტა სიცილი — იგი მთღანად ტიროდა და მშიმე ბორკიღებში დააწეა გონებას სელთქმა-ვაებანასა და სინღისის ქვეჯნაში. როგორც კი ურჯღუღობის ცემა-ცეზღებაშ გაიარა, ადამიანებმა ისეც იწვეს სიცილი. სიცილის ისტორიის დაწერა მეტად საინტერესო იქნებოღა“⁴.

¹ ა. წერეთელი, თხზულებანი, ტ. VI, 1957, გვ. 83.

² А. И. Герцен, Собр. соч., т. 5, 1955, гл. 89.

³ А. И. Герцен, полн. собр. соч. и писем, т. IX, 1919, гл. 118.

⁴ იქვე.

ბოლო თავის წიგნში „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“ ახასიათებს სასულიერო წოდებას — იუბრეტების ასეკტურ ზნობრიობას XVII ს. შოტლანდიაში და მოჰყავს მონაცემები იმის შესახებ, თუ როგორ დევნიდნენ სიცილისი ინი ფიქრობდნენ შევკავებინათ ყოველგვარი მზიანობა. რომელიც კი სიცილში გადადიოდა, იმისათვის, რომ თავიდან აეცილებინათ თვით ასეთი შესაძლებლობაც კი, იუბრეტები მოითხოვდნენ თანამომედ, თანამეგობრად მიეღოთ „დარბაისელი და დაღწეული აღამიანები, რომლებიც არასოდეს არ დაუშვებდნენ ამგვარ ტოდვას“. ღმილი დასაწყისი იყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი არ გადადიოდა სიცილში, მაგრამ ყოველთვის არა, მხოლოდ სამშუაო დღეებში. კვირა დღეს ღმილი ცოცხა იყო, რადგან ღმილი ითვლებოდა ავხორცობად. და ამას მოითხოვდნენ არა მარტო უბრალო რიგითი „მშობისაგან“, არამედ ზოგჯერ ფრიად მაღალი თანამდებობის პირებისაგანაც. ბოლო აღნიშნავს, რომ 1650 წელს, როდესაც კარლ II შოტლანდიაში იყო, სასულიერო პირები მას მკაცრ საყვედურს უცხადებდნენ, თუ იგი კვირა დღეს გაიღივებდა.

ყველაზე უფრო რელიგიური ფანტიკოსები არ იღივებოდნენ არა მარტო კვირა დღეებში, არამედ თვით სამშუაო დღეებშიც კი, და მთელ თავიანთ დროს ატარებდნენ ოხვრა-მოთქმებში გუნებასა და ცრემლებში. ასეთი საქციელით ისინი ქრისტიან ბაძავენ. „ქრისტე, — შთაბრძნებდა თავის მშენებლებს იმ დროის ერთ-ერთი პოპულარული მქადაგებელი, — რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია საშლეთი წერილებიდან, არასოდეს არ იციოდან, არამედ ტირიდა“¹.

სიცილი თავისი რევოლუციური, მანიფესტირებული ძალით, გერცენის აზრით. არა მარტო „პოპულარულია და გადამედვი“, არამედ დიდ და მანერველი ძალის მქონია ყველივე ძველისა და დამყაყბულის მიმართ.

„სიცილი, — წერს იგი, — ერთ-ერთი უძლიერესი იარაღია ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რამაც თავისი დრო მოჰმა და რაც კიდევ განაგრძობს არსებობას, არაიენ იცის რით, როგორც მედიდური ნანგრევი, რომელიც ხელს უშლის ცხოვრების წინააღმდეგ და აზინებს სუსტებს“².

გასაგებია, რომ რევოლუციონერი გერცენი, რომელიც სიცილში ხედავდა ამგვარ გამაჯობსეფლებელ და რევოლუციურ ძალას, მისი თავდადებული დამცველი და ჭიმაგი იყო. „სიცილი სულაც არ გახლავთ სახემათო რამ, და

ჩვენ მას ვერ დავთმობთ“, — წერდა ის. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ იგი მეტისმეტად სიინტერესოდ თვლიდა სიცილის ისტორიას დამცვრებს.

სიცილს მის მიზეზსა და ძალას დიდ სურნადადებს ამცევედა აგრეთვე მეორე გამიჩინილი რუსი რევოლუციონერი დემოკრატი — ნ. გ. ჩერნიშევსკი, რომლის განსაკუთრებული დამსახურება ესთეტიკის ისტორიაში ის არის, რომ მარქსიანული მატერიალისტიდან მან პირველმა გაამტევა პეველისა და მისი მიმდევარის — რ. ფ. ფიშერის ესთეტიკის კრიტიკის საფუძველზე ესთეტიკის ყველა ძირითადი კატეგორია მატერიალისმის თვალსაზრისით. თავის ცნობილ სამაგისტრო დისერტაციაში „ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან“, ჩერნიშევსკიმ მატერიალისტირად გადაამტევა პეველიანული ფიშერის კომიკურის განსაზღვრა, რომელიც ამბობს: „კომიკური არის სახის მიერ იდენის გადაძლევა“,³ და გვაძლევს ამ კატეგორიის ასეთ განსაზღვრას: „კომიკური არის შინაგანი სიცარიელე და არარობა, დაფარული გარეგნობით რომელსაც შინაარსისა და რეალური მნიშვნელობის პრეტენზია აქვს“⁴. კომიკურის, სასაცილოს ნამდვილ სფეროდ ჩერნიშევსკი თვლიდა აღამიანთა საზოგადოებასა და აღამიანის ცხოვრებას იმდენად, რამდენადაც მხოლოდ აღამიანს უწინდება და უეთარდება მისწრაფება იყოს არა ის, რაც არის და რაც შეუძლია იყოს სინამდვილეში, მხოლოდ აღამიანს უწინდება და უეთარდება უადგილო, უშედეგო და უაზრო პრეტენზიები, რაც სწორედ სიცილს იწვევს. სადაც არაა აღამიანთა უადგილო და უაზრო პრეტენზიები, იქ არც სიცილი შეიძლება იყოს.

ფუძ მთავრანთა უადგილო, წარუმიტებელი მდებარე პრეტენზიები მათი მისწრაფება გარეგნულად შეინიღობნ რეალური მნიშვნელობით, მათ უსახურად იქცევის. ამიტომ ჩერნიშევსკი თავის დაუმაჯარებელ ნაშრომში „ამალღებულ და კომიკური“ უსახურს (безобразное) აცხადებს „კომიკურის საწყისად, არსად“. მაგრამ კომიკურის „საწყისი, არსი“ არის არა ყოველგვარი უსახურობა, არამედ მხოლოდ უაზრო უსახურობა, რაც უნდა განვასხვავოთ ამალღებულ უსახურობათაგან, რომლებიც იწვევენ შიშის და შრწოლის გრძობას და არა სიცილს. უსახურობა უაზრობად და, მისადადე, სასაცილოდ იქცევა მხოლოდ მაშინ, როგორც ეს უკვე აღნიშნული იყო, როცა იგი პრეტენზიის აცხადებს იყოს არა ის, რაც სინამდვილეშია, არამედ მშვენიერი და სამართლიანია. ასეთი უსახურობა საშიში არაა და

¹ Бокл, История цивилизации в Англии, т. II, гл. 2 შესწ. გამოცემა СПб, 1865, გვ. 337—338.

² А. И. Герцен, Полн. собр. соч. и писем, т. IX, 1919, гл. 118.

³ Н. Г. Чернышевский, Статьи по эстетике, Москва, 1938, гл. 40.

იგი იწვევს არა ძრწოლას, არამედ სიცილს, თავისი უგუნური პრეტენზიის წყალობით. უსახური, — წერს ჩერნიშევსკი, — მხოლოდ მაშინ გვეჩვენება უგუნურად, როცა თავის ადგილზე არ დგება და უნდა, რომ თავი გვაჩვენოს არა უსახურად, და ამ მხოლოდ მაშინ იწვევს ჩვენს სიცილს თავისი უგუნური პრეტენზიებით, თავისი მარტყანადელი ცდებით" 1. მაგრამ ყოველგვარი უაზრო-უსახური როდი იწვევს სიცილს და როდი ხდება სასაცილო, არამედ მხოლოდ ისეთი, რომელიც არაა საშინელი და დამღუპველი, ე. ი. სიცილს იწვევს უგუნებელ უგუნური მოვლენა. ყველაფერი, რაც ადამიანსა და ადამიანთა საზოგადოებაში უკუღმართო, შეუფერებელია, კომიური ხდება, თუ კი იგი არაა საშინელი და დამღუპველი" 2. ამიტომ სიცილის სფერო ნამეტანი ფართოა და მისი მადისკონტინენტები მნიშვნელობა დიდია. ჩერნიშევსკის მიხედვით, არაჩვეულებრივად სასაცილოა ფიციბი, ფხუვები კაცი, თუ მისი გულისწყრომა, რისხვა გამოიწვევს წერილობითი რამეებით და ამასთან არავითარი სერიოზული ზიანი არ მოაქვს, რადგან ამგვარი ადამიანის რისხვა უაღდგოა და უგუნებელი. ნამეტნავად სასაცილოა ვნებათაღელვა, როცა იგი მოკლებულია სიღაღესა და მრისხანე ხასიათს, რადგან ამგვარი ვნებათაღელვანი, რომლებიც არაა მიმართული რაიმე მნიშვნელოვანის შემსუვრისაგან, უაზროა, ჩერნიშევსკის აზრით, სასაცილოა აგრეთვე ისეთი სიყვარული, რომელიც ღირსი არაა სერაოზული სიყვარულისა. მაგალითად, რა უნდა იყოს იმაზე უფრო სასაცილო, როცა კაცს უყვარს ხანში შესული ფერმადრილი შეთხუზნილი, კირივით შეთეთრებული პრანქია დედაკაცი. მაგრამ ასეთი ადამიანი სასაცილო შეიძლება იყოს მინამდვილად, ხანამ მისი სიყვარული სერიოზულ ზიანს არ აყენებს არც მას და არც სხვა ვინმეს. თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი აღარ იქნება სასაცილო და თავისი საქციელის და კვლად ან სიბრალო ხდება ანდა საძულველი. სიბრალო ის ამ შემთხვევაში ხდება, თუ ამ სიყვარულის გამო თავის თავს ღუპავს; მაგრამ თუ მის გამო ის სხვის ზიანს აყენებს, მაშინ ის საძულველი და საზიზიარო ხდება. თუმცა ყოველგვარი ზოროტება, უმსგავსობა და უსახურობა, მაგრამ იმით ის სასაცილო არ ხდება, რადგან იგი ყოველთვის საშინელია. ადამიანის ამო პრეტენზია იყოს ზოროტა, სასაცილოა. ადამიანი სასაცილო ხდება, როდესაც ცდილობს იყოს ავი, ზოროტა, მაგ-

რამ თავისი ხასიათის სისუსტის გამო არ შეუძლია სერიოზულად ავი, ზოროტა იყოს, უძღვროს ზოროტმოქმედ არავისთვის არაა საშინელი და მაგნიბელი, ამიტომ იგი მიშს კი არ იწვევს, არამედ სიცილს. ჩერნიშევსკის აზრით, უფრო პრეტენზია არა თუ ჩვეულებრივ, არამედ თვით ყველაზე ტრაგიკულ მოვლენასაც კი კომიურად, სასაცილოდ აქცევს. ხსენს რა მაგალითებით, ჩერნიშევსკი აღნიშნავს, თუ რა სასაცილოა იმ ადამიანის მზახება სიყვდილისათვის, რომელიც დღეღამეში გადის და ამის გამო მიშსა და ძრწოლას მისცემა, თუმცა წინასწარ გაფრთხილებულია და იცის, რომ დღეღამე მხოლოდ წმინდა ფორმალობით დამთავრდება და დღე-ღამე „თითი გაუკაწროს“ უმნიშვნელოდ.

ჩერნიშევსკის აზრით, უგუნებელ-უსახროს მთავარი წუარი სირეგვენა, გონებრივი სისუსტე. ამიტომ სირეგვენე მას მიანიდა დაიცივის მთავარ საგნად, კომიურის მთავარ წყაროდ.

უსახური ჩვენთვის არასასიამოვნოა, მაგრამ ჩვენ გვესიამოვნება გამკრიბობა, ჩვენი უნარი მის არში ჩაწვდომისა. ეს სიამოვნება, როგორც განმარტავს ჩვენს ღირსებას, ამასთან ერთად აგრეთვე ჩვენს უმარტავობას, იწვევს სიცილს და მასში სიცილს გამოხატულებას. როცა უსახურობაზე ვიცივით, ჩერნიშევსკის სიტყვებით რომ ეთქვას, „მასზე მალა ვღებებით“. „ამრიგად, — განვიმარტავს იგი ამ თავის აზრს, — როდესაც სულზე ვიცივით, მე ვვარტავ, რომ მესმის მისი სისულელი. მესმის ის, თუ რატომ არის ის სულელი, და აგრეთვე ისიც მესმის, თუ როგორი უნდა იყოს ის, რომ არ იყოს სულელი, მაშასადამე, ამ ღირს მე ჩემი თავი ბევრად მასზე მალა მგონია. კომიური ადამიანს ჩვენში საყუთარი ღირსების გრძობას" 1.

სიცილი უაღრესად საზოგადოებრივი მოვლენაა. სიცილი თავის ძალასა და მნიშვნელობას აქვს საზოგადოებაში. ამიტომაც ვახსოვდება, რომ ამ საყუთხის ყოველმხრივი და ნამდვილი მეცნიერული ახსნისათვის საჭირო იყო საზოგადოების, ისტორიის მატერიალისტური ახსნა. მარქსიზმში, რომელშიც მატერიალისტურად განმარტა საზოგადოებრივი მოვლენები, მოგვცა საფუძვლები სიცილის არსის, მისი საზოგადოებრივი ფუნქციისა და მნიშვნელობის ყოველმხრივი და ღრმამეცნიერული ახსნისათვის. მარქსიზმი სიცილის მნიშვნელობას ფართო მატერიალური აზრებით განიხილავს. სიცილის პრობლემის ამგვარი დაყენება მარქსიზმში მოგვცა ჯერ კიდევ თავის ადრინდელ ნამუშაოში „პეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკის შესავალი“, სადაც იგი გამოდის როგორც რევილუციონერი, რომელმაც ყოველივე

1 Н. Г. Чернышевский, Статьи по эстетике, гл. 211.

2 იქვე, გვ. 212.

1 Н. Г. Чернышевский, статьи по эстетике, гл. 217.

არსებული დაუნდობლად გააკრიტიკა და მიმართა მასებსა და პროლეტარიატს.

„ისტორია, — წერს აქ ახალგაზრდა მარქსი, — საფუძვლიანად მოქმედებს და უმარავ ფაზისებს ვაძლავს, როცა ასამარებს მოძველებულ ფორმებს. უკანასკნელი ფაზა მსოფლიო ისტორიული ფორმისა მისი კომედიია. საბერძნეთის ღმერთებს, ერთხელ უკვე ტრაგიკულად დაუბრალთ სასიკვდილოდ ესქილეს „მოკაპვეულ პრომეთესში“, კიდევ მოუხდათ კომიკურად სიკვდილი ლეიკანს „საებრებში“. ჩატომ მომართაბს ისტორია ასე? იმიტომ, რომ კაცობრიობა მზიარულათ გამოეთხოვოს თავის წარსულს“¹.

კაცობრიობა მზიარულათ, სიცილით, ეთხოვება თავის წარსულსა და ამით ააშკარავებს მის ისტორიულ განწირულებას, ამავე დროს წათელყოფს მის წინაშე თავისი ახალი შეხედულებებისა და იდეების უპირატესობას.

მარქსისტი ესთეტიკოსები ნამეტნავად ნაკლებს უწარადლებას აქცევდნენ სიცილის თეორიას, თუმცა ამ უკანასკნელ ხანს, უკონფლიქტობის თეორიის დაძლევისთან დაკავშირებით, ანტერესი მის მიმართ საგრძნობლად გაიზარდა. მიუხედავად ამისა, უფრო არსებულ ნაშრომებში შორის უფლებზე უფრო შინაარსიანი და საინტერესო მანიც ლენინარსკის მოხსენება „სიცილის შესახებ“, რომელიც 1935 წ. დაიბეჭდა. სიცილის მიზეზთა და მოციინარის გრძნობათა შესახებ ის არსებითად ახალს ნაკლებად ამბობს და კმაყოფილდება არისტოტელეს, პიბისა და კანტის შეხედულებათა გამოყენებით. ლენინარსკი აღიარებს, რომ მოციინარნი განიცდიან თავიანთი უპირატესობას იმასთან შედარებით, რაზეც ისინი იციინან. სიცილი ნიშნავს გამარჯვებას იმ მოვლენაზე, რის გამოც იციინან. სიცილს იწვევს იმ ენერგიის განთავისუფლება, რომელიც მობიძღვებული იყო ანორმალურისაგან თავის დასაცავად, სიცილი იწვევა მაშინ, როდესაც გაიჩვევა, რომ ეს ანორმალური არ იყო სერიოზული და სახიფათო რამ. სიცილი მაშინ წყდება, როდესაც ანორმალური ისეთ საზღვარს აღწევს, რომ სახიფათო ხდება. „თქვენ ხედებით მაზინჯ ადამიანს, — წერს ის, — თუ ეს სიმზინჯე მზიინჯ, მაშინ იგი აღგობრავთ სიზზრადის, შესაძლოა, შინის გრძნობისაგან მაგრამ ასეც ხდება, რომ პირველ მომენტში ეს სიმზინჯე გამინებთ ანდა გზარავთ როგორც არასასიამოვნო რამ, მაგრამ შემდგომში რეაქტია დაგდასტურებთ, რომ ანორმალობა არაა სერიოზული, არაა სახიფათო, არსებობს ზიანი არ მოაქვს, მაშინ თქვენ სიცილი აგორცხდებით. ამ დროს თქვენ ვითა-

ვისუფლებდებით ენერგია, რომელიც მზიინჯობებული იყო ანორმალობის რეაქციისაგან თავის დასაცავად და თავისუფლად სრულდებოდა მზიინჯობისაგან წინის დაყენების გამო“².

ლენინარსკის შთავარი უწარადლება გადააქვს სიცილის სოციალურ ფუნქციასზე მის, როგორც ბრძოლის იარაღის, მნიშვნელობაზე და გამოითქვამს შთელ რიგ მნიშვნელოვან დებულებებს. იგი აღნიშნავს, რომ სიცილს, როგორც ბრძოლის იარაღს, იყენებენ ერთი კლასის მეორე კლასზე უმეოქმედებისათვის, აგრეთვე ამათ იმ კლასის თვითდისციპლინისათვის. სიცილი, გამოხატავს რა საკუთარი უპირატესობის გრძნობას, აშკარად აშეშვლებს ყველას წინაშე მოწინააღმდეგის სისუსტეს, იმ კაცისას, რომელსაც დასციინან, და ამით ლახვარს სცემს, საკუთარი ძალების რწმენისა და საკუთარი თავის პატივისცემას უწარავებს მას.

სიცილის თვითდისციპლინირების როლს ლენინარსკი ხსნის საზოგადოებრივი აზრის მნიშვნელობასთან დაკავშირებით და სიცილიან მისი დამოკიდებულების თვალსაზრისით: „კანონის გადაღმა არსებობს მეორე მდისციპლინირებული საზოგადოებრივი ძალა, რომელიც სჯის წაღვინდ მცდარ საქციელს—ესაა საზოგადოებრივი აზრი. საზოგადოებრივი აზრი, გარდა იურიდიული სახელმწიფოებრივი კანონისა, დააწესებს საზოგადოებრივ სასჯელს. იგი არ აღდებს არავითარ სასამართლო სასჯელს ჯადონისა და კიბის საშუალებით, მაგრამ მაინც საკმაოდ საგრძნობ სასჯელს აღდებს სხვადასხვა ფორმის ბოიკოტით. მათ შორის უდიდესს როლს ასრულებს სიცილი“³.

ლენინარსკი უფროდ მართალია, რომ სიცილი საზოგადოებრივი აზრის მნიშვნელოვანი დამსჯელი იარაღია. სამწუხაროდ, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში საზოგადოებრივი აზრის როლისა და მნიშვნელობის საკითხი ზევნს ლიტერატურაში სრულიად დაუმუშავებელია, ამავე დროს კი მისი მნიშვნელობა საკმაოდ კარგად იგრძნობა. ზევნ, რასაკვირველია, აქვერ შევლავებთ ამ მნიშვნელოვან საკითხის რამდენადმე მაინც დაწვრილებით განხილვას. აქ მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ საზოგადოებრივი აზრი საკმაოდ სრული გამოხატველია ცხოვრებისა და ყოფიქცეის იმ სავრთო ნორ-

1 А. В. Луначарский, О сцене, жур. «Литературный критик», 1935, № 4, გვ. 7—8.

2 А. В. Луначарский, О смехе, ж. «Литературный критик», 1935, № 4, გვ. 5. როცა ამ სტრიქონებს ეკიხელობთ, არ შეიძლება არ გაიხსენებთ პეშკინის სიტყვებში: „სადაც ვერ მისწვდებთ მახელო კანონისა, იქ მისწვდება „სატირის მათობი“, რომლებიც მან ვიანემსკის დაღწერა (Пушкин—критик“, 1934 გვ. 22).

1 К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения, т. 1. 1955, გვ. 418.

შემოსა, რომლებიც იუცილებელია საზოგადოების საარსებოდ და რომელსაც ამიტომ იცავს იგი. კლასობრივ საზოგადოებაში, სადაც ვაბატონებული კლასის შვირე ჯგუფი ჩაგრავს ხალხის უმრავლესობას, საზოგადოებრივი აზრი გამოდის როგორც ამ ხალხის ფიქრთა და შეხედულებათა რეზერვუარი და მრავალმხრივი გამომხატველი. სიცილი, გამოდის რა საზოგადოებრივი აზრის აბაჯღად, იქცევა სახალხო მონამართლედ და დამსჯელად ყოველგვარი ბოროტებისა და უსამართლობისა, თვითნებობის და უკანონობისა აქედან სიცილის სახალხო, დემოკრატიული ხასიათი.

იმ ლიტერატურის ძველთაგან, სადაც სიცილის თვითმადისცილინირებული ძალა ყველანაირად გამოიკვივის, ლუნანარსკი აღნიშნავს მოლდერის ნაწარმოებებს და ამბობს, სამი შვირთხედი მისი პიესებისა მიმართულია იქით, რომ ბურჟუაზიას ასწავლოს „თვითშეგნება და თავის თავის პატივისცემა“.

იმისათვის, რომ სიცილმა სრული ზეგავლენა მოახდინოს, ლუნანარსკის აზრით, უნდა დაეკმაყოფილოს შემდეგი სამი პირობა: ჯერ ერთი, დამკინავი დარწმუნებული უნდა იყოს თავისი მოწინააღმდეგის სრულ არარაობაში, მეორეც, სიცილმა უნდა გამოიწვიოს დამამტარებელი თვითშეფასება იმ ადამიანისა, რომელზეც იცინიან, და, ბოლოს, დამკინავი ადამიანებელი უნდა იყოს დამსწრეთა თვალი და უნდა იწვევდეს მათს თანაგრძნობას წამოწყებულ დამკინავში.

V

სიცილის მრავალფეროვნება და მრავალსახიანობა ფრიალ აძნელებს მის საერთო განსაზღვრებს. ეს შენაშენს ჯერ კიდევ ციკერონმა და კეინტილიანემ, რომლებიც აღნიშნავენ, რომ სიცილი არ ემორჩილება ზოგად აღწერას. სიცილის მიზეზის ზოგადი განსაზღვრის წარმეტაბებლობამ ზოგორც ესთეტიკოსის სახაბი მისცა გონებამახვილურად ეთქვა, რომ კომიკურის, „სასაცილოს განსაზღვრის ყოველგვარი ცდა თავადაც კომედიააო. რათა სიცილი გამოვიყვანოთ ზღვის ძველი ბერძნული მითოლოგიური ღმერთის—პროტოას მდგომარეობიდან ღმერთისა, რომლის ჩაწვდომი შეუძლებელი იყო იმის გამო, რომ სხვადასხვანაირ სახეს იღებდა, უწინარეს ყოვლისა, უნდა მოეხდინათ მისი ზუსტი კლასიფიკაცია. ესთეტიკურ ლიტერატურაში არსებობს სიცილის მრავალი სხვადასხვანაირი კლასიფიკაცია. სიცილში ჩვეულებრივად განასხვავებენ ბუმორს, ირონიას, სატირას, ამასთან თითოეულ მათგანში გამოპყოფენ კიდევ სხვადასხვა სახეებსა და ელფერებს. მაგრამ არსებული კლასიფიკაცია შემდგომ გაუმჯობესებასა და დახუსტე-

ბას მოითხოვს, და ეს ჩვენი შეხედულებით, უნდა მოხდეს სიცილის სოციალური ფუნქციის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და პოეტიკაში მისი როლის ყოველმხრივ გათვალისწინებისა და აღნუსხვის საფუძველზე. პირველ რიგში ზუსტად უნდა განვსაზღვროთ სიცილის ბიოლოგიური და სოციალური მიზეზები. სიცილი თავდაპირველად ბიოლოგიური მოვლენა იყო. ამას მოწმობს, მაგალითად, ისიც, რომ ზოგერთ მალაქანეთობარებულ ცხოველს, განსაკუთრებით მამუნთა უნაღლეს სახეებს აქვთ თავისებური სიცილი. მაგრამ ამგვარ ცხოველებში სიცილი ბიოლოგიურ ხასიათს ატარებს. საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასა და გართულებასთან ერთად, ადამიანის სიცილს, ბიოლოგიურ მიზეზებთან ერთად, თანდათან საზოგადოებრივი მიზეზებიც ასაზრდოებს. ხდება ბიოლოგიური და სოციალური მიზეზთა გადაჯვარედინება. და შემდგომ სოციალურ მიზეზს მთავარ მიზეზადაც გარდაქცევა. მაშინ როდესაც ბიოლოგიური მიზეზები მუდმივია, მაგრამ შეზღუდული და ვიწრო, სოციალური მიზეზები ცვალებადია და მრავალფეროვანი. მართალია, ადამიანის სიცილში გადაჯვარედინებულია ბიოლოგიური და სოციალური მიზეზები, მაგრამ ამ მიზეზების როლი სიცილის სხვადასხვა სახეებში სხვადასხვანაირია. უთქველია, რომ უაზრო ჩვეულებრივ უღარდელი და გულბრიყვი სიცილი უპირატესია, თუ უთვარესად მარცხ, გამოიწვეულია ბიოლოგიური მიზეზით. მაგრამ ეს არ შეიძლება ითქვას ჰუმორისტულ, ირონიულ და სატირულ სიცილზე. სიცილის საზოგადოებრივი მიზეზები, როგორც აღნიშნული იყო, ადამიანთა კულტურული და ზნეობრივი განვითარების დონეზე დამოკიდებული და ამ დონის ცვლილებასთან ერთად ისინიც იცვლებიან. მაგრამ ამ ურვევი ფაქტორანს როდღ გამოდის რელატივიზმი და საერთო საზოგადოებრივი მიზეზთა ვიებაზე უარის თქმა, რადგან, როგორც ცნობილია, საზოგადოება და საზოგადოებრივი მოვლენები სპეციფიკურ კანონებისა ემორჩილებიან აგრეთვე საყოველთაო კანონებს.

ერთ-ერთი ასეთი საყოველთაო კანონი არის წინააღმდეგობის კანონი. სიცილის თეორიის ისტორია ცხადყოფს რომ ბევრი ფილოსოფოსი და ესთეტიკოსი ამა თუ იმ ფორმით სიცილის მიზეზს ზედავდა სხვადასხვა წინააღმდეგობასა და კონტრასტებში. მრავალი განსაზღვრება, რომელთა ნაწილი ჩვენ უკვე მოვიყვანეთ, ამაზე მიუთითებს. ნ. სრეტენსკო თავის ნაშრომში „კომიკურის პოეტის ისტორიული შესავალი“ ყურადღებას მიაქცევს ამ ფაქტს: ის წერს, რომ კომიკურის, როგორც სხვადასხვა კონტრასტებისა და წინააღმდეგობათა შედეგის დახასიათება ესთეტიკური აზრის

ისტორიაში ხდებოდა დაბირისპირებათა სახით: დაბირისპირება „ან უსახურისა და მშვენიერისა (არისტოტელე, რომენკრანცი), ან არაბობისა და შინშენელოვანისა (კანტი, ლასი), ან უგუნერისა და გონიერისა (კან-პოლი, შოპენ-ჰაუერი), ან არა თავისუფალისა და თავისუფალისა (ასტი, შიუტე), ან ავტორიტეტისა და ცოცხალისა (ბერგსონი), ან სოციალურ ჩვევებთან შეუსაბამისა და ჩვეულებრივისა „არანორმალურისა“ (სელი), ან უფასურისა და ფასიანის პრეტენზიის მქონისა (ფოლკელტი) და ა. შ. 1

აქ ჩამოთვლილ ავტორებს, შეიძლება დავუშვათ კიდევ მთელი რიგი სახელები და პირველ რიგში ჰეგელი, მენდელსონი, ლუსინგი, ფ. ტ. ფიშერი და მისი გამოხვენილ მატერიალისტი კარტიკოსი ნ. გ. ჩერნიშევსკი.

მენდელსონი სასაიკლოში ხედავდა კონტრასტს სრულყოფილებასა და ნაკლოვანებას შორის. ლუსინგი, რომელიც ამ შეხედულებას იზიარებდა, ღაერთავდა, რომ ეს კონტრასტი არ უნდა იყოს მეტისმეტად მკვეთრი და, რომ მას შეერთების შესაძლებლობა უნდა ჰქონდეს.

„პომეროს ტერსიტა მახინჯად, უსახურად წარმოადგენია, — წერს ლუსინგი, — იმისათვის, რომ სასაიკლო აქციოს. მაგრამ იგი სასაიკლო არა მარტო თავის უსახურობით. სიმახინჯე ნაყოლა, სასაიკლოსთვის ეს საპირობა კონტრასტი სრულყოფილებათა და ნაკლოვანებათა შორის. ასეთია მენდელსონის მიერ მოცემული განსაზღვრება სასაიკლოსი. მე მხოლოდ იმას დავუმატებდი ამ განსაზღვრებას, რომ კონტრასტი არ უნდა იყოს მეტისმეტად მკვეთრი ანუ დაბირისპირებანი, თუ ფერმწერთა ერთი ელემენტარულად, მხოლოდ ასეთი სახისა უნდა იყოს, რომ მათ ერთმანეთთან შეერთების შესაძლებლობა ჰქონდეს“ 2

ჰეგელიანელი ფ. ფიშერი კომიკურს უბირისპირებდა ამაღლებულს. ჩერნიშევსკი ასეთ დაბირისპირებას კანონიერად თვლიდა, მაგრამ არასაკმარისად მიიჩნდა ის ფიქრობდა, რომ კომიკური უნდა დაუბირისპირდეს არა მარტო ამაღლებულს, არამედ მშვენიერსაც“ 3.

წინააღმდეგობას, როგორც სიცილის მიზეზის, მიმართ ასეთი უკრძალვება სავსებით გასაგებია, თუ შეხედულებაში მივიღებთ, რომ სინამდვილე, აღმამანს ცხოვრება სავსეა წინააღმდეგობებით და კონტრასტებით, მათი

უტოიერთმომქმედებით და გადახვედებით. მართლაც, თვით აღამამანს ცხოვრებაშიც სიკეთე და სივე, ამაღლებული და მშვენიერად და უსახური, გონიერული და სრულყოფილი ვარული და სიძულვილი, სიმწუხარე და სიხარული, პატიოსნება და უპატიოსნობა, სიუხვე და სიძენწე, სიმამაცე და სილაზრე, უშუალოება და მაჰანკლობა, ჰემანთრობა და ფარისევლობა, გულუბრყვილობა და ეშმაკობა და სხვა ერთმანეთისაგან აბსოლუტურად გათიშული და განმხოლოებული როდი ვახლავთ, არამედ ურთიერთკავშირში არიან და ერთმანეთს განაპირობებენ. საზოგადოების განვითარების შინაგან შინაარსს წარმოადგენს ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის, მომადედასა და მზარდს შორის. სოციალურად მნიშვნელოვან სიცილს, როგორც საზოგადოების პირშმოს, არ შეუძლია გულგრილი იყოს და არ გამოეხმაუროს აღნიშნულ ბრძოლას, წინააღმდეგობას. სიცილი არა უბრალოდ ეხმაურება ამ ბრძოლას, არამედ მთლიანად გადადის ახლის, მზარდის და კეთილის მხარეზე და აჰყარად ეხმაურება მათ გამარჯვებას და განმტკიცებას. ამისთან არის დაკავშირებული სხვების მიმართ საკუთარი უბირატესობის გრძნობა, რომელიც უფროდ ახლავს სოციალურად მნიშვნელოვან სიცილს. თუ საკითხს ფართო ისტორიულ ასპექტში დავსვამთ — და ეს ასეც უნდა იყოს — მაშინ აშკარაა, რომ სწორად ეს კავშირი ახლად, მზარდთან და კეთილთან აღღებებს სხვებზე, ე. ი. ძველს, მომადედას და ბორცის დამცველებზე, პირადი უბირატესობის გრძნობას.

პობსმა ვერ დაინახა აღნიშნული კავშირი და ამისი იყო მისი თეორიის ერთ-ერთი ძირითადი ნაწილი. პობსს არ ესმოდა სიცილის სოციალური არის და ფუნქცია, ამიტომ საკუთარი უბირატესობის გრძნობა, როგორც სიცილის მიზეზი, მის მოძღვრებაში ვერ გასცდა ეიწრო ეგოისტური გრძნობის ფარგლებს. ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ ინგლისელი ფილოსოფოსი ვადაპარბებულ მნიშვნელობასა და როლს ანიჭებდა ეგოიზმს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რაც, თავის მხრივ, გამოხატავდა, მის იდეალობს ისტორიული პროცესის გაგებაში. შეიძლება ვღაიროთ, რომ, გამოხატავდა რა საკუთარი უბირატესობის გრძნობას, სიცილი თავდაპირველად აჰყარად ეგოისტური ხასიათისა იყო და თვითკმყოფილების გრძნობას შეიცავდა. მაგრამ კაცობრიობის კულტურულ და ზნეობრივ განვითარებასთან ერთად, მასში ჰემანთრობისა და მოქალაქეობრიობის გაძლიერებასთან ერთად, ასეთი სიცილი ძლევს ეიწრო ეგოისტური საზღვრებს და ფართო საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოდის. აქ სიცილი, რომელიც ასახავს და ვმობს ყოველივე ბო-

1 Н. Н. Сретевский, Историческое введение в поэтику комического, ч. первая. Учение Жан-Поля о комическом, Ростов, в/Дону, 1926, гл. 17.

2 Лессинг, Лаокоон, 1933, гл. 143.

3 Н. Г. Чернышевский, Статьи по эстетике, гл. 40—41.

როტსა და ბიწერს, წარმოადგენს სიკეთისა და სიპართლიანობის დაცვის მძლავრ იარაღს. ნათქვამიდან ვასაგებია, რომ სოციალურად მნიშვნელოვანი სიცილის სხვადასხვა სახის მარჯობა და საფუძველი ცხოვრების წინააღმდეგობათა ბუნებაში და ძალაში უნდა ედგინათ.

VI

სიცილის ერთ-ერთი რთული და თავისებური სახეა ჰუმორი. ჰუმორის სირთულე და თავისებურება იმაში მდგომარეობს რომ მას სხვადასხვანაირი ფორმები აქვს, რომელთაგან თვითელი თავისებურად ასახავს სასიცილო წინააღმდეგობებს, შეუსაბამობასა და უთავბოლობას. ბუნებრივად ესთეტიკაში ჰუმორის პრობლემა შეტანებად დაბნეულია და დამახინჯებული.

პირველად ჰუმორის თეორია წამოაყენა ფან პოლმა (რომანტიკული მიმართულების გერმანელი მწერლის იოჰან ფრიდრიხ რიხტერის ფსევდონიმი). ამ თეორიამ ფართო გავრცელება პოვა ბუნებრივად ესთეტიკურ ლიტერატურაში. ე. პ. რიხტერი ჰუმორის განსაზღვრავს როგორც რომანტიკულ-კომიკურს, ხოლო ჰუმორისტს თვლის კომიკურის რომანტიკოსად. ჰუმორი მან გამოაცხადა კომიკურის შთაქარ ფორმად, ხოლო მის ნამდვილ სფეროდ — რომანტიკული პოეზია. ჰუმორში იხატება რომანტიზმის მსოფლმხედველობა და მიზანმიმართულება, რომელიც რეალურ სამყაროს ხედავდა მთელ მის კონტრასტებში და ისწრაფვოდა უსასრულოსა და უღთებრივისკენ. რომანტიზმის არსის ასეთმა პასიურმა და იდეალისტურმა გაგებამ განსაზღვრა, რასაკვირველია, არსებითად ხსნათი ჰუმორის რიხტერისეული თეორიისა.

რომანტიზმზე თავისი შეხედულებით თანახმად ე. პ. რიხტერი ჰუმორის პირველ ძირითად ნიშნად აცხადებს მის საყოველთაობას. რომანტიკულმა ჰუმორმა არ იცის ერთეული სისულელე ან ერთეული სულელი. მისთვის სისულელე საყოველთაოა და მთელი მსოფლიო მისი განხორციელებაა. „მისთვის, — წერს იგი რომანტიკულ ჰუმორზე, — არ ასებობს ერთეული სისულელე და ერთეული სულელი, არამედ არსებობს მხოლოდ საყოველთაო სისულელე და უაზრობათა მთელი სამყარო“.

რომანტიკული ჰუმორისტის შინაგანი სამყარო ეხება არა ცალკეულ, არამედ ზოგადსაკაცობრიო სისულელეს. რაკი რომანტიკული ჰუმორი არ ცნობს ცალკეულ სისულელეს, ამიტომ არ წუხს მასზე. მას უმცირესი აყავს

უდიდესამდე, ხოლო უდიდესი დასკვნის უმცირესამდე და ამით ერთსაე და მეორესაც ამტარებს მასში. მთავანად შეჯგუფებული შემდგომ ე. პ. რიხტერი ასკენას: „ცულის რა ერთს მეორით, იგი ერთნაირად ამტარებს ერთსაე და მეორესაც, რადგან უსასრულობის მიმართ ყველაფერი ერთნაირად ეცევა არაზრობად“.

ამიტომ ე. პ. რიხტერი ცდილობს ჰუმორი გამოჰყოოს სასაცილოსაგან, კომიკურისაგან და სენსო იგი განსაყოფებულ მსოფლმხედველობაში. ლაყარუსის მოძღვრებაში, ლაყარუსის შეხედულებებში ისეთი ფართო აღიარება მიიპოვეს, რომ ზოგიერთმა ავტორმა შესაძლებლადაც კი მიიჩნია მით აესხნათ ესთეტიკის ცნება თვით „ენციკლოპედიურ ლექსიკონებში“ კი (ასეთია ა. პორნფელდის სტატია ჰუმორზე „ბროკაუსისა და ფერონის ენციკლოპედიის 81-ე ტომში“).

ლაყარუსი მსოფლმხედველობათა სამ სახეს აღნიშნავს: მატერიალისტურ, ან როგორც ის უწოდებს, ემპირულს, განსაჯისეულსა და გონივრულს (ანუ ფილოსოფიურს), რომლის ძირითადი ნიშნაა რწმენა შემოქმედებათა ძალეობა, ზოგადი, მარადიული და უსასრულო იდეებისა. ლაყარუსი, როგორც უილერსი იდეალისტი, რაღა ლაპარაკი უნდა მილიანად ამ უკანასკნელ ე. ი. იდეალისტურ მსოფლმხედველობას ადგენს, მაგრამ იგი მას აესხებს ჰუმორისტული მსოფლმხედველობით. ლაყარუსი ჰუმორისტულ მსოფლმხედველობას უახლოვებს რელიგიას, რომელიც, ხედავს რა გვეყნად უსასრულო და ყოვლადძლიერ ლეოთებრივ ძალთა განხორციელებას, მორჩილებას და ცოდვის მოკვებებს ქადაგებს. ლაყარუსი ჰუმორისტულ შეხედულებას აცხადებს ვრცლობით გამსჭვალულ აზრის რელიგიად, და ამით თავისი მოძღვრების ხსნათის ააშკარავებს.

დაუკავშირა რა ჰუმორი რელიგიას, ლაყარუსმა იგი გამოჰყო კომიკურისაგან, სასაცილოსაგან. ჰუმორი გამოკარგებულია როგორც შეერთება ამდღებულისა და კომიკურისა, როგორც ამაღლებულ-კომიკური. ჰუმორის არსის ასეთი განმარტება მას თიშავს არა მარტო კომიკურისაგან, არამედ სატირელისაგანაც, რადგან ისინი გამოიკცხავენ სატირას ძირითად მიზანმიმართულებას — სიცილის იარაღს თავს დაატეხოს სოფლადობრივ წყლულებს, გამოფინოს ისინი საქვეყნოდ, საამყარაობზე, საყოველთაო დასაგმობად და დასაძრახად. ჰუმორის აღნიშნული გაგება სატირის ამ ძირითადი ამოცანის საშავიეროდ გეთავაზობს რელიგიურ მორჩილებასა და ყველაფრის მოტეხებას.

რამდენად ეწინააღმდეგება ამგვარი თეორიები ჰუმორისა და სატირის მოწინავე და რეყო-

1 Jean-Paul Richter, Vorschule der Aesthetik, Berlin 1862, § 32.

1 იხ. M. Lazarus, Das Leben der Seele, Berlin, 1883.

ლუკიერას წარმომადგენლების შემოქმედებით პრაქტიკას, ამავე მკვლამტყველურად ლაპარაკობს სალტიკოვ-შენდრინის პოლეტიკა მაშინ ჯერ კიდევ ლიბერალურად განწყობილი ა. სუვორინთან. 1871 წელს სუვორინმა ერთნაღ «Вестник Европы»-ის ფურცლებზე მოათავსა «ერთი ქალაქის ისტორიის» კრიტიკა; ის ავტორის სხვა ბნალდებთან შორის უკავივნებდა, რომ მას არ ენახის ჰუმორის არსი და მისი განსხვავება სატირისაგან. სუვორინის განსაზღვრებით, ჰუმორისტის პირველი ღონისძიება ქრისტეს სიტყვებში: „მოვედით ზემდა ყოველნი, მაშვარანი და ტვირთმძიმენი, და მე განგისვენო თქვენ“. იუმორისტი არ წირავს მითრეს დიადს, დიადი დაჰყავს მითრემდე ხოლო მითრე აჰყავს დადამდე“. ამ საფუძველზე, სატირისაგან განსხვავებით, რომელიც ვერ ურჩდება ნაყლს, ჰუმორის დამახასიათებელ ნიშნად სუვორინი თვლავ თანავგრძნობას, შეზრახვებს და შეზრახვას. „ჰუმორი მიუღწევებს ცოდვალთ და საშუალებას აძლევს მით აღიღონ თავი, სატირიკოსი კი—ამათრახებს მით“,— წერდა სუვორინი.

სალტიკოვ-შენდრინმა სუვორინის კრიტიკაში დანიხა საჭმის ნამდვილი მდგომარეობის, აზრებით ჰუმორის არსის დამახინჯება და ამიტომ თავისი კრიტიკოსის წინააღმდეგ გამოვიდა. „თუ ამ თეორიას ვაყვევით, — წერდა გამოჩენილი სატირიკოსი, — მაშინ „ჰუმორი“ უშუალოდ გამომდინარეობს ქრისტოიანული გამოთქვამიდან: „მოვედით ზემდა ყოველნი მაშვარანი და ტვირთმძიმენი და მე განგისვენო თქვენ“, და მნიშვნელობა მისი იმაში მდგომარეობს, რომ „არ შეწიროს მითრე დიადს, დიადი დაჰყვანოს მითრემდე, მითრე აიყვანოს დიადამდე“. აქედან კი ვითარე გამომდინარეობდეს არა განრუველი წესი, რომელიც ჰუმორისტმა უნდა მიიღოს და შესარულოს: ჯერ-ერთი, სულგრძელობა, სიკეთე და სიბრალული, მეორეც, თან-

გრძნობა, რადაც არ უნდა დავუდგეს, იმის მიმართ, რაც აბორციელებს იმ მითრეს, რომელიც უნდა ამაღლდეს დადამდე. რაგორც ემყვებოდა ციციცი არ უნდა, იყოს ეს თებებზე, მტყმებზე არავითარი სახით იმ შეიძლება“¹.

სალტიკოვ-შენდრინი ერთსა და იმავე დროს ააშკარავებს ჰუმორის ამგვარი ვაგების ანტიბალბურ და სუბიექტურ ხასიათს. ამგვარი ვაგების სუბიექტივიზმს გამოჩენილი სატირიკოსი იმაში ხედავს, რომ ის მაშართავს სულგრძელობასა და შეზრახვებს და უარყოფს სასაციოებლო მოვლენების ობიექტურ კანონებს, რომელთა მისხლეთი აფასება მით ხელოვნება. „...ხელოვნება, — წერს იგი, — სწორედ ისევე, როგორც მეცნიერება ერთ მიზანს ისახავს: ექვმარტებას და, მაშასადამე, სასაციოებლო მოვლენებს აფასებს მხოლოდ მათი შინაგანი ღირებულების თანახმად. სხვაგვარად რომ იყოს, თუ შეფასებას შეეზრდით სულგრძელობა და შეზრახვა, მაშინ ძალიან ორიგინალური რადაც მოხდებოდა... შეიძველს არ ეცოდინებოდა, თუ მხატვრის მიერ დახატულ სურათში რაა მართლაც სწორი, ნამდვილი და რაა შერბილებული, დაფარული ან იმაგებებული სიბრალულის ვაგულები“².

ამ თეორიის ანტიბალბურ ხასიათს სალტიკოვ-შენდრინი იმაში ხედავდა, რომ ვარდა ფუქი სულგრძელობისა და შეზრახვისა იგი არაფერს არ აძლევდა ხალხს, რომელიც ისტორიის გარდამქმნელია და რომელიც ბრძოლიკენ უნდა მოუწოდო. დიად სატირიკოსი მოითხოვდა არა ლიბერალურ სიბრალულს ხალხის მიმართ, არამედ ხალხის მხარეზე ყოფნას და მისი უფლებებისათვის თავიდადებულ ბრძოლას. ამიტომ აღნიშნულ თეორიას, რომელიც ამ დიად ისტორიულ საქმეს გვერდს უხვევს შენდრინი თვლიდა არა მარტო ყალბ თეორიად, არამედ მასში ის ხედავდა ხალხის აბუნად ავლებას.

ჰუმორი არ შეიძლება აბსოლტურად მოვეწვიტობთ და დავუბრისპირობო სტირას, რადგან სატირას, როგორც პელინკო იტყვოდა, — საფუძელად „უნდა ედოს უღრმესი ჰუმორი“³.

ამავე დროს არ უნდა წაშალოთ მითი განსხვავება. მართალია, ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც და ხელოვნების პრაქტიკაშიც, კეთთ ცხოვრების მრავალსახეობისა და მის მოვლენათთ ურთიერთგადასვლების გამო, ჰუმორი და სატირა ისე მკოდროდ არიან ერთმანეთში ჩაწნულ-გადახლართული, ისე სწრაფად გადადიან ერთმანეთში, რომ ხანდახან ადვილი არაა მათი მკვეთრი გამოიყენა. მაგრამ ეს არ სიბობს არ-

¹ Н. Шедрина (М. Е. Салтыков). Полн. собр. соч. т. VIII, 1937. гл. 449.

² იქვე. გვ. 499.

³ В. Г. Белинский, Собр. соч. в трех томах, т. II, 1949, гл. 49.

¹ Н. В-ов (А. Суворин), Историческая сатира, жур. «Вестник Европы», 1871, წიგ. 4. გვ. 734. ა. ელსბერგე სუვორინზე წერს, რომ მან „ჰუმორის მნიშვნელობა არისტოტელეს სულისკვეთებით განარტა“-ო „Наследие Гоголя и Шедрина и советская сатира, Москва, 1954, გვ. 158. ეს ამკარა შეცდომაა. „არისტოტელეს სულისკვეთებაზე“ ჰუმორში არაფრის თქმა არ შეიძლება, რადგან მის საკეთარე ჰუმორზე არაფერი არ დაუწერია, მაგრამ ამასთან თუ ვავითვალისწინებთ იმას, რაც დიდ ფალოსოფოსს სიცილზე დაუწერია, მაშინ ის ძალიან დაშორებულია თავისი სულისკვეთებით იმ დებულებებს, რომლებსაც სუვორინი იმერტებს. ძნელი არაა დავინახოთ, რომ სუვორინის დებულებები სულისკვეთებითაც და ტექსტითაც ძალიან აბლოსაა ე. ბ. რიტტერას და ლეკატუსის დებულებებთან.

9. „მნათობი“, № 5.

სებით განსხვავებას მათ შორის და არ იძლევა ჰუმორისა და სატირის გაიგივების საბუთს.

ჰუმორისა და სატირის განსხვავებებს საერთო იყენს ლიტერატურაში ნაკლებად არის დამუშავებული. ესთეტიკის მრავალი თეორეტიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე ჰუმორისა და სატირის განსხვავებას იმაში ხედავს, რომ ჰუმორი დასცინის თავისი გმირის ცალკეულ და მეორეხარისხოვან ნაკლოვანებებს, თუმცა მთლიანში სიმპათიას ვრძნობს მისდამო, მაშინ როდესაც სატირა მთლიანად ჰკიცხავს თავის გმირს.

ამ დებულებამ იმდენად ფართო გავრცელება და ილირება ჰპოვა, რომ ერთ დროს სახელმძღვანელოებშიც კი შევიდა. ლ. ტიმოფევი თავის „ლიტერატურის თეორიაში“ წერდა: ჰუმორისტულ სახე თავის საფუძველში სიმპათიას აქვს, იმდენად იმ მოვლენის მიმართ, რომელზეც ის ლაპარაკობს, მაგრამ ამავე დროს გვირგვინებს მის კერძო ნაკლოვანებებს... სატირიული სახე, რომელიც ცდილობს სავსებით უარყოს ცხოვრებას ის მოვლენები, რაც მასშია ასახული...¹ „ჰუმორი არსებითად უარყოფთა კერძოსა, მეორეხარისხოვანსა მოვლენაში, სატირა კი უარყოფთა ზოგადსა, ძირითადსა“².

ამგვარ შეხედულებას, როგორც ურყევ ჰუმორისტებს, იცავდნენ და განმარტავდნენ სპეციალურ სტატიებში და გამოკვლევებში. ასე, შვალბატი, ა. ბუროვი თავის სტატიაში — „სიცოცხლე იარაღი ძველთან ახლს ბრძოლაში“ — წერდა: „ჰუმორი დასცინის აღმაშენის ან მოვლენის ცალკეულ, უფრო მეტად მეორეხარისხოვან ნაკლოვანებებს, მაგრამ ამასთან ძირითად და სიმპათიას ამკვლავებს კომედიის ობიექტისადმი... სატირა კი შეიძლება კომედიის ობიექტის მთლიანად უარყოფას“³. არსებითად ანალოგიურ აზრს იღვას ვ. ერმილოვი⁴, ხოლო აღნიშნულ ავტორებზე ბევრად ადრე — მ. ხრაპჩენკო⁵.

მაგრამ ამ, როგორც ვხედავთ, ესოდენ გავრცელებულ შეხედულებას ცალმხრივობა და აბასაკმარისობა, ჩვენი აზრით, სწორად აღნიშნეს მთელმა რიგმა კრიტიკოსებმა და ლიტერატურათმცოდნეებმა, კერძოდ პ. ვიხოლცევი, ლ. ერმოვი, ა. პავლოვი და ნ. ვლსობრევი, გამოდიოდნენ რა თავის მსჯელობაში ჰუმორისა და სატირის კლასიკური ძეგლებიდან. ტიმოფე-

ვისი საწინააღმდეგოდ პ. ვიხოლცევი და ლ. ერმოვი წერდნენ: „თუ დავუბრუნებთ ლ. ტიმოფევს, გამოდის, რომ ჩვენთვის უმჯობესი შემთხვევითი გალერია ეს მხოლოდ „კერძოს, მეორეხარისხოვანის უარყოფა“ სინამდვილეში და თითქმის ჩუბოვი არ აკრიტიკებდეს ძველი რუსეთის უძრავ, დამყაველებელ სინამდვილეს, არამედ... „სიმპათიას“ უცხადებს მას და პირიქით, სვიფტის სატირა, რომელიც მიმართულია მისი დროის არა მთელი საზოგადოებრივი სისტემის მხოლდობისაკენ, არამედ მისი მხოლოდ მხარეების გამოაშკარავებისაკენ, ლ. ტიმოფევის განსაზღვრის „ზოგიდის, ძირითადის უარყოფა“... ეს სწორი არაა“¹. ამასვე ამოობს ა. პავლოვი, როცა აკრიტიკებს ა. ბუროვის დეკრეტს, რომ არსებობს მრავალი სატირიული სახე, რომლებშიც სრულებით არაა „მთლიანად კომედიის ობიექტი“ უარყოფილი. შვალბათის სახით იღებს გოგოლის „ძველი დროის შემამულებელი“ და აღნიშნავს, რომ ამ სატირაში გამოხატული გრძნობები არ შეიძლება ჩაეკვლით „მთლიანად კომედიის უარყოფის“ ჩარჩოებში და გავივიანო, ისე რომ ამ გავამარტივოთ და გავავივიანოთ მისი ღრმა შინაარსი სტუმებით „მთლიანად“ და „არა მთლიანად“².

როდესაც ელაპარაკობთ სატირიული და ჰუმორისტული სიცილის განსხვავებაზე, მხედველობიდან არ უნდა გამოვტარებთ ის გარემოება, რომ ჰუმორის სხვადასხვა სახეები აქვს. ხომ სრულად ცხადია, რომ მსუბუქი ჰუმორის დამოკიდებულება სატირის მიმართ სხვადასხვაგვარია, ვიდრე ნაღვლიანი ჰუმორისა. სხვადასხვა ფორმები — მხარულ ფორმიდან ნაღვლიან ფორმამდე განისაზღვრება ცხოვრების შეუსაბამობა და უთავბოლოებაში სიძულვილის ხარისხით. როცა ეს სიძულვილი უდიდეს გამოხატულებას შიდაწევს, მაშინ ჰუმორის სასტიკად იქცევა.

ამრიგად, განსხვავება სატირისა და ჰუმორის შორის მთლიანად და მასთან ერთად ჰუმორის ცალკე სახეებს შორის დამოკიდებულება ცხოვრების წინააღმდეგობათა ხასიათზე, მათს შვენებლობასა, ძალასა და მნიშვნელობაზე.

ჰუმორის ესაზღვრება ირონია. მაგრამ ირონია ესაზღვრება არა მარტო ჰუმორის, არამედ სატირისაც. ამას ის აბორციელებს თავისი მრავალსახეობის ძალით.

ირონია დაფარული დაიცნავა. ირონიას დაიცნეს დაფარვის მრავალნაირი ფორმები აქვს. ესენია — თანაგრძნობა, წახალისება, თანხმობა და ა. შ. ბურეუბოულ ესთეტიკაში ძალიან გავ-

¹ П. Выходцев, Л. Ершов, Смелее разработать теорию советской сатиры, жур. „Звезда“, 1953, № 2, стр. 152.

² А. Павловский, О сатире, жур. „Звезда“, 1955, № 6, стр. 176.

¹ Л. И. Тимофеев, Теория литературы, 1945, стр. 71—72, და 310.

² А. Буров, Смех — оружие в борьбе нового со старым, жур. „Искусство кино“, 1952, № 11, стр. 17.

³ В. Ермилов, Некоторые вопросы теории советской драматургии. О гоголевской традиции, 1953, стр. 16—17.

⁴ М. Храпченко, Н. В. Гоголь, 1936, стр. 135.

რცელდება ირონიის შოპენაუერისეული განსაზღვრა. ირონია, შოპენაუერის სიტყვით, ზემოთაა სერიოზულობას ამოფარებული, და ამით განსხვავდება იგი ჰუმორისაგან, რომელიც, პირიქით, სერიოზულადაა, ზემოთას ამოფარებული. ეს განსაზღვრა არსებითად ახალი არაა, ვერ კიდევ ციკერონი განსაზღვრავდა ირონიას „როგორც სასაცილოს ასეთ სახეს, როცა ჩვენ ვაშობთ სხვაგვარად, ვიდრე ვგრძნობთ, ე. ი. როცა ჩვენ სერიოზულად ვხუმრობთ“. საქმე ისაა, რომ ასეთი განსაზღვრის დროს განზე რჩება ირონიის ერთ-ერთი უთუოდ მთავარი ნიშანი—საკუთარი უპირატესობის გრძნობა სხვებთან შედარებით. მართალია, ეს ნიშანი ირონიკში შენიღბულად-ა მოცემული მაგრამ უფრო საგრძნობლად. რასაკვირველია, სადაც არაა, რომ სუბექტს ან რბილ ირონიკში უპირატესობის გრძნობა უფრო ნაკლები ძალით შედგენდება, ვიდრე ღრმა და შეკრ, სასტიკ ირონიკში მაგრამ აქაც, ე. ი. უფრო რბილ და სუბექტს ჰუმორისი ის შეტად გაშვებულა. რაც უფრო დიდი ხელოვნებით, რატატურად არის შენიღბული ძრახვა, კიცხვა, სიცილი ირონიკში, მით უფრო იგი ბასრია და მახვილი. ფარავს და ნიღბავს რა უპირატესობის გრძნობას, ირონიკი უთუოდ ეშმაკობს, ვერაგობს, ცბიერობს. ამით იგი აფხიზლებს და ამხვილებს, მახავს წარმოსახვას და გონებას, აძლევს მათ მოკიდებულ მთელი ძალდონე და უფრო ძლიერად იმეზონ. ეს ირონიკს განსაკუთრებით მწვავე სახეს აძლევს. გამოხატავს რა უპირატესობის გრძნობას, ირონიკი გამოდის როგორც ბრძოლის ბასრი იარაღი საზოგადოებრივი ბოროტებისა და არანორმალუბათა წინააღმდეგ. ამიტომ რევოლუციონერი დემოკრატი გერცენი მას უწოდებდა „შობლურს“, „მანეგმეზებელს“ და „შერისმადიებელს“¹.

რაც უფრო შეტად იქნება ირონიკი „შერისმადიებელი“, მით უფრო უახლოვდება იგი სარკინს და მით უფრო მალე გარდაიქმნება სარკინად, ხოლო მისი საშუალებით სატირად, სადაც სიცილი მძვრია და შეუბოვარი.

სოციალურად მნიშვნელოვანი მოვლენების მელიც გმირავს ბოროტებასა და თვითნებობას, საზოგადოებას კურნავს ნაკლთა და ბიჭიერებათაგან, მანკიერებათაგან და მით ხელს უწყობს მის სრულქმნას, სიცილისა და სამართლიანობის ზრდას. ასეთი სიცილი განმეურნავს ამაშია მისი ღრმა ჰუმანიტრობა, ზნეობრივი მნიშვნელობა. მეტროლი სიცილი დაუნდობელია, მაგრამ მის დაუნდობლობას საფუძვლად უდევს თავის საქმის უპირატესობისა და სამართლიანობის, გარდაუვალი გამარჯვების ღრმა რწმენა. ამიტომ ასეთი სიცილი რბილსტერია, ზნეობრივია და ჰუმანიური ვრთსა და იმავე დროს, ის იმიტომ ამოთრახებს, რომ შინაგანი ჰუმანიზმი და ზნეობრივი იდეები უბიძგებს აქეთ და იმავე დროს დაწმუნებული იმაში, რომ კეთილმა უნდა სძლიოს ბოროტს. მისი ჰუმანიზმი და ზნეობრიობა პასიური კი არაა, არამედ აქტიურია და რბილსტერია.

ნათქვამს უკვე შირდება და ამგვარი სიცილის განსაკუთრებულ ზეგავლენას აღამაინებ გასაგებს ზღის მისი გამწმენდი ზემოქმედება გრძნობასა და გონებაზე, შეგნებაზე, ის, რასაც აბსტრატულეს ტერმინით „კათარზისი“ ეწოდება. თვით აბსტრატულე ცნობს კომიკურ კათარზისს და „პოლიტიკაში“ გვიჩრდება გაარჩიოს იგი კათარზისის სხვა სახეთი შირის. მაგრამ „პოტიკის“ ის ნაწილი, სადაც ის დაიჩრება აბსტრატულეს აღბათ შეასრულია, დაკარგულია.

ნათქვამი სიცილის როლის შესახებ ბოროტებისა და თვითნებობის, უსამართლობისა და სიუალების შეერაცხუფისა და განკიცხვის საქმეში, ასეთი სიცილი ჰუმანიური და ზნეობრივი ხასიათის შესახებ, გასაგებს ზღის როგორც ასეთი სიცილით გამოწვეული კათარზისის გარდუვალობას, ასევე ამ კათარზისის თვით ხასიათსაც. ასეთი სიცილი, აღვიძებს რა აღამიანში სამართლიანობის გრძნობასა და ზნეობრივი იდეების ზეიმს, წმენდს და შეგებას აძლევს ცნობიერებას. ასეთი განწმენდა და შეგება მორალურ კმაყოფილებას გვანიჭებს. ასეთი სიცილისაგან მონიჭებული კმაყოფილება არის ზნეობრივი კმაყოფილება ბოროტის დაორჯუნისა და დასჯის გამო. ის აღამიანს აქვთილშობილებს და აძლევს, აძლევს მის გულში უმაღლესი ზნეობრივი და ჰუმანიური იდეების გამარჯვების რწმენას.

¹ А. Шопенгауер, Мир как воля и представление 1883, стр. 117.

² А. И. Герцен, Полн. собр. соч. и писем, т. IX, 1919, стр. 270.

ჯონ გოლსუორთი

ჯონ გოლსუორთი (1867—1933) XX საუკუნის ინგლისური კრიტიკული რეალიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია.

მისი პირველი ნაწარმოებები, რომელთაც აღიარება მოუპოვეს, XX საუკუნის დასაწყისში გამოქვეყნდა, იმ დროს, როდესაც ინგლისში განსაკუთრებით გამწვავდა კლასობრივი წინააღმდეგობანი, უხშირდა მუშათა გამოსვლები, და დიდმა ბრიტანეთმა — „მსოფლიოს ფაბრიკამ“ — დაკარგა თავისი პირვანდელი ძლიერება. მიუხედავად ამისა, ინგლისში მაინც შეინარჩუნა მსოფლიოს ერთ-ერთი უძლიერესი იმპერიალისტური ქვეყნის ადგილი თავი პირველ მსოფლიო ომამდე, თუმცე მისი საშინაო და საგარეო მდგომარეობის გაართულება კაპიტალისტური წყობილების ხრწნის უტყუარ სიმპტომს წარმოადგენდა.

იმპერიალიზმის პოლიტიკურმა რეაქციამ შექრალთა გარკვეულ ნაწილში გამოიწვია კრიტიკული დამოკიდებულება ფინანსური ოლიგარქიის ბატონობისადმი. ეს შექრლები მიზნად ისახავდნენ დეხბატთა კაპიტალისტური საზოგადოების წინააღმდეგობანი, ემზილებნით მისი მანკიერებანი, ცდილობდნენ დეხსახათ გზები შესაკუთრული საზოგადოების „გადასაკეთებლად“, მაგრამ მათი კრიტიკის მიუდგომლობას ბოქავდა მათივე მსოფლმხედველობის ბურჟუაზიული შეზღუდულობა.

კუმშარტად დიდ მხატვარს არ შეუძლია გვერდი აუბგოს „უბოქის დასასრულის“ ტრაგიკულ წინააღმდეგობათა ასახვას, და ამ დროის უდიდესი შექრლები სწორედ ისინი არიან, რომელნიც ნება უნებლად მისი მამზილებლის როლში გამოდიან. ერთ-ერთი მაიგანია ჯონ გოლსუორთი, XX საუკუნის ბურჟუაზიული კრიტიკული რეალიზმის მნიშვნელოვანი ფორმირა.

ჯონ გოლსუორთის ბეგრი რამ აქავშირებდა XIX საუკუნის ინგლისელ და ფრანგ რეალისტებთან — ბალზაზთან, დიკენსთან, თუქერისთან; ამავე დროს მას განსაკუთრებით იზიადედა დიდი რუსი შექრლები — ტურგენივის და ლეე ტოლსტოის შემოქმედება. საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ტურგენევი და ლეე ტოლსტოი, ჩეხოვი და მაქსიმ გორკომ უდიდესი გავლენა იქონიეს დასავლეთის ლიტერატურაზე. ჯონ გოლსუორთი რუსული ლიტერატურის გულწრფელი თავიანისმყოფელი იყო; — ხიზლავდა ტურგენევის რომანების გულშიანმშველში სეველიანი ლი-

რიზმი, აღტაცებული იყო ტოლსტოისელებს ფსიქოლოგიური ანალიზის სიღრმით, მხატვრული ისტატობით. 1916 წელს გოლსუორთი წერდა: „რუსულმა ლიტერატურამ უკანასკნელი ოკო წლის მანძილზე დამად გამოისცავა ჩვენი ლიტერატურის ზღვაში ცხოველყოფელ მდინარეზად მოგვევლინა“. თვით ბურჟუაზიული კრიტიკისეზიე აღნიშნავენ ტურგენევისა და ტოლსტოის გავლენას გოლსუორთის, როგორც შექრლის, ფორმირებაზე. მაგალითად, შექრალ მელოქსფორდს ერთ თავის წერილში აქვს ასეთი საყურადღებო სიტყვები: „ათასჯერ მიკითხავს ჩემი თავისთვის — რამ არ ყოფილიყო ტურგენევი, რა გამოვიდოდა გოლსუორთი, ან უკეთ — რა იქნებოდა გოლსუორთი?“ ინგლისელ შექრალს იზიადედა აგრეთვე მოწინავე რუსული დრამატურგია, განსაკუთრებით კი ჩეხოვის აფსილდა; ამიტომაც გოლსუორთის პიესებში ერთგვარად აგრძნობა ხასიათის მოხაზვის ჩეხოვისეული მანერა.

ინგლისელმა შექრალმა დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დატოვა; თავისი სალიტერატურო მოღვეწეობის თითქმის 35 წლის განმავლობაში მან შექმნა მრავალი რომანი და პიესა, დამერა მოთხრობები, კრიტიკული წერილები, სტატეები, ლექსები. გოლსუორთის ლიტერატურული მემკვიდრეობის განხილვისას გამოირჩევა სამი პერიოდი: 900-იან წლებში შექრალი თამამად სტეებდა მსჯავრს შესაკუთრული საშყაროს უგვანობას, ამ დროს შექმნა მან თავისი შესანიშნავი რომანები „ფარისეველთა კუნძული“ და „მესაკუთრე“; თიანი წლებიდან შექრლის შემოქმედებაში შეიშინევა წინააღმდეგობათა ზრდა, გოლსუორთი გრძნობს ბურჟუაზიული საშყაროს კატასტროფის აუცილებლობას და რეკოლუციის შიშმა შექრალი აიძულა გავდისინჯა თავისი იდრინდელი პოზიციები — უქსპლიატატორთა კლასის სატორულ მზილებიდან მის აპოლოგიაზე გადასულიყო, თუმცე კი ამ დროინდელ ნაწარმოებებში კვლავ ჩანს დიდი შექრალი-რეალისტი; 20-იან წლებში, კაპიტალიზმის საყოველთაო კრიზისის პირობებში გოლსუორთის შემოქმედებაში ცხადად იჩინს თავს რეაქციული განწყობილებანი და შექრალი ამჟავრდ იცავს ინგლისის მმართველი წრეების პოლიტიკას.

ჯონ გოლსუორთი დაიბადა 1867 წლის 14 იგ-

ვისტოს კემპში, სარის საგრაფოში. სწავლობდა პაროს სასწავლებელში; ოჯახური ტრადიციის-მერე უმაღლესი იურიდიული განათლება მიიღო ოქსფორდის უნივერსიტეტში. 1890 წელს დაამთავრა უნივერსიტეტი, პეტრი იმოგზაურა, მგარამ-საშობლობში დაბრუნების შემდეგ იურიდიული პრაქტიკისთვის ხელი არ მოუკიდინა და მთელი თავისი სიცოცხლე ლიტერატურულ მოღვაწეობას შესწირა.

გოლსუორთის პირველი მნიშვნელოვანი რომანი „ვილა რუბეინ“ (Villa Ruben) 1900 წელს გამოქვეყნდა. მასში მოცემულია ჰემზარიტი ხელისუფლების, სილამაზეზე უსაზღვროდ შეყვარებული ადამიანის კონფლიქტი კონსერვატიულ ბურჟუაზიულ საზოგადოებასთან. მხატვარი ელროზ პარკო ერთგვარად წინამორბედი გოლსუორთის შემდეგომ რომანების მოამბობე გამორეხება. უკვე ამ რომანში ვხვდებით მთელ რიგ კრიტიკულ ტენდენციებს, რომელნიც უფრო სრულყოფილად „ფარისველთა კენჭელში“ და „მესაქუთრეში“ განვითარდებიან.

1904 წელს გამოქვეყნებული „ფარისველთა კენჭელი“ (The Island Pharisees) გოლსუორთის პირველი სატირული ნაწარმოებია, რომელიც უდალესი ძალით ახშელს იმპერიალისტურ ინგლისს. თვით სათაურიც — „ფარისველთა კენჭელი“ საკმაოდ მკერმეტყველურად გვაშინებს ამას. თავისი სიუჟეტით გოლსუორთის შემდგომ ნაწარმოებებთან შედარებით იგი რთულად არ ჩითვლება; მისი მარტივი კომპოზიცია ვარკვეულ მიზანს ემსახურება — მისცეს ავტორის სრული შესაძლებლობა თავისი მკაცრი მსჯავრის გამოუტანის მთელ იმპერიალისტურ ინგლისს — ფარისველთა ქვეყანას, მის ქალაქსა და სოფელსაც, მის პოლიტიკას, მორალს, კულტურას, ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროს.

გოლსუორთი დიდი მხატვრული სიძლიერით ახშელს ბურჟუაზიული კლასის ყალბ „რესპექტაბელბობას“, პირაითვე მორალს, ეგოიზმს, გონებრივ შეზღუდულობას; მეტი სატირული ფერებით ზატავს ინგლისის „მიღალ საზოგადოებას“, შწერლის ყველაზე მწარე, განაადგურებელი სატირა ამ ადამიანთა გაღურებისთვის არის გამიზნული და აქ ერთგვარად იგრძნობა თუკერის „სნობების წიგნის“ კვლი. თუმც ამ რომანში გოლსუორთის სინამდვილის კრიტიკა სოციალურიდან ეთიკურ ასპექტში გადაიქცეს, თუმც მისი რეფორმისტული მიდრეკილებანი ანაღებენ რომანის სიმახვილეს, „ფარისველთა კენჭელი“ თავისი მამხილებელი ძალით მიიწე მისი ერთგვარ უძლიერესი ნაწარმოებია. გოლსუორთი ახშელს ბურჟუაზიული საზოგადოების მანკიერებას, მგარამ სოციალური უთანასწორობის მოსიბოზა რევილუციურა გზით მისთვის მიუღებელია; ეს საკითხი საერთოდ არც ისმის „ფარისველთა კენჭელში“. გოლსუორთი თავის კლასობრივი შეზღუდულობის გამო

ვერც აქ და ვერც სხვა რომანებში შესძლო ბურჟუაზიასა და პოლიტიკაიტს შორის არსებული კონფლიქტის რეალისტური ასახვა.

გოლსუორთის ამდროინდელი დრამატურგია იმავე მიზნებს ემსახურება, რასაც პროზა, თვით იგი თავის ერთ-ერთ წერილში წერდა: „ჩემი დრამატურგიული მოღვაწეობა და მისი ფორმა მიკანასა იმდროინდელი ინგლისური ზღოვრები პიესებისაღში ზიზღმა და მტკიცე სურვილმა — სცენაზე ნამდვილი ცხოვრება მეჩვენებინა“. თავის პირველსავე პიესაში „ვერცხლის კოლოფი“ (The Silver Box — 1906) გოლსუორთი სოციალურ თემას აშუშავებს. ამავე პერიოდში დაწერილი სხვა პიესებიც სოციალურ თემატიკაზეა აგებული და დიდი ინგლისელი დრამატურგის როცხ პიესებთან ერთად სცენაზე რეალიზმის დაკვიდრებას უწყობდნენ ხელს.

თუმც თანამედროვეთა აზრით გოლსუორთი მიწოდებით დრამატურგი უფრო იყო, ვიდრე რომანისტი, ლიტერატურის ისტორიაში და მკითხველი საზოგადოებისათვის ინგლისელი მწერალი უმთავრესად ცნობილია, როგორც „ფორსაიტების საგის“ ავტორი, და საცხებით სამართლიანადაც, ეს მონუმენტური ნაწარმოები, რომელიც მთელი 22 წლის მანძილზე იწერებოდა, ერთის მხრივ ისტორიაა ბურჟუაზიული საზოგადოების რღვევისა, მეორე მხრივ კი — ისტორიაა თვით მისი ავტორის შემოქმედებითი გზისა.

„სულ უფრო და უფრო სწირად მნდება წიგნები, რომელნიც ასახავენ „ოჯახის — სახელმწიფოს საფუძვლის“ ნგრევის პროცესს, შურთუეველი ფორსაიტების განადგურებისა და რღვევის პროცესს, რაც ასე რსტატურად ასახა ჯონ გოლსუორთიმ თავის „ფორსაიტების საგამში“ — წერდა მაქსიმ გორკი.

თვით ამ მონუმენტური რომანის ფორმავე კი მეტყველებს, რომ გოლსუორთი ზალზაის ტრადიციებს მისდევს და ცდილობს მასავით „საზოგადოებრივი ყოფის არქეოლოგი“ (ზალზაისეული გამოთქმამ) ვახდეს; მგარამ თუ „ადამიანური კომედის“ ავტორმა თავის ვრცელ ციკლში ასახა საფარანგეთის თითქმის ყველა საზოგადოებრივი კლასი და ფენა, ინგლისელი მწერალი უკვე ფრანგი რომანისტის მასშტაბებს ვეღარ იცავს და აიტირმაც უურადლების ცენტრში ახლა მხოლოდ ერთადერთი კლასი — მსხვილი ბურჟუაზია მოქცეულია. ეს აშუაგი ურადლებების ღირსია, რადგან ფაქტობრივად იგი ბურჟუაზიული კრიტიკული რეალიზმის დაკვირვებაზე მეტყველებს.

„ფორსაიტების საგისათვის“ 1922 წელს წამოღებულ წინასიტყვაობაში გოლსუორთი წერდა: „თუ სხვა კლასებთან ერთად საშუალო კლასიც უწერია არაზომად ქცეული, აქ ამ ფურცლებზე, როგორც მინის ქვეშ, დევს იგი ლიტერატურის ფართი და ცუდად მოწყობილ მუხეუმში. აქ განისყენებს იგი, შენახული თავისივე საკუთარ წვენში; ეს წვენი — საყუთრების გრძნო“

ბაა". იქ გოლსუორთი მიგვიითობებს თავისი უცრადლების ობიექტზე — ესაა მსხვილი ბურჟუაზიის კლასი, ჩანტეაბები, ინგლისის „თითქმის ნახევარი“, რომლებმაც თავისი არსებობით განსაზღვრეს მისი — „სახელმწიფო-ჩანტი“ (ლენინი) სპეციფიკა. ამ ორ ტრადოვიანში, რომელთაგან პირველს „ფორსაიტების საგა“ ეწოდება, ხოლო მეორეს „თანამედროვე კომედია“ ჰქვია, გოლსუორთიმ დიდი სოციალური განზოგადებები დახატა ბურჟუაზიული კლასის რღვევის ისტორია წლითწლით — 1886 წლიდან 1926 წლამდე. ცოცხლის პირველი რომანი — „მესაკუთრე“ (The Man of Property) 1906 წელს გამოქვეყნდა, ხოლო მისი შემდეგი ნაწარები უკვე პირველი იმპერიალისტური ომისა და ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ დაიწერა.

თავი გოლსუორთი ასე განმარტავდა თავისი ნაწარმოების არსს: „თუმცა „ფორსაიტების საგანი“ მთავარი თემაა სიღამაზისა და თავისუფლების შეტრა მესაკუთრულ სამყაროში, მე ვერ უარყვოვ, რომ დაიწყებისგან ვისწავლი „upper-middle“ კლასს“. ამგვარად ფორსაიტების ოჯახი გოლსუორთისთვის მთელი მსხვილი ბურჟუაზიის განზოგადებული სახეა; მწერალი საგანგებო ტერმინსაც კი ქმნის — „ფორსაიტში“ და „მესაკუთრეში“ არაერთხელ მიუთითებს ფორსაიტთა ტიპიურობაზე.

ფორსაიტების დასახასიათებლად გოლსუორთი პირველ რომანს ეპიგრაფად ურთავს შილოვის სიტყვებს „ვენეციელი ვაჭრიდან“ — „ის მონები ჩვენ გვეკუთვნისო“. ამ სიტყვებით შილოვი ცდილობს განუმარტოს სასამართლოს, რომ იგი ისევე თვლის „საკუთრებელ ანტიკონის ვალს, როგორც დოვი—თავის მონებს“. „ის მონები ჩვენ გვეკუთვნისო“ — ეს სიტყვები გამოხატავენ ფორსაიტების მესაკუთრულ ბუნებას, მათ დამოკიდებულებას საგნებისა და ადამიანებისადმი. „საკუთრების გრძნობა ფორსაიტშინის სასინჯი ჰეა“ — წერს გოლსუორთი. დიდი მხატვრული გაქანების მწერალს არ შეიძლება შეუძინეველი დარჩენოდა ამ ოდესღაც ძლიერი კლასის თანდათანობითა რღვევა. მაგრამ რაკი იგი ვერ ბედავს ხელკეცოს ფორსაიტშინის საფუძველი, ამიტომ მისი ნაწარების ტრაგედია სოციალურიდან ფსიქოლოგიურ სფეროში გადაქავეს. ამ გარემოებამ თავი იჩინა რომანის ტიპაჟის შექმნაშიც; თუ ერთის მხრივ ფორსაიტები წარმოადგენენ ბურჟუაზიის „სისხლსა და ხორცს“, მათ უადრესად ტიპიზირებულ ინდივიდუალურ სახეებს დაწყვეტენ „მოხატევი ჯოლიონიდან“ ვიღაც „ძალიან ახალგაზრდა ნიკოლასამდე“, მათი მოწინააღმდეგე ბანაკი ამ ფონზე შეტად მკრთალად გამოიყურება—აბიონისა და ბოსონის (სიღამაზე, ხელოვნება, თავისუფლება) სახეები აბსტრაქტული არიან, საცემბით მოყვებულნი სოციალურ შინაარსს. მათში ავტორმა შესწორი სიმბოლურად გამოხატა ძი-

ლისა, რომელსაც უნდა დაენგრიო ფორსაიტთა სამყარო; ამ კონფლიქტის ასტეგმეზე ვუღწეროტთის რეალიზმის ძალა — მწერალმა გოლსუორთიმ ვერ შეძლო კონფლიქტის ჩვენება სოციალურ ასპექტში — ამაში გოლსუორთის რეალიზმის სისუსტე და შეზღუდულობა.

ფორსაიტების კრიტიკაშიც გოლსუორთი არა-თანმიმდევრულია, თავი რომ დავანებოთ მისი შემოქმედების მეორე პერიოდს, რომელშიც იგი ფორსაიტთა ამყარა დამკველად გვევლინება, ყველაზე კრიტიკულ „მესაკუთრეში“ კი იგრძნობა წინააღმდეგობრიობა ერთის მხრივ ფორსაიტთა მხილებაში და მეორე მხრივ ისევ იმავე ფორსაიტთა იდეალიზაციაში. თავის ერთ-ერთ წერალებში ედუარდ გარნეტისადმი გოლსუორთი აღიარებდა, რომ მას უნდებო ბრძოლა „კასტრო-რომის გრძნობასთან“, რის შედეგადაც მისი ძირითადი რომანები წარმოადგენენ მწერლის „მეს“-ს ერთი მხარის კრიტიკას მეორე მხარის მიერ.

რომანის პირველი ფერებებიდანვე გოლსუორთი გვეცნობს ფორსაიტთა დიდ ოჯახს; მოხუც ჯოლიონს, ფორსაიტთა „პატრიარქს“, „საგაში“ განსაკუთრებული ადგილი უყავია, იგი მესაკუთრეა, მაგრამ განსხვავდება სხვა ფორსაიტებისაგან იმით, რომ მესაკუთრული ინსტიტუტი მასში შეტად „გაკეთილშობილებული“ სახითა გამოვლენილია. მოხუცა ჯოლიონი გოლსუორთისთვის ბურჟუაზიული კლასის ემბლემაა, მისი „ოქროს ხანის“ წარმომადგენელი, რომელიც თავისი ფართო გონებით, ენერჯიით, ნებისყოფით უპირისპირდება სოციალისტურ ბურჟუაზიის ძალას. მოხუც ჯოლიონს მწერალი თითქმის აივალნებს, მისი აზრით ფორსაიტების სამყარო შესანიშნავი იქნებოდა, ყველა რომ მოხუც ჯოლიონს ჰგავდეს. მოხუცა ჯოლიონისგან სრულიად განსხვავდება მისი ძმა ჯემსი, გოლსუორთის მიერ არანაყლები ოსტატობით დახატული. ჯემსს ძველ-რბილი აქვს გამჯდარი საკუთრების ინსტიტუტი, ყველაფერს გამოყენებს თეატრალურად უყურებს. როდესაც ეგონი შეეცდება დიოთანბნოს იგი აამწებინოს ბოსონის სახლი ლონდონის გარეთ „სუფთა ჰაერზე“, ჯემსი ვაოცებული ეკითხება: „სუფთა ჰაერზე? მერე და რაში მჭირდება სუფთა ჰაერი?“. მისთვის ყოველი მოვლენა მხოლოდ ფულად განსაზიერებთ ხდება ვასაგები. მაგრამ ფორსაიტული არსის ყველაზე ძლიერი განზოგადოება სოციალისტის სახითა მოცემული. ისეთ მესაკუთრულ საზოგადოებაშიც კი, როგორც იგი მისი ოჯახია, სოციალისტ „მესაკუთრის“ მეტ-სახელი დამსახურა. მისთვის ყოველგვარი დამოკიდებულება ფულად ურთიერთობამდე დაიყვანება; თავის ლამაზ ცოლს — აირინს იგი ისე უყურებს, როგორც ძვირფას შენაქენს, ქონებას, საკუთრებას. სოციალისტ ხელოვნების „მოყვარულია“, აქვს სურათების გაღერვა, ოლიონ მას სურათის ფულად ღირებულება აინტერესებს მხოლოდ. სოციალისტის უცხოა ჰემშიარტის ხე-

ლოცნება — დამახასიათებელია, რომ აირინი — შესანიშნავი მუსიკოსი მისი თანდასწრებით არასოდეს არ უყრავს. სოომისის ოსტატურად გამოკეთალი მესაკუთრული ფიგურის გვერდით გოლსუორთი მყოფ თაბის სხვა წარმომადგენლებიც დახატა, მაგრამ „ქეშმარიტ“ ფორსაიტთან მხოლოდ ახალგაზრდა ჯოლიონი და „სპორტსმენი“ ჯორჯი განსხვავდებან. ახალგაზრდა ჯოლიონმა ფორსაიტთა ოჯახში პირველმა მიიღო არისტოკრატიული განათლება, ავტორის გააზრებით იგი თავის კლასს უნდა უპირისპირდებოდეს — ეს გამოიხატა ახალგაზრდა ჯოლიონის მიერ ფორსაიტული მორალის უგუნდებულყოფაში.

სოომისის, ჯეჟსის და სხვათა წმინდა ფორსაიტულ სამყაროში დამანგრეველი ძალის სახით შეიჭრებიან აირინი და ბოსინი — სილამაზის, ზელოვნების, თავისუფლების განსაზიერებანი. სწორედ იმტომ, რომ ისინი აბსტრაქტულ კატეგორიებს განსახიერებენ, გოლსუორთიმ ისინი ფსიქოლოგიურ გააზრებით წარმოგვიდგინა რომანში და ვერ შესძლო მხატვრული თვალსაზრისით ფორსაიტთა სადარო ტიპების შექმნა. შეჭრალი გრძნობს, რომ მესაკუთრული სამყარო ახლოს სილამაზეს და თავისუფლებას, არ ძლევს გასაქანს ადამიანურ გრძნობებს, ნიჟს, შემოქმედებით ძალას — აირინის და ბოსინის სოომისისთვის დაპირისპირება ამ კონფლიქტს ასახავს.

თუ ზოლამ „შაკარ — რეკონებში“ ბერკეუზიული ქორწინების ფარისევლური არსი ფაქტური „მრავალკოლიანობის“ და „მრავალქირიანობის“ კომედიალ წარმოვიდგინა, გოლსუორთიმ ეს კომედია „მესაკუთრეში“ ტრაგედიალ აქცია. აირინისა და სოომისის ოჯახშიც ურთიერთობა ფიგურის გამშქებით სოციალურ სიმპევილეს იღებს. აირინი, რომელიც ერთერთმა ფარსაიტმა წარმართულ ლეთებან შეადარა, ყველას ალტაცების და თვეანისკევის გრძნობას უნერვავს. თვით ფორსაიტებიც კი იძულებულნი არიან აღიარონ, რომ იგი „მეტრსმეტად კარგია ამ სოომისისთვის“, აირინისთვის უცხო და შეუთვსებელია სოომისის მესაკუთრული ბუნება. აირინისა და სოომისის ურთიერთობას უპირისპირდება არქიტექტორ ბოსინის და აირინის გულწრფელი, ამაღლებული, ნამდვილად ადამიანური სიუჯარული, რომელიც ტრაგიკულად მოავრდება. გოლსუორთიმ განგებ დატრეა მონიშველი გაურკვეველ მდგომარეობაში — რეკონების ნისლიან ქუჩებში ბოსინი თავი მოკლა თუ უბედურმა შემთხვევამ იმსხვებლა, ფილიპ ბოსინის დაღუპვა გოლსუორთისთვის „თავისუფალი ზელოვნების“ სიმბოლოს, მემამობის მორალური გამარჯვება უნდა უოფილიო მესაკუთრულ სამყაროზე.

ეს ძალა, რომელიც ფორსაიტების სანინადმდევი საწყისის ანსახიერებდა, რომანის ფურცლებიდან გაჭრა. შეჭრალს ვერ დაუნახავს სხვა ძალა, რომელიც ფორსაიტებს აღუდგებათ წინ

ძლიერ მოწინააღმდეგედ, ამიტომ იგი დღემდე გვირგნის ძიებას იწყებს თვით ფორსაიტების კლასის შეგნით — ისეთი „ძიებანი“ წარმართული დისკრულების სანინადარია მიხსი ტრანსპერსი. სამაპატია მოხეცო და ახალგაზრდა ჯოლიონების მიმართ. შემდეგომ გოლსუორთი შეეცდება ერთმანეთს შეურიგოს ორი სანინადმდევი საწყისი — საკუთრების გრძნობა და სილამაზე, თემქმან ეს თერთმეტი წლის შემდეგ დაწერილ ინტერლუდიაში სცადა პირველად.

1907 წელს გამოქვეყნებულ რომანში „მამული“ (The Country House) გოლსუორთი აგრძელებს ბერკეუზიული საზოგადოების ავტორიკას, ოღონდ ახლა მისი ობიექტი მიწისმფლობელი მხნერობაა პენდისების ოჯახის და მათ ვარშემო მყოფი საზოგადოების სახით. ამ რომანში ავტორი გვიხატავს პროვინციულ ინგლასს, პენდისების სამყაროს, მათს „ტრადიციულობას“, თვისებებს, გემოვნებას, „იდეებს“. პარეის პენდისის, ჯეჟსი მილდენის, ლორდ კლარენდონის ერთადერთი მრწამსი იმამი მდგომარეობას, რომ ისინი „საზოგადოების ბერჯენი“ არიან, — თუ ისინი არ იქნებიან, ყველაფერი დაიღუპება. მათ ეშინიათ ყოველგვარი ცვლილებისა, სწამთ მხოლოდ ერთხელდასამდამოდ დადგენილი წესი და ვერ წარმოიდგენიან მისი შეცვლა. ამ პორეის პენდისის მრწამსი: „შეამს მაშინვე და მიაი მამა, შეამს, რომ ზვენ შეეჭმენით ქვეყანა და შევინახავთ მას ისე, როგორც არის.. და შეამს საგნები, როგორნიც არიან და იქნებიან აწ და მარადის“.

მაგრამ ცხოვრება იცვლება, და საგნები ვეღარ დარჩებიან უცვლელნი „აწ და მარადის“ — ამას გოლსუორთი კარგად გრძნობს. მას, ინგლისის მეშათა კლასის გამოსულების მოწმეს, არ შეუძლია არ ასახოს ორი სოციალური კლასის წინააღმდეგობა და პიესის „ბრძოლა“ (Strife — 1909) მიმართავს შრომისა და კაპიტალის დაპირისპირების მტკივნეულ თემას. პიესის შინაარსის მიხედვით გოლსუორთის მსჯელობა საესებით ნათელია — კლასობრივი ბრძოლა ცალკეული „ფინანტოსების“ საქმეა, მას ზიანის მეტი არაფერი მოჰქვს, კომპრომისები კი ყველაზე სულეუსო გამოსავალია. მაგრამ პიესის მნიშვნელობა შორს გასცდა გოლსუორთის თვადამირველ ჩანაფიქრს. უპირველეს ყოვლისა ისაა შესანიშნავი, რომ გოლსუორთიმ თავისდაუნებურად დახატა არა მხოლოდ მეშათა კლასის შამივე ცხოვრება, არამედ ისიც, რომ პროლეტარიატი აყენებს კლასობრივ მოთხოვნებებს და იცავს თავის უფლებებს, ებრძვის სოციალურ უსამართლობას. ყოველივე ამის გამო პიესა გასცდა ავტორის მიერ ჩანაფიქრ ვიწრო ფსიქოლოგიურ ფარგლებს და — მამვილი სოციალურ-პოლიტიკური შინაარსით აივსო.

1909 წელს დაწერილი რომანი „მამობა“ (Fraternity) გვიჩვენებს, რომ გოლსუორთი ამ რომანის გვირ მოხეც სტონენით უფიქრდება

ღარბობა და მდიდართა შორის ჩატეხილი ხიდის აღდგენის საკითხს, მაგრამ გამოსავალი ვერ უპოვია. ხოლო რომანი „ფრილენდები“ (Free-lends — 1915) კვლავ ამჟღავნებს გოლსუორთის კონსერვატიულ პოზიციას კლასობრივ წინააღმდეგობათა გადაჭრის საკითხში.

ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ უდალესი გავლენა იქონია მთელი მსოფლიოს პრაგმატიკაზე, ინგლისის მეშუბი თანავტანობიდან რუსეთის რევოლუციის კოლონიებში იზრდებოდა მოძრაობა მეტროპოლიათა ბატონობის წინააღმდეგ, იმპერიალისტური საზღვარს-თვის ცხადვად, რომ მისი ბატონობა ზანმოყვლეა, სიმტკიცეს მოკლებულია.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ დასავლეთის ბევრმა გამოჩენილმა მოღვაწემ, მათ შორის რომენ როლანმა, დრაიზერმა, ბარბიუსმა თავისი შემოქმედება სამედამოდ დაუკავშირა მუშათა კლასის მისწრაფებებს. სხვა თვლით შეხედვა ჯონ გოლსუორთი ამ ფაქტს — არდესია რევოლუციამ მის წინაშე დააყენა ბურჟუაზიული კლასის ყოფნა-არყოფნის საკითხი, მან ცხადვად იგრძნო თავისი სისხლ-ხორცეული კავშირი ფორსაიტულ ინგლისთან და მესაკუთრეთა საზღვარს გარდევნა კატასტროფის წინაპირობებში, ხალხის და რევოლუციის წინაშე შიშმა მწერალი კონსერვატორთა და ექსპლუატატორული კლასების დამცველთა რიგებში მიიყვანა. გოლსუორთის შეშოქმედების ომისშემდგომ პერიოდს ახასიათებს კრიტიკული საუყისებო შერწყმა რეაქციულ ტენდენციებთან. მწერალი 11 წლის მანძილზე კვლავ უბრუნდება ფორსაიტთა თემს, შერბამ ახლა იგი ახალი თვალსაზრისით აფასებს თავის დამოკიდებულებას ფორსაიტებისადმი და შეგნებულად აიღვალებს მის უფროს თაობას — ბურჟუაზიის „ოქროს ზანის“ წარმომადგენელს.

ფორსაიტთაგან მოხვეი ჯოლიონს ყველაზე მეტ სიმპატიას აღუძრავს მწერალს „ფორსაიტის გვიან ზაფხულში“ (1917) კი ეს სიმპატია აღტაცებად იქცა. მოხუცი ჯოლიონის სიციცხლის უკანასკნელ დღეებში გოლსუორთი შეარჩავს ორი აქამდე შეურიგებელი საყვისი — ფორსაიტობის და სილამაზე.

ფორსაიტული ციკლის მეორე რომანია „მარწყებში“ (1920 წ.) მოთავარი პერსონაჟები ახალგაზრდა ჯოლიონი და სოამსი არიან, თუცე თხრობაში რამდენიმე სიუჟეტი ვითარდება პარალელურად.

ამ ახალ რომანში, რომელიც პირველსგან 14 წლითა დაცილებული, სოამსი კვლავ მესაკუთრეა, ოლიონ იმ განსხვავებით, რომ ეს თვისება ახლა მასევე სტანჯავს: „ჩემი აზრით სოამსი კომიკურია, მაგრამ იგი ტრაგიკულია მათე დროს!“ — ჯოლიონის ეს სიტყვები განსაზღვრავენ სოამსის ბუნების ახალ ინტერპრეტაციას. 1922 წ. რომანისთვის დაწერილ წინასიტყვაობაში მწერალი არ მალავს, რომ იგი ახლა ისე მტრულად აღარ ეცილება სოამსს, ერთგვარ სიმპატი-

საც კი გრძნობს მისადმი: „რაც შორს შეუკრავენ ჩემი მკითხველები სავის მლაშე წყლებში, მით უფრო მეტად ეცილებათ სოამსს და დრაიზერს, რომ ეს ეწინააღმდეგება ბურჟუაზიის სურვილს. სრულიადე არა! მას ახლა თვითევე ეცილებათ იგი!“ — წერს გოლსუორთი.

რომანი ინგლის — ბურგების ომის (1899 — 1901) ფონზე ვითარდება. თუცე მის შესახებ ცოტას ლაპარაკობენ, მაინც შეიძლება გამოვიტანოთ დასკვნა ამ ომისადმი ფორსაიტების და ამსთანავე თვით გოლსუორთის დამოკიდებულების შესახებ. ერთის მხრივ გოლსუორთი სწორად განმარტავს ბურჟუაზიული კლასის დინტერესებს ამ ომით: „ბრიტანეთი ვერ უფლებულესეოებს თავის კანონიერ კომერციულ ინტერესებს“, ხოლო მეორე მხრივ კი გვიჩვენებს ამ მოთავარი მიზნის შემნიღავე ფორსაიტს — „ბურგები მხოლოდ ნახევრად ცივილიზებული ხალხია, ისინი აფერხებენ ცივილიზაციას“. გოლსუორთი სავსებით ეთანხმება ახალგაზრდა ჯოლიონს, რომლის ვაჟი „სამშობლოს ინტერესების დასაცავად“ ბურგების წინააღმდეგ მიდის საბრძოლველად: „დროა ვასწავლოთ იმ გაძევრებს ჭკუა ჩემთვის სულერთია მართლები ვართ თუ არა!“ — ასყენის იგი.

ამვე რომანში გოლსუორთი გელისტიკვილით აღწერს „რეკლე დიად ეპოქის დასასრულს“. დედოფალ ვიქტორიას კატაფალთან ერთად ფორსაიტული ინგლისი აცილებს საკუთრების ბატონობის „ოქროს საუკუნეს“, ფორსაიტთა ურყევობა და საფუძველი. ამიტომევე უქნაში გამოცხადს მშრომელი ხალხს სოამსს „არა ინგლისელებად“ და „ფორსაიტთა ციკლად უარყოფად“ ეჩვენება. ეს შიში ხალხის მასების წინაშე მთელი მისი კლასის შიშია, რომელსაც თვით გოლსუორთის შემწუნებაც ერთვის.

ამ „არაინგლისელების“, „რადიკალებისა და სოციალისტების“ მქუარის წინაშე სილამაზის და ფორსაიტობის ანტაგონიზში აშკარა კომპრომისში გადადის; ერთი ფორსაიტისგან წასულმა სილამაზემ (აირინი) თავი შეაფარა მეორესთან, მართალია, ეს მეორე — ახალგაზრდა ჯოლიონი უფრო დახვეწილი და ამაღლებული სულის ბატონია, ვიდრე სოამსი, მაგრამ ბუნებით მაინც ფორსაიტად რჩება. დასკვნა ერთია — მტრობა სილამაზესა და მესაკუთრულ ინსტიტუს შორის მოისპო, ამიერიდან იგი აღარ უქადის დანგრეებს ფორსაიტების საზღვარს.

ტრადიციული უკანასკნელი რომანი „ქორავდება“ (1921) პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ ამბებს ეხება. შექსპირისეული ეპიგრაფით — „საუბედ ვარსკვლავზე, სივალად, ამ ორში გვიარმა ორი ნათელი სიყვარულის ვარსკვლავი შობა“ — გოლსუორთი ვამზადებს აირინის ვაჟს — ჯოლიონს და სოამსის ქალიშვილის — ფელსის — სიყვარულის დრამისთვის — ამ თემაზე ვითარდება რომანი. ფელსისა და ჯონს გატაცებით უყვართ ერთმანეთი, მაგრამ მშობლების წარსული

წინ აღუდგება მათ ქორწინებას; მამის სიყვდილის შემდეგ ჯონი დედასთან ერთად ამერიკაში მიემგზავრება სამუდამოდ, ფლერია კი, რომელიც ტრაგიკულად განიცდის პირველი სიყვარულის მარცხს, მაიკლ მონტს, ბარონეტის ერთადერთ ვაჟს მიყვება ცოლად. ბურჯუაზიის და საგვარეულო არისტოკრატის წევრთა შეუღლება გამაზნაბტავს ამ ორი გამბატონებული ფენის კომპრომისს „პოროზონტზე აღდგარი რევოლუციის წინაშე“.

ამ რომანში ავტორის მიერ სოციალისტური ტრეპა გრძელდება—მან თითქმის საცხებით დაიკარგა თავისი უარყოფითი თვისებები და ახალ თაობას უპირისპირდება როგორც ერთადერთი დადებითი მთლიანი ფიგურა. „მემატირეში“ გოლსუორთი აბასიმატიურ სოციალისტურ სრული ანტიპოდი — არქიტექტორი ზოსინი და უპირისპირია და ბრძოლა უკანასკნელის ტრაგიკული სიყვდილით, მაგრამ შორალტერი გამარჯვებით დასრულია. „ქორაღდებაში“ სოციალისტური პირისპირდება ბელგელი პროფონი, ომის დროს საეკვიპო საქმეებით გამდიდრებული, ცინიკოსი და უზნეო ამ ორთაგან სოციალისტ განუზომლად მიღწა დგას, ახლა რომანში სოციალისტ დახასიათებინას ავტორის აქცენტო კლასობრივი განსოვავოდობიდან აღმინაურ თვისებებზე გადაიქცეს.

თანამედროვეობის მათეონისეული განსაზღვრა — ცხოვრება ცარიელია, მაიმუნების ბრძოლას ჰგავს ფევი კაცლისთვის — შემდეგმ განვითარებას პოულობს „თანამედროვე კომედიის“ ციკლის პირველ რომანში — „თეთრი მაიმუნში“ (1924). ჩინელი მხატვრის მიერ შესრულებული თეთრი მაიმუნის სურათი სიმბოლური გამოხატულებაა იმ განწყობილებისა, რომელსაც შუაუკრია ფორსაიტთა ახალი თაობა. თეთრ მაიმუნს გამოუწურავს ფორსაიტთა, მისი ქერტი ძირს მოუფანტავს და დამინისებური სევიდინი თვალებით გაჟურერებს სიერეს, თითქო რადაცს მოეღისა: „იგი არ დამშვიდდება, სანამ თავისას არ მიიღებს — ამბობს მაიკლი — მაგრამ საქმესაა, რომ თვითაც არ იციის, რა უნდა“. ეს სიტყვები მთელი ფორსაიტელი ინგლისის დახასიათებაა.

თუ პირველი ტრილოგიის უკანასკნელ რომანში კიდევ იგრძნობოდა ერთგვარი წინააღმდეგობრიობა სოციალისტურ სურათში, „თეთრი მაიმუნში“ ეს წინააღმდეგობა საცხებით მოსაპობილია. გოლსუორთი ახლა ისეთივე ლირიზმით ხატავს სოციალისტს, როგორც ოდესღაც მოხუც ჯოლიანს ხატავდა.

ინგლისი ხსნას საქორიებს — ასეთია ლეიტ-მოტივი „ვერცხლის კოვზისა“ (1929). მაიკლ მონტი — პარლამენტის წევრი — უფიქრდება საკითხს, რით შეიძლება გადაარჩინოს ინგლისი, და ფოკარტის პროგრამას აჩვენებს, რომლის მიხედვითაც ინგლისის პროლეტარიატის ახალგაზრდა თაობა სრულყოფანებამდე უნდა დომინირებაში გაიგზავნოს სამუდამოდ, რომ ინგლისში არ

იყოს ტარბი მოსახლეობა. თეიფ-მაიკლს ნაღურხად სჯერა ამ გეგმისა. უკვე თვით სახელი თეორიისაა — „ნისლოანი“ (იგი უკანასკნელ მსჯელობებს მის უპერსპექტივაზაზე მსჯელობს და მისა წევრებიც ნისლში არიან და გზა ვერ გაუვნიათ — ვერ უპოვნიათ გამოსავალი ინგლისის მძიმე მდგომარეობიდან. სიმბოლურია ეპიზოდი, როდესაც ავტორი ავგაფრის როგორ დაებნა ლონდონის ნისლში გზა ფოგარტიზმის მომხრე მაიკლს.

ფორსაიტების ამოლოგია უმაღლეს წერტილს აღწევს „გედის სიმღერაში“ (1926). რომანში აღწერილია ინგლისელ მეშაბა ვაფიევი 1926 წელს. ვაფიევი შემოღობილებში დაიწყებს, რადგან მალაროთა მემატირენი „ლოკ-აუტით“ დაემუქრნენ მათ შეუერთდნენ მრეწველობის და ტრანსპორტის მეშეში. ეს პირველი გრანდიოზული გაფიევიცა ცხრა დღეს ვაგრძელდა და მხოლოდ ტრედიუნონების გაქციელებური პოლიტიკის გამო ჩაიშალა. გოლსუორთი მეშაბა ვაფიევის აღწერისას იგავე მოტივს იმეორებს, რასაც ოდესღაც პიესა „ბრძოლაში“ ასახელებდა: შემადაროთა გამოსვლა მას „ბავშვობად“ და „ჯიუტობად“ ეწვევება. ვაფიევიცა დამარცხება გოლსუორთისთვის არის ტეშაირტი პარტიკულში გამარჯვება უცხო დაშანგრეველ ძალებზე.

რომანის დასასრული — სოციალისტ სიყვდილი გოლსუორთის მიერ წარმოდგენილია, როგორც ფლერისაღმი უნაგარო მშობლიური სიყვარულის გამოვლენა. ფანჯრიდან ჩამოვარდნილ სურათს სოციალისტ შეეგებება და ქალიშვილს მისის სიყვდილისგან.

მიუხედავად გოლსუორთის არათანმიმდევრულობისა და წინააღმდეგობრიობისა სინამდვილის ასახვაში მისი ეს ტრილოგია ზინეც ვაძევეტის ოციანი წლების ინგლისის სურათს. თუცა ავტორი ცდილობს დაარწმუნოს მკითხველი, რომ ფორსაიტელი საშაირო არ დაიღებება, მთელი ეს ციკლი ფორსაიტული ინგლისის აუცილებელ დანგრევაზე გეტყველებს. რომანი „გედის სიმღერა“ თვით გოლსუორთის — შერლის „გედის სიმღერად“ იქცა. მისი რეალიზმი უკანასკნელ რომანებში საცხებით ეცემა ტრილოგია „თავის დასასრული“, რომელიც ავტორის განზრახვით „ფორსაიტების სავის“ ვაგრძელება უნდა ყოფილიყო, ამ დიდი რეალიტის ამოწურულ შესაძლებლობებზე შეტყველებს. ახლა რომანში უკვე წარმოსახვითი, გოლსუორთისთვის იღვალურად მიზნული ადამიანები მოქმედებენ. ტრილოგიის უკანასკნელი რომანი „მდინარის იქით“ (1933) 1931—1932 წლების ინგლისის ეტება. ინგლისი კრიზისის განიცდის, ტრილოგიის გამარება აღეუნან ინგლისის „გამოკანსადინის“ ასისჯვარ გულწრფელი — გეგმებს და თუცა თვით გოლსუორთი თითქო იმედიანად უყურებს ამ „ძიებებს“, მკითხველისთვის აშკარაა, რომ შერლის მიჩენებითი ოპტიზმში ფაქტიურად პესიმიზმია. მიუხედავად კლასობრივი შეზღუდულობისა,

გოლსუორთი არის მე-20 საუკუნის კრიტიკული რეალიზმის ერთ-ერთი უდიდესი ფიგურა, რადგან მან თავისი მხატვრული აღლოს წყალობით შესძლო დაეხატა ინგლისის ბურჟუაზიის დევრადაცია, ის გამოუვალა მდგომარეობა, რომელშიც იგი აღმოჩნდა კაპიტალიზმის საყოველთაო კრიზისის პერიოდში.

გოლსუორთის ნაწარმოებები, განსაკუთრებით „ფორსაიტების საგის“ პირველი რომანები მრავალი მხატვრული ღირსებებით გამოირჩევიან. გოლსუორთის აქვს შესანიშნავი მანერა თხრობისა, ორიოდვე შტრიხით ოსტატურად ხატავს პორტრეტებს, შეუდარებლად ეხერხება გმირთა ფსიქოლოგიური სამყაროს გადამხალა; მის რომანებში ნივთების—ავეჯის, ტანსაცმლის და თვით საქმელის აღწერაც კი ნაწარმოების იდეურ მიზანდასახულობას ემსახურება.

პერსონაჟის ფსიქოლოგიური სამყაროს გადმოცემისას გოლსუორთი მრავალჯერ ზერხს მიმართავს, იგი განსაკუთრებით ბრწინვალედ ფლობს შინაგან მონოლოგს (როგორც კრიტიკოსები აღნიშნავენ, მის ამ მეთოდის ჩამოყალიბებაში დიდი წვლილი მიუძღვის ტოლსტოის). გოლსუორთი — დრამატურგი ხშირად ეცალება გოლსუორთის — რომანისტს მისი რომანების ფურცლებზე: „საგის“ ავტორი დიალოგის შესანიშნავი ოსტა-

ტია, მისივე თქმით „ყარგი დიალოგა იგივე ხასიათია“, ამიტომ შემთხვევითად არც ერთ რომანის ყველაზე დაძაბულ მომენტში მისი ოსტატურად გამოყენებითი დიალოგს მიმართავს და დიდ ემოციურ ზეგავლენას იღწევს. მის ნაწარმოებებში განსაკუთრებით გვხვბლავს მდიდარ და ძლიერი ზეგავლენის მქონე ქვებეჭდურ ოსტატურად გამოყენებულ ენობრივი მასალის საშუალებით გოლსუორთი თავისი გმირების შინაგანი სამყაროს დახასიათებას გეძღვებს. მისი რომანის ყოველ გმირს იმდენად თავისებური მეტყველება აქვს, რომ მეორეში არ ავეურება. მოხუც გოლიონს ერთადერთ ფორსაიტთა შორის) უყვარს „ფილოსოფოსობა“, ამიტომ ხშირად მიმართავს განზოგადობებს. ამის საპირდაპიროდ სოომისს ღარიბი მეტყველება და შეზღუდული ლექსიკონი მისი შინაგანი არსის პრიმიტიულობას გამოხატავენ. გოლსუორთი ხშირად მიმართავს ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა და იდიომურ გამოთქმათა ახლებურ გააზრებას და ამ ზერხით ხშირად მთელ ხასიათს ქმნის.

მხატვრული ზერხები და თავისებური სტილი გოლსუორთის ეხმარება თავისი შთანთქმარის უკეთ გადმოცემაში და წერის თვალსაზრისით ავტორის საინტერესო ინდივიდუალურ მანერას ქმნის.

3. მონაძე

ნიკო ნიკოლაძე კავიტარისტურ სახედგრიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შესახებ

გამოჩენილმა ქართველმა სამოციანელმა, შე-
ხანიშნავმა პუბლიცისტმა და ჟურნალისტმა ნი-
კო ნიკოლაძემ საერთაშორისო ურთიერთობისა
და ევროპულ პოლიტიკის სხვა საკითხებთან ერ-
თად სერიოზული ყურადღება მიაქცია ევროპის
კავიტარისტური სახელმწიფოების კოლონიური
პოლიტიკის საკითხს და შეტად საინტერესო
მოსაზრება გამოთქვა მის შესახებ.

1894 წელს ჟურნალ „მოამბეში“ № 12. უც-
ხოეთის მიმოხილვის განყოფილებაში ნ. ნი-
კოლაძემ სპეციალური ადგილი დაეთმო კენძელ
მდაგასკარის ამბების გაშუქებას.

შემთხვევითი არ იყო ნ. ნიკოლაძის მიერ
მდაგასკარის ამბებისათვის ყურადღების დათ-
მობა და მის შესახებ ქართული მეოთხედი
სახოვადობისათვის სათანადო ცნობების მი-
წოდება. კენძელი მდაგასკარი მაშინ ბრძოლის
ასპარეზს წარმოადგენდა. ეს ბრძოლა მიმდინა-
რეობდა ფრანგ კოლონიზატორებსა, ერთი
მხრივ, და კენძელის მკვიდრ მოსახლეობას შა-
რის, მეორე მხრივ, საფრანგეთის საექსპედიციო
კორპუსს, ფრანგ კოლონიზატორთა ნება-სურვი-
ლის შესატყვისად, სიყვდილსა და განადგურებას
სთესავდა ამ კენძელზე და ცუცხლოთა და მახვი-
ლით ამზობდა კენძელის მკვიდრ ტომთა გააფთ-
რებულ წინააღმდეგობას. პირველი ლამობდნენ
კენძელის დაპყრობა-დამონებას, მეორენი კი
იყავდნენ თავისუფლებას, დამოუკიდებლობას
და საკუთარ მშართიელობას.

თი, ასეთ ვითარებაში ნ. ნიკოლაძემ საჭიროდ
მიიჩნია თვითონაც გამოხატურებოდა მდაგასკა-
რის ამბებს და მის შესახებ მოეთხრო ქართვე-
ლი მკითხველისათვის.

ნ. ნიკოლაძის აღნიშნულა წერილი საინტერე-
სოა არა მარტო იმიტომ, რომ იქ მდაგასკარის
ამბებზეა მოთხრობილი, არამედ იმიტომაც,
რომ მასში ავტორმა გამოაგონა თავისი თვალ-
საზრისი და პოზიცია ევროპის სახელმწიფოთა
კოლონიური პოლიტიკის შესახებ, საერთოდ.

ნ. ნიკოლაძეს მიზნად დაუსახავს ნათელჯოს
კოლონიური პოლიტიკის არსი, დახატოს, რო-
გორც თვითონ წერს, ნამდვილი ხასიათი — „ევ-

როპიელების მოქმედებისას ჩამოქვეითებულ
და უკან ჩამორჩენილ ქვეყნებში“¹. უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ ეს ამოცანა მას მართებულად აქვს
გადაწყვეტილი. ევროპის კავიტარისტური სა-
ხელმწიფოს „მოღვაწეობას აზიისა და აფრიკის
ჩამორჩენილ ქვეყნებში მან ნილაბი ჩამოხადა,
შის სინათლეზე გამოიტანა იგი და გამოქვა
ანტიკოლონიალიზმის პროგრესიულ, დემოკრა-
ტიული პოზიციებიდან.

თავდაპირველად, ამუშებებს რა მდაგასკარზე
მიმდინარე ამბებს, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს იმ
პოტივებს, რომელთაც ფრანგი კოლონიზატო-
რები შეაგულთანეს, ატლანტიკის ოკეანეს უსაზ-
ღვრო სოვრცე გადაელსათ, ათასეული კილო-
მეტრით საყუთარ ქვეყანას მოშორებოდნენ და
ინდოეთის ოკეანეში აფრიკის სამხრეთ ნაწილის
აღმოსავლეთ ნაპირებთან მდებარე დიდ კენ-
ძელ მდაგასკარს შესეოდნენ. ეს პოტივები
იყო არა ევროპული კულტურისა და განათლე-
ბის შიტანა მკვიდრი მოსახლეობისათვის, არა-
შედ ამ კენძელის დაპყრობა, მკვიდრი ტომე-
ბის დამონება და კენძელის ბუნებრივი სიმ-
დიტრების ხელში ჩაგდება. მის მხედველო-
ბიდან არ რჩება მდაგასკარით დინტერესების
სამხედრო-სტრატეგიული პოტივიც. ინგლისის
მიერ ევგვიპტის დაპყრობის შემდეგ, წერს იგი,
„... საფრანგეთმა გადაწყვიტა არავითარი ხარ-
ჯი და ღონე არ უნდა დაეზოგოთ ამ სტრატე-
გიულს ადგილის მოსაპოვებლად და ხელში ჩა-
საგდებადო“².

მოკლედ აღწერს რა ფრანგ აგრესორებსა და
მდაგასკარის მკვიდრ მოსახლეობას შორის
წარმოებული ომის მიმდინარეობას, ნ. ნიკო-
ლაძე მას ორი ძალის და ორი სოციალური
სამყაროს შორის წარმოებულ ომს უწოდებს.
იგი ხაზს უსეამს ფრანგ კოლონიზატორთა
უდიდეს უპირატესობას საბრძოლო ტექნიკის

¹ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა — მ-
დაგასკარი, ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ. № 12,
გვ. 157.

² იქვე, გვ. 158.

მხრივ მადაგასკარის მკვიდრ მოსახლეობასთან შედარებით, რომელიც თითქმის შეუთავსებელი იყო, იგი თუმცა ჯეროვან შეფასებას აღწევს მკვიდრი მოსახლეობის გამორბა-ვაყვავილობას, მათ მებრძოლ, თავისუფლებისმოყვარე ბუნებას, მაგრამ ანგარიშს უწყებს რა ძალთა არასწორად შეფასებას, ვარაუდებს მადაგასკარის მოსახლეობის დამარცხებას ახლო მომავალში.

ნ. ნიკოლაძე სამარცხვინო ბოძვე აკრავს ევროპულ კოლონიზატორებს, ფრანგებს, ინგლისელებს და სხვებს, იმისათვის, რომ ისინი ახეზიდ ივდებენ ჰუმანიზმის პრინციპებს და თანამედროვე იარაღით მცხრას ავლებენ უიარაღო ხალხს აზიასა და აფრიკაში, იმ ხალხს, რომელსაც ისინი ზიზღით და ათეალისწინებით უცქერიან.

„ევროპელი ხალხი, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — სწორედ იმ თვალთ ვუყურებს ყოველ სხვა უცნაურ-ჩამორჩენილს, უძღურს და უმეცარს ხალხს, როგორათაც ჰყენ თვითონ ცხვრის ფარას დავიკურათ. როდი ჰგონია, რომ ეს აზიელი, კინდა აფრიკელი აღაშინა ღვთისაგან დანაზადია, გრამობის პატრონია, ტუინის მქონეა, რომ ბუნებას მისთვისაც ცხოვრების მიდა გადაუყოლებია“¹.

ევროპაშიაც და ამერიკაშიაც, განაგრძობს ფეტორი, ბუერი მკეციური, მწერალი, პოეტი, ფილოსოფოსი ქადაგებს კაცთმოუყვარეობაზე, სამართლიანობაზე, სუსტისადმი დახმარებაზე, ჰუმანიზმზე, მაგრამ საქმით, პირაქით, ამის საწინააღმდეგოდ აკეთებენ ამ ქვეყანაში. კაცთმოუყვარეობის მორალი არსად აღნიშნულ ქვეყნებში არ მოქმედობს, იქ გაბატონებულია ძალის, დანაჯერის, სუსტის ახეზიდ ავდების პრაქტიკა“².

ეს შეხედულება ნათელიყოფს, რომ ნიკოლაძის სწორი წარმოდგენა აქვს კაპიტალისტურ სისტემაში გაბატონებული ურთიერთ ბრძოლისა და კონკურენციის შესახებ; მისთვის ნათელია, რომ იქ ჯერჯერობის კანონია გაბატონებული, ყველა ყველას ემბრავის, ძლიერი სუსტის ამარცხებს, მის სარჩოს ითვისებს, მას არსებობას უსპობს და აცამტვევრებს. ამავე დროს მთელ ამ საზიზღარ სინამდვილეს არსებული სისტემის დიზლომიანი და უდილობო დამკვედები მორალის, ჰუმანიზმის, სამართლიანობის ფარდას აფარებენ და ყოველმხრივ ცდილობენ დაეხარონ იგი.

ნ. ნიკოლაძე კაპიტალისტური სახელმწიფოების გაბატონებული წრეების პოლიტიკას — ძალადობის, სხვების დამონებისა და მათი მიწაყელის მითვისების პოლიტიკას ველური ადამიანის ლოკავს უწოდებს. დღემდე ამ ლოკავის ემორჩილება კანონი და სამართალი. მაგრამ, მისი თქმით, მკეციერებამ უკვე შეიმუშა-

ვა სხვა, ახალი, ნათელი და სწორი სინამდვილის საფუძველი და სათანადო შენობაც კი ააგო მის ბასზე. თუმცა მის ერთვულ მისამართობებზე ჯერჯერობით ერთობ მკეციერობა

მკეციერების მიერ გამოგონილი ახალი, ნათელი და სწორი სინამდვილის საფუძველისა და მის საფუძველზე სათანადო შენობის აგების ცნების ქვეშ ნ. ნიკოლაძე გულისხმობს მოძღვრებას ჰუმანიზმულ საზოგადოების შესახებ, რომლის უტოპური კონტრები დიდმა უტოპისტმა სოციალისტებმა მოხაზეს, მისი ატეილებლობა კი მარქსმა და ენგელსმა მკეციერულად დაასაბუთეს.

კიდევ უფრო აშკარა და ამბარზენია კაპიტალისტური სახელმწიფოების გაბატონებული კლასების საქმიანობა თავიანთი ქვეყნების მიღმა — ჩამორჩენილ და სუსტ ქვეყნებში. ისინი, როგორც მართებულია შენიანავს ნ. ნიკოლაძე, თავისთვის დამოუკიდებლობის უარებს ბედნიერებად მიიჩნევენ. მაგრამ იმაზე უარეს ბედნიერებად ისინი იმას თვლიან, როცა რომელსამე ჩამოქვეითებული ხალხის „...დამოუკიდებელ მდგომარეობას მოსპობენ, მის თავისუფლებას დაამხოვენ, და მასთან მჭურ ვაწყობილებს მადიერ, თავის სრულ მონობაში ჩაავდებენ“.

ეს ხომ ევროპულ კოლონიზატორთა „ცივილიზატორული მისიის“ ნამდვილი არსის მხილებაა, ეს ხომ იმ საშინელებათა მზის სინათლეზე გამოტანაა, რომელსაც ეწეოდნენ „თუთრი რასის ბატონები“ აფრიკაში, აზიაში, ოკეანესა და სხვაგან ე. წ. ფერადკანანი ხალხთა მიმართ. ნ. ნიკოლაძე ამ შეხედულებით სამარცხვინო ბოძვე აკრავს დიდ და პატარა კოლონიზატორებს, რომლებსაც „საგანგებო ცივილიზაციით“ მოაქვთ თავი, სინამდვილეში კი სუსტ და ჩამორჩენილ ხალხებს მსუნჯავი ვეფხვის თვალებით შესცქერიან, იმყრობენ მათ და მონურ ბედურს განმზადებენ.

XIX საუკუნის სამოცდაათიანი წლების დასასრულს ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად მიიჩნევს ევროპის სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის დიდ გაქანებას პერიოდად. მართლაც, მაშინ იყო, რომ ევროპის დიდმა და პატარა სახელმწიფოებმა — ინგლისმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, შვედის რუსეთმა, ესპანეთმა, ბელგიამ, პორტუგალიამ და სხვ. ტერიტორიული გაფართოება, ზღვის იქეთ მდებარე „უქველბრთ“ ქვეყნების დაპყრობა აფრიკის და აზიის კონტინენტებზე დააყენეს თავიანთი საქმიანობის, დასავარე პოლიტიკის უფრადლების ცენტრში; სწორედ XIX საუკუნის 80-90-იან წლებზე მოდის, როგორც ხაზგასმით — აღნიშნავდა ე. ი. ლენინი თავის ნაშრომში იმპერიალიზმის შესახებ, მსოფლიოს ჯერ კიდევ გაუწილებელი „უბატონოდ და უპატრონოდ“ არსებული ტერიტორიების განაწილება.

¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, უტრ. „მოამბე“, 1894 წ. № 12, გვ. 159—160.
² იქვე, გვ. 161.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იყო, რომ ინგლისელი, ფრანგი, გერმანელი, ბელგიელი და ევროპელი კოლონიზატორები, ნ. ნიკოლაძის ხატვანი თქმის არ იყოს, ... მკვლევებით და-ესიანენ აფრიკის და ბერლინიში საერთო კონფერენცია გამართეს, რომელზედაც ვადაწყვეტეს, თუ რა სახით უნდა ვიყოფდეთ ერთმანეთში აფრიკის უპატრონო ქვეყნებს და სახელმწიფოებს...¹

ბერლინის კონფერენცია, რომელზედაც მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე, კოლონიზატორთა კონფერენცია იყო. იგი 1884 წელს დაიწყო და 1885 წელს დამთავრდა. მასში ევროპის დიდი და პატარა კოლონიზატორი სახელმწიფოები იღებდნენ მონაწილეობას. კონფერენციის ამოცანა იყო აფრიკის ვრცელი ტერიტორიების გაყოფის თაობაზე წამოჭრილი დავის „შევიღობიანი გზით“ მოგვარება და ყაჩაღური გარიგების დადება ჯერ კიდევ გაუნაწილებელ ტერიტორიების მიმართ. კონფერენციამ ნათელი მტაცებელ-კოლონიზატორთა ღრმა წინააღმდეგობა „საკოლონიზაციო პოლიტიკის“ საკითხში, კერძოდ, ცენტრალურ და სამხრეთ აფრიკის ტერიტორიების განაწილების თაობაზე მან, ცხადია, ბოლო ვერ მოუღო ამ წინააღმდეგობას.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა ბერლინის კონფერენციის მიზანდასახულობაში. მან კარგად იცის, რომ ამ კონფერენციამ აღიარა „თეთრი რასის“ კოლონიზატორების განსაუთრებელი მისია ჩამორჩენილი ქვეყნების მიმართ და აღრიადილ დასტური მისცა მათს ყაჩაღურ აქტებს ევროპის მიღმა.

„ამ კონფერენციამ, — წერს იგი, — საფუძვლად ის დედამისი დაიყარა და საფუძვლად დაიყარა, რომ საცა კი სადმე განათლებული ქვეყნები და ერნი იპოვება, დედამიწის ზურგზე, უფრო ევროპელების ხედავია, იმათი წერათ. ევროპელ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ დაიპყრონ და გაანათლონ ისინი, რა სახითაც კი მოუხერხდებათ“².

ბერლინის იმპერიალისტური კონფერენციამ გუნგლების კონკრეტული შესაბამისად ღლის წესრიგში დასვა აფრიკის მატერიკის ხალხებისა და სახელმწიფოების „მეგობრული“ განაწილება ევროპელ იმპერიალისტ-კოლონიზატორებს შორის და მით საცხებო აბუჩად აიგლო მათი ნება-სურვილი და მსწრაფებები. ამიტომ იყო, რომ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს თვით ნ. ნიკოლაძე, ამ კონფერენციაზე იმ ხალხთათვის არსებობასაც სპობდა ეს ყრება, წარმოადგენდნენ არ ყოლიათ იქ...“³.

ევროპელი კოლონიზატორები ყოველმხრივ ცდილობდნენ შეენიღობათ თავიანთი ყაჩაღური

პოლიტიკა ჩამორჩენილი ხალხებს მიმართ და ამ ძალადობისათვის სათანადო დასაბუთება მოეწინაბათ. ვიღო ფერები, სწორედ ამისთვის, პეტერსები, ჩემბერლენები და სხვა მსგავსი კოლონიზატორები კოლონიურ პოლიტიკის „ქვეშეშარტ პრინციპულ და მომჭირნე პოლიტიკას“ უწოდებდნენ. მასში ისინი ხედავდნენ სოციალური საკითხის რადიკალურად გადაწყვეტის საშუალებას. მას უნდა განეგრძებინათ ჭარბი მოსახლეობა, გაედიდებინათ საქონლის გასაღება, შეემკობებინათ უმუშევრობა და მით შეენელებინათ კლასობრივი ბრძოლა.

„ჩვენ, კოლონიურმა პოლიტიკოსებმა, — ამბობდა ესეილ რიდი, — უნდა დავიპყროთ ახალი მიწები ჭარბი მოსახლეობის მოსათავსებლად, ფაბრიკებსა და მალაჩობებში წარმოებულ სოციალურ გასაღებისათვის ახალი ოქების შესაქმნად. იმპერია, ამას მე მუდამ ვამბობდი, ექვსი საკითხია“⁴. „დასაშვებია თუ არა თქმა, რომ... კოლონიური პოლიტიკა — თანამედროვე ხალხთათვის ფუფუნების საგანია? — სვამს კითხვას ვიღო ფერა ერთ-ერთ თავის საპარლამენტო სიტყვაში და პასუხობს, — არა, ბატონებო! ეს პოლიტიკა მათთვის აუცილებელია ისე როგორც აუცილებელია საქონლის გასაღების ბაზარი“⁵.

ნ. ნიკოლაძეს მართებულად აქვს წარმოდგენილი „თეთრი რასის ტერით“ ჩამორჩენილი ხალხების მიმართ, კარგად ხედავს მის საზიზღარ ხასიათს და მას თავისას მიუზღავს. მაგრამ იგი, ამასთან ერთად, იმ აღმაინებლად და იდეოლოგიასაც ხდის ფარდას, რომელიც შევსებულად ფარავს კოლონიური დაპყრობებისა და ჩაგვრის პოლიტიკის საზიზღრობას, მას მოჩალურ გამართლებას უძებნის, თვით დაპყრობის ობიექტად ქცეულ ხალხთა სიყვითელ და წყალობად ასაღებას.

„...ევროპის მწერლობამ, — წერს იგი, — ერთიანად ის აზრი და შეხედულება მოიწინარა, ცივილიზაციის სახელით და თვით ამ უხედურ კითხა სოციალისტების რომ ევროპამ ძალით უნდა შეიტანოს იმთს ქვეყანაში განათლება და წესიერება“⁶.

მოტიანილი ნათელყოფს რამდენად პროგრესული პოზიცია უკავია ნ. ნიკოლაძეს მეორე ინტერნაციონალის იდეოლოგებთან შედარებით, რომლებიც, სწორედ იმ დროს, როდესაც ნ. ნიკოლაძე გამოქვე თავისი მოსახრება, ქადაგებდნენ ყბადაღებულ ცივილიზატორულ მისიას და მით შენიღბულად ამართლებდნენ ევ-

¹ ციტირებულია ვ. ი. ლენინის ნაშრომიდან იმპერიალიზმის შესახებ, თხზ., ტ. 22, გვ. 322—323.

² Дарништеттер, История раздела Африки, стр. 18.

³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., გვ. 163

¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გვ. 163.

² იქვე.

³ იქვე.

რომის დიდი და პატარა კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკას.

6. ნიკოლაძე მოცემული პერიოდის ევროპის სახელმწიფოთა შორის „საკალონიო პოლიტიკის“ ავანგარდში ათავსებს საფრანგეთს. ამ ქვეყნის გამოვლას აქტიური კოლონიური პოლიტიკის ასპარეზზე იგი იმით ხსნის, რომ მის ევროპაში დავებო გეოგრაფიკების გზა, თანაც, მანვე დაკარგა ელზასი და ლორენი¹.

6. ნიკოლაძის შეხედულებაში ზევნ ორი კორექტივი უნდა კორექტივით: 1) საფრანგეთის აქტიურობა ევროპის ასპარეზზე 80-90-იან წლებში მართლაც ნიკოლაძის მიერ მოტანილი მოტივებით როდი შეიძლება აიხსნას ამას საერთაშორისო და შინაგანი ხასიათის სხვა ფაქტორებიც ედო საფუძვლად. ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ აღინიშნოს თვით გერმანიის იმპერიის დიპლომატიის როლი ამ საქმეში. ბისმარკი და მისი დამკვიდრებელი ფოიერბახი აქტიუბდნენ საფრანგეთის კოლონიურ ავანტიურებს, რასაც აყუთებდნენ შეგნებულად, ისინი ფიქრობდნენ, რომ ამას მოჰყვებოდა საფრანგეთის ურთიერთობის გაუარესება ინგლისთან, მათი დაჯახება კოლონიურ ასპარეზზე, რომ მის შედეგად ეს ქვეყანა შეანელებოდა თავის ყურადღებას ევროპაში, რაც ხელსაყრელი იქნებოდა გერმანიისათვის; 2) „საკალონიო პოლიტიკის“ ავანგარდში ამ ეტაპზედაც ქველუბერად იყო ინგლისი და არა საფრანგეთი, თუმცა ეს უკანასკნელი ტოლს არ უფლებდა მას, ედილობა გამოეწირობინა ჩამორჩენი, დაწვრიდა და ვისწრებოდა ამ ქვეყანას. პიბსონის მონაცემებით, რომლებიც მოტანილი აქვს ვ. ი. ლენინი ჩვენ მიერ აღნიშნულ ნაშრომში იმპერიალიზმის შესახებ, 1884—1900 წლებში ინგლისმა შეიძინა 3,7 მილ. კვ. მილ. 57 მილიონი მოსახლეობით; საფრანგეთმა — 3,6 მილ. კვ. მილ. 36 1/2 მილიონი მოსახლეობით და ასე შემდეგ².

6. ნიკოლაძე მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ამ მიზეზებს, რომელთაც გამოიწვიეს აზიისა და აფრიკის ქვეყნების ჩამორჩენა, რაც ასე კარგად გამოიყენეს დიდმა და პატარა კოლონიზატორებმა თავიანთი მტაცებლური მიზნებისათვის. ამ ჩამორჩენის მიზეზებად იგი ასახელებს რიგ შინაგან ფაქტორებს, ისტორიის მსვლელობის გავლენას და მეზობელი სახელმწიფოების ჩარევას³.

აღნიშნული ჩამორჩენილობიდან თავის დაღწევა და ევროპის განათლებას, ტექნიკასა და კულტურის ათვისება მადაგასკარის ხალხის მიერ 6. ნიკოლაძეს ამ ქვეყნის კოლონიური მონობიდან თავის დაღწევის პირველ და გამამწვეტ პირებად მიანიშნა. „...თუ თავისი ნებით,

ხალხით არ შეიძინა ამისთანა ხალხმა ევროპის სწავლა და იარაღი, — წერდა იგი, — და ამ სწავლისა და იარაღის მისწავლას მისი მისწავლას უსწორდა, არ გაუმარდა ევროპის ქველუბერად არა არა თუ ევროპა დააძინებს, შთანთქმავს, ადრე თუ გვიან, ნებით თუ ძალით, — ეს ქვეყნის ზრდის კანონია“⁴.

6. ნიკოლაძე ისტორიულ მავალითს და შედარებას მიმართავს, რათა დამატკიცოს თავისი შეხედულების სიმართლე. მისი აზრით, ამ გზას დაადგენ თავის დროზე რუსეთი და იაპონია. რუსეთი პეტრე პირველის მეფობაში და იაპონია მეიჯის რეგულაციის“ შედეგად რომ არ გარდაქმნილიყვნენ, მაშინ ეს ქვეყნებიც, 6. ნიკოლაძის შეხედულებით, თურქეთისა და სხვა ჩამორჩენილი ქვეყნების ხედვას გაიზარებდნენ და განაწილების ობიექტი გახდებოდნენ. ცივილიზაციას, ზევნი ავტორის აზრით, მართლაც ცივილიზაცია მოერგვა, სხვა ევრაზიური (იქვე).

6. ნიკოლაძე რატომღაც ფიქრობს, რომ მადაგასკარის ხალხმა ეს კუშმარტება ვერ დააჯასა, თავის სოციალურ ქეტქში, ჩამორჩენილობაში ჩაიკეტა, ევროპული განათლების ათვისება უგულვებელი და მით თავის თავს თვითონ გამოუტანა სასოველი განაჩენი.

6. ნიკოლაძის აზრით, აფრიკის მატერიკზე მტკობრებმა ერთმა ხალხმა — ლიბერიის ხალხმა, პირიქით, ჯეროვანი ყურადღება მიიქცია ცივილიზაციის, ევროპული კულტურისა და ტექნიკის მიღწევისათვის ათვისებას, რითაც ისინა თავის თავი კოლონიური მონობისაგან და დამოუკიდებლობა მოაპოვა. ლიბერიის რესპუბლიკის იგი მიიჩნევს თავისუფალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, რომელსაც „...სამოლიტიკო უზრუნველყოფა გააჩნია“ ლიბერიას, რუსეთთან და იაპონიასთან ერთად 6. ნიკოლაძე იმ სახელმწიფოთა რიცხვს აკუთვნებს, რომლებიც მოწინავეთა კულტურის ათვისების კანონის ძალით გავაუარჩნენ მონობასა და „...უტოვლათაგან შთანთქმეს“ (იქვე).

აღარებს რა ერთმანეთს საფრანგეთსა და მადაგასკარს, თვალისწინებს რა მათ შორის არსებულ უდიდეს განსხვავებას ეკონომიურ-კულტურული დონის მხრივ, 6. ნიკოლაძე წინასწარ დაწმუნებულა ამ ორი ძალის შეკოდების შედეგში — მადაგასკარის დამარცხებასა და კოლონიურ დამონებაში.

მითითებებს რა მადაგასკარის ხალხს აღმფრთხილებაზე ფრანგი კოლონიზატორთა ძალმობრობის პასუხად, 6. ნიკოლაძე გულისტკივილით აღნიშნავს რომ მართლაც ეს არ არის საკმარისი და ამ ხალხს ვერ მოუტანს თავისუფლებას. „დრტინევი და ჩივლი, — წერს იგი, — რა ვინდ სამართლიანად არ უნდა იყოს, ხალხს ვერ უშველის და შემწობას ვერ აღმოუჩენს, განსაკუთრებით, რიცა მოწინააღმდეგეს იმის

¹ იქვე.

² ვ. ი. ლენინი, თხ., ტ. 22, გვ. 321.

³ 6. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გვ. 164.

⁴ იქვე, გვ. 165.

თქმა შეუძლიან, რომ „ცივილიზაციის წესიერების დამაყარებლად“ ძალას ვატან, მაგ ვერაფერ ხალხს თავისუფლებას კი არა, ურჩობასა და ჯიუტობასაო“ (იქვე).

მაგრამ იგი, ამასთან ერთად, ოპტიმისტურად არის განწყობილი მადაგასკარის ხალხის მომავლისადმი და იმედოვნებს, რომ ოდესმე ეს ქვეყანა ფეხზე წამოდგება და ისევ თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას მოიპოვებს. მიმართებს რა ისევ ისტორიულ პარალელებს, იგი აღსძენს: საბერძნეთი „ბელგაგრიტი, სერბია, ბოჰემია და სხვა ქვეყნები, რომელთაც ასეული წლების მონობა განიცადეს, არ დაღუპულან“.

ჩვენთვის სასვებით ნათელია, რომ ნ. ნიკოლაძე კოლონიური ჩაგვრის შეურიგებელი მტერია, მხარს უჭერს ჩამორჩენილი, ხალხების ბრძოლას დიდი და პატარა კოლონიატორების წინააღმდეგ, კოლონიურ ჩაგვრა-მონობას დროებით ისტორიულ მოვლენად მიიჩნევს და წინასწარზედაც ჩამორჩენილ და კოლონიურ ხალხთა ფეხზე წამოდგომასა და ეროვნული აღორძინების ისტორიული პროცესის გაშლის გარდაუვალობას მომავალში.

მაგრამ ამასთან ერთად, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ზოგიერთი ხარვეზი და ისტორიული სინამდვილის შეუსაბამობა, რასაც ადვილი აქვს ნიკოლაძის შეხედულებებში მადაგასკარის ხალხის ბრძოლის აწმყოსა და მომავლის შესახებ.

პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას ევროპული კულტურისა და ცივილიზაციის შესახებ რამდენადმე მეტაფიზიკური და იდეალისტური ელფერი აქვს. იდეების სფერო და მატერიალური სამყარო, გონებრივისა და ეკონომიური ცხოვრების კუთვნილი საგნები მას ერთ სიბრტყეზე აქვს მოთავსებული. ეკონომიური ცხოვრების წესი, საწარმოო ძალები და გარკვეული წარმოებითი ურთიერთობანა, როგორც უდიდესი ფაქტორები საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში, ნიკოლაძეს ხაზგასმული არა აქვს. ჩვენთვის ამიტომ ბუნდოვანია, თუ რა გულისხმობს ნ. ნიკოლაძე ევროპულ სწავლასა და იარაღში, რის ათვისებასა და გამოყენებასაც ურჩევს იგი მადაგასკარის ხალხს თავისუფლების მოსაპოვებლად.

მართებულად არ მიგვაჩნია ნ. ნიკოლაძის საუვედური მადაგასკარის ხალხის მიმართ იმის გამო, რომ მან, თითქმის, ვერ დაათვა საცივილიზაციის უდიდესი როლი, რაივეთა თავის ჩამორჩენილობაში და ევროპული განათლება უგულებელყო. სინამდვილეში მადაგასკარის ხალხში როდი უგულებელყო ცივილიზაცია და ევროპული კულტურა; მას მხოლოდ დრო და საშუალება არ ჰქონდა ეგვიპ მისი ნაყოფით. სანამ იგი ამ გზას დაადგებოდა, თავიდან მოიშორებდა სოციალურ-ეკონომიური ყოფის უღრმეს

ჩამორჩენილობას და განთავისუფლებულა ფეოდალურ-რეაქციულ მმართველობისაგან. იგი უკვე გახდა ევროპულ „ცივილიზაციის“ და ინტერესების ერთ-ერთი ობიექტი; ფრანგებსა და ინგლისელებს კოლონიატორებმა მიზნად დასახეს ამ ქუჩაღლის დაპყრობა მისი ბუნებრივი სიმდიდრეების ხელში ჩაგდება და მისი მოსახლეობის დამონება.

არასწორად ვთვლით რუსეთისა და იაპონიის ერთ სიბრტყეზე დასმას და მათი მავალთის მოტანას იაპონიის განვითარების სულ სხვა გზა ჰქონდა, ვიდრე რუსეთს. ამიტომ გარდაქმნის პროცესიც მათ სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა გეგმად განიცადეს.

დასასრულ, ვაღმართლებლად მიგვაჩნია ნ. ნიკოლაძის მიერ ლიბერალიზმ მითითება და მისი ამ ქვეყნის ნიშნად დასახელება, რომლებმაც ათეულებს ცივილიზაცია, ეზიარენ ევროპულ კულტურასა და ტექნიკას და მისი წყალობით თავისუფლება და დამოუკიდებლობა მოიპოვეს. თვით ნ. ნიკოლაძეც კარგად მოკვსუნებოდა თავის დროზე, რომ დღევანდის სახელმწიფო შექმნის არა აფრიკის ზანგმა ტომებმა, არამედ აფრიკის შეერთებული შტატებიდან გადმოსახლებულმა ყოფილმა მონა ზანგებმა, ისიც ა. შ. შტატების მთავრობის უშუალო ინიციატივით. ზანგთა ეს „დამოუკიდებელი“ რესპუბლიკა თავისი არსებობის პირველ დღიდანვე აფრიკის შეერთებული შტატების ეკონომიურ-პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. მისი დამოუკიდებლობა უბრალო ფიქტია იყო, რომლის იქით იმალებოდა მისი დამოკიდებული მდგომარეობა, რომელიც დღემდე კი გრძელდება.

თავის გრძელ წერტილში — იაპონია, რომელიც თავის დროზე დაიბეჭდა „მოამბეში“ (26 9, 1894 წელი) და 1905 წელს კი ცალკე ბროშურის სახით გამოქვეყნდა, ნ. ნიკოლაძე სხვა საკითხებთან ერთად, ერთხელ კიდევ შეეხო დიდი სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკას.

ნ. ნიკოლაძემ ეს წერტილი 1894 წელს აღმოცენებულ ჩინეთ-იაპონიის ომთან დაკავშირებით დაწერა და ბუნებრივია, რომ მთავარი ადგილი მასში ჩინეთის მდგომარეობის მიმოხილვას და მისდამი დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების დამოკიდებულების საბაითის გარკვევას უჭირავს.

ნ. ნიკოლაძე მხედრობელი და პირუთენელი დამკვირვებლის პოზიციიდან აშუქებს „ცათხვეწა“ მსკრიის ცხოვრების თითქმის ყველა მხარეს, აღნიშნავს ჩინელთა ბევრ კარგ თვისებას, ჩინური კულტურის მაღალ დონეს თავის დროზე და, ამავე დროს, თვალს არ ხუჭავს ამ ქვეყნის მსკერი სინამდვილის წინაშე. იგი სინაწულით და გულისტკივილით აღნიშნავს ჩინეთის დიდ ჩამორჩენილობას, მის სოციალურ-ეკონომიურ ყოფაში შესაუქუნებობრივი

ურთიერთობის დიდ ხვედრითს წონას, მის სამხედრო სისუსტეს, ქაოსს მმართველობაში, მეფისნაცვალთა სეპარატიზმს, მმართველი რეჟიმის ბრძოლის ანტიხალხურ და ანტიანაციონალურ პოლიტიკას და სხვ.

ჩინელ ხალხის შინაგანი ცხოვრების ამ საველლო მდგომარეობას ნ. ნიკოლაძე საკვებით სამართლიანად უკავშირებს მის ასეთსავე საველლო საერთაშორისო მდგომარეობასთან. ამან შეაპირობა მისი შეხედულებით ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოების, ა. შ. შტატების და იაპონიის მტაცებლური მადის გაღვივება მის მიმართ. მის შედეგად იქცა ეს ქვეყანა ამ სახელმწიფოთა დაპყრობისა და ქიშპობის ობიექტად. ნ. ნიკოლაძე ჩინეთს, ოტომანის იმპერიის მსგავსად, „ავადმყოფ ადამიანს უწოდებს¹ და როდი ცდება მისთვის ამ საერთაშორისო ტერმინად ქცეული სახელის მიკეთებებაში. ჩინეთი მე-19 საუკუნის დასასრულიდან, შინაურად ახლო აღმოსავლეთის პრობლემის ლეოქად ქცეულ თურქეთს დაემსგავსა და ისიც წყნარი ოკეანის პრობლემის საკანონო ობიექტი გახდა.

„...ნელ-ნელა ის აზრი დაბადდა,—წერს ნ. ნიკოლაძე,— და გავრცელდა მეზობლებში, რომ ეს საშფო მყდარი ან მომავლდავი ყოფილა და მისი ნაშთებიდან ჩვენივეს აბა რომელია უმჯობესი და რომელი გვერგებოთ. ამგვარი, ჩინეთი აზრით სწორედ იმნაირადვე „ავადმყოფს“ წარმოგვიდგენს და იმნაირსავე „აღმოსავლეთის კიბხეს“ შეაბგენს, როგორც ევროპაში ოსმალეთი“² (ხაზი ჩვენია, ვ. ღ.).

„აღწინაურებული“ ერების, „საპატიო მისიას“, საერთოდ, კონკრეტულად კი ჩინეთის მიმართ, ნ. ნიკოლაძე მტაცებლობაში, ყაჩაღობაში, ამ ქვეყნის ჩამორჩენილობის გამოყენებასა და მისი გაძარცვის მისწრაფებაში ხედავს. არავითარი სხვა მიზანი და დანიშნულება მათ დაუბატოებელ სტუმრობას ჩინეთის მიწა-წყალზე არახადებს არ ქონია. ისინი მუდამ შტრეები და მოძალადეები იყვნენ ამ ქვეყანაში და არა ჩინელი ხალხის მეგობრები.

ამ მოძღვრებას, რომლითაც დიდი კოლონიზატორი სახელმწიფოები „მოღვევებდნენ“ ჩინეთში, ნ. ნიკოლაძე უსინდისო და ველურ მოძღვრებას უწოდებს. იგი წერს: „...აღწინაურებული ერები ამ მოძღვრებას დასდგომიან, რომ დაწინაურებულმა უნდა ჩამორჩენილა უნდა დაიპონოს და ხრასო. დრონი მეფობენ. ცუდი მოძღვრებაა ეს მოძღვრება, უსინდისო, ველური“³.

ნ. ნიკოლაძე, რომელიც კარგად იცნობდა კოლონიური პოლიტიკის მკლერი კანონების არსში, რომლისთვისაც ცხადია რომ სწავლა მოძალადე და კოლონიზატორი მითქვამს უმჯობესია ამა თუ იმ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიურ ჩამორჩენილობას იყენებდა მასზე გაბატონების მისაღწევად, ჩინელ ხალხს მეგობრულად ურჩევს იბრძოდეს ჩამორჩენილობის წინააღმდეგ და მათ თავიდან მოიცილეს უცხოელი მოძალადეები.

ეგება რა ჩინეთ-იაპონიის ომში ჩინეთის დამარცხების ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს მის მტკად მძიმე შედეგებს ამ ქვეყნისათვის, მათ უფრო, რომ მან საუფძველი ჩაუყარა ჩინეთის გავლენის სფეროებად განაწილებას იმ სახელმწიფოების მიერ, რომელთაც იგი უკვე აქციეს ნახევარკოლონიად. როგორც თვითვე წერს, „...იაპონიის ომმა ჩინეთთან გაუმძლარი შადა აღძვრა დედა-მამის უმოყვარეს სახელმწიფოებს. შობამით რუსეთსაც საღერღელი აგშალა“⁴.

აქაც ნ. ნიკოლაძე აწიშვლებს დიდ კოლონიზატორ სახელმწიფოთა მტაცებლურ პოლიტიკას ჩამორჩენილი ქვეყნის მიმართ, სამარცხინო ბოძზე აკრავს მათ იმ ძალადობისთვის და მხარს უჭერს, თანაგრძობნის მტაცებლთა დაპყრობილ ობიექტად ქცეულ ხალხს.

ჩინეთის მდგომარეობა ჩინეთ-იაპონიის ომში შემდეგ მართლაც მკვეთრად გაუარესდა. მოხდა ის რასაც ნ. ნიკოლაძე ვარაუდობდა: XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე, ვ. ო. თავისუფალი კონკრეტული კაპიტალიზმის იმპერიალიზმში გადაზარდის მოქმედისათვის, ეს ქვეყანა იმპერიალისტ კოლონიზატორთა მრავალი კოლონიური ძალადობისა და გავლენის სფეროებად განაწილების ობიექტი გახდა.

„... იაპონიამ იწყო მრეწველ ერად გადაქცევა — წერს ვ. ო. ლენინი, ანალიზს უკეთებდა რა ჩინეთ-იაპონიის ომის შედეგებს, — და სცადა ჩინეთის კედლის შერღვევა, აღმოჩინა ისეთი გემრიელი სახარავი, რომელსაც ერთბაშად ჩასჭიდეს კბილები ინგლისის, გერმანიის, საფრანგეთის, რუსეთის და თვით იტალიის იმპერიალისტებმა“⁵.

რამდენიმე წლის შემდეგ აღნიშნულმა იმპერიალისტებმა სახელმწიფოებმა სისრულეში მოიყვანეს თავიანთი მტაცებლური გულისნაღები ჩინეთის მიმართ, წაგლიჯეს მას აშკარად თუ მალულად საუკეთესო ნაჭრები, ზელს იგდეს მისი მნიშვნელოვანი ბაზრები და ამგვარი იგი გავლენის სფეროებად განაწილეს.

ჩინეთის დაყოფა და მისი გავლენის სფეროებად განაწილება იმპერიალისტ-მტაცებლების მიერ გახდა ერთ-ერთი მოთვარი მიზეზი იმ მძლავრი სახალხო ანტიიმპერიალისტური აჯან-

¹ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, ეურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 9, გვ. 7—9.

² იქვე, გვ. 10.

³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

⁴ იქვე, გვ. 51.

⁵ ვ. ო. ლენინი ომს, ტ. 5, მე-4 ვაშ. გვ. 102 (კრიზისის ვაკეთილები).

ყუბასა, რომელმაც იფეთქა ჩინეთში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე.

სულ სხვა ასპექტით უდგება ნ. ნიკოლაძე და ინგლისელთაგან კოლონიზებული ზღვის იქით ტერიტორიების, ე. წ. თეთიმშართელი კოლონიების (დომინიონების) ურთიერთობას მებრძოპოლიისთან — საკუთრივ ინგლისთან.

„ჩემის აზრით, საკუთარი კოლონიები, — წერდა ფ. ენგელსი, — ე. ო. ვერაძული მოსახლეობის მიერ დაკუთრალი მიწები — კანადა, კაპის მიწა, ავსტრალია — ყველანი გახდებიან დამოუკიდებელნი“.

ნ. ნიკოლაძეს, ენგელსის მსგავსად, მუდგელობაში ჰყავს კანადა, ავსტრალია, კაბისა და ნატალის მიწები აფრიკაში და ახალი ზელანდია, სადაც XIX საუკუნის დასასრულისათვის მოსახლეობის გაბატონებულ უმრავლესობას სწორედ ვაშაბელები, პირველი რიგში კი ინგლისელები წარმოადგენენ. ეს მოხდა ინგლისელთა მოსახლეობის მასობრივი ემიგრაციისა და მათგან მკვიდრ ხალხების მასობრივად ფიზიკურად გაქვრების შედეგად (ინდოელებისა და ესკიმოსებისა — კანადაში, ავსტრალიელთა და ტასმანელთა „ვედურებისა“ — ავსტრალიისა და ტასმანიისზე, შორისკეებისა — ახალ ზელანდიაზე, აფრიკისა, ზუშმენებისა და სხვებისა — კაბისა და ნატალის კოლონიებში).

ამ კოლონიების განვითარება, მათი ურთიერთობა მებრძოპოლიისთან, მართლაც, როგორც ენგელსი ვარაუდობდა სულ, სხვაგვარად წარმოიბრუნა, ვიდრე, მთავალით, ინდოეთის, ინდონეზიის, აფრიკის კოლონიების დიდი ნაწილის და ამ სხვა კოლონიებისა, სადაც მკვიდრი მოსახლეობა გაბატონებულ უმრავლესობას წარმოადგენდა და დამპყრობელები და უმნიშვნელო უმცირესობას ამ თავისებურების შედეგად იყო, რომ აღნიშნულმა კოლონიებმა მიღწეული მოაბრუნეს თეთიმშართელი კოლონიების უფლებები და დომინიონებად გადაქცენენ. მაგრამ თვით ამ კოლონიების შიგნით დარჩა ეროვნული ჩაგვრა და დისკრიმინაცია, რასაც ხაზიოდენ ინგლისელი კოლონისტები და საერთოდ თეთრკანიანი მოსახლეობა მკვიდრი მოსახლეობის ნაშთების მიმართ.

ასეთი ტიპის კოლონიების ურთიერთობას ინგლისთან ნ. ნიკოლაძე პატრიარქალურ ურთიერთობად თვლის. მისი შეხედულებით, ინგლისს მხოლოდ და მხოლოდ იცავს მათ გარეშე მტრების მოსალოდნელი თავდასხმისაგან, მფარველობას უწევს მათ, მაგრამ არ ერევა მისი მოსახლეობის შინაგან საქმეებში.

თვითიველ ამ კოლონიათაგან — წერს იგი, — თითქმის საკუთარი ცხოვრების წესი, კანონი და მშობლიური ენა, აქვს ინგლისი არ ერევა მათ შინაგან საქმეებში, იგი მარტო მათ მფლობელად ითვლება, და აღნიშნულის უფლებით მათგან ზარს იღებს საერთო ჯარისა და ფლოტის შესანახად, „საერთო პრესტიჟი“.

„ეს“ დასაცავად. მისი აზრით ასეთი ზარის გაცემა ამ კოლონიებისათვის ხელსაყრელიც კი არის, რადგან ამით თეთიმშართელებს საკუთარი ჯარისა და ფლოტის საჭიროებისაგან ს.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს გამოირჩევიდა არ მანკი, მათი პატრიარქალური ურთიერთობის შეცვლა და კოლონიების ანუხლებება ინგლისის მფარველობის წინააღმდეგ. მისი თქმით, ინგლისის მფარველი ხელი ამ კოლონიებს მანამ ესპორტებოთ, სანამ ინგლისი ძლიერია, მისი დროშა მართლაც ახორციელებს მფარველობის ფუნქციებს და იგი არ ერევა მათს შინაგან საქმეებში. როგორც კი ყოველივე ეს შეიცვლება და კოლონიები თავს იგანგებონ შეეწირებულად, მაშინ ისინი აშერიკის მსგავსად ჩამოშორდებიან ინგლისს 2.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებანი ბრიტანეთის თეთიმშართელი კოლონიებისა და ინგლისის ურთიერთობის, ისე როგორც ამ ურთიერთობის მოსალოდნელი ცვლილებების შესახებ ძირითადად სწორია. ოღონდ არ შეიძლება ნ. ნიკოლაძეს არ ვუხაყვედუროთ ერთ რამეში: მას არაფერი უთქვამს თვით ამ კოლონიების შიგნით არსებული მდგომარეობის, კერძოდ, „თეთრკანიან ბატონთა“ მიერ იქ მკვიდრთაგან გამოყენებული ძალადობისა და რასობრივი დისკრიმინაციის შესახებ.

(კანადაში ზომი დარჩენენ ინდიელ ტომთა ნაშთები და ესკიმოსები, ავსტრალიაში-ავსტრალიელ-ტასმანიელები, ახალ ზელანდიაზე შორისკეები სამხრეთ აფრიკის ტერიტორიაზე კი აფრიკის აბორიგენი მოსახლეობა და სხვა.)

ამგვარად, ნიკო ნიკოლაძე, თავისი რადიკალურ-დემოკრატიული და პროგრესული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პრინციპების შესაბამისად, კოლონიები ჩაგვრისა და ეროვნული დისკრიმინაციის ყოველგვარი ფორმების შეუძრავი მტერი იყო. იგი მზარს უჭერდა დამონებული ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას და ყველა ხალხს — დიდსა და პატარას — ექვრებოდა და ჩამორჩენილის ეროვნული სუვერენიტეტის ენერგიული ქომაგი იყო. იგი არ აცალკევებდა ერთმანეთისაგან თეთრკანიან და ფერადკანიან ხალხებს და მარტო ევროპის დამონებულ ხალხებს (ირლანდელებს, პოლონელებს და ა. შ.) არ მფარველობდა. მისთვის არ არსებობდა ე. წ. ცივილიზებული და არაცივილიზებული სფერო. აზიისა და აფრიკის ჩამორჩენილი ხალხების ბრძოლას თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის იგი ისევე სამართლიან

1 ნ. ნიკოლაძე, მოსალოდნელი ცვლილება, ეურ. „შოპი“, 1894 № 10, გვ. 168.

2 იქვე, გვ. 169.

აქტად მიიხსენიდა, როგორც ირლანდიის ან პოლონელი ხალხების ბრძოლას მათი დამპყრობელი და დამპყრობელი ქვეყნების წინააღმდეგ. ნ. ნიკოლაძემ გაბედულად უარყო „თეთრი რასის“ მორალური ვალდებულება ფერადკანიან ხალხთა მიმართ, ნიღაბი ჩამოხადა ევროპის კაბიტალისტური სახელმწიფოების „ცივილზაციულ“ მისიას აზიისა და აფრიკის ხალხთა მიმართ და მზის სინათლეზე გამოიტანა მისი ნამდვილი დანიშნულება. მართალია, ეს შეხედულება არ იყო მარქსისტული შეხედულება, ვინაიდან ნ. ნიკოლაძე მარქსისტი არ ყოფილა, მაგრამ ნ. ნიკოლაძის ზოგიერთი მოსაზრება კაბიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიური პოლიტიკის ხასიათის, აღმოსავლეთის ხალხთა ჩამორჩენილობის მიზეზებისა და მისი დაძლევის გზების შესახებ ალღოთი უახლოვდება ამავე საკითხებზე მარქსისა და ენგელსის მიერ გამოთქმულ შეხედულებებს. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებები ევროპის კაბიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიური პოლიტიკის არსის შესახებ აზიასა და აფრიკაში XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში ერთ-ერთი ყველაზე სწორი და პროგრესული შეხედულება იყო (ილია ჭავჭავაძის მოსაზრებათა გვერდით). ჩვენ შესაძლებლობა გვქონდა ნ. ნიკოლაძის ზემო აღნიშნული შეხედულებები შეგვედარებინა „მოამბეში“, „კვალში“, „ივერისას“ და სხვა ქართულ პერიოდულ ორგანოებში იმავე საკითხზე გამოთქმულ სხვა პუბლიცისტთა შეხედულებებისათვის. ვერც ერთი ავტორის შეხედულებებში, ილია ჭავჭავაძის გამოკლებით, ჩვენ

ვერ ემოვეთ აზრის ისეთი მთლიანობა, თანმიმდევრობა და კოლონიურ საქვეყნო მკაფიო დაგეგმვა, როგორც ეს ნ. ნიკოლაძის მოკემული.

ამვე უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი მოსაზრებები ევროპის კაბიტალისტური სახელმწიფო კოლონიური პოლიტიკის არსისა და აღმოსავლეთის ქვეყნების ჩაგრულ ხალხთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის შესახებ ნ. ნიკოლაძემ ყველაზე მკაფიოდ ჩამოაყალიბა XIX საუკუნის მიწურულში, 1894-1895 წლებში, როდესაც მისმა მსოფლმხედველობამ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიურ უოფაში მომზადარი ცვლილებების შესატყვისად განიცადა გარკვეული მიზრუნება მარჯვნივ, რის შედეგადაც ზოგიერთი ძველი შეხედულებების ნაწილობრივი რევიზია მოახდინა. ზოგიერთი ჩვენი მკვლევარის აზრით, ამ დროისათვის ნ. ნიკოლაძემ ბედი აიღო თავის პირვანდელ რადიკალურ „სოციალისტო“ შეხედულებებზე და ქართველი ლიბერალური ბურჟუაზიის იდეოლოგი გახდა. ჩვენ კი, ედიქობთ, რომ ნ. ნიკოლაძის ზემო აღნიშნული რადიკალური შეხედულებები შეუთავსებელია ლიბერალური ბურჟუაზიის იდეოლოგიურ მრწამსთან. ჩვენი შეხედულებით, ნ. ნიკოლაძე, გარკვეული იდეოლოგიური მიზრუნების მიუხედავად (XIX ს-ის დასასრულისათვის), არ მისულა ლიბერალური ბურჟუაზიის ბანაკში, რომ მის ამდროინდელ მსოფლმხედველობაშიც მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა რადიკალურ-დემოკრატიულ და პროგრესულ შეხედულებებს.

ქართული მწერლობა მოსკოვში გაბარებულ ლიგარაგარისა და ხელოვნების დეკანოზი

საქართველო
ხელოვნობის

აქაქსანდრა ბორჩაგოვსკი

პედაგოგიური მუშაობის

(ქართული მოთხრობების კრებულის გამოცემა)

1.

ისეთი გინცა მაქვს, თითქოს ეს-ესაა დავ-ბრუნდი საქართველოში ხანგრძლივი მოგზაურობიდან.

რამდენიმე კვირის წინათ მე აღბათ ვიტყვოდი — „მზიურ საქართველოში ხანგრძლივი მოგზაურობიდან“ — მეთქი. ძნელია უარი თქვა ებთებზე, რომელიც დიდი ხანაა გადაბარგდა პოეტური სტრიქონიდან საგანგებო პროზაში და ადვილად მოპყვება ხელს.

მაგრამ ამის შემდეგ, რაც მეგობრებმა თვალწინ გადამიწალეს საქართველოს პირველქმნილი სილამაზე, ცისა და მათა უთვალავი ნაზრდილევი და ჩათვის განწმტობიდან დაეანახე, როგორ აჩუხუნდა, აიშლდა, მაქარის მსგავსად ჩქარი ივრის წყალი, დავინახე ყომალი მონადირეები, რომლებიც გახვეული არიან ყვეთლებს ალში, ანდა მეწამულ ფოთლებში, ვიხილე ხავერდისფერი ველები და ფერდობები, რომლებიც გაბარდული არიან თეთუბთით, — ყოველივე ამის შემდეგ მინდა უბრალოდ ვთქვა: მე დავბრუნდი საქართველოში ხანგრძლივი მოგზაურობიდან.

მეგობრებმა ბევრი რამ მაჩვენეს: ალაზნის ველის სიმდიდრე, ერთი ციქნი სოფელი ქვემოხევი, სადაც ოდესღაც ბედნიერი ფარსადანი რიგით მეთვე ქალიშვილის დაბადებას დასტოროდა; მეგობრებმა გადამიწალეს სანადირო ბილიკები მთებში, რომლებზედაც საოქოლაქო ომის დროს პარტიზანები დაიდოვნენ, და უფსკრულთან, კლდეში გამოკვეთილი მღვიმე, სადაც მრავალტანჯული მზალის ბავშვები დაილუნენ; მაჩვენეს მდიდარი კომპლექსიონები და ძველი ციხის ნანგრევები; ოპერის თეატრი თბილისში და ომიანობის დროინდელი ერთი იმ მრავალ პოსტიპალთავანი, ის პოსტიპალი, სადაც თავის დაღუბულ მამას ეძებდა ქნაპა გოგონა, ცაბუნის რომ ეძახდნენ. ჩვენ აუღიოდით მთებში იალაღებზე, ჩაედოოდით ხეობებშია და ველებზე, ვებებებოდით ცხვრის

ფარსთან, ფარების ძაღლებთან ერთად, დაუბოლოებლად ვესმენდით ურმულს.

ცოდეა ვატეხილი სჯობს, ისიც უნდა ვთქვათ: მეგობრებმა გამაცნეს მე დიდი შოთა და გიორგი საყაძე, ზოგაის მინდია — ეს „მთის პაშლეტი“, დიდი და მწუხარე გულის იდამიანი, რომელმაც სიცოცხლე გასწირა იმისათვის, რომ ბოლო მოეღებოდა ტომთა შორის სისხლიან მტრობას. მე ვნახე, როგორ გადავიარა მალაღი კოშკიდან და შეებზე წამოვიყო აჯანყებული ხალხის ტიარანი — ლაშქარის ბატონი, როგორ გაატარა თავისი უჯანსკელი დღეები საყაძემ, აზამ-ვეზირისისაგან მუხანათურად მოტყუებულმა...

შესაძლებელია, გადაინაცვლო სავრცეში, მთებშია და ველებში, ჩიხუნდო წარსულში არქეოლოგებთან ერთად. შეუძლებელია იმგზაურობით დროში სხვაგვარად, თუ არა წიგნებისა და წარმოსახვის მეშვეობით.

მე დიდი ხანა არ ვყოფილვარ საქართველოში, მთელი ჩვენი ქვეყნისათვის სიმძიმით 1941 წ. დეკემბრის შემდეგ. მაგრამ დღესაც მასსოვს, ნათლად მასსოვს ქართველი ადამიანები: დაბელოვნებული ქართველი ირონული და სითნო სახის კირლე ივანეს-ძე ბარნაბიშვილი და უდროოდ ვარდაცვალებული ნიჭიერი ექიმი ნიკოლოზ იასონის-ძე მუჯირი, პალატის მოწყობების დები, რომლებიც ტიროდნენ, როდესაც დაქირალები კბილებს ეჩატუნით საწოლზე ბორგავდნენ; მასსოვს მეცნიერებათა აკადემიის წარმომადგენლები, რომლებსაც ჩვენი პოსტიპალის შეფობა ევისრათ, და ავღარბელი კეთილი მოხუცი ქალი, რომელიც, წინააღმდეგ პოსტიპალის წესებისა, პალატებში სასწაულმოქმედ მაწონს ყიდოდა.

ადამიანები, რომლებიც მძიმე განსაცდელის ემს შეგხვდებით, სამუდამოდ გამასოვრდებით. ათეული საზე, რომლებმაც შემოინახეს მთელი თავიანთი თავისებურებები, ერთმანეთს ეჩაყუ-შან, რათა შევეგვარებოდნენ რაღაც სავრთო.

აშკარად იგრძნობა ერთი ტომის, ერთი ხალხის სპეციფიკა.

და, აი, გამოვიდა წიგნი, რომელიც თავისი ხაზითი ზედმიწევნით აღადგენს საქართველოს წარსულს და აღდგანდნენ ცხოვრებას, უფრო ზედმიწევნით, ვიდრე ეს შეუძლია გაცივითოს ვეღაზე უფრო დიდტანინაა რომანში.

იგულისხმება რჩეული ქართული მოთხრობების კრებული. მოთხრობები ორმოცამდეა, ვრცელი, როგორც დაწერილებით ისტორიული თხრობა, ან მოკლე, ილია რურუას მინიატურების მსგავსი. მნიშვნელობა აქვს, რასაკვირველია, არა მოთხრობების მოცულობას, კ. გამსახურდიას „ბოგის მინდიას“ ათობით გვერდი უჭირავს, ისევე როგორც გ. ნატროშვილის მოთხრობას — „ისევ გაზაფხული იყო“. მაგრამ ისინი იკავებენ სულმოთქმეულად, კეთხელობით ამ მოთხრობათა უკანასკნელ სტრუქტურებს და გინანებთ, რომ გვირგვინს ვინაობა აუცდებელია. ხოლო ისეთ პატარა მოთხრობებში, როგორცაა რ. გვერდიას „მხარა“, თითქოს ლექსი ყვლობით. თავისუფალ სვლას „ლიტერატურშინა“ აფერხებს.

შესაძლებელია, სხვა ლიტერატორები უფრო ბედნიერი არიან, ვიდრე მე. შესაძლებელია მათ საშუალება ჰქონდეთ ადრეც საბჭოთა ლიტერატურის საერთო ნაკადიდან გამოეყოთ ქართველი მწერლების მოთხრობები, რომლებიც ძალიან იშვიათად გამოჩნდებოდა ხოლმე რუსულ ლიტერატურულ ჟურნალებში, და არა მარტო გამოეყოთ, არამედ წლობით შეენახათ მუხსიერებაში საუკეთესო მათ შორის, ქმნიდნენ რა თავიანთ წარმოდგენაში ქართული ზღაპრების ანთოლოგიას.

თუ ასეთი ლიტერატორები კიდევ არსებობენ, ისინი თითხე ჩამოსთვლენი არიან. ჩვენი ლიტერატორებისა და მკითხველების უმეტესობისათვის სასიხარულო სიურპრიზია „საბჭოთა მწერლის“ მიერ გამოცემული კრებული. ამ მოულოდნელობას ვერ განაქარვებს ვერც დიდი ქართული პაროზის ცოდნა და ვერც ქართველი მწერლების შესანიშნავი რომანები-საქმი და მოთხრობებისადმი ხანგრძლივი სიმბათიერი დამოკიდებულება. ჩვენ ხარბად წავგიკითხავ კ. გამსახურდიასა და ლ. ქიჩიელის რომანებს, კ. ლორთქიფანიძისა და დ. შენგულაიას წიგნები, ტაში დავგურავს შ. დღაიანის პიესებისათვის, მაგრამ, რომ შეიგრძნო მთელი თავისებურება, პოეტურობა და დრამატული ძალა ქართული ნოველისა, მოთხრობისა, სპი-როიყო გაცენობილით ამ მოთხრობების მიზრდოდ, კვალიფიკურად თარგმნილ კრებულს.

ახლა ასეთი კრებული გამოვიდა. მართალია ვფელა მოთხრობა არაა კარგად თარგმნილი, რუსულ ტექსტებში ზოგჯერ ვხედებით ზედმეტ მოჭარბულობას, შეუხამობას და აშკარა ლათესებდაც კი. მაგრამ მთი უმეტესობა კარგადაა თარგმნილი თვითონ ავ-

ტორთა, ანდა გამოცდილ მოთარგმნელთა მიერ (ნ. ჩხეიძე, ე. ლოლობერიძე, ვ. კარგაძე და სხვ.).

2. **ზიჯალირთისა**

ნიჭიერად დაწერილი მოთხრობების კრებულში, თუნდაც ავტორი ერთი თემის ფარგლებში რჩებოდეს, მაინც მისი მართალი მოთხრობები, ერთად თავმოყრილი, გვაოცებენ აღაშანთა შრავალშიანობით, პერსონაჟთა სინარველით, — მაშასადამე ცხოვრების, ზღლის შრავალფეროვნებით. ასეთი წიგნის შინაარსის გადმოცემა ისევე ძნელია, როგორადაც პირველად წკითხული შექსპირის ტრაგედიებისა. ცოცხალი აღამიანები ვარს გვხვებიან ყოველი მხრიდან და გაუწირობენ.

როგორი უნდა იყოს აღამიანთა შრავალშიანობა ანთოლოგიაში, რომელიც წარმოადგენს მთელ ლიტერატურას, წიგნში, რომელიც შექსპირისა ათეული მწერლების მიერ?

ამ მოთხრობებში ჩვენ თვალწინ იშლება საქართველოს წარსული და თანამედროვე ცხოვრების შრავალფეროვანი სურათი. აქაა რუსთაველისა და თამარ მეფის დროინდელი ქვეყანი, შინაომების სისხლიანი ეპიზოდები, ძმათაშორისი ბრძოლები, ვგზომ დამახასიათებელი რომაა ფეოდალური საქართველოსათვის, მკათოი ანტიტიარნიული სურათები, რომელთაც ძველ ფრესკების სიმკაცრე და სისადავე შერჩენიათ.

შემდეგ წიგნის ფერცლება ნათღებიან რუსეთის პირველი რევოლუციის დროინდელი მუშაშულა ფერებით: იწიეს მუშაშულეთა სახლკარი და მთის აულთა ბოგანოები, კოცობილსინისა „Fata morgana“-ს ვმარტობიეთ, შილიან პურისა და მიწისათვის წარმოებულ ბრძოლაში.

ქართველი მწერლების მოთხრობები ეხება ბოლშევიკური რევოლუციის იტარქვეშეთის თემას (დ. სულიაშვილის „ნიკორი“, ა. ბელი-შვილის „სპარტაკელი“ და სხვა) აღადგენს სამოქალაქო ომის ვმარტებს, წითელ პარტიზანებს, რომლებიც შეუბოკრად იბრძოდნენ საქართველოს მთის ბილიკებზე, ვადასასვლელებზე და ტყეებში.

შემდეგ დგება სხვა დროები — ახალი ცხოვრების მშენებლობის ხანა. ზოგიერთი ძარღვიანი, მეტად თავისებური მოთხრობა სარკაშმოთა და მემორიით ასახავს წარსულის ისტორიულ განწირულებას, მის უმწეობას ახალისადმი წინააღმდეგ ბრძოლაში. ისეთი მოთხრობები, როგორცაა ი. ლისაშვილის „ეკრაი“ — ანდა ა. ბელიაშვილის, ზღლის უუღმარაო მოგვიგოებენ ცნობილ თვისის, რამე კაციობრიობა სიცილით ეთხოვება თავის წარსულს“ (ნაწილობრივ ეს ვკუთუნის ლ. ქიჩიელის მოთხრობასაც — „თავდის ქალი შილი“).

კრებულში არის მოთხრობები სამაშული ომზე, საკოლმერინო ცხოვრებაზე, საქართველოს მთებზე და ველებზე, ახალგაზრდობის

ბედნიერ სიყვარულზე და რესპუბლიკის ახალი ომის შემდგომდროინდელი ცხოვრების ნათელ ნიშნებზე, მის გლეხებზე, ზღლისნებსა და ინტელიგენციაზე.

ერთი რამ კი ვასაკვირია და უცნაური: კრებულში არ არის შესული მოთხოვნები თანამედროვე საქართველოს მუშათა კლასზე-მხოლოდ მკითხველ ჩრდილებად გაიფიქრეს მშენებელ-ინჟინერების ფიქრებმა, რომლებმაც სიმშვიდე დაუპირგეს ტელეგრაფისტ სანდრო შინდიაშვილს („შინდერის ყუვილი“) და პირობითი ლიტერატურულა „მშენებლობის“ კონტურებთან ერთად შეფარწნენ თვალს.

მაგრამ საქართველო რეალურ მშენებლობათა — რუსთავის, ძლიერი ჰიდროსადგურების, მანქანათმშენებელი ქარხნების ქვეყანაა. დიდი ხანია გაქრა ის დრო, როდესაც სიტყვა „საქართველო“ უპირატესად ბაღებდა შთის ფერდობზე მიყრული სოფლების, აუჯავებული ბაღების, ვენახების, ნაყოფიერი ველების, მთიანულა ტემპერამენტული ცეკვების ასოციაციას ეწველაფერი ეს დარჩა: მშობლიური ბუნების პოეზია, ბარაქიანი ბაღები, სამოკრებზე ნახუჭი ჯოგები, ზალხურა სიმღერა და მონადირის მიზანში აუცილებელი ბასრი თვალა. მაგრამ, ყველაფერი ეს ვინაზარდა და მოძარაღდა; ხალხმა ახალი მწვერვალები დაიპყრო. შექმნა თავისა ძლიერი ინდუსტრია, მონადირის, ქეთიონის და სხვა ქალაქების რევოლუციური პროლეტარიატის ნაცვალა, მოვიდა დღევანდელი საქართველოს მრავალრიცხოვანი მუშათა კლასა.

ბოლო მსჯილი მშენებლობა უფოლ რო-მანტიკის შემეცელიცაა, იგი შეიცავს მძაფრ ღრამატულ კონფლიქტებსა და ახალ პემორ-საც, განსაკუთრებით მშინ, თუ მშენებლობა ისეთ კუთხეში წარმოებს, რომელსაც ჯერ კიდევ ატყუა პატრიარქალობის დიო კმლ ტურტული ცენტრებისაგან მოწყვეტილობის გა-მო. საღ არის ეს რომანტიკა? საღაა მძაფრი კონფლიქტები? საღაა ცხოვრება და პემორი ქართველი მფოლაღეების, სამოფელების, მშენებლებისა?

ეს სრულიადაც არაა რიტორიული საკითხები.

საერთოდ, ცნობილა, რომ ჩვენი ლიტერატურა „ჩამორჩება“ მშენებლობის ტემპებს, რომ წიგნები მუშათა კლასზე არაპროპორციულად მცირეა, მრავალი ამ წიგნთაგანი კი, ნაცვლად აღმანათა ხასიათების გახსნისა, ტექნოლოგიურ პროცესებს აღწერს, საინჟინრო სარქვის გეცნობს, ამ სიტყვის სპეციალური მნიშვნელობით.

ამ თემის უგულვებლყოფის გამო ხშირად ვაიბინებთ საყვედურს მთელი საბჭოთა ლიტერატურის მიმართ. და მაინც შეიძლება და-ვასახელოთ მთელი რიგი წიგნები მუშათა კლასზე. მართალია, ასეთი წიგნები არაა მრავალიც, მაგრამ ისინი ყოველწლიურად მკვენილებმა. არის ასეთი წიგნები, რომლებიც 1953 წელს დაიბედალი ა. ბელაშვილის „რუსთავის“ პირველი ნაწილი, პ. ლორის რომანი „მალაროებში“ (1954 წ.) და სხვა.

მაგრამ ქართული მოთხოვნების კრებულში ჩვენი ვერ შევხვდებით ამ თემს: ან არ არის ასეთი მოთხოვნები ქართულ ლიტერატურაში, ან ისინი სუსტადაა დაწერილი, ანდა მხედველობიდან გამორჩაით კრებულის შემდგენლებს იმგვარი ნაწარმოებები.

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა მხოლოდ ქართველ მწერლებს შეუძლიათ. რუსი მკითხველები კი, რა მადლობელიც არ იყვნენ ისინი ამ ანთოლოგიაში წარმოდგენილი სიტყვების, ხასიათებისა და ფერების სიტუხის გამო, უნებურად მაინც მიამტყვევენ ყურადღებას ამ ამკარა ხარეუსს.

3.

მწელი წარმოდგინო მკითხველი, რომელიც, გადაშლის რა კრებულის უკანასკნელ გვერდებს, კვლავ არ დაებრუნდეს შორეული ისტორიისადმი მიძღვნილ ისეთ ნაწარმოებებს, როგორცაა კ. გამსახურდიას „ხოგაის მინდია“ ანღა ლ. ვოთუას „უგზო ქარაიანი“, რათა კიდევ ერთხელ აეიდეს სულ მალა-მალა ქვის კიბეებზე, რომლებიც ასე ოსტატრიადაა გრანტში ამოკეთილი ოსტატის მიერ.

„ხოგაის მინდია“ კეთილშობილი იდეა, ისევე როგორც მთის წყარო, ნათელი და გამჭვირვალეა. ამის სიგანგებოდ უსჯილ ხაზს ავტორი მოთხრობის ბოლო აბზაცში:

„ასიოდე წლის შემდეგაც მღერია ჩვენი ზესურები ხოგაის მინდიას ლექსს და იგი ისევე იწუება, როგორც უნდა გათავდეს ჩემ მიერ ნათხრობი:

„მზე წითლდებოდა, წყრებოდა, ხოგაის მინდი კვდებოდა, ჩამოდიოდა ვარსკვლავი, მთეარე უკულმა დგებოდა“.

ზესურებმა და ქისტებს შორის სისხლიანი ქიშობის ძველისძველი ისტორია კ. გამსახურდიას მიერ აღწერილია დიდი გამოშატელობით ძალით, გასაოცარი სისადაეითა და თხრობის სიმკაცრით, პერსონაჟთა სავანეობა, ხალხური ეპოსისათვის დამახასიათებელი „გამსხვილებითა“ და გარელიფურებით. დიამ, კ. გამსახურდიას მთელ მოთხრობას სავის შკაციო ელფერი აფუეს და არსებითად მის უნდა რქმეოდა ხოგაის მინდიას საგა, ავტორის რომ ეს მოესურებინა.

ავტორის სრულიადაც არ აღწევს ამ მიზანს სტალიზატორული სამუდამებით. პირაქით,

იგი თითქოს საგანგებოდ ზრუნავს იმაზე, რომ გვერდი აუაროს აჩქარებებს, ანდა თქმულებებისათვის დამახასიათებელ ინერსიებს, აგრეთვე, მოკარგულობისა და დეკორატიულ ელემენტებს. აქ ვერ შეხვდებით საგანგებო გადაჭარბებას, აქ არის სიმყარო, რომელიც წარმოადგენალია ფართო პლანში, ცხოვრება, რომელიც გამოხატულია სისხლიან დამატებულ კონსტრუქტში. აქ არის ფილოსოფიური განზოგადება. უპირველეს ყოვლისა, აქ არის სისადივე, ილწურათა ვრავიერული სიზუსტე, სიმძნვე სახეთა ასახვაში. შესაძლებელია, ამიტომაცაა, რომ სახეობრივი დატვირთვა შეიძინევა ყველაფერში: გვართა ჩამოვლამი და ხეესურთა სახელებში, ფრანგულ ხმლებში, მრგვალი ფარების ქლარუნში და მათაა სახელწოდებებშიც.

აი, ხეესურთა წინამძღვრის ზოგაის სიკვდილის სურათი:
 დაიკენსა ზოგაიმ:
 „სანთელი!“
 „ეპამე ზოგაი“
 შეკველა სამიმარამ, დაფათურდა, კარადასთან მიიჭრა, თაფლის სანთელი მოარბენინა, გამოწვდილ მარცხენაში შეაჩენა ზოგაის.
 „ზრალი!“
 მოისმა გინჯა. გააჩრო დათვიამ მუნვე გდებული ფრანგული ქარქაშს და მარჯვენაში მისცა სულთამობრძვის.

„შაკალით!“
 დახორტინა ზოგაიმ, ჩამონხლებულ სივრცეცენ გასასვავა უმწეოდ ხელები. ხმლები იმიშვლს დათვიამ, ღოშიკამ, უფურგვამ, ბერდიამ და მინდიამ.
 „მაკვავთ!“
 შესაძნეს მომკვდავს ხმალოწვდილია ვაკეცებმა, მავრამ ეს ხმა აღარ მისწვდენია ზოგაის სუნსა.

ისევ მიფათურდა სამიმარამ და მარალი ჩაპურა ზოგაის პირში.

ლოგინა გამოუცვალა მიცვალებულს. ცეცხლს მისცა ძირსნაგები ჩალა, „სალოგანე“ დაწვეს...
 როგორ არ უნდა დაეუჯეროთ ამ მკაცრად გამოკვეთილ სურათს! სულ რაღაც რამდენიმე პროზაული სტრიქონია და რაოდენ საგულისხმოა ისინი! აქ არის ბელადის სიკვდილი, მისი ცოლის გოდება, აგრეთვე თავშეკავებული მწუხარება მისი მეომარი შეილებისა, რომლებსაც უნდათ დამისაზრონ საიქიოში მამასთან შეხვედრის უფლება. აქ ქვეყნიერება წარმოვედგება მთელი თავისი მატერიალურობით, უფრო მეტიც, ამ პატარა ნაწივეტიდან უნებურად შევრტყვით მრავალი რამ ხეესურთა ძველი ხეჩვეულებების შესახებ: თაფლის სანთელი მარცხენა ხელში, მარჯვენაში — მახვილი და გარდაცვლილი მეომრის ქვეშავებლის დაწვა. თუ არ დაუეჯერებთ ამას, ეს იმას იმსნავს რომ მოცულობა ხალხის შენათხზვლ მივიჩინოთ მკაცრი ისლანდიური საგები.

ცხადია, მოთხრობის ყველაზე უფრო დადღირსებას, მის სულსა და გრძელვადიან თვით ზოგაის მინდიას სახეობრივად განდათან შეიფლება ძმობაშირის სისხლიან ღამჭრიათა წინააღმდეგ მიმართული პროტესტი. მის გულში დასადგურებულა უშიშარი მებრძოლის ვეკაცური შემართება და ბავშვის სისათუფე. ქისტებთან ტყვედ ყოფნისას მან არა მარტო შეიყვარა მშვენიერი ქისტი ქალი ზალიშათი, არამედ შეიგნო, რომ ქისტებიც მისი შეილები არიან, რომ მათ შორისაც არის კარგი და ცუდი ადამიანები, რომ მეგობრობა და ძმობა სისხლიან შერისძიებაზე და მკვლელობაზე მდლა დგას. ზოგაის მინდიას ძალებს აღემატებოდა ქისტებისა და ხეესურების შერიგება, ძლიერ ბოროტი და უსამართლო ყურმანის ქვეყანა, — მგერამ ამ მიზან შესწირა მან თავისი სიცოცხლე. ასეთია მისი დიდების ფილოსოფიური აზრი, რომელიც ზოგაის მინდიას წარმოგვიდგენს ქვეშობრივად ტრაგიკულ გმირად. მობრავაი მინდია, რომელიც გაუსწროს სუტუნს, თავისი მწუხარებითა და კანონით, მთის ვალასსვლენებზე აშლილი ოცნებებით, ვადასასვლენებზე, რომლებიც ქისტთა და ხეესურთა მიწას ურთიერთისაგან ყოფდა, ისევე ახლრბელია აკეთხველისათვის, როგორც პამლეტი და აკლდამის ფილაქანზე გარდაცვლილი რომელი.

დიდი ძალით გამოხატა მშობლიური მიწისა და ხალხის სიყვარული ლ. გოთუამ მოთხრობაში „უჯუო ქარაენი“. აი, მისი სიუჟეტიც: გიორგი საყაყე და მისი მებრძოლების რახმა აღმორჩნდებთან ალებოს ციხეში გამოწვედულენ: სხვის მიწაზე ხეტილთი ვამრჯუნონი, რომელთაც კვლადკვალ დევნიდა მტერი, ენდენენ აზამეზიხის სიველს შერაგების შესახებ და მიიღეს მისი მიპატრება ალებოში სტუმრობისა. დამით ყველას მოკლავენ. დაიდ მოურაიის თავი, თრმოცდამით გამოკვდილი მებრძოლის თავთან ერთად, მავრამევა ხოსროფაშას. როგორცაც მხოლოდ მოხუცი ვორგასალი ვადარჩა. იგი არ იყო საყაყის გვერდით, როდესაც მოურაიამ მტრის სიტყვა დათვარა და მათ შორის, ვინც უნდა დაისაჯოს, არის გორგასალის შვილი ბეგინიც, ვორგასალი მას იხსნის. ალებოს ციხის მკვლელთა შორს იგი ნახულობს თურქ მებრძოლს ისკანდერს, რომელიც ოცი წლის წინათ თვით ვორგასალმა იხსნა სიკვდილისაგან. ამჯერად ასკანდერი შეიღოს გორგასალს, რომ ჩაიღონის ვორგასალი სიყვარულზე — იგი მის შეპარებას ციხეში და გორგასალი კვდება შეიღოს, ბეგანის, მავრად, შვილს კი ეძლევა საშუალება საქანთველოში დაბრუნდეს. ნიჭიერად დაწერილი ეს მოთხრობა, რასაკვირველია, ბევრად უფრო რთულია, ვიდრე შეიძლება. იგი გვეჩვენებს უბრალოთხრობის დროს. ამ მოთხრობაში ყურადღება იქცევს არა ინტრიგა და არც უაღრესად მწვერ

ვე და დაძაბული სიუჟეტი, თუმცა სიუჟეტი თავის საქმევს აკეთებს.

შთაფარია ნოსტრეველი გლეხის გორგასანის სახე, მოხუცის სახე, რომელიც თავის თავში ასახეობს ხალხურ სიბრძნეს და ამით იგი ზოგჯერ სააკაძესაც კი აღეშინებდა.

საკაძეს ჩვენ ვეძინოთ სულიერი სისუსტის და სინანულის ეპოსი. იგი იმაზე ნაღვლობს, რომ მის ხმაღს აცხია არა მხოლოდ შტრის, არამედ მშობლიური, ძმური სისხლიც.

— ისეთი ხმალი მომეტო, ზედ ქართული სისხლი არ ეცხოს! — ყრუდ ვოდებს ვიორგი.

«ჯერ დანიხა გორგასალ, შერე შეიხსნა თავისი ხმალი, ემთხვია და მიაწოდა.

— ნასყიდიანთ ხმალია, მერამ არ ვაფიქვლა არაოდეს!

— მერამ ბაზალეთი?! — შეშინდუ ბატონო! ხმალი არ გამოიქრია ბაზალეთთან. ქარქაშინად ვირილებდი მომდურებს, ამა დახედე! — და ქარქაშზე მრავალი ნაჭდვეი აჩვენა.

წამოვდა ვიორგი. მისიხანე თვალი გაუყარა აღარც გორგასალმა დახარა თავი. საშინელმა სიბრძნემ დაურბინა სახეზე მოურავს.

— შენ ჩემზე ბრძენი ყოფილხარ მოხუციო გამოვალე არ დამენახო!

და წელში მოზირლი სააკაძე თავის კარავში შედის და კალთას ჩაოთფარებს.

ასეთია გორგასალი — ნოსტრეველი უბრალო გლეხი. ბრძენი, შორსმეკრეტელი, რომელიც სამშობლოზე მუდმივი სევდილია შეპყრობილი.

მას უყუარს შვილი, მზადა სიცოცხლე გასწიროს მისი ვულისათვის, მერამ, რაც უფრო უპოვებლობა მისი სიტყვების აზრსა და შეუყურებთ მის დიად ტრაგიკულ ფიგურას.

უბედვრად, თუ როგორ იხდის ახჯარს, რომელიც ეკუთვნის შვილს, მის გვერდითვე დებს სააკაძის ხმლის ნატებს და თავის მცირე ჯეგარს, მით უფრო მკვეთრი ხდება აზრი, რომ გორგასალი შველის არა მხოლოდ ლეიქლ შვილს, არამედ ახალგაზრდა მებრძოლსაც, რომელიც საქართველოს სჭირდება იმ დროს, როდესაც თავად მოხუცია და უძლური.

რთულ მოტაბების ასეთი შერწყმვა, გამოხატების ეს რეალური სისავსე გორგასანის ფიგურას აქცევს საოცრად უტყუარ, გამოკვეთილ დინათელ ფიგურად. და მასთან ერთად ცოცხლდება ყველაფერი: სააკაძე, ისკანდერი, ბეგანი, აღუბოს ზორშაყანი პეიზაჟი, ციხის კედლების გაჯარჯარებული გრანიტი, სისიცილილოდ განწიფილი «გურჯაღის» სიმღერა.

დრამატულად უადრესად დაძაბულია მოთხრობის უკანასკნელი სტრიქონები, როდესაც ციხის კარებიდან გამოდის უცნაური ქარავანი, ზორბა ბუბები, რომლებიც გეამებს ვტანებთან ხოლმე, ახლა აქლემების ზურგზე გადაკიდებულ ხურჯინებს მაკვჩიან. განთავისუფლებული ბეგანი უკანასკნელ აქლემს მივარდება და ხურჯინში მამიხის თავს პოულობს.

ნოსტრეველი გლეხის შვილი მინსტრუბა — მათ გარჯილი უდაბნოს გზით იქვეთქქს, სხვადასაქართველოს მიწა ვეუღლება, მას თან მოაქვს სიმამაცე, რისხვა და მოწიფულობა, ხოლო მამის მიერ დანატოვარ თოფრამი მამისეული მტრად ჯვარბი და სააკაძის ხმლის ნატები აქვს გამოკრული.

წარსულ დროზე მოგვეთხრობს კიდევ ორი მოთხრობა: შ. დადიანის „პოეტის დღე“ და ს. კლდიაშვილის „ლამხეთის ბატონი“. თუმცა, ჩემი აზრით, ეს ნაწარმოებები ვერ აღწევენ „უბო ქარავანის“ დრამატულ დაძაბულობას, მერამ ისინი თამაშად შექმლენა მივაკეთობს, კრებულის საუკეთესო ნაწარმოებთა რიცხვს.

„პოეტის დღე“, რომელშიც აღწერილია ახალგაზრდა შოთა რუსთაველის სახე, აღსავსეა თავდაპირული პოეტურობითა და ღრმა აზრით. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ავტორის წინასწარი განზრახვით კი არ ამჟღავნებს, არ ადრამატულდ მითხრობის მასალას (თუმცა ხანდახან, მაგალითად, შოთასა და თამარ მეფის შეხვედრის სცენაში აშკარად იგრძნობა ტრაგიკული დაძაბულობა), არამედ მიჰყვება ახალგაზრდა გმირს, ვაიკიდელ მოთხარს, მხედარს, ბრძენსა და პოეტს ციციბო და ძნელ ბილიკებზე მისი ცხოვრების მხოლოდ ერთი დღის განმავლობაში. რაიფ აღსავსეა ეს დღე გრძნობებით, აზრებითა და ნაშოქმედარით.

შოთა იმარჯვებს არა მხოლოდ თამაშში და მეგობრულ შეჯიბრებებში, — იგი იმარჯვებს შერხე, ბორბლებზე, ცდუნებაზე, იგი რჩება ერთგული თავისი თავისა და თავისი დიადი მოწოდებისა. და იმის გამო, რომ ყოველივე ამას ელგეურობის ოდნავ შესამჩნევ ელფერი ატყვია, იმის გამო, რომ საღებავები ოდნავ „გადასერიცა“ მხატვრის დახელოვნებულმა ხელმა, მოთხრობა იქნეს რაღაც დამატებითი მიზიდველობას. ოდესღაც ივან ფრანკლმ გომოთქვა საინტერესო აზრი, რომელიც უბნობდა „შეფე ლირის“ პერსონაჟს — კენტი. ფრანკოს ისეთი შთაბეჭდილება დაეძაბა, თითქოს თავდაპირველ შექმნარში შექმნა უფრო სრული, ბოლომდე გახსნილი სახე კენტისა, ხოლო შემდეგ გადაიფიქრა, ამოშალა ზოგიერთი კერძო ნიშანი და დეტალი, და თვით ეს ბოლომდე უთქმელობა იქცა პერსონაჟის ძალისა და თავისებურების მიზეზად. რამდენადმე იგივე შეიძლება ითქვას შ. დადიანის მოთხრობაზეც. თითქოს თქვენ წინ ეს-ესაა ასწიეს ფარდა, რომელიც წარსულს ფარავდა (დატოვებს მხოლოდ თელი, გამჭვირვალე მარჯამი) და წარსულის ამბებშია წუთით ავგაულებს, ავგეოთრიაქვს, რათა კვლავ ფარდას ამოფარებოდ.

სხვაგვარი კოლორიტილია დამწერილი ს. კლდიაშვილის მოთხრობა „ლამხეთის ბატონი“, თუმცა ამბები მასში გამოხატულია

დადიანის „პოეტის დღე“ და ს. კლდიაშვილის „ლამხეთის ბატონი“.

თუმცა, ჩემი აზრით, ეს ნაწარმოებები ვერ აღწევენ „უბო ქარავანის“ დრამატულ დაძაბულობას, მერამ ისინი თამაშად შექმლენა მივაკეთობს, კრებულის საუკეთესო ნაწარმოებთა რიცხვს.

„პოეტის დღე“, რომელშიც აღწერილია ახალგაზრდა შოთა რუსთაველის სახე, აღსავსეა თავდაპირული პოეტურობითა და ღრმა აზრით.

ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ავტორის წინასწარი განზრახვით კი არ ამჟღავნებს, არ ადრამატულდ მითხრობის მასალას (თუმცა ხანდახან, მაგალითად, შოთასა და თამარ მეფის შეხვედრის სცენაში აშკარად იგრძნობა ტრაგიკული დაძაბულობა), არამედ მიჰყვება ახალგაზრდა გმირს, ვაიკიდელ მოთხარს, მხედარს, ბრძენსა და პოეტს ციციბო და ძნელ ბილიკებზე მისი ცხოვრების მხოლოდ ერთი დღის განმავლობაში.

რაიფ აღსავსეა ეს დღე გრძნობებით, აზრებითა და ნაშოქმედარით.

შოთა იმარჯვებს არა მხოლოდ თამაშში და მეგობრულ შეჯიბრებებში, — იგი იმარჯვებს შერხე, ბორბლებზე, ცდუნებაზე, იგი რჩება ერთგული თავისი თავისა და თავისი დიადი მოწოდებისა.

და იმის გამო, რომ ყოველივე ამას ელგეურობის ოდნავ შესამჩნევ ელფერი ატყვია, იმის გამო, რომ საღებავები ოდნავ „გადასერიცა“ მხატვრის დახელოვნებულმა ხელმა, მოთხრობა იქნეს რაღაც დამატებითი მიზიდველობას.

ოდესღაც ივან ფრანკლმ გომოთქვა საინტერესო აზრი, რომელიც უბნობდა „შეფე ლირის“ პერსონაჟს — კენტი.

ფრანკოს ისეთი შთაბეჭდილება დაეძაბა, თითქოს თავდაპირველ შექმნარში შექმნა უფრო სრული, ბოლომდე გახსნილი სახე კენტისა, ხოლო შემდეგ გადაიფიქრა, ამოშალა ზოგიერთი კერძო ნიშანი და დეტალი, და თვით ეს ბოლომდე უთქმელობა იქცა პერსონაჟის ძალისა და თავისებურების მიზეზად.

რამდენადმე იგივე შეიძლება ითქვას შ. დადიანის მოთხრობაზეც.

თითქოს თქვენ წინ ეს-ესაა ასწიეს ფარდა, რომელიც წარსულს ფარავდა (დატოვებს მხოლოდ თელი, გამჭვირვალე მარჯამი) და წარსულის ამბებშია წუთით ავგაულებს, ავგეოთრიაქვს, რათა კვლავ ფარდას ამოფარებოდ.

სხვაგვარი კოლორიტილია დამწერილი ს. კლდიაშვილის მოთხრობა „ლამხეთის ბატონი“, თუმცა ამბები მასში გამოხატულია

დადიანის „პოეტის დღე“ და ს. კლდიაშვილის „ლამხეთის ბატონი“.

თუმცა, ჩემი აზრით, ეს ნაწარმოებები ვერ აღწევენ „უბო ქარავანის“ დრამატულ დაძაბულობას, მერამ ისინი თამაშად შექმლენა მივაკეთობს, კრებულის საუკეთესო ნაწარმოებთა რიცხვს.

„პოეტის დღე“, რომელშიც აღწერილია ახალგაზრდა შოთა რუსთაველის სახე, აღსავსეა თავდაპირული პოეტურობითა და ღრმა აზრით.

ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ავტორის წინასწარი განზრახვით კი არ ამჟღავნებს, არ ადრამატულდ მითხრობის მასალას (თუმცა ხანდახან, მაგალითად, შოთასა და თამარ მეფის შეხვედრის სცენაში აშკარად იგრძნობა ტრაგიკული დაძაბულობა), არამედ მიჰყვება ახალგაზრდა გმირს, ვაიკიდელ მოთხარს, მხედარს, ბრძენსა და პოეტს ციციბო და ძნელ ბილიკებზე მისი ცხოვრების მხოლოდ ერთი დღის განმავლობაში.

რაიფ აღსავსეა ეს დღე გრძნობებით, აზრებითა და ნაშოქმედარით.

შოთა იმარჯვებს არა მხოლოდ თამაშში და მეგობრულ შეჯიბრებებში, — იგი იმარჯვებს შერხე, ბორბლებზე, ცდუნებაზე, იგი რჩება ერთგული თავისი თავისა და თავისი დიადი მოწოდებისა.

და იმის გამო, რომ ყოველივე ამას ელგეურობის ოდნავ შესამჩნევ ელფერი ატყვია, იმის გამო, რომ საღებავები ოდნავ „გადასერიცა“ მხატვრის დახელოვნებულმა ხელმა, მოთხრობა იქნეს რაღაც დამატებითი მიზიდველობას.

ოდესღაც ივან ფრანკლმ გომოთქვა საინტერესო აზრი, რომელიც უბნობდა „შეფე ლირის“ პერსონაჟს — კენტი.

რამდენადმე გარეგნულად და ზოგადად. ვერ აღწევს რა მხატვრულ განზოგადებას, „ფართო პლანს“, იგი მაინც ძლიერი და მართალი ანტიტირანული მოთხრობაა. მისში ისმის პირქვეში, ვაკეკუთრი ინტონაცია. ნაწარმოებში დაწერილია ვარკვი ლიტერატურული გემოვნებით. ავტორი ვერ შეეცდნენა ლაშქეთის ბატონის, თავად დეველით ყიფიანის სატირიული დაცინვის შესაძლებლობას, ყიფიანისა, რომელიც აჯანყებულ სენებს გაქცევას სენებს იგი „უმებს“ უწოდებდა. თავადი არ კანკალებს მისთვისან და არც მორიგებას ედილობს. ტორანს არა აქვს ლაჩრის გული, იგი უღმობიელია, დანდობა არ იცის, მაგრამ, არც თვითონ შეუძლია ითხოვოს შიტყვება. აჯანყებულთა ბრბო მისთვის საძლეელია და სიყვდილის წინ, ეიდრე იგი ვადაუშეება ციხის კოშკიდან ურჩი გლეხების შეუბუხე, დეველით ზანჯალს გაუტრბობს ახმან სენს და იქვე მოკლავს მას. ლაშქეთის ბატონის ასე დახატეა უფრო მნიშვნელოვანსა და ძლიერს ზღას აჯანყების სურათს.

მამართავენ რა შორებულ წარსულს, ქართველი ნოველისტები არ ექცევიან მანკიერ რესტავრატორობისა და წარსულის ვსთებერი იდეალიზაციის რჯალში, ისინი ქმნიან სოციალურ ტრაგედას, სახალხო ბრძოლის სურათებს, სისხლწირველად აღადგენენ ცხოვრებას. ამიტომაცაა, რომ წარსულის თემზე შექმნილ მოთხრობებში ასე სუფთად და ძლიერად ეღერს თანამედროვე პარტიოტული იდეები.

სხვა ისტორიულ მოთხრობათა ავტორები ჩვენ გვაცნობენ ახალი დროის ამბებს, რვეულიწერი იატაკქვეშეთელების ფიგურებს, სტიქიურად აჯანყებული გლეხების სახეებს. მოთხრობები: დ. სულიაშვილის „ჩიკორი“, კ. კლდიაშვილის „პარტიზანები“, დ. შენგულაის „ციხესიმაგრე“, ა. ბელიაშვილის „სპარტაკელო“. ამათგან რამდენადმე განვსჯავთ უფრო ადგილი უწირავს ა. ქეთათელის „ამხალისი და ეთერს“.

ჩემი აზრით, თითქმის ყველა დასახელებული მოთხრობა უფრო სრულქმნილი, უფრო შთამბეჭდავი იქნებოდა („ამხალისი და ეთერის“ გამოკლებით) რომ მათ არ ახწყდეს სინქრის, ფსიქოლოგიური და კომპოზიციური დაუსრულებლობის ბეჭედი. ს. კლდიაშვილის „პარტიზანები“ თავისებურად იმეორებს შერიგეს ცნობილი ნოველის — „მთელი ფალონის“ მოტივს. მთიელი ვიერჯილი თავისთან მალავს პარტიზანების მიმად დემორს მეთაურის-ბონდო მასკეასს, მაგრამ ისეთი მდგომარეობა იქმნება, რომ მასკეასისთვის აუცილებელია უფრო შორს და საამედოდ გადაშალვა ვიერჯილიც ბონდოსთვის ახალ ადგილსამყოფელს პოულობს. მთის ბილიკებზე დაქრისს ვადაუშვანა დაევალება ვიერჯილის უმცირეს მშას ჯატუს. მაგრამ ჯატუს ძალიან მისწონს პარტიზანთა მეთაურის თოფი. არ შესწევს რა ძალა, სძლიოს ცდუნებას, ჯატუ ვადაუშვილ წითში მიატოვებს მას და ბეჭედი უსწავს მთში იხებება. დარწმუნებული ვარა, რომ ჯატუმ მოკლა პარტიზანი, ვიერჯილი სიყვარ მშას უფსკრულში გადაუჩაბებს.

კარგია, რომ ეს მოთხრობა შეუქმნულია და მრავალსტეკვაობისაგან თავისუფალი. იგი უზრახლებს იპყრობს და უთუოდ აღეღებს მკითხველს. თითქმის დაუკარგებელი კოლოზია — ქაბუჯი თითქოს არაფრისათვის ელავს კაცს — მნიშვნელოვან წილად გამართლებულია ახალგაზრდა, მთიელის თავდაუვიწყებელი სიყვარულით იარაღისადმი. ავტორი განზრახ გვაშინადებს შემდგომი ამბებისათვის, როდესაც მას. კათა ფრთხილად თვალყურს ადევნებს ახალგაზრდის გაბრწყინებულ თვლებს და რომ მან „იყოფა მთიელების სიყვარული იარაღისადმი... რომ მოწონებულ იარაღის ზელში ჩასივლებთა პარტიზანს სიყვდილითაც იმეტივენ“.

შესაძლოა, მომავალი დრამის სწორედ ეს წინასწარმინიშნება ხელს უშლის მოთხრობას, აქცევს მას ოდნავ შაბლონურად, თითქოს მიმამატებლურადაც. მოთხრობას არ ჰყოფნის ფსიქოლოგიური ახეულები, ნათელი, მკაფიო დეტალები, არ ჰყოფნის საკუთარი კოლორიტი და საკუთარი სეპარო ატმოსფერო. ასეთი სახის მოთხრობა შესაძლებელია ქვეთლიყო დასრულებულ შედეგად, რომელშიაც თვითველა წვრილმანი იქნებოდა ღრმად ნაციონალური და, ამავე დროს, უსაზღვროდ ადამიანური, ახლიბელი და მისაყვდომი ყველასათვის.

სამწუხაროდ, მოთხრობა რვეულიწიონერი იატაკქვეშელ არჩილზე, რომელიც აპერბებს დაუძვრეს ჯალთ რაქდენს — „გაქცევის ცდინსა მვეულობათა სპეციალისტს“ („სპარტაკელო“) — არ სცილება წმინდა ჩანახატის ჩარჩოებს, რადენის ტრადიციულ სახეს არ შეუძლია საკუბე მიაწოდოს გონებასა და წარმოსახვისს, ხოლო თვითონ არჩილი — სიუჟეტის განვითარების მიხედვით — „დაფარულია“, მთელი ამბავი არსებითად იქამდე დაიყვანება, რომ, როდესაც იგი გაიგონებს რადენის მრთოკაციულ რჩევას — „გაქციე!“ — მიხედება, რომ ჯალათი ზურგში ესერის მას და კი არ გაქცევა, არამედ რაქდენს ჩაეკლდება, ისარგებლებს ატეხილი არეულობით და მიიშლება. აქ აშკარად ჩანს გვირის საზრიანება, ნებისყოფა და ინსტიტუტი კი, მაგრამ ყველაფერი ეს მინც შორსაა ხანიათის ვახსინისაგან.

დ. სულიაშვილის „ჩიკორში“ მთავარი გვირის ჩიკორის, იგივე ზზრიალისი, მკვირცხლის ხასიათი თითქოს ოდნავ მოიხაზება, მაგრამ ავტორი გვაჩაბებს ჩვენს აჩიკორებს გვირის ხშირად ყველა იმას, რაც უნდა დახატულიყო საბოლოოდ მოთხრობა ორმაც განცდას ბადებს: დაუღუგარი, აქტიური ბუნება ჩიკორისა, გამბედავი და გამომგონებელი იატაკქვეშელისა

დიდ სიმართლას იწვევს, მაგრამ ავტორის აზრით რეალური თხრობა, ამბები გადარტყვიან, საერთო ფრაზების ბოროტად გამოყენება არღვევს ჩამოყალიბების პროცესში მყოფ შთაბეჭდილებას, ხელს გეიშლის, რომ შევალწითო ცხოვრებას იღვწავს სიღრმეებში, ჩათო მთლიანად მივეყუთ თანაგრძნობას და იღვწავს. ავტორს თითქმის მდინარეების ძარს დაყრდნობა, ამას, რომ ამბები, რომლებიც კარგად მისდევნენ თვითონვე მოახდინენ მკითხველის ყურადღების ორგანიზებას, იწვევს, რომ, თუკი თვითველი ამბები არაა გამოხატული საკმარისი მხატვრული სიმღერით, მაშინ მდინარეებისა და გუნებას სიკარო სიღრმე და წყალღებომა.

კომპოზიციური შეუქვეყნობა და გარკვეული გამოხატუბელობა ხელს უშლის დ. შენკელაის „ესპანკას“, რომელშიაც გამოცდილი და ნიჭიერი ავტორი ბევრ ნათელ სახესა და 1905 წლის რევოლუციის პერიოდის გულხით აჯანყების მართალ ჩანახატებს ქანის გამოყოფილ ჯგოფს ფიგურა რეალისტრადია მოხატული და ყურადღებას იქცევს თავისი ახალგაზრდული მიზიდულობით, ხოლო სიყვდილის სტენა შეიძლება მივაკეთოთ მთელი კრებულის საუკეთესო გვერდებს.

როდესაც ვწერდით, რომ ა. ქუთათელის „აბესალომ და ეთერი“ რომელშიც „განკაცებებით“ დგას სხვა მოთხრობათა შორის, რომელნიც წარსულის თემებს ეხებოდათ, ჩვენ მხედველობაში გვიქონდა მისი განკარგვის თვისებებზე: „აბესალომ და ეთერი“ თავის თავში აერთიანებს ბელეტრისტულ სიუჟეტს გარკვეულ დოკუმენტულ თხრობასთან. მოთხრობის გვირგვინი, ყოველ შემთხვევაში ბევრი მათგანი, რეალური, ისტორიული პირებია და, თანაც, ესენი არიან არა შორეული წარსულის შეილება, არამედ ადამიანები, რომელნიც კარგად ახსოვს მკითხველს: სობანოვი, კომპოზიტორი ფალაშვილი, დირიჟორი სტოლერმანი და ინტელიგენციის სხვა წარმომადგენლები, გამოჩენილი ექიმები, სპოტადობები მოღვაწეები. შე გამოჩენილებმა ვანსაკი იმისა, თუ რომელნად უნდა იყოს და სარწმუნოა ამ ნიჭიერი დამწერელი და პოეტური მოთხრობის შთაბეჭდილობის-მომღერალი ენო სარაჯიშვილის პირადი ცხოვრების ყველა პერიოდზე. ეს კი ძლიერ მბორკავს. ყოველ შემთხვევაში, ვინც და ეთერიც და ფიცხი ექი ა. ქუთათელის მიერ დიდი დამატებლობითა აღწერილი. მთელი მოთხრობა შესივალურია. კვანძიდან გამოქმნილი ფრაზით, პარიზის შინაგანი მელოდიით.

4.

სასიათეობისა და ტიპების სიმღერა, ცოცხალი, მხატვრულად რეალურ გმირთა სახეების სიბრძნე ლიტერატურის დაუფასებელი ვანია.

ახალი, მნიშვნელოვანი ხასიათის მოქმედის იმედით შლის მკითხველი გამოსულ წიგნს, ამ სასიათეობთან ავტორებს იგვემხრობის თემაებს, ზოგჯერ წლების განმავლობაში მის შემდეგ რაც მან წიგნი წაიკითხა.

და თუმცა კრებულის ბევრი მოთხრობა, რომლებიც ეკლენება თანამედროვეობას, ჩამორჩება სრულქმნილობითა და სიმღერით ისეთ ნაწარმოებებს, როგორცაა „უგზო ქარაიანი“ და „ზოგის მინდა“, მანაც კარგული პოთხაიკოსები აქაც აღწევენ დიდ წარმატებებს.

თუ შევადგინებთ ჩვენი შრავალოვანი სახეობა ლიტერატურის საუკეთესო მოთხრობათა ანთოლოგიის ერთ ტომს, მაშინაც კი, ე. ი. ამ ძალიან ძუნწად შეჩვენის დროსაც, გ. ნატროშვილის „ისევ ვახატული იყო“ უაღრეს მთხედვობა ანთოლოგიაში.

გ. ნატროშვილის აქტივობები, მაგრამ შინაგანი ძალით აღბეჭდილი თხრობა მოხუცი იორაშვი, რომელსაც არ სურს დასვენება, თუმცა ეს დიდი ხანია დიშინახუბა, გვიზღავს თავისი სისხლავითა და დამატებით, რომდენი დაუწრით მოხუცთა შესახებ, რომელსაც თავიანთი სიცოცხლე შრომაში გაუტარებიათ და არ შეუძლიათ შეურიგდნენ უსაქურ, პენსიონერ მდგომარეობას დაუწრით იუმორისტები, ნახევრად ვოდევილები, ანდა დამატებულ სერიოზული, წინასწარ გამოხენული ნაწარმოებები, რომლებშიაც პირველად გვერდებთან იგარმნობლით, რომ მოხუცი არცთუ წინააღმდეგარა დასვენებისა, მაგრამ მარჯვე ავტორი მას არ მისცემს ამის უფლებას კუბოს კარამდე.

გ. ნატროშვილი ისე მოულოდნელად და გაბედულად დაეყუდა მასალს, რომ მთელი მოთხრობა და იორაშის სახე მანვე ამაღლა ყველა სხვა სპეკულატორ სქემასა და გამოჩენულ სვლავზე. იორაში იქცა ადამიანური სულისა და ძალის, შეუდრეკლობის განსახიერებად, ადამიანური სულის ნამდვილ უკვლავებად, რომლის აზრი შრომაშია, ადამიანებთან ერთად და ადამიანებისათვის ცხოვრებაშია. არ უნდა ვიფიქროთ, რომ იორაში რამე წინასწარმეტყველრმა ნაშენებმა იჩინეს თავი, რომ იგი „ამდლებულია“ თავის წრებზე, არავითარი ამის მსგავსი სახეებით წვედებრივი მოხუცი. ჯიუტი და მორიდებული, რომელსაც ბევრი რამ უნდა აღარც კი გეგება, კეთილი და სიტყვაძუნწი, ხანგრძლივი ცხოვრების განმელობაში მიჩვეულია იალაღების სიჩუმესა და უკაცრობას. მაგრამ იგი მთელი ცხოვრება შეგნებულად შრომობდა და ამის გარეშე მისთვის სიცოცხლის აზრი არა აქვს. იგი სპირტის ხალხს, თანასოფელი კოლმურნებს, მას არ შეუძლია შეურიგდეს იმ აზრს, რომ დადგება დღე და ადამიანები შექლიბენ მის გამოკიდლებინსა და რჩევის გარეშე არსებობის. იგი უკვე დიდი ხანია იქცა ამ მობის ნაწილად, მშობლიური ბუნების ელემენტად, მას არ

შეუძლია ყოველივე ამის გარეშე სულდამუ-
ლობა და სურს ახალგაზრდა მწვემსებთან
ერთად ავიდეს ძნელად მისასვლელ სამოგრებ-
ზე. მის დიდხანს შეუძლია მარტოგაზრდო
უცხოვროს, მაგრამ ისე კი, რომ მისი ხელები
ტყმაღ არ იყენენ, რომ არსებობა არ იყოს
უაზრო.

მოთხრობის სიუჟეტი ისეთი მარტივია, რომ
არაა საჭირო მოვითხროთ. მაგრამ, როდესაც
იორამი გამორბის ბაღიდან, სადაც ყველაფერი
უხვეულო ჯა უტოზა მისთვის, სადაც მის
მგლები ელანდება, საზამთროებს და ნესვებს
ეთომ თავს რომ ესხმინ, როგორც კრავის
ფარას, იორამის თვალები ზომ მისი დღე და
მოსწრებაც ცხვრის ფარას შესცვეროლა და
ბაღსაში კი „თეარის შექმე ოდნე ჩანდნენ“
თეთრი გოგონები, ღერჯი საზამთროები, ოქ-
როსფერი ნესვები; ესენიც ბატყნებივით იწვნენ
და სწოვდნენ დედამიწას, როცა იორამი მთე-
ში გაუჩინარდება და შემდეგ კი, ყველასაგან
გამორჩეუბული, ჩათმის მთის ფერდობებზე
ღერჯში აღმოჩნდება, ძალია გაუმკლავდ
სიხარულს, რომელიც თანდათან გვიწყობს.
არაფერი არაჩვეულებრივი არ მომხდარა: ბაბუა
იორამი, კოლმეურნე იორამი თავის საქმეს
აქეთებდა და მისი შეხვედრა იდამიენებთან,
რომლებიც თავიანთ წარმოდგენაში მოხუც
უხე დაპარხლადაც კი თვლიდნენ, უკლუ-
რესად ჩვეულებრივია და ყოველდღიური.
„მე შეძახით, ბიჭებო?“ — მხოლოდ ამას გას-
ძახებს იორამი და თხოულობს ისევე ფარაში
დატოვონ, ირწმუნება, რომ თრიალთზეც
შეუძლია ასელა.

არის მაღალი და ბრძნული აზრი იმაშიც,
რომ ეს თეთრწყვრა, მდინარე ივრის ველის
მტკობრები, იორამის სახელს ატარებს. ეს ამ-
ლევს მის სახეს რამდენადმე სიმბოლურ აზრს,
თუმცა, ვიმეორებ, მოთხრობა უბრალოა, ამ
სიტყვის კარგი გაგებით, და შორისა მინერტ-
ლა სიმბოლავისაგან.

მოთხრობის ძალა საძიებელია მოხუც იორა-
მის შესანიშნავ სახეში. იორამის სახე, არაა
წაწარმოების ერთადერთი წარმატება. თათქმის
ყველა მოთხრობაში, რომლებიც ეძღვნება
საკოლმეურნეო ცხოვრებას, უბრალო აღამა-
ნების ყოფას, კოლორიტული და თავისთავად
ფიგურება გვხვდება. ასეთია ივანე, აკენის
ოსტატი, მ. ასათიანის ღრმიაზროვანი, ჰუმო-
რით გაშქვალული მოთხრობის გმირი („აკენის
ოსტატი“). ივანეს სახელსნოს წინ ყოველ-
თვის დგას ახალთახალი აკვანი. ომიანობის
დროს იგი სახელსნოდან კვარში ვაგვდებს ერთ
სარტყან კლიენტს, რომელიც ურჩევს მას,
აკენების ნაცვლად, კუბოები გააკეთოს.

ასეთივეა ფარსადანი. მისთვის ნამდვილი
ტრაგედია იყო მეთუ ქალიშვილის დაბადება,
ვიღრე ცხოვრება დუჭიერი და გავრცელებული
იყო, მაგრამ მან ფრთები შეისხა, როცასაც

შობლიურ სოფელში — ქვემოხევი, შეძლებ-
ლი ცხოვრება დაწყარდა („ყოფილნი მუხლები-
ლიაშვილი“).

ბ. ლისაშვილი შევახშის გამოშმატველ.
თითქმის სატირიულ პორტრეტს ხატავს
მოთხრობაში — „კერპი“, რომლის სათური გე-
ცილებით ვიწროა ნაწარმოების შინაარსთან
შედარებით. თუ მისი შევახშე მოთხრობის და-
საწყისში საშიშია და დაუნდობელი, საშიშია
თავისი ძალა-უფლებით სოფელზე, თავისი ინ-
გარიშინაობითა და უგულობით საკოლმეურ-
ნეო ცხოვრების განმტკიცებასთან ერთად, იგი
სულ უფრო და უფრო საყოფადი, უბაღრუცი
და, მამასადამე, სასაცილოც ხდება. მის აზრო-
ბელა იდამიენებზეც კი მიატოვებენ. თუმცა მით
ერთი კვლევი ჰყოფთ, თვითონ იგი იტყვი
შემაძრწუნებულ ტრაგედიკურ ანაქრონიზმად.

კრებულის სხვა ნიქიერად დაწერილ მოთხ-
რობებს შორის დიდ ყურადღებას იშმატრებს
ისეთი ნაწარმოები, როგორცია ნ. ლორთქ-
ვიანიძის „თავსაფრთხი დედაკაცი“, მასვე
სატირიული მოთხრობები: „ნიკოლოზი ნა-
ღარიბაზე“ და „ფეოდალები“, ნ. მწიშვილის
„კამათლები და სახარება“, აგრეთვე, ბ. ლორთ-
ქვიანიძის ცხოვრების ღრმა ცოდნით და-
წერილი „ბელორუსული მოთხრობები“ კ. ლორ-
თქვიანიძისა და მინატურები ი. რეზაია.

ნ. ლორთქვიანიძე ნოველის გამოცდილი ოს-
ტატი. ამატარა ნოველში — „თავსაფრთხი დე-
დაკაცი“ ჩვენ თვალწინ გადიშლება რეკონს-
ტრუქციული საქართველოში ქართველი ქალის
მოელი ცხოვრება, დედის ტრაგედიული ბედი,
ხალხის ბედი. ეს ქმნილება მშვენიერი ნახა-
ტი, ანდა სიუჟეტზე ამოჭრილი ძველი კლასი-
კური გრაიუროს შთაბეჭდილებას ტოვებს.
შტრიხები შევეთრია, გარკვეული და უკლუ-
რესად ზუსტი. ყველაფერში იგრძნობა ვახს-
კუთრებელი ლეონიში, რაც ხელს უწყობს
ავტორს, გადმოსცეს რეალური ცხოვრების შე-
გრძნობა, ვარემოციველა სამყაროს მატერიალ-
ურება. აქ ვერ შეხვდებით საერთო ადგილებს,
საერთო ფრანგებს, ერთ ზუსტ სურათს ენაც-
ლება მეორე. შეიძლება კაცს შეგშორდეს
კონცეფციის ასეთი კონცენტრირება, გამოშმა-
ტველობითი მშენალებების ასეთი შეუცდომე-
ლი შერჩევა. მაგრამ შევდგომა იქნებოდა გვი-
ფიქრა, რომ აქ არის მხოლოდ მხატვრული
ტექნიკის გამარჯვება.

ის, რასაც ნ. ლორთქვიანიძე აღწევს დედის
ტრაგედიული სახის ვანვითარებაში, დედისა,
რომელსაც მოთხრობაში სახელიც არ არა აქვს
მოძებნა, ზერსდება მხოლოდ და მხოლოდ
უდიდესი, ვაყკატური სიყვარულით-სიციხილ-
სადმი, ხალხისადმი და მისდაში რწმენით. და
სწორედ ამ დროს ხდება საჭირო ტექნიკის
შეწყობა. „ქართველი ქერივი დედაკაცი თა-
საფრთხიან წაღებაშდის... წინდაც კი შევი... თუ
გაპოზნდა, მერისმეტად ლილიან წყალიც ვა-

ლებული საცვალი,
 თეთრი შუბლი,
 შავი მავკალივით თვალები,
 მზეზე გაშავებული ლოყები,
 მოქნილი ცხვირი,
 სისხლიანა ტრეხები...“

და ამ შოასანი ქალის გვერდით ვხვდებით ჰუმორით გამსჭვალულ მოთხრობებს გალატაკებულ „ფეოდალებზე“ რომლებიც „ზიარად“ უიღვლობენ იფფასიანი თუთუნით სახეე პარკს. ანდა მოთხრობა ხუცესსა და „მეიკრ“ ებისკოპოსზე, რომელთაც მონადირის გზენბა შე-
 მოაწყოთ. შეიძლება ამ მოთხრობებს (განსაკუთრებით — მეროეს) აკლდეთ სარჯაზში, სიმწვანე, მაგრამ არ შეიძლება ითქვას, რომ ისინი ამის ვამო საგრძნობლად ზარალდებოდნენ.

5

სიღრმე და სიშართლე ნაწარმოებისა, მხატვრის მიერ სინამდვილის შეცნობის სიზუსტე დამოკიდებულია არა მარტო ტალანტზე, მნიშვნელოვანია აგრეთვე, მუშაობის მეთოდი, თეით ობიექტისადმი დამოკიდებულება, ღრმა ისტორიში და მწერლის კონკრეტულის სიჭარბოვე. დიდი მნიშვნელობა აქვს ღრმა რეკლუციური შინაარსის კონკრეტულად, ნაციონალური ფორმით ჩვენების უნარს შისი ზოგადკაცობრიული ნიშნებითურთ.

როგორც კი მხატვარი ეცდება, მოძებნოს სხვა ილო გზა, გაუცნობიერებლად ათავისუფლებს რა საკუთარ თავს ცხოვრების, ყოფის გახსნის, გმირთა ფსიქოლოგიის ანალიზის სიზუსტის აუცილებლობისაგან, მას გარდაუვალი მარცხი ელის; ვხე ვხსენება „ლიტერატურშინისა“, ზედაპირულ მოხვეულობას.

როგორც კ. ლორთქიფანიძის მოთხრობებში, ისევე აქ გარდაცვალებული რ. გვეტაძის „მხარაც“ სცდებება ბელორუსიის. ეს ავტორი ესტრეზა ბელორუსიას და მანაც შეაჩერა, ყურადღება მნიშვნელოვან და კეთილშობილურ თემაზე: ბელორუსი პარტიზანების ბრძოლაზე რეალურად იხილავს და საბჭოთა ბელისუფლების მტრების წინააღმდეგ.

მაგრამ რა სხვადასხვაგვარი გზით წაივია ეს ორი მწერალი!

ამაზე მხოლოდ იმითმ ღიბს ლაბარაკი, რომ „ლიტერატურშინის“ სამიშრობებში, კრებულის მოთხრობების მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, სახეებით რეალური სიურთხეა. კრებულის შემდგენელნი უკეთეს სამსახურს გაუწევდნენ რ. გვეტაძის სსოვნას, თუკი ისინი გამოსაქვეყნებლად შეარჩევდნენ უფრო ძლიერ ნაწარმოებს, რომელიც ღრის გაუძლებდა.

კ. ლორთქიფანიძის „ბელორუსულ მოთხრობებში“ თეით სინამდვილე, ყოფის, ბუნების ზუსტი გამოხატვა იმდენად კონკრეტულია,

თითქოს ავტორი ბეშვობიდან მისთვის ცნობილი ცხოვრების სურათს „ქმნიდა“ „მხარაში“ არის ეთნოგრაფიული რეკვიზიტის საკრეოლო იდეა გილება, როგორცაა, მაგალითად, „ბანდურის ხმები“ და „მშვენიერი ბუნება“.

კ. ლორთქიფანიძის ბერსონეები მართალი აღმანიერი ხასიათებია. მის მოთხრობებში ვხვდებით დაკვირვებას იმაზე, თუ როგორ ელინდებიან, ანდა იცელებიან ისინი ცხოვრების მამიე წუთებში. რ. გვეტაძის გმირები კი ბირობითი, აღმანიების ფიგურებია. ვერ არის მთლად დამაჯერებელი მხატვრული სხე ძალის — მახრასი.

„კაშტანკასა“ და „ხოლსტომერის“ შემდეგ სასაცილო იქნებოდა გვედავა იმაზე, შეიძლება თუ არა ოთხფეხა ცხოველი იყოს მხატვრული ნაწარმოების ბერსონეაი, აქ წინა ბლანზე წამოყენებული თუთუნის ფერი მახრა თავისთავად უცნაურად რომ არ უნდა გვეჩვენებოდეს. მაგრამ, როდესაც მახრა იწყებს სასწაულების მოხდენას, თამაშობს რა მითური სასწაულ-მოქმედის როლს, როდესაც აღმანიებს, რომ გორკი ნიფოტებს, ისე აბრიალებს ისტორიის დინება, ძალი ყოველივე ამას იოლად უმკლავდება, კედის ოღნევი შერბევით, ამის სერიოზული დაჯერება შეუძლებელია.

თი, „გაციოფებულმა მახრამ ოფიცერი ელვის სისწრაფით გადმოილო ცხენიდან და იქვე გავდა“.

იმავე გვერდზე მთელი ჯგუფი ჭეოძრებისა უახლოვდება ხეტორს. მახრა „შველივით მოხრილი ერთბაშად მოწყდა იდგილიდან. ვალ-მასებულა. ომხიანი ყვეფით ვადაუდგა წინ მტრებს“.

ხალხი შიშშილთ იხოცება, მაგრამ მახრა ხანდახან ჰანასს „პურის ნატებს“ მოეტანს, მაგრამ, როცა სასოწარკვეთილი, ნაშიშშილვეი ჰანა თავს ესხმის მახრას ლეკს ბუღბის, სწორედ ამ წუთში, როდესაც კეთილ ძალს „მხარის მთელი ბეკი ეჭირა პირში“ (!), ჰანა ნიჯახს აღმართავს უღანაშულო ლეკვის მოსაკლავად. მახრა განისხდა, ღრენა დაიწყო, „მყენებულა ჩხამხებით იდგა ერთ ადგილას. ჰანა სუნთქვა შეკრული ელოდა სამაგიეროს გადახდას, მაგრამ ძალმა ერთბაშად შეწყვიტა ღრენა“.

მახრა გაიქცა ეზოდან, მალე ერთი ნაძვისხის ქვეშ ყმელი მორთო, შემოიკრიბა ირგვლოე შვიერი ძაღლები და ტყეს მისცა თავი.

მაგრამ, შესაძლებელია „მხარაში“ შემინეოდეს რომანტიკული სტილის, რომანტიკული გადაჭარბების შედეგად მიღებული ზღაპრული მიდგომა მსაღლისადმი?

ფაქტიურად კი ყველაფერი ეს ძალიან შორსაა იმდვილი რომანტიკისაგან. ჩვენ გვხსოვს ი. იანოვსკის „მხედრები“ და მისი რყინის ვარდი, რომლის წინააღმდეგაც არც ერთ კეთილ-

ყოფილს, არც ესთეტიკურ გრძნობას, არ შეეძლია აღდგეს. რომანტიკა ცოტა რიღია ქართული მოთხრობების კრებულში. „მასხა“ რომანტიკული კი არაა, არამედ იგი მხოლოდ დაუჯერებელია.

სამწუხაროდ, კრებულში „მასხა“ გამოჩენილია რიღია. სიმართლე უნდა ითქვას, რომ კრებულში ასეთი მოთხრობა რამდენიმეა, მათში დამახასიათებელია ხელოვნობა, „ლიტერატურშინაა“, ან ბოროტად გამოყენებული შტამები, სრულბოჟიანებას რომ უშლიან ხელს.

აი მაგალითი იმისა, როდესაც ავტორს არ პყოფნის მხატვრისთვის ესოდენ მნიშვნელოვანი უბრალოება და გულბრწყინობა კი, არ პყოფნის ვაგედულება ამხიარულად ან გაიკვირვოს გმირების ნამოქმედართ, ამტომაც იგი ააქთლებს გმირებს, იმოქმედონ ისე, როგორც ეს თვითონ ავტორს სურს, რომელსაც სრულუბო ანა აქვს საერთო ცხოვრების სინამდვილისთან. ეს მოთხრობა (გრ. ჩიქოვანის „დაბრუნება“) დაწერილია გლუვად, რომელშიაც შეიკრება ხოლმე ცოცხალი ინტონაციები, მართალი დიალოგები, მაგრამ ძირითად იგი შეზოპილია და მოკლებულია შინაგან თავისუფლებას.

სერგეანტი გვანი შიქაძე დაჭრილი ბრუნდება მშობლიურ სოფელში და იგი პირდაპირ სახლში კი არ მიდის, არამედ ესტუმრება მეზობელს, პეგლარ ნარშინას, რომლის შვილი ხეტა გვანის თვალინი დაიღუპა ფრონტზე. იგი დიდხანს რჩება პეგლარის სახლში (დასაძინებლადაც კი მოწყობა), გაქიანურებული დალოვის სზრისაა, რომ გვანი შიქაძე, რომელიც ხეტის ეღდას და მის მახლობლებს შეიცოდებს, არ უმხელს მათ შვილის დაღუპვის ამბავს, ხოლო ხეტას ოჯახი ასეთივე გულისამირუყვებელი „სრუნეთ“ უშალავს გვანის დედამისის საცვდილის ამბავს. აქ უბრალოც და ტრაგიკულად დაიდ ამბები ქვეულია მარტივი ინტრიგის ოპიეტად. რაღაც გონებამყვრებელური, ცრუკეთილშობილურიც ხელს უშლის რამდენადმე ცოცხალი ხასიათების შექმნას. ავტორს უხდება იუშვავოს ცხოვრება ჩიღდნოს, როდესაც იგი თავის გმირებს სოფლის სხვა მცხოვრებლებისაგან გამოპყოფს, თუმცა ჩვენ კარგად გვესმის, რომ ფრონტის დაბრუნება სოფელში (დაუუშვათ, რომ იგი გვიან დამით დაბრუნდა) ეღვის სისწრაფით გავრცელდებოდა.

მოთხრობა გაქიანურებული და დახლართულია. რაც მთავარია, იგი იმდენად უარყოფს ხასიათების ლოგიკურობას, ადამიანთა სულღერ მოთხოვნებილებს (უბრალო გამოხედვა, შემკრთალი ხმა, მოჩვენებებიანი ნაღველი, ყველაფერია ის, რაც შეუძლებელია არ გამომდევანდეს), რომ ბოლოსდაბოლოს თვით მოქმედი გმირები აქციეიან პირობით ფიგურებად, თითქოს პე-

ყოფიან ირინო გამოჭრილი, საქიანისა/ შევადართ „დაბრუნების“ ვატანუკული და გამოკლებული დრამატუზმი ნ. დუნიანოვიჩის „თავისთვრისა და დედაკაცის“ ნამდვილ დრამატუზმს, ან თ. დონეაშვილის ნიჭიერად დაწერილ მოთხრობას „დედას“, რომელიც არკთუ ძლიერია ადამიანთა ტრავედის გამომდევანებაში, რომ ნათელი ვახდება, როგორი ლიტერატურული და პარობითა გრ. ჩიქოვანის ამბავი. „დაბრუნება“ ხომ თისდროინდელი მოთხრობაა, როდესაც ბევრ სახლში მწუხარება იყო დასადგურებელი, როდესაც გულისწყრომა, ტანჯვა და უბედურება საერთოსახალხო იყო. მათ უფრო არასწორია, წიგართვით მათ ეყკაცური უბრალოება და სიმართლე გონებამყვრებელი „ლიტრიგის“ გამო.

იდილიზრობის კვლი, ყბდაღებელი უკონფლიქტობა, რეალური ხასიციცხლო კონფლიქტების შეცვლა „ქარგას“ და ცუდზე“ მოსაქვენი კამათით ნათლად მდევანდება საყოლმეურნეთ თემაზე დაწერილ მთელ რიგ მოთხრობებში, განსაკუთრებით ისეთებში, როგორიცაა ელ. ზედგინის „დაუეწყარება ვახაფხული“ და ნ. აბაშიძის „კრელი ბაღდადი“. საყურადღებოდეტალი: ვადამაშებას, იდილიურ აღმწერლობას აღმოაჩნდა მძლავრი უნარი ცხოვრების გუფერულებსა, მოაცილოს მას არა მხოლოდ ინტელექტუალური დაპაბულობა, ძარღვიანი ცხოველყოფელობა, არამედ ბუნებრივი კილორიტი, ნაციონალური თავისებურებანი. ჩიკორაც, ვიერგილიც, რომელმაც უფსკრულში ვადანება თავისი მშა ჯატუ, მომღრალი ვანო და გორგასალიც, რომელმაც თავი დასდო შვილის სიციცხლისათვის, ქედმოუდრკველი იორამი, აყენის ოსტატო ივანე, ცახენია, და კრებულის ათეული სხვა პერსონაჟები — ცოცხალი ადამიანება, სისხლ-ხორციელად კონკრეტული, ნაციონალური ხასიათები ირინ.

„დაუეწყარება ვახაფხულის“ პერსონაჟები კი შენაღბული გვერვენებთან, მათ ქართული ტანსაცმელი აცვიით, ქართული სახლები ქვეით. მაგრამ არსებობთ ზესტად იმეორებენ რუსი, ბელორუსი და უკრაინელი მწერლების ცუდი საყოლმეურნეთ მოთხრობების ანალოგურ. „ნახურადიციოხლ“ პერსონაჟებს. აქ არის სქეპების ყოელისშემქმელობა, მიფიქრებების სიქენწე, აქ ყოველ ფეხის ნაბიჯზე იგრძნობა შაში და ავტორის ძლიერ სავრძნობა ანგარიშინაობა...

ქართული მოთხრობების კრებულში ბევრ აზრებს აღძრავს. და უნდა ვითქვართ, წიგნი არ დაჩება შეუმწნეველი. აუხსნელი მრჩება ის ვარემოება, რომ საბ-

კოთა ხალხის მიერ პიტერული დამპყრობლების წინააღმდეგ წარმოებულმა დიდმა სამამულო ომმა ქართველ ნოველისტებში ასეთი სუსტი გამოხატულება პოვა. სულ სამი-ოთხი მოთხრობაა ამ თემაზე კრებულიში. რაც მთავარია, მოთხრობები არაა საუკეთესო, ისინი ზერეულად გამოგვეყვენ სახალხო ომის თემის რატომღაც ასე? წიგნის საუკეთესო სახეები ზომ ბრძენა გმირების სახეებია, — გმირებისა, რომლებსაც უკვრებს ხმალიც და ფარიც, — და პარტიზანული კარბინებიც. მგერამ ეს წარსულის შორეული სახეებია (საკაიის დროინდელი) და შედარებით უახლესი (სამოქალაქო ომისა), მაგრამ სადაა 1941 — 1945 წ. წ. დიდი ბრძოლების გმირები, იმ წლებისა, როდესაც ომი კავკასიის მთებში წარმოებდა, როდესაც ჩვენი ფრონტის მთელ სიგრძეზე — რუსების, ტაჯიკების, უკრაინელებისა და სხვათა გვერდით, — მამაცურად იბრძოდნენ საქართველოს შეილები?

ეს ძნელი მისახვედრია. ყოველ ერთიც. წიგნში არაა წარმოდგენილი ახალგაზრდა, ქაბუცი საქართველოს წინააღმდეგ ისმის ახალგაზრდობის წყროლა და იმპიონი ხმები. კრებულის ყველაზე ძლიერი წარმატებაა მოხუცთა სახეები, თვითწვერა ბრძენი ორბაჩის, გორგასაღისა და იენეს მსგავსნი მე ვფიქრობ, ეს რაღაცნაირად დაევიწიებულა მუშათა კლასის ცხოვრებაზე მოთხრობების უქონლობასთან, ზოგიერთი საკონკრეტო მოთხრობების იდეალიზმისთან. სწორედ აქ, თანამედროვე მასალაში, ჩვენი ცხოვრების „მჭკვთარე დინებაში“ ყალიბდება ახალგაზრდა ადამიანის ხასიათი.

ეს კი ზრდის მიზეზია, და შეიძლება ექვი არ ვითრობო, რომ ქართული მწერლები, რომლებმაც მოგვაწოდეს ასეთი მნიშვნელოვანი კრებული, — ლიტერატურის დღევანდელი განვითარების ეტაპებზე ყოველივე ნაყოფიანებას გააღიზიანებენ.

„დარეგება ნაროდოვ“ № 3.

ბ. ახლინი
ალიო. მირცხულაჰას კოჰიზი

მე მინდა გითხრათ, ამხანაგებო, რომ მე მაქვს ერთი სიხარული—ეს ის არის, რომ ქართული ლიტერატურა ვიცო მხოლოდ, როგორც მისმა ნამდვილმა მოყვარულმა, და სრულიად არ მაქვს პროფესიული დამოკიდებულება, რომელიც მაქვს ზოგიერთ სხვა ლიტერატურასთან. არასოდეს ვყოფილვარ ქართული წიგნის რედაქტორი, თითქმის არც მთარგმნელი, არც რეცენზენტი, მე მხოლოდ ძალიან მიყვარს იგი.

სიმონ ჩიქვანი—ერთ-ერთი ჩემი უსაყვარლესი პოეტთაგანია ეს არის მთელი ჩემი დამოკიდებულება ქართულ ლიტერატურასთან და ილბათ ამიტომ თავისუფლად შემიძლია გამოეთქვა ახრი ქართული პოეზიის ღირსებებზედაც და ნაყოფიანებებზედაც.

მე თქვენ ვაპიზობთ, ამხანაგებო, ერთი უსიამოვნო გაუგებრობის შესახებ რომელიც შეგემოხება ამ დეკადაზე.

დამირჩევს მწერალთა კავშირიდან და მიიხრეს, რომ სურთ წასაკითხად გამოვიგზავნონ ქართული პოეტის წიგნი. ტელეფონი ცუდად მუშაობდა. ცუდად მომესმა ავტორის გვარი. მე რომ ოდესმე მეთარგმნა ქართული პოეზიის ნიმუშები ან დამეწერა წერილი ქართულ ლიტერატურაზე, მაშინ გვარს ადვილად გამოვიცნობდი, თუ ცუდად ვაიგონებდი. მაგრამ ასე ამოცნობა ვერ შეეძლო და ვფიქრებ, რომელიმე ახალგაზრდა ავტორის წიგნს მამლევენ-მეთქი. და, ია,

მიგზავნიან კორექტურას. გადავსაღე იგი შორეულ თუ მესამე გვერდზე, გარკვეანზე არ დამიხედავს. დაეწყო კითხვა, დაეწყო უთავბოლოდ და არა მყოფლებით—თავიდან ბოლომდე. წაგიტოვებ დამაწყისი, ბოლო, შუა ადგილი, სულ უფრო-დამტორო გატაცებით, და ვიღერ არ წაეწყდი ჩემს ნაწილს ლექსებს, არ ვიცოდი, თუ ეისი იყო ისინი. როცა მე ვფიქრობდი, ეს ლექსები ახალგაზრდა ავტორისაა-მეთქი, ახრად მომიხედა რაოდენად მოწიფული ყოფილა ეს ახალგაზრდა ავტორი, რაოდენად მომწიფებულა-მეთქი. ზოლო, როცა მივედი იქამდე, რომ ავტორი წერდა თავისთავზე, როგორც ორბაჩისადაი წლის ადამიანზე, გაეფიქრე: როგორი ახალგაზრდული ლექსებია, მათში რაოდენი სიბუნებურა-მეთქი. და მე უდიდესი სიამოვნებით ვკითხულობდი ამ წიგნს. მაშინვე რომ მიგზვდი, რომ ეს იყო მამაშვილის ლექსების წიგნი. ეს იყო ჩემი სასიამოვნო გაუგებრობის დასაწყისი.

ამ წიგნის კითხვისას რაღი მომიგონდა რომელიმე ლიტერატორი, მომიგონდა თეატრალურია ხელოვნება, საესტრადო კითხვის ხელოვნება, მომიგონდა საუბარი, რომელიც მქონდა ერთხელ საუკეთესო მკითხველთან, ამემაღლ განსვენებულ ვლადიმერ იაზნტოვთან. ჩვენ ვისაუბრეთ იმის შესახებ, რომ ცუდი იქნება თუ კარგი ესა თუ ის მსახობი ან მკითხველი, გენიალური იქნება თუ არა ეს მკითხველი, როცა ახ-

შეინს კითხულობს, შეიძლება ცუდად წაიკითხოთ იგი, შეიძლება კარგადაც წაიკითხოთ, შეუძლია—სიძველადაც, მაგრამ ვველა მკითხველს რამდენადმე მიანიც ერთი და იგივე ინტონაცია ექნება, არ არსებობს ისეთი ძალა, რომელიც შემდეგს დაუპირისპირდეს პუშკინის ინტონაციის ძლიერებას, ე. ი. ზოგიერთ ფრაზას რიტმულსაც, ინტონაციურსაც, კარგსაც და ცუდსაც წამკითხველნი ერთნაირად წარმოთქვამენ.

ესაა სწორედ ავტორის ინტონაცია, ავტორის რიტმი, მისი განწყობილება, მისი უშუალო სიტყვა და აი, ამის გაფიქრებისას ჩემი ერთი აზრი მეორეს გადაეჯავბა. აი, წიგნის თარგმანიც. უკვე ლაპარაკი როდია კითხვის ხელოვნებაზე, არამედ ლაპარაკია თარგმანის ხელოვნებაზე. აქ სხვადასხვა მთარგმნელები არიან — არიან კარგი, ბრწყინვალე ოსტატები, არიან დამწყები კეთილსინდისიერი მუშაკებიც. ბევრმა მთარგმნელმა გადათარგმნა მამაშვილის წიგნი, მაგრამ ჩატომღაც მათ ერთი და იგივე ინტონაცია აქვთ, ე. ი. ასე გგონია, მთელი წიგნი ერთ პოეტს გადაუთარგმნაო.

მე, რასაკვირველია, მამაშვილის მთარგმნელებს არ ვადარებ პუშკინის წამკითხველებს, მაგრამ ეს მოვლენა თანაბარი ოდენობისაა. როგორია მისი ინტონაციის ძალა, თუკი ბწყარდებდიან და არა ორიგინალიდან გაკეთებული თარგმანი გვეჩვენება ერთი და იმავე პოეტის თარ-

გმანად. ამან მიიქულა, კიდევ ერთხელ ახალი თვალთ წამეკითხა მამაშვილის წიგნი. მე ველაპარაკობ ახლა, რაკი შეგნებულნი შექნა, რომ ესაა ძალიან გამოკვეთილი ხელწერა. მას აქვს ნაკლოვანებები, მაგრამ აქვს ლირსებებიც.

მე ხანდახან მაღიზიანებს ვადამეტებული სილამაზე, ხანდახან კი მზიბლავს ლირიკული ადგილები. მაგრამ ამ ლექსებს აქვთ ღირსებები — ადამიანური ინტონაციის გასაოცარი და გასაკვირველი ბუნებრივი სისადავე. საუცხოო ქართულ პოეზიას, მრავალ თავის ღირსებებთან ერთად, ახასიათებს ის მომზიბველელი ინტონაციაც.

და აი, იმ წიგნში, რომელიც მე მქონდა, ეს ძალზე შეაფიოდაა გამოხატული. როგორადაც არ უნდა ითარგმნოს, შეუძლებელია ამ მანერის ინტონაციის გავლენიდან თავის დაღწევა, მანერისა, რომლითაც პოეტი ზღედა კემშარიტლ თვითმყოფი ნაყოთანაღური თვალსაზრისითაც და პირადული თვალსაზრისითაც.

მე დიდი სიამოვნებით წაეკითხე მიტხულავას წიგნი და, ვფიქრობდი, ამ წიგნის შესახებ გაკეთდება დიდი და ვრცელი მოხსენება-მეთქი, ამიტომ მოვაშხადე მხოლოდ ეს რამდენიმე სიტყვა მოხსენებისათვის, და მე არ შემიძლია არ გაეამქლავნო ჩემი აზრები, რადგან ეს შევარძნება მეტისმეტად ნათელი იყო და აქამდის შემყრობილი ვარ მიღებული შთაბეჭდილებით.

3. კოგაპოვა

მუხრან მაჰაჰარიანის ლექსების წიგნი

მივიღე ჩემთვის უცნობი მუხრან მაჰაჰარიანის ლექსების კრებული, ალაღებულზე ჩავიხედე შიგ, წაეკითხე ერთი ლექსი, მეორე, მესამე და ბოლომდის ვეღარ მოვიკლდი მთელ წიგნს.

სულის მოძრაობა —

ლექსად ამოღერილი —

ადამიანების ტვინში აღბეჭდილი,

აღამიანებო... აღამიანებო...

თავლი... ქარბუქი... წვიმიან...

ლექსი — ცა და მიწა —

ერთად შეზედილი — პოეტის სხეულის ჩრდილი..."

ექვსჯარეშა, რომ მაჰაჰარიანი პოეტიცა და, ამასთანავე, ნიქიერი, იგი გვაოცებს და გვაზიარებს დიდი, ბუნებრივი ტემპერამენტით, სიზხლით, შემართებულობით, მგზნებარებითა და განსაკუთრებით დისაფასებელია, რომ მას აქვს მკაფიოდ გამოკვეთილი სიხე.

მაჰაჰარიანი გულზეც ტალანტია. იგი ხარბი ტალანტიცაა: ხარბად იღიქვამს სიციცხლეს ზეთივე გრძნობით და ვველაზე უფრო — კი მეექვსე

გრძნობით. მის ახასიათებს მდიდარი, სისხლქარბი, ძალზე დამოუკიდებელი მსოფლშეგარძნება, თავისებური სულიერი სამყარო, რაც დამახასიათებელია ნამდვილი პოეტისათვის.

მაჰაჰარიანმა თავის წიგნს „მაღლი მიწისა“ უწოდა.

მას ეგებარაჟად შეიძლება წამძღვარებოდა ტიუტჩევის სტიქიონები: „შენდამი ტრფობა რომ დავფარო, მე ეს არ ძალმიძს, დედაო მიწავე!“

ამ ვნებითაა შთაგონებული მიქაეღარიანის ბევრი ლექსი, როგორიცაა მკაგალითად, პოეტის თამამი და ხალისიანი გაკამათება გაზაფხულთან — რომელიც მთავრდება შემახილით:

ანდა რას ვეძებ,

რას ვიპოვნი.

რა დამჩხა გარეთ?

გაზაფხული უფრო დიდი როდესაც შიგნი.

მიწისაღმეც ეს ძლიერი ლტოლვა, ამ სიტყვის ფართო გაგებით, იტყვის დიდ ადამიანურ გრძნობებს: ადამიანთა სიყვარულს, სამშობლოს, მისი მომზიბლავი ბუნების სიყვარულს.

მაჭავარიანის ლირიკული გმირია პოეტის რომელიც ლაღად და ზეიადღად შიამიჯებს ღედამიწაზე.

ასეთი „გაქანება“, ასეთი „მისმტახი“, განსაკუთრებით ახალგაზრდა პოეტისათვის, ბაღებს არაბუნებრიობის, დეკლარაციულობის საფრთხეს. მაგრამ, როდესაც კითხვლობთ მაჭავარიანს, სიხარულით რწმუნდებით, რომ ეს საშინაოება ქარწყლდება, რადგან მისი ლირიკული გმირის გრძნობები და აზრები, ასე ვთქვათ, შეესაბამებოდა მის საქციელსა და მოქმედებას, ხოლო მისი ინტონაცია უშუალოდ და გულწრფელია. როდენ ღრმა ქვეტექსტს შეიცავს სტრატეგიაში:

ჯერ პარტიაზე არ მქონია არც ერთი ლექსი,
დღეს ვწერ პირველად.
არა ეჭვარობ.
ვწერ დაკვირვებით.

წიგნი გვხვდება ქემშარიტად სიანტერესო აზრებით, მაგალითად:

სივრცე იხევა გასაქანს გაძლევს,
იხევა მთიარე დაკუარებს ქილაქს,
ისე კარგია მისის ღამე,
ქუჩაც ასეთი კარგია ახლა,
ასე მგონია, ვახიჯებ პეტრს
და... ნელა-ნელა აედვიარ მალა.

ერთობ სისიხარულად გვეჩვენება ის გაგრძობება, რომ წიგნი „მადლი მიწისა“ არაა არც ერთი ლექსი, რომელიც შეიძლება ამოგვეწერა ისეთი სახის ნებადაურთველი ხერხით, როგორცაა იარლიყის დაკერა და დანაწევრება ცალკე თავებზე „სიუვარული“, „მეგობრობა“, „ბავშვობა“, ანდა პირიქით „დედობა“ და ა. შ.

აი, პატარა ლექსი:

კვლავ ასუნთქე საღამური, ტყბილო მამულო,
კვლავ აღმოტყე თეთრი ღამის სიანარეში...
რა იქნებოდა, ეს მინდვრები უსაღამუროდ,
ან საღამური ამ უსაზღვრო მინდვრის გარეშე.

ამ პატარა ლექსში დიდი გულში ჩამწედილობითა და კეთილშობილებით გამოსახულია აზრი: სიმღერას უნდა სამშობლო, მშობლიურ მიწას უნდა სიმღერა.

მაჭავარიანი ერთ-ერთი იმ „კარგი და ნაირფეროვანი“ პოეტთაგანია, რომლებზედაც ლაპარაკობდა შიაკოვესკი.

უნდა ითქვას, რომ კარგი პოეტები ყოველთვის სხვადასხვაგვარნი არიან. მხოლოდ ცუდნი ჰგვანან ერთმანეთს, წვრილმინი აზრებით, აზრებისა და გრძნობების უფერულობით, რაც წარმოშობა ბანალური ლექსებისა.

მაჭავარიანისათვის სრულიად უცხოა რიტორიკა. მის ბედნიერი თვისება აქვს: რაზედაც არ უნდა წერდეს, ყველაფერს პოეტურად გაარდებს, თავისებურად, ორიგინალურად ვაღაყ-

ვეტს, და, მისთან ერთად, სიტყვებს არ აჯახობებს. იგი საცხა პოეტური მოულოდნელობებით.

სამშობლოს გრძნობა, ბუნებრივად წაყვარების გრძნობა, აღამიანთა სიუვარული ძალზე ორგანული და განუყოფელია მისთვის. ესაა მისი წიგნის ძალა.

მუხრან მაჭავარიანი ქემშარიტი ტალანტია. იგი არ საქიროებს არავითარ შეღავათს. მას აქვს დიდი წარმატებები. მაგრამ, რასაკვირველია, ბევრს ჩავარდნაც. პოეტს თავისთავთან ხანდახან რამდენადმე უთანხმოებაც აქვს. მე-16 და მე-17 გვერდებზე ერთმანეთის გაკრღით მოთავსებულია ორი ლექსი. ისინი თავისი ფილოსოფიით ერთმანეთის საწინააღმდეგონი არიან. ჩემი აზრით, ამ დავაში იმარჯვებს მგზნებარე და ტემპერამენტური ლექსი „არა“. იგი უფრო ორგანულია ატრონისათვის. მისი ძირითადი აზრი გამოხატულია სიტყვებში:

ტყუილა კი არ ატყორცნილა ამხელა ხენი,
თავბარს ტყუილა კი არ იმტარებს ქვეზე
ყვირილა.
ანდა სწინახელს უტყბილესი ქვიშურის წვენი,
ტყუილად კი არ წასკლამია სისხლად.
ცხვირიდან.

მეორე ლექსი მხატვრულად სუსტია. მისდევნ ერთმანეთს წელიწადის დრონი და მეორდება რომელიღაც ლეიტმოტივი:

დავდივარ,
დაღინ,
თენდება,
ღამდება,
და ისევ თავიდან.

პოეტური და მომხიბლავია ლექსი „გოგონები“, ასევე მისი მომღვენი ლექსი — გოგონებთან საუბარი.

აი, ნაწყვეტი ამ ლექსიდან.

გთხოვთ მამაბოლო ეს იადი ქათინაური
(მე, რა თქმა უნდა, არ შემწვენის ასეთი რამე),
შენთვის, ლეილა,
შენთვის, ღამრი,
შენთვის, ნანული —

ვინ იცის, თეთრად გათენდება ჩამღენი ღამე.
ვინ იცის ვაჟი თუ ჩამღენი ოცნებობს

თქვენზე;
თქვენ კი, ვითომცდა არაფერი, კისკისებთ
ლაღად.

რამდენ უნდობს აწერინებს, ვინ იცის,
ლექსებს

თქვენი სიღამაზე ახლა.

და...შემდეგ:

იციტხლეთ ყველამ,
ყველამ დიდხანს იციტხლოთ შინდა,
მაგრამ ყველაზე უფრო მიყვარს მე თქვენი
ერთი;

იგი ჩემს თვალში შეჭვივით იდგა —
ამ ლექსს რომ ვწერდი.

იგი არც ისე ლამაზია,
მაგრამ კარგია,
და რაც ყველაზე მთავარია —
შე შეიყვარს იგი.

ამ ლექსების მშვენიერება მის სიბუნებრივ, და განსაკუთრებით, ინტონაციის უშუალოდამი. ოლონდ პოეტი ხანდახან უარყოფს ისეთ უბრა-ტულსობას, და ცოცხა გამხელოლის ჯობს, პოზიო-რობს. ამის უნებურად გაიფიქრებთ, როცა წი-კითხავთ ლექსს "ქალები" იგი იწყება ასე:

ქალები?!

განსაკუთრებით ქალები ქალაქისანი.

შე მოეკედე, თუ არ შეარჩიოს
ტირიფნი არაგვისანი.
ყალები მათი სიცილი,
მათი ცრემლიც კი — ყალებია;
გილატებენ ისინი —
არ ენდო წითელ კაბისანი.
ტირიფნი?!

განსაკუთრებით ტირიფნი არაგვისანი,

ესენი შენ არ გვერონის

ქალები ქალაქისანი.

წრფელია მათი შრიალი,

მათი ჭკითინიც წრფელია;

ტირიფზე ნამუსიანი

ამ ქვეყნად არაფერია.

ეს ლექსი, ისე როგორც. "ქუჩის ხეები" და "პროფესორი" გარეგნული და უცხოანი ჩანან. ისინი შეუდარებელი ნაკლებად ღრმობრივანია, ნაკლებად ემოციურია, მხატვრული შემოქმედებით ჩამოუყვარდებიან ისეთ ლექსებს, როგორიცაა, მაგალითად, "ზღვა", "უხურო ძახილი", "ახ-ლა" და მრავალი სხვა.

მაქავარიანის წიგნი თარგმნილია ერთი კე-ცის — ევგენი ევტუშენკოს მიერ. თარგმნილია წარმატებით, ბრწყინვალედ და შთაგონებით. იგრ-ძნობა, რომ დედნის ავტორი და თარგმანის ავტო-რი ორი სხვადასხვა პოეტია, ახლომდენი სულიერ-ის წყობით, შემოქმედებითი მანერით. მათი ურ-თიერთგაგების სიღრმე განისაზღვრება ელფე-რით. მე ვფიქრობ, რომ ევტუშენკომ ზუსტად გამოიჭირა ორიგინალის თავისებურებანი, და, უნდა ითქვას, მაქავარიანი საკმაოდ ძნელად სა-თარგმნი პოეტია! შეიძლება შე ვცდებოდე, მაგ-რამ ამ თარგმანში ყველაფერი როდი მიმანიათ უკულობლად.

უყვანსკელი ლექსი, რომელიც ძალზე დამაბა-სითებელია მაქავარიანისათვის, თავდება ასე:

«Ах люди, как люблю я вас, смешные
мой грешники.»

Я всем вам буду отдавать, что
в сердцах еберету!

Пока есть женщины в мире!
деревья и скворешники,

Пока есть воздух над землей,
пока дышать могу.»

აი, ეს «смешные, мои грешники» და —სხვა ლექსებშიც —საესებოთ მარტინოვისეუ-ლი: «Не боюсь ушибиться, но боюсь оши-биться»; და კიდევ რამდენიმე სტრიქონი, მაგა-ლითაღ: «К черту правила, есть права». ყვე-ლაფერი ეს, უწინარეს ყოვლისა, გარედან მოსუ-ლია.

ევტუშენკოს მეტად თავისებური, გამოშტეტე-ლი შემოქმედებითი მანერა აქვს და ეს მანერა ზოგჯერ რამდენიმე შეკეთარად შელანდება თარგმანში, ვიდრე ეს საჭიროა. ოლონდ სტა-ნიარად ნუ გაიფიქრებთ ჩემს ნათქვამს. შე სულაც არ მინდა ვთქვა, რომ მთარგმნელმა უნდა ჩაახ-შოს თავისი შემოქმედებითი ინდივიდუალობა,

ანდა საესებოთ ხელი იღოს მისზე და, მსგავსად თხევადი ნივთიერებისა, პურკლის ფორმა მიი-ლოს. მე მინდა ვთქვა, რომ პოეტ-მთარგმნელის მთელი ძალ-ლონე იჭითყენ არ უნდა იქნეს მი-მართული, რომ თვითონ მაქსიმალურად ბნელში მიიშალოს, არამედ აქეთყენ, რომ დიდი ჩამწედო-მობით, დიდი სისასისით, ძალზე სწორად და თა-მახად აღადგინოს დედანი თავის შემობლიერ ენაზე და უყოყმანოდ მსხვერპლად გილოს შესა-ფერი, რაც ხელს უშლის თარგმანის სისწორეს.

კიდევ ერთი შენიშვნაც. ეს, რასაკვირველია, გემოვნების საქმეა, მაგრამ შე გგონია, რომ მგ-ვარად ძალზე დაახლოებული თანხმობანება, რო-გორიცაა, მაგალითად, «маки» და «малышк», «марев» და «маленькая», «рыбят» და «род-ник», «срешности» და «крайности» და ა. შ. გან-საკუთრებით თარგმანში) ყურს ენოთიება და არ ჩაითვლება ნოეატორობად, თუმცა მთარგმ-ნელს ამის პრეტენზია რამდენიმე მინც აქვს.

შე გაგიზიარებ მხოლოდ და მხოლოდ ჩემი უშუალო შთაბეჭდილებები მაქავარიანის წიგნის შესახებ. ნიჭიერი პოეტის შემოქმედება სერი-ოზული, და უფრო ღრმა ანალიზის ღირსია და იგი უთუოდ მიიპყრობს კრიტიკის ყურადღებას. მუხრან მაქავარიანის ესმის «დიდი სიერტე-როგორც დიდი მოძრაობის შესაძლებლობა». გვინდა დავიჯეროთ, რომ ეს არ დარჩება მარტო-ოდენ პოეტურ დეკლარაციად, მით უმეტეს, რომ ახალგაზრდა პოეტს აქვს «არწივის ჩვეუ-ბი», როგორც თქვა გოგოლიმ დერკაიენზე.

უესურვით ჩვენს ახალგაზრდა პოეტს უფრო დიდი შემოქმედებითი წარმატებები!

9. აქტიურობილი

აფორიზმის ცნების საკითხისათვის

წერილში, სადაც მოცემულია ანდაზის ცნების შემოღარგვლის ცდა, ამ სახის გამოხატუებები — „ლექსი ლამისა სწორია ძე იყოს, თუნდა ზედი“ — ანდაზებად არის მიჩნეული¹. ტრადიცია მათ აფორიზმებს მიაკლავებდა.

ამასთან დაკავშირებით ორი საკითხი ისმის:

ა) აქვს თუ არა რაიმე აზრი ამ შემთხვევაში ტრადიციისაგან განდგომას?

ბ) თუ შემოთხოვენილი მაგალითის მსგავს გამოხატუებებს ანდაზებად მივიჩნევთ, მაშინ რაღა აფორიზმი?

მიზანშეწონილია მსჯელობა დაეწყოთ მეორე საკითხით.

აფორიზმებთან დაკავშირებით საერთოდ საინტერესო ვითარებასთან გვაქვს საქმე: ამა თუ ამ ავტორის აფორიზმებს ხშირად განიხილავენ ზღაპრე, არსებობს აფორიზმების გამოცემული კრებულებიც, მაგრამ აფორიზმის ცნების შესახებ მსჯელობას საეციალურ ლიტერატურაში იშვიათად შეხვდებით. „Афористика — зыбный участок историко-литературной работы: ни на русском, ни на иностранных языках нет специальных монографий по этому вопросу“.

რა არის აფორიზმი? იმ ერთი განსაზღვრათაგანი:

„Краткое изречение, выражающее в сжатой форме к.-л. мысль, вывод, обобщение“.

ავიღოთ ახლა ამ სახითის გამოხატუებები: — „სამ-კეთხედის შიდა კეთხედების ჯამი უდრის 2 d-ს“. ეს წინადადება მოკლე გამოხატუებას წარმოადგენს, რომელშიც შეკუმშულად გამოცემულია გარკვეული აზრი, ეს აზრი კერძო შემთხვევათა განზოგადებასაც გულისხმობს და დანაცვლის სახითაც არის მოცემული. მიუხედავად ამისა მას აფორიზმად არაიქნ მიიჩნევენ.

მეორე განსაზღვრა გვეუბნება, რომ აფორიზმი არის „изречение, выражающее какуя-либо обобщенную мысль, для афоризма

одинаково обязательно и законченность мысли и отточенность формы“¹.

ეს განსაზღვრა თითქმის იმეორებს ზემოთ-დამოწმებულს, თუმცა აქ უმატებენ, რომ აფორიზმისათვის ერთნირად აუცილებელია აზრის დასრულებულობაც და ფორმის დახვეწილობაც, მაგრამ აზრის დასრულებულობა არ არის ისეთი ნიშანი, რომელიც მხოლოდ აფორიზმისათვის იყო სპეციფიკური და „ფორმის დახვეწილობაც“ არაფერს ამბობს აფორიზმის ცნების სასარგებლოდ, რადგან ძნელია გავება იმისა, თუ რა შეიძლება გვესმოდეს „ფორმის დახვეწილობაში“, სად იწყება ეს „დახვეწილობა“, თუ, მაგალითად, ერთი გამოხატუებში მეორეზე მეტად დახვეწილია, შეიძლება თუ არა მეორე ამის გამო აფორიზმად არ მივიჩნიოთ, და, თუ პირველზე უფრო „დახვეწილი“ მაგალითი აღმოჩნდება, ამოირიცხება თუ არა „საკლებ დახვეწილი“ გამოხატუებები აფორიზმის სიიდან და ა. შ.

ეს წინადადება, ერთვით, — „კითხვების დადებითი მუხტების რაოდენობა უდრის წარმოქმნილი პირობების ორენის რაოდენობას“ — გამოხატუებია, რომელიც გარკვეულ განზოგადებულ აზრს გადმოგვცემს, აზრი დამთავრებულია და ვერც „ფორმის დახვეწილობაში“ დავემდრებით მას, მაგრამ აქ მოყვანილი გამოხატუებაში ვინმემ თუ აფორიზმად გამოაცხადოს, მიუხედავად შეცდომად ჩათვლება. ამ „ეინმეს“ კი შეეძლება თავი იმატლოს — აფორიზმის ცნება ამის უფლებას იძლეოდა.

ზოგჯერ აფორიზმს უფრო მოკლედ განსაზღვრავენ — „краткое выразительное изречение“². ეს განსაზღვრა კიდევ უფრო ზოგადი სასიათისაა, შეუძლებელია ამის მიხედვით დაგვებნოს საზღვრები ცნებას. რა ზომისა შეიძლება იყოს მიიქცეს ეს „მოკლე“, როგორ გავიგოთ „გამოიტყველო“ და თუნდაც „გამონათქვამი“, — ბუნდოვანია.

¹ „მართობი“, 1957, № 3.

² Гуля Н. П. Дидактическая афористика древнего Египта, под редакцией акад. Струве, 1941, 7.

³ Энциклопедический словарь, I, 1953, 11. „მართობი“, № 5.

¹ Словарь иностранных слов, под редакцией И. В. Лёхина и проф. Ф. Н. Петрова, 1949, 80.

² Словарь русского языка, составил С. И. Ожегов, 1925, 25.

დამოწმებულ განსაზღვრათა ავტორებს, მართალია, შეუძლიათ თქვან ტერმინი — „გამონათქვამი“ (изречение)¹ მოკლედ გადმოცემით ბრძნულ აზრს გულისხმობს, ამიტომ ზემოთხსენებულ მაგალითებს (სამკვთებებსა თუ კათიონების მუხტებზე) ვერც ვამონათქვამებოდ და, მაშასადამე, ვერც აფორიზმებად მივიჩნევთო. მაგრამ, თუ „გამონათქვამში“ ბრძნული აზრი იგულისხმება, ბუნებრივია — დასივას საკითხად — რით არ არის ზემოთმოყვანილ მაგალითებში გადმოცემული აზრი ბრძნული? რას უნდა გადმოგვეცემდეს აზრი, რომ იგი „ბრძნულია“ მივიჩნიოთ? სადა აქვს საზღვრები „ბრძნულ აზრებს“?

სხვა შემთხვევაში აფორიზმის ასეთ განსაზღვრას იძლევიან. Меньш выраженной в лаконической, отточенной и выразительной форме и получившая характер самостоятельного существующего изречения. А являются многие пословицы, строки стихотворений, басня, пьес, формулировки философских, публицических, критических статей и пр.“².

ამ განსაზღვრაში „ბრძნული“ აღარა გვაქვს, მაგრამ სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ ანდაზა აფორიზმის სახეობად არის აღიარებული: გარკვეული სახის გამონათქვამი — ანდაზა იშვარდოვლად შეიძლება აფორიზმი იყოს. მის რაღა განასხვავებს მათ?

საყოველთაოდ ცნობილია იდეალისტური ფილოსოფიის ფორმულა — „ცნობიერება განსაზღვრავს ყოფიერებას“. აზრი ამ წინადადებაში გამოთქმულია ლაკონიურად, დახვეწილ ფორმაში, მას დამოუკიდებლად არსებული გამონათქვამის ხასიათი აქვს, მაგრამ შეიძლება იგი მივიჩნიოთ აფორიზმად?

ნ. ბარათაშვილის ცნობილი ლექსის ერთ სტრიქონში — „წარვედ წყლისა პირს სევდიანი, ფიქრთ გასართველად“. აზრი აგრეთვე ლაკონიურად არის გამოცემული, ვერც იმას ვიტყვით ფორმად დახვეწილი არ არისო, მაგრამ ვერც იმას — ამ წინადადებით გამოწარმული აზრი აფორიზმი...

მოგვებოვება აფორიზმის ასეთი განსაზღვრა: ბერძნ. „aphorismos განსაზღვრება“ ლიტ. სხარტულად გამოთქმული აზრი, რომელშიც განზოგადებულია დიდი საყოფაცხოვრებო გამოცდილება, ხალხური სიბრძნე“³.

შედარებით ვრცლად ეხება აფორიზმის ცნების საკითხს ნ. გულია (Гуля):

„Афоризм (от греческого φησίζω органичивать есть прозаический и стихотворный жанр, который выражает какое-либо одно

законченное философское положение, синтетически обобщающее сознательно от-дельного лица или целого человеческого рода включительно... (8). Афоризм приобретает характер закона, поднимающего частный случай на высоту типического явления... Содержанием афоризмов не могут быть ни картинки, ни описания, ни теоретические суждения абстрактного характера, ни научные правила или рецепты, которые обязательны для отдельной отрасли наук или искусств. Афоризм может заключать в себе только общее философское суждение политического, гносеологического, этического, религиозного и бытового характера. (9). Афоризм замкнут в пределах минимального синтаксического (фраза, период) или метрического (строфа) единства“¹.

მსჯელობის ციტირება შეიძლება განვეყვართ, მაგრამ ჩვენ ახლა ძირითადი მოსაზრებები გვესაუბრობა. ციტირებულ ნაწილში არის მისაღებიც და სადავო დებულებებიც. აქ ამაზე ვერ შევჩერდებით. აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ აფორიზმის ბოლოს დამოწმებული გაგება ხშირად ჩნება განზე, როცა საქმე ეხება ფაქტობრივი მასალის ანალიზს...²

როგორც ჩანს, აფორიზმს ერთგვარად არ განმარტავენ, აფორიზმის ცნება შემოფარგლულა არ არის. შესაძლებელია ამიტომ ხდება, რომ ტრადიცია მას (აფორიზმის ცნებას) უბუნებელყოფს: აფორიზმების კრებულებში, თუ აფორიზმებზე მსჯელობის დროს შედარებით იშვიათად შევხვდებით ისეთი ფართო მასშტაბის საილუსტრაციო მასალას, რანაირის უფლებსავე აფორიზმის განსაზღვრანი იძლევიან.

თუ ტრადიცია ამას ახერხებს, მაშინ საკითხავია: რაღა საჭიროა აფორიზმის ცნებაზე ლაპარაკი სავარაუდო?

ეს საჭიროა იმიტომ, რომ შემოთფარგლოს ცნება; საანალიზო თუ საკლასიფიკაციო მასალა საჭიროა ცნების საზღვრებში მოექცეს; ის, რაც აფორიზმის ცნების ქვეშ იგულისხმება, უნდა გამოეთიშოს სხვა ხასიათის გამონათქვამებს, რათა გადვლედეს წინადადების ზოგადი სემანტიკის საკითხების კვლევა, რა თქმა უნდა, იმაზე თუ აღარაფერს ვიტყვით, რომ საჭიროა

¹ Гуля Н. П. დასახელებული ნაშრომი.

² წყნის სათაურია „Дидактическая афористика древнего Египта“. კავემის მოძღვრების დებულებათაგან ავტორს, სხვათა შორის, ასეთი მაგალითებიც მოჰყავს: „ერთი — თისი წყალი წყურვალს კლავს, მოსწინეულით სავსე პირი გულს ამაგრებს... თუ სხვა ძღვება დე ლაოთაშ, იჯექი მასთან და ნუ დაიზილებ, მაგრამ თვით დაიკავი ზომიერება“...

¹ თქმეა არც ამ შემთხვევაში მოგვებოვება სავარაუდო აღიარებული განსაზღვრა, არც ამ ტერმინს აქვს ცნობების ღირებულება.

² БСЭ, второе издание.

³ ქართული განმარტებითი, ლექსიკონი, 1, 703

გქონდეს აფორიზმების კრებულები (ხალხური, ცალკეული ავტორებისა)...

სათანადო ცნების უქონლობის ვარემე ყველაფრის ამის გაკეთება ძნელი და ზოგჯერ შეუძლებელიც არის.

გადავხედოთ მასალას. იმისათვის, რომ კონტროლი ვადავიღოთ, საინალიზოდ ავიღოთ ამ სახის გამონათქვამები, რომლებიც აფორიზმებად აღიარებული არიან:

1. მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერია.

2. სჯობს სახელისა მოხვევა ყოვლისა მოსახვეველსა.

3. ჭირსა შიგან გამაგრება ისე უნდა, ვით ქვიტირსა (მ. რუსთაველი).

4. თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელი.

5. თავს სინანული სჯობია ბოლოვამ დანანებასა (დ. გურამიშვილი).

6. ყველაფრის ყიდვა შეიძლება და ერის სიყვარულისა კი—არა (მ. პერიძე)

7. ყური ყველას მიაწვდინე, სიტყვა— იშვილოს, რჩევა სიამოვნებით მოისმინე, დორიგებას კი იაფად ნუ გასცემ (უ. შექვაძე).

8. მისაც ნაკლები ცოდნა აქვს იმას ექვიტ ნაკლები მოგოვება და მით უფრო ნაკლებადა გრძნობს ყველაძიების საჭიროებას (ტურგოვ)

9. ბევრის ღაბაჩაი და ბევრის თქმა— ერთი და იგივე არ არის (სოფოკლე).

10. სიყვარულის პირველი ნიშანია შაიკეცხში—გაუბედაობა, ქალებში—სითამამე (ც პიუგო)...

მოყვანილი გამონათქვამები აღმზრდელობით — დამრიგებლობითი შინაარსის შემცველი წინადადებებია. აფორიზმებში გამოხატული აზრები საერთოდ აღამიანზე დაკვირვების შედეგად არის შემქმნელებული; აფორიზმებში იმისაზედა აღამიანის როლი საზოგადოებაში, მისი დამოკიდებულება საზოგადოების სხვა წევრებთან. მისი სულიერი სამყარო, ქცევა, მისი ღირსება და ნაყოფი და ა. შ. აქედან გამომდინარეობს, რომ ობიექტური სამყაროს კანონზომიერების ამსახველი გამონათქვამები, რომლებსაც კანონის ძალა აქვთ, იმიტომ კი არ უნდა გამოეთიშოთ აფორიზმთაგან, რომ მათში ვამოხატული შინაარსი ბრძნული არ არის, არამედ იმიტომ, რომ ეს აზრები აღამიანის ყოველცხოვრებაზე დაკვირვების შედეგებს არ წარმოგვიდგენენ. მაგრამ აღამიანი თავისი სიკოცხლის განმავლობაში ურთიერთობაშია არამხოლოდ აღამიანთან, არამედ მის გარე სამყაროსთანაც და, ბუნებრივია, თუ ეს ურთიერთობაც იმასაზედა ენაში. შეიძლება, მგავლითად, შემოგეთავაზონ რჩევა-დარიგება იმის თაობაზე, თუ რანაირად უნდა მოეწყოთ საცხოვრებელი

ბინა, სად საწოლი უნდა იდგეს და სად — პირსაბანი; როცა კაცი მივიდესთან ზის, რომელ მხარეზე უნდა ედგას დაბა და რომელზე ჩანავი! და ა. შ. ასეთი რჩევა-დარიგებანი თავისთავად საჭიროა, აღნიშნული წესების შემცველი გამონათქვამები აგრეთვე აღმზრდელობით-დამრიგებლობითი ხასიათის წინადადებები შეიძლება იყოს, მაგრამ რანაირი გონივრული მოქმედების წესებსაც არ უნდა გვყარანაზბდნენ ასეთი შეგონებანი, ისინი აფორიზმებს ვერ მოგვეყვან, რადგან ეს წესები გადმოგვეყვან აღამიანის ურთიერთობას ნივთებთან (გარე სამყაროსთან).

აქედან გამომდინარეობს აფორიზმის პირველი ნიშანი: აფორიზმი აღმზრდელობითი ხასიათის გამონათქვამია (დამრიგებლობითი შინაარსის აფორიზმში უშუალოდ გვაქვია).

აფორიზმი ჩვეულებრივ გამზულ მეტყველებაში, თხრობაში გვხვდება.

1. მას შემდეგ, რაც ავთანდილა დაბნეილი ტარიელი მოასუღერა, არა ერთი რჩევა მისცა მეგობარს. ტარიელმა ყურადღებით მოესმინა ავთანდილს, დარიგება მიიღო და „მთასენა“ ვეგ სწავლა ჩემთვის ყოვლად

სოფლად ღირდეს, გონთერსა მწვერთელი უყვარს, უგუნერსა გულსა ჰგვირდეს,

მაგრამ რა ვქმნა, რაგვარ ვაქვლო, მეთისმეტი რა მივირდეს!..“

(მ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი).

ხაზგასმული გამონათქვამი აფორიზმად არის მიჩნეული, იგი გარკვეულ აზრს შეიცავს, მაგრამ გარკვეული აზრის შემცველი წინადადებები გვაქვს აფორიზმის წინაც და მომდევნოდც, არც ერთი მათგანი აფორიზმი არ არის. აფორიზმით გამოხატული აზრი, რა თქმა უნდა, კავშირშია საერთო კონტექსტთან, მაგრამ იგი იმავდროულად იზოლირებულია და იზოლირებულია იმის გამო, რომ იგი ზოგადი ხასიათისა და საერთო კონტექსტის კონკრეტულ, სასუბროდ მასალას ამით უპირისპირდება. ტარიელის ნათქვამია — რომ ავთანდილის რჩევა დარიგება მისთვის მთელ ქვეყნად ღირს, ისიც, რომ მან არ იცის, როგორ მოიქცეს, როგორ გაქვლოს, როცა მეთის-მეტად დაეუფლება ნიდელი, გაუჭირდება, მაგრამ აქ არა გვაქვს ისეთი აზრი, რომელიც თავისი ბუნებით ზოგადი შინაარსის შემცველი აღმზრდელობითი-დამრიგებლობითი გამონათქვამი იქნებოდა. ასეთ აზრს მხოლოდ ხაზგასმული წინადადება გამოხატავს — „გონიერსა მწრთველი უყვარს, უგუნერსა გულსა ჰგვირდეს“.

1 ამ ბოლო დროს სტატიების სერია მიემდინა კიდეც ყოფა-ცხოვრებითი წესების გადმოცემა „Молодой сталинец“-ის ფურცლებზე.

2. კონკრეტული შინაარსის შემცველი წინადადებას ფონზეა გამოჩენილი აფორიზმი — „ოდეს კაცსა დაეჭიროს, მაშინ უნდა ძმა და თვისი.“

„შე ვთბა ვთქვა უბერობა, სიყვით და ქება მისი, კაცი იყო საქმისადა შესაფერი, შესატყვისი; ასრე უნდა მოხმარება, ჰვადილოდეს ვისცა ვისი.“

ოდეს კაცსა დაეჭიროს, მაშინ უნდა ძმა და თვისი.“

(მ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი)

3. მომავლადი გიორგი დედას ეუბნება:

„... მივდივარ და თან მიმპყეს ამის ცრემლით განათებული სიხარული. ამ ვახვირებ, იმ... ნუ იწყებ დედი... შენგან გამოვინია, რასაც არა ვშეეღებ ბარა, კაცი არ უნდა აეთრევიროსო. არილი, ნუ მიწყენ, ნუ...“ (ი. ჰავჭავაძე, ოთარაანთ ქერიცი).

4. არილი კესოს ამხილებდა: „... არ გიყვარდა ვინ? — თაყვანისაღმევი ღირსება“, არ გიყვარდა ის. ვისაც — ცის სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება“ სულისა.

— სიყვარული ბრძანებით არ მოდისო — თავს იცავდა კესო.

(ი. ჰავჭავაძე, ოთარაანთ ქერიცი)

5. „ეს გქონდეს მუდამ როგორც ტყეა ფეხზე შებმული, რათა გუღუნდეს მოისაზრო და სად „დახ, იაქმის, ან სად უნდა წარმოთქვა არა“.

უბიარებლესი იგი არის სულელთა შორის, ვინც კოს მთქმელია ყოველ წუთში დაუფიქრებლად, აგრეთვე მხატვალ ყოველივეს უარმყოფელი“.

(დანტე ალიგიერი, ლეტაბრივი კომედია).

6. „... შე მაგას ვერ ვიტყვი, რადგან არ მინდა კვხისაში ჩამომართვას ვინმემ, ვითომ შე მას სიპარჯვეში ვეცილებოდე. კაცი სხვას კარგად ვერ გააიყენებს, თუ თავსაც არ იყენოს...“ (რ. შექსპირი, ამ-ლეტი).

7. „... (წყალი) ჩემი ზელით მომქონდა ყოველ დილით სენიშელის შიგნის შადრევიდან, რომელიც გრეს ქნის კუთხესთანაა. პო, ჩემს სიღარიბეს ჭედმალად ვტარებდი. ვინც გრძნობს მშვენიერი მომავალი მელისო, დუხპირ ცხოვრებაში ისე შიბაბიჯებს, როგორც დასასჯელად მიმავალი უდანაშაულო აღამიანი: მას არაფრის რცხენია. ფიქრიც კი არ მინდობდა ივად-მყოფობაზე...“ (ი. ბაღვაძე, შაგრენის ტყეი).

8. „... ტასო: მხდალისათვის ასეთი დაბრკოლება ს-

სურველია.

ანტონიო: უშიშარ აღგორს იცის ხოლმე მხდალში მხეცარა

ტასო: უარს ვაცხადებ ამ ხდელით დავიკეთ-თაი“ (ყოფთ, ტორკვატო ტასო)

9. „... ეს უფრო შიშვეა, ვიდრე შენ გვინია. ვინც მბრძანებლობას დაჩვეუ-ლია, ვინც მიეჩნია, რომ ყოველ-დღე განავოს ათასეულ აღამიან-თა ბედილბალი, მისთვის ტახტი-დან გადმოსვლა სამარეში ჩასტ-ლასა ნიშნავს...“

(ყოფთ, ვემონტი)

10. „...Позвольте просто вам сказать:

Не продаете вдохновение,

Но можно рукопись продать.

Что-ж медлить...“

(Пушкин, Разговор книготорговца с поэтом).

და ა. შ.

როგორც ჩანს, ყოველგვარი აღმზრდელიობით გამოწვევებში კი არ არის აფორიზმი, არამედ მხოლოდ ისეთი, რომელიც თავისი ბუნებით ზოგადი ხასიათისაა, იგი კონკრეტული შინაარსის გამოხატველი არის ფონზე ისახება და კერძო ვითარებაზე დაკვირვების ზოგად შედეგს წარმოგვიდგენს. თუ მომავლადი ოთარაანთ გიორგი დედას ანუგეშებს — რასაც არა ვშეეღებ ბარა, კაცი არ უნდა აეთრევიროსო, — ამ გამოწვევას აფორიზმად ის ვარგმონება აქცევს, რომ იგი ნუგეშის შემცველია (ყოველ შემთხვევაში, უნდა იყოს) არა მხოლოდ ოთარაანთ ქერივისათვის, არამედ საერთოდ ყველასათვის და ყოველთვის, ვინც კი და როდესაც კი რაიმე მნიშვნელოვანს (აუნაზღაურებელს) უკანმოუხრებლად კარგავს... აფორიზმი გამოხატული არის ზოგადობა ის ნიშნითაგანია, რომელიც აფორიზმს სხვა მსგავს ვითარებაზე გადასატანსა და მოსარგებ გამოწვევამდ აქცევს.

მაშასადამე, აფორიზმი ზოგადი ხასიათის აღმზრდელიობით გამოწვევამია.

აფორიზმით გადმოცემული აზრი ჩვეულებრივ ერთ წინადადებაში თავსდება. ეს წინადადება შეიძლება იყოს მარტივიც და რთულიც:

1. ხსოვნა არა ხამს ქირისა, ვით დღისა გარდასრულისა.

2. რა მისქირდეს, მაშინ უნდა გონებანი გონიერისა.

3. სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიცილილსახელოვანი (რუსთაველი)

4. თავს სინანული სჯობია ზოლოვამ დანა-ნებასა.

5. ბრძენის ურიგო ქვეითა ზადით წახლებს ვროა (გურამიშვილი)

6. დრომ შედგომა არ იცის, წუთი წუთს მისდევს, აღამიანიც ყოველთვის იცლება და.

თუ იგი უკეთესი არ გამხდარა, რასაკვირველია, უარესი უნდა გამხდარიყო (რევერტი).

7. ყოველთვის ისეთ კაცებთან უნდა ვცდილობდეთ დაახლოებას, რომლებთან ლაპარაკის დროს ვალდებული ვართ ქუეას ძალა დაეკრებინათ (ფობტერსლეგენი).

8. თუ შენი ნაწარმოები მცოდნეს არ მოეწონა, ცუდი ნიშანია; ხოლო თუ უცოდის ქებას ეღიბა, სულ არაფრად ვარგებულა (ველერტი).

9. დიდება და დამსახურება ზოგიერთი ადამიანისა იმავითაა, რომ კარგად წერს, ზოგიერთისა კი — იმაში, რომ საერთოდ არ წერს (ლბრუიერი)

10. კაცი, რომელსაც შეუძლია გააკეთოს ყველაფერი, რასაც მოისურვებს, მალე გააკეთებს იმასაც, რისი გაკეთებაც არ შეიძლება. (ვეკარი).

11. სადაც შეგობობა სუსტდება, იქ ცერკონიული თეაზიანობა ძლიერდება (შექსპერი).

12. გაცილებით უკეთესია არაფერი აკეთო, ვიდრე აკეთო არაფერი (მასკალი).

13. ძლიერი, მოკლედ გამოთქმული აზრები ღიად უწყობენ ხელს ცხოვრების გაუმჯობესებას (ციკერონი)...

მაგარმ, ცხადია, აღმზრდელობით-დამრიგებლობითი შინაარსი ერთ წინადადებაში ყოველთვის გერ მოთავსდება. აღმზრდელობით-დამრიგებლობითი მსჯელობა ხშირად რამდენიმე წინადადებით არის გადმოცემული. მან შეიძლება პერიოდები და ზოგჯერ მთელი გვერდებიც კი დაიკავოს, მაშინ აფორიზმები მსჯელობასთან გვექნება საქმე. თუ აღმზრდელობით-დამრიგებლობითი შინაარსი ფსებს მთლიანად ნაწარმოებს (დექსის მოთხრობას), მაშინ ჩვეულებრივ დიდაქტიკურ ან ბასიდათის ნაწარმოებზე აქვთ ხოლმე ლაპარაკი. აფორიზმები მსჯელობა და დიდაქტიკური ხასიათის ნაწარმოებზე შეიძლება აფორიზმებად დაიშალოს, ან თითოეულ მათგანში გამოყოფის ცალკეული აფორიზმები. ნათელია, რომ ასეთ შემთხვევებში (და საერთოდ) ყველა აფორიზმი არ შეიძლება ერთნაირი ღირებულებისა აღმოჩნდეს; ზოგი მათგანი უფრო მნიშვნელოვანია და ამიტომ უფრო სიცოცხლის უნარიანიც, ზოგი—ნაკლებმნიშვნელოვანი და ამიტომ შედარებით დღეოკლევ.

მაშასადამე, აფორიზმისათვის დამახასიათებელი ერთი ნიშანთაგანი ის არის, რომ აღმზრდელობით-დამრიგებლობითი შინაარსი ერთი წინადადების ფარგლებში არის მოქცეული.

ანდაზებთან დაკავშირებით შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ანდაზისა და აფორიზმის დაპირისპირება იმის მიხედვით, თუ ვის ეკუთვნის გამოწვევა—ხალხსა თუ პიროვნებას,—გაუმართლებელია. ანდაზა შეიძლება იყოს ხალხურიც და რომელიმე ავტორისაც. ევავე საკითხი ისმის აფორიზმების მიმართაც: შეიძლება თუ

არა აფორიზმი არ იყოს აღმზრდელობითი? ე. ი. შეიძლება თუ არა აფორიზმი ხალხური იყოს იმ გაგებით, რომ იგი ხალხურ მნიშვნელობას და მისი ავტორი აღარ ჩანს? (შეუძლებს ამის არა ერთ მაგალითს იმდენად ანდაზებისა თუ ხალხური სიტყვიერების გამოცემული კრებულები:

1. ათას უგულო შემომარს გულადი ორი სჯობია
2. არ ვარგა კაცია უმტერო, არც ეგრე მტერმორეული.
3. გამარჯე კაცისათვის ძლიერ დიდი სასჯელი უსაქმობააო.
4. გზასა ამპარტავანი ღმერთსაც სძულს და კაცსაცო.
5. გული ბრძენისა იქ არის, სადაც ტირიან: ბრიყვისა—სადაც უვირიან
6. დიაცი მიმავალი იყვეხის, მამაცი—მიმავალიო.
7. ვინც დიარჯად არის დაყენებული, ის ყველაზე მეტად არის სადარაჯო.
8. ვაქცას არ გამოადგება სოფლად მშენება თავისა, ხმალს უნდა აქრევიანებდეს, იმედი ჰქონდეს მკლევისა.
9. კარგე ყმა ღამქარს მოკვდების, სწორების ჯობინობაში, გონჯი კი ბოსლის ბოლოში, ქალების ღრდინობაში.
10. დაქწარილშვილი, —დავიწე, მომეზარდენ, —დავიწე.
11. არ ვარგა ჰირში ვაგება, თუ კაცია გონიერია.
12. კაცსა თუ კაცის ჯავრი სპირს, მიზეზი არ დაელება.
13. თავსა სედსასა ნუ მისცემ, გულს ხავსი მოეკიდება.
14. ენათა მუნჯი სჯობია ცუდ-მეტყველ მოუბარსაო, ათასი მტერი სჯობია ერთ სულელ მეგობარსაო.
15. ერთი ორთავან მოკლული საბრალოდ სატირალია, ერთისგან ორნი მოკლულნი სულ არად სატირალია.
16. ბედის მორჩილა მონობაში მოკვდებაო. ახლა თუ მოკლედ თხეს მოეუფრით ყველბფერს ზემოთქმულს, წერილის დასაწყისში დასმულ საკითხზე (რაც არის აფორიზმი) პასუხსაც მივიღებთ:

აფორიზმი არის ზოგადი ხასიათის აღმზრდელობითი გამოწვევაში, რომელიც ერთ წინადადებაშია მოქცეული (და რომელშიც დამრიგებლობითი შინაარსი უშუალოდ გვექმნება). (არ ვარგა კაცია უმტერო, არც ეგრე მტერმორეული; გონიერსა

1 მასალა მოგვეყვას კრებულის მიხედვით: ა) ქართული ანდაზები, 1955; ბ) უ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1, 1937; გ) ხალხური სიტყვიერების მასალები, II, 1957.

მწერთაღი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმი-
რდეს).

მაგრამ აფორიზმის ცნების შემოფარგვლა ჩვენ არსებითად იმისათვის დაგვიტოვდა, რომ ტრადიციის მიხედვით აფორიზმებზე აღიარებული გამოანათქვამების ერთი ნაწილი (ტაბისა: ლეკო ლომისა სწორია, ძე იყოს, თუნდა ხე-
და) ანდაზებზე მიეხინეთ. საქმის ფთარებაში გააქვეყნა საქირო გახდა.

შევედარით ერთმანეთს ცნებები.
ანდაზა არის აღმზრდელობითი ხასიათის ალევგორიული გამოანათქვამი, რომელიც ერთ წინადადებაშია მოქცეული და რომელიც დამირიგებლობითი შინაარსის მინიშნებით გვეძლევა. (ერთი მერცხლის ჰიკიკი გაზაფხულს ვერ მოიყვანს; კოყასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოსდინდების).

ანდაზაც და აფორიზმიც აღმზრდელობითი ხასიათის გამოანათქვამებია, თითოეული მათგანი ერთი წინადადების ფარგლებში თავსდება.

ანდაზისა და აფორიზმის განმასხვებელი ნიშანი კი ერთია — ალევგორიულობა. ანდაზა ალევგორიული გამოანათქვამია და ამიტომ არის, რომ დამირიგებლობითი შინაარსი აქ მინიშნებით გვეძლევა. აფორიზმში ალევგორიულობა არა გვაქვს და ამიტომ დამირიგებლობითი შინაარსი უშუალოდ არის ხელშეახებული.

აქვს თუ არა რაიმე აზრი ანდაზებისა და აფორიზმების ამგვარ დაყოფას, ე. ი. ამ შემთხვევაში ტრადიციისაგან განდგომას? (ეს საკითხი უწერილის დასაწყისში დაისვამ).

აქვს.
ალევგორიულობის მომენტი ის ძირითადი ნიშანია, რომელიც აღნიშნულ გამოანათქვამებს ერთმანეთისაგან თვისებრივად განასხვავებს. ამ გარემოებას უგულვებელყოფა წინადადების ფარგლებში დაახლოებით იმასვე ნიშნავს, რომ ვინმე შეედიღოთ ემტყიებინა: ნოველა და იგივე ერთი და იგივე ოდენობა და მათ გამოიყენას აზრი არა აქვსო... სხვათაშორის, შეიძლება ანდაზის ცნების განსაზღვრისათვის ალევგორიულობის ნიშანი მოგვეტოვოთ. ეთარება გამარტვებლობა: ანდაზისა და აფორიზმის ცნება ერთმანეთს დაფარავდა და გამოანათქვამთა კლასიფიკაციის საქმეც ამის მიხედვით თითქოს უფრო გამარტივდებოდა (რა თქმა უნდა, საქმე რომ მხოლოდ კლასიფიკაციის სართულ-სიმატრეებს ეხებოდეს). მაგრამ, მერე, როცა ასეთი ცნების საფუძ-

ველზე, მისალის ანაღზის მოეხდენდით, ამ ორი სახის გამოანათქვამის გამარტვანს სჯინება, სულერთია, ისევე დღის წინანდისა ცქამრდეს.

მთელი ჩვენი მსჯელობის სისწორე ანდაზებისა და აფორიზმების თაობაზე შეიძლება შემოწმდეს.

დადგემათ აქ წარმოდგენილის საწინააღმდეგო მოსაზრება, მიუხედავად ტრადიციისა და ავილოთ ორ-ორი გამოანათქვამი:

I ანდაზები } ერთი მერცხლის ჰიკიკი გაზაფხულს ვერ მოიყვანსო.
არ ვარცა კაცი უმტერო, არც ვარც მტერმორეულიო.

მიეჩინოთ ორადე ეს გამოანათქვამი ანდაზად, როგორც ეს მიღებულა. შევისწავლოთ მათი ბუნება, რას მივიღებდით?

მივიღებდით ანდაზის ორ სახეობას. ერთი იქნებოდა აღმზრდელობითი ხასიათის ალევგორიული გამოანათქვამი (ერთი მერცხლის ჰიკიკი გაზაფხულს ვერ მოიყვანსო), მეორე — აღმზრდელობითი ხასიათის ზოგადი გამოანათქვამი (არ ვარცა კაცი უმტერო, არც ვარც მტერმორეული). პირველი თუ საკუთრივ ანდაზის დაგარქვედით, მეორისათვის სხელი უნდა გვექებნა, რადგან ეს ორი ოდენობა თვისებრივად არის განსხვავებული. რა შეიძლება ოღა გვეწოდებინა მისთვის?

აქე შეიძლება ოღა იგველო ორი აფორიზმი. აქე ტრადიციას მიველოლოთ და შეგვესწავლა მათი ბუნება:

II აფორიზმები } გონიერსა მწერთაღი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდეს.
კოყასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოსდინდების.

რას მივიღებდით? მივიღებდით აფორიზმების ორ სახეობას: ერთი იქნებოდა აღმზრდელობითი ხასიათის ზოგადი გამოანათქვამი (გონიერსა მწერთაღი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდეს), მეორე — აღმზრდელობითი ხასიათის ალევგორიული გამოანათქვამი (კოყასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოსდინდების). პირველს თუ საკუთრივ აფორიზმს დაგარქვედით, მეორისათვის სახელი უნდა გვექებნა. რა შეიძლება ოღა გვეწოდებინა მისთვის?

ის გამოანათქვამი, რომელსაც პირველი იგვეფხის მაგალითებში ანდაზა დაგარქვით (ერთი მერცხლის ჰიკიკი გაზაფხულს ვერ მოიყვანსო), ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით არაფრით არ განსხვავდება ამ გამოანათქვამისაგან, რომელიც მეორე იგვეფხის მაგალითებში უსახელოდ დაგვარჩა (კოყასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოსდინდების). ამიტომ არა გვაქვს არაერთი საფუძველი მისაც ანდაზა არ ვეწოდოთ.

ის გამოანათქვამი, რომელსაც მეორე იგვეფხის მაგალითებში აფორიზმი დაგარქვით (გონიერსა მწერთაღი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდეს), ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით

1 „მნათობი“ № 3, 1957, 109; ანდაზა, როგორც გამოანათქვამი რომ ავრთვეთ ზოგადი ხასიათისა, ამის შესახებ აქ დამოწმებულ წერტილში არის საუბარი, მაგრამ განსაზღვრაში ეს ნიშანი შეიმთხვევით არ არის უტანადი.

არაღრით არ განსხვავდება იმ გამონათქვამი-საგან, რომელიც პირველი გვერდის მაგალითებში უსახელოდ დავგერსა (არ ვარცა კაცო უმტერო, არც ვერც მტერმორჩეული), ამიტომ არა ვგაქვს არავითარი საფუძველი მისაც აფორიზმი არ ვუწოდოთ.

რაც შეეხება კუთვნილებითს მომენტს ინდაუებისა და აფორიზმების ტრადიციულ გაგებაში (ხალხურია გამონათქვამი თუ რომელიმე ავტორისა), — ამის შესახებ პირველ წერილში ვეჭონდა საუბარი. იქ აღნიშნულია, რომ ეს ნიშანი თავს მოხვეულია საანალიზო ერთეულებისათვის და ამდენად უმართებულა¹.

ახლა თუ ტრადიციულ გაგებას ამ ხელოვნურ ჩარჩოსაც მოვაცილოთ და ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, მოყვანილი საილუსტრაციო გამონათქვამები ადვილდებს თავისთავად შეიყვლიან:

- ანდაზები { ერთი მერცხლის ჭიკჭიკი გაზაფხულს ჭერ მოიყვინსო. კოყასა შიგან რაცა დღას, იგაგე წარმოსდიდების. არ ვარცა კაცო უმტერო, არც ვერც მტერმორჩეული.
- აფორიზმები { გონიერსა შევრთული, უყვარს, უგუნერსა გიღსა ბგირიდეს.

საერთოდ, საჭიროა შევნიშნოთ შემდეგი: ჩვენ რომ ანდაზებისა თუ აფორიზმებისათვის სულ სხვა, ახალი ტერმინები შევგერჩიოთ, იმდენი სამტკიცებელიც არაფერია იქნებოდა, მაგრამ მაშინ გვეტყოდნენ — ახალი ტერმინებით თქვენ ცნობილ ცნებებს გეთავაზობთ, და ეს საყვედური მართებული იქნებოდა. ამიტომ — მისალაზე დაყარნობით დაუზუსტებელი ცნებების შემოღარგვლა-გათიშვა და მათზე არსებულა ტერმინების მორგება — ერთადერთი გზა იყო, რომლის არჩევანმა მსჯელობა ერთგვარად გაართულა².

ქართული ანდაზებისა და აფორიზმების მეტნიერული გამოცემის საჭიროება დღის წესრიგში დგას და დღეს თუ ხვალ ასეთი კრებულები გვექნება. ამ კრებულებში შეესატან მასალას ვფილსურით და უაქიზად უნდა მოვეციოთ.

ანდაზში თუ აფორიზმში ასახული ზოგიერთი აზრი დღევანდელი თვალსაზრისით შესაძლებელია აჭრულური ან გასაზიარებელი აღარ იყოს, ან შეიძლება მისი სისწრაფე თუ ქვეშაობა იწვევდეს დავას; შეიძლება საზოგადოებამ ერთ ნაწილს ის მოსწონდეს, მეორე ნაწილი ეპვის თვლით უცქეროდეს; ისიც შეიძლება მოხდეს, რომ დასაწუნებელი აზრი მოაწონონ და მოსაწონი დაიწუნონ (ამაში ანდაზებსა და აფორიზმებს უკვე ვეღარ დავუბოძებო ბაღს), მაგრამ არც ერთი დასახებული მიზეზთაგანი არ შეიძლება საბუთად გამოვიყენოთ იმისათვის რომ ანდაზებისა და აფორიზმების მეტნიერულ გამოცემას ესა თუ ის გამონათქვამი მოვაცილოთ³.

სულხან-საბა ორბელიანი თავისი ლექსიკონის წინასიტყვაობაში ერთ ღრის წერდა: ამა წიგნითა შინა არიან სახელნი კეთილნი და ბოროტნი, საქებელნი და საძაგებელნი, უბადონი და ცუდნი, არათუ კიცხვისათს აღმიწერია, რათა საქირდლად იპყრათ, არამედ ვნისა სისრულისათვის აღუწერე. თუცა უბადო სახელი აღმოიკოცოს, მერმელა უღარესი მოაკლდეს უღარესსა და ღმერთიღა დარჩეს უკეთესი და სხუა არა რა და შემეცირდების ენა ქართული⁴.

ამასთან დავაფიქრებოთ საქიროდ მიგვანია გავიხსენოთ ერთი ფაქტი.

ანდაზების კრებულში, რომელიც ამ ბოლო ხანს გამოიცა (1955), ქართული მეტნიერებისათვის ყარგი საჩუქარია. ამ კრებულის შესახებ ორი რეცენზია დაიბეჭდა — ერთი დოქ. გ. სამხარაძეს ეკუთვნის. („მნათობი“, № 6, 1955); მეორე მოკლე რეცენზია „ახალგაზრდა კომუნისტში“ მოათავსა 1955 წლის 30 აგვისტოს ნომერში.

„ახალგაზრდა კომუნისტში“ დაბეჭდილი რეცენზიის ავტორის შენიშვნები ასეთია:

„კრებულში ბევრია ველგარული ხსიითის ანდაზა რეცენზენტი არ აჩვენებს — რა შიანნი მის ველგარულად.“

1 „მნათობი“ № 3, 1957, 107.
 2 ვაბეულ მტრეველდაში, კონტრესტში შედარებით ადვილი მისაცვლია აქვს თუ არა გაღატანითი მნიშვნელობა ამა თუ იმ გამონათქვამს, მაგრამ ანდაზებისა და აფორიზმების კრებულებში გამონათქვამები შეტანილია კონტრესტის ვარგეში, ამიტომ ზოგიერთ ადვილად ვერ ხერხდება დადგენა იმისა, ალგორიული თუ არა გამონათქვამი (ე. ი. ანდაზად უნდა მივიჩნიოთ იგი თუ აფორიზმად). ასეთ შემთხვევაში მნიშვნელობის გაღატანის შესაძლებლობის ფაქტორს უნდა დავუყაროთ. თუ ასეთი შესაძლებლობა ბუნდოვნად შიანც ისახება, გამონათქვამი პირობითად ანდაზად შეიძლება მივიჩნიოთ. საქმის ნამდვილ ვითარებაში კი, კერძოდ, ამ გამონათქვამის სპეციალური შესწავლა გავარკვევს.

კრებულში გაბნეულია აგრეთვე იდიოლოგიური და მულტურული ანდაზებიც. იი, ზოგიერთი შიანნი: „გამოუდღეპ სიშართლესა, გამოგიღვეს სიანთლესა“... „გული კრულია კაცისა, ხარბი და გაუძლიაელი“... „გველი ვარედან არის ჭრელი და კაცი შიგნიდან“... „ადღენაცვალ“.

გერო, ერთმანეთისა შტერიო... „დედ-მამა შეილისთვის და შეილა კი, თავისთუაო... „კაცი საფლავში მოსიყვანესო... კაცს თვალი ხარბია... [ქ რეცენზენტი წვეტის ცტარებას და კითხულობს] გაკვირვებას იწვევს, რითვის იქნა შეტანილი ასეთი ანდაზები კრებულში, ან ვის რად დასკირდება ასეთი „კოდანა“-ო, [სიტყვას „კოდანა“ რეცენზენტი ბრკველებში ხმა-რობს].

წიგნი შევხედვით ერთმანეთის სიწინაღმდეგო ანდაზებსაც. ერთ ადგილას სწერია: „კაცს სწავლა სიბერემდე არ მოსპარბდებაო“. უმკველად ეს ბრძნული ანდაზა, მაგრამ რა უნდა ითქვას 139-ე გვერდზე მოთავსებულ შემდეგ თქმულებაზე (ასეა: თქმულებაზე): „ორ-შოკი წლის კაცა რომ ჩონგუტის სწავლას და-იწვევს, ის მხოლოდ სამარეში მოესწრება და-ვრასო?“..

[ამას მოსდევს განკარგულება] გამოკვლეო-ბა „საბჭოთა მწერალმა“ სხენებული ნაკლოვ-ნებაში მხედვლობაში უნდა მიიღოს კრებუ-ლის ხელახლა გამოცემის შემთხვევაში“.

როგორ შეიძლება მოექცეს გამოკვლეობა რეცენზენტის აღნიშნულ შენიშვნებს?

პირველ შენიშვნას იმის თაობაზე, რომ — „კრებულში ბევრია ვულგარული ხასიათის ან-დაზა“ — გამოკვლეობა ალბათ ვერ მიიღებს, რადგან არ ჩანს — რა მიაჩნია რეცენზის ავ-ტორს ვულგარულად.

მეორე შენიშვნა იმის შესახებ, რომ „კრე-ბულში გახვეულა აგრეთვე იდეოლოგიურად მიუღებელი ანდაზებიც“ — გამოკვლეობის ალ-ბათ გაუქმდება რომ მიიღოს, რადგან რეცენ-ზენტი ვულგარულ კი არჩევს „იდეოლოგიურად მიუღებელ“ ანდაზებს და ახდენს მათ ციტი-რებას, მაგრამ არ ჩანს — რატომ მიაჩნია მას დამოწმებელი ანდაზები „იდეოლოგიურად მიუღებლად“ (ან საერთოდ როგორ ესმის მას ი დ ე ა ლ ო გ ი ა). რომ აღნ-შნული შენიშვნა უმართებულოა, ამისი ჩ ვ ე ნ ე ბ ა არ არის ძნელი, მაგრამ ამგვარი შენიშვნის ავტორისათ-ვის საეკვაო დ ა ნ ა ბ ზ ე იყოს ადვილი. მისი მსჯელობის მეთოდს მსგავსი მეთოდი უნდა დაუპირისპირდეს:

რატომ მიაჩნია რეცენზენტს ციტირებულო ანდაზები „იდეოლოგიურად მიუღებლად“? ცხადია, იმიტომ, რომ იგი ცდილობს ანდაზების წინაარსი თანამედროვე ვითარებას მოარგოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში იდეოლოგიურად მი-უღება-მიუღებლობის საკითხი არც დადგებოდა. რ ა მ მ ი ს ც ა ი მ ი ს ს ა ფ უ ჯ ვ ე ლ ი რ ე ც ე ნ -

ზის ავტორს. ხომ ნათელია, რომ არც ერთი მის მიერ საილუსტრაციოდ მოკვანილი გამო-ნათქვამი საბჭოთა ეპოქაში არ არის შექმნილი? შეშინავი, მაგალითად, ქრისტიანული სარწმუნ-ობისათვის ეწამა. ცნობილია — რა დამოკი-დებულებაშია ჩვენი იდეოლოგია ქრისტიანულ სარწმუნეობასთან. შეიძლება თუ არა ამ საბუ-თით „ეოცადეთ“ ჩვენს კულტურულ მემკვლ-რეობას და მზრუნველი კაცის გამომეტყველე-ბით ვკითხულობდეთ — „გაკვირვებას იწვევს, რისთვის იქნა შეტანილი „შეშინავის წამება“ ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, ან ვის რად დასკირდება (!) ასეთი ცოდნაო“?

შეუძლებელია.

მესამე შენიშვნა, რომელსაც რეცენზენტი აწუღის გამოკვლეობას ანდაზების მომავალი გამოცემისათვის, ასეთია: წიგნი შევხედვით ერთმანეთის სიწინაღმდეგო (!) ანდაზებსა... ამ შენიშვნის აზრი ის არის, რომ ერთმანეთის სა-წინააღმდეგო (!) ანდაზებს კრებულში ადგილი არ უნდა ჰქონდესო. ჯერ ერთი, რატომ უნდა იყოს მოულოდნელი, რომ ანდაზები განსხვავე-ბულ. თუნდაც ერთმანეთის საპირისპირო აზ-რებს შეიძლება გამოხატაიდნენ. მეორეც არის და, პირველი გამონათქვამი გვეუბნება — „კაცს სიბერემდე სწავლება არ მოსპარბდებაო“; „სა-წინააღმდეგო“ „ორმოცე წლის კაცი რომ ჩონ-გუტას სწავლას დაიწვევს, ის მხოლოდ სამა-რეში მოესწრება და-ვრასო“) კი იმას გვიქადა-გებს — კაცი სწავლას ახალგაზრდობაში უნდა მიეძალოს, ახალგაზრდობაში უნდა დაავროვოს ცოდნის მარაგით... სად არის აქ წინააღმდე-გობა?

ამიტომ გამოკვლეობას ალბათ გაუქმრდ-ბოდა მიულო რეცენზენტის მესამე და უკანასკ-ნელი შენიშვნაც.

ანდაზების გამოკვლეული კრებულის თაობაზე „ახალგაზრდა კომუნისტში“ დაბეჭდილი რეცენ-ზია, გარდა შენიშვნებისა, შეიცავს ცნობას იმის შესახებ, რომ გამოქვეყნდა ანდაზების კრებული, მაგრამ ამის შესახებ თვით კრებულო უკეთ შეტყველებს; რეცენზიაში ავტორს სამი შენიშვნა აქვს, მაგრამ არც ერთი მითგანი მი-სალუბი არ არის...

და თუ ჩვენ ამ პატარა რეცენზის შესახებ სიტყვა საერთოდ ჩამოვადგეთ, მხოლოდ იმი-ტომ, რომ მსგავსი შენიშვნები ზოგმა შეიძლ-ბა მართლაც გასაზიარებლად მიიჩნიოს. ეს კი საეკვეს ზიანს მოუტანდა.

ქვემო. თაყაიშვილი

მოგონებათი *

ცაგარელს კიდევ ერთი ნაკლი ჰქონდა. განათლებით სემინარისტს, ანუ, როგორც იტყოდნენ, „ბურსაკს“, მოსდგამდა ძლიერი მიდრეკილება, ლტოლვა არისტოკრატიაში. ესაზღვრებოდა მათ წარეში ტრილია, ბატონაკობა და დამინაურებელი იყო პეტერბურგში მსკოვრებზე თავად მინგრელსკისთან, ერთი აბაშიძე-გორდენკო იყო (ყოფილი კონვოიელი, მდიდარი ქალი ჰყავდა ცოლად), იმასთან და სხვებთან. მინგრელსკი შიგადაშიგ დასცილდა ხოლმე.

ისე კი უნაგარო კაცი იყო. პატყანოვი რომ მოკედა, ცაგარელი სულ 100 მანეთს იღებდა თვეში ჯამიერის, მაგრამ მიინც არ შიატოვა თავისი დარგი, თუმცა სხვა რამისათვის რომ შოგეკდა ზელი, გაცილებით შეტს მიიღებდა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ძალიან უმართავდა ზელს ქართული მეწარმე დავით სარაჯიშვილი, კონიაკის ქარხანა რომ ჰქონდა თბილისში. ბავშვობიდანვე დიდი მეგობრებში იყვნენ და, სხვათა შორის, ორივე ლამაზი ვაჟაკი იყო.

უნივერსიტეტი რომ გვათავე, ერთხანს არ შინდოდა აქეთ წამოსვლა, მაგრამ ყოველი შემთხვევისათვის გამოუგზავნენ დეპეშა თბილისის სათავადაზნაურო გამანაზიის დირექტორს ალექსი ჰიქინაძეს, თუ არის თქვენთან გაცეითილება-მეტიკი. იგი წინა წელიწადს ვადმოუყვანათ თბილისში ქუთაისიდან. სანამ ვანვაგრობდებ, ორი სიტყვით მინდა დავაზახაოო იგი. სიმაართე უნდა ითქვას, ალექსი ჰიქინაძე ძალიან კარგი პედაგოგი და დიდად უნაგარო ქართული პატრიოტი იყო. განთლებით იური-სტმა, შიატოვა თავისი ზელობა და პედაგოგიურ მოღვაწეობას შეუდგა. მოსკოვის უნივერსიტეტში მისთან ერთად სწავლობდნენ და მას ამხანაგობდნენ ისეებ და იაგორ თაყაიშვილები (მარტული აგრეთვე იურისტი იყო, მეორე-სამედლიცინი ფაულტეტზე სწავლობდა; მათ შესახებ, პარიში დარწმინდ მოგონებებშია საუბარი და ახლა აღარა დის). ალექსიმ თავდაპირველად თბილისში კერძო სასწავლებელი გახსნა, მაგრამ მერე ქუთაისში სათავადაზნაურო სკოლა დააარსეს და იმის ვამკველ დანიშ-

ნეს. მას მერე იგი ერთი პირველ მონაწილეთაგანი იყო ყოველი ქართული საზოგადო საქმისა. მის დროს და მისი თაოსნობით დი-წყო ქართული წარმოდგენების დადგმა ქუთაისში; მან თავგანა ვოგოლის „რევიზორი“ და თვითონ ყველა წარმოდგენაზე მოყარნახედ იყო ხოლმე. როლებს ჯერ ქუთათური მასწავლებლები თამაშობდნენ, მაგრამ მერე კი ნელ-ნელა დაიწყეს თბილისიდან ჩამოსვლა მსახიობებმა — ვასო აბაშიძემ, კოტე შესხმა, სხვებმა და ასე აიღვა ფეხი ქუთაისში ქართულმა თეატრმა. იმაე ხა'უმში ქუთაისში დაარსდა ვახუთი „შრომა“ და ალექსი ჰიქინაძე მის გამოცემაშიც მონაწილეობდა, კირილე ლორთქიფანიძესთან ერთად.

ერთხელ იოსებ თაყაიშვილმა ალექსი ჰიქინაძე დაპატივა სააღდგომოდ და ქუთაისიდან წაიყვანა თავის სახლში, ლიხაურში. ერთი ვასილ პეტრიაშვილი იყო მასწავლებელი, ისიც წაიყვანა და შეტ (მამინ ახალი შესული ვიყავი ქუთაისის პროგინანზიაში). გზაში ალექსი სულ სწავლის ამბებს მეკითხებოდა და ისიც მკითხა, ქართულ წიგნებს თუ კითხულობო. ერთი წიგნაკი მანოქა, მამინ ახალი გამოხტული. ეს იყო გიორგი წერეთლის პოემა „არანა“, რომელშიც პერცეგოვინელი ქალის პატრიოტული თავგადასავალი იყო აღწერილი. ეს ზემთვის პირველი საბუქარი წიგნი იყო და ძალიან მია-მა. ქუთაისიდან სადგურ რიონში ჩამოვედი, პატარებელი ჩავედი სამტრედიიაში და დამე იქ გავათიეთ. დილას კი „ტროიკით“ ავედი ოზურგეთში, ხოლო იქიდან—ლიხაურში (სულ 4 კილომეტრია ოზურგეთიდან). იოსებ თაყაიშვილმა გაატარებინა დრო თავის სტუმრებს და მერე წამოვიდნენ. მას შემდეგ ალექსი ჰიქინაძეს სწორად ვხვდებოდი და ეცნობდით ერთიმეორეს.

ქუთათურები — მასწავლებლებიცა და საზოგადოებაც — დიდი უქმყოფილებით შეგედნენ ალექსი ჰიქინაძის თბილისში გადმოსვლას; იგი ყველა უყვარდა. მისი გადმოსვლა მასწავლებელს — ფროსიკო ნიკოლაძის — გავლენას, იმას შოუნდაო თბილისში ცხოვრება. ფროსიკოს კარგად ეიცნობდით პეტერბურგიდან, სადაც ზემი სტუდენტობის დროს ჩამოკითხა ერთხელ საქმრომ — ალექსიმ. ახლა დავებრუნდით შეწყვეტილ თბილისს.

* გაგრძელება იხ. „მნათობი“, № 4.

პეტერბურგიდან გამოგზავნილ დეპეშებზე ალექსიძის დეპეშითვე მიიპყრება, ლათინური ენის თორმეტი გაკეთილი გააქვს, თვეში 60 მანეთია უკმაყოფილო. მე აღარ მიმიტკევადა უფრო დიდმა, რადგან, როგორც ვთქვი, გუნდებში არც ვაპირებდი აქვთ წამოსვლას, მაგრამ მერე მავიღე მეორე დეპეშაც, ველოდებიით, მისინ კი ავღებო და წამოვედი თბილისში. ისიც უნდა აღენიშნო, რომ არცთუ უნივერსიტეტში დარჩენა მთიებშია ოდესმე. ზემოთაც ვამბობდი, იქაურ ამხანაგებს შეუდა ისე გვეჭირდა ლაპარაკი, რომ საბოლოოდ საქართველოში უნდა წამოვსულიყავით და გვემუშავნა. ნიკო მარის პირდაპირ ამბობდა: „Чего мы Европе будем обучать? Нам нужно своих обучать“.

ერთი კი ვქვნი: პეტერბურგშივე დავიწყვე კავკასიის შესახებ წიგნების შეგროვება, ქართულშიც თავისი სამშობლოს ისტორია უნდა იყოღეს-მეთქი. მაგრამ სულ არ მთვებოდა არც არქეოლოგიაში მუშაობა, არც ისტორიაში და არც ფილოლოგიაში; მასწავლებლობა შეკონდა განზრახული. ჩვენს ამხანაგურ წრეს ჯერ კიდევ ქუთაისის ვინახავაში სწავლისას ჰქონდა ხოლმე მსჯელობა, თუ ვინ რა ფაქტობრივად წავსულიყავით, რა უფრო იყო საჭირო საქართველოსათვის? ნიკო მარს მივაკეთებინეთ, რომ უსათუოდ ეკელია ქართული ენა და, საზოგადოდ, ქართული კულტურის ისტორია, ერთი სიტყვით — ქართველოლოგიად მომხალღებულყო. ნიკო გოგორცემ მათემატიკის მასწავლებლობა აირჩია (მარსა დღეი შეგობარს იყო, შემდეგ ძალიან ცნობილი კაცი შეიქნა, ნიჭური იყო). ჩემზე ისეთი წარმოადგენა ჰქონდათ ამხანაგებს, რომ კარგი იურისტი, ვეტილი გამოვიდოდი და მიჩნევდნენ ამ დარგზე წავსულიყავი. მე კი არ ვქვნი. ამ მხრივ ჩემზე იმან იქონია გველენა, რომ ვესწრებოდი ხოლმე ქუთაისის ინტელიჯენციის კრებას, სადაც ვუსმენდა, სხვათა შორის, კორნელი ლორთქიფანიძესაც, რომელიც იქმამდ დიდად ცნობილი და პარტიკული კაცი იყო, ძველი ბერძნების გმირის, არისტოტელის სახელს უწოდებდნენ, მას აღარებდნენ. იმან თქვა ერთხელ, „ექიმისა და ვეტლის არადერი შეამს, ერთს უნდა, რომ ყველა ივად იყოს, მეორეს კი უნდა, ყველა ავსებაჲ იყოს“., როგორც უკვე ვთქვი, მე პედაგოგობა ვირჩიე, რადგან გიმნაზიაში თვითონაც კარგად ვსწავლობდი და ბევრ სხვადაც ვასწავლოდი, გასამრჯელოს ვიღებდი, ნიკო ლორთქიფანიძემ (ისონის ნათესავი არ ყოფილა, სულ სხვა შტოს ეკუთვნოდა, ლორთქიფანის ქალი შეირთო, გიმნაზიის დირექტორად იყო მერე) მათემატიკა აირჩია. იოსებ დადიანმა თქვა, მე ინჟინრად უნდა წავიდეო და ეს არ მოგვეწონა: საინჟინრო ფაქტობრივს ვამისარჩენ ფაქტობრივად მივიხმედით („математиким факультет“). და ეჭვი შეგვეპარა, რომ

იოსებს ფული იზიდავდა. ჩვენი სისტემა — თითქოს და ფული საპიროქაჲ უფროს... მან გეთხრა, „მე თუ ფულს ვეძებოქა...“ არ მოგვემთო? ვანა საზოგადო საქმის ფული არ დასწავლდებოქა?*

ჩამოვედი თბილისში. დავიწყვე მასწავლებლობა. ისტორია-არქეოლოგიაზე ჯერ ისევ სულ არ ვფიქრობდი. ჩემი ჩამოსვლის შემდეგ რომ პირველი სხდომა იყო წერა-კითხვის საზოგადოებისა, იმას არ დავსწრებოვარ. საერთოდ, რომ იტყვიან, ნამდვილი „უკაცობა“ გვიჩრდა. საზოგადო საქმეებში, მომუშავე ხალხი იყო საჭირო. წერა-კითხვის საზოგადოების (გამგეობის?) წევრად დაუსწრებლად ამირჩიეს (სწორედ იმ სხდომებზე). აღნიშნა ჰუმანიტე იყო გამგეობის წევრი და, შეიძლება, სულაც იმას დამასახლა. პეტერბურგიდან ჩამოვედი 1887 წლის სექტემბრის დამდეგს თუ ოქტომბრის დამდეგს, ის არჩენები კი დაახლოებით 7 თვის შემდეგ მოხდა, 1888 წლის მაისში (საერთოდ, მაისში იცოდნენ ხოლმე საზოგადოების წიური კრება). საზოგადოებას ჰქონდა თავისი ბიბლიოთეკა, რომელსაც ბიბლიოთეკა-მუზეუმიც უწოდებდნენ, და იქ აგრეთვედნენ ძველ ქართულ ხელნაწერებსა და სიგელ-გუჯარებს. იმ ფონდს საფუძვლად დაედო შემოწარული კოლექცია — თავად მინერესკის გამოსთხოვა საზოგადოებამ, ილია ჭავჭავაძე გაემზავრა და ჩამოიტანა დიდამთა: გორდის სასახლიდან, როგორც ზემოთ უკვე აღენიშნავდი. მერე თანდათან შემოდირდა იმ მუზეუმში და გროვებოდა ხელნაწერებიც, წიგნებიც, მაგრამ შეკონდა კაცი არა ჰყავდათ, რომ წიგნთხა და ჩაეყრა. საზოგადოების მდივანი იყო იაკობ მასწავლებელი — თ, ის, „მოკონებანი“ რომ გამოაქვეყნა, ილიას წინააღმდეგად რომ უწერია რაღაც — რაღაცეები. ძველად ხანდახან ფელტონებს ბეჭდავდა ვახუტეშში. მან არც იცოდა ხელსარი და არც ინტერსებდა ჩვენს ძველ ხელნაწერებსა... მამისინ მღვდელი იყო, კადეტთა კორპუსში ასწავლდა სამღვდო რკეტეს. მშა ექიმი იყო, დიმიტრი ბაქრაძის ქალი ჰყავდა ცოლად. ექიმად ვერაფერი შევლი გამოდგა, სიმამრს ვერ უშველა და ვერ გადაარჩინა ფილტვის ანთებით სიკვდილს. თვი-თან იაკობმა აღუქმინდრე ეპისკოპოსის (ოქროპოპიტის) ნათესავი ქალი შეერთო ცოლად. გაიჩინა შვილები და მერე, ბაქრაძე რომ გადავიდა საშუალოდ და იქაური ნათის წყალობით თითქმის მილიონერი გახდა, მაშინვე ცოლ-შვილი (მეღვამში ჰყავდა) და შუშუვიტა ფულის გზავნა. ილიას წყალობით კი იყო კაცად გამოსული. საზოგადოების მდივანობაში უკმაგირს თვეში 50 მანეთს იღებდა. ბაქრაძე მისი ვადსელა იმან გამოიწვია, რომ საადგილ-

* მასწავლებლობის დაწყების შესახებ უფრო ვრცლად მოთხრობილია ჭეგობით.

მაშელო ბანკის დირექტორმა პოლიკო ყიფიან-მა ბანკის ფული წააგო ქალაქში, გაიქცა საზღვარგარეთ და ბელგიაში დასახლდა. მის მადიერ მანსეტავშიელ ვაგზავენს ბაქოში ბანკის წარმომადგენლად, იქ ისარგებლა შემთხვევით, ნათესაში მიწეში შეიძინა და გამდიდრდა...

ერთი სიტყვით, საზოგადოების წევრი რომ გავხდეთ, მივხედ-მოვიხედვე, შევატყვე, რომ იმ მჭირტას ხელნაწერებს კაცი პატრონი არა ჰყავდა და ქალაქებურად მოკვდივ ხელა, დავწვი პატრონობი. მერე თანდათან გავიტაცა, შემწყვარდა და ვიწყე ზრუნვა დაღუპვისაგან მათ გადაჩინაზე. თან ახალ-ახალსაც ვაგროვებდი. შემოწარულთ აღარ ვჯერდებოდი, საზოგადოების ხარჯზე შეძენაც დავიწყე, სხვადასხვა კუთხეებში მიმოწერა გავაჩაღე, აგენტები გავიჩინე... საყოველთაოდ ცნობილია პეტრე უმიკაშვილი, ქართველი კათოლიკე, თვალსაჩინო და უპატიოსნესი მოღვაწე, მაშინ პირველ გიმნაზიაში იყო ქართული ენის მასწავლებელი. მასთანაც მოქონდათ ხელნაწერები, იგროვებდა, მაგრამ არაჩვეულებრივ ნელი და მიძიმე კაცი იყო, ნაძღვიო ქუჩქატატორი. მოიტანა, რაც მოეგროვებინა, საზოგადოების მუზეუმში, მაგრამ ერთ წელიწადს ვედარ მოიკალა, რომ შოსთლიყო და ჩაეწერებინა შემთხვეის კატალოგში. ვეყარებ, ვეყარებ და მერე კი იწვი მისი მოტარება და ყველა ჩაეწერა, რადგან იმტვერებოდა და ფუძღებოდა. მერე მოვიდა და მადლობაც მიიხრა. ძალიან პატიოსანი კაცი იყო... ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თავიღებ ხუტორი არც მე ვიყოლი, არავის უსწავლენია და თანდათან მე თვითონ გავაყვრე.

ჩემი საზოგადოებაში შემთხვეისას, მაგრამ არადადგების დროს, ვინმე შესთხოვლს მოიტანა და შემოაწვირა რამდენიმე ხელნაწერი. მე თბილისში არ ვიყავი, მაგრამ ნაყო მარჩ შესწრებოდა იქა და ჩაეწერა ის ხელნაწერები. ამ უკანასკნელთა შორის იყო ახლა უკვე კარგად ცნობილი შატბერდის ხელნაწერი, რომელშიც „მოქცევა ქართლისაჲ“-ც შედის, და ნ. მარს იგი თავისთვისაც გადაწერა. მარსიეული აღწერა, მისი ხელის მოწერიტ, „ივერიაშიც“ კი დაიბეჭდა. დამიტრე ბაქრაქემ რომ ნახა ნ. მარსისავე აღწერილობის მიხედვით, „ივერიაშივე“ და ბეჭდა წერბოლი, რომელშიც ვანაცხადა, რომ საყურადღებო ხელნაწერია და IX საუკუნის უგვიანესი არ უნდა იყოსო. მაშინ ხომ ერთადერთი ორგანო „ივერია“ გექონდა, სადაც შეიძლებოდა ასეთი წერილების ბეჭდვა.

ის ხელნაწერი მეც ენახე. დ. ბაქრაქემ დიდა იტორიტეტი იყო და მისი თარიღი მივიღეთ. ილიამაც მის აზრზე ააშენა თავისი თხზულება პატკანოვის წინააღმდეგ. (პატკანოვი წერდა „ქართლის მოქცევა“ სამხის შედგენილია და ამიტომაა შეგ ნათქვამი, ქართველებია პირველიდ სამხურად უბნობდნენ, პირის ყველაზე უგმირესი იყო და სხვები მას მონობდნენო და

სხვ. კაცმა რომ თქვას, პატკანოვი ნაწილობრივ მიიწე მართალი უნდა იყოს, ის ადგილები ქართველის დაწერილს არა ჰქაფს. მაგრამ პატკანოვი ხომ, საერთოდ, იმსახე „ქართლებშია“ რომ XI საუკუნის ხელნაწერი აღმოჩნდა. ამას უდიდესი ზნეობრივი მნიშვნელობა ჰქონდა. ის ქრონიკა „მოქცევა ქართლისაჲ“, აწმ. ნინოს ცხოვრებაზე“ რომაა მოხმული, გადმოვიწერე ჩემთვის.

ჩვენი თითოედი მოწაფე, ოთხკლასდამთავრებულნი, საზახულოდ ალექსი ჭიქინაძემ წაიყვანა სურამში, რათა ემაცადინებინა და კარგად მოეზადებინა შეგდევი, გიმნაზიაში გადასასულიელი გამოცდების ჩასაბარებლად. მათ შორის იყო ვანო გომართელიც. თვითონაც ასწავლდა და მეც წამიყვანა მასწავლებლად. ის იყო 1889 წელს. ჩასაკვირველია, იმ ზაფხულს მეც სურამში ვცხოვრებოდი და თან კი დავდიოდი მის მიღამებში— იტრიაში, ზემო ქალაში (სადგ. მიხაილოვის მასლობლად) და სხვ. მაშინ უკვე კარგად ვერკვეოდი ქართულ პალეოგრაფიაში, ხუტურში ჩემით ვაგენივებოდი ქალაში, იჭაურ მღვდელთან, გვარად სუხივეთან (სუხიაშვილთან) ენახე ერთი შესანიშნავი ხელნაწერი, რომელიც ახლა „პატკანოს სახარების“ სახელითაც ცნობილი. რადგან მღვდელმა არაფრით არ ინდობა ხელნაწერის მოცემა, დავიწყე მასთან სიარული და ისე შესწავლა ხელნაწერისა. გამოირკვა, რომ, ჯერ ერთი იმ ხელნაწერში ყველაფერი სრულად იყო დატული და, მეორეც, რომ იგი გადაწერილი ყოფილა იმავე იოანე ბერძანს მიერ, რომელსაც გადაწერია შატბერდის კრებული (ჩემით რომ აღწინაშე, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს რომ შეიცავდა). ოღონდ შატბერდის ხელნაწერი უთარილო იყო და ამას კი ვწერა თარიღი. ქართული ქორონიკონიცა და ქვეყნის შექმნილანაც—973 წელი. ასე რომ, ბაქრაქის მიერ შემთხვევითებულთ თარიღის, IX საუკუნის, მაგიერ უკვე ნაძღვიოდ X საუკუნე გავივიდა შატბერდის კრებულის თარიღიც, რაკი ერთსა და იმავე გადაწერის ნახვლავი ყოფილი ორივე ხელნაწერი. ეს კი უკვე მნიშვნელოვანი აღმოჩენა იყო. ვარდა ამისა, მინაწერში ნათქვამი იყო, რომ იოანე ბერძანს ის კრებული შატბერდში კი გადაწერა, მაგრამ—მარსის ახალი ეკლესიისათვის. ამიტომაც დავარქვეთ „პატკანოს ხელნაწერი“.

დამიტრე ბაქრაქეს ერთხანს მშობლდ მისი ნაწერებოთ ვიცნობდი პირადად — არა პეტრე-ბურჭლადან რომ ჩამოვედი, არც მაშინ დამხვდა თბილისში—კონსტანტინეპოლში მიველინებინა მოაგრობას, თურქული წყაროთა მიხედვით სტატისტიკური ცნობების შესაგროვებლად. თბილისში ერთი ნადიცი ვეპოლე იყო, ვინმე ფრენკელი; წარმოშობით ეგებ ებრაელიც იყო, მაგრამ მართლმადიდებელი, ქართველების დიდი მეგობარი (ვახტანგ შექვესის აჯანობის რე-

სული თარგმანი მისი რედაქციით გამოვიდა. ბაქრაძე რომ ჩამოვიდა, იმ ფრენკელთან შედგა სხდომა ბაქრაძის მიერ ჩამოტანილი თურქული დოკუმენტების თაობაზე. მაშინ გამაცნო ბაქრაძე ფრენკელმა. ბაქრაძეს ვიზუალა, მისაყვედურა, რომ ჩემით არ მესტუღვარ მასთან და მოხსრა, უსათუოდ მოდიო. ერთიმეორესთან ახლო-ახლოს ვცხოვრობდით: ნიკოლოზის ქუჩაზე! ჰქონდა საყეთარი სახლი, მაშინ სათავადანაერო სკოლაც იმავე ქუჩაზე იყო ხოლო ჩემი ბინა — სკოლიდან სულ 2-3 სახლის შემდეგ. ავღივი და მეორე დღესვე მივედი. მაშინვე მომცა ხელში „Устав Древлехранилища Тифлисскаго Церковнаго Музея“, ხელნაწერი პროექტი იყო, მის მიერ შედგენილი. უკვე გატარებინა და ეგზარქოსსა და სინოდს დაემტკიცებინათ. მოხსრა, ეს გადათარგმნე ქართულად. ეთარგმნე. ეს იყო ჩემი პირველი ნაშრომი. მალე გამოსცა, რუსულადც და ქართულადც: იმ მუზეუმს მცირეოდენი თანხა ჰქონდა. მეც შედგა საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტი: თავმჯდომარე — დიმიტრი ბაქრაძე, წევრები — თედო გორდანიძე, ნიკო მთიარელიშვილი, ეგზარქოსის წარმომადგენელი მღვდელი ელიევი (ელაშვილი) — ეგზარქოსის თითქოს წესიერად ეპირა თავი. მუზეუმში ექვემდებარებოდა „ანდრია პირველწოდებულის სასოგადოება“, რომლის თავმჯდომარეც იყო მღვდელი ელიევი (ელაშვილი) — ეგზარქოსის ყურმორბილი ყმა და ყოველივე ქართლის გამცემელი. ჩვენ მას არაფერს ვეკითხებოდით, ისე ვიყავით.

ზემოხსენებულ წესდების მიხედვით, უნდა გვეგროვებინა გაცლისა-მონასტრებში დაცული ძველი, საშინაოდ უკვე უფარვისა საეკლესიო წიგნები. უპირველეს ყოვლისა ბაქრაძემ წამიყვანა მცხეთაში, რომ იქაური ხელნაწერა-წიგნები ჩამოგვეტანა. კარგი ხელნაწერები მართო სევეტიცხოველში ვნახეთ და წამოვიღეთ კიდევაც, სხვაგან კი არსად არაფერი ინახებოდა. ორმოცე ხელნაწერი ჰქონდათ ძმებს მრევლიშვილებს (მხატვარ ალექსანდრე მრევლიშვილის უფროს ძმას). ერისკაცები კი იყვნენ, მაგრამ ისინი უფლოდნენ წიგნებს — ერთობა, საეკლესიო სამბჭოს მიერ ჰქონდათ ჩაბარებული.

ჩვენ იმ პირველი მოგზაურობის ამბავი გამოცხადდა გახუთებში (ქართულშიცა და რუსულშიც): ბაქრაძე და თაყაიშვილი იყვნენ მცხეთაში და ძველი ქართული ხელნაწერი საეკლესიო წიგნება ჩამოიტანეს. ასე დაიწყო ჩემი მუშაობა.

ბაქრაძის ბინაზე ვიყრიდით ზოლზე თავს და იქ ვმსჯელობდით ყველა საკითხზე. მალე იმ ელიევმა რაღაც ინტრიგები წამოაწყო ბაქრაძის წინააღმდეგ. ბაქრაძეს ძალიან სწყინდა ესა და ამბობდა, იქნება დაეკთხოვით ამ საქმესაო?

მე ვუთხარი, მასეთები ყოველთვის იქნება და ნუ მიაქცევ ყურადღებას, ვერაფერსაც ვერ იზამს-მეთქი. დაჯანჯანინე და განჯანჯანე შენაობა.

სურამში მოკრებილი ცნობები ხელნაწერთა შესახებ რომ ვახვეწე ბაქრაძეს, „ძალიან კარგია“, მოხსრა და, თუმცა არ ეამა მისი თარიღის გაცრეება, მაინც უწყყმანოდ აღიარა ახალი თარიღი — X საუკუნე (მის მიერ თქმული XI-ს-ნის ნაცვლად). კაცმა რომ თქვას, პალეოგრაფიის მიხედვით დათარიღებისას ერთი საუკუნით შეცდომაც კი ყოველთვის მისალოდნელია. ილია ჭავჭავაძეს კი ეწყინა ძველი თარიღის გამტუუნება: „ბატონო, ბაქრაძემ ურრები გამოგვიქვდა, მეცხრე საუკუნე და მეცხრე საუკუნეო, და ახლა შეათე გამოვიდაო?“ ბაქრაძეს იგი დიდ პატივსა სცემდა, მაგრამ ძალიან არ ესამიყნა ხელნაწერის „გაახალგაზრდაება“ და იმტომ წამოიძახა ასე. პატაროეთან კამათიც რომ სულ მეცხრე საუკუნის ხელნაწერზე ლამარაკობდა თვითონ! კმაყოფილი დარჩა ბაქრაძე კიდევ ერთი იქაური ხელნაწერთი, რომელიც შესანიშნავი ნაწერია, გამძული ხეუერთი. ეს ხელნაწერები ყველა აღწერილი მაქვს.

თედო გორდანიას თავისთვის გადმოეწერა „მოკტევის ქართლისა“, წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმში დაცული, შატბერდული კრებულიდან (მაშინ ყველას ამლეუდნენ გადაწერის ნებას) და ეთხოვებინა ის გადმონაწერი ილია ჭავჭავაძისათვის, როდესაც იგი პატკანოვის წინააღმდეგ წერდა [„ქვთია ლალას“]. თედოს მხედრულად ჰქონდა გადმოწერილი. ილიამ ხეუერი არ იცოდა.

საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტის ერთ სხდომაზე თ. გორდანიამ შოიტანა ბაქრაძესთან თავისი გადმონაწერი რვეული. მანამდე მას „ივერიაში“ ჰქონდა დაბეჭდილი იქიდან ამოღებულ ერთი აღგლი და ცნობები. თვითონ შატბერდული ხელნაწერი მაშინ ბაქრაძესთან იყო სახლში. ბაქრაძემ ჰკითხა გორდანიას, „შენ სად კითხულობ ამ და ამ სიტყვებსაო?“ (თუკი კალისტოვი არ გვესწერებოდა სხდომაზე, საუბარი სულ ქართულად გვქონდა ხოლმე). გორდანიამაც გადაშალა-გადმოშალა, უჩვენა აღგილები და შეიქნა კამათი, ასე წერია, თუ ისეო. ხელნაწერი ძველოგანვე ზოგან წაშლალწამლული და გახუთებული იყო და ქირდა დანამდვილებით ამოკითხვა, მაგრამ მეტწილად კარგად იკითხებოდა. ბაქრაძეს იმ ბოლო დრის თვალა ნაყლებად უტრიადა, მე კი ძალიან მიტრიადა (ეს ერთი სადაეო ადგილი მე შერეო კიდევ სხვანიარც წაიკითხე). ბაქრაძემ თქვა „კარგი იქნებოდა, ეს რომ გამოეცემა წერაკითხვის საზოგადოებრიანაო“. მე ვუთხარი, ვმარტებ ქართლის მოკტევის, სუშპატის ქრო-

1 ახლა კალინინის ქუჩა.

ნიკისა და მესხური დავითნის ერთად გამოცემას-მეთქი (ერძოდ, საკუთარი საფასით შინ-ლოდა გამოცემა — იმამად ერძო გაცეთილუ-ბიკ შქონდა და ფულს გვირინად ვიღებდი, მართო მაქს ჰუგუბაძე 100 მანეთს მამლევდა თვეში და ამრავალ 400 მანეთს მოვეუბრე თა-ვი). „ო-ო, ეგ ძალიან კარგია“, მითხრა ბაქ-რაძემ. უამა. მას თითოთი უკვე გამოცემული ჰქონდა მესხური დავითნის აღწერილობა (მაგ-რამ არა თვით ტექსტი) და სუბმატის ქრონიკის ხსენება. რამდენადღაც ვავეცანი, ეს ზემო ჩა-მოთვლილი სამი ქრონიკა იყო ნამდვილი სა-ფუძველი ქართლის სტორიისა, რომელშიც ყველაფერი მათზე იყო აწერებულ. თანაც არ იყო დიდი თხზულებანი და ვოველივე ამის გამო განვიზრახე მათი გამოცემა. მანამდე „ივე-რიაში“ დავებულე აღწერილობა. იმ საუბარში რომ ვიყავით, ერძანინას აბლო თავისი გად-მონაწერი და მიხზრა, „თუკი შენ ვამოსცემ, მე რაღად მიწდა, წაიღე და გამოვადგებო“. შე მადლობა ვუთხარი. ჩვენს სამს გარდა იქ მამინ იყო ნიკო შოთაველიშვილიც, აგრეთვე წევრი მუზეუმის კომიტეტისა.

„სამი ქრონიკის“ გამოცემის საქმე 1889 წელს დაიწყო. სტამბა მირება. ერთადერთი ქართული მესტამბე იყო სოსიკო მელიქ-შვილი (მეტრე მელიქიშვილის ძმა) და ისიც რი-ლიც ცუდნარეკა კაცი გამოდგა, არაფერ უტრად-ლებას არ აქცევდა თავის სტამბას. შეტი რა გზა მქონდა, მიიჩიე იქ მივეცი დასაბეჭდელ ჩემ მიერ დაამუშავებულ სამი ქრონიკა. ცნობილია, თუ რამდენი რამაა შიგ, რასაც გულმოფხინე შეჯე-რება და გარკვევა სჭირდებოდა.

ამასობაში, ზაფხულზე თბილისს ჩამოვიდა ცნობილი რუსი მეცნიერი და ქართულ სიძ-ველითა კარგი მცოდნე ნიკოლაიმე კონდაკოვი. იმან და ბაქრაძემ ერთად იმოგზაურეს საქარ-თველოში და შეადგინეს ცნობილი *Описъ Памятникамъ...* ცხენისწყალში გასვლისას ეტლი გადამბრუნებოდათ, ბაქრაძე გაციებულყო და თბილისში რომ ჩამოვიდა, სულ ახველებ-ლა, მაგრამ მაინც მხნელ შეუდგა მუშო-ბას იმ წიგნზე. კორდაკოვი აჩქარებდა. ბაქრა-ძემ ყველაფერი გამზადებულ გაგზავნა პეტერ-ბურგში, მაგრამ, სანამ იქ ააწყოზდნენ წიგნს, ბაქრაძეს ფილტვის ანთება დაემართა და სულ მოკლე ხანში, უცერად გარდაიცვალა. ეს მოხ-და 1890 წლის [10 თებერვალს]. სწორედ გამო-რად დღეს მოვიდა კონდაკოვის მიერ შეგო-ზაინილი კორექტურა, მაგრამ რაკი დამიტრი აღარ იყო, არავის არც გაუხსნია, ისე დაუბ-რუნეს უკან.

ასე გამოგვეცალა ზელიდან დამიტრა ბაქრა-ძე, ეს შესანიშნავი კაცი, კეთილი, ტბილი და თავაზიანად აღმამანი, ყველა ჩვენგანისათვის დიდი ავტორიტეტი საქართველოს ისტორიო-აქტივოლოგის საკითხებში. ჩენი მუშოობა სა-

გულსიო მუზეუმში ერთხანს შეჩერდა. კომი-ტეტის მდივნად მანამდეც ვცაყავდა ამორჩეული თედო ერძანინა და ახლა მას(ღ) დევექლად ჰყვენ მიერ ჩამოტანილ ხელნაწერთა მუზეუმში იმხანად იაკობ მანსვეტაშვილი უკვე აღარ იყო წერა-კითხვის საზოგადოების მდივნად. მოვიდა ჩემთან მოსე ჯანაშვილი (რომელიც მაინც არსად მსახურობდა) და მიხზოვ, მე დამ-ნიშნეთ მდივნად, საზოგადოების ბიბლიოთეკას მოვეულო და მოვაწესრიგებო. მეც დავიბრდი, კარგი, დავებმარებო-მეთქი. წარუვლდინე გამ-გეობას მისი კანდიდატურა, ილიამ ერთი კო თქვა, ეგ როგორ გამოვდგებაო, მაგრამ მეტრე დაეთანხმნენ ჩემს წინადადებას და დავნიშნეთ მოსე ჯანაშვილი მდივნად. როგორც მდივანი, ის არაფერს აკეთებდა, მაგრამ ხელნაწერებს კი მართლაც უვლიდა და, თან, წერტილებს ბეჭ-დავდა მათ შესახებ.

ჩემი წიგნის გამოცემა ძალიან დიდხანს გა-ტანაშდა, აღარც კორექტურა მომდიოდა, აღარც იბეჭდებოდა, თანაც კორექტურის საქ-მეში გამოუცდელი ვიყავი და პოლოს ვავებუ-რდი, ისე რომ თავსაც მივანებებდი, ნიკო შოთა-რელიშვილს რომ ასე დავემშვიდებინე, გარდა გამხნევებისა, კორექტურასაც კი მისწორებდა ხშირად. ის სტამბა სამჯერ ვიცი დავიდა და ბო-ლოს მესხიშვილსა და ერთ ვილაცას ჩაუვარდა ხელში... მაგრამ, როგორც იქნა, ეღირსა და 1890 წელს გამოვიდა ჩემი „სამი ქრონიკა“. შემდეგ წელს მას მოჰყა „წმ. ნინოს სტო-რება“, რომელიც მისი მეორე ნაწილი იყო.

ამ გამოცემაში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ქართველ საზოგადოებაზე და ერთგული გარდ-ბება გამოიწვია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, რადგან მან ცხადყო, რომ ის სამი ქრონიკა შე-ადგენდა, როგორც უკვე ვთქვი, „ქართლის ცხოვრების“ ძირითად წყაროს. ამასთანავე, ჩემს გამოცემაში პირველად იყო დამტკიცებუ-ლი, რომ „მოტყევაა ქართლისაა“-ს ხელნაწე-რი IX საუკუნის მეფეი კი არაა, არამედ X სა-უკუნის მეორე ნახევარში გადაწერილი, იმავე გადაწერკას ითანე ბერძანს მიერ, რომელიც 973 წელს გადაწერა სახარება და შესწირა პარხლოს ახლად აშენებულ მონასტერს. იქვე ვიძლეოდი მოკლე ცნობებს ვახტანგ მეექვსის კომისიის მუშოობის შესახებ და უარყოფდო აზრს, ვითომცდა ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის შესავალი ვახტანგსა თუ მის კომისიის კო არ ეცუთვნის, არამედ თვითმარზ ბატონი-შვილს. ამ აზრს იზარებდნენ დამ. ბაქრაძეც, შ. ჯანაშვილიცა და სტეპანიც. შე დავამტკიცე, რომ ეს აზრი მცდარია და რომ წინასიტყვაობა ეცუთვნის მეფე ვახტანგ მეექვსესა და მის კო-მისიას.

ამ გარემოებამ ააზერდეს ჩემ წინააღმდეგ თედო ერძანინა და მოსე ჯანაშვილი, რომლებ-საც ჩემზე ბევრად უფრო ადრე ჰქონდათ

დაწყებული მუშაობა საქართველოს ისტორიაში და მის მცოდნეებად ითვლებოდნენ. მართლაც, ერთსა და მეორესაც მრავალად ჰქონდათ ნაშრომები ჩვენი ისტორიისა და ძველი მწერლობის შესახებ, მაგრამ სანამ დიმი. ბაქრაძე ცოცხალი იყო, არ იჩენდნენ განსაკუთრებულ პრეტენზიებს; მაქრაძე საყოველთაოდ იყო მიჩნეული დიდ ავტორიტეტად და მისობას ვეუბნათ ერთობ შეხმატებულბულად ემუშაობდით მისი ხელმძღვანელობით, თუშკაც, პ. ჯანაშვილი მაშინ რატომღაც არ შედიოდა საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტის შემადგენლობაში. თავდაპირველად თ. გორდანიას კარგად შეეცნობოდა და სულ ჩემს ქებაში იყო; ხშირად იმთხულებდა ჩემთან წიგნებს და ზოგჯერ თვითონაც მათხოვებდა ხოლმე ამა თუ იმ ხელნაწერს ამახა და ჯანაშვილს, მგონი, ერთად ემუშავებდათ სასულიერო სასწავლებელში (თედოს—სკოლის ინსპექტორად თუ გამგედ, მოსეს კი — მასწავლებლად), მაგრამ მოსე ვერ იხსენიებდა თედოს კეთილად, თვით მოსე ჯანაშვილი დიდად პატიოსანი კაცი იყო და ერთობ ტრფიანობით მოყვარული ქართული ისტორიისა და მწერლობისა. ქუთაისის კლასიკური პროგიმნაზიაში რომ შევიდო, იგი იქ დამხვდა შეგარდების ზედამხედველს თანამდებობაზე, ერთხელ, მისთვის, გამოწყობა კიდევაც, რადგან წესი დავარდევ, შესვენების დროს კლასში დავარდი და „მეფე ლირის“ ქართულ თარგმანს ვკითხულობდი ვატყებოდა. ესეც რომ არ ყოფილიყო, კარში ვასვლი არ მებაღისებოდა, რადგან დეკემბრის დამდეგი იყო, ციოდა და ტანთ კი სახატებელი ტანისამოსი მეცვა, ხალათის ამარა ვიყავი. იმ დღეებში უკვე საბაწლოდ დაგვიბოთვებს კიდევაც, წავედი გურიაში, ჩემს საშობლო სოფელ ლიხარში და იქ მოვათავუე „მეფე ლირის“ კითხვა. არდადეგები რომ ვათავდა, ქუთაისს ვამობრუნების დრო მომივიდა, ჩავედი სოფ. კიშითში, ჩემს სიძესთან და მეურვესთან (უფროსი დის, ლისას ქმართან), სიძონ ვითუჯანთ, რომელსაც ცხენებით სამტრედიამდე უნდა ჩამოვეყვანებ, ხოლო იქიდან თვითონ წამოვიდოდა მატარებელთ. სიძესთან რომ მივედი, იქ დამხედნენ კოწია თაყაიშვილი და რამდენიმე სხვა მეზობელი აზნაური. კოწია დიდი მოყვარული იყო ქართული წიგნებისა და „მეფე ლირი“ რომ დამინახა, დიდი საყვედურით მომმართა, ავტრეთი წიგნი თუ გქონდა, რატომ არ მოთხარი და არ წამკითხეთო? კოწია ჩემი ნათესავი არ ყოფილა, მხოლოდ მეზობელი იყო, მაგრამ დიდი ვავლენა ჰქონდა ჩემზე. აკაკი წერეთლის დროს პეტერბურგში, „კონვერ“-ში ნამყოფი იყო, რუსულად კარგად ესწავლა, ხოლო ქართულს ხომ მშვენიერად ლაპარაკობდა და კითხულობდა. დიდი პროპაგანდისტი იყო ქართველობისა და ქართული კულტურისა. პროპაგანდისტი ბევრი მინახავს ჩემს სიცოც-

ხელში, მაგრამ კოწია რომ რასმე აღუხსენა და პირდაპირ ტენში ჩაედებდა მსმენელს, ემისთანა აზრებრი გამოვიგნო. ვასილიკარი იყო შიში ეს უნარი პირდაპირ! მაშინაც აღუხსენა იქ მყოფ სტუდენტებს, აზნაურებს, თუ რა შესანიშნავი წიგნი უნდა ყოფილიყო „მეფე ლირი“ და უთხრა, როგორმე ამაღამ უნდა წავიკითხოთო, — რაკ მე მეორე დილას წამოსასვლელი ვიყავი. ეს წინადადება ვეუბლას ძალიან ემაბედა სიბოვეს, აბა, შენი პირიმი, წავეციოთერიო! ქართულს მშვენიერად კითხულობდა კოწია. სიცივე იყო და ყველანი ბუხარს ვესხედით. მაშინ გურიაში ნათის ლამა აკაკი არავის ჰქონდა, არ იცოდნენ; თუ შეძლებული იქნებოდა იყო, კარტოფილის სანთელს აანთებდნენ, თუ არა და — ქონისას, ხოლო თუ არც ის აღმოჩნდებოდათ, მაშინ — თაფლისას, რომელსაც ძალიან სუსტი სინათლე ჰქონდა. იმ დღეს ჩემს სიძეს შინ ერთი კარტოფილის სანთელი რომ დამიწვა, ქონის სანთლის შუქზე განავრძო. მეგრე, რა თქმა უნდა, აღარც ქონის სანთლები იყო და ბოლოს უკვე ბუხარს აღის სინათლეზე კითხულობდა. გათენებისასნაღა მორჩა კითხვას და ყველამ დიდი სიამოვნება იგრძნო, ძალიან მოეწონათ. კოწია მათ გზადგა ყველაფერს უხსენიათ. მან ერთი რამ შენიშნა: ომი რაღაც უმეტესი უნდად გათავებს და ეს აღბათ პიესის შემოკლების მიზნითაა ასე მოთხრობილიო. შემდეგ პიესის შინაარსი მთელ მათ ნაცნობ ხალხს მოედო და კოწია ხშირად ეტყოდა ხოლმე მთავს შემოხვევაში, შვილისა უკმაყოფილო და მასთან მომჩივან ამა თუ იმ მამას: „შენ მეფე ლირად ვადაქციებხარო!“ ქართულ ზღაპრებშიც ხომ ვაგრცლებულია ის მოტივი — უმცროსი შვილი რომ სხვებზე უფრო გამოადგება ხოლმე მშობლებს. თანაც „მეფე ლირი“ ხომ მართლა მშვენიერი ქართულითაა ნათარგმნი!..

საერთოდაც ისეთი აღტაცებით ვგებობოდნენ მაშინ ყოველ ახალგაზრდას ქართულ წიგნს და იმ დამესაც ცეცხლის შუქზე კითხულობდნენ, არც ერთს არ დაუძინა და არც მე დამძინეს. მაგრამ დაეუბრუნდით ისევე ჩვენს თხრობას. ქუთაისის პროგიმნაზიის დამთავრების შემდეგ მოსე ჯანაშვილი აღარცად მინახავს, სანამ უნივერსიტეტიც არ დაეასრულე და პეტერბურგიდან თბილისში არ ჩამოვედი. მეგრე, როგორც ზემოთ უკვე ვავიხსენებ, მოვიდა ჩემთან მოსე და, ვითარცა წერა-კითხვის საზოგადოების გამგებობის წევრს, შეამდგომილა მთხოვა საზოგადოების მდივნად მისი დანიშვნის შესახებ და კიდევაც აეუბრულე ის საზოგადოარი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან, გორდანიასთან ერთად, ასე ვთქვათ, ფორმირი შექმნა. ჩემი პირველი მცენიერული ნაშრომის წინააღმდეგ. რაკი ჩემმა გამოცემულმა „ქრონიკებმა“ ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, წე-

რაკითხვის საზოგადოების გამგეობამ თავის დაუტული ხელნაწერების კატალოგის გამოცემა მომანდო. ეს იყო 1890 თუ 1891 წელს. იმ ორმა ისტორიკოსმა კი პრესაში კომპანიი გა-
 მართა, რათა საეკვოდ გაეხადათ ჩემი შემქმნე-
 ბლობა ასეთი კატალოგის შედგენითა. ჯერ იყო
 და მ. ჯანაშვილმა დაბეჭდა „ივერიაში“ წე-
 რილი, რომელშიც ჩამოთვლილი ჰქონდა ჩემი
 წიგნაკის ჩამდენიმე შეცდომა—ჩემი მიერ წა-
 კითხვისა თუ კორექტურული. მე „ივერიაშივე“
 გავეცი პასუხი და ვწერდი, ჩემს შეცდომებს
 რომ ამოვთვალის, აბა, ენახათ, თვითონ ჩამ-
 დენი ჩემს თავის წერილში, ვახტანგ VI-ის
 ერთ-ერთი გუჯარის შესახებ რომ დაბეჭდა
 „ივერიაში“-შეთქი, და ბევრად მეტი შეცდომა
 ჩამოვუთვალე. ამის შემდეგ მან უკვე მთელი
 წიგნაკი გამოსცა (სახელად „აღუდაგნი“) და
 და იქაც ჩამოთვალა ჩემი შეცდომები ტექს-
 ტის კითხვაში. თ. ყორღანიამ უარესი რომ
 დასწერა: ჯერ განაცხადა იმავე „ივერიაში“,
 თავისიველი კატალოგს ვერ შეადგენს, ძველი
 ქართულის კითხვა არ იცისო და წერაკითხვის
 საზოგადოებას ფული ტყუილად დაეხარჯებო-
 რს ვამოდიოდო, რომ მის ვარდა არაკითხვის
 არ უნდა დაეკლებინათ ისეთი საქმე. მერე
 კი დამიწერა „ივერიაში“, რომ „მოქცევაა“
 ქართლისაა“ პირველად მან გადმოწერა და
 თ. ჭავჭავაძეს ათხოვა გადმოწერა, როდესაც
 იგი „ჭავთა ლაღელსა“ წერდა; რომ მერე მას
 ის რვეული აღარ უნახავს, სანამ ერთ დღეს
 არ წაიწყდა. შემთხვევით, ერთი მეგობრის
 სახლშია. ერთი სიტყვით, გამოდიოდა, რომ ის
 რვეული მე რაღაცა მანქანებით მიმეფიქსებინა
 ეს კი უკვე აუტანელი აღმოჩნდა ჯერ-ერთი,
 ეს არ იყო მართალი, რომ მან რვეული თით-
 ქოს ჩემთან ნახა — ის არასოდეს არ ყოფილა
 ჩემს ხინაზე, არც „სამი ქრონიკის“ გამოცე-
 მამდე და არც მას შემდეგ. მერევე, ჯერ არც
 ჰქონდა წაკითხული ის წერილი „ივერიაში“,
 როცა დიღას გაკეთებული მივედი სათავად-
 ახნაურს სკოლაში, იქ დამხვდა ჩვენი ქარ-
 თულის მასწავლებელი ნიკო მთავარულიშვილი
 და მკითხა, „წაკითხეთ, რა დაუწერია ყორღა-
 ნიას შენ შესახებო?“, ხოლო უარყოფით რომ
 უპასუხე, გადმოცა წერილის შინაარსი და
 დასძინა: „ასეთი რამ გავგონილა? ჩემი თან-
 დამწერებით არ გადმოგცა ის ხელნაწერი დი-
 შიტრი ბაქრაქსთან, საეკლესიო მუზეუმის კო-
 მიტეტის სხდომაზე, როცა შენ განაცხადე,
 რომ იმ ქრონიკების გამოქვეყნებას აპირებო?
 მაგრამ შენ ნურადგინა უპასუხებ, მე გავცემ
 პასუხსაო“. და მართლაც მოათვისა სათანადო
 წერილი „ივერიაში“. მაგრამ მე დაეაწერა და
 ამავე გზითვე დაბეჭდი წერილი, რომელშიც
 მოთხრობილი ჰქონდა, თუ რა ვითარებაში
 გადმოცა თ. ყორღანიამ, ბაქრაქსისა და მთავ-
 რულიშვილის თანდასწრებით, თავისი რვეული,
 რომელიც მე არ მითხოვინა მისთვის. მაშინ

ის ვერც გადმოცემდა წინასწარი ცუდი გან-
 რახვით იმ რვეულს, რაკი ბაქრაქს ცოცხალი
 იყო, — ჩანს, შემდეგ მოიფიქრა ბაქრაქსის
 გაშუქება. წერლის ასე ვთავაზობდი: თუ თ. ყორღ-
 დანიას უკან არ წაუღია ეს ცილისწამება, მე
 ვიტოვებ პასუხის ვაქციის საშუალებას-შეთქი.
 მაგრამ არც ჩემსა და არც ნ. მთავარულიშვილის
 წერილებს თ. ყორღანიას პასუხი არ ვაუცია,
 არ უარუყვია ისინი.
 ერთხანა ვუყურე და მერე კი ვაუღუზავნე
 კატეხე (პრისტიკ) ქუთათელაქ და სხვ. მედი-
 ატორთა სამართალში გამოდი-მეთქი. უთხრა,
 „რადა მედიატობა უნდა, მთავარულიშვილის
 წერილი ხომ არ უარმყოფიაო?“. მაგრამ მე
 მტკიცედ ვქონდა გადაწყვეტილი, არაფრის
 გზით არ დამეშო, რაკი სამედიატორო სა-
 მართალში არ გამიყვია, დღეელი გამოეფი-
 ვეთ. სეყუნდატებად მივეუბნენ იგივე არის-
 ტიკ ქუთათელაქ და ერთივე ვახმისტრი რამი-
 შვილი, რომელიც მაშინ გორში მსახურებდა,
 აღრე კი იუნკრად იყო ბიძაჩემთან და ბავშვო-
 ბიდანვე მიცნობდა; მხნე და ამისთანებში
 გამობრძმედილი კაცი იყო... თვითონ მე მონა-
 დირე ვიყავი და თოფს გვარდიანად ვისროდი,
 ხოლო მერე რვეოლვერის სროლაშიც ვვარ-
 ჯიშობდი. დღეელი საერთოდ აკრძალული კი
 იყო, მაგრამ თუ მოხდებოდა, წაუყრებდნენ
 ხოლმე, ხოლო სამხედრო პირთათვის ზნეობ-
 რივ სავალდებულოდაც კი ითვებოდა საჰი-
 რო შემთხვევაში. არც დღეულზე დათანხმდა
 თ. ყორღანიამ და იგივე უპასუხა, „ხომ არ
 უარმიყვია მთავარულიშვილის წერილი და რა
 მოხდა, ასეთი აურხაურის რომ ასტეხაო?“,
 ხოლო ეს ამბავი ილია ჭავჭავაძის ყურამდე
 მივიდა. იგი ძალიან შეწუხდა, ენერგიულად
 ჩაერია საქმეში და სამედიატორო სამართალით
 ვთავაზო საქმე — აძებლათ თ. ყორღანიამ, რომ
 იქ მაინც გამოვიყოლა. მე ერთ-ერთ მედი-
 ატორად ილიამ ივ. პოლტარაკი მირჩია, რო-
 გორც დიდად გამოცდილი და შეგნებული
 კაცი, საუკეთესო კანდიდატი, ხოლო მერევე
 ენამე თქვენი ამბავი, მასწავლებელი აიყვა-
 ნეთო, მითხრა, ჩვენ დავბეჭდავთ გაზეთში
 თქვენს სათანადო განცხადებებს: თ. ყორღანიამ
 თავისებს დაასახელებს, შეიკრიბებიან, იმჯე-
 ლებენ და გააჩვენენ საქმესაო. მეც დავეწერე
 წერილი და დაეასახელე ივანე პოლტარაკი
 (იმჯამად ნობაროუსი იყო, მაშინ გავიცანი;
 მერე ჩემი სიმამრი ვახდა; მის ასულს, შედგებ
 ჩემს მუელღეს წინათაც ვიცნობდი, აბასთუმნი-
 დან, სადაც ის დედასთან და დედასთან —
 გაბაშვილის ქალბიან — ერთად ისევედებდა,
 ხოლო მე პირველ ხნებში ყოველ ზაფხულს
 ავდიოდი ხოლმე, პეტერბურგიდან ციხე-ცხე-
 ლებს ჩამომეყვა და იქ მოეჩინინე) და გიორგი
 იოსელიანი, სათავადახნაურო გიმნაზიის მას-

წევლებელს, იაკობ გოგებაშვილისა და ნიკო ცხეველაძის ამხანაგი (გ. წყალტუბელის ფსევდონიმით წერდა ხოლმე); ჩემ წამოსვლამდე კი გოგებაშვილს ჰყავდა მედიატორად ანდრია ლულაძის წინამძღვე და იმ სასამართლომ გოგებაშვილი გაამართლა, ისე რომ გოგებაშვილმა მირჩია იოსელიანის აყვანა, როგორც საცადისა. იოსელიანი ჩვენთან სამღუთო რჯულს ასწავლიდა, როგორც სემინარიუსტი, ხოლო ერთხანს რუსეთის ისტორიაც მისცეს. ძალიან გამოცდილი, კარგი პედაგოგი იყო. წინათ [სახაზინო] გიმნაზიაში ემსახურა და ჩემს დროს უკვე პენსია ჰქონდა, მაგრამ არ ჰყოფნიდა [თუმცა] კი ფულს კი იღებდა, აქვრ 600 მანეთს და მერე კი 800 მანეთს წყლწიდაში) და მაინც განაგრძობ მასწავლებლობას, უკვე ჩვენთან. მდიდარი ძმები ჰყავდა — ერთს ბუბუას ეძახდნენ — წყალტუბოს აბანოების მესაკუთრებთან მონაწილეობდნენ. თვითონ დიდხანს, 100 წელიწადს იცოცხლა.

როდესაც თ. ყორღანის ცილისწამება დაიბეჭდა, „ივერიის“ ფაქტიურად რედაქტორობდა (ილიას მოუცვლელობისა გამო) რედაქციის გამგე გიგა (გროგოლ) ყიდშიძე. ისიც, ისევე როგორც რედაქციის ყველა სხვა წევრი, ვარდა ილიას (რომელმაც ძალიან მომიბოძლია და სინანული გამოთქვა იმ წერილის დაბეჭდვის გამო), სემინარიუსტი იყო და მათ საერთოდ ყველაფერში ერთი პირი ჰქონდათ ხოლმე, მაგრამ იმ შემთხვევაში გიგა ძალიან წუხდა, როგორ მომიბოძა, ყორღანის წერილი ისე რომ დაბეჭდეთ.

თ. ყორღანამ თავის მედიატორებად დანიშნა გიორგი წერეთელი და ნიკო ხიზანიშვილი-ურბნელი, ილიას დიდი მეგობარი და „ივერიის“ თანამშრომელი. ურბნელი რედაქციის სხვა წევრებზე უფრო კარგად ერკვეოდა საქართველოს ისტორიის საკითხებში და საერთოდ შეგნებული კაცი იყო. რედაქციასთან მის კარგი ურთიერთობა ჰქონდა, მაგრამ, როგორც თვითონვე მითხრა, მასზე კარგი შთაბეჭდილება მოეხდინა ჩემს „სამ ქრონიკას“: „აი, ახლა კი გაიფიქრებთ ისტორიების ამბავი“.

შეიკრიბა ეს ოთხი მედიატორე. თავმჯდომარედ აირჩიეს გვიქლი ალექსანდრე ჭყონია, კაცი მამა, ლექსიკონის გამომცემლის ძმა, ადრე გამომცემელად ნამუშევარი. დიდი პატიოსანი კაცი იყო და ისტორია კარგად იცოდა. მის გამოცემული აქვს ერთი „ისტორიული ნარკვევი“. უჩანველი ეზარალებოდა და სხვადასხვა წერილებს თარგმნიდა ხოლმე.

პირველად მედიატორები უჩვენოდ შეიკრიბნენ, ილია ჭყავაძის ბინაზე, და დიდხანს ითანაბრეს. მერე დამიბარეს და მითხრეს: „ჩვენ ჯერ შინაურულად მოვილაპრებთ და სსუტოესოდ გვიანთ, რომ ეს საქმე უსასამართლოოდ მოგვგვართო. შევადგინეთ ტექსტი

განცხადებისა, რომელიც თ. ყორღანის უნდა „ივერიის“ ამა და ამ ნომერში დაბეჭდული გამოაქვეყნოსო. მასში სწერდა: „ჩემს უნდვით „ივერიის“ ამა და ამ ნომერში დაბეჭდული თავისი წერილის გამო იგი დიდ მწუხარებას გამოთქვამს, რაც ე. თაყაიშვილს შეურაცხყოფად მიუღია ჩემი განცხადება და მე კი სრულიად არ ვგულისხმობდი მისთვის შეურაცხყოფელ რასწერო... მე ვუთხარი, ეს მალად არ გამოასწორებს საქმეს, მაგრამ, თუკი თქვენ ვერც მიგანიათ საქმეოდ, წინამძღვევი არ ექნება, თუმცა პირდაპირ უნდა ითქვას, რომ მე ვგ საგნებით ვერ მაქმყოფილებს-მეთქი... მოსამართლეებსა და თავმჯდომარეს მდივნად გ. წერეთელი ამოვრჩიათ და ის მელაპარაკე კომისიის სახელით: „თქვენ ჯერ ახალგაზრდა და გამოუცდელი კაცი ხართ; აი, გვიმოხუთ შე და ილიას, რამდენი დღემსაბურცელი შეურაცხყოფა ავგიტანია, სამწუხაროდ, ჩვენში ბრძოლის ასეთი ხერხები მიღებულია; ამ საქმის ვერც გამწვავება არა დირს და ეგებ ყორღანის ასეთ განცხადებას დასჯერდეთო“ მის შემდეგ ილია ჭყავაძემ საბოლოო სიტყვა გიორგის [? ალ. ჭყონიას?] და მითხრა: „აი, რაც გიორგიმ მოგასწავნათ, იმას უნდა დავუმიტო, რომ ამ ვიცი, მერწმუნებით თუ არა, მაგრამ— ჩემთვის ერთგვარად საწყენი იქნება, თქვენ გამტყუნდებით თუ ის გამტყუნდებო; იმიტომ რომ თქვენ საქმეში ისიცა და თქვენც დიდად გამოხადენი ხართ და საკითხის გამწვავება არავისთვის არ იქნება სასამართლო“. მეც რაღას ვიზამდი, დავთანხმდი. მერე თ. ყორღანის მოლაპარაკებოდნენ, ისევე ცალკე და იმას ეთქვა, მე მაგაზე ვერ დავთანხმებო, ბოლოსდაბოლოს მან უარი განაცხადა კომისიის მიერ შემუშავებული განცხადების გამოქვეყნებზე და იმიტომ სამედიატორო სასამართლო მინც შედგა.

შეიკრიბნენ და დავიბარეს ორივენი. პირველი სხდომა სათავადანაწარო სკოლის დარბაზში ჰქონდათ და იქ შეგვეყარეს. შეგვეითხნენ, რა ბრალდებას უყენებთ ერთმეორესსა?

მე განუცხადე მედიატორეთა სასამართლოს: სრულად არ ვეხები ჩემი, როგორც მეცნიერების, მეცლევარის, სწავლულის გალანძვას, ეს ყველას შეუძლია-მეთქი. მე მიღვევს მისი წერილის მეორე, ზნეობრივი მხარე — რომ აცხადებს, ვითომც თავისი დაკარგული რვეული შემთხვევით ჩემთან ეპოვნოს, ეს მტყნარი ცილისწამება და ამას თქვენ ბრალად-მეთქი თ. ყორღანისა. ხოლო რათა თქვენ თითო-დიანხართ, თუ როგორ გვითხვრობს შეუცურ ზღნაწერებს მე და როგორ კითხვლობს თ. ყორღანი, გთხოვთ მიანდოთ თქვენი კომისიის ერთ-ერთ წევრს, შეადაროს მის მიერ გადმოწერილი რვეული ჩემს გამოცემას და თუკი უპოვნის მას.

შეცდომებს, ყველა აღნიშნულს-მეთქი. მე არ უარ-
ვეყოფ, რომ შეიძლება მქონდეს ჩემს გამოცემაში
შეცდომები, მაგრამ თვითონ უამრავი შეცდომა
აქვს და შეამოწმეთ, რომ შეჯერებულ იყოს-
მეთქი. თან რაი მოწმე დავასახელე: ნიკო მთვა-
რელიშვილი, რომელიც წიგნის ბეჭდვის დროს,
როგორც აღვნიშნე, ძალიან შეხმარებოდა,
ხნობრივად თუ პრაქტიკულად (კორექტურაში)
და არისტო ქუთათელაძის შმა დაეთი, რომე-
ლიც წიგნზე ჩემი მუშაობის დროს ბინად ჩემ-
თან იყო და აღეყნებდა თვალუფრს იმ მუშა-
ობას. ორივე მოწმეს დაჰკითხეს.

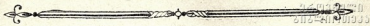
როდესაც მედიატორები შეეკითხნენ თ. ეორ-
დანიას, თქვენ რა ბრალდებას უყენებთ თავი-
შეღასაო, მან, ჯერ-ერთი, გაიმეორა თავისი
ბრალდება (რომ არ გავმეორებინა, მაშინ სა-
სამართლოც აღარ შედგებოდა) და, გარდა ამისა,
ისიც დაუმატა, რომ მე მას პოლემიკაში ძალიან
უდიერად ვიხსენიებდი, შეურაცხყოფას ვაყენებ-
დი და, მესამეც ისა, რომ მე გავამელაგე მისი
ფსევდონიმი — „ვერი“-ს მაგიერ პირდაპირ ეორ-
დანიის დავასახელე პოლემიკის დროს. ამაზე მე-
დიატორენი შეეკითხნენ, ფსევდონიმის გამელა-
გება რასმე გაენებდათ? მან მიუგო, რასაკვირ-
ველია, მთავრობას არ უნდა სყოდნოდა, რომ
„ვერი“ მე ვიყავი.

მერმე მოგაწერინეს ხელი დამოწმებაზე, რომ
ჩვენ, ორივე მხარემ, ეს საქმე თანხმობით მი-
ვანდეთ იმ მედიატორებს და რომ მათ მიერ
განაჩენის გამოტანის შემდეგ აღარც ერთი ჩვენ-

განი არავითარ შემთხვევაში არ უნდა შეხებოდა
მას, აღარ დაეწყო დაეა განაჩენისა. თუ თვით
წამოყენებული საკითხის შენახვებ. ერთი სა-
ტყუთი, ჩვენ ნება აღარ გვქონდა, როგორც არ
უნდა ყოფილიყო, დაებრუნებოდით იმ საკითხს,
განახენი უსიტყვოდ უნდა მიგველი. ასეთი იყო
საერთოდ სამედიატორო სამართლის წესი.

ჩვენმა სამედიატორო სასამართლომ რაღაც
საზოგადოებრივი ხასიათი მიიღო, მას დიდძალი
ხალხი ესწრებოდა. ხუთი სხდომა მაინც შედგა,
მეტი თუ არა: ხან სათავადაზნაურო ვინაზიში,
ხან სხვაგან. უკანასკნელი სხდომა ილია ჭავჭა-
ვაძის ბინაზე მოეწყო და იქაც მრავალი დაეს-
წრნენ თვითონ ილია მოწმედ იყო. რაი გიგა-
ყიფშიძე და „ივერიის“ რედაქციის სხვა წევრ-
ბი თ. ეორდანიას უტერდნენ მხარს, მას იმედი
ქონდა, რომ ილიაც მიემხრობოდა. მეც ასე
ფიქრობდი და გავუხიარე ჩემი ეჭვი ჩემს ერთ-
ერთ მედიატორს, იე. პოლტარაცის, რომელმაც
უყოყმანოდ მომიჭრა სიტყვა, თლია არასოდეს
მიყერძობვას არ გამოიჩენსო, და მართალიც გა-
მოდგა. ილიას ჩვენების შემდეგ კიდევ გაიმართა
ერთი სხდომა. შერე მე შეეკითხნენ, ფსევდონი-
მი „ვერი“-ს გამელაგების შესახებ რას იტყვი-
თო? მე ვუპასუხე, რომ ის ფსევდონიმი ჩემზე
ბევრად აღრე იყო გამელაგებული მ. ჯანაშვი-
ლის მიერ გაზ. „ივერიაში“. ამოვიღე ის ნომერი
და ვუჩვენე მოსეს წერილი მოსამართლეებს. ამით
გათავდა სამედიატორო სასამართლო და კიდევაც
გამოიტანეს განაჩენი.

(გაგრძელება იქნება).

გამოკვლევა ქართული ხალხის რელიგიის ისტორიიდან

ცნობილია, რომ ქართველი ხალხის რელიგიის ძირინდელ ისტორიაში სპეციალური და ფართო კვლევა, აკად. ივ. ჯავახიშვილის გარდა, არავის უწარმოებია. მასვე თავის დროზე მოუხდა ქართველთა წარმართული სარწმუნოების წარმოშობისა და ბუნების შესახებ ცალკეულ შეკვლევართა მიერ გამოთქმული მოსაზრებების გაკრიტიკება (მარი, კოვალენსკი, ინოსტრანცევი, ვესელოვსკი და სხვ.). სახელოვან მეცნიერს ამასთან გაოვილისწინებული ჰქონდა ის სიმწვლეები და სირთულენი, რაც ქართველთა რწმენა-წარმოდგენების აღრინდელი ისტორიის მეცნიერულ შესწავლას ახლდა და ამიტომ იყო, რომ თავის ნაშრომებში შეტანილ გამოკვლევებს ცის მნათობთა ღვთაებებისა და საერთოდ წარმართული სარწმუნოების შესახებ მიიჩნევდა როგორც მხოლოდ მის ხელთარსებული მასალების, უმთავრესად კი წერილობითი წყაროების მონაცემების კვლევის შედეგს. ივ. ჯავახიშვილი იქვე მიუთითებდა ამავერი მასალების კვლევისათვის უმთავრესად და სამოქმედო ამოცანად სახავდა პირველ რიგში ხალხში შემონახულ სარწმუნოებისა და წეს-ჩვეულებების ღრმად და ფართოდ შესწავლას.

ამ რთული ამოცანის განსახორციელებლად ფართო საეკლესიო და კამერალური მუშაობის გავლა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, როცა საერთოდ შეარქმენიერულ ნიადაგზე დადაგ ჩვენში ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიება და რწმენა-წარმოდგენების შესწავლას, ისევე როგორც ხალხის ყოფისა და ეტრირის სხვა მხარეებსაც საგანგებო ყურადღება მიექცა. ქართველი ხალხის რელიგიის ისტორიის შესწავლას ჩვენში წლების მანძილზე წარმატებით აწარმოებს და ამავე დროს მეცნიერულ ხელმძღვანელობას უწევს ვერა ბარდველიძე, რომლის კალამს ეკუთვნის არა ერთი საყურადღებო გამოკვლევა ამ დარგში. სარკვევნიო ნაშრომი ავტორიის მიერ წარმოებული ხანგრძლივი კვლევის შედეგების ერთგვარ შეჯამებას წარმოადგენს.

В. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси, 1957. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკად. ისტორიის ინსტიტუტი, რედ გ. ჩიტაია.

ნაშრომს საფუძვლად უდევს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ავტორის მიერ მოპოვებული მდიდარი, კონკრეტული, გულდასმით შერჩეული ეთნოგრაფიული მასალი. ამ მასალის სანდოობას განსაზღვრავს საველე-ეთნოგრაფიული კვლევის, ე. წ. კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი. რომელსაც ეთნოგრაფიის საბჭოური სკოლა წარმატებით იყენებს თავის მუშაობაში.

მასალის კვლევისას ავტორს მომარჯვებელი აქვს მარქსისტულ-ლენინური დებულება იმის შესახებ, რომ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები, წარმოადგენს ადამიანთა თავებში გატეხილ ბუნებასა და საზოგადოებრივი მოვლენების ფანტასტიკურ ასახვას და რომ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ისტორიულ კრილში შესწავლა შესაძლებლობას იძლევა გამოვლენილი იქნეს მათი განვითარების ეტაპები საზოგადოებრივი წყობილების განსაზღვრული ფორმაციების შესაბამისად. „რელიგიური მსოფლმხედველობა ჩვენს ყურადღებას აქარბობს, უმთავრესად, როგორც თავისებური წყარო, რომელიც თავისი სპეციფიური თავისებურებებით ასახავს საზოგადოებრივი ყოფის სხვადასხვა მხარეებსა და განსაზღვრულ ისტორიულ მონაკვეთზე ადამიანთა რეალურ ურთიერთობებს“ ასე განსაზღვრავს ავტორი თავის მეცნიერულ მიდგომას.

ამ ძირითად ამოსავალზე დაყრდნობით მეკვლევარს ღრმა და ინტენსიური კვლევა უწარმოებია, რის შედეგად მიღებულია უაღრესად თვალსაჩინო და კონკრეტული ამასთან დიდი მეცნიერული მნიშვნელობის მქონე დასკვნები როგორც საერთო რეალური ტომების რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების, ისე საზოგადოებრივი განვითარების აღრინდელი პერიოდების შესახებ.

მთლიანად ეს ნაშრომი ქართველი ტომების პოლითეიზმს ეხება. ნაშრომში დადგენილია ძველი ქართული პანთეონის განვითარების ორი საფეხური, ქართველი ტომების საზოგადოებრივი განვითარების ორი საფეხურის შესაბამისად, ესენია პირველ-ყოფილი თემური წყობილების რღვევის პერიოდის პანთეონი და აღრეკლსობრივი საზოგადოების პანთეონი. ვარკვეულია ამ პანთეონებში შემავალი ღვთაებების შემადგენლობა, იერარქია, ბუნება და ფუნქციები, ყურადღებას იქ

ცვის იმ ფაქტის დადგენა, რომ განვითარების ადრე საფეხურზე თუ პანთეონი შედარებით უზრალო და მარტივი ცის ამსახველია და ანთროპომორფული ღვთაებები ცის მნათობთაგან მხოლოდ მოთარგნ, მზესა და ვარსკვლავებს გამოისახედნენ, რომლებიც საფეხურზე მდგომარეობა უკვე შეცვლილია და ციურ სამყლობელში უფროსი და უმცროსი ღვთაებთა საქმოდ რთული და ამსახველი მკაცრი იერარქია დასტურდება. ვარკვეულია ის ფაქტიც, რომ ადგილობრივ ღვთაებთა ანუ უმცროსი რიგის ღვთაებთა მსაჯაროში იერარქიული დაყოფა განსაზღვრული იყო არა ასაკობრივი პრინციპით, არამედ ე. წ. ღვთისმშობლთა ძლიერების ხარისხით, რაც თავის მხრივ განსაზღვრული იყო იმ ტერიტორიულ-დინიურთა ჯგუფებისა და თემური ორგანიზაციების რიცხვობრივი შემადგენლობით და ეკონომიური შემადგენლობით, რომელთა მფარველბადაც ეს ღვთაებები ითვლებოდნენ. აქედან გამომდინარეობს ავტორის მართებული და მნიშვნელოვანი დაცენა იმის შესახებ, რომ მოსახლეობის ეკონომიური შემადგენლობის პრინციპის დადება ღვთაებთა იერარქიული დაყოფის საფუძვლად შეუძლია მხოლოდ ისეთ საზოგადოებას, სადაც უკვე ძლიერად იყო წინ წასული ჯანბრივი დიფერენციაცია პანთეონის განვითარების ამავე საფეხურისათვის, როგორც ეს ნაშრომშია გამოჩევეული, ღვთაებთა მოქმედება მკაცრად იყო ენტრალიზებული. განსაკუთრებით განვითარებული ფუნქციები მორაგე ღმერთს ჰქონდა. ის იყო უზენაესი კანონმდებელი და წესრიგის დამცველი ცასა და მიწაზე. აღნიშნული პანთეონის შესწავლით ავტორის ამავე დროს გარკვეული აქვს, რომ ავად. ივ. ჯავახიშვილს მიერ გამოკვლეულ ასტრალურ ღვთაებთა პანთეონი მიეკუთვნება ქართული წინაპროსტიანული რელიგიის ერთ-ერთ უფრო მოგვიანო საფეხურს, რამდენადაც ე. წ. წარმოშობით უძველესი რელიგიური პერსონაჟების გვერდით, წარმოდგენილია უფროსი ღვთაებთა შეიღებული, რომელიც შვდ მნათობს განსახიერებს და რომელთაგანაც თითოეული დაკავშირებული იყო თავისი კალენდარის შეიღდიანი კვირის ერთ-ერთ დღესთან.

ნაშრომში ნათლად არის ნახვენება, რომ რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების განვითარება და ღვთაებთა ტრანსფორმაცია პანთეონის სხვადასხვა საფეხურებზე ქართული ტომების სოციალურ-ეკონომიურ განვითარებას მიჰყვებიან და მის არეკლას წარმოდგენენ. მაგალითად, ვარკვეულია, რომ თუ განვითარების ადრე საფეხურზე ღმერთი ანსახიერება გვიარეველ და ტერიტორიალურ-თემურ გაერთიანებების მფარველ ღვთაებას და ამავე დროს წერილი რქოსანი საქონლისა და შთის საძოვრების უზენაეს პატრონს, უფრო გვიან კი სახანაო მიწისმოქმედების განვითარების ეპოქაში ღმერთი იქცა შინაური ცხოველების უზენაეს მფარველად, ნაყოფიერებისა და გამარავლების ღვთაებად, მასში იფარებოდა

ხარისა და მზის კულტი. ღმერთი თანდათანობით პირველი ადგილი დიკავა ძველ ქართულ პანთეონში.

ე. ბარდავლიძის მიერ სწორედგონივრებ განვითარების ადრეკლასობრივი საფეხურის პანთეონის დადგენა და მისი ბუნებისა და თვისებების გამოვლინება პრინციპული მნიშვნელობის მონაპოვარია, რადგან ეს ნათლად აღასტურებს სათემო მიწისმფლობელობისა და მმართველობის რთული სისტემისა და თოყრატული ზეღისყოფლების არსისა და თავისებურებების შესწავლასთან დაკავშირებით, თვით ავტორის მიერვე ადრე გამოთქმულ მოსაზრებას საქართველოსა და კავკასიის შთის მოსახლეობაში საზოგადოებაზე განვითარების ადრეკლასობრივი საფეხურის არსებობის შესახებ; ეს კი თავის მხრივ უარყოფს მუდარ შეხედულებას შთის მოსახლეობაში გვაროვანი წყობილების მედმეზად და უცეკლად არსებობის შესახებ.

ძველი ქართული რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების მეცნიერულ კვლევას შედეგებში ავტორს საყურადღებო მოსაზრებების წამოყენების საშუალება მისცა რიგი კულტურულ-ისტორიული პრობლემების შესწავლის დარგში. ისე, მაგალითად, ადრეკლასობრივი საზოგადოებრივი განვითარების პანთეონის მონაცემთა გათვალისწინებით და ქართულ ტომების სოციოლის ხის მოტივისა და მგელი-ძალის კულტის ყოველმხრივი და დიფერენციითი შესწავლით ავტორმა ახლებური ახსნა მისცა რიტუალურ კომპოზიციის ნეოთიერი კულტურის ისეთ უნიკალურ ძველზე, როგორიცაა II ათასწლეულის შუა პერიოდის თრიალეთის განათხარი ვერცხლის თასი. ავტორი კრიტიკულად განიხილავს და კომპოზიციის შინაარსის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ მოსაზრებებს და შეცნობილი კვლევის კონკრეტული მონაცემების ზუსტი და მობერებელი მომხილებით ამ სტეიის გონებაშეხილურ ახსნას იძლევა. კრძობ, ავტორი დადგენს, რომ აქ წარმოდგენილია პირველყოფილი თემური წყობილების რღვევის პერიოდის პანთეონი. აქვე ვარკვეულია თრიალეთის ძველი კულტურის ეთნიკური მიეკუთვნებულობა. უნდა ვთქვათ, რომ ავტორისეული ის ინტერპრეტაცია მტკიცე ადგილს დაიმკვიდრებს სამეცნიერო ლიტერატურაში.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს საჩეცნო გამოკვლევის ის ნაწილი, რომელიც ქართულ საწესო გრაფიკულ ზეღოვნებს შეეხება. კავკასიის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის ისტორიის ეს საინტერესო მხარე აქამდე სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა. ავტორის დამსახურება სწორედ ის არის, რომ მან პირველად მიიქცია ყურადღება ამ უაღრესად დიდი ღირებულების მქონე მონაცემებს და მეცნიერულად შეისწავლა ქართული (სეანური) საწესო გრაფიკული ზეღონება. კვლევის შედეგებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ როგორც ქართული და კავკასიური, ისე ზოგადი კულტურის ისტორიის საჩეცნო

საერთების გასაშუქებლად. სწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები ავტორის მიერ დადასტურებულია ზემოსაენეთში დღობა ლიფანალოან და ქვემოსაენეთში დღობა ბემბელ ანუ ბოსლობასთან დაკავშირებით. გარკვეულია, რომ გრაფიკული ხელოვნების ეს მდიდარი მონაცემები ტრადიციული მხატვრობის ნიმუშებს წარმოადგენს. დადგენილია ამ მხატვრობის ნატურალისტური შინაარსი და არი სხვადასხვა სტილი: რეალისტური და აბსტრაქციული. ეს ხალხური ხელოვნება თავისი ზოგადი მნიშვნელობით რელიგიურ-სიმბოლური და მავიურია. მის შესწავლას ავტორი მართებულად უკავშირებს სვანების რელიგიურ მსოფლმხედველობაში ლიფანალოსა და ბემბელს და საზოგადოდ ახალი წლის ციკლის დღობების მნიშვნელობისა და როლის გარკვევას, რომლებიც ბუნების აღორძინებასთან დაკავშირებული დღობები იყო. ყველა მოქმედებას, რომლებიც ამ დღობებში სრულდებოდა, წარმართი სვანის მსოფლმხედველობით, გარკვეული ნაყოფი უნდა გამოვლინდეს და ცხოვრებაც მთელი წლის მნიშვნელოვანი მიმართულებით განვითარდებოდა. ამ რიტუალში, ისევე როგორც მასთან დაკავშირებულ ხალხურ ხელოვნებაში მესაქონლე და მიწის-მოშენებელი ხალხის სამეურნეო ყოფის თავისებური ასახვა გვაქვს მოცემული. ამ ხელოვნების დეტალური ანალიზისა და პირველყოფილი საზოგადო-

ების ხელოვნების მონაცემებით შედარების საფუძველზე გარკვეულია სვანური სწესო გრაფიკული ხელოვნების მავიური ხასიათის და მისი კავშირი საზოგადოების საწარმის საქმიანობასთან. მეცნიერული კვლევის ამ შედეგებს დიდი თეორიული მნიშვნელობა აქვთ პირველყოფილ ხელოვნებაში სიმბოლური მნიშვნელობის გეომეტრიულ გამოხატულებათა გენეზისის პრობლემის გადასაწყვეტად.

წიგნის მეცნიერული აპარატი სრულყოფილია, რაც სპეციალისტებს ბევრად გაუადვილებს ამ ნაშრომის გამოყენებას. ნაშრომს დართული აქვს სია გამოყენებული ფართო ლიტერატურისა და ზღწაწერებისა, პირთა, გეოგრაფიულ, ეთნოგრაფიულ, მითოლოგიურ-საეკლერსაგანობრივ, აგრეთვე ტრანსკრიპციით მოცემულ სახელთა სიძიებლები, ტექსტში და ცალკე ტაბულების სახით წარმოდგენილი სიილუსტრაციო მასალის ანოტაციები. აღსანიშნავია, რომ სატრანსკრიპციო ნიშნების მხარეებში ნაშრომში ზედმიწევნით სიზუსტით არის გადმოცემული მეტიდ მრავალფეროვანი სპეციალური ტერმინოლოგია.

ქართული ისტორიოგრაფიული მეცნიერების ყველა უბანზე ფართო შემოქმედებით-კვლევით მუშაობაა გაშლილი ქართველი ხალხის ისტორიის საკვანძო პრობლემების მეცნიერულ შესწავლაზე. უპირატესობის ახალი ნაშრომი ამ საქმეში უღერსად სერიოზულ წვლილს წარმოადგენს.

მ. გუგუშიძე

ნაშრომი მწერლის ენის შესახებ

მრავალსაუკუნოვანმა ქართულმა სალიტერატურო ენამ განვითარების რთული და საინტერესო გზა განვლო. იაკობ ცურტაველიდან და თიანე საბანისძიდან დაწყებული დღემდე ქართული ლიტერატურული ენა, მიუხედავად სხვადასხვაგვარი დაბრკოლებისა, თანდათანობით ვითარდებოდა, იხვეწებოდა, სრულყოფილი ხდებოდა.

მაგრამ თუ ზვენი ძველი და ახალი მწერლობის ლიტერატურული შესწავლა გარკვეულ საფეხურზეა აყვანილი, მისი ენობრივი შესწავლა, მწერლების ენის მეცნიერული ანალიზი ჯერ კიდევ დაბალ დონეზე დგას; თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ გამონაკლისს. ჩვენ ჯერ კიდევ არ მოგვეპოვება ნაშრომი, სადაც ნაწილები იყოს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების გზა, დახასიათებული იყოს ის ტენდენციები, რომლებიც არსებობდა ქართულ მწერლობაში უძველესი პერიოდიდან

დღემდე. ასეთ პირობებში, ცხადია, მისასაღწებელია ქართული მწერლობის თუნდაც მცირედნი ნაწილის გაანალიზება ამ თვალსაზრისით. ამ მხრივ საყურადღებო ნაშრომია შოთა ძიძიგურის წიგნი „მწერლის ენა“, რომელიც „სამკოთა მწერალმა“ გამოქვს. მასში მოცემულია მწერლის ენასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ეტიმოლოგიური საკითხის კვალიფიკური ანალიზი. ეს ნაშრომი მიზნად არ ისახავს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების თუნდაც რომელიმე პერიოდის სისტემატურ ანალიზს, არამედ მასში მოცემულია ცალკეულ მწერალთა ენის, ენობრივ მოვლენებზე მათი თვითრიული შეხედულებების და სალიტერატურო თუ სასაუბრო ენასთან მათი ნაწარმოებებს ენის დამოკიდებულების დამაჯერებელი ანალიზი. ამის საფუძველზე ავტორს მნიშვნელოვანი განმარტავებელი დასკვნების გაკეთების საშუალება ეძლევა. ცნობილია, რომ სალიტერატურო ენა

და შწერლის ენა ყოველთვის არ ემთხვევა ერთ-
მანეთს; შწერლება განსხვავდება ერთმანეთი-
საგან აგრეთვე ენის ხალხურობის მიხედვითაც.
სარეცენზიო ნაშრომში ყოველთვის ყურადღე-
ბას ცენტრში დგას განსახილველ შწერალთა
დამოკიდებულება როგორც ლიტერატურულ,
ისე სასაუბრო ენასთან.

ნაშრომის პირველი ნაწილი მიძღვნილია შწერ-
ლის ენის ზოგად-პრინციპული საკითხების
განხილვისადმი. ავტორი სამართლიანად ილაშქ-
რებს პოეტური ენის მკაცრი რეგლამენტაციის
წინააღმდეგ, შწერალი თავისუფალია სიტყვა-
შპარტავში, მას შეუძლია საერთოფარგულში
ენის ლექსიკის გამდიდრება, როსთვისაც ახო-
წურავ მასლას იძლევიან ცოცხალი დიალექ-
ტები. მაგრამ ეს შწერლის არ აძლევს გრამატიკის
უარყოფის უფლებას; შეუწყნარებელია
ავრთვე მიღებული ორთოგრაფიული წესების
დაუმორჩილებლობა. შწერლის ორიგინალობა,
მისი შემოქმედებითი უნარი გრამატიკული
სკემის იგნორირებისა და მასში სიბზლის შეტა-
ნაში ეს არ უნდა გამოვლინდეს, არამედ შწერ-
ლის სტილში, რადგანაც არ არსებობს ინდივი-
დუალური გრამატიკა, მაგრამ არსებობს ინდი-
ვიდუალური სტილი. ამასთანავე, სტილთა სჭვა-
ღასხვანაა ეს არ უარყოფს, არამედ გვიღის-
მზებს სავითარ-სახალხო ენის აუცილებლობას.

წიგნში მოცემულია სამეცნიერო და ლიტე-
რატურულ სტილთა სტრუქტურულ სხვაობათა
პართებული ანალიზი. ავტორი აღნიშნავს, რომ
შწერლის ენის გადაჭარბებულ ლოგიკაიას,
რაც სამეცნიერო სტილისათვისაა დამახასიათე-
ბელი, ლიტერატურულ და მეცნიერულ სტილ-
თა ნიველირებისავეს მიეყვარათ; ეს კი, თავის
მხრივ, მხატვრული ნაწარმოების ენის გლარი-
ბებას, მისი ექსპრესიულობის დაქვეითებას იწ-
ვევს.

შ. ძიძიგური საბჭოთა პოეტის ენისათვის
ხალხურობის საკითხების აღიარებასთან ერთ-
თად სამართლიანად თვლის უარყოფით პოეტუ-
რულ პოეტური ენის ფორმირებას ხალხური
სიტყვიერებაში გაკლენისა და იმპატივის გზით,
რაც ამდამლებს პოეტური ენის კვლბრებს და
აღრუნებს მის ექსპრესიულ შესაძლებლობას.

ნაშრომში საყურადღებო შედეგებზეა
წარმოდგენილი ლიტერატურული გმირის ენის
შესახებ. პერსონაჟის მეტყველებაში უნდა ჩან-
დეს მისი სოციალური აუ პროფესიული წრის
ენობრივი სპეციფიკა, ამის გარეშე შეუძლებე-
ლია ტონისა და ხასიათის ჩვენება, აქედან ცხე-
ლია, არ არის ნორმალური, როცა ავტორისა
და გმირის ენა ერთმანეთს ემთხვევა, როცა გმი-
რის ენა მთლიანად იგებულია ლიტერატურული
ენის ტრადიციებზე. მაგრამ, ამასთანავე, გულ-
პართლებულია ენობრივ ნატურალიზმამდე დაშ-
ვება. ლიტერატურული გმირის ენაში თავი უნ-
და იჩინოს იმ საღმის ენობრივმა თავისებურე-
ბებმა, რომლებიც არსებობს დიალექტში წარ-

მოდგენილი და შეიძლება შეიგუოს საერთო-
სახალხო ენის ბუნებას. მაგრამ პერსონაჟის
მეტყველება მთლიანად არ უნდა არსებდეს
რომელიმე დიალექტის თავისებურებებში, ის
დიალექტოლოგიურ ჩანაწერს არ უნდა ჰგავდეს,
როგორც ეს ჩვენს შწერლობაში ხდება ხოლმე
ზოგჯერ. დიალექტის თავისებურებებმა გმირის
ენაში გამოხატულება უნდა ჰქონდეს არა გრამა-
ტიკის, არამედ უმთავრესად ლექსიკა-ფრაზეო-
ლოგიისა და სტილისტიკის სფეროში. შ. ძიძი-
გური ასახელებს ბევრ სინტაქსურ მარგალიტს
დიალექტთა ლექსიკა-ფრაზეოლოგიიდან, რომ-
ლებიც ლიტერატურულ ენაში შემოტანის ღირს-
ნი არიან, მაგრამ ჯერჯერობით უუპრადლე-
ბოდ არიან დარჩენილნი.

ჩვენი მრავალფეროვანი ცხოვრება აყენებს
ნეოლოგიზმების შექმნის საკითხებს. ენი-
სათვის დადებითი მოვლენაა სწორად შექმნილი
ნეოლოგიზმები. ნაშრომში აღნიშნულია, რომ
ქართულ ენაში მოქალაქეობრიობა შეუძლიათ
პროპიონერ შხლოდ ისეთმა აბალმა სიტყვებმა,
რომლებიც შექმნილნი არიან ქართული ენის
ლექსიკურ-გრამატიკული თავისებურებების და-
ცვით.

სარეცენზიო ნაშრომის პირველი ნაწილის
დასასრულს განხილულია არქაიზმებთან დაკავ-
შირებული რამდენიმე საკითხი. ავტორის აზ-
რით, არქაიზმი, ლექსიკური იქნება ის თუ გრა-
მატიკული, ზოგიერთ შემთხვევაში საჭიროა და
სასარგებლოც, მით უმეტეს ქართულში, რო-
მელსაც სამისოდ დიდი შესაძლებლობა აქვს.
ჩვენი შარტებულად მიგვაჩინა შ. ძიძიგურის პო-
ზიცია კ. გამსახურდიას რომანებში არსებული
არქაიზმების მიმართ.

ნაშრომის შემდეგ ნაწილში საფუძვლიანად
აჩის განხილული დ. გურამიშვილის ენის სა-
კითხები. გარკვეულია დ. გურამიშვილის დამო-
კიდებულება დიალექტებთან, საერთო-სახალხო
ენასთან, ძველ და ახალ ქართულ ენასთან
და ა. შ. დ. გურამიშვილი ენის დიდი რეფორმა-
ტორია, მან გაარღვია არქაიზმული ენის
შებენი. მისი „ნაწარმოები — „დავითიანი“ და-
ფუძნებელია ქართული საერთო-სახალხო ენის
ძირითად სტრუქტურულ თავისებურებებზე.
იგი არსებობდა ახალი სალიტერატურო ენის
ადრინდელი პერიოდის ყველაზე დასრულებულ
სახეობას წარმოვიკვიდვს“ (ცვ. 27). ის ფაქტი,
რომ „დავითიანი“, რომელიც ახალი ქართული
ენითაა დაწერილი, ქართული საზოგადოებისათ-
ვის ენობრივ გახდა შხლოდ მეცხრამეტე
საუკუნის 50 — 60-იან წლებში, ნაშრომის იე-
ტორის საშუალებას აძლევს ვააკეთოს შემდეგი
დასკვნა: „ახალი ქართული სალიტერატურო
ენის დამკვიდრების ფუძემდებლებად უნდა მი-
ვიჩნოთ დავით გურამიშვილი, ილია ჭავჭავაძე
და აკაკი წერეთელი“. (ცვ. 28 — 29).

ნაშრომში ნახვევებია ის არქაიზმები, რომ-
ლებიც დ. გურამიშვილთან ჯერ კიდევ გვხვდებ-

ბა, მაგრამ ეს არქაიზმები „სტილური კომპონენტის როლს ასრულებენ“, ძველ და ახალ ფორმებს დ. გურამიშვილი სინონიმურ ფორმებად მიიჩნევს, ისინი ერთმანეთის პარალელურად იხმარებიან და არჩევანი, ავტორის სიტყვით, მეტწილად ვერსიფიკატორული მოთხოვნალებებით არის შეპირობებული.

განსაკუთრებით საყურადღებოა შ. ძიძიგურას მისაზრებანი „დავითიანის“ აკადემიური გამოცემის ტექსტის შესახებ. ავტორი დამაკვირვებლად ამტკიცებს, რომ აკადემიური გამოცემის ზოგიერთი ადგილი შოთხოვს შესწორებას ან დაზუსტებას და იძლევა სათანადო სწორი ფორმების დასაბუთებას.

ი. გოგეაშვილმა თავისი მოღვაწეობითა და განსაკუთრებით განთქმული სახელმძღვანელოებით დიდი როლი შეასრულა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა და დამკვიდრების საქმეში. ამიტომ, ცხადია, მისი დამსაზრებნის ჩვენება და შეხედულებათა ანალიზი სპატიოს საქმეა. ნაშრომში ი. გოგეაშვილი დახასიათებულია, ერთი მხრივ, როგორც ახალი სალიტერატურო ენის თეორიული დასაბუთების, ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის, ახალი სალიტერატურო ნორმების დადგენისა და დრომოქმული ენობრივი ფორმების უყვადებისათვის ბრძოლის მშურტავი მონაწილე, ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც ახალი სალიტერატურო ენის შექმნისა და დამკვიდრებისათვის პრაქტიკულად მებრძოლი თავისი განთქმული სახელმძღვანელოებისა და ნაწარმოებების საშუალებით.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ნაშრომის ის ნაწილი, სადაც ვაჟა-ფშაველას ენის საკითხებია განხილული. ცნობილია, რომ ვაჟას ენის შესახებ მრავალ მკვლევარს თუ კრიტიკოსს გამოუთქვამს თავისი აზრი. შ. ძიძიგურის წიგნში თავმოყრილია ეს შეხედულებანი და ამ გზით ნაჩვენებია არათა ის სხვადასხვაობა, რასაც ადგილი ჰქონდა ვაჟას ენის შესახებ. ვაიანლიზებულია აგრეთვე ვაჟას შეხედულებანი ენის შესახებ და მოცემულია მათი სათანადო კვალიფიკაცია.

ავტორი ფშაური ხალხური მეტყველების ნიმუშების ვაჟას ნაწარმოებების ენასთან შებირისპირებით ნათელიყოფს, რომ „ლიაქმეტური მოვლენები ჩვენი შვერლის ენაში არ არის იმ მსშტაბით და მოცულობით წარმოდგენილი, როგორც ეს ნაველისხმევა ტრადიციულ შეხედულებაში. მზარტი ფორმულირება — ვაჟა თავის ლექსებსა და პოემებს ფშაურ ტრადიქტზე წერდა“, რომელიც დიდი ხანი ღიადებდა ჩვენი, საფუძველს მოკლებულია და წარმოადგენს ამ ნახევარი საუკუნის წინათ გამოთქმული ზოგადი მოსაზრებების ინერციას“ (გვ. 132). ნაშრომში დახასიათებულია ვაჟას დამოკიდებულება ფშაურთან და სალიტერატურო ენასთან,

ნაჩვენებია, თუ რა შემთხვევაში გვეხვება ლიტერატურული ან ფშაური ფორმები და ახსნილია მათი მიზეზები გარკვეული გუნდისა და პერსონაჟთა მეტყველების ურთიერთობებში. თუბა ვაჟას შემოქმედებაში.

შ. ძიძიგურა ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში დადასტურებულ დიალექტურ მოვლენებს არ ჯვეფად უოფს: ა) ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი გრამატიკული მოვლენები, რომლებიც მხოლოდ მთის კოლოებში, კერძოდ ფშაურში, შეზგვერჩა; ბ) ისეთი მოვლენები, რომლებიც ამა თუ იმ დიალექტშია აღმოცენებული. ამ თვალსაზრისით დახასიათებულია ვაჟას შემოქმედების ენა და საინტერესო მასალის საფუძველზე გაკეთებულია საყურადღებო დასკვნები.

შ. ძიძიგური იძლევა აგრეთვე ალ. ყაზბეგის ენის ზოგიერთი თავისებურების დახასიათებას, არკვევს შვერლის ენის სტილისა და წერის შანერის სახათას, ა. ყაზბეგის დამოკიდებულებას მის დღეაკოლოსთან (მოხუცი დიალექტთან) და სალიტერატურო ენასთან, ამასთანავე ერთად, ნაშრომში მოცემულია ა. ყაზბეგის ნაწარმოებთა გამოკვებებში ტრადიციით დადგენილი ვაჟაგებარი სიტყვების საგარდადო სწორი ფორმები ავტორის შენიშვნა ყველგან საფუძვლიანია და იმასბუთება დამაკვირვებელი.

ნაშრომს, როგორც დამატება, დართული აქვს ნარკვევი ქართული საშვერლო ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის ისტორიიდან, განხილულია არჩილის, სულხან-საბა ორბელიანის, ი. ჭავჭავაძისა და სხვა შეხედულებები და ნაჩვენებია მათი დიდი ღვაწლი ქართული ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის საქმეში.

წიგნი იწვევს ზოგიერთ შენიშვნას.

ფიქტობათ, უმკობესი იქნებოდა ზოგიერთი დებულება უფრო შემაგრებული ყოფილიყო ქართული ლიტერატურიდან აღებული საილუსტრაციო მასალის. ასეთ შემთხვევაში შვაკლობა უფრო რეალეთური, უფრო დაკონკრეტებული იქნებოდა, ხოლო წამოყენებული სწორი დებულება მკითხველზე შემოქმედების ძალას მოიპოვებდა, მაგალითისათვის ავილოთ ნეოლოგიზმების საკითხი: ნაშრომი მოიკვებდა, თუ ნაჩვენები იქნებოდა, ერთი მხრივ, თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში სწორად შექმნილი ნეოლოგიზმები, მაგ. „კვდელბატული“ (ფრესკის მნიშვნელობით), ხოლო, მეორე მხრივ, ამის საპირისპიროდ ისეთი ახლადშექმნილი სიტყვები, რომლებიც ქართული ენის ბუნებას არ შეეფერებიან, ირასწორად არიან წარმოებული, ან არ არსებობს მათი შექმნის საკაროება, მაგ. შრიაშული, დამალუფილი ზღაპრის ვადასახვა და ა. შ. თანამედროვე ქართულ შვერლობაში შეიძლება უხვად დაიძენოს აგრეთვე გამოთქმათა უხვირო ხმარების ნიმუშები, მაგ. მოგებრქეში სახე, სიტყვა გაიკბოდა (უნდა

იყოს — ხმა გაიჟიდა), ურთაშენად იქცა და სხვა.

ზედმეტად კატეგორიულია ნაშრომში წამოყენებული დებულება: „არც ერთ ენას არ აქვს იმდენი შესაძლებლობა არქაიზმების უმეტაგნეულო და თავისუფალი გამოყენებისა, როგორც ქართულ ენას, როცა ეს სტატუსი აუცილებლობით არის ნაკარნახევი“ (გვ. 21). მართალია, ქართულს აქვს არქაიზმების გამოყენების კარგი შესაძლებლობანი, მაგრამ ეს არ ნიშნავს სხვა რომელიმე ენას არ ჰქონდეს ამგვარივე შესაძლებლობა. ამ დებულების წამო-

ყენებით ავტორი არ იხენს სათანადო საფუძვლებს და არ მოპყავს შესაძლებელ მასალას სხვა ენებიდან.

საერთოდ, შ. ძიძიგურის ნაშრომი მწვერალთა ენის კვალიფიციური შესწავლის კარგი ნიმუშია. აქტუალური საკითხების საფუძვლიანი და არაგინალური გაშუქება, ლაონიური და ნათელი ენა საინტერესო და სასარგებლო წიგნად აქცევს მის ყველა დაინტერესებული მკითხველისათვის.

ა.ლ. ონიანი.

უკანსუნი სხვაგვლოდ შედგენილი ლექსიკონი

სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის რუსული ენის კათედრამ ამ მოკლე ხნის წინათ გამოცხა „რუსულ-ქართული სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკონი“.

ამთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ სარქვენი წიგნის ავტორები დაეპყებულან საკუთარ ძალდონში, ამიტომაც თვითონვე ხაზი ვადაუსვეს თავიანთ „შემოქმედებას“ შემდეგი გულუბრყვილო განცხადებით, რომელიც მოთავსებულია ლექსიკონის პარაწინა წინასიტყვაობაში: «Составители избегали вносить в него (в словарь) сельскохозяйственные термины (термины) сельского хозяйства». а. н. Разработка и установление содержания (?) сельскохозяйственных терминов — это дело специалистов. Научный термин должен иметь одно четко очерченное значение. Раскрыть это значение — дело сложное и трудное».

აღბათ ბოდიშისა და კორექტივის სახით წინასიტყვაობა შემდეგნაირად დამთავრეს: «Некоторые сельскохозяйственные термины все же пришлось внести в словарь, но это такие, которые общеприятны и не могут вызвать споров и возражений».

ამის საპასუხოდ წინასწარ უნდა განვაცხადოთ, რომ ხშირ შემთხვევაში შემდეგნაირი საკუთარ ავტორიტეტს ეყრდნობიან. საპიროდ არ თვლიან არსებულ ლექსიკონებს ან სპეციალისტებს მიმართონ, ხოლო თუ რაიმე წყაროს დაიხმარებენ, იქიდან ამოღებული მასალა დამახინჯებულად შეაქვთ თავიანთ ლექსიკონში.

გავეცნოთ ლექსიკონს.

Русско-грузинский сельскохозяйственный словарь под редакцией проф. Н. Хомизурашвили и доц. Г. Рихлидзе. Госиздат Груз. ССР 1957 г.

1. რუსული ცნებებისა და ტერმინების მართლწერა ეს სიტყვიერი მასალა ადვილად გვიღო და მახინჯებულადაა შეტანილი ლექსიკონში, რომელიც გაბიზნულია სამაგიდო წიგნად მოსწავლე ახალგაზრდობისათვის და, მაშასადამე, ამ უკანასკნელს დამახინჯებულსავე ცნობებს ჩაუნერგავს.

მოგვეყავს რამდენიმე მაგალითი: 1. заморожка, მაშინ როდესაც უნდა ყოფილიყო заморожен, ნათეს.—ков (იხმარება მარტოოდენ მრავლობით რიცხვში); 2. არც ერთი ლექსიკონში არ შევხვდებით სიტყვას насморк, მართებულა насморк; 3) эндосперм (მცენარეთა განსაკუთრებული ქსოვილი). ამის ნაცვლად დამახინჯებით სწერია эндосперма; როგორც ცნობილია, сперма საზოთირო სიტყვაა, ერთგვარი სიხის აღმნიშვნელი. 4) მცდარია аврамово дерево, უნდა ყოფილიყო авраамово дерево; ასევე შესაბამისად: 5) майс — маис; 6) будян — будяк (ანუ უფრო ზუსტად бодяк იხ. საბუთადილი ენციკლოპ.); 7) мхообразные — мохообразные, 8) плодородность почвы ნიადაგის ნაყოფიერება, რაც არ არის სწორი და იხ რატომ; უწყოკის განმარტებით, плодородность არსებითი საბელია, ნაწარმოები ზედსართავისაგან плодородный, რაც ნიშნავს „производительный плоды (о растениях)», ხოლო ნიადაგის ნაყოფიერება რუსულად იქნება плодородие почвы, რაც მართებულად შეტანილია სარქვენი ლექსიკონში. შემდეგ, თუ ამ უკანასკნელის მიხედვით, плодородный ნიშნავს მსხვილიარეს, плодородность რატომ იქნება ნაყოფიერება, ნაყოფიანობა, მოსავლიანობა და იქვე ცალკე ბუდეში აღნიშნული плодородность — ნიადაგის ნაყოფიერება? დასასრულ, მსხვილიარობა იქნება плодородность, რაც плодородности-ს ქვეშ

სწერია ლექსიკონში, ოღონდ მახვილის უღალგო-
ალგას დასმით (плодоношение), 9) Опылить-
ся — დაიმტვერება. ეს რუსული ტერმინი წარ-
მოადგენს ზმნის ინფინიტის ფორმას, რო-
მელსაც, როგორც ცნობილია, არა აქვს პირიანი
ფორმები, ქართულ შესატყვისში კი მოცემულია
პირიანი ფორმა „დაიმტვერება“, მაშინ როდეს-
აც უნდა ყოფილიყო „დაიმტვერვა“. 10) ასევე
დასაწუნია ბარკა-თოხნის აღსანიშნავად ლექსი-
კონში შეტანილი покопать, მისი განსაკუთრე-
ბული ნიუანსის გამო: იგი ნიშნავს ერთ ხანს
ბარკას (Провести некоторое время в ка-
пани). სჯობდა копать ან მისი ნაზმნარი სახელი
копание. 11) подворотная. ასეთი სიტყვა არ
არსებობს. არის подворотня 12. номерок —
ნომრის ნიშანი (?).

11. არასწორი მახვილები. ამ ნაწილს შეიძ-
როთ კავშირი აქვს წინა ნაწილთან. ლექსი-
კონში სიტყვები გამოყენებულია მცდარი მახ-
ვილებით და, მაშასადამე, აქაც დამახინჯე-
ბულადვე აითვისებს სტრუქტურა მიწვილ
ტერმინებსა და სიტყვებს, როგორცაა, მაგალი-
თად: 1) страдā, მაშინ როდესაც უნდა ყოფი-
ლიყო страдā; 2) шир — კი არ უნდა ყოფი-
ლიყო, არამედ шир; ასევე შესაბამისად: 3) бн-
чарный — бочарный; 4) повязать — повя-
зāt; 5) невестā — невеста; 6) метелка —
метёлка; 7) ясколка — яскёлка; 8) опуше-
ние листикбв — опушение листиков; 9) мя-
тā — мята; мятā луговая — мята луговая;
10) опёнок настоящий — опёнок настоя-
ший; опёнок уховидный — опёнок ухо-
видный; 11) разрастание нарбтов — разра-
стание нарбтов; 12) отстукāt — отстукāt.

III არასწორი ქართული შესატყვისები.
სასოფლო-სამეურნეო ერთი რომ ეთქვას,
სარეცენზო ლექსიკონი უხვადაა მოყვნილი ამ
სახის სარეცელებით. მათ ჰქვანს დიდი დრო
არ დასჭირდება. აი, რამდენიმე მაგალითი მათი
როცხედანი: 1) урюк — ხმელი ქვარამი. ჭვარამზე
ხმელს არ იტყვიან. საამისოდ ქართულში ვაჭქვს
კარგი ტერმინი „ჩირი“ (ვაშლის, ატმის, მსხლის,
ლღვისა და სხვ. ჩირი), ხოლო კერძოდ გამ-
ზმარ ნაყოფს ეწოდება „კერკი“ (შენდის კერკი,
აღულის კერკი). ამასთანავე, „ხმელ“ ხილად,
ივლისსებზე ნაქვემდებარე ხილი: ფსკა ანუ ბუს-
ტლი, თხილი და სხვ. რომელთა საერთო სახე-
ლია „ხელი“, ხელხან-საბა ორბელიანის მახედ-
ვით. 2) болезнетворный — ავადმყოფობის გა-
მომწვევი. ეს ქართულ შესატყვისად მოყვანილი
„ავადმყოფობის გამომწვევი“ ფრაზეოლოგიური
ერთეულია და არა ტერმინი, რომელიც ერთი
სიტყვისაგან უნდა სტრუქტურულად და რომელიც
ამ შემთხვევაში ადვილად გასაკეთებელია: თუ
ავადმყოფობის ანუ ავადობის გამომწვევია, მა-
შასადამე, „დამავადებელი“. ასევე ადვილად
შეიძლება გაკეთდეს, ვთქვათ, ქართული შესა-
ტყვისი ტერმინისა: гноеродный, რომელიც სა-

რეცენზო ლექსიკონში არ არის შეტანილი.
მისი ეკვივალენტი იქნება არა „ჩირქის გამომ-
წვევი“ და არც მხელად გამოსატყვისი „ჩირქ-
მადი“, არამედ „ჩირქებელი“ ანუ „ჩირქობის-
ცოფი, წყლის შიში. პირველი ქართული შესა-
ტყვისი სწორია, მეორე წარმოადგენს სიტყვა-
სიტყვისთა თარგმანს. მართებულია „გაყოფდა“,
„ყოფი შეეფრა“ და არა „წყლის შიში დამარ-
თა“. მოგვყავს ლიტერატურული დამოწმება:
„ვერს ვერ ვაგვო, თუ რა იყო ბატკნის გაგიყე-
ბის მიზეზი... (ზოგი ამბობდა) გაყოფდა, მოე-
ყავათო (თ. რაზიკაშვილი) 4) будяк (бодяк)
იქ „შეია“ არის და არც „ფხა“. პირველის შე-
სატყვისი რუსულად არის канатик, მეორე-
სა—ость. 5. грубое сукно — მსხვილი მუღი.
ამისთანა შემთხვევაში მუღსა და სხვა ქსოვი-
ლების შესახებ იხმარება სიტყვა „ხამი“. 6.
шышка—ზღმარტი. ამ რამდენიმე მნიშვნელო-
ბის მქონე რუსულ სიტყვის სიტყვის მეორე-
ნეობის დარგში აქვს მხოლოდ ერთი მნიშვნე-
ლობა—გარჩი (წიწვოვანი ხეების თავთავისებუ-
რი ყვავილდის), ხოლო ზღმარტის რუსულად
ჭეკია мушмула, 7. пасты — ა). ძოვება; ბ).
მომარაგება, გადაანება; გ). (გადატ.) დაცვა, შე-
ნახვა, მოთრთობლება. პირველი შესატყვისისი —
ძოვება მართებულია. მის შეიძლება დემიკტოს
მისი სინონიმი შეეკმევა. რაც შეეხება ხუთ-
ვე დანარჩენ შესატყვისს, ვთვებარია — რო-
დის, რა კონტექსტში შეიძლება გამოყენებულ
იქნეს მათ შორის თუნდაც ერთი დასახლე-
ბული რუსული ზმნა. არსებული ლექსიკო-
ნების მხედვით მას ხომ მხოლოდ ერთი მნიშვნე-
ლობა აქვს — «Присматривать за кем-чем-
н. (за скотом птицей) во время выгона
на подножный корм. П. к оро в. П. с т а.
д о. 8. растения зараженные — დაავადებული
მცენარეები ამ შემთხვევაში შეიძლება ხმარობს
ტერმინებს დასენიანებული, სენნიფიკებული (კონ-
ტაგეზური, ვადამდეგი ავადმყოფობით დაავადე-
ბული). 9. Лукайка — მცირე მინდორი.
მინდორი კი არა, აქ უნდა ყოფილიყო ეე-
ლობი. 10. Углекислота — ნახშირყვანი. ამ.
ეამად მიღებულია და იხმარება ნახშირორ-
ყვანი ან ნახშირმევა გაზი (ან ნახშირმევა აირი).
11. Ранние овощи—ნადრევი ბოსტნეული, ნა-
დრევეს იტყვიან იმაზე, რაც წესიერ ვადაზე ად-
რე ხდება, მაგალითად: ნადრევი ვაზიტხული,
ნადრევი ზამთარი და სხვ., ხოლო ბოსტნეულ-
ზე, ხილზე და სხვათა შესახებ, რაც თავისი ბუ-
ნების მიხედვით ადრე შემოდის (შეიფდება), ამ-
ბობენ ადრეული (მაგალ., ადრეული ვაშლი,
მსხალი) 12. Василек (ხოლი)—ხელიკის ერთ-
ნეობა ჯიში. ეს განმარტება და არა შესატყვისი.
ქართულადაც იქნება ბასილესკო ან ვასილესკო
(იხ. საბას ლექსი). 13. дубильная кислота
მორილაგი სიმევე. რატომ სიმევე და არა მე-
ვა? მევა ხომ არის кислота, რაც მართებულია
და შეტანილი ლექსიკონში.

IV. ცნებათა აღრვა. სარეცენზო წიგნის ზერელე გადამინჯვისაც კი მკითხველს ადვილად ეცემა თვალში ტერმინებისა და სიტყვების მნიშვნელობის აღრვა. მოგვყავს რამდენიმე ნიმუში: 1. Лопата მხოლოდ ნიშნავს ნიშნავს და არა პარასი. ამ უკანასკნელის რუსული დასახელებია заступ, რომელიც ლექსიკონში უნდა ყოფილიყო შეტანილი. 2. ასევე навоз მხოლოდ გადახაბადია, ხოლო მის გვერდში დასმული ხარკის რუსული შესატყვისია дань (იხ. ეკონომიკის ტერმინოლოგია). 3. Баран—ვერძი, ყონი, ვრკემალი, სამივე შესატყვისი სწორადაა მოყვანილი, მაგრამ მოყვანილია აგრეთვე მეორე დასახელებაც: овен—ვერძი, შიშავი. ეს სიტყვა იხმარება უმთავრესად ასტრონომიაში: ნიშნავს ზოდიაქოს ერთ-ერთ თანავარსკვლავედს და მარტოს თვის ემბლემა. ამასთანავე, იგუვია, რაც баран. ოღონდ ძველებურ რუსულ დასახელებას წარმოადგენს. თუ, მაშასადამე, სინონიმია, რატომ მის შესატყვისად მარტო ვერძია მოყვანილი და გამოტოვებულია ყონი და ვრკემალი. გარდა ამისა, რაც მთავარია, შიშავი აქ უადგილოა, ვინაიდან იგი დედრობითი სქესის საქონელია, მაშინ როდესაც ვერძი მამრობითია; მეორეც, შიშავი ასაკობრივადაც, როგორც მოზარდი, დამორბეულია ზრდადამთავრებულ ვერძს. ეს ასევე უმართებლო იქნებოდა, რომ სინონიმებად გამოვეყენებინა დეკლუვი და ძროხა. 4. Шерсть—შატალი. ეს რუსული ტერმინი თანაბრად იხმარება ცხვრების, თხებისა და აქლემების მიმართ, ხოლო ქართულში შატალი და მასთან ერთად საქონისა და კანის იხმარება მარტოდენ ცხვრის მიმართ, თბის მიმართ კი—თხისური, აქლემის მიმართ—სტევი. 5. разрастаться მცენარეების ძლიერ ვარზად. ეს განმარტებაა და არა ტერმინი. შესატყვისად აქვთებდა ვაბარდვი. 6. пар—ანეული, ნასყენი: აქ მხოლოდ ანეულია თავის ადგილას, ხოლო ნასყენის ეკვივალენტია залежь 7. ლექსიკონში რუსული ზნუნების სრული და უსრული ასაქტებელი ერთიანობა ირეული და ანასწორადაა ქართულად გადმოცემული. ასე მაგალითად: а) размесить,—ბუნება ზელვა. ბუნება კი სწორადაა მოცემული, მაგრამ ზელვა იქნება месить. б) размахивать—გაქანება, ქნევა. ქნევა სადავო არ არის ხოლო გაქანება რუსულად იქნება размахать в). Сгружать გადმოტვირთვა, დატლა. აქ ორივეს შესატყვისი იქნება сгрузить—ანასწორია აგრეთვე, პრევერბების მიერ რუსულ ზნუნათვის მოცემული ნიუანსები; მაგალითად: вытаскивать იქნება მხოლოდ გათრევა, გაიჩნება, მაგრამ ვადათრევა რუსულად უკვე იქნება перетаскивать. V. შეუსაბამობა და კურობა. იცოდა ან ნაკლები ნიუანსივანა თავისიველი ლექსიკონი. ახ ორივე მაგალითი: 1. Оринтология—ორნითოლოგია (უნდა ყოფილიყო „ორნითოლოგია“). ზოოლოგიის დარგია, რომელიც შეისწავლის მეფრინველობას (ნახი ზენია). მეფრინველობას კი

არ სწავლობს იგი, არამედ თვით ფრინველს. სახელდობრ მის მორფოლოგიას, ცოლოგიას, ფიზიოლოგიას, სისტემატიკას, ბიოგეოგრაფიას. 2. МЫТ—უღაბათიაო, მაშინ როდესაც მას აზიფერი საფეთი არა აქვს ამ უკანასკნელთან, რომლის სახელწოდებაც რუსულად არის понос, ხოლო мыт (ცხენების პირის ღრუს ინფექციური დაავადება) იქნება ქართულად ჩამომრები, ან უფრო მართებულად — შალაო (იხ. საბას ლექსი). იმავე სიტყვას ლექსიკონში რატომღაც მეორე მნიშვნელობაც მიეცეთენა "გაქუცვა-თბის ცივიან" (შინაური ცხოველისა), მაშინ როდესაც, საბჭოთა დიდი ენციკლოპედიის თანახმად, აღნიშნულ სიტყვას მხოლოდ ერთი (პირველი) მნიშვნელობა აქვს. 3. Листоногие ლექსიკონში ბოტანიკურ ცნებად მიიხანა (ფლორეფიტიანი), მაშინ როდესაც საბჭოთა დიდი ენციკლოპედიის თანახმად, ეს ლაფურფიტიანი კამბოხები ცხოველებია. 4. Каблук (ბოსტ) ყმაყუ, ვაგრულა (კორმტბრული შეედომია, უნდა ყოფილიყო ვაგრულა). მომღვეო ცალკე სტრატეგიაში ვითხოვლობთ каблук (ბოსტ)—ვაგრულა. გამოდის, რომ ამ მცენარეს, თუ მრავლობით რიცხვშია იგი, ორი მნიშვნელობა აქვს. მხოლოდითში—ერთი. სინამდვილეში კი აქ ვაგრულა სრულად უადგილოა. 5. Окисел—ყანაგული. ქვეით ცალკე სტრატეგიაში შეტანილია окисел—ყანგი. საბჭოთა დიდი ენციკლოპედიის მიხედვით, აღნიშნული ორი რუსული სიტყვა იდენტურია. 6. Гранит—გრანიტა, ხავსი. სოციარია, როგორ მოხედა აქ ხავსი (мох), რომელსაც გრანიტთან არაფერი საერთო არა აქვს. 7. рекордистка—რეკორდისტკა, რეკორდისტკა ქალი. ყარგი მოჭართულე „რეკორდისტკას“ არ იტყვის, ისევე როგორც, ეთქვით, არტისტკას, პიანისტკას, სტუდენტკას და სხვ. 8. Гидра. რა საჭირო იყო ეს ასტრონომიური და ზოოლოგიური ტერმინი, რომელიც ქართულადაც ასევე ოღონდ ლათინური დამწერლობით — „ჰიდრა“? მის შესატყვისად ლექსიკონში შეტანილია გველეშაბი, მაშინ როდესაც უნდა ყოფილიყო ზერძული წარმოშობის „დრაკონი (იხ. ქართ. განმარტებითი ლექსიკონი). 9. სიტყვა იცნას და მისი მრავლობითი რიცხვის იცნას მავალის მხრივ ოთხ ადგილას დამახინჯებოთა შეტანილი.

VI. ზედმეტი სიტყვები. ლექსიკონის შემოკლებათა განმარტებაში შესული ისეთი დარგების ტერმინები, რომელთაც არაფერი საერთო არა აქვთ სოფლის მეურნეობასთან, როგორცია, არქეოლოგია, ასტრონომია, ისტორია, მითოლოგია, მუსიკა, პოლიგრაფია, სამხედრო საქმე, საზღვაო საქმე. აქვეა ფიგურალური გამოთქმები და გადატანითი მნიშვნელობის სიტყვები. გარდა ამისა, ლექსიკონი იმანის თითოეულ ასოზე შეიცავს ზოგად-ლიტერატურულ ლექსიკონთან ისეთ სიტყვებს, რომლებიც სოფლის მეურნეობის დისციპლინებისათვის არ არას სპეციფიკურია. ასე, მაგალითად: 1. ა-ზე (арап—განმარტებულია ასე: შაქეანიანი ზანგი (თეთრკანიანი ზან.

გი არ არის, ისევე როგორც თეთრი ყორანის), алмаз, археолог, археология, аул და სხვა.; 2. ბ-ზე баранья голова (ფიგ.)—უტენო, ბატისტინა (ცხვრის თავის სადღაა?) баржа, банлар, барказ, бархат და სხვა.; 3. გ-ზე—гавань, гарантийный вексель, галерея, галерея минная, галерея художественная და სხვ.

ასეთი სიტყვების სიჭარბე უმრავლეს შემთხვევაში აღიიციება არა ერთეულებით, არამედ ათეულებით. ასე, მაგალითად: ასო ფ-ზე გვევლება ფაი, ფაიდშინი, филъдекос, филъдеперс, და სხვ. სულ ცოტა 40 სართო რიცხვის 137 რაოდენობიდან. ამრიგად, ასეთი სიტყვების ლექსიკონში დიდი ხვედრითი წონა აქვთ, სპეციალური ტერმინები კი მიეწყებულა. სადა არის уборка урожая, скармливание скоту, подножный корм, пригульный скот, кормные травы, вспашка зяблевая, вымочка, поедаемость და მრავალი სხვა.

VII. კორექტურული შეცდომები. წიგნის ბოლოს ერთგვარდინაში სიამ, ვერ ამოურა ლექსიკონში როგორც ქართული, ისე რუსული კორექტურული შეცდომები, უხედავად გაბნეული ლექსიკონში.

დასასრულ აღენიშნათ, რომ სოფლის მეურნეობის სპეციალისტები აღბათ ბევრ სხვა ნაკლს აღმოაჩენენ ამ ლექსიკონში, რომელსაც, სამწუხაროდ, არ ეტყობა რედაქტორების მახვილი თვალი.

„საბჭოთა აგრონომის“ ა. წ. 30 მარტის მე-8 ნომერში (სას.სამ. ინსტიტუტის რედაქციის) დაბეჭდილია დოც. ა. ნარჩინაშვილის რეცენზიის სათაურით „საქირო წიგნი“, სადაც იგი მაღალ შეფასების აძლევს ზემოაღნიშნულ ლექსიკონს. სხვათა შორის ავტორი წერს შემდეგს: „როცა ლექსიკონში მოყვანილ სიტყვას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს, საჭიროა ფრაზეოლოგიის იმდენსავე ნაწილად დაიყოს. მაგ., „პარ“ შეიძლება იყოს „ორთქლი“ ან „ანეული“. ასევე ორ სიტყვად უნდა იყოს მოცემული სიტყვა „ლექ“ — „ხახვი“ ან „შება“...

რეცენზენტს თავი რომ შეეწუხებინა და ლექსიკონში ჩაეხედა, იქ ნახავდა ომონიმური „პარის“ ორივე მნიშვნელობას. რაც შეეხება „ლექს“. მისი მეორე მნიშვნელობა „შება“ კი არ არის, რომლის რუსული შესატყვისია „копье“, არამედ „შვილი“.

რეცენზიის დასკვნითს ნაწილში კეთილბედით: „რუსულ-ქართული სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკონის გამოცემა საუბუნიანო მოვლენაა, მან გადაუკარბებლად შეიძლება ვეწოდოთ სოფლის მეურნეობის სპეციალისტების „სამაგიდო წიგნი“.

ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ მიუდგომელი მკითხველი ამ აზრს ვერ გაიზიარებს.

აღ. ნიშიანი

მაქსიმ გორკი საქართველოში

სარეცენზიო წიგნში ავტორის აღებული აქვს რუსულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის მხოლოდ ერთი შეტად მნიშვნელოვანი უბანი. ეს არის საბჭოთა კავშირის და მთელი კავშირობის მშრომელთა საყვარელი მწერლის, საბჭოთა ლიტერატურის ფუძემდებლის, მაქსიმ გორკის საქართველოში ყოფნის, ქართველ ხალხთან მისი დამოკიდებულების და მის შემოქმედებაში საქართველოს თემის განხილვა. ავტორი ვრცლად და ისტორიული დოკუმენტების ფართოდ გამოყენებით ახეივრებს საქართველოში მისი ყოველი ჩამოსვლის ფაქტს, ქართველ მეგობარ-პაციენსებლების ურთიერთობას მისადმი და მწერლისაგან მოვლი რაგი ნაშრომებების შექმნას ქართული ცხოვრების მასალაზე. საქართველოს მდიდარი მემკვიდრეობელი ბუნების

გაღენა მის შემოქმედებაზე, პირველი ნათლობა მწერლობაში და მწერლის ზრუნვა და ბრძოლა ქართული ლიტერატურის განვითარებისათვის სარეცენზიო ნარკვევში საქმაო სისრულით და დამაჯერებლობით არის აღწერილი.

ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებასაც, რომ პირველად ამ 50 წლის წინათ და უფრო ადრე ქართველმა ავტორებმა (მ. ჩიტაძე, კანდელაკი და სხვები) მისცეს გორკის შემოქმედებას სწორი შეფასება და სამართლიანად აღნიშნეს თავიდანვე მისი რევოლუციური რომანტიზმი. ავტორი წერს, რომ „ეს, რაც ზოგიერთებისათვის ეხლაც შეიძლება სიღალე და საძიებელი იყოს, ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში ცნობილი ყოფილა ჯერ კიდევ 50 წლის წინად. უკვე მაშინ ჩვენი ლიტერატურული საზოგადოებრიობა მაქსიმ გორკის შემოქმედებას მიიჩნევდა ახალი ლიტერატურული მიზნობულების, დღევანდელი ტერმინით სოციალისტური რეალიზმის დამწყებად“.

გრაიოლ კაკაშვილი. რუსულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. მაქსიმ გორკი საქართველოში. ხაქ. მეც. აკად. გამომცემლობა. 1957.

სარეცენზიო წიგნში საკმაო სისრულით მოცემულია მაქსიმ გორკისა და ნიკოლოზ კანდელაკის მიმოწერის ამბები 1913 წ. ეს მიმოწერა ეხებოდა ქართული ლიტერატურის თარგმანების რედაქციას და გამოცემას. მაშინ სორენტოში (იტალია) მცხოვრები გორკი სიამოვნებით დათანხმებულია ბაქოს ქართულთა ჯგუფის წინადადების და თავისთავზე აუღია რედაქტორობა. მ. გორკის წერილი კანდელაკისადმი აშკარად ჩანს, თუ რა გულმოდგინედ მოეცია იგი ამ საქმეს და როგორ ზრუნავდა რედაქციის ბატონობის პერტიდში მამინდელი რუსეთის იმპერიაში შემაჯავლი დაიხარულ ერთა ლიტერატურის განვითარებისათვის. გორკი წერდა: „ამ საკითხი საქმის განხორციელებაში (იგულისხმება ქართული ლიტერატურის თარგმანების გამოცემა), მე არასდროს არ ვგულისხმობ ამათუიმ ერის, ან ტომის კულტურის ჰეგემონიას, ან მის გაბატონებას სხვა ერის ან ტომის კულტურაზე. მე მხოდერთობაში მაქვს ჩვენს იმპერიაში შემავალ ერთა შორის აუტოკლემული მწიდრო კავშირი და თანამეგობრობა. ვრებს შორის სულიერია კავშირი დამყარებულ უნდა იქნას აუცილებლად ურთიერთ გაგებაზე, გათავისუფინებულ უნდა იქნას მათი ისტორიული წარსული“... გორკი თხოვდა თავის ქართულ მეგობრებს გამოუგზავნონ მას ნარკვევი ქართულ ლიტერატურის ისტორიიდან და ენობებს საქართველოს თანამედროვე მდგომარეობისა და მის მოთხოვნილება-საქორიების შესახებ. მას ეს წერილები უნდა დაებეჭდა მამინდელ პრაგრესულ ჟურნალ „სოცრემენიკში“.

დიდად საეურადღებოა სარეცენზიო წიგნში მოთავსებული გორკის წერილი ვ. ვერსაიევისადმი. გორკი 1912 წ. იტალიიდან სწერდა ვერსაიევის: „მე მინდა ვიცოდე, როგორ ეკიდებით შენ და შენი ამხანაგები სხვა ერებისა და ოლქების ლიტერატურული კრებულების გამოცემის საქმეს. ძალიან საჩქაროდ უნდა მოგაწესრიგოდ ციხიბრის, ბელორუსიისა და უკრაინის მწერლების ნაწარმოებთა კრებულები, ლატერი და უზანის თათრების შემოქმედების გამოცემა, აგრეთვე არ იქნება ძველი შევადგინოთ ქართული, სომხური, ბოლინური და ფინური კრებულები“.

სარეცენზიო წიგნის ავტორი მიმოხილავს აგრეთვე გორკის იმ ნაწარმოებებს, რომელთა და-

წერა მას საქართველოს სინამდვილემ შთააგონა. ასეთებდ ავტორს შიანჩია: „ჩემი თანამგზავრი“, „შიიტების დღესასწაული“, „პირველი სიყვარული“, „შეცდომა“ (გოლი ჩიტაის ტრაგიკული თევჯადსავალი), „ლევენი და დანკოს შესახებ“, „კამო“, „ქალიშვილი და სიყვარული“, (თუმცა მას საფუძვლად უდევს რემინულგალბერთი ლევენი, მაგრამ ავტორი ფიქრობს იგი გორკი ჯიოშვილის და ზებულერის დახვრეტის ამბების გამოხმარებათ), „ქალი“, „ხეობა“, „ორი მოხეტიალე“, „შურისძიება“, „განდევნილი“.

ავტორი უფრო ვრცლად და დაწერილებით ეტება გორკის უკანასკნელ მოგზაურობას საქართველოში 1928—29 წ. წ. და აღნიშნავს მის გულმხურველ დამოკიდებულებას ქართველი მწერლებისადმი.

ავტორს მიმოხილული აქვს საქართველოს იმ მწერალთა ნაწარმოებები რომლებსაც ატყვია მაქსიმ გორკის გავლენის კვალი. აქ ზოგიერთი მტკიცება შეიძლება სადაოდ მივიჩნიოთ, მაგალითად, შ. დადიანის „ნაპერწყალი“, ლ. ქაბაღის „ტარიელ გოლუას“ შესახებ.

ცალკე თავად არის მოცემული „მაქსიმ გორკი ქართულად“. ეს თავი ძალიან შეკვეცილად არის შედგენილი, მეტადრე რაც შეეხება საპუოთა გამოცემებს, არ არის აღნიშნული ზოგიერთი ნაწარმოების რამდენიმეჯერ გამოცემა.

ნაშრომს ბოლოს დართული აქვს ბიბლიოგრაფიული მონაცემები 1892—1956 წ. ჩათვლით. „ბიბლიოგრაფია მოიცავს ყველა იმ მასალას, რაშიც ამათუიმ კუთხით არის ასახული ა. მ. გორკის ურთიერთობა საქართველოსთან“. როგორც ავტორი შენიშნავს, ამ ბიბლიოგრაფიაში შევიდა გარდა მ. გორკის ნაწარმოებთა ქართული თარგმანების და მის შემოქმედების შესახებ საქართველოში გამოქვეყნებულ კრიტიკულ წერილებისა და რეცენზიებისა, მწერლის მიერ საქართველოს შესახებ დაწერილი წერილები. ბიბლიოგრაფიაში აღწესებულია აგრეთვე ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში დაბეჭდილი ყველა ცნობა მ. გორკისა და მისი შემოქმედების შესახებ. ეს ბიბლიოგრაფია დაეხმარება და გაუადვილებს მეცნიერებსა და მკვლევარებს მ. გორკის მდიდარი შემოქმედების შესწავლას.

გ. მუხაშვილი

მონოგრაფია ნოე ბუაჩიძეზე

ჩრდილოეთ ოსეთის წიგნის გამოცემლობამ რუსულ ენაზე გამოსცა ი. ნ. ნიკონოვისა და ვ. ს. ვალდევის მონოგრაფია „ნოე ბუაჩიძე“. ნაშრომში, რომელიც შესავალისა და ექვსი თავისაგან შედგება, საარქივო და სხვადასხვა ლიტერატურული წყაროების ანალიზის

საფუძველზე, ფართოდ არის გაშუქებული გამოჩენილი — პროფესიონალი-რევოლუციონერ ლენინელის სამუდამი (ნოე) გრიგოლისძე ბუაჩიძის ცხოვრება და რევოლუციური მოღვაწეობის გმირული ისტორია.

ს. გ. ბუაჩიძე დაიბადა 1882 წელს შორა-

პნის მარხის სოფელ ფარცხნაღში. 1897 წელს მან წარმატებით დამთავრა ხარაგაულის ორკლასიანი სასწავლებელი და შევიდა ქუთაისის სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებელში. აქ გაეცნო იგი პირველად მემთა კლასის დუბუჩიერ ცხოვრებას და დუკაემირა მისწავლეთა არაღწვადურ წრეებს. სამუდამო პოლიტიკური მრწამსის ჩამოყალიბებამდე დიდი გავლენა მოახდინა მ. ცხაკაიამ, რომელიც ამ დროს პედაგოგიურ მემობასთან ერთად ქუთაისში აქტიურ რევოლუციურ საქმიანობასაც ეწეოდა. ავტორები 1905-1907 წ. წ. რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის მიზნებისა და იმ სოციალ-დემოკრატიული წინამძღვრების განმარტების შემდეგ, რომლებმაც განაპირობეს საქართველოში სახალხო მოძრაობის მანამდე აჩანახელი აღმავლობა, მამხილებენ ვინთ აღწერენ სახელოვანი მებრძოლის მოღვაწეობას შეიარაღებული აჯანყების დღეებში.

დევემბრის შეიარაღებული აჯანყება რევოლუციის უმაღლესი წერტილი იყო. მისი დამარცხების შემდეგ ცარიზმმა სასტიკი რბრუნიები გაიწვია. საღრმისობელანე გაყვანა, გადასახლებები ჩვეულებრივ მოყვინად გადაიქცა. ასეთ პირობებში სამედიცინო მოხვდი პოლიციის სასტიკი შეთვალუტრობის ქვეშ. იგი დაუსწრებლად გასამართლა სამხედრო-საველე სასამართლომ და, როგორც მძიმე პოლიტიკურ დამნაშავეს, გამოუტანა სასიკვდილო განაჩენი; მაგრამ თვითმპყრობელობის აგენტებმა ვერ შეძლეს მისი შეპყრობა. 1906 წელს ბუაჩიძე ფარულად ვლადიკავკაში გადავიდა და აქ ახალი გაბადული ოპორაკია ჩაატარა. ეს იყო ადგილობრივი ბოლშევიკების ჩაერ ლეგალური სტამბა „კაზბეიის“ ხელში გადადება და იქ არაღვალური ლიტერატურის დაბეჭდვა. 12-15 კაციასვან შემდგარი რაზმი, რომელსაც ს. ბუაჩიძე ხელმძღვინელობდა, ფარულად შეიჭრა სტამბის შენობაში. მისი მფლობელი და შიგ მყოფი სხვა პირები დროებით შეიპყრეს და სასწრაფოდ შეუდგნენ საქირო მასალებს აწყობაბეჭდვას. შეიარაღებული მცველები, საერთო შეთვალუტრობის ვარდა, სტამბაში ყველა ახალ მისულსაც აკავებდნენ და აიძულებდნენ შიგ დარჩენილიყო. ამგვარად, მთელი ღამის განმავლობაში დაბეჭდვის და გაიტანვის რამდენიმე ასეული ეგზემპლარი პრაკლიმაცია, რევოლუციური მოწოდებები და სხვ. პოლიციამ ეს ამბავი მხოლოდ მაშინ შეიტყო, როცა სტამბაში თავდამსხმელებისაგან აღიარავნ იყო.

1907—1911 წ. წ. ბუაჩიძე პატიმრობასა და ვადისახლებაში იმყოფებოდა. ამ პერიოდის შესახებ წიგნში მოტანალი დოკუმენტური მასალებიდან განსაკუთრებით ძვირფასია სპუეტლის პირადი წერილები. ამ წერილებიდან ცხადად ჩანს, რომ მისი ავტორი როგინად

ერკვეოდა მარქსიზმში, ფილოსოფიისა და პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლებზე. მისი ამქვე უნდა აღინიშნოს, *ტრუმ...საქმეებზე*. ტექსტში არ არის გამოყენებული ერთი, მეტიად მნაშენელოვანი წერილი, რომელიც მიუთითებს ბუაჩიძის ტყარისა ლიტერატურულ პირობონტრუც. არაიმი რომ გაიყო ცხოვრებაში, — წერდა იგი ამ წერილში, — ესთუოდ უნდა გაეცნო მთლიანად ეგარეთრობებულ კლასიკურ ლიტერატურას... რუსული მწერლებისაგან კარგად უნდა გაეცნო: ლომონოსოვს, პუშკინს, ლერმონტოვს, ტურგენევის, ვოკოს, დისტოვესკის, ბელინსკის, გობინოვ-ლოვს, გონჩაროვს, დობროლუბოვს, ჩერნიშევსკის, ნერასოვს, პისარევის, უსპენსკის, ნაღსონს, ჩეხოვს, ტოლსტოის, გორკის... უცხოეთიდან: შექსპირს, შილლერს. პოეგოს, ვოეთეს, იბსენს, პაუტემანს და სხვ.

ს. ბუაჩიძე ახლოს იცნობდა მსოფლიო ბროლუტარიატის ბელადს ე. ი. ლენინს. ამ ნაცნობობას, აღნიშნავენ ავტორები, გადამწყვეტო მნაშენელობა ჰქონდა სამედიცინათვის. ამერიდან სიკვდილის უკანასკნელ წუთამდე იგი ილიჩის უშუალო ხელმძღვინელობით მემობაბდა და პირნათლად ასრულებდა ყველა მის დაავალებას.

ნაშრომში ცენტრალური ადგილი უჭირავს ს. ბუაჩიძის მოღვაწეობის განხილვას ჩრდილოეთ კავკასიაში (1917—1918 წ. წ.). მკითხველისათვის ნათელი ხდება ის დიდი როლი, რომელიც თბამაში ნ. ბუაჩიძემ თერგის ოლქში სამქოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და განმტოციებისათვის ბრძოლაში. კომუნისტური პარტიის გამოჩენილ მოღვაწესთან ს. მ. კობროვთან ერთად ნ. ბუაჩიძე ამ წლებში იყო ჩრდილოეთ ოსეთის მშრომელთა რევოლუციური ბრძოლების ერთ-ერთი ორგანიზატორი და სულსამადგმელი. სწორედ ამის გამო აირჩია იგი 1918 წელს 4 თებერვალს თერგის სამქოთა რეპუბლიკის სახალხო კომისიართა საბჭოს თავმჯდომარედ.

ხალხისათვის საყვარელი პიროვნების ბრინეკას ასეთ საპსუხისმგებლო პოსტზე გაბორბიტებით შეხვდა კონტრრევოლუცია, რომელიც ნ. ბუაჩიძის სახით ხელავდა თავის მოსისხლე მტერს. შევარშელებმა გადაწყვიტეს მისი ევარშელებად მოკვლა და აბ 1918 წლის 20 აგნისს, როცა სამედიცინო სიტყვით გამოდიოდა წითელარმიელთა ნაწილების წინაშე, ჩასაფრებული თვარგვარდიელი ოფიცის მიერ გასროლილმა ტყვიამ საბოლოოდ გამოასილა სოცოცლეს ეს მგზნებატე აღმადანი.

სარეცენზიო ნაშრომი კარგად არის შესრულებული და მისი გამოცემა დადებით მოვლენად უნდა ჩაითვლოს. ნაყოვანება, რომელიც მის ახასიითებს, კერძოდ, კორექტურული შევლომებისა და საკუთარ სახელო დამახინჯების

კალკულო შემთხვევები (გვ. გვ. 7, 11, 18, 20, 35) არ ამცირებს წიგნის დიდ ღირსებასა და მნიშვნელობას, მით უმეტეს, რომ ასეთი წიგნი სამუელ ბუაჩიძის შესახებ რუსულ ენაზე პირველად გამოიცა და მან, პირველმა,

გახალა შესაძლებელი, ჩვენი რეპუბლიკის გართავ გაეცნო ფართო მკითხველს... ამ შესანიშნავი ქართული რანდის... რეპოლიტორი საქმიანობა.

რ. იმანიშვილი.

სტრაბონი ქართულად

სტრაბონი ძველი დროის დიდი გეოგრაფოსი და სატირიკოსია. მისი სახელით ცნობილია პირველი სატურენში შეთხზული ორი ნაშრომები: 1) ჩვენამდე ძუნწი ფრაგმენტებითა შემონახული საისტორიო თხზულება „ჰიპოპონემატა ჰისტორიკა“ (ისტორიული მოგონებები) და 2) სრულად მოღწეული, 17 წიგნის შემცველი, „გეოგრაფიკა“.

სტრაბონის „გეოგრაფიკა“ უძვირფასესი ძეგლია. იგი სივლითაა ჩვეულებრივი გეოგრაფიული ტრაქტატის ფარგლებს და მრავალ ისტორიულ ექსკურსს წარმოგივლიდა. წიგნში მოცემულია თითქმის მთელი, მაშინ ცნობილი, მსოფლიოს აღწერილობა; აღწერილია ევროპისა და აზიის ქვეყნები და აფრიკა. ბევრი ცნობა ამა თუ იმ ქვეყნის შესახებ ავტორის მიერ მოპოვებულია პირადად, მოგზაურობის დროს. ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა კავკასიისა და კასპის ზღვის სანაპირო მხარეების სტრაბონისეული აღწერილობა. აქ მოთავსებულია მრავალი საინტერესო და დამაჯერებელი ცნობა საქართველოს, სომხეთის, ალბანიისა და ჩრდ. კავკასიის შესახებ. სხვა წყაროებთან ერთად სტრაბონის ამ ცნობებს საქართველოს ანტიკური პერიოდის ისტორიისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. მეტადრე მაშინ, როცა ამ ეპოქის ეროვნული წერალობითა ძეგლებმ ჯერბნობით არაა გამოვლინებული. სტრაბონის „გეოგრაფიკას“ საქართველოა ისტორიისათვის პირველხარისხიანი წყაროს როლს ინიჭებს შემდეგი ფაქტიც. სტრაბონამდელი ბერძენი მწერლები ცნობებს გვაძლევენ ჩვეულებრივ ქართველ ტომთა დასავლური გაერთიანების (კოლხეთის) შესახებ, ქართველ ტომთა აღმოსავლურ გაერთიანებზე (იბერიანზე) კი თითქმის არაფერს გვაწვდიან. იბერიის ყველაზე აღბინდელი და ერთადერთი დეტალური აღწერილობა სტრაბონის „გეოგრაფიკაშია“. ელინისტური ხანის იბერიის სამეფო კი დიდ ინტერესს წარმოადგენს არა მარტო საქართველოს, არამედ საერთოდ ელინიზმის ისტორიის თვალსაზრისით.

სარეცენიო წიგნი ორ განყოფილებას შეიცავს: შესავალსა და საერთოვ სტრაბონის „გეოგრაფიკის“ საქარო ბერძნულ ტექსტს პარალელური ქართული თარგმანით. შესავალი ნაწილი სამი თავისგან შედგება: 1) სტრაბონის

„გეოგრაფიის“ წყაროები, 2) ცნობები საქართველოს შესახებ და 3) სტრაბონის ტერმინოლოგია. პირველი თავში განხილულია ისეთი საყვანო სჯობანი, როგორცაა საკითხი სტრაბონის წყაროების შესახებ. თ. ყუბნიშვილის ყურადღები განსაკუთრებით გამაზვიანებულია „გეოგრაფიის“ მე-11 წიგნის მიმართ. ეს წიგნი შეიცავს ყველაზე უფრო საინტერესო ცნობებს ჩვენი ქვეყნის შესახებ და საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. მე-11 წიგნის წყაროების კვლევის საკითხში დასავლეთ ევროპის მეცნიერთ ბევრი არაფერი გაეცემებოდა, რაც საქართველოს წარსულისადმი სრული გულგრალობით თუ ახსენებდა. თ. ყუბნიშვილს კი ა. ბოლტუნოვისთან ერთად, ამ მხრივ ზოგი რამ გამოურკვევია და დამაჯერებელ დასკვნებსაც გეთავაზობს. ასეთია მავალითად, დასკვნა იმის შესახებ, რომ მე-11 წიგნის ძირითადი ადგილებსათვის სტრაბონს თვითნებ მითილენელი და პოსიდონოსის გამოუყენებია.

საკითხთა საინტერესო რიგია დაყენებული და ზოგჯერ გადამწვეტილი შესავლის მეორე თავში, სადაც მიმოხილულია სტრაბონის ცნობები საქართველოს შესახებ. დღემდე საქართველოს ისტორიისებში ჩვეულებრივ მიმართადენ ხოლმე სტრაბონის „გეოგრაფიის“ მე-11 წიგნის შესამე თავის 9-ს, სხვა ადგილები კი (ხშირად მათი ხელმიწველობის გამო) უგულვებელყოფილი იყო. თ. ყუბნიშვილს გათვალისწინებული აქვს ყველა ცნობა სტრაბონისა საქართველოს და მისი მეზობელი ქვეყნების შესახებ. აქვეა მოცემული ამ ცნობათა მეცნიერული ინტერპრეტაცია. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსად მიჩნეულია სტრაბონის „გეოგრაფიკაში“ შემდეგი საკითხები: მსჯელობა არგონავტების მითის, როგორც რეალური სინამდვილის ამხსნელი თქმულების შესახებ, ხალიბების საკითხი, კავკასიის ხალხთა წარმოშობისა და მათი სცხოვრების საკითხი და აშბები რომის პოლიტიკისთან დაკავშირებით. ამ საკითხების კვლევის დროს წარმოდგენილია ბევრი, მეცნიერულად საინტერესო დავიერება („პულანგაციური არგონავტის“ ბანაკის გმირის აქილევსისა და არგონავტების წინამძღოლის, თესალიელი საზონის ნათესაობა, ლემნოსის საკითხი, საკუთარი სახელების „კიტროსისა“ და „კუტიას“ — „კუთისის“ ურ-

თერთობა, საკითხი „პოლს“ შესახებ და სხვ.) გაკვირვებას იწვევს ის, რომ ამ საკითხთა შორის თავისი ადგილი ვერ ჰპოვა იბერიის საზოგადოებრივი სტრუქტურის საკითხმა. და ეს მაშინ, როცა მომდევნო მსჯელობა შესავალში თითქმის ამ საკითხის გარშემო წარმოცხადდა.

ინტერესს იწვევს შესავლის შესახებ თავი — „სტრაბონის ტერმინოლოგია“. როგორც ცნობილია, სტრაბონის „გეოგრაფიის“ კვლევას მრავალი წლის ისტორია აქვს. ამ წიგნზე ბევრი შრომა დაწერილია; მაგრამ სტრაბონის ტერმინოლოგიის საკითხის მთლიანობაში დღემდე არავინ შეხებია. თ. ყაუხჩიშვილის მიერ ეს საკითხი ამჟამად მონოგრაფიულადაა დამუშავებული. ვანხილული და ინტერპრეტირებულია სტრაბონისეული შემდეგი ტერმინები: „გენოსი“, „ბასილევსი“, „ლაოსი“, „დულოსი“, „სინგენია“ და „ანქისტეია“. დამოწმებულია ამ ტერმინების ხმარებას ყველა შემთხვევა სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ და დადგენილია მათი მნიშვნელობა. ჩვენი ისტორიის თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესოა „გენოსი“, როგორც სოციალური მნიშვნელობის ტერმინი. „გეოგრაფიის“ მე-11, 3, 5 ნომარ დაკავშირებით ეს ტერმინი დიდი დავის საგანი იყო. ამჯერად გამოკვლეულად უნდა ჩაითვალოს რომ იბერიის საზოგადოებრივი სტრუქტურის აღწერის შემთხვევაში ტერმინი „გენოსი“ — ქართული „გვარი“ — სოციალური ფენის აღმნიშვნელი სიტყვაა.

არ იყო გარკვეული, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა იბერიის სოციალურ წყობაში მეოთხე „გენოსის“ — ვერთაფლობულ „ლაოსს“. ამ ტერმინის შესწავლის საფუძველზე მიღებულია მართებული დასკვნა: „ლაოსი“, „ახალმოშენეს“ აღნიშნავს. ამ დებულების გასამარჯობლად „ეტიორს“ შეეძლო დამოწმებინა სტრაბონის „ისტორიული მოგონებების“ 7(6) ფრაგმენტო, სადაც ნათქვამია: „კვირუნელთა ქალაქში თობი (ფენა); ერთი შოქალაქეთა, მეორე მიწის შემსავთა, იხსამე ახალმოშენეთა (ეტეოკონ) და მეოთხე იუდეველთა“. აქ, როგორც ჩანს, „ეტეოკონის“ ქვეშ სწორედ „ლაოსი“ — „ახალმოშენე“ იგულისხმება.

სარეკენზიო წიგნის მეორე განყოფილება წარმოგიდგენს სტრაბონის „გეოგრაფიის“ კავკასიის შესახებ ცნობების სათანადო ბერძნულ ტექსტს და პარალელურ ქართულ თარგმანს. მთლიანადაა თარგმნილი „გეოგრაფიის“ მე-XI წიგნი, დანარჩენი 16 წიგნიდან კი გამოკრეფილია მხოლოდ საქართველოს შესახები მასალა. ეს მასალა თავის დროზე ლატივებმა გამოაქვეყნა „Scythica Caucasica“-ში, მაგრამ რაკილა ფს წიგნი ინდექსების მეშვეობითაა გაკეთებული, ეს მასალა სრული არ არის. ქართულ თარგმანში კი საქართველოს შესახებ ცნობები მთლიანადაა გათვალისწინებული. საშუუხაროა მხოლოდ ის, რომ სტრაბონის „გეოგრაფიის“ სრული თარგმანი ქართულ ენაზე მაინც არა გვაქვს. ეს მომავლის აუცილებელ საქმედ რჩება.

თ. ყაუხჩიშვილის მიერ შესრულებული თარგმანი წმინდა მეცნიერული მნიშვნელობისაა და ამიტომ სიტყვა-სიტყვითია. *„გეოგრაფიის“* მანამ არის და აზრი საერთო გაიშვი სწორადაა გადმოცემული. ზოგჯერ ეს სიტყვად ატყარების გამო დარღვეულია. მოვიტყვო რამდენიმე მაგალითს: „როგორც კალიმაქე ამბობს: „გრაიოსი უწოდებდა მას ლტოლვილა [ქალაქს], ხოლო [ქოლხთა] ენამ დაარქვა მას პოლა“. (გვ. 96). მთარგმნელს „გრაიოსი“ („გრეკოს“-ი) კაცის სახელად მიუჩნევია უნდა იყოს „ბერძენი“.

„ხოლო გამაგრებულ ჩამონახვებებისაგან, რომლებიც არგონავტებმა დააყრდნობეს, გერაც არის ფერად-ფერადი კენჭები დარჩენილი სანაპიროზე“ (გვ. 97). აქ ბერძნული ტექსტი ვერაა გავებული. მთარგმნელს რომ აპოლონიოს როდოსელს „არგონავტიკაში“ ჩაებედა, ვტიკრობ, შეუდომს არ მოევიდოდა. „გამაგრებული ჩამონახვებები“ („აპოსტოლენგებმა პავენტრ“) არგონავტებმა სხვას კი არ დააყრდნობეს, არამედ კენძელის სანაპიროზე თვითონ ჩამოიფხეკეს კენჭებით ტანიდან ქვეყი და ოფლი. აპოლონიოს როდოსელთან ამის შესახებ კითხულობთ: „სტეჟადების დატოვების შემდეგ არგონავტები მიიღვნენ ეთაღისი კუნძულს, დაქანცულმა ვაჯაკებმა ღვარჩივით მოდენილი ოფლი ამ კუნძულზე კენჭებით ჩამოიშინდეს. ეს კენჭები ეხლაც ჰყრია იქ...“

მე-8 წიგნიდან ამოკრეფილი ცნობების თარგმანი ერთმანეთში არკრულია: 1) ზომალდის სახელი „არგო“ და „ქვეყნის სახელი „არგოსი“, 2) ქვეყნის („არგოსის“ ე. ი. პელოპონესის) ეპოთეტი „იასთერი“ („იასონ არგოს“) და არგონავტების წინამძღოლის სახელი „იპოზონ“. სტრაბონი აქ არც ზომალდ „არგოზე“ და არც იპოზონზე აქ დასაბარბობს (გვ. 103). 239-ე გვერდზე მითითებულია, თითქმის აქ იპოზონი, არგონავტების შეთაფერი, იგულისხმებოდეს. შესაძლებელია საკეთთარი სახელი „იპოზონი“ „იასოსიან“ (შტრ. ზნა „იპოზონ“) წარმოდგა, მაგრამ მთარგმნელი ამას რა თქმა უნდა, არ გულისხმობდა. „იპოზონი“ და „იასოსი“ რომ სხვადასხვა ცნებებია ამ „იპოზონ არგოს“ რომ პელოპონესს აღნიშნავს, საძიებელში ჩანს (გვ. გვ. 253, 271), „იასონ არგოს“ უნდა ვთარგმნოთ არა როგორც „იპოზონის არგოსი“, არამედ — „იასთერი არგოსი“ (შტრ. „პელაგური არგოსი“).

საკეთთარი სახელები თარგმანში კარგადაა გადმოკრეფული. თუმცა ერთგვარობა ხანდახან არაა დაკული (მაგალითად, გვხვდება პლუტარქე და პლუტარქოსი. იხ. გვ. გვ. 242, 244..)

განსაკუთრებით აღენიშნავთ წიგნისათვის დართულ საძიებლებს. აქ ბევრი მეცნიერულად საინტერესო დაკვირვებაა წარმოდგენილი.

სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ქართული თარგმანი თავისი კრიტიკული აპარატით დიდ დახმარებას გაუწევს საქართველოს ისტორიის მკვლევართ.

საპირო მანმართვება

„მნათობის“ 1957 წ. № 4-ში დაიბეჭდა ჩემი რეცენზია დოც. კ. გრიგოლის წიგნის („სახლი ქართლის ცხოვრება“) შესახებ. კ. გრიგოლის საპასუხო წერილი, რომელიც გამოქვეყნდა „მნათობშივე“ (№ 9, 1957 წ.), საკვირვეს ზოგიერთ განმარტებას.

ცნობილია, რომ ქართლის ცხოვრების მარიამ

მე ვწერ:

„მაგრამ ეს სახელწოდება მას შეარქვა ქვეყნის პოლიტიკურ - კულტურულმა ცხოვრებამ და მისი მოწეა არაეის შევქლო... ჯერ კიდევ XIII საუკუნეში უწოდებდნენ „ქართლის ცხოვრებას“ იმ კრებულს, რომელიც მარტო ლ. მროველის, ჯუანშერისა, მათიანე ქართლისაის, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსებისაგან შედგებოდა. რა თქმა უნდა, ქართლის ცხოვრების ტრადიციამ გამოიწვიებდა თვით ამ ძეგლის შინაარსიდან და ჯუანშერის ცნობილი ანდერძიდან (მარიამ ლელოვლისეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 215). მაშასადამე ჯერ კიდევ XI საუკუნეში, როცა ქართლის ცხოვრება მარტო მროველისა და ჯუანშერის თხზულებათაგან შედგებოდა, დაედა საფუძველი ქართლის ცხოვრების ტრადიციას. ჯუანშერის ანდერძში ვკითხულობთ: წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ეამითა ეამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითაგან ვიდრე აჟამამდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერანშინ“ (მნათობი, № 4, გვ. 153 — 154).

„არა ქართველთა ცხოვრებას არამედ მეფეთა ცხოვრებას წყარდნენ შემდგომი შემართიანნი, ხოლო ფეოდალურ კულტურული წრე ამ მართიანეთაგან შემდგომ კრებულს უწოდებდა „ქართლის ცხოვრებას“ (მნათობი, № 4, გვ. 154).

კ. გრიგოლი ბრძულებაში ათავსებს მეფეთა ცხოვრებას და ამრიგად, „რედაქციას“ უკეთებს ჩვენი გამოცემისთვის. შემდეგ იგი ეხება ლონტი მროველის თხზულებას („მეფეთა ცხოვრება“) და სრულიად უსაფუძვლოდ გმუქობს: „არასად და არასოდეს „მეფეთა ცხოვრება“ (ე. ი. ლ. მროველის თხზულება. კ) ქართველთა ცხოვრების შემცველი არ ყოფილია“.

მკითხველი იბვილად მიხედება, რომ მრავლობითი რიტები — მეფეთა კ. გრიგოლიამ

დღეოდღისეულ ვარიანტს სათურად არ უზის „ქართლის ცხოვრება“ და ვახტანგ VI-ის უწინარეს ჯერ არ აღმოჩენილა ქართლის ცხოვრების ისეთი ხელნაწერი, რომელსაც ისეთი სათურა ჰქონდეს, როგორც ვახტანგისეულ რედაქციაშია დატული.

კ. გრიგოლია წერს:

„ახელ კიკვიძე არ არის მართალი. დოკუმენტალურად ირკვევა, რომ ისტორიულ თხზულებათა ამ კრებულს ზოგადი სახელწოდება ქართველთა ცხოვრება ანუ ქართლის ცხოვრება აქვს თავის არსებობის პირველი დღიდან და ის ვახტანგის დროს შეარქმეული არ არის. იმ რას ამბობს ამის შესახებ ის ძირითადი ანდერძი — მინაწერი, რომელიც არჩილ მეფის წამების ტექსტს მისდევს და იკითხება ასე: „ხოლო წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ეამითა ეამად, ხოლო ვახტანგ მეფისაგან ვიდრე აჟამამდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერანშინ“ (მნათობი, № 9) .

მართალი არ არის ახელ კიკვიძე, როდესაც ფიქრობს, რომ სახელწოდება ქართველთა ცხოვრება მხოლოდ ჯუანშერამდე იხმარებოდა და მეტე კი არა. უნდა განვაკხადლოთ, რომ არსად და აროდეს „მეფეთა ცხოვრება“ „არაოველთა ცხოვრების“ შემცველი სახელი არ ყოფილა ქართველთა ცხოვრება ყოველთვის ნიშნავდა საქართველოს ისტორიის მთელ კრებულს, ხოლო მეფეთა ცხოვრება, ყოველთვის იყო იმ კრებულში შემავალი ერთ-ერთი თხზულება, რომლითაც ქართლის ცხოვრება იწყება ხოლოც (მნათობი, № 9, გვ. 116).

თხზულების სახელად გადაქცევა და მკითხველს დაუშალა, რომ ა. კიკვიძე გულისხმობდა ქართლის ცხოვრების შემადგენელ თხზულებებს: 1. „რომლებიც ჯუანშერს აგრძელებენ: ცხოვრება და უწყება, ბაგრატიონიანთა ჩუენ ქართველთა მეფეთასა“, 2. „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა (დავითისი)“, 3. „ცხოვრება დემეტრე მეფისა“, 4. ცხოვრება (გორგვი) მეფისა, 5. „ცხოვრება დიდისა მეფეთ-მეფისა თამარისა“, 6. „ცხოვრება ვიორგი მეფისა თამარის ძისა“ ან კიდევ: ბასილ ეზოთ მომღვარით — „ცხოვრება მეფეთა-მეფისა თამარისი“.

კ. გრიგოლია განგებ ურევს ქართლის ცხოვრების უძველეს ვარიანტებს ვახტანგის შემდგომდროინდელ ხელნაწერებში, რომ საბუთი ჰქონდეს თქვის, „ქართლის ცხოვრება“ კრებული სითაურად ყველგან შემონახულია.

შე მხედველობაში მიავს მხოლოდ შერაბ დედოფლისეული ვარიანტი, რომელსაც სათაურად არ უბის „ქართლის ცხოვრება“. ძველი იწყება ლეონტი მროველის თხზულებით, რაც შეეხება იმას, რომ ამ ვარიანტის 89-ე გვერდზე იხსენიება „ცხოვრება ქართლისა“². ეს მხედველობიდან არ გაგვეპარა, ხოლო რომელი იქნება ისეთი ნაწარმოები რომელსაც სახელი არ ერქვას, რომელიც დასათაურებული არ იყოს და მხოლოდ ტექსტის შუაგულში იყოს სათაური საძიებელი?

ტექსტის შიგნით გვხვდება ქართლის ცხოვ-

რების ასეთი სახელწოდებანი: „ეს წიგნი“ (გვ. გვ. 13, 78, 117, 645), „წიგნი წიგნი“ (გვ. 336). თუ კ. გრიგოლიას „ქართლის ცხოვრების სათაურად, მამსადაჲ, შეველო აველო „წიგნი“ ან „წიგნიანი წიგნი“, ან კიდევ: „პატრიარხი წიგნი“ (ანასეული ვარიანტი, გვ. 236).

განა ეს იგივე დასათაურებაა კრებულისა, რომელიც ვახტანგისეულ ქართლის ცხოვრების მოემოვება? კ. გრიგოლიას ვერ გავგეგა, თუ რით აიხსნება მართამისეული ქართლის ცხოვრების დასათაურების უქონლობა.

სწავლულ კაცთა მიერ შექმნილი ქართლის ცხოვრების გაგრძელება ვახტანგისეული ქართლის ცხოვრების რედაქციის მიხედვით უშუალოდ მოსდევს XIV საუკუნით შეწყვეტილ ძველ ქართლის ცხოვრებას. ამიტომ:

მე ვწერ:

„რაც სწავლულ კაცთა მიერ შესრულებული ეს შრომა მიჩნეული იყო ქართლის ცხოვრების გაგრძელებად, მას ცალკე ზოგადი სათაური, ბუნებრივია, არ ექნებოდა. მაგრამ გაგრძელება გამომულ ტექსტს როგა წარმოადგენს, რომ რომ მასში ავტორებისაგან არ იყო განსაზღვრული ცალკე ნაწილები... და ამაზე ჯერ ექ. თაყაიშვილმა და შემდეგ ივ. ჯავახიშვილმა მიუთითა“ („მნათობი“, 4, გვ. 153)

მოვტანოთ ეს მითითება აქ მხოლოდ ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომიდან: „ვახტანგის მიერ შეურილი სწავლული კაცნი თავიანთ შრომას ოთხ ნაწილად ანუ ხანად მყოფენ:

1. „ცხოვრებანი ქართველთანი, ძისა გიორგისა, მეფისა ბაგრატიისა ვიდრე გიორგის ძისა ბაგრატისამდე“.
2. მეორე ნაწილად უნდა ჩაითვალოს ცხოვრებანი „ბაგრატისა და ძისა მისისა კონსტანტინესი“.
3. მესამე ნაწილს შეადგენს ცხოვრებანი „მეფისა ალექსანდრესი და ძისა მისისა კონსტანტინესი და შემდგომი...“ ეახიშვილა. „ქართული საისტორიო“
4. მეოთხე ნაწილს შეადგენს ამავე „მეფისა როსტომის აქათი“ (ივ. ჯავახიშვილი, „ქართული საისტორიო მწერლობა“ 1916 წ. გვ. 275 — 276).

კ. გრიგოლია წერს:

„თუ ქართლის ცხოვრების გაგრძელებას არ შეიძლება ჰქონდეს ერთი სათაური, მაშინ საკმაოა, როგორც ამტკიცებს ბელ კიკვიძე დებულებას, რომ სწორედ ეს გაგრძელებაა ახალი ქართლის ცხოვრება და ასე უწოდებოდა მას... კიდევ უფრო განსაცვიფრებელია ის ვარაუზება, რომ ა. კიკვიძე აქ ექ. თაყაიშვილს და ივ. ჯავახიშვილსაც კი ასახელებს. თითქოს მათ ჰქონდეთ შესავალში ცალკე სათაურების არსებობა დადასტურებული. სინამდვილეში ექ. თაყაიშვილთან და ივ. ჯავახიშვილთან არც ა. კიკვიძის მიერ მითითებულ ადგილებში და არც სხვაგან სადმე ასეთ რაიმეს ადგილი არ აქვს“ („მნათობი“, 4, გვ. 121).

3

1 კ. გრიგოლია „სათაურს“ მიიჩნევს „ზოგად სახელწოდებად“ (იხ. მისი „ახალი ქართლის ცხოვრება“, გვ. 281). ჩვენც მისი ტერმინოლოგია გვაქვს დაცული წერილში („მნათობი“ № 4).
2 კ. გრიგოლია უთითებს ს. ყაუხჩიშვილის მიერ გადმოცემული „ქართლის ცხოვრების“ 248-ე გვერდს, სადაც ამის მხგავსი არაფერი მოიპოვება.

შე ახსად არ მიწერია, რომ „შეუძლებელია ქართლის ცხოვრების გაგრძელებას სათაური ჰქონდეს-მეთქი“. ეს კ. გრიგოლიას შენათხზია („მნათობი“, 9, გვ. 120). ავტორს სურს აჩვენოს „წინააღმდეგება“ ჩვენს მსჯელობაში, თითქოს ერთსა და იმავე დროს ვიცავდეთ, რომ ქართლის ცხოვრების გაგრძელება უსათაურო ძეგლია და, ამასთანავე, იმსაც ვაღიარებდეთ, რომ იგი სათაურებიანია.

ახალი წიგნები

სამ. სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა
„საგმობთა სამართველო“

- ვ. ბაბუხაძია, ს. ზაფაია — შხაშიანი გველის ნაებნის კლინიკა და მკურნალობა. რედ. ე. ბ. თო-
დაძე, გვ. 32, ფასი 3 მან.
- მ. ბაგაევა და ნ. ალტშულერი — კანის ტუბერკულოზი, რედ. ვ. გადილია, გვ. 10, უფასო.
- ვ. დიკი — „ჯადოსნური“ წყლების და სამკურნალო წყაროები, რედ. ვ. გადილია, გვ. 8, უფასო.
- ლ. გომელაური — საექიმო კადრები საქართველოში დიდი სამამულო ომის შემდეგ ნაწ. 1,
რედ. დ. შამაშთავრიშვილი, გვ. 44, ფასი 70 კაპ.
- შალვა კვახავაძე — გიორგი შაისურაძე, რედ. შ. შამალაძე გვ. 184, ფასი 12 მან. 65 კაპ.
- დ. გურგენაძე — ლექსები, რედ. ვ. ჯაფარიძე, გვ. 60, ფასი 1 მან.
- ა. ი. კიკნაველიძე — შრომის ორგანიზაცია და ანაზღაურება შეჩვიების კოლმეურნეობებში.
რედ. ც. კიკინაძე გვ. 46, ფასი 60 კაპ.

საბლიტვაში

- ნიკო ლორთქიფანიძე — მოთხრობები, ლეგენდები, ზღაპრები. რედ. ბ. ქლენტი, გვ. 404,
ფასი 13 მან. 40 კაპ.
- ნიკოლოზ ჩახვაშვილი — საქართველოს კომკავშირი დიდი სამამულო ომის პერიოდში, რედ.
თ. ბაღურაშვილი, გვ. 310, ფასი 5 მან. 30 კაპ.
- დავით ნოზაძე — დიდი რუსი მოგზაური, რედ. გრ. ზარდალიშვილი, გვ. 110, ფასი 3 მან.
- დავით ხუროძე — ოქროს ხელები, რედ. ვ. კაჭახიძე, გვ. 82, ფასი 2 მან. 40 კაპ.
- ქეთევან კილაშვილი — საბავშვო მოთხრობები, რედ. ე. გოგოლაშვილი, გვ. 76, ფასი 2 მან. 40 კაპ.
- ვიტალი შიანკი — მოთხრობები და ზღაპრები, თარგ. შ. თაბუკაშვილისა, რედ. შ. კვაჭავაძე,
გვ. 320, ფასი 7 მან. 60 კაპ.
- ს. კლიმენტაევი — ტელფონი, თარგ. ა. კარბელაშვილისა, რედ. კ. წერეთელი, გვ. 94, ფასი
2 მან. 60 კაპ.

81

ფასი 8 ლ.

8

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ХУДОЖЕСТВЕННО-
ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛ

„МНАТОБИ“

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ГРУЗИНСКОЙ ССР

«САБЧОТА САქართველო»